

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’

โดย

ศาสตราจารย์ ดร.รัตติยา สาและ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นุรีย์น สาและ

สิงหาคม 2561

สัญญาเลขที่ RDG6010012

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอิร์สุลตันเมอลานา’

คณะผู้วิจัย

ศ.ดร.รัตติยา สาและ
ผศ.ดร.นุรีย์น สาและ

นักวิจัยอิสระ
มหาวิทยาลัยทักษิณ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานฉบับนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอิร์สุลตันเมอลานา’

Searching for Reflexive Multiple Portraits
on
the ‘Syair Sultan Maulana’ Manuscript

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำว่า “วรรณกรรม” ตรงกับคำภาษามลายูว่า “sastera” และคำว่า “วรรณคดี” ตรงกับคำภาษามลายูว่า “kesusasteraan”¹ แม้ว่าคำพื้นฐาน (base word) “sastera” นี้มาจากคำสันสกฤตที่มีความหมายเดิมว่าเป็นงานเขียนต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นคำสอน แนวทาง หรือการแนะนำการกระทำที่ควรและไม่ควรปฏิบัติก็ตาม หากในงานนี้ได้ใช้คำ “วรรณกรรม” และ “วรรณคดี” ในความหมายกว้างซึ่งหมายถึงงานเขียนทั้งหลายที่เขียนขึ้นมา และสื่อด้วยคำพูดหรือภาษา และด้วยตัวเขียนอย่างสร้างสรรค์และกว้างขวาง อันเป็นเหตุผลที่ทำให้คำ “วรรณกรรม” และ “วรรณคดี” นี้ถูกนำไปใช้ด้วยกันในความหมายที่เหมือนกัน สำหรับคำ “วรรณคดี” หรือ “kesusasteraan” ที่สื่อความหมายว่า “ความสวยงาม” คือภาษาที่สวยงามตามนิยามคำ “susastra” ในภาษาสันสกฤตเดิมนั้น มีหลายแห่งที่ใช้คำว่า “text” (ตัวบท) แทน ทั้งนี้ คงเป็นไปตามแนวคิดที่สอดคล้องกับคำนิยามของ Ismail Hussein² ที่เขียนไว้ว่า;

Literature in the Malay or Nusantara concepts include everything that uses word or languages in a creative way, creative in a broad sense. There is no boundary between mythical fiction and a historical description for example, and there is sometimes no boundary between an enumeration of the adat law with a love poem.

ลักษณะความเป็นวรรณกรรมหรือวรรณคดีมลายูนอกจากถูกจัดประเภทว่าเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ (oral literature) และวรรณกรรมลายลักษณ์ (written literature) ตามวิธีการถ่ายทอดแล้ว ยังถูกจัดเป็นกลุ่มตามยุคสมัยที่ผลงานนั้นถือกำเนิดว่าเป็นวรรณกรรมเก่า (ปัจจุบันไม่เป็นที่นิยม) และวรรณกรรมสมัยใหม่ หรือไม่ก็เป็นวรรณกรรมแบบจารีต (traditional literature) และวรรณกรรมร่วมสมัย (contemporary literature) วรรณกรรมทั้งสองยุคนี้มีการนำเสนอตัวบทเป็นร้อยแก้ว (prose) และร้อยกรอง (poetry) รูปแบบต่าง ๆ ซึ่งหากเป็นเรื่องเล่า (narrative) ที่เนื้อเรื่องมีลักษณะเป็นแนวประวัติศาสตร์ อย่างที่เรียกว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ (historiography) นั้น ผู้ประพันธ์นิยมนำเสนอเนื้อหาด้วยรูปแบบของกลอน ‘ฉาอिर’ (syair / شعير) มานานแล้ว เรื่องนี้คงยากที่เราจะให้คำตอบแทนผู้ประพันธ์เหล่านั้นได้ว่า มีเหตุผลอันใดที่ต้องเลือกเสนองานเขียนใน

¹ คำนี้ออกเสียงว่า /kə.su.sas.tə.ra.an /

² Ismail Hussein, *The Study of Malay Traditional Literature, With a Selected Bibliography*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1974, p. 12.

รูปแบบร้อยกรองคือ ฉาอิด แชนร้อยแก้ว Harun Mat Piah³ ก็ได้ยืนยันอย่างชัดเจนว่า เฉพาะบทประพันธ์ที่เป็นกลอน‘ฉาอิด’จำนวน 150 เรื่องที่ท่านรู้มา พบว่าเป็นบทร้อยกรองประเภทกลอน‘ฉาอิด’ที่มีแก่นสารเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองในอดีต 38 เรื่อง ในจำนวนนี้มีต้นฉบับตัวเขียนมลายู (Malay manuscript) ‘ฉาอิดสุลตันเมอลานา’ (شعير سلطان مولانا / Syair Sultan Maulana) ที่เป็นตัวบทหลัก (main text) ในงานวิจัยนี้รวมอยู่ด้วย

เนื่องจากต้นฉบับตัวเขียนมลายูเป็นลายลักษณ์อักษร (written language) ความเป็นภาษาเขียนย่อมมีลักษณะเป็นรูปธรรมที่มีคุณค่าพิเศษเหนือกว่าความเป็นภาษาพูด (spoken language) กล่าวคือภาษาเขียนมีอายุยืนนานได้มากกว่าภาษาพูดหรือผู้เป็นเจ้าของภาษานั้น ความจริงในประเด็นนี้ ผู้เขียนเห็นพ้องด้วยกับข้อสังเกตของ Gang Giong Suq⁴ ที่เขียนไว้ว่า ภาษามีสองระดับคือ ระดับของภาษาพูดและระดับของภาษาเขียน ภาษาพูดบางภาษามีอายุสั้น ตัวอย่างเช่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาละติน เป็นต้น แต่ด้วยความที่ภาษาดังกล่าวมีภาษาเขียน จึงทำให้ภาษาเหล่านี้มีอายุยืนนานมาได้จนถึงปัจจุบัน ภาษามลายูยังโชคดีกว่าภาษาบาลี สันสกฤต และภาษาละติน ตรงที่ภาษาพูดและภาษาเขียนดำรงอยู่ได้คู่กันกับชนชาติมลายูจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังมีต้นฉบับตัวเขียนประเภทจดหมาย ตำราศาสนา ตำราประวัติศาสตร์ วรรณคดีประเภท ‘hikayat’ (อีกายัต) และอื่น ๆ ที่มีอายุหลายร้อยปีเหลือไว้ให้คนรุ่นปัจจุบันได้ศึกษาด้วย ความรู้ที่แฝงฝังอยู่ในต้นฉบับตัวเขียนเหล่านั้น แม้ว่ามีลักษณะเป็นนามธรรมซึ่งประมาณค่าเป็นเงินตราไม่ได้ก็จริงอยู่ แต่ก็มีคุณค่าสูงในเชิงจิตวิญญาณ กล่าวคือ ต้นฉบับตัวเขียนสามารถใช้เป็นหลักฐานแสดงถึงศักยภาพความเป็นอารยธรรมของชนชาติมลายูอย่างเป็นรูปธรรม

โลกรวรรณคดีมลายูแบบจารีต (the world of traditional Malay literature)⁵ ได้ให้ความสำคัญมากกับต้นฉบับตัวเขียนภาษามลายู ว่าเป็นแหล่งสะสมความรู้ที่เป็นผลงานทางอักษรศาสตร์มลายู ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของปัญญาชน (intellectual phenomenon) ที่สร้างสรรค์มาจากการสะสมกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในสังคมและวัฒนธรรมอันประกอบด้วยค่านิยมด้านความรู้ จริยธรรม และความงดงามของชาติต่าง ๆ ที่มีอารยธรรม พร้อมกันนั้นมรดกทางอักษร

³ Harun Mat Piah, *Puisi Melayu Tradisional : Satu Pembicaraan Genre dan Fungsi*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1989, p. 246.

⁴ Gang Giong Suq, *Perkembangan Tulisan Jawi dalam Masyarakat Melayu*, (ฉบับอักษรยาวีแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยโดยผู้เขียน), Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1990, p. 120.

⁵ Siti Hawa Haji Salleh ได้อธิบายความหมายของคำ ‘tradisional’ (traditional) ในบริบทของ ‘วรรณคดีมลายูแบบจารีต’ ว่าเป็นเรื่องที่พาดพิงถึงรูปแบบและลักษณะของงานที่ครอบคลุมทั้งโครงสร้าง โครงเรื่อง สไตล์ และกลยุทธ์ ซึ่งประกอบด้วยภาษา การนำเสนอ หน้าที่ และองค์ประกอบอื่น ๆ คำ ‘tradisional’ ถูกนำไปใช้ตรงตามลักษณะเฉพาะของงานที่สังคมเป็นเจ้าของร่วมกัน งานประเภทนี้ไม่มีการระบุว่าใครเป็นผู้ประพันธ์หรือผู้เขียน แนะนำให้ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความหมายของคำ ‘tradisional’ ในบริบทของวรรณคดีมลายูแบบจารีตเพิ่มเติมใน Harun Mat Piah, *Konsep dan Pendekatan*, ใน Zalila Sharif dan Jamilah Haji Ahmad, pny., *Kesusasteraan Melayu Tradisional*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1993, pp. 1-23.

ศาสตร์มลายูประเภทนี้ยังได้บูรณาการวิถีชีวิตของชนชาติตั้งกระเจกเงาที่ฉายให้เห็นถึงระดับความสูง-ต่ำของภาพลักษณ์แห่งคุณค่าทางวัฒนธรรมและอารยธรรมมลายูด้านใดด้านหนึ่งด้วย⁶ กระนั้นก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้คำ “ต้นฉบับตัวเขียนมลายู” ด้วยคำนิยามที่แตกต่างกันอยู่ เช่น หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย (Perpustakaan Negara Malaysia) เขียนว่า “ต้นฉบับตัวเขียนมลายู” เป็นผลงานที่เป็นลายมือเขียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นตัวอักษรยาวีที่เขียนขึ้นมาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 หรือในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นอย่างช้า หรืออย่างเร็วที่สุดคืออยู่ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่วนหอเอกสารแห่งชาติมาเลเซีย (Arkib Negara Malaysia) ได้อิงคำนิยามต้นฉบับตัวเขียนของ ปีเตอร์ (Peter) ที่เผยแพร่ใน ค.ศ.1988. (Vol.7) ว่า ‘Manuscript’ is a handwritten or typed document นั่นคือ “ต้นฉบับตัวเขียนมลายู” หมายถึงเอกสารภาษามลายูอักษรยาวี หรือเป็นอักษรโรมันที่เป็นลายมือเขียน หรือเป็นเอกสารที่ตีพิมพ์และเผยแพร่แล้ว โดยไม่ได้กำหนดอายุของเอกสาร หมายความว่าเอกสารที่มีอายุมากก็จะมีคุณค่ามาก หอเอกสารดังกล่าวจะรับรองต้นฉบับตัวเขียนมลายูเฉพาะเอกสารที่มีอายุไม่น้อยกว่า 25 ปี⁷

วันอาลี หามัวันมาต (Wan Ali Haji Wan Mamat)⁸ ได้นิยามคำ “ต้นฉบับตัวเขียนมลายู” ว่าเป็นงานเขียนอักษรยาวีและอักษรโรมันใด ๆ ก็ได้ที่เป็นลายมือเขียนภาษามลายู ซึ่งเขียนลงบนวัสดุชนิดต่าง ๆ เช่น หนังสัตรี กระดาษ ใบตาล ไม้ไผ่ งาม้าง ไม้ ผ่า โดยไม่จำกัดเนื้อหาและระยะเวลา ปัจจุบันพบว่า มีต้นฉบับตัวเขียนมลายูที่ได้รับการดูแลรักษาไว้ในคลังหนังสือประเภทต่าง ๆ เป็นจำนวนมากกระจัดกระจายอยู่ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศที่เป็นเจ้าของภาษามลายูแถบ Nusantara⁹ ในประเทศไทยพบว่ามีต้นฉบับตัวเขียนภาษามลายูอยู่บ้าง เช่น ในหอสมุดแห่งชาติกรุงเทพ ฯ¹⁰ ในสถาบันศึกษาปอเนาะ และในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เป็นต้น

⁶ Baha Zain, *Memertabatkan Persuratan Melayu*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2006, pp. 2-3.

⁷ Warisan Manuskrip Melayu. 2002 อ้างถึงใน Samsiah Muhamad. *Pemeliharaan Manuskrip Melayu : Koleksi Agong Warisan Dunia* เอกสารนำเสนอในการสัมมนาระดับนานาชาติเรื่อง Manuskrip Melayu Melestarikan -- Manuskrip Melayu Warisan Agung Bangsa. จัดโดย Kementerian Kebudayaan, Kesenian dan Warisan Malaysia ร่วมกับ Arkib Negara Malaysia, ณ Perpustakaan Negara Malaysia ในวันที่ 10 – 11 กรกฎาคม 2006 ณ หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย, หน้า 200.

⁸ Wan Ali Haji Wan Mamat, *Pemeliharaan Buku dan Manuskrip*, Dewan bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1988, p.7. โดยได้อ้างถึงมติที่ประชุมเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ.2526 ซึ่งจัดขึ้น ณ สภาภาษาและหนังสือ (Dewan Bahasa dan Pustaka) กัวลาลัมเปอร์ สมาชิกในที่ประชุมแห่งนี้ประกอบด้วยกลุ่มนักวิชาการมลายู บรรณารักษ์ ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์และผู้สนใจงานวิชาการจากสาขาต่าง ๆ ในแวดวงที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของต้นฉบับตัวเขียน

⁹ Nusantara เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมมลายูซึ่งไม่มีพรมแดนที่ถูกจำกัดตายตัวอย่างพรมแดนทางการเมือง

¹⁰ Rattiya Saleh, *Hikayat Carang Kulina : Analisis Teks dan Kesenambungan dalam Kehidupan Masyarakat Melayu Muslim Patani*, Tesis Dr.Fal., Fakulti Sains Kemasyarakatan dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia, 2001, p. 429.

ต้นฉบับตัวเขียนประกอบด้วยตัวบท (text) ที่เรียงร้อยเป็นร้อยแก้วและร้อยกรองซึ่งมีลักษณะของรูปแบบและเนื้อหาหลากหลาย ตัวบทภาษามลายูฉบับเก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีหลักฐานเป็นที่ประจักษ์ชัดเจนในปัจจุบัน ได้แก่ ตัวบทต้นฉบับตัวเขียนภาษามลายูที่ปรากฏบนศิลาจารึกตรังกานู (Batu Bersurat Terengganu : ภาษามลายู)¹¹ ที่จารึกว่า เขียนเมื่อวันศุกร์ที่ 22 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1303 /พ.ศ.1846¹² ตัวบทภาษามลายูที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนประเภท ‘กิตาบ’(kitab) หรือตำราที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบันคือ กิตาบชื่อ ‘อัล-อะกออิด อัล-นาสาฟี’ (Al-‘Aqa’id Al-Nasafi) ซึ่งเป็นต้นฉบับตัวเขียนภาษามลายูอักษรยาวีที่ศาสตราจารย์สายิดนาอิม อัลอัสฏัส (Syed Naguib Al-Attas) ได้วิเคราะห์แล้วเห็น ว่าเป็นผลงานที่เขียนขึ้นเมื่อ ค.ศ.1599/พ.ศ.2142 คืออยู่ในช่วงอายุของมูหัมมัด อัลฮามิด (Muhammad al-Hamid) ซึ่งเป็นพี่น้องสายบิดาของ al-Raniri¹³ และเป็นต้นฉบับตัวเขียนฉบับเดียวกันกับที่ศาสตราจารย์อัสมะฮ ฮาจิโอมาร์ (Asmah Haji Omar)¹⁴ ใช้เป็นเอกสารหลักในการวิเคราะห์ภาษามลายูที่ใช้ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ต่อจาก Syed Naguib Al-Attas อีกทอดหนึ่ง สุดท้ายศาสตราจารย์ อัสมะฮ ฮาจิโอมาร์ ได้เสนอข้อสรุปด้วยความภาคภูมิใจว่า ต้นฉบับตัวเขียนประเภทตำราชื่อ ‘อัล-อะกออิด อัล-นาสาฟี’ นี้มีคุณค่ายิ่งนัก เพราะว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับวิวัฒนาการทางภาษามลายูที่สำคัญ 4 ด้านได้แก่ (1) การสะกดคำมลายูดด้วยอักษรยาวี (2) ระบบการศึกษาการแปรหน่วยเสียงของหน่วยคำ (morphophonemic) (3) ระบบหน่วยคำ (phonology) และ (4) ไวยากรณ์และคำศัพท์ ดังนั้น การที่ได้ค้นพบตัวบทตำรา ‘อัล-อะกออิด อัล-นาสาฟี’ เช่นนี้ ถือว่าเป็นคุณูปการอันใหญ่หลวงแก่ผู้ใช้ภาษาและนักวิชาการสายภาษามลายู และเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของคนในวงการนี้ที่มีโอกาสได้รู้และเห็นหลักฐานเกี่ยวกับโครงสร้างของภาษามลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้นว่ามีจริงและเชื่อถือได้

นอกจากนี้ต้นฉบับตัวเขียนมลายูที่น่าสนใจอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นต้นฉบับตัวเขียนประเภทจดหมาย งานประเภทนี้มีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นมาก เพราะนอกจากเป็นเอกสารที่มีปลายทางอย่างชัดเจนว่าใครเป็นเจ้าของ ใครเป็นผู้รับ อยู่ที่ไหน และมีวัตถุประสงค์อะไร ก็ยังมีเรื่องของความสวยงามทางด้านศิลปะให้ได้ชมเป็นขวัญตาด้วย นับว่าต้นฉบับตัวเขียนประเภทจดหมายมลายูที่ถือว่างามเลิศนั้น ต้องเป็นต้นฉบับที่สร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ ของวัฒนธรรม อารยธรรม และความงามอย่างมลายูที่ประณีตและละเอียดอ่อนที่สุด สิ่งเหล่านี้สามารถดูได้จากความสวยงามที่ฉายออกมาจากส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ช่วยประดับเอกสารเหล่านั้น ความสวยงามของตัวอักษรที่คัดอย่างเป็นระเบียบ และแฝงฝังความรู้สึกอันเปี่ยมล้นด้วยแรงศรัทธาในศาสนาที่ปรากฏอยู่ในข้อความบนหวักระดาซ รายละเอียดและความสลับซับซ้อนของตราประทับ ความไพเราะของภาษาที่ตราไว้

¹¹ มลายูออกเสียงคำนี้ว่า **เตริงฆานู**

¹² แนะนำให้ศึกษารายละเอียดของตัวบทและการกำหนดวันที่ของศิลาจารึกตรังกานูใน Syed Naguib Al-Attas, *The Correct Date of the Trengganu Inscription*, Muzium Negara, Kuala Lumpur, 1970.

¹³ Syed Naguib Al-Attas, *The Oldest Known Malay Manuscript : A 16th Century Malay Translation of the ‘Aqa’id of Al-Nasafi*, Kuala Lumpur, Department of Publications University of Malaya, 1988, pp.4-5 ; Asmah Hj.Omar, *Bahasa Melayu Abad Ke-16 : Satu Analisis Berdasarkan Teks Melayu ‘Aqa’id Al-Nasafi*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1991, pp. 2-3.

¹⁴ Asmah Hj.Omar. *Ibid*, p. 1.

ในคำยกย่องสรรเสริญซึ่งได้เขียนไว้ในจดหมายเหล่านั้น มีสาระที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษา ค้นคว้า ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ของรัฐบาลต่าง ๆ ตลอดจนเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมลายูกับโลกภายนอก¹⁵ ต้นฉบับตัวเขียนมลายูประเภทจดหมายฉบับเก่าแก่ที่สุดในโลกเท่าที่ได้ค้นพบปัจจุบันมีสองฉบับ ได้แก่ ต้นฉบับตัวเขียนซึ่งเป็นพระราชสาส์นของสุลต่านอาบูฮายาต จาก Ternate ขณะยังทรงพระเยาว์มีถึงกษัตริย์ John III แห่ง Portugal ทั้งสองฉบับ คือฉบับ ค.ศ. 1521/พ.ศ.2064 และ ค.ศ.1522/ พ.ศ.2065¹⁶

สำหรับต้นฉบับตัวเขียนฉาวีสุลต่านเมอลานาที่เป็นตัวบทหลักในการวิจัยนี้ เป็นต้นฉบับตัวเขียนของวรรณคดีมลายูแบบจารีต ในกลุ่มวรรณคดีประวัติศาสตร์นิพนธ์ (historiography) เป็นภาษามลายูที่เขียนด้วยอักษรยาวี ซึ่งเก็บรักษาใน British Museum ลอนดอน ประเทศอังกฤษ (ต่อไปนี้จะแทนชื่อด้วยอักษรย่อ **ฉสม**) ในค.ศ.1980/พ.ศ.2523 มุหัมมัดยูโซฟ ฮาเช็ม (Muhammad Yusoff Hashim [MYH])¹⁷ ได้เผยแพร่ข้อมูลว่า ฉสม ฉบับนี้ มีชื่อเรียกตามทะเบียนรายการต้นฉบับตัวเขียนมลายูฉบับต่าง ๆ ของ K.G.Niemann ว่า MS No.19 และมีหลักฐานแสดงว่าเป็นเอกสารที่ได้รับมาจากกองเอกสารของ J. Crawford ต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ที่มีอยู่ในหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายานั้น เป็นฉบับสำเนาที่บันทึกเป็นฟิล์มจิ๋ว (microfilm) และถูกจัดเข้าระบบการจัดเก็บเอกสารของหอสมุดดังกล่าวด้วยเลขที่ 402 ส่วนต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาตินั้น เป็นแผ่นฟิล์มขนาดจิ๋ว (microfiche) ที่ถูกกำหนดด้วยรหัส MSS2200

Muhammad Yusoff Hashim ได้ใช้ ฉสม ฉบับสำเนาดังกล่าวนี้นำไปปริวรรตเป็นอักษรโรมัน (ต่อไปนี้จะแทนชื่อด้วยอักษรย่อ **ฉสม MYH**) สำหรับใช้ประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional* นำเสนอเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมาลายาใน พ.ศ.2519 ต่อมาใน พ.ศ.2523 มหาวิทยาลัยมาลายา ได้อนุญาตให้สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมาลายา (Penerbit Universiti Malaya) จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้เพื่อเผยแพร่ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก YBM. Datuk Seri Syed Kecik Bin Syed Mohamed

ใน พ.ศ.2528 ศาสตราจารย์ ซี สกินเนอร์ (C. Skinner) ได้ใช้ต้นฉบับตัวเขียน ฉสม เป็นเอกสารหลักในการทำวิจัย โดยได้ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน (ต่อไปนี้จะแทนชื่อด้วยอักษรย่อ **ฉสม C. Skinner**) และแปลเป็นภาษาอังกฤษในลักษณะวรรคต่อวรรคและบทต่อบท ทั้งหมดตั้งแต่บทที่ 1 – 1,102 บทอย่างต่อเนื่อง และวิเคราะห์ สังเคราะห์ เนื้อหาอย่างน่าสนใจ งานวิจัยนี้มีความหนา 325 หน้า และได้รับการจัดพิมพ์โดย the Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-en Volkenkunde ในชื่อ *The Battle for Junk Ceylon : the Syair Sultan Maulana*

¹⁵ E. Ulrich Kratz, Annabel Teh Gallop, *The Legacy of the Malay Letter*, The British Library published for the National Archives of Malaysia, London, 1994, p. 8.

¹⁶ Annabel Teh Gallop, *Ibid*, p. 120.

¹⁷ Muhammad Yusoff Hashim, *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional*, Penerbit Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1980, บทคัดย่อ.

พ.ศ.2545 วันคัยรี วันอิบราฮิม (Wan Khairy Wan Ibrahim)¹⁸ ได้ใช้ตัวบท *ฉสม* ในฐานะเป็นวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์สงคราม เป็นเครื่องมือสำหรับศึกษาปรากฏการณ์แนวคิดชาตินิยมมลายูเป็นหลัก (The Malay Ethnocentrism)

ล่าสุดใน พ.ศ.2559 สถาบันแนวคิด ตน ดร.มาฮาธีร์ มุห์หมัด (Institut Pemikiran Tun Dr. Mahathir Mohamad) มหาวิทยาลัยอุตารามาเลเซีย ได้คัดลอกตัวบท *ฉสม MYH* ลงในผ้าด้ายดิบ (scroll) ขนาดยาว 30 เมตร

พิจารณาจากกิจกรรมดังกล่าว น่าจะกล่าวได้ว่า *ฉสม* มีคุณค่าและมีความหมายในฐานะเป็นมรดกทางปัญญาของมาเลเซียมาก เพราะว่า *ฉสม* เป็นบันทึกของปราชญ์มลายูที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่กองทัพมลายูจากรัฐเกอดะฮ์จำยอมต้องเข้าร่วมกับสยามในการไปทำราชการสงครามกับพม่าเพื่อกอบกู้เมืองถลางกลับคืนมาจากการยึดครองของพม่าใน พ.ศ.2352 เป็นสำคัญ นอกจากนี้ *ฉสม* ได้สะท้อนถึงภาพลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นปรากฏการณ์ทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองประเทศราชฝ่ายใต้ของสยาม โดยเฉพาะรัฐเกอดะฮ์ (เอกสารไทยใช้ชื่อ “ไทรบุรี”) และปัตตานี (เอกสารไทยเขียนเป็น “ปัตตานี”) ที่เกิดขึ้นนานกว่าสองศตวรรษที่ผ่านมา เรื่องราวทั้งหมดถูกเล่าผ่าน *ฉสม* โดยผ่านตัวอักษรยาวีที่เรียงร้อยด้วยรูปแบบของร้อยกรอง ‘ฉาอิร’ ขนาดยาว 1,102 บทหรือ 4,408 บรรทัดด้วยคำมลายูที่มีความหมายตรง (denotation) และความหมายแฝง (connotation) สะท้อนถึงความรู้สึก ความคิด และพฤติกรรม (behaviour) ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นท่ามกลางวิกฤตทางการเมืองในบริบทที่ขัดแย้งด้วยอารมณ์และความรู้สึกทั้งที่ดีและไม่ดี คละเคล้ากับแนวคิดอันเป็นนโยบายที่แฝงฝังด้วยความพยายามรอมชอม เพื่อรักษาสถานะทางการเมืองของคนบางกลุ่มให้ได้อยู่รอดคู่กับบ้านเมืองของตนต่อไป ใน พ.ศ.2529 Siti Hawa Haji Salleh (สตีฮาวา หาหมิสอลและฮ)¹⁹ ได้ให้ความสนใจต่อตัวบท *ฉสม MYH* และ *ฉสม C. Skinner* มาก โดยการวิจารณ์ *ฉสม* ทั้งสองฉบับนั้นอย่างกว้างขวางและตรงไปตรงมา ซึ่งข้อสังเกตและคำชี้แนะของ Siti Hawa Haji Salleh ได้รับการตอบสนองด้วยดีจากเจ้าของผลงานนั้น สังเกตได้ว่า MYH ได้ใช้ประโยชน์จากคำวิจารณ์นี้ในการปรับปรุงและแก้ไขหนังสือดังกล่าว²⁰ ผู้วิจัยโชคตมามากที่ได้รับความไว้วางใจให้อ่านผลงานดังกล่าว แต่ก็รู้สึกเสียดายไม่น้อยที่ผู้วิจัยไม่สามารถนำข้อมูลนั้นมาอ้างอิงในงานนี้ได้ เพราะยังอยู่ในระหว่างการดำเนินการจัดพิมพ์ของมูลนิธินักเขียนมาเลเซีย (Yayasan Karyawan) ส่วนคำวิพากษ์ *ฉสม C.*

¹⁸ Wan Khairy Wan Ibrahim, Manifestasi Etnosentrisme Melayu dalam Syair Perang : Satu Kajian Terhadap Syair Sultan Maulana dan Syair Perang Mengkasar. Tesis Sarjana Sastera (Mod Campuran), Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang, 2002.

¹⁹ ศาสตราจารย์ ดาโต๊ะ สาขาวรรณคดีมลายูแบบจารีต (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งอาจารย์) เจ้าของผลงานวิจัยเรื่อง Hikayat Merong Mahawangsa

²⁰ ผู้สนใจสามารถติดตามผลงานฉบับปรับปรุงในชื่อ SYAIR SULTAN MAULANA AHMAD TAJU'L-DIN, KEDAH, 1808-1810 ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการจัดพิมพ์เผยแพร่โดย Yayasan Karyawan (มูลนิธินักเขียน) มาเลเซีย ผู้วิจัยได้รับความเอื้อเฟื้อเพื่อได้โอกาสศึกษาผลงานชิ้นใหม่นี้ผ่านต้นฉบับส่วนตัวของผู้เขียนโดยความเห็นชอบของผู้เขียน (Profesor Emeritus Datuk Wira Dr. Muhammad Yusoff Hashim) และผู้อำนวยการมูลนิธินักเขียนดังกล่าว (Dato' Dr. Zainal Abidin Borhan) จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

Skinner นั้นก็น่าเสียดายที่ผู้วิจัยไม่มีโอกาสได้ติดตามคำตอบ (คำอธิบาย) จากท่านโดยตรง เพราะในปีเดียวกันนั้น C. Skinner ได้ลาโลกนี้ไปอย่างสงบ²¹

ผู้วิจัยรู้สึกดีและนับถือในความสามารถพิเศษของ Professor C. Skinner เสมอ และไม่ปฏิเสธความเห็นของ Professor Dato' Dr. Siti Hawa Haji Salleh ที่ยืนยันว่า ฌสม เป็นวรรณคดีมลายูซึ่งยังดำรงความเป็นสวรรณคดีไว้สำหรับนักภาษาศาสตร์ หรือไม่ก็นักนิรุกติศาสตร์เสมอ เพราะพบว่ามีอีกหลายส่วนของตัวบท ฌสม ที่ผู้ชำระตัวบทหรือบรรณาธิกรยังไม่ได้หยิบมาศึกษา งานทั้งสองชิ้นที่เป็นผลผลิตของ Muhammad Yusoff Hashim (ค.ศ.1980) และ C. Skinner (ค.ศ. 1985) ดังกล่าว แม้ว่าอุดมด้วยความรู้เรื่องประวัติศาสตร์มลายูและสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อย่างมีความหมายและมีคุณค่ามากสำหรับแวดวงคนรักการเรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์และวรรณคดีมลายูแบบจารีตก็ตาม แต่ในฐานะที่ ฌสม เป็นวรรณคดีมลายูแบบจารีตที่มีองค์ประกอบเป็นลักษณะเฉพาะสาขาซึ่งรุ่มรวยด้วยลีลา (style) ของการใช้ภาษาที่อุดมด้วยคำศัพท์โบราณ (archaic vocabularies) และคำศัพท์ท้องถิ่นทั้งที่เป็นคำมลายูแท้และคำยืมภาษาไทย ตลอดจนคำชาวที่สะท้อนภาพอันหลากหลาย (multiple portraits) และสื่อความรู้สึกและความคิดของกวีนิพนธ์ที่รจนา ฌสม ถึงผู้เสพได้อย่างตรงไปตรงมาเช่นที่ปรากฏ เหล่านี้เป็นลักษณะอันโดดเด่นของต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ ที่ผู้วิจัยไม่อาจมองข้าม และต้องพยายามหันมาศึกษาหาความหมายและคุณค่าจาก ฌสม ต่อไป บริบทดังกล่าวทั้งหมดจึงกลายเป็นที่มาของปัญหาการวิจัยเรื่องนี้

2. คำถามหลักของการวิจัย

- 2.1 ตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ นี้บอกผู้อ่านให้รู้เรื่องอะไร
- 2.2 ผู้เขียนได้สะท้อนภาพลักษณ์ผ่านตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ ด้านใดบ้างและอย่างไร
- 2.3 เอกสารทางประวัติศาสตร์มลายูและไทยได้สะท้อนมุมมองที่มีต่อศีกกลางอย่างไร
- 2.4 วรรณคดีเรื่อง ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ นี้ให้ประโยชน์อะไรต่อการพัฒนาทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและสังคมไทยในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบันโดยรวม

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 3.1 เพื่อศึกษาตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’
- 3.2 เพื่อศึกษาภาพลักษณ์ที่สะท้อนผ่านตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’
- 3.3 เพื่อเปรียบเทียบมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศีกกลางจากตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้อง
- 3.4 เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องภาพลักษณ์ในอดีตและมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศีกกลางที่ได้มาจากการศึกษาตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้องสู่สังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบันโดยรวม

²¹ รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้สนใจสามารถติดตามได้จาก Siti Hawa Haji Salleh, Review Article: The Battle for Junk Ceylon edited by C. Skinner, ใน *AKADEMIKA* (A Journal of Humanities and Social Sciences), 29 (July) 1986 : 83-110.

4. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ นี้ มีวัตถุประสงค์หลัก 4 ข้อได้แก่ (1) เพื่อศึกษาตัวบท ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ (2) เพื่อศึกษาภาพลักษณ์ที่สะท้อนผ่านตัวบท ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ (3) เพื่อเปรียบเทียบมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศีกกลางจากตัวบท ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้อง และ (4) เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องภาพลักษณ์ในอดีตและมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศีกกลางที่ได้มาจากการศึกษาตัวบท ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้องสู่สังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบันโดยรวม เพื่อตอบคำถามว่า (1) ตัวบทฉสม นี้บอกผู้อ่านให้รู้เรื่องอะไร (2) ผู้เขียนได้สะท้อนภาพลักษณ์ผ่านตัวบท ฉสม นี้ด้านใดบ้างและอย่างไร (3) เอกสารทางประวัติศาสตร์มลายูและไทยได้สะท้อนมุมมองที่มีต่อศีกกลางอย่างไร และ (4) ฉสม นี้ให้ประโยชน์อะไรต่อการพัฒนาการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบัน โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

4.1 ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร โดยเน้นการศึกษาเอกสารประเภทต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ฉบับภาษามลายูที่ปริวรรตเป็นอักษรโรมันตามขั้นตอนดังนี้

- 4.1.1 เก็บ รวบรวม และทบทวนข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ ฉสม
- 4.1.2 ปริวรรตและตรวจทานตัวบท ฉสม ตามวิธีวิทยาแนวภาษาศาสตร์มลายู (the Malay philological approach) เพื่อนำไปใช้เป็นเอกสารหลักสำหรับการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์ ด้วยระเบียบวิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ ทฤษฎีด้านวรรณคดี ผสมผสานกับแนวคิดทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และวัฒนธรรมบางส่วนเท่าที่จำเป็น

4.2 ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงลักษณะ หรือเชิงคุณภาพ ตามขั้นตอนดังนี้

- 4.2.1 เก็บข้อมูลภาคสนามในรัฐยะลา และเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย และจังหวัดสตูล ตรัง ภูเก็ต พังงา กระบี่ ระนอง ของไทย เพื่อเก็บและรวบรวมข้อมูลประเภทเอกสาร และข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคล (ผู้ให้ข้อมูลหลัก)
- 4.2.2 ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นักวรรณคดีมลายูแบบจารีต นักคติชนวิทยา ผู้นำนอกระบบในพื้นที่เก็บข้อมูล นักวิชาการ/นักวิจัยในพิพิธภัณฑ์ และเจ้าหน้าที่หอสมุด
- 4.2.3 นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

5. ขอบเขตของการวิจัย

5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

งานวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับการศึกษาตัวบทต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ภาษามลายูอักษรยาวี ที่สำเนามาจากต้นฉบับชนิดฟิล์มจิ๋ว เลขที่ 402 ของหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา ประเทศมาเลเซีย

5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

- 5.2.1 แหล่งข้อมูลในต่างประเทศ (ประเภทเอกสารและบุคคล/ผู้ให้ข้อมูล)
- Perpustakaan Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, Malaysia
 - Perpustakaan Negara Malaysia, Kuala Lumpur
 - Arkib Negara Malaysia
 - Persatuan Sejarah Malaysia
 - Yayasan Karyawan Malaysia
 - Perpustakaan Universiti Malaya
 - Perpustakaan Tun Sri Lanang, Universiti Kebangsaan Malaysia
 - Perpustakaan Awam Negeri Kedah
 - Muzium Negeri Kedah, Malaysia
 - Muzium Kota Setar, Kedah
 - Persatuan Sejarah Kedah, Malaysia
 - Institut Pemikiran Tun Dr. Mahathir, Universiti Utara Malaysia
 - Rumah Merdeka, Kedah
 - Perpustakaan Dato' (Dr.) Wan Samsuddin Bin Wan Yusof

5.2.2 แหล่งข้อมูลในประเทศ (ประเภทเอกสารและบุคคล/ผู้ให้ข้อมูล)

- พิพิธภัณฑ์ถิ่น สตูล
- ชุมชนชายทะเลจังหวัดพัทลุง
- ชุมชนเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง
- ชุมชนตำบลปากเม็ง อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง
- หอจดหมายเหตุตรัง
- ชุมชนชายทะเลจังหวัดกระบี่
- ชุมชนชายทะเลจังหวัดพังงา
- ชุมชนอำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต
- ชุมชนเกาะยาวใหญ่ อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา
- ชุมชนเกาะยาวน้อย อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา
- พิพิธภัณฑ์ภูเก็ต
- ชุมชนชายทะเลจังหวัดระนอง
- หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ
- หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.3 ขอบเขตผู้ให้ข้อมูล

5.3.1 นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

5.3.2 นักวรรณคดีมลายูแบบจารีต

5.3.3 นักคติชนวิทยา

5.3.4 ผู้นำนอกระบบในพื้นที่เก็บข้อมูล

5.3.5 นักวิชาการ/นักวิจัยในพิพิธภัณฑ์

5.3.6 ชาวประมงในท้องถิ่น

6. เครื่องมือในการวิจัย

6.1 ต้นฉบับตัวเขียนวรรณคดีมลายูเรื่อง ‘ฉาอิลสุลตันเมอลานา’ ภาษามลายูอักษรยาวี ที่สำเนามาจากต้นฉบับชนิดฟิล์มจิ๋ว (microfilm) เลขที่ 402 ของหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา ประเทศมาเลเซีย

6.2 ภาษามลายู

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

7.1 ได้คำตอบโจทย์วิจัยตามวัตถุประสงค์

7.2 ได้หนังสือเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอิลสุลตันเมอลานา’ เป็นสื่อการเรียนการสอนในสาขาวิชาภาษามลายู วรรณคดีมลายู ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วรรณคดีประวัติศาสตร์นิพนธ์ และวัฒนธรรมมลายู ในระดับอุดมศึกษา

7.3 ได้บทความสำหรับใช้เป็นสื่อการเผยแพร่แนวคิดเพื่อทำความเข้าใจกับมิติการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ‘มลายู’ กับ ‘สยาม’ ในอดีต

7.4 ได้รับความรู้สาระที่แฝงฝังอยู่ในตัวบท ‘ฉาอิลสุลตันเมอลานา’ เชิงลึก ซึ่งช่วยให้เข้าใจสังคมของเจ้าของความคิดนั้นดีขึ้น

7.5 ได้ช่วยเปิดมุมมองใหม่ที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยในการสานสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้คนในสังคมพหุวัฒนธรรม

7.6 ได้เผยแพร่ความรู้เรื่องภาพสะท้อนที่หลากหลายผ่าน ‘ฉาอิลสุลตันเมอลานา’ จากอดีตสู่สังคมไทยปัจจุบัน

8. คำสำคัญ (keywords) ที่ต้องนิยามเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันเป็นเบื้องต้นมีดังนี้

8.1 ฉาอิล (syair) เป็นชื่อเรียกรูปแบบ (form) ของกวีนิพนธ์มลายูประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมของกวีมลายูในอดีตในการนำเสนอเรื่องราวประเภทเรื่องเล่า (narrative) และไม่ใช่เรื่องเล่า (non-narrative)

กล่าวกันโดยโครงสร้างของวรรณคดีมลายูแบบจารีต (traditional Malay literature) นั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ ร้อยแก้ว (prose) หรือ ‘prosa’ (โพรสา) ในภาษามลายู และร้อยกรอง (poetry) หรือ ‘puisi’ (ปุยสี) ในภาษามลายู เฉพาะกวีนิพนธ์นั้นมีรูปแบบการประพันธ์แตกต่างกันเช่น กำหนดจำนวนบรรทัด จำนวนคำและพยางค์ในแต่ละวรรค การแบ่งวรรคในแต่ละบรรทัด การกำหนดตำแหน่งสัมผัสในและสัมผัสนอก และจังหวะของคำประพันธ์ ลักษณะที่กล่าวถึงเหล่านี้เป็นตัวกำหนดการเรียกชื่อบทร้อยกรองเป็น pantun, syair, nazam, gurindam,

prosa lirik, mantera, dan dikir แต่รูปแบบร้อยกรองซึ่งเป็นที่รู้จักกันจริง ๆ นั้นมีเพียง 2 ชนิด เท่านั้นคือ pantun และ syair²²

ฉาอิร (syair) เป็นคำมลายูที่ได้มาจากคำอาหรับว่า **شعر** แปลว่า กวีนิพนธ์หรือผู้ประพันธ์ งานกวีนิพนธ์ ซึ่งเทียบได้กับคำมลายูว่า ‘penyair’ (a poet) ปัจจุบันคำ ‘syair’ (ฉาอิร) ในภาษามลายูมาตรฐาน (standard Malay) มีความหมายว่า ‘puisi’ (poetry, a poem) คือกวีนิพนธ์ ส่วนคนมลายูปาตานีออกเสียงคำ syair เป็น ‘สะแเอ’ ซึ่งเป็นเสียงที่ใกล้เคียงกับเสียงอาหรับ ‘syi’ir’ ประเด็นนี้ Syed Naguib al-Attas²³ ได้อธิบายว่า การออกเสียงคำ ‘syair’ นั้นสอดคล้องกับธรรมชาติของการออกเสียงตามระบบหน่วยเสียงของภาษามลายูมาตรฐานหรือภาษามลายูบาแกมากกว่าที่จะออกเสียงคำ ‘syiir’ กล่าวคือคนที่พูดภาษามลายูมาตรฐานคุ้นชินในการออกเสียงสระเรียง (vowel sequence) /-a-i/ มากกว่า /-i-i / ปรากฏการณ์นี้ไม่แตกต่างจากข้อสังเกตของ Harun Mat Piah²⁴ ที่ได้ยกตัวอย่างประกอบให้เห็นชัดเจน โดยหยิบคำภาษามลายูกลางที่ประกอบด้วยเสียงสระเรียง /-a-i/ คือ air, cair, ghaib, zahir, taksir อย่างไรก็ตาม เราต้องยอมรับความจริงว่าธรรมชาติของการถ่ายทอดเสียงของคำบางคำ (word transmission) เป็นคำพูดนั้นมีจุดอ่อนประการหนึ่งคือ ผู้สืบทอดเสียงมักออกเสียงคล้อยตามธรรมชาติของระบบเสียงสำเนียงพูดในชีวิตประจำวันที่ตนคุ้นชิน เช่นคนปาตานีที่พูดสำเนียงมลายูปาตานี มักออกเสียงคำ ‘ฉาอิร’ เป็น ‘สะแเอ’ หรือ ‘แสะแเอ’ ดังปรากฏในปัจจุบัน

‘ฉาอิร’ ได้แพร่หลายเข้าสู่โลกมลายูตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16²⁵ เรื่องนี้ Siti Hawa Haji Salleh มีข้อมูลอ้างอิงถึงทัศนะของ Bottom ว่า ฉาอิร เป็นที่นิยมและเป็นที่ชื่นชอบมากของสังคมมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 19²⁶ นับว่า Hamzah Fansuri เป็นผู้นำไปเผยแพร่ในวงการวรรณกรรมมลายูเป็นคนแรก²⁷ โดยรูปแบบของ ฉาอิร 1 บท ประกอบด้วยกลอนก๊อบทักได้ ขึ้นอยู่กับเนื้อหาว่ามีมากมีน้อยแค่ไหนไม่จำกัด แต่บังคับว่าในแต่ละบทประกอบด้วย 4 วรรค ในแต่ละวรรคประกอบด้วยคำพื้นฐาน (base-word) ที่มีหรือไม่มีหน่วยคำวิภัติปัจจัย จำนวน 4 คำ ซึ่งอาจประกอบด้วย 10 - 12 พยางค์ โดยที่พยางค์ท้ายของคำท้ายในแต่ละวรรคของทั้ง 4 วรรคนั้น ลงสัมผัสสระเหมือนกัน

²² A. Teeuw, “The Malay Syair : Problems of Origin and Tradition”, dlm. *BKI*, 132 (4), 1966, p. ix.

²³ Syed Naguib al-Attas, *The Origin of the Malay Syair*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1968, p. 53.

²⁴ Harun Mat Piah, *Puisi Melayu Tradisional : Satu Pembicaraan Genre dan Fungsi*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1989, pp. 210-211.

²⁵ Syed Naguib al-Attas, *op. cit.*, 1968, p. 1.

²⁶ Siti Hawa Haji Salleh, *Karya-karya Historiografi Melayu Tradisional dalam Bentuk Puisi : Sorotan Khas kepada Syair Awang Semaun*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Kumpulan Esei Sebutir Pasir*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1992, p. 166.

²⁷ Harun Mat Piah, *op. cit.*, 1989, pp. 209-210.

หมด คือ a-a-a-a โดยในแต่ละวรรคนั้นมีจังหวะการหยุดเสียงระหว่างคำ (pause) เพียงหนึ่งแห่งเท่านั้น และหน้าที่ของฉาอิตแต่ละวรรคและแต่ละบทนั้นต้องมีลักษณะเป็นเอกภาพ (unity) คือต้องกล่าวถึงเรื่องเดียวกันอย่างต่อเนื่องจนจบเรื่องบริบูรณ์

ตัวอย่าง “ฉาอิต ฮิกายัตจาร์กุลินา” ฉบับปวิรรตเป็นอักษรโรมัน

Ini lah syair/syair Carang Kulina, / นี่คือฉาอิตจาร์กุลินา

Dicitera tat kala zaman Maulana, / ที่เล่าขานกันในสมัยเมอลานา

Diwayangkan dalang yang bijak sana, / ซึ่งดาหลังผู้เชี่ยวชาญทำเป็นหนังเงา

Ke bahasa Melayu menjadi rencana. / เรียงร้อยถ้อยคำเป็นภาษามลายู

Sedikit juga dikisah dalang, / ดาหลังได้เล่าเรื่องราวไม่มาก

Tat kala menyerang negeri Gegelang, / ว่าตอนที่บุกเข้าโจมตีกรุงเมอแลง

Kelana berkeempat berhati walang, / เกอลานาทั้งสี่คนนั้นทุกซื่ใจ

Gusarkan Panji Surang Kalang. / ที่ทำให้ปณัฏฐ์สร้างกำลังกริ้ว

Sebab pun ia datang menyerang, / สาเหตุที่ต้องไปโจมตี

Diseraya/[seru] oleh Ratu Jamarang, / เพราะราชทูตมารังจิงวอน

Ke[a]ra[e]na itulah jadi berperang, / ด้วยเหตุนี้จึงต้องทำสงคราม

Tunangan ratu diambil orang. / เพราะคู่หมั้นของราชทูตถูกฉุดไป

(เป็นตัวบทฉาอิตเรื่อง จาร์กุลินา)²⁸

กวีมลายูในอดีตนิยมเลือกรูปแบบกวีนิพนธ์ประเภทฉาอิตเป็นสื่อในการเล่าเรื่องต่าง ๆ ของสังคมมลายูในอดีตที่เน้นเรื่องเนื้อหา เสียง และท่วงทำนอง ถ่ายทอดเนื้อหาด้วยวิธีอ่านออกเสียง ธรรมดา หรืออ่านเป็นทำนอง ผู้เสพฉาอิต (ผู้อ่าน หรือผู้ฟัง) ไม่สนใจว่าผู้ขับกลอนฉาอิตจะใช้คำผิด หรือถูกต้องอย่างไร ขอให้ได้เข้าใจว่าเนื้อหาฉาอิตนั้นเป็นอย่างไร ซึ่งหากเนื้อหาเป็นเรื่องเศร้า ก็จะสะท้อนใจจนต้องร้องไห้ตาม และหากเป็นเรื่องที่น่าขันก็จะหัวเราะสนุกสนานกันก็เท่านั้น

กวีนิพนธ์ ฉาอิต ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบแล้ว คือฉาอิตที่ปรากฏบนเสาหินหลุมฝังศพ (batu nisan) ของพระราชามุสลิมนะองค์หนึ่งซึ่งพบที่ มีแญตูโฌฮ์, อาเจีย มีความยาว 2 บท 8 วรรค ตัวบทฉาอิตนี้เป็นภาษามลายูโบราณ ผสมผสานกับภาษาสันสกฤตและภาษาอาหรับ ซึ่งเขียนด้วยอักษรสุมาตราโบราณที่ได้รับอิทธิพลมาจากอักษรฮินดู ผู้วิจัยได้คัดลอกเนื้อหาของฉาอิตดังกล่าวมาทำงานของ C.Hooykaas²⁹ ให้เป็นตัวอย่างเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาดังนี้

²⁸ ตัวบทฉาอิตนี้ปวิรรตมาจากตัวบทฉาอิตจาร์กุลินาฉบับภาษามลายูอักษรยาวี ของ Tunku Abdul Hamid Ibni Tunku Abdullah บ้านเมินตาอุน เกอดะฮ์ ปัจจุบันต้นฉบับตัวเขียนเรื่องนี้เก็บรักษาในพิพิธภัณฑ์รัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย

²⁹ ผู้วิจัยคัดลอกบทกลอนนี้จากหนังสือของ Ismail Hamid, *Masyarakat dan Budaya Melayu*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1988, p.21; Siti Hawa Haji Salleh, 2005, *Suatu*

Hijrat nabi mungstapa yang prasida,
 Tujuh nabi (ratus : ผู้วิชัย)³⁰ asta puluh sawarsa,
 Haji catur dan desa³¹ wara sukra,
 Raja iman warda rahmat Allah.

Gutra barubasa mpu hak Kadah pase ma,
 Taruk kasih tanah samuha,³²
 Ilahi ya rabbi Tuhan samuha,
 Taruk³³ dalam swarga tuhan tatuha.

ความว่า :

Setelah hijrah Nabi, kekasih, yang telah wafat
 Tujuh ratus delapan puluh satu tahun
 Bulan Zulhijjah empat belas hari, Jumaat,
 Ratu iman warda (rahmat Allah bagi Baginda)
 Dari suku Barubasa, mempunyai hak atas Kedah dan Pasai
 Menaruk di laut dan darat semesta,
 Ya Allah, Ya Tuhan Semesta,
 Taruhlah baginda dalam swarga Tuhan.

ฉาวีร บนเสาทินหลุมฝั่งศพ ที่มีแฉตุโฉย (Minye Tujuh) อาเจีย นั้นได้เล่าถึงเรื่องราวของ
 พระราชวงศ์ที่เสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ.1380 (ตรงกับวันที่ 14 เดือนซุลฮิญญะฮ ฮ.ศ.781) สันนิษฐาน
 กันว่าพระราชองค์นี้น่าสืบสายพระราชวงศ์สุลต่านมาลิกุล ศอลแลฮ (Sultan Malikul Salleh) ซึ่ง
 มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ทรงก่อตั้งราชอาณาจักรอิสลามที่
 เมืองปาสัย ในสุมาตรา เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 เกี่ยวกับที่มาของคำ “syair” นี้ Zubir Idris ได้
 ยืนยันข้อมูลจาก A. Samad Ahmad ว่าคำนี้ปรากฏในวรรณคดีมลายูแบบจารีตยุคต้น ๆ หลายเรื่อง
 แล้ว เช่นใน *Sulalatus Salatin*³⁴ มีข้อความว่า

Perbincangan tentang Sejarah dan Asal Usul Syair, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur,
 p. 10.

³⁰ ในหนังสือของ Ismail Hamid, *ibid.*.. เป็นคำ ratus.

³¹ ในหนังสือของ Siti Hawa Haji Salleh, *ibid.*, พิมพ์เป็น dand esa.

³² ในหนังสือของ Ismail Hamid, *op. cit.* เป็นคำ samuna.

³³ ในหนังสือของ Ismail Hamid, *ibid.* เป็นคำ taruh.

³⁴ Zubir Idris, 2005, *Estetika dalam Syair Sejarah*, dlm. Rogayah A. Hamid, Wahyunah Haji
 Abd. Gani, 2005, *Pandangan Semesta Melayu : Syair*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur,
 pp. 133-134.

Setelah segala mergastua dan segala kayu-kayuan di dalam taman itu melihat Tun Mamad datang, maka segala burung itu pun berbunyi, pelbagai bunyinya; ada yang seperti orang bersyair, ada yang seperti orang berbait, ada yang seperti orang berseloka, ...

ความว่า

ครั้นบรรดาวิหคและพืชพันธุ์ในอุทยานนั้นได้เห็นตนมามัดเข้าไปที่นั่น ต่างก็ส่งเสียงร้องประสานด้วยทำนองเพลงที่หลากหลาย บ้างก็ร้องเป็นทำนองฉาอิร, บ้างก็ร้องเป็นทำนองสาณะ, บ้างก็ร้องเป็นทำนองโคลก, ...

ในงานวิจัยนี้ ผู้เขียนให้ความสำคัญกับคำนิยามของท่าน Za'ba³⁵ ที่อธิบายคำ “ฉาอิร” (Syair) ว่า

...suatu karangan yang disusun perkataannya berangkap-rangkap dengan bersukat dan bertimbang serta mempunyai pertentangan bunyi sama di hujung tiap-tiap sekeratnya dan biasanya mengandungi fikiran yang cantik dan tinggi, dilafazkan dengan bahasa yang indah dan berhias sehingga dengan sebab itu ia dapat meninggalkan perasaan atau membangkitkan rasa menggelepar dan gembira di dalam hati.

ความว่า

... เป็นความเรียงที่มีการเรียบเรียงถ้อยคำและร้อยข้อเป็นวรรค ๆ โดยการให้น้ำหนักกับลักษณะของการสัมผัสเสียงที่เหมือนกันในตำแหน่งท้ายของแต่ละวรรค ซึ่งปกติแล้ว ‘ฉาอิร’ มักประกอบด้วยเนื้อหาสาระของความคิดที่สวยงามและสูงส่ง ที่ถูกเปล่งออกไปเป็นถ้อยคำภาษาอันไพเราะและมีการตกแต่งอย่างสวยงาม ทำให้สัมผัสหรือปลุกใจให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้นและมีความสุข

ในปี ค.ศ. 1989 Harun Mat Piah³⁶ ได้รวบรวมและจัดแบ่งกลุ่มของกวีนิพนธ์ประเภทฉาอิรตามลักษณะของเนื้อหาได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่หรือ 7 กลุ่มย่อยดังนี้

1. เนื้อหาลักษณะเป็นเรื่องเล่า (narratives) :

- 1.1 ประเภทนิทานประโลมโลก
- 1.2 ประเภทประวัติศาสตร์
- 1.3 ประเภทศาสนา
- 1.4 ประเภทอุปมาอุปไมย

³⁵ Za'ba, 1965, *Ilmu Mengarang Melayu*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, p.228 ที่อ้างถึงใน Zubir Idris, 2005, *Estetika dalam Syair Sejarah*, dlm. Rogayah A. Hamid, dan Wahyunah Haji Abd. Gani, *Pandangan Semesta Melayu : Syair*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2005, p. 134.

³⁶ Harun Mat Piah, *op. cit.*, 1989, pp. 222-223.

2. เนื้อหาที่ไม่ใช่เป็นลักษณะเรื่องเล่า (non-narratives) :

2.1 ประเภทศาสนา

2.2 ประเภทคำสอน

2.3 อื่น ๆ ที่แตกต่างไปจากประเภทดังกล่าว

ดังนั้น หากพิจารณาด้วยเกณฑ์ดังกล่าวนี้ จะได้คำตอบว่า *ฉาวอิรสุลตันเมอลานา* เป็นเรื่องเล่าประเภทประวัติศาสตร์

ใน ค.ศ.1992 Siti Hawa Haji Salleh³⁷ ได้ถ่ายทอดคำอธิบายของ Hooykaas ที่ได้เผยแพร่ใน ค.ศ.1965 เป็นเรื่องการแบ่งกลุ่มของฉาวอิรเป็น 2 กลุ่มโดยสังเขป ดังนี้

ฉาวอิรแนวประวัติศาสตร์กลุ่มที่หนึ่ง เป็นฉาวอิรที่กวีให้ความสนใจเต็มที่ต่อราชสำนัก ให้การยกย่องเชิดชูเกียรติและยศศักดิ์ของกลุ่มบุคคลระดับเจ้ารวมทั้งราชวงศ์และราชสำนัก ผู้ประพันธ์ฉาวอิรในกลุ่มนี้เป็นพระราชา ขุนนางในราชสำนัก ผู้ช่วยพระราชา หรือไม่ก็เป็นกวีราชสำนัก โดยทั่วไปนั้น ฉาวอิรแนวประวัติศาสตร์มักนำเสนอเรื่องราวขนาดสั้นและเป็นลักษณะสังเขป แต่ก็มีบ้างเหมือนกันที่พบฉาวอิรซึ่งสามารถเล่าเรื่องราวขนาดยาว เช่น *นาฆอรอกรอดอฆอมอ* (Nagarakratagama) ผลงานของกวีปราปัญจา (Prapanca) ในคริสต์ศตวรรษที่ 10 กับอีกเรื่องหนึ่งคือ *อรัณนาวิวาทะ* (Arjunawiwaha) ที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการสมรสของพระเจ้าไอรลังค์ในลักษณะวรรณกรรมเชิงสัญลักษณ์ กวีนิพนธ์ทั้งสองเรื่องดังกล่าว (*นาฆอรอกรอดอฆอมอ* และ *อรัณนาวิวาทะ*) หากมองผ่านรูปแบบของการประพันธ์ ก็เห็นว่าวรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้ ต้องได้รับอิทธิพลมาจากกวีนิพนธ์อิงศาสนาที่แพร่หลายอย่างกว้างขวางในสมัยนั้น และเป็นที่ประจักษ์ชัดว่ากวีนิพนธ์ที่ประกอบด้วยโครงสร้างที่มีจำนวนวรรคที่ถูกกำหนดจำนวนชัดเจนนั้น ต้องมีความแตกต่างจากฉาวอิรที่แต่ละบทประกอบด้วย 4 วรรคตายตัว และมีสัมผัสท้ายวรรคเหมือนกันหมด

ฉาวอิรแนวประวัติศาสตร์กลุ่มที่สอง เป็นฉาวอิรที่เล่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ และเป็นเรื่องสั้น ๆ ความหมายของคำว่าสั้นในที่นี้เชื่อมโยงกับระยะเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นยาวนานเป็นศตวรรษอย่างที่ปรากฏในเรื่อง *Sejarah Melayu*, *Hikayat Banjar*, *Hikayat Merong Mahawangsa* กวีที่นิพนธ์ฉาวอิรประเภทนี้มีทั้งที่เป็นนักเขียนซึ่งมาจากราชสำนักและสามัญชน ส่วนที่มาจากราชสำนักก็เป็นกวีประจำราชสำนักหรือไม่ก็เป็นราชวงศ์

ในแง่ของเวลา กวีนิพนธ์หลายชิ้นที่มีให้อ่านในปัจจุบันเป็นผลงานที่สร้างขึ้นหลังจากที่มีการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทร้อยแก้ว หมายถึงว่าฉาวอิรเหล่านั้นถูกเขียนขึ้นมาหลังจากสิ้นสุดการปกครองของยุคเจ้ามลายู ฉาวอิรเหล่านี้ถูกเขียนขึ้นมาหลังจากการเข้ามาของชาตีสอลันดาและอังกฤษสู่ Nusantara แล้ว คงมีแต่เรื่อง *Misa Melayu* เท่านั้นที่เราพอจะกล่าวได้อย่างเต็มเสียงว่าเป็นผลงานที่เขียนขึ้นในเวลาเดียวกันทั้งประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า“ฉาวอิรอิงประวัติศาสตร์” ส่วนใหญ่เป็นงานที่ยังคงลักษณะเดิม ๆ ที่นำเสนอเรื่องราวของเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสัมพันธ์กับราชสำนักหรือไม่ก็เป็นบุคคลสำคัญคนใดคนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักในฐานะที่เป็นเครือญาติโดยตรง หรือเป็นผู้บริหาร แต่ฉาวอิรอิงประวัติศาสตร์ยังได้แสดงให้เห็นถึงระดับความสามารถในความเป็นศิลปินของกวีผู้สร้างผลงานนั้น ๆ ได้ ลักษณะ

³⁷ Hooykaas (1965: 111) อ้างถึงใน Siti Hawa Haji Salleh, *op. cit.*, 1992, p.167.

ดังกล่าวนี้ สามารถศึกษาได้จากฉาอิต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เช่น Syair Perang Muntinghe, Syair Perang Banjarmasin, Syair Perang Siak, Syair Mokomoto, Syair Perang Mengkasar, Syair Sultan Maulana เป็นต้น แม้ว่าฉาอิต่าง ๆ นี้ได้เล่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะก็ตาม แต่ผลงานเหล่านี้มีลักษณะของความเป็นงานวรรณกรรมมากกว่าหนังสือประวัติศาสตร์³⁸

8.2 **สุลตัน** ในที่นี้เป็นคำเดียวกันกับคำว่า ‘สุลต่าน’ (sultan) ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้คำ ‘สุลตัน’ กรณีที่เป็นคำทับศัพท์นำหน้าพระนามตามที่ปรากฏในต้นฉบับตัวเขียน และใช้คำ ‘สุลต่าน’ สำหรับคำนามทั่วไปที่เป็นคำยืมมาจากภาษามลายู ทั้งนี้ เพื่อจะได้คงเสียงคำภาษามลายูให้ใกล้เคียงเสียงเดิมมากที่สุด³⁹

8.3 **‘เมาลานา’** เป็นคำสรรเสริญ การใช้คำ ‘เมาลานา’ นำหน้านามบุคคลใดก็ตาม มีนัยว่าบุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีคุณสมบัติส่วนตนที่สมควรแก่การยกย่อง และเชิดชูเกียรติประวัติเป็นกรณีพิเศษ ทำนองเดียวกันกับคำ “มหาราช”

8.4 **ต้นฉบับตัวเขียนมลายู** (Malay manuscript) : หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย และหอเอกสารแห่งชาติมาเลเซีย ได้นิยามคำ “ต้นฉบับตัวเขียนมลายู” ว่าเป็นเอกสารภาษามลายูที่เป็นลายมือเขียนด้วยอักษรยาวีหรือเป็นอักษรโรมัน ดังกล่าวแล้วข้างต้น

8.5 คำ**“ประวัติศาสตร์”** ในความหมายทางสายวรรณคดีแนวประวัติศาสตร์มลายู ตามทัศนะของ Siti Hawa Haji Salleh⁴⁰ ฐานคิดของคำ “ประวัติศาสตร์” มลายูแบบขนบคือการให้ความสำคัญกับ “ความจริง” หรือสัจธรรม ตามที่ได้เห็นและเป็นที่ยอมรับของสังคมนั้น ๆ “ความจริง” หมายถึงความจริงที่มีลักษณะเป็น “จิตวิสัย” (subjective) มากกว่า “วัตถุวิสัย” (objective)

มนทัศน์ “ประวัติศาสตร์” มลายูแบบขนบพอที่จะทำความเข้าใจได้ผ่านพัฒนาการประวัติศาสตร์ทางสังคมของมลายู ในด้านประวัติศาสตร์นั้น สังคมมลายูเริ่มเปิดรับลักษณะต่าง ๆ ของความเป็นอินดูจาก่อนเล็กน้อยหรือไม่ก็ในคริสต์ศตวรรษที่หกเป็นอย่างช้า หลักฐานที่ได้มาจากศิลาจารึกหลายหลักได้ระบุศักราชว่าเป็นปี ค.ศ.634 โดยประมาณ และเป็นที่แน่นอน ว่าก่อนคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด สังคมมลายูมีลักษณะวิถีชีวิตที่โดดเด่นเฉพาะตัว ที่อยู่ในแนวทางของลัทธินับถือผีและวิญญาณบรรพบุรุษ (animism)

8.6 **ภาพสะท้อนที่หลากหลาย** (Reflexive Multiple Portraits) ในที่นี้หมายถึงภาพลักษณ์หรือภาพที่เกิดจากความนึกคิดหรือที่คิดว่าควรจะเป็นเช่นนั้น ที่ผู้วิจัยรับรู้ได้จากถ้อยคำภาษามลายู ผ่านตัวอักษรที่ร้อยเรียงเป็นกลอน ‘ฉาอิต’ สื่อความรู้สึก ความคิด และพฤติกรรมเชิงบวกและเชิงลบ ซึ่งมีทั้งที่เป็นความหมายตรง (denotation) และความหมายแฝง (connotation) ในลักษณะของการเล่าเรื่องราวที่เป็นประสบการณ์ตรงของกวีในอดีต และมีส่วนเกี่ยวข้องรู้เห็นกับ

³⁸ Kosim 1979: 14 อ้างถึงใน Siti Hawa Haji Salleh, op. cit., 1992, p.169.

³⁹ หน่วยเสียงสระเดี่ยวที่ปรากฏในพยางค์ปิด จะเป็นเสียงสั้น ดังนั้น ...tan ต้องออกเสียงว่า ‘ตัน’ ไม่ใช่ ‘ตาน’ หน่วยเสียงวรรณยุกต์ไม่มีผลต่อการกำหนดความหมายในภาษามลายู

⁴⁰ Siti Hawa Haji Salleh, Manusia dan Kepercayaan: Kepercayaan Melayu dalam Karya-karya Historiografi Melayu Tradisional, dlm. *Kumpulan Esei Sebutir Pasir*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1992, p. 142.

ปรากฏการณ์ทางการเมืองการปกครอง และการใช้ชีวิตของคนสยาม พม่า มลายู และชนเผ่าต่าง ๆ ที่ตั้งถิ่นฐานใช้ชีวิตอยู่ในบริเวณชายทะเลอันดามันในสมัยหนึ่ง

9. กรอบแนวคิดในการวิจัย

9.1 ในการศึกษาวรรณคดีนั้น ผู้วิจัยย่อมไม่อาจปฏิเสธแนวคิดพื้นฐานของ “Reception Theory” ของ Franco Moretti⁴¹ ที่เชื่อว่า วรรณคดีแต่ละเรื่องย่อมมีความหมายเหมือนกับที่ ‘ผู้อ่าน’ ได้ให้ความหมาย ผู้อ่านอาจเกิดความคิดที่คล้อยตามหรือต่อต้านไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่สะท้อนผ่านภาษาของวรรณคดีที่เขาอ่านนั้นก็ได้ เพราะความจริงแล้วเนื้อหา (ตัวบท) ของวรรณคดีแต่ละเรื่องประกอบด้วยถ้อยคำภาษาที่ให้ความหมายได้มากกว่าหนึ่งความหมาย (polysemy)⁴² แนวคิดดังกล่าวเป็นเหตุผลสำคัญว่าทำไมผู้วิจัยต้องปริวรรต ถสม ชื่นใหม่สำหรับใช้เป็นตัวบทหลักในการดำเนินการวิจัยนี้

9.2 แนวคิดที่เชื่อว่าพลังทางภาษาที่กลั่นกรองมาจากปัญญาและศักยภาพของผู้แต่งในอดีตนั้นจะสามารถสร้างแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ หรือแม้กระทั่งนำแหล่งข้อมูลอื่นอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กล่าวคือ คนไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันมักมองว่าปรากฏการณ์ในอดีตไม่สำคัญมากพอที่จะทำให้ชีวิตเขามีมูลค่าเพิ่ม เยาวชนยุค ‘ไฮเทคส์’ ไม่ค่อยยอมเสียเวลาที่จะรับรู้แม้แต่ข้อจริงของปู่ย่าตายายของตน ไม่สนใจรากเหง้าของสายพันธุ์ตนเอง ลูกหลานของชาวภูเก็ตวันนี้จะรู้จักประวัติศาสตร์ภูเก็ตที่เชิดชูเกียรติของคุณหญิงจัน (ท้าวเทพกระษัตรี)⁴³ และคุณหญิงมุข (ท้าวศรีสุนทร) มากกว่าการรับรู้เรื่องราวและบุญคุณของบรรพชนที่ถูกเรียกชื่อกลุ่มรวม ๆ ว่า “ชาวเล” ซึ่งยอมสละชีพเพื่อปกป้องแผ่นดินกลางของสยามในอดีต(ภูเก็ต)ให้คงอยู่กับแผนที่ประเทศไทยปัจจุบัน ผู้วิจัยมองว่าสังคมไทยปัจจุบันขาดโอกาสในการเรียนรู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง จึงมีจิตสำนึกในความดีของเพื่อนร่วมชาติน้อย ซึ่งไม่เป็นผลดีในการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม หากถามคนภูเก็ตซึ่งรวมทั้งคนกลางวันนี้ว่า ยังมีคนเมืองกลางเหลืออยู่อีกกี่คนที่ได้รับรู้เรื่องราวของราชการศึกสงครามที่กลางในอดีตบ้าง รู้บ้างไหมว่าเกาะกลางหรือภูเก็ตวันนี้รอดพ้นจากภัยการรุกรานของพม่าในอดีตได้อย่างไร บรรพชนฝ่ายสยาม (ไทรบุรี ปาตานี สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ฯลฯ) และคู่สงครามอย่างพม่าในอดีตต้องสูญเสียชีวิตและเลือดเนื้อมาอย่างน้อยเพียงใดในการทำสงครามแต่ละครั้ง ทะเลฝั่งอันดามันเป็นทะเลเล็ดอย่างไร และเกาะภูเก็ตเป็นสุสานรองรับและรับรองศพนักรบและประชาชนของฝ่ายพม่าและฝ่ายแนวร่วมสยามรวมทั้งไพร่พลและประชาชนชาวกลางทุกชาติพันธุ์มากเท่าไร ไม่ใช่แค่รับรู้ว่าเป็นเพียงสุสานที่ฝังศพผู้ประสพภัยธรรมชาติที่ชื่อ “สึนามิ” เท่านั้น คนปาตานี” ปัจจุบันก็เช่นเดียวกัน คงได้ศึกษาเรื่องราวของบรรพชนน้อยมาก ซึ่งหากสังคมไทยได้มีโอกาสรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านพลังทางภาษาตามที่ได้เรียบเรียงเรื่องราวเป็นสาระ (เนื้อหา) และได้

⁴¹ อ้างถึงใน Mana Sikana, *Pendekatan Kesusasteraan Moden*, Penerbit Karyawan, Selangor Darul Ehsan, 1990, p. 37.

⁴² Umar Junus, *Resepsi Sastera : Sebuah Pengantar* Penerbit PT Gramedia, Jakarta, 1985, p. 87; Mana Sikana, *Ibid.*, p. 37.

⁴³ นามนี้มีการสะกดมากกว่าหนึ่งอย่าง

สื่อสารจากความรู้สึกลึก ๆ ที่ฝังอยู่ในจิตใจของมนุษย์ (ที่ไม่ใช่เรา) ในอดีต ในยุคที่บ้านเมืองถูกปกครองด้วยระบอบแบบดั้งเดิม ที่ประชาชนเคารพภักดีต่อผู้นำ และเชื่อเรื่องพระกฤษฎาธิการของพระมหากษัตริย์ในทุกเรื่องอย่างที่ปรากฏใน ฉสม น่าเป็นเรื่องดีและเป็นประโยชน์

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

ภาพที่ 1 : สุลตันอะหมัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่2 แห่งรัฐเกอดะฮ์ (1804-1845)

แหล่งที่มา : Wan Shamsudin Mohd Yusof.

พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอ์รสุลตันเมาลานา’ เป็นชื่องานวิจัยที่มุ่งศึกษาตัวบท (text) กวีนิพนธ์มลายู ขบนิยาม (traditional Malay poetry) ประเภทกลอน ‘ฉาอ์ร’ (syair) เรื่อง ‘ฉาอ์รสุลตันเมาลานา’ (ฉสม) จากต้นฉบับตัวเขียนมลายู อักษรยาวี ชื่อ MS No.19 ของหอสมุดบริติช พิพิธภัณฑ์สถานบริติช ณ กรุงลอนดอน ที่สำเนาเป็นฟิล์มจิ๋ว (microfilm) ของหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมาลายา ประเทศมาเลเซีย

ฉสม เป็นมรดกทางปัญญาที่ฝังพล้งทางการเมืองและวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของราชสำนักเกอดะฮ์ หรือ “Qalha” (กอลฮา) ในอดีต¹ ฉสม เป็นผลงานของกวีนิพนธ์ที่ติดตามแม่ทัพใหญ่ของกองทัพเรือเกอดะฮ์เป็นแนวร่วมกองทัพสยามทำสงครามกับพม่าเพื่อกอบกู้เมืองสาละ (กลาง) จากพม่าให้กลับคืนมาเป็นของสยามในปี พ.ศ.2352 ตามพระบัญชาของสุลตันอะหมัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่2 ให้เป็นไปตามความประสงค์ของสยาม วิกฤตนี้เป็นโอกาสให้กวี(ผู้แต่ง)ได้บันทึกเหตุการณ์สงครามดังกล่าวตามที่ได้รับมอบหมาย เพื่อจะได้เป็นหลักฐานนำกลับไปถวายรายงานสุลตันอะหมัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่2 เรื่องนี้ได้กลายเป็นที่มาของ ฉสม นี้ดังปรากฏ

เนื้อหาของ ฉสม นี้มีความยาวทั้งสิ้น 1,102 บท ๆ ละ 4 วรรค รวมเป็น 4,408 วรรค² ซึ่งนอกจากเป็นเรื่องของศึกกลาง ก็มีเรื่องเกอดะฮ์ไปปราบกบฏดาตูปังกาลัน (Datu Pangkalan)³ ที่

¹ พจนานุกรมมลายูฉบับ Dewan Bahasa dan Pustaka, *Kamus Dewan edisi keempat*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2007, p.39 สะกดคำนี้เป็น al-Qahhar เป็นคำอาหรับแปลว่า Yang Maha Gagah Perkasa ความว่าทรงพละานุภาพยิ่ง (ซึ่งเป็นพระนามหนึ่งในจำนวน 99 พระนามของเอกอัลลอฮ์ มหาสูงส่ง) แนะนำให้อ่านนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ของ Amelia Hashim, *Kalbu Qalha* [หัวใจกอลฮา], Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2017, p. 596.

² รัตติยา สาและ ได้แปล ฉสม (ร่าง)เป็นภาษาไทยวรรคต่อวรรค ให้ศาสตราจารย์สุวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้นำเสนอต่อที่ประชุมสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ 2 พ.ศ.2539 แนะนำให้ศึกษาเพิ่มเติมใน ชีววัฒน์ นิจนตร (บรรณาธิการ), 2543, *ท้าวเทพกระษัตรีท้าวศรีสุนทร*, องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต, ภูเก็ต, หน้า 296-301.

ปาตานี (Patani) ในปี พ.ศ.2351 และเป็นพื้นที่ให้เราได้สอดแทรกอารมณ์ส่วนตัวตามที่ประสบในเวลานั้นสลับกับเหตุการณ์ที่ปรากฏด้วยศิลปะการใช้ภาษาที่สวยงาม

สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาลิมะฮ์ ที่2 เป็นราชโอรสสุลต่านอับดุลละฮ์มูกะร็อมอะฮ์ อิบนิสุลต่านมูหัมมัดมิดินวาซียันลาลาดีลินมูอาซิมอะฮ์ ที่2 (Sultan Abdullah Mukarram Syah Ibni Sultan Muhammad Jiwa Zainal Adzilin Muazam Syah II) มีพระนามเดิมคือตงกูปาแงรัน (Tunku Pangeran) เสด็จขึ้นครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ.2347 - 2388 พระองค์ทรงเป็นสุลต่านเคดาห์ลำดับที่ 22⁴ โดยการแต่งตั้งของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ร.1) และเป็นเจ้าประเทศราชของสยามองค์แรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “เจ้าพระยา”

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องนี้ จำแนกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่อง *ฉาวีร์สุลต่านเมอลานา* ซึ่งได้พิมพ์เผยแพร่แล้ว 2. ผลงานประเภทปริยฐานิพนธ์เกี่ยวกับฉาวีร์สุลต่านเมอลานา 3. หนังสือ และบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับฉาวีร์สุลต่านเมอลานา

1. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่อง *ฉาวีร์สุลต่านเมอลานา* ที่ได้พิมพ์เผยแพร่แล้ว

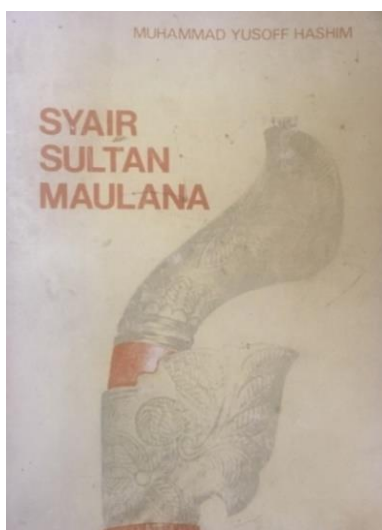
งานวิจัยที่มุ่งศึกษาตัวบท*ฉาวีร์สุลต่านเมอลานา*นี้ ยังไม่ปรากฏในคลังวรรณกรรมไทย ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่อง *ฉาวีร์สุลต่านเมอลานา* ที่ได้พิมพ์เผยแพร่แล้วปัจจุบันมีสองเรื่องเท่านั้น ดังนี้

1.1 *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional* [ฉาวีร์สุลต่านเมอลานา : พินิจพิเคราะห์ผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูแบบจารีต]⁵ ผลงานของ มุหัมมัดยูโซฟ ฮาเซ็ม (Muhammad Yusoff Hashim [MYH]) หนังสือนี้ได้เปิดตัวในปี พ.ศ.2523 โดยการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมาลายา ที่ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจาก YBM. Datuk Seri Syed Kecik Bin Syed Mohamed ได้อนุญาตให้ Penerbit Universiti Malaya (the University of Malaya Publishers) จัดพิมพ์เผยแพร่ หนังสือนี้ได้รับการพัฒนามาจากปริยฐานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (M.A.) ซึ่งได้นำเสนอต่อภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมาลายา ประเทศมาเลเซีย ในปี พ.ศ.2519

³ ชื่ออ่านตามคำสะกดอักษรยาวีที่ปรากฏในต้นฉบับของตัวบทหลักคือ **داؤفنังกาน** ซึ่ง ฉสม MYH และ ฉสม C. Skinner อ่านกันว่า ดาโตะ (datuk) คือ Datuk Pangkalan เช่นเดียวกับ Ibrahim Shukri ใน *Kerajaan Melayu Patani*, (versi Jawi), Kelantan : Majlis Agama Islam, pp. 98-99. ติดตามเหตุการณ์กบฏปาตานี (ค.ศ.1808) ในท้ายบทนี้

⁴ Wan Shamsudin Mohd Yusof, *Kedah dalam Warisan Sejarah dan Budaya Nusantara*, Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah, Kedah, 2014, p.96

⁵ Muhammad Yusoff Hashim, *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional*, 1980, Penerbit Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1980.

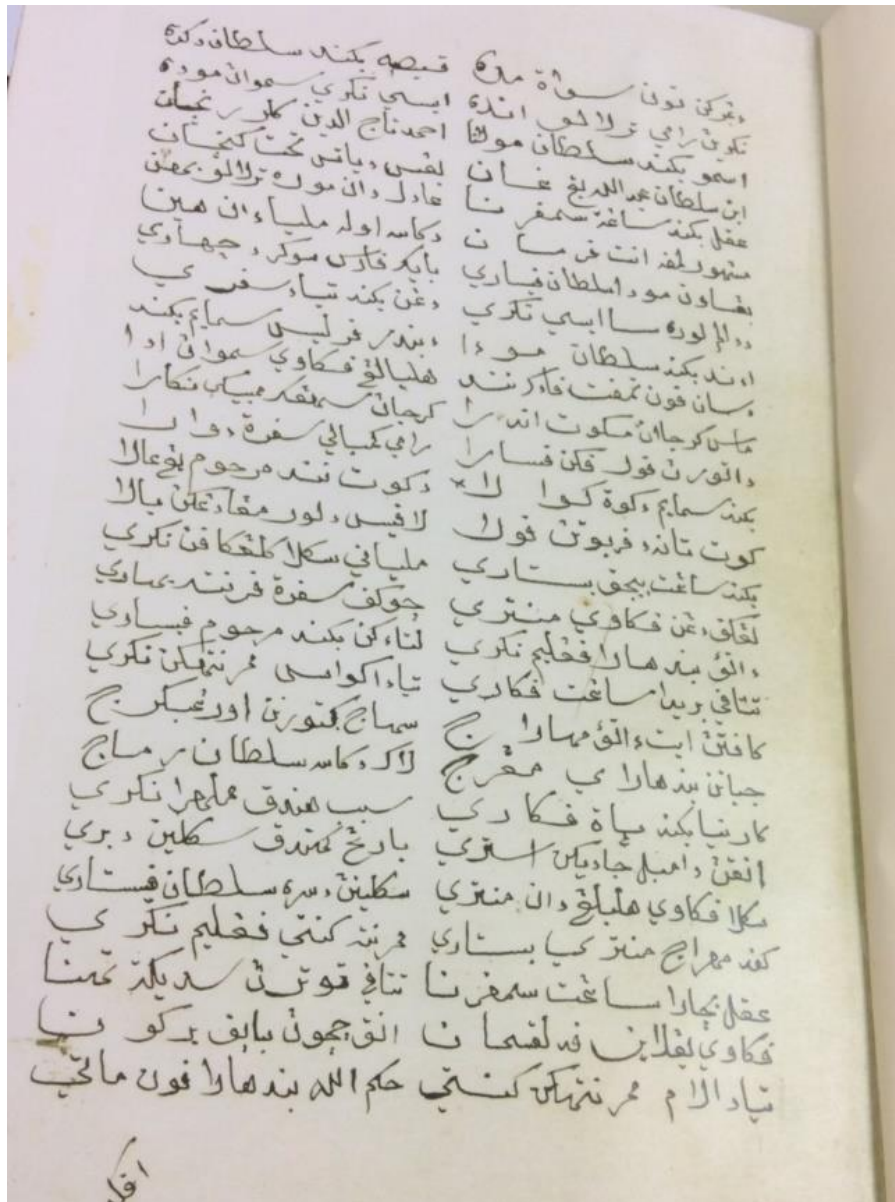
ภาพที่ 2: ปกหนังสือ *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional*

ภาพโดย : นางสาวมัสวีณี สาและ

MYH ได้นำเสนอผลงานวิจัยเรื่องนี้โดยการแบ่งเนื้อหาจากตัวบท ฉสม ออกเป็นหกบท โดยแยกตัวบท (Text) ของ ฉสม ไปไว้ต่อท้ายบทที่หกต่างหาก ในบทที่หนึ่งหรือบทนำ MYH ได้เล่าถึงปัญหาและความรับผิดชอบต่าง ๆ ที่นักวิจัยแต่ละคนต้องเผชิญในระหว่างที่กำลังศึกษาและชำระตัวบทวรรณกรรมแบบจารีตประเพณีประวัติศาสตร์นิพนธ์ ตัวบทแนวประวัติศาสตร์มลายูประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง ตลอดจนอิทธิพลท้องถิ่นและอนุภาคต่าง ๆ ที่เป็นลักษณะดั้งเดิม ลักษณะของการใช้ภาษาในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic) การกล่าวถึงวัตถุ บุคคล และเหตุการณ์ต่างยุคสมัยในอดีต (anachronistic) และสิ้นสุดลงที่ลักษณะความเป็นวรรณกรรมแบบจารีตของฉาอิล บทที่สอง MYH ได้เล่าภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของตัวบท ฉสม โดยการให้ความสนใจกับสภาพของสังคมและการเมืองของเกอดะฮ์ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างเกอดะฮ์กับสยาม พม่า และปาตานี บทที่สาม MYH พยายามแสดงข้อมูลเพื่อเป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นถึงความมีอยู่จริงของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่กวีได้กล่าวถึงใน ฉสม ที่กำลังศึกษานั้น บทที่สี่เป็นสาระเกี่ยวกับกวีหรือผู้ประพันธ์และแนะนำลักษณะของตัวบท ฉสม บทที่ห้าเป็นการอภิปรายเกี่ยวกับบทบาทของผู้แต่ง ฉสม รวมทั้งข้อเท็จจริงต่าง ๆ ในฐานะที่ ฉสม เป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์และบทที่หกเป็นการอภิปรายประเด็นทั่วไป เช่น ลักษณะเฉพาะด้านการใช้ภาษาใน ฉสม รวมทั้งลักษณะของการสะกดคำ (อักขรยาวิ) อิทธิพลของภาษาต่างชาติ อิทธิพลของภาษาท้องถิ่นที่ปรากฏใน ฉสม และรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการปริวรรตตัวบท ฉสม อักขรยาวิเป็นอักขรรูมิดังปรากฏนั้น

ตั้งแต่หน้า 203-386 ในหนังสือดังกล่าว MYH ได้บรรจุตัวบท ฉสม ฉบับอักขรยาวิที่ได้มาจากต้นฉบับตัวเขียนประเภทไมโครฟิล์ม เลขที่ 402 ของหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา ซึ่งได้สำเนามาจากต้นฉบับตัวเขียนของห้องสมุดของพิพิธภัณฑ์สถานบริติช ณ กรุงลอนดอน อีกทอดหนึ่ง โดยมีการปรับรูปแบบ (pattern) ของกลอนฉาอิลจากรูปแบบเดิมที่จัดวางบรรทัดละ 2 บรรทัดเป็นบรรทัดละ 1 บรรทัด ดังนั้น กลอนฉาอิล 1 บทที่ฉบับเดิมประกอบด้วย 4 บรรทัด 2 บรรทัดนั้น ถูกปรับรูปแบบใหม่เป็น 1 บรรทัดต่อ 1 บรรทัด รวมเป็น 4 บรรทัด 4 บรรทัดต่อ 1 บท ต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ไม่มีตัวเลขกำกับว่าเป็นวรรคที่ 1,2,3,4 และไม่มีตัวเลขกำกับให้ผู้อ่านได้รู้ว่าเป็นบทกลอนลำดับใด ไม่มีตัวเลขแสดงการลำดับหน้าหนังสือ MYH จึงต้องลงเลขหน้าของต้นฉบับกำกับต่อดิกับอักขรย่อ

Hal. ที่ย่อมาจากคำ halaman (ฮาลามัน) แปลว่า หน้า(หนังสือ)ในภาษามลายู ตัวอย่างเช่น Hal.2 หมายถึง หน้า2 ข้อมูลนี้ปรากฏในเครื่องหมายวงเล็บเหลี่ยมเป็น [Hal.2]

ภาพที่ 3: ตัวบท ฉสม ก่อนถูกปรับรูปแบบจากที่มี 4 วรรค 2 บรรทัดต่อ 1 บทเป็น 4 วรรค 4 บรรทัดต่อ 1 บท และไม่มีตัวเลขกำกับลำดับที่ของแต่ละบท
ภาพโดย : นางสาวมัสวีณี สาและ

สาเหตุที่ MYH ต้องกระทำต่อต้นฉบับตัวเขียน (ฉบับเดิม) หลายอย่างดังกล่าว ก็เพื่อจะได้ สะดวกแก่การอ้างอิงบทกลอนบางวรรคหรือบางบทในขั้นตอนการทำการวิเคราะห์ตัวบทและการ เขียนรายงานผลการวิจัยต่อไป หนังสือของ MYH เรื่องนี้ แม้ไม่มี ฉสม ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ แต่ MYH ได้นำร่องวิธีการนำเสนอตัวบท ฉสม ที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้วิจัยมากในการดำเนินงานวิจัย

เรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาฮิรสุสตันเมาลานา’ นี้ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับวิธีการลำดับเนื้อหา ฉสม ที่ปรับปรุงตามวิธีการแบ่งกลุ่มเนื้อหาเป็น 5 ส่วนที่ MYH ได้ออกแบบไว้ดังนี้

ส่วนที่ 1 : เปิดเรื่อง มี 1 ตอน 36 บทกลอน:

บทที่ 1-36 / (1-36)

ส่วนที่ 2 : กบฏปาตานี แบ่งเนื้อหาเป็น 4 ตอนดังนี้

Epi: I(a) 1-9/(37-45); I(b) 10-42 (46-78); I(c) 43-45 (79-81); I(d) 46-71 (82-107)

ส่วนที่ 3 : สงครามที่สาลัง(กลาง) พ.ศ.2352 แบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 ตอน โดยแยกรายละเอียดเป็น 76 ส่วนย่อย

Epi: I 1-6 (108-113);

Epi: II(a) 7-19 (114-126);

II(b)i 20-22 (127-129); II(b)ii 23-31 (130-138);

II(c)i 32-83 (139-190); II(c)ii 84-145 (191-252);

II(d) 146-152 (253-259);

II(e) 153-199 (260-306);

Epi: III 200-243(307-350);

Epi: IV(a) 244-251 (351-358);

IV(b)i 252-262 (359-369); IV(b)ii 263-281 (370-388);

IV(c) 282-291 (389-398);

Epi: V(a) 292-305 (399-412);

V(a)i 306-312 (413-419); V(a)ii 313-317 (420-424); V(a)iii 318-325 (425-432);

Epi: VI A(a) 326-329 (433-436);

VI A(a)i 330-331 (437-438); VI A(a)ii 332-359 (439-466);

VI A(b) 360-361 (467-468);

VI A(b)i 361-363 (469-470);

VI A(c) 364-373 (471-480);

VI A(d) 374-376 (481-483);

VI B(a) 377-383 (484-490);

VI B(a)i 384-385 (491-492); VI B(a)ii 386 (493);

VI C(a) 387-394 (494-501); VI C(b) 395-398 (502-505);

VI D(a) 399-400 (506-507); VI D(b) 401(508); VI D(c) 402-411 (509-518);

VI D(c)i 412-415 (519-522); VI D(d) 416-418 (523-525);

VI E(a) 419-426 (526-533); VI E(b) 427-443 (534-550);

VI F(a) 444-445 (551-552); VI F(a)i 446-450 (553-557); VI F(a)ii 451-452 (558-559); VI F(a)iii 453 (560);

VI G(a) 454-455 (561-562); VI G(a)i 456-459 (563-566); VI G(a)ii 460-463 (567-570); VI G(a)iii 464-465 (571-572);

VI G(b) 466-470 (573-577); VI G(b)i 471-477 (578-584); VI G(b)ii 478-481 (585-588); VI G(b)iii 482-484 (589-591);
 VI H(a) 485-493 (592-600);
 VI H(b) 494-496 (601-603);
 VI I(a) 497-499 (604-606); VI I(a)i 500-501 (607-608); VI I(a)ii 502-503 (609-610);
 VI J(a) 504 (611); Epi: VI J(a)i 505-507 (612-614); VI J(a)ii 508-515 (615-622);
 VI K(a) 16-518 (623-625); VI K(a)i 519-521 (626-628); VI K(a)ii 522-531 (629-638); VI K(a)iii 532-535 (639-642); VI K(a)iv 536-537 (643-644);
 VI K(b) 538-551 (645-658); VI K(b)i 552 (659); VI K(b)ii 553-554 (660-661);
Epi: VII(a) 555 (662); VII(a)i 556-565 (663-672); VII(a)ii 566-585 (673-692); VII(a)iii 586-587 (693-694);
 VII(b)i 588 (695); VII(b)ii 589-601 (696-708); VII(b)iii 602-611 (709-718);
 VII(c)i 612-650 (719-757); VII(c)ii 651-668 (758-775); VII(c)iii 669-693 (776-800);
 VII(c)iv 694-713 (801-820);
 VII(d) 714-776 (821-883);

ส่วนที่ 4 : สภาพหลังสงครามที่เกาะสาลังและเกอดะฮ์ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

สี่(A) สภาพหลังสงครามที่เกาะสาลัง แบ่งเนื้อหาออกเป็น 9 ส่วน (ที่ถูกคือ 10 ส่วน : ผู้วิจัย) หรือ 11 ตอนย่อยดังนี้

Epi: I(a) 1-36 (884-919); I(b) 37-55 (920-938);

Epi: II 56-62 (939-945);

Epi: III 63-64 (946-947);

Epi: IV 65-91 (948-974);

Epi: V 92-96 (975-979);

Epi: VI 97-121 (980-1004);

Epi: VII 122-145(1005-1028);

Epi: VIII 146-148(1029-1031);

Epi: 卐 IX 149-155(1032-1038);⁶

Epi: ✕ X 156-176(1039-1059);⁷

สี่(B) สภาพหลังสงครามที่เกอดะฮ์ แบ่งออกเป็น 3 ส่วนย่อยดังนี้

Epi: I(a) 1-4 (1060-1063); I(b) 5-9 (1064-1068); I(c) 10-18(1069-1077);

ส่วนที่ 5 : ปิดเรื่องด้วยบทสรรเสริญ ประกอบด้วยบทอาอิรทั้งหมด 25 บท โดยเริ่มที่หน้าหนังสือ 81 (ต้นฉบับตัวเขียนอาอิรสุลตันเมอลานา) วรรคที่1 อาอิรบทที่1 ถึงบทที่ 25 หรืออาอิรบทที่ 1078-1102

⁶ Epi: VIII นำพิมพ์เลขผิด ที่ถูกต้องเป็น IX

⁷ Epi: IX นำพิมพ์เลขผิด ที่ถูกต้องเป็น X

MYH ได้เผยแพร่ตัวบทฉบับ ฉสม MYH โดยได้จัดพิมพ์เรียงคู่ขนานกับสำเนาต้นฉบับ ฉสม อักษรยาวี (facsimile) ในหนังสือ *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional* ดังภาพที่ 4 ข้างล่างนี้

318	SYAIR SULTAN MAULANA
587. Ke dalam selat membawak diri tiadalah ia keluar mari 694 Melayu sekalian berkemas diri menanti keluar matahari.	مد المرسلت مياي وريب تيا، الادي كلور ماريم ملايو سكلين بروكس ديري منتني كلور منها ريب
VII (b) i	
588. Di dalam sehari sudah berperang 695 dikenallah sudah perintah orang ada yang takut ada yang garang setengahnya tiada lebih dan kurang.	دالهم سهارى سدا برورنج دكنل سدا فرنتر اورنج اد بلج تاكدت اد بلج كما رنج ستفهن تيا، لبردان كلور
VII (b) ii	
589. Wazir tu sungguh jadi ketua tetapi berperang tiada kecewa 696 bersamalah dengan kawan semua siapa yang berat ditolong bawa.	وزير تو سنجك جادي كستول تتاف برورنج تيا، كجيوا برساما، دشنا كاوان سمول سياق بلج برت، وتولج باوك
590. Sama beratur mengadap lawan disuruh larang segala kawan 697 tiada dibenar(kan) di hadap(an) haluan supaya sama boleh melawan.	سام براتور مغادف لاون دسورا لا رنج سكل كاوان تيا، دينر هادف هاون سفاي سام بولم ملاون
591. Bangunnya tiada digentarkan mara bekerja tiada berura-ura 698 dengan kawan samalah tara Sakai penghulu tiada dikira.	باغنن تيا، دكنتر كم مارا بكرج تيا، براورا او را دشنا كاوان ساما، تارا ساكي فخرول تيا، دكيرا
592. Raja Pengeran anak yang jati dengan Wazir sama sehati 699 kerjanya boleh bagai dihati bersungguh-sungguh berbuat bakti.	راج فخران افق بلج جاقا دين وزير ساما سهاقي كرجان بولم باكيد هاقا برسجك، برويت بقت

ภาพที่ 4 : ตัวอย่างการนำเสนอตัวบท ฉสม (หน้า 318 ฉาอิรบพที่ 587-592 /
ต้นฉบับเดิมเป็นบทที่ 694-699)
ภาพโดย นางสาวมัสวีณี สาและ

รูปแบบกลอน ๓๒ ภาษาบาลีอักษรยาวี ที่ MYH ได้ปรับรูปแบบของกลอนฉาธิรจากบรรทัดละ ๒ วรรค เป็นบรรทัดละ ๑ วรรค แล้วจัดเรียงเคียงคู่ขนานกับตัวบทฉบับ facsimile วรรคต่อวรรค บทต่อบทดังนี้ (ขั้นตอนนี้ผู้สนใจต้องไม่ลืมว่าการเขียนอักษรยาวีเริ่มต้นจากทางขวามือไปทางซ้ายมือ)

บทกลอนข้างล่างต่อไปนี้เป็นตัวอย่งการจัดรูปแบบตัวบท ฉสม อักษรรุมี่ที่ปรับมาจาก
รูปแบบตัวบท ฉสม อักษรยาวี 4 วรรค 2 บรรทัดต่อ 1 บทเป็น 4 วรรค 4 บรรทัดต่อ 1 บท ดังนี้

Ismu baginda Sultan Maulana,
Ahmad Tajuddin gelar rencana,
ibni Sultan Abdullah yang ghana,
bangsa di atas takhta kencana.

Akal baginda sangat sempurna,
adil dan murah terlalu bahana,
masyhur limpah anta permana,
dikasih oleh mulia dan hina.⁸

สังเกตได้ว่า งานวิจัยของ MYH เรื่องนี้มีลักษณะที่เห็นได้ชัดเจน 7 ประการ ได้แก่ 1) MYH ได้ปริวรรตตัวบท นสุม จากอักษรยาวีเป็นอักษรโรมัน ที่ยึดระบบการสะกดภาษามลายูด้วยอักษรโรมันของสภาภาษาและหนังสือ (Dewan Bahasa dan Pustaka) กระทรวงศึกษาธิการมาเลเซียปัจจุบัน 2) MYH ได้แสดงผลงานการปริวรรต นสุม ในตำแหน่งและลักษณะที่พร้อมให้ผู้อ่านได้ตรวจสอบความถูกต้องของตัวบท 3) MYH ไม่ได้แปล นสุม ภาษามลายูเป็นภาษาอื่น 4) การปริวรรต นสุม MYH ยังมีข้อบกพร่องให้เห็นในบางแห่ง เช่น เขียนตัวสะกดผิด อ่านคำผิดทำให้การตีความคลาดเคลื่อนและผิดตามคำที่อ่านผิดนั้น 5) งานการปริวรรตและการตีความตัวบท นสุม ของ MYH ยังมีอีกหลายส่วนที่น่าสนใจชวนให้ศึกษาทบทวน 6) MYH ได้พยายามศึกษาตัวบท นสุม ด้วยระเบียบวิธีเชิงประวัติศาสตร์เพื่อหาความจริงของเหตุการณ์ บุคคล สถานที่ต่าง ๆ ที่ถูกกล่าวถึงในตัวบท นสุม ซึ่งได้ข้อมูลที่น่าเชื่อว่ามีจริง แต่ที่มีปัญหาอยู่บ้างเป็นเรื่องของการต้องเทียบวันเดือนปีจากตัวบท นสุม ที่เป็นศักราชฮิจเราะฮ์ หรือไม่ก็เป็นการบอกวันเวลาด้วยวิธีโบราณให้เป็นศักราชปัจจุบันซึ่งอาจคลาดเคลื่อนได้ และ 7) งานของ MYH โดยรวมยังขาดการให้น้ำหนักกับมิติของจิตวิญญาณหรือมนุษยธรรมที่แฝงฝังอยู่ในตัวอักษรใน นสุม นั้น ประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นประเด็นสำคัญ

1.2 *The Battle for Junk Ceylon, The Syair Sultan Maulana, Text, Translation and Notes*⁹ เป็นผลงานวิจัยของนักศึกษาสายวรรณคดีมลายูแบบจารีตชื่อ C. Skinner¹⁰ ที่ถูกนำไปเผยแพร่โดย Foris Publications, Dordrecht ในปี ค.ศ.1985 งานนี้มีการปริวรรตตัวบท นสุม จากต้นฉบับตัวเขียนอักษรยาวีฉบับเดียวกันกับ MYH เป็นอักษรโรมันซ้ำอีกครั้ง และได้แปลเป็นภาษาอังกฤษวรรคต่อวรรค นสุม ฉบับปริวรรตเป็นอักษรโรมันนี้ถูกพิมพ์ลงในหน้าหนังสือเลขคู่ (หน้า 46-258) และ นสุม ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษถูกพิมพ์ลงในหน้าหนังสือที่เป็นเลขคี่ (หน้า 47-259) ในลักษณะเป็นคู่ขนานกันตลอด ทำให้ผู้อ่านสามารถตรวจสอบด้วยวิธีการเปรียบเทียบตัวบทได้สะดวก (ดูภาพที่ 6 ประกอบ)

⁸ MS. No.19 จากกองเอกสารของ J.Crawford, British Museum, ฉาอิรบที่ 1-3.

⁹ C. Skinner, *The Battle for Junk Ceylon, The Syair Sultan Maulana, Text, Translation and Notes*, Foris Publications, Dordrecht, 1985.

¹⁰ C. Skinner ถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ.2530

C. SKINNER
THE BATTLE FOR JUNK CEYLON

ภาพที่ 5: ภาพปกหนังสือ The Battle
for Junk Ceylon
ภาพโดย นางสาวมัสวีณี สาและ

46	The Battle for Junk Ceylon	III The Syair Sultan Maulana	47
1	Dengketan tuan satu mudah kisah baginda Sultan di Kedah sepertiya ramai terdulu ialah ist negeri semuanya mudah.	1	Listen, Sirs, to this composition, the story of His Majesty the Sultan of Kedah; many were his subjects, fair his realm, and prosperous were all who dwelt in it.
2	Ismu baginda Sultan Maulana Ahmad Tajau'd-din gelar pencasa Ismu Sultan Abdullah yang glama bangsa di atas tahta korotom.	2	His Majesty was venerated as 'Sultan Maulana', his official title being Ahmad Tajuddin; the son of the noble Sultan Abdullah, of a dynasty born to occupy the golden throne.
3	Akal baginda sangat sempurna adil dan murah terdulu belaka maykur lapaq ante ponnas dikasih oleh raja dan hwa.	3	Most perfect was His Majesty's wisdom; just and generous to a high degree, his fame was spread far and wide, he was loved by noblemen and commoners alike.
4	Bongawan muda Sultan pekari baik para sukar dihari di dalam rumah setu negeri dengan baginda tiada seperti.	4	This nobly born young man, most puissant, was handsome beyond compare; in the entire land there was no one to compare with him.
5	Adinda baginda Sultan Muda di bandar Perlis sayang baginda di sana pun tempat poduka ninda huluhalang pegawa semuanya ada.	5	His Highness's younger brother, the Sultan Muda, dwelt in the town of Perlis - where his aged uncle also resided - with a full company of officials, civil and military.
6	Masa beraja Makta idola kerjanya sehingga menahkiki negara diaturanya pula pekas ponnas ramai kambuli seperti duna.	6	When the present Sultan came to throne he carried out the task of administering the state; organizing the centres of trade and restoring the realm to its former prosperity.
7	Baginda sayang di kota Kuala di kota ninda marha yang ada kota tanah diperkanya pula lapis di luar megadangkun kala.	7	His Majesty's residence was in the fort at the mouth of the river where his illustrious grandfather had once dwelt; this had been further strengthened by earthworks, forming an outer line of defence to ward off danger.
8	Baginda sangat bijak bebari melayari segala kelongkapan negeri lengkap dengan pegawa menteri cukup seperti perintah bahari.	8	His Majesty's talents were wide-ranging and he saw to it that the realm was well served; he was assisted by the necessary councillors and ministers, a full complement of them, as in days of yore.
9	Datuk Bendahara panglima negeri lengkap baginda marha pekari tetapi bardi sangat pekari tidak kuasa memerintahkan negeri.	9	Datuk Bendahara was the Chief Minister, appointed by the late Sultan; but he was clearly too advanced in years to possess the vigour to administer the realm.
10	Kapitnya itu Datuk Maharaja mahaja keturunan orang bekerja jabatan bendahara ia mengerja lagi dikasih Sultan remaja.	10	He was assisted by Datuk Maharaja, the descendant of a family famous for its service to the crown; he carried out the duties of Bendahara, earning the esteem of the young Sultan.
11	Karuna baginda nyata pekari sebab hendak merelihara negeri anaknyo diambil jodikon isteri borong kebenda sekalian diberi.	11	His Majesty showed him great favour, being desirous of ensuring the welfare of the realm; Datuk Maharaja's daughter was taken to wife and every wish was granted.

ภาพที่ 6: ตัวบท ฉสม ฉบับปริวรรตมาจากอักษรยาวีเป็นอักษรโรมัน และ ฉสม ฉบับแปลจาก
ภาษามลายูเป็นภาษาอังกฤษ โดย C. Skinner
ภาพโดย นางสาวมัสวีณี สาและ

ในบทนำของหนังสือดังกล่าว C. Skinner เขียนว่า เขาใช้ตัวบท ฉสม นี้เป็นอุปกรณ์หลักในการวิจัยเรื่อง The Battle for Junk Ceylon โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิสูจน์หลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ของเหตุการณ์ บุคคล สถานที่ต่าง ๆ ที่กวีนิพนธ์ เจ้าของผลงาน ฉสม กล่าวถึงในฉสม นี้ว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง และน่าเชื่อถือได้เพียงใด การดำเนินงานวิจัยเรื่องนี้ C. Skinner ได้ออกแบบการนำเสนอเนื้อหาออกเป็นสามบท ได้แก่ **บทที่หนึ่ง** เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเคอดะฮ์กับสยาม พม่า และปาตานี **บทที่สอง** เป็นเรื่องกลยุทธ์ ยุทธศาสตร์ และวิธีการทำศึกสงครามของคนในชาติซีกโลกนี้ในสมัยนั้น และได้เขียนชื่ออาวุธชนิดต่าง ๆ และสรรพสินทรัพย์ที่ยึดมาได้จากการทำสงคราม และ**บทที่สาม** เป็นตัวบท ฉสม ฉบับปริวรรตเป็นอักษรโรมัน (ฉสม C. Skinner) พิมพ์ลงในหน้าหนังสือเลขคู่ (หน้า 46-258) และ ฉสม ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษนั้นพิมพ์ลงในหน้าหนังสือที่เป็นเลขคี่ (หน้า 47-259) ในลักษณะเป็นคู่ขนานแบบวรรคต่อวรรคตั้งแต่ต้น (ฉาอิรบที่ 1) จนถึงบท (ฉาอิรบที่ 1,102)

การศึกษาตัวบท ฉสม ด้วยวิธีวิทยาแนวประวัติศาสตร์ของ C. Skinner โดยได้เปรียบเทียบกับข้อมูลจาก ฉสม กับข้อมูลประวัติศาสตร์ของไทยที่เป็นภาษาไทย และเอกสารร่วมคริสต์ศตวรรษของชาติอื่นเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันนี้ มีข้อมูลจาก Ismail bin Saleh ว่า C. Skinner ยอมรับว่าเขาไม่เคยพบว่ามีการเขียนภาษามลายูฉบับใดที่มีสาระทางประวัติศาสตร์เป็นจริงตรงกับบันทึกทางประวัติศาสตร์ได้ดีเท่ากับฉาอิรบเรื่องนี้ ที่เหตุการณ์และบุคคลต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในตัวบทไม่ได้คลาดเคลื่อนไปจากหลักฐานที่ปรากฏในบันทึกของ East India Company และประวัติศาสตร์ไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19¹¹

ผู้วิจัยถือว่า ข้อค้นพบของ C. Skinner ดังกล่าวเป็นเครดิตอย่างหนึ่งที่ให้น้ำหนักสูงมากต่อการสร้างการยอมรับและการให้คุณค่าแก่ ฉสม ว่าเป็น “ประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายู” ที่น่าเชื่อถือได้เรื่องหนึ่ง และ C. Skinner ก็ประสบผลสำเร็จและคุ้มค่ากับความตั้งใจของเขาที่เลือกใช้ ฉสม เป็นอุปกรณ์หลักสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์รัฐเคอดะฮ์ในศักราชดังกล่าว

C. Skinner เป็นนักวิจัยรุ่นบุกเบิกที่ผลิตงานเกี่ยวกับตัวบทฉาอิรบแนวสงครามของมลายู ซึ่งรวมถึงตัวบท ฉสม นี้ด้วย ที่น่าสงสัยคือทำไมไม่ปรากฏว่า C. Skinner ได้กล่าวถึงผลงานของ MYH ที่ได้ปริวรรตตัวบท ฉสม ฉบับเดียวกันกับ C. Skinner และได้เผยแพร่ก่อนหน้านี้แล้ว ข้อสังเกตนี้เป็นประเด็นหนึ่งของ Siti Hawa Haji Salleh เมื่อวันหนึ่งท่านได้รับเกียรติให้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิประเมินผลงานของ C. Skinner เรื่องนี้ และท่านเห็นว่า C. Skinner ไม่ได้ใช้ ฉสม ของ MYH ในการชำระ (edit) ฉสม ทำให้ตัวบท ฉสม ฉบับปริวรรตของ C. Skinner เกิดความบกพร่องซ้ำ ๆ กับ ฉสม ฉบับปริวรรตของ MYH ผู้วิจัยรู้สึกเสียดายที่ไม่มีโอกาสได้ปลดข้อสงสัยดังกล่าวจาก C. Skinner เพราะท่านถึงแก่อนิจกรรมก่อนที่จะได้ตอบคำถามของผู้ทรงคุณวุฒิดังกล่าว¹² อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่างานของ C. Skinner ก็ไม่ได้ให้น้ำหนักกับเรื่องของจิตวิญญาณหรือมนุษยธรรมที่แฝงฝังอยู่กับตัวอักษรใน ฉสม นั้น ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกันกับงานของ MYH ที่กล่าวมาก่อนนี้

¹¹ Ismail bin Saleh เขียนบทความเรื่อง Madah-madah dari sebuah syair sejarah [เสวนาพาที่บทกวีแนวประวัติศาสตร์] (สำเนา)

¹² C. Skinner สิ้นชีวิตในปี ค.ศ.1987/พ.ศ.2530

2. ผลงานประเภทปริญญาานิพนธ์ที่เกี่ยวกับชาอริสูลตันเมอลานา

ปริญญาานิพนธ์ที่เกี่ยวกับชาอริสูลตันเมอลานามีหนึ่งเรื่อง ชื่อ Manifestasi Etnosentrisme Melayu dalam Syair Perang: Satu Kajian Terhadap Syair Sultan Maulana dan Syair Perang Mengkasar [แนวคิดชาติพันธุ์นิยมมลายูที่ปรากฏในชาอริสสงคราม: กรณีศึกษาชาอริสูลตันเมอลานาและชาอริสงครามเมิงกาสร]¹³ ผลงานของ Wan Khairy Wan Ibrahim ที่ได้เสนอในปี ค.ศ.2002 โดยการศึกษาปรากฏการณ์ ‘Ethnocentrism’ ที่ปรากฏใน ชาอริสูลตันเมอลานา และชาอริเปอริงเมิงกาสร (Syair Perang Mengkasar / ชาอริสงครามเมิงกาสร) ตามนิยามของ William Graham Sumner (1911)¹⁴ ที่เขียนว่า

Ethnocentrism is the technical name for this view of things in which one’s own group is the center of everything, and all others are rated with reference to it. Folkways correspond to it to cover both this inner and the outer relation. Each group nourishes its own pride and vanity, boasts itself superior, exalts its own divinities, and looks with contempt on outsiders. Each group thinks its own folkways the only right ones, and if it observes that other groups have other folkways, these excite its scorn.

กล่าวได้ว่า ‘Ethnocentrism’ เป็นทัศนคติ ความรู้สึกนึกคิด และความภาคภูมิใจของคน ที่ยึดเอาทุกสิ่งทุกอย่างของกลุ่มตนเองเป็นศูนย์กลางในการประเมินตีค่าผู้อื่น เช่น วัฒนธรรม โดยมองว่ากลุ่มตนเองและวัฒนธรรมของตนสูงส่งดีงามกว่าของกลุ่มอื่น เป็นความรู้สึกเยอหยิ่ง เชิดชูว่า ‘กลุ่มเรา’ ดีกว่า ‘กลุ่มเขา’ ซึ่งมีนัยของการดูถูกวิถีชีวิต ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ต่างจากกลุ่มตน

Wan Khairy Wan Ibrahim เลือกใช้ตัวบทชาอริทั้งสองเรื่องนี้เป็นแหล่งข้อมูลในฐานะที่เป็นวรรณกรรมลายูแนวสงคราม เพื่อตอบโจททย์วิจัยของเขา และได้ผลสรุปว่า ผู้แต่งชาอริทั้งสองเรื่องดังกล่าว (รวมถึงชาอริสูลตันเมอลานา) ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อบันทึกเหตุการณ์สงครามเท่านั้น แต่ที่มีมากกว่านั้นประการหนึ่งคือ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของชาติพันธุ์มลายู ซึ่งเมื่อเทียบกับชาติพันธุ์อื่นที่ปฏิบัติการอยู่ในสงครามเดียวกันนี้ก็ไม่ด้อยไปกว่าเขา ประเด็นของ “ความเหนือกว่า” และการบอกเล่า “เรื่องความเหนือกว่า” ที่ได้มาจากการวิเคราะห์วินิพนธ์ทั้งสองเรื่องนี้สามารถกล่าวได้ว่า ทั้งชาอริสูลตันเมอลานาและชาอริเปอริงเมิงกาสร นั้นเป็นชาอริที่ปลุกความรู้สึกสำนึกถึงเกียรติและความภาคภูมิใจกับการที่เป็นชาติพันธุ์นั้น ลักษณะเช่นนี้นับได้ว่าเป็นลักษณะ

¹³ Wan Khairy Wan Ibrahim, *Manifestasi Etnosentrisme Melayu dalam Syair Perang: Satu Kajian Terhadap Syair Sultan Maulana dan Syair Perang Mengkasar*, Tesis Sarjana Sastera (Mod Campuran), Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang, 2002.

¹⁴ William Graham Sumner, *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*, Ginn & Company Publishers, 1911, p13. อ้างถึงใน Zubir Idris, *Etnosentrisme dalam Syair-syair Perang Melayu-Belanda*, Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, 2013, p.13.

ของแม่แบบประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้จิตสำนึกของคนทุกชาติพันธุ์¹⁵ หมายความว่ากวีนิพนธ์ของชาติไหน ๆ ก็มีลักษณะดังกล่าวให้เห็น

3. หนังสือ และบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับฉาอิลสุลตันเมอลานา

เอกสารประเภทหนังสือ และบทความทางวิชาการประเภทต่าง ๆ ที่เป็นผลงานของนักวิชาการในกระแสและนอกกระแสที่สนใจเฉพาะเรื่อง ซึ่งมีการสื่อด้วยภาษามลายู ไทย และอังกฤษ ที่เกี่ยวข้องกับฉาอิลสุลตันเมอลานาเท่าที่ค้นคว้ามาได้ในช่วงนี้มีดังนี้

3.1 *The Battle for Junk Ceylon* edited by C.Skinner ผลงานของ Siti Hawa Haji Salleh ในปี ค.ศ.1986¹⁶ เป็นบทความทางวิชาการประเภท Review Article ฉบับภาษาอังกฤษ และในปี ค.ศ.1992 Siti Hawa Haji Salleh ได้แปลบทความนี้เป็นภาษามลายูชื่อ *Syair Sultan Maulana atau The Battle for Junk Ceylon: Edisi C. Skinner* พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือรวมบทความชื่อ *Sebutir Pasir* [เพียงทรายหนึ่งเม็ด]¹⁷ บทความนี้ได้ถือกำเนิดมาจากการที่ Siti Hawa Haji Salleh ได้รับเกียรติให้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิประเมินผลงานของ C. Skinner เรื่อง *The Battle for Junk Ceylon*¹⁸ และเป็นบทความที่ได้ทำหน้าที่เสมือนไม้บรรทัดนำร่องให้ผู้วิจัยได้ทำความรู้จักกับ ฉสม โดยทางลัด ผู้วิจัยได้ใช้คำวิจารณ์เชิงแนะนำอย่างตรงไปตรงมาในกรอบจรรยาบรรณของนักวิชาการอาวุโสที่ปรากฏในบทความดังกล่าวเป็นแนวในการตรวจทานความเข้าใจของผู้วิจัยในการปริวรรตตัวบท ฉสม และวิเคราะห์ – สังเคราะห์ในการวิจัยนี้ ที่สำคัญคือแม้ว่า C. Skinner ไม่ได้กล่าวอ้างถึงงานของ MYH แต่ผู้เขียนบทความนี้ได้นำ Siti Hawa Haji Salleh ได้หยิบยกผลงานของ MYH (*Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional*) มาหลอมด้วยกัน และประเมินงานในเชิงเปรียบเทียบให้เข้าใจด้วยกัน สะท้อนให้เห็นว่าผลงานปริวรรตตัวบท ฉสม ของ MYH และ C. Skinner มีการอ่านตัวบทแตกต่างกัน บทความของ Siti Hawa Haji Salleh เรื่องนี้เป็นคู่มือการทำงานปริวรรต การวิเคราะห์ การตีความตัวบท ฉสม นี้มาก

3.2 *Persejarahan Melayu Nusantara* [ความเป็นประวัติศาสตร์มลายู Nusantara] เป็นผลงานของ มูห์มัดยูโซฟ ฮาเจ็ม (MYH) ที่ได้รวบรวมผลงานส่วนตัวประเภทบทความวรรณกรรม ประวัติศาสตร์มลายู และพิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ.1986 โดยสำนักพิมพ์ Tekes Publishing Sdn.

¹⁵ Zubir Idris, *Etnosentrisme dalam Syair-syair Perang Melayu-Belanda*, Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, 2013, pp.28-29.

¹⁶ Siti Hawa Haji Salleh, *The Battle for Junk Ceylon* edited by C.Skinner, dlm. *AKADEMIKA* (A Journal of Humanities and Social Sciences). 29 (July), ค.ศ.1986, pp.83-110.

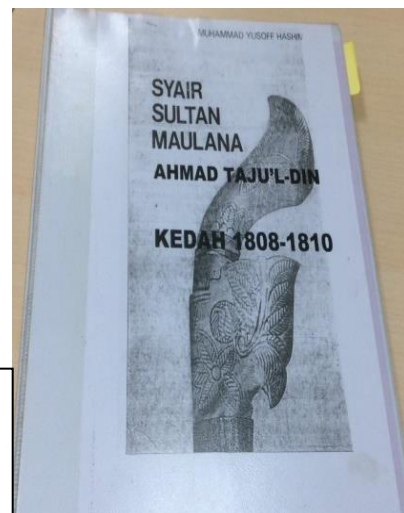
¹⁷ Siti Hawa Haji Salleh, *Syair Sultan Maulana atau The Battle for Junk Ceylon: Edisi C.Skinner*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Kumpulan Esei Sebutir Pasir*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1992, pp.73-109.

¹⁸ C. Skinner, *The Battle for Junk Ceylon*, 1985, *op.cit.*, pp.46-259.

Bhd.¹⁹ เนื้อหาในบทที่สามของหนังสือเรื่องนี้ (หน้า 320-341) เป็นส่วนงานที่ MYH ได้อภิปรายเรื่อง “Persejarian Tradisional Kedah Sebelum 1930-an” [ความเป็นประวัติศาสตร์จารีตของเกอดะฮ์ช่วงก่อนคริสต์ศักราช 1930] บทความนี้ได้ใช้ข้อมูลจากตัวบท ฉสม และตัวบทจากวรรณกรรมลายูแบบจารีตอีกจำนวน 8 เรื่องสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์เกอดะฮ์²⁰ MYH ได้เขียนยั่วว่า ฉสม ได้สะท้อนให้เห็นลักษณะของความเป็นวรรณกรรมราชสำนักเกอดะฮ์อย่างชัดเจนมาก เพราะว่าเป็นผลงานที่สร้างขึ้นตามพระราชนิพนธ์ของสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมยะฮ์ ที่ 2 แห่งเกอดะฮ์²¹ บทความในบทที่ 17 (หน้า 427-469) เป็นเรื่อง Syair Sultan Maulana sebagai Hasil Persejarian Melayu Kedah di Abad Ke-19 [ฉาอีร์สุลตันเมอลานาเป็นผลงานแนวประวัติศาสตร์มลายูเกอดะฮ์ในคริสต์ศตวรรษที่ 19] MYH ได้เขียนทวนเนื้อหาจาก *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarian Melayu Tradisional* เป็นบางส่วนแทรกในบทความนี้ เช่น ความเป็นวรรณกรรมของงานประวัติศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพของต้นฉบับ ฉสม สังเกตเนื้อหา เรื่องย่อ การแบ่งตอนของตัวบท ฉสม ปัญหาในการวิจัยและการอ้างอิงท้ายบท ซึ่งมีทั้งหมด 3 ส่วน ที่มีสาระในลักษณะเป็นการขยายความเพิ่มเติมจากเชิงอรรถที่มีแล้วในบทความก่อนนั้น สุดท้ายเป็นการอภิปรายเรื่องลักษณะของผลงานประวัติศาสตร์คุณลักษณะต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ มโนทัศน์และการตีความเข้าถึงประวัติศาสตร์

ความสนใจของ MYH ที่มีต่อตัวบท ฉสม ไม่เป็นที่ยุติเพียงเท่านั้น เพราะเร็ว ๆ นี้ (เดือนมิถุนายน พ.ศ.2560) ผู้วิจัยได้มีโอกาสศึกษาต้นฉบับหนังสือเล่มล่าสุดของ MYH ชื่อ *Syair Sultan Maulana Ahmad Taju'l-din Kedah 1808-1810* ที่ได้รับการพัฒนามาจากหนังสือ *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarian Melayu Tradisional* หนังสือเล่มใหม่นี้มีความหนา 471 หน้า ไม่มีการลงตัวบท ฉสม ให้อ่านและยังไม่ได้นำออกเผยแพร่ทั่วไป ผู้วิจัยจึงไม่ได้ทบทวนเนื้อหาของหนังสือดังกล่าวในการทบทวนวรรณกรรมในการวิจัยนี้ (ดูภาพปกหนังสือฉบับร่างนี้ในภาพที่ 5)

ภาพที่ 7 : ปกหนังสือเรื่อง Syair Sultan Maulana
Ahmad Taju'l-Din Kedah 1808-1810
ภาพโดย นางสาวมัสวีณี สาและ

¹⁹ Muhammad Yusoff Hashim, *Persejarian Melayu Nusantara*, Teks Publishing, Kuala Lumpur, 1986.

²⁰ ตัวบทวรรณกรรมทั้งเก้าเรื่องนั้น ได้แก่ 1. *Hikayat Merong Mahawangsa* ฉบับต่าง ๆ 2. *Sejarah Negeri Kedah* 3. *Silsilah As-salatin* 4. *Peringatan Raja-Raja Kedah* 5. *Peraturan-Raja-Raja Negeri Kedah* 6. *Hikayat Negeri Kedah* 7. *Al-Tarikh Salasilah Negeri Kedah* 8. *Salasilah atau Tawarikh Kerajaan Kedah* และ 9. *Syair Sultan Maulana*

²¹ Muhammad Yusoff Hashim, *op. cit.*, p.p.331-334.

3.3 *Sebutir Pasir*²² เป็นชื่อหนังสือรวมบทความ (Kumpulan Esei) ผลงานของ Siti Hawa Haji Salleh ได้เผยแพร่ในปี ค.ศ.1992 หนังสือเล่มนี้ได้บรรจุความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรม มลายูแบบจารีตที่สัมพันธ์กับ ฉสม สืบท ดังนี้

1. Manuskrip Melayu : Refleksif Perkembangan Masyarakat Tradisional Kedah²³
2. Masalah Pengeditan Manuskrip Melayu²⁴
3. Perhubungan Melayu-Siam: Gambaran Pengarang-pengarang Melayu Tradisional.²⁵
4. Syair Sultan Maulana atau The Battle for Junk Ceylon: Edisi C.Skinner²⁶

3.4 *Manuskrip Melayu : Refleksif Perkembangan Masyarakat Tradisional Kedah* [ต้นฉบับตัวเขียนมลายู: ภาพสะท้อนเกี่ยวกับพัฒนาการของสังคมเกอดะฮ์ยุคจารีต]²⁷ เป็นบทความผลงานของ Siti Hawa Haji Salleh ในหน้า 160 มีหลักฐานว่า ฉสม เกิดขึ้นหลังจาก Hikayat Merong Mahawangsa (ฮิกายัตเมอรังมาฮาวังสา [HMM]) และการทำสงครามครั้งนี้รัฐ เกอดะฮ์ไม่ใช่คู่กรณีของพม่าโดยตรง แต่เกอดะฮ์จำต้องเข้าไปเป็นแนวร่วมรบกับพม่าตามคำสั่งของ สยาม กวีนิพนธ์ฉาอิลสุลตันเมาลานานี้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้น เพื่อนำขึ้นถวายสุลตันอะฮมัดตามุดดิน ฮาติมฉะฮ์ ที่2 (สุลตันเมาลานา) ปฏิบัติการสงครามครั้งนี้สะท้อนว่าพสกนิกรเกอดะฮ์มีความ จงรักภักดีต่อสุลตันเมาลานา

3.5 *Masalah Pengeditan Manuskrip Melayu* [ปัญหาในการชำระต้นฉบับตัวเขียน มลายู]²⁸ เป็นบทความผลงานของ Siti Hawa Haji Salleh ที่ได้ยกผลงานของ C. Skinner และมีการ พาดพิงผลงานของ Muhammad Yusoff Hashim ที่ได้ปริวรรตตัวบท ฉสม เป็นตัวอย่าง ประกอบคำบรรยาย บทความนี้ได้นำเสนอลักษณะร่วมที่พบในผลงานของคนทั้งสองนั้นว่า ความ

²² Siti Hawa Haji Salleh, *Kumpulan Esei Sebutir Pasir*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1992, p. 248.

²³ Siti Hawa Haji Salleh, *Manuskrip Melayu: Refleksif Perkembangan Masyarakat Tradisional Kedah*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.151-165.

²⁴ Siti Hawa Haji Salleh, *Masalah Pengeditan Manuskrip Melayu*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.23-34.

²⁵ Siti Hawa Haji Salleh, *Perhubungan Melayu-Siam: Gambaran Pengarang-pengarang Melayu Tradisional*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.209-226.

²⁶ Siti Hawa Haji Salleh, *Syair Sultan Maulana atau The Battle for Junk Ceylon*: Edisi C.Skinner, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.73-109.

²⁷ Siti Hawa Haji Salleh, *Manuskrip Melayu: Refleksif Perkembangan Masyarakat Tradisional Kedah*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.151-165.

²⁸ Siti Hawa Haji Salleh, *Masalah Pengeditan Manuskrip Melayu*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.23-34.

บทพร้องที่ปรากฏในผลงานนั้นเกิดขึ้นเพราะความเศร้าของผู้วิจัย บทความนี้ได้แสดงให้เห็นว่าตัวบทแต่ละเรื่องนั้นเปิดให้ศึกษาได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งลักษณะของความกว้างขวางนั้นขึ้นอยู่กับตัวบทเองและผู้วิจัยก็ต้องมีความรู้ในสาขาวิชาที่ตัวบทนั้นเตรียมให้ เกี่ยวกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของสงคราม Siti Hawa Haji Salleh มองมิติสงครามว่าเป็นลักษณะของความเป็นมนุษย์อย่างหนึ่งที่พบในตัวบทที่ทำหน้าที่สะท้อนถึงทัศนคติและวิสัยทัศน์ของผู้ประพันธ์มลายูยุคจารีต ซึ่งเป็นประเด็นที่มักถูกลืม ส่วนการแปลตัวบทมลายูในงานวรรณกรรมจารีตนั้น การที่จะให้ผู้อื่นเห็นพ้องกับคำแปลของผู้แปลนั้นคงเป็นไปได้ยาก เพราะแน่นอนว่าต้องมีตัวเลือกอื่นอีกที่เราชอบมากกว่า

3.6 *Perhubungan Melayu-Siam: Gambaran Pengarang-pengarang Melayu Tradisional* [ความสัมพันธ์มลายู-สยาม: ภาพลักษณ์ของผู้ประพันธ์มลายูแบบจารีต]²⁹ เป็นบทความผลงานของ Siti Hawa Haji Salleh ในหน้า 216 ได้อธิบายว่า Syair Sultan Maulana ประพันธ์ขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับนักรบแนวหน้าของเกอดะฮ์ ที่เป็นแนวร่วมสยามเข้าร่วมรบกับพม่าตามคำขอ (เกณท์) ของสยาม เพื่อกอบกู้เกาะสาละ (กลาง) ให้กลับคืนมาเป็นของสยาม ฉสม มุ่งให้ความสนใจต่อภาพรวมทั้งหมดของการสงครามที่สาละและมีการเล่าแทรกความรู้สึกรักของนักรบเกอดะฮ์ที่มีต่อสยามในบางวรรคของบทอาอิบบาต เช่นเล่าว่าครั้งแรกก็ขอให้เกอดะฮ์ส่งกองทัพไปช่วยเหลือ แต่ในระหว่างเดินทางนั้น กองทัพเกอดะฮ์แกล้งทำแซว เชื่อน กว่าจะได้ไปถึงที่หมายปรากฏว่าสงครามเสร็จสิ้นแล้ว แน่แน่นอนว่าฝ่ายสยามต้องไม่พอใจกับการกระทำของกองทัพเกอดะฮ์ครั้งนั้น แต่เมื่อถูกเรียกให้ไปร่วมรบกับพม่าที่กลาง กองทัพเกอดะฮ์ก็ต้องฝืนไปร่วมรบกับพม่าอย่างเต็มกำลัง ข้ายังกล่าวหาญมากกว่าคนสยามเสียอีก

3.7 *Syair Sultan Maulana atau The Battle for Junk Ceylon: Edisi C. Skinner*³⁰ เป็นบทความฉบับภาษามลายูผลงานของ Siti Hawa Haji Salleh ในปี ค.ศ.1992 ที่แปลมาจากบทความภาษาอังกฤษเรื่อง Review Article เรื่อง *The Battle for Junk Ceylon* edited by C. Skinner ผลงานของ Siti Hawa Haji Salleh ในปี ค.ศ.1986

3.8 *Kesusasteraan Melayu Abad Kesembilan Belas* [วรรณกรรมมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 19]³¹ เป็นผลงานหนังสือของ Siti Hawa Haji Salleh ที่ได้เผยแพร่ใน ค.ศ.1997 หนังสือเรื่องนี้บรรจุความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการด้านวรรณกรรมมลายูแบบจารีตที่มีคุณค่ามากสำหรับ

²⁹ Siti Hawa Haji Salleh, *Perhubungan Melayu-Siam: Gambaran Pengarang-pengarang Melayu Tradisional*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.209-226. เอกสารนี้เคยนำเสนอในงานเสวนาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมลายู-ไทย ในปี พ.ศ.2533 ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

³⁰ Siti Hawa Haji Salleh, *Syair Sultan Maulana atau The Battle for Junk Ceylon*: Edisi C. Skinner, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Ibid.*, pp.73-109.

³¹ Siti Hawa Haji Salleh, *Kesusasteraan Melayu Abad Kesembilan Belas*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1997.

ผู้สนใจที่ประสงค์จะรู้จักโลกรวณกรรมมลายูยุคจารีต ตั้งแต่หน้า 368-377 ของหนังสือเรื่องนี้ Siti Hawa Haji Salleh ได้อภิปรายพาดพิงถึงผลการศึกษาของ C. Skinner และ Koster เกี่ยวกับกวีนิพนธ์ประเภทกลอนฉาอ์รแนวสงครามสามเรื่อง คือ *Syair Perang Mentang*, *Syair Perang Siak*, และ *Syair Sultan Maulana* (ฉสม) เฉพาะในส่วนของ ฉสม Siti Hawa Haji Salleh ได้แสดงความเห็นเชิงไม่เห็นด้วยกับผลงานของ C. Skinner บางส่วน เช่น ประการที่หนึ่ง เมื่อถูกวิจารณ์ในเรื่องของความไม่สมบูรณ์ในการศึกษาตามวิธีวิทยาเชิงนิรุกติศาสตร์มลายู (Malay philological approach) นั้น C. Skinner ให้เหตุผลว่าเขาไม่ได้ทำวิจัยประเภทการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) แต่เขามุ่งความสนใจไปที่เรื่อง ประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติการทางทหารในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่ปรากฏให้เห็นว่ามีการแทรกแซงจากมหาอำนาจของยุโรป ซึ่งเป็นคำตอบที่ไม่เป็นจริง ทำให้ Siti Hawa Haji Salleh ต้องยกกรณีสงครามที่เกิดขึ้นกับเกอดะฮ์ ที่อังกฤษ ฮอลันดา โปรตุเกส (ชาติยุโรป) มีส่วนเกี่ยวข้องประกอบคำอธิบายอย่างชัดเจน และได้ย้ำว่าการวิจัยที่ใช้ตัวบทวรรณกรรมแบบจารีตแนวประวัติศาสตร์เป็นแหล่งข้อมูลหลักอย่างนี้ ผู้วิจัยไม่ควรเลี่ยงวิธีวิทยาเชิงนิรุกติศาสตร์ ประการที่สอง Siti Hawa Haji Salleh ไม่ยอมรับข้อสรุปของ C. Skinner ที่จัด ฉสม ไปอยู่ในกลุ่ม ‘heroic historical’ ตามแนวคิดของ Koster เพราะว่า C. Skinner และ Koster คงเข้าใจคลาดเคลื่อนคิดว่า ฉสม เป็นกวีนิพนธ์เกี่ยวกับ ‘สุลตันมาลันนา’ และไม่ใช่เป็นบทกวีที่นิพนธ์ขึ้นเพื่อนำทูลเกล้าถวายสุลตันอะหมัดตามุดดินฮาลิมอะฮ์ ที่ 2 ที่แท้จริงนั้น การทำศึกที่เกาะสาลังในครั้งนั้น สุลตันอะหมัดตามุดดินฯ ไม่ได้เสด็จไปในที่รบ แต่ทรงมีพระราชบัญชาให้บรรดาแม่ทัพและแม่กองไพร่พลเกอดะฮ์ไปปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งของสยาม เหตุการณ์สงครามพม่ากับสยามที่เป็นแก่นเรื่องของ ฉสม นี้เกิดขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2352 แต่พม่าได้เตรียมการตั้งแต่ พ.ศ.2351 กองทัพเกอดะฮ์ต้องรับคำบัญชาจากสยามนั้น และได้พยายามปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างสมเกียรติ เพื่อจะได้รักษาพระเกียรติให้สมศักดิ์ศรีของสุลตันฯ ที่เขารัก สุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฮาลิมอะฮ์ ที่ 2 ทรงมีพระสมัญญานามว่า ‘มาลันนา’ เฉพาะในช่วงที่พระองค์ทรงมีพระชนม์ชีพเท่านั้น แต่หลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์ทรงเป็นที่รู้จักในพระนาม ‘Marhum Melaka’ [มาร์ฮุมเมอลากา] ³² ตามปรากฏการณ์ทางการเมืองที่พระองค์ถูกเนรเทศไปประทับที่มะละกาตามคำสั่งของอังกฤษที่ต้องการสนองความประสงค์ของสยาม

3.9 *Syair Sultan Maulana* ผลงานของ Dato’ Hj. Wan Shamsudin bin Mohd. Yusof ³³ เป็นบทความภาษามลายูขนาดสั้น ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ ฉสม ว่าเป็นกวีนิพนธ์ที่เขียนขึ้นในปี ค.ศ.1812 (พ.ศ.2355) เป็นอย่างรวดเร็วที่สุด คือเมื่อกองทัพเรือเกอดะฮ์เดินทางกลับมาจากราชการศึกกับพม่าที่สาลัง (กลาง) แล้วเสร็จ ไม่มีส่วนใดในตัวบท ฉสม กล่าวถึงอย่างชัดเจนว่าใครเป็นผู้ประพันธ์ ฉสม เพียงแต่เขียนเป็นนัย ๆ ให้ผู้อ่านอนุมานเอาเองว่าผู้แต่ง ฉสม นี้เป็นผู้ที่เข้าร่วม

³² Marhum หรือ Al-Marhum เป็นคำสรรพนามภาษาอาหรับ มักใช้นำหน้านามบุรุษที่สิ้นชีพแล้ว ซึ่งบุรุษนั้นเป็นกษัตริย์หรือเป็นสกุลวงศ์ หากเป็นสตรีใช้คำ Al-Marhumah (Dewan Bahasa dan Pustaka, *Kamus Dewan edisi keempat*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2007, p.38.

³³ สืบค้นในวันที่ 21 เม.ย.2017 (My Kedah.com) [http://www.mykedah2.com/10heritage/106_8.html]

เดินทางกับกองทัพเกดะฮ์ที่ถูกบังคับให้ยกกำลังคนไปตีทัพมลายูปาตานีในสมัยที่ดาตูบิงกาลันเป็นแม่ทัพ (พ.ศ.2351) และออกไปทำศึกกับพม่าเพื่อช่วยสยามชิงเกาะสาละง์หรือภูเก็ตกลับคืนมาจากพม่าให้เป็นของสยาม ในปีพ.ศ.2353 ตามความประสงค์ของสยามจนสำเร็จ ผู้แต่ง ฉสม ได้นำ ฉสม ถวายสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาลิมชะฮ์ ที่2 พสกนิกรเกดะฮ์นับถือสุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ ว่าเป็นพระราชบิดาที่เปี่ยมล้นด้วยพระกฤดาธิการ พระองค์ทรงพิทักษ์ปกป้องเกดะฮ์ให้ปลอดภัยพ้นจากการรุกรานของสยาม หลังจากเกดะฮ์ได้ร่วมกับสยามรบกับพม่าจนได้รับชัยชนะในปีพ.ศ.2353 เหล่าพสกนิกรเกดะฮ์ได้ถวายพระสมัญญานามว่า “สุลต่านเมาลานา” หมายถึง สุลต่านผู้ทรงพลานุภาพ คล้ายกับคำ “มหาราช” ผลจากการช่วยสยามทำศึกกับพม่าครั้งนี้ ทำให้สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาลิมชะฮ์ ที่2 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “เจ้าพระยา”

หลังจากการศึกกลางครั้งนี้ได้ไม่นาน กองทัพสยามได้ยกทัพลงไปปราบเกดะฮ์อีกครั้ง และยึดเกดะฮ์ได้ในวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2364³⁴ ทำให้สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาลิมชะฮ์ ที่2 ต้องลี้ภัยไปพึ่งบารมีอังกฤษที่เกาะปีนัง พระองค์ประทับที่เกาะปีนังได้ไม่นานก็ถูกอังกฤษพาไปยังประทับที่เมืองมะละกา เพราะว่าเป็นเงื่อนไขทางการเมืองของสยามกับอังกฤษที่มีสัญญา Burney / อังกฤษ-สยาม เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2369 สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาลิมชะฮ์ ที่2 ทรงประทับที่มะละกาเป็นเวลานานร่วม 10 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2374-2384) จึงได้รับอนุญาตให้เสด็จกลับไปประทับที่เกดะฮ์ ในปี พ.ศ.2384 คือหลังจากที่เกดะฮ์พ่ายแพ้สงครามกับสยามในช่วงปี พ.ศ. 2381-2382

3.10 *Madah-madah dari Sebuah Syair Sejarah* [คำสดุดีเกียรติคุณในนาอิรประวัติศาสตร์] เป็นบทความของ Ismail bin Saleh ที่อธิบายว่า (1) คำ “เมาลานา” เป็นคำภาษาอาหรับแปลว่า 1. Tuan kita (เจ้าของข้า /นายของข้า) 2.เป็นคำที่ใช้สำหรับยกย่องเชิดชูเกียรติปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ที่ทรงความรู้ทางศาสนาอิสลาม เช่น Maulana Abu Bakar ดังนั้น การที่ผู้แต่ง ฉสม ตั้งชื่อเรื่องนี้ว่า ‘นาอิรสุลต่านเมาลานา’ จึงสะท้อนให้เข้าใจได้ว่าผู้แต่ง ฉสม มีเจตนาให้ผู้อ่าน/ผู้เสพ ฉสม ได้รับรู้ถึงพระกฤดาธิการ (daulat [เดาลัต]) แห่งองค์สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาลิมชะฮ์ ที่2 อิบнуสุลต่านอับดุลละฮ์ อัลมุกะร็ิมชะฮ์ และ (2) เสนอว่าผู้แต่ง ฉสม นี้เป็นเลขานุการของดาโต๊ะเบินดาฮารา (อัครมหาเสนาบดี) เกดะฮ์ ที่เดินทางร่วมกับกองทัพมลายูไปช่วยกองทัพสยามไล่พม่าออกจากเกาะกลาง (ภูเก็ต) ในปี ค.ศ.1810 เป็นเวลานานถึงห้าเดือนครึ่ง

3.11 *Hubungkait Antara Kedah dan Setul (Satun) dari Perspektif Sejarah dan Budaya Sehingga Abad Ke-20* [ความสัมพันธ์ระหว่างเคดาห์และสตูลในมิติประวัติศาสตร์และ

³⁴ การศึกครั้งนี้ทำให้นักรบแนวหน้าของเกดะฮ์ คือ Bendahara, Temenggung, Laksamana และอีกหลายคนที่ไปร่วมกับกองทัพสยามรบกับพม่าในการกู้เมืองกลางให้กลับคืนมาจากพม่าในปี พ.ศ.2352-2353 นั้นถูกฆ่าตายอย่างอนาถ แนะนำให้ติดตามบันทึกเหตุการณ์ได้ใน Ahmad Zaharuddin Sani Ahmad Sabri, *Sejarah Kedah Dua Millenia*, UUM Press Kreatif, Sintok, 2016, pp.129-131.

วัฒนธรรมถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20] เป็นบทความที่ Dato' Haji Wan Shamsudin Mohd. Yusof³⁵ เขียนถึงสภาพของเมืองสตูลและละงูในต้นสมัยการปกครองของ ตนกูปิสนู (Tunku Bisnu)³⁶ นั้นอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้และเป็นศูนย์กลางการต่อเรือและกำปั่น³⁷ สตูลหรือมัมบังเสอฆอโรได้ส่งเรือพร้อมคนและปืนจำนวนเจ็ดลำไปร่วมกับสยามรบกับพม่าในการศึกกลางปี พ.ศ.2352

3.12 Bahasa Syair Sultan Maulana: Penggambaran Susunan Pentadbiran Kedah Abad Ke-19 [ภาษาในฉาฮิรสุลตันเมาลানা : ภาพสะท้อนการลำดับชั้นการบริหารของเกอดะฮ์ในคริสต์ศตวรรษที่ 19]³⁸ เป็นบทความที่ Asmah Haji Omar³⁹ ได้เผยแพร่ในปี ค.ศ.2008 บทความนี้ได้อ้างอิงผลงานของมุหัมมัดยูโซฟ ฮาเหม็ม (MYH) 1980 ประเด็นที่ MYH อภิปรายว่า ฉสม MS No.19 นั้น ไม่ใช่ต้นฉบับดั้งเดิม Asmah Haji Omar สนใจประเด็นนี้ จึงใช้ทักษะทางภาษาพินิจภาษาในฉาฮิรนั้น และลงความเห็นว่ “ข้าพเจ้าตั้งสมมติฐานว่า ภาษาอย่างที่ปรากฏในฉาฮิรสุลตันเมาลانا เป็นภาษาในช่วงครึ่งแรกของครึ่งคริสต์ศตวรรษที่ 19” (ช่วง 25 ปีของคริสต์ศตวรรษที่ 19: ผู้วิจัย) โดยมีรายละเอียดว่า ภาษาที่ปรากฏใน ฉสม เป็นภาษาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือเก่าแก่กว่าภาษาในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ทั้งนี้ Asmah Haji Omar ได้อ้างถึงปัจจัย 2 ประการเป็นเหตุผลประกอบ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง ฉสม นี้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงเป็นไปได้ว่า ฉสม ถูกเขียนขึ้นก่อนคริสต์ศตวรรษนั้น และประการที่สอง หากได้เทียบภาษาใน ฉสม กับภาษาในตัวบทอื่น ๆ ที่เขียนขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 พบว่าภาษาใน ฉสม มีลักษณะเฉพาะทางภาษาที่เก่าแก่กว่าภาษาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ข้อมูลนี้เป็นผลที่ได้มาจากการเปรียบเทียบภาษาระหว่างภาษาใน ฉสม กับภาษาในฮิกายัตเมอร์องมาฮาวันงสา (*Hikayat Merong Mahawangsa*) และฮิกายัตเตอรังปีเป็ต (*Hikayat Terong Pipit*) บทความเรื่องนี้สมบูรณ์ดังชื่อเรื่องเมื่อ Asmah Haji Omar ได้เติมเต็มความรู้เกี่ยวกับการลำดับชั้นการบริหารบุคคลของเกอดะฮ์ร่วมสมัยกับ ฉสม ถือกำเนิด โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับคำสำคัญต่าง ๆ ที่ปรากฏใน ฉสม เช่น การใช้คำ *jajahan* หรือ *daerah* ที่แปลมา

³⁵ Wan Shamsudin Haji Mohd. Yusof, *Hubungkait Antara Kedah dan Setul (Satun) dari Perspektif Sejarah dan Budaya Sehingga Abad Ke-20*, เอกสารประกอบการสัมมนา Pertemuan Kebudayaan Sempadan Ke-5 เรื่อง Mambang Segara Kampungku, จัดโดย Gabungan Persatuan Penulis Malaysia (GAPENA), Pejabat Gabenor Wilayah Satun, Pejabat Pendidikan Satun, Majlis Perbandaran Kampung Che Bilang ร่วมกับ Persatuan Penduduk Kampung Che Bilang และ Persatuan Penduduk Khuan Don ณ จังหวัดสตูล วันที่ 16-18 มกราคม พ.ศ.2547.

³⁶ พระอนุชาสุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่ 2 แห่งเกอดะฮ์

³⁷ R. Bonney, *Kedah 1777-1821, the Search for security and Independence*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1972, p.8. อ้างจาก Wan Shamsudin Haji Mohd. Yusof, *op. cit.*, p.3.

³⁸ Asmah Haji Omar, *Bahasa Syair Sultan Maulana : Penggambaran Susunan Pentadbiran Kedah Abad Ke-19* เอกสารอันดับที่ 22 นำเสนอในที่ประชุมความขัดแย้งด้านประวัติศาสตร์ มาเลเซีย เรื่อง Malaysia Sehingga Abad Ke-19: Kedah [ตอนที่สาม] จัดโดย Arkib Negara Malaysia, Kementerian Perpaduan, Kebudayaan, Kesenian dan Warisan, Malaysia ณ Dewan Arkib Negara Malaysia Cawangan Kedah / Perlis, Alor Merah, Alor Star, Kedah, 3 November 2008.

³⁹ Professor Emeritus Dato' Dr. Asmah Haji Omar เป็นนักภาษาศาสตร์อาวุโสระดับแนวหน้าของมาเลเซีย เป็นลูกเกอดะฮ์โดยกำเนิด

จากคำ district คำที่เป็นตำแหน่งต่าง ๆ พร้อมหน้าที่ เช่น Sultan Muda, Pegawai Menteri, Dato' Bendahara Panglima Negeri, Dato' Maharaja, Orang Kaya, Penggawa, Pegawai, Penghulu, Pegawai Dalam, Rakyat, Sakai, Orang Laut คำเฉพาะที่ใช้ในการบริหารเช่น jabatan, kapit, timbalan และ andalan ที่ยังนำมาใช้ในปัจจุบัน ส่วนที่ว่าคำเหล่านี้ยังคงความหมายเดิมหรือไม่นั้นยังสรุปไม่ได้ คำบอกระดับชนชั้นทางสังคมเช่น Tunku, Megat, Syed, Wan, Cik, Encik, Ku คำที่ปรากฏในการบริหารจัดการด้านกิจการสงครามและการป้องกันชาติ เช่น Kota และ Kubu, Angkatan Perang : Angkatan Darat, Angkatan Segara, Pasukan, Sayap, Ketumbuk, Ketumbukan, Wazir, Panglima, Johan คำศัพท์ที่เป็นพาหนะทางบกและทางทะเล เช่น pedati และ perahu ที่หลากหลายชื่อเช่น ghurab, lancang, kakap, lotang, keci, sampan, perahu pelabur, nakhoda, jeragan, kapal, sagur, kolek คำศัพท์เกี่ยวกับการทหารเช่น tentera, askar, solo, menyolo และมีคำภาษาต่างชาติ (ไม่ใช่ภาษามลายู) เช่น คำภาษามลายูโบราณ ซวา อหรับ เปอร์เซีย สันสกฤต (ผู้เขียนไม่ได้กล่าวถึงภาษาไทย ที่ผู้วิจัยพบว่ามีอยู่จริงในฉสม) และลักษณะเฉพาะของภาษาถิ่นเกอดะฮ์ รวมทั้งเกร็ดเกี่ยวกับผู้แต่ง ฉสม

3.13 *Sekilas Bicara Tentang Syair Sultan Maulana* [สนทนาเรื่องฉาฮ์รุลตั้นเมาลานาม้วนเดียวจบ] เป็นบทความที่เขียนโดย Wan Shamsudin Mohd Yusof ในปี พ.ศ.2558 ซึ่งได้นำเสนอในงานเปิดตัวม้วนผ้าภาพประวัติศาสตร์นิพนธ์สองสหัสวรรษกับประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ดารุลอามาน: ‘ฉาฮ์รุลตั้นเมาลานา’ จัดโดย Institut Pemikiran Tun Mahathir Mohamad, Universiti Utara Malaysia, Sintok และ Perbadanan Perpustakaan Awam Kedah ในวันที่ 15 กันยายน 2558 ณ ห้องประชุม อาคารหอสมุดกลางเกอดะฮ์ อะลอร์สตาร์ รัฐเคดาห์ มาเลเซีย

ภาพที่ 8: ม้วนผ้าภาพ(scroll)ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องฉาฮ์รุลตั้นเมาลานา ฉบับอักษรโรมัน คัดลอกมาจาก ฉสม1 ปัจจุบันเก็บรักษาที่ Institut Pemikiran Tun Mahathir Mohamad, Universiti Utara Malaysia, Sintok, Kedah, Malaysia ขนาดยาว 30 เมตร ภาพโดย นางนินุสรา มินทรศักดิ์

ในบทความนี้ Wan Shamsudin Mohd Yusof ได้แนะนำตัวบท ฉสม ให้ผู้สนใจได้รู้จัก และกล่าวถึงเนื้อหา ฉสม โดยสังเขป นอกจากนั้นมีการแก้ไขชื่อสถานที่บางแห่ง เช่น จากที่มีการเข้าใจมาก่อนว่า ‘Kota Kuala’ หมายถึง Kota Kuala Muda⁴⁰ นั้นที่ถูกต้องคือ Kota Kuala Kedah (ฉสม บทที่ 7) ในส่วนท้ายของบทความนี้มีการยกตัวอย่างบท ฉสม ที่กวีสะท้อนถึงอารมณ์โกรธและรู้สึกดูแคลน ‘คนอื่น’ ว่าด้อยกว่า ‘ฝ่ายตน’

3.14 *Kalbu Qalha* [หัวใจกลฮา]⁴¹ เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ ผลงานของ Amelia Hashim ในปี พ.ศ.2560 ประเด็นที่น่าสนใจในนวนิยายเรื่องนี้ เป็นเรื่องของเทคนิคการนำเสนอบทสนทนาระหว่างผู้ประพันธ์ (Amelia) ที่ได้สมมติให้ตัวเธอเองเป็นตนกูอานูม (Tunku Anum) โอรสตนกูอับดุลละฮ์มัน (Tunku Abdul Rahman) กับตนกูระฮะฮ์ บินดี ตนกูมัมมัดมิดา⁴² ในวัยสามถึงสี่ขวบตนกูอานูมมักจะถูกคุณแม่อุ้มกอดด้วยเรื่องราวของบรรพชน(ปู่ย่าตายาย)และความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองของตนจนหลับ เรื่องที่มาของนามและรัฐเกอดะฮ์ นามของสถานที่สำคัญ ๆ และเรื่องที่มาของการส่งดอกไม้ทองและดอกไม้เงินไปยังนครศรีธรรมราชสามปีครั้ง⁴³ ดอกไม้ที่ “ผู้มอบ” เลือกเป็นสัญลักษณ์แทนคำขอบคุณเพื่อแสดงความรู้คุณและนับถือที่ถูก “ผู้รับ” ให้ความหมายใหม่แทน “อำนาจอันชอบธรรม” ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ “ผู้มอบ” ใช้แทนการยินยอมสวามิภักดิ์ต่อ “ผู้รับ” จนเป็นเงื่อนไขของการถือปฏิบัติที่ละเว้นไม่ได้ การที่ “ผู้เคยมอบ” ไม่ยอมส่งดอกไม้ทองและดอกไม้เงินตามธรรมเนียมปฏิบัติบังคับถือว่าเป็นพฤติกรรมที่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อ “ผู้เคยได้รับมอบ”

3.15 *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดภูเก็ต*⁴⁴ เป็นหนังสือ เนื้อหาในหน้า 78 มีข้อมูลว่า “เมืองถลาง ซึ่งดำรงความมั่งคั่งสมบูรณ์สืบกันมาไม่น้อยกว่า 40 ปี นับแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึง พ.ศ.2352 ต้องถูกพม่าทำลายลงด้วยกำลังพลรบมหาศาลถึง 12,000 คน เรือรบกว่า 200 ลำ เหลือกำลังที่ชาวเมืองเล็ก ๆ อย่างถลางจะสามารถต่อต้านไว้ได้ แม้จะมีอาวุธร้ายคือปืนใหญ่ ปืนหลักและปืนเล็กไม่น้อยกว่า 200 กระบอก ประกอบด้วย

⁴⁰ *Ibid.*, p.6.

⁴¹ *Qalha* [กลฮา] เป็นชื่อดั้งเดิมของเกอดะฮ์ (เคดาห์) แนะนำให้ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน Amelia Hashim, *Kalbu Qalha*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2017.

⁴² ตนกูระฮะฮ์ เป็นพระพี่นางสุลต่านอับดุลละฮ์มูกรัสมะฮ์ ซึ่งเป็นพระชนกตนกูปาแงรัน (Tunku Pangeran / Tunku Pengeran) หรือสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาลิมะฮ์ ที่2 (ตนกูมัมมัดมิดา เป็นสุลต่านเกอดะฮ์ ลำดับที่ 19)

⁴³ Amelia Hashim, *op. cit.*, pp.51-61.

⁴⁴ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดภูเก็ต*, พิมพ์ครั้งที่ 1, กรมศิลปากร, กรุงเทพฯ, 2544.

เชิงยุทธการที่เข้มแข็ง แต่ก็ต้องพ่ายแพ้แก่กำลังพลหิมา ผสมด้วยยุทธวิธีอันเด็ดขาดที่ไทยได้ใช้มาก่อน นั่นคือ การล่ำเลียงปืนใหญ่ขึ้นตั้งไว้บนภูเขา แล้วยิงระดมใส่ลงในตัวเมือง ทำลายทั้งทรัพย์สินและขวัญของทหารให้หมดสิ้น ถึงกับต้องยอมจำนนในการศึก เพื่อรักษาชีวิตของราษฎร ทั้งเด็กเล็ก ผู้ใหญ่ และคนชราเอาไว้ ตามธรรมเนียมประเพณีการสงครามสมัยก่อน

พระยาเพชรศรีศรีพิไชยสงครามรามคำแหง พระยาถลาง(คุณเทียน) พร้อมด้วยครอบครัวและบริวารตลอดจนขุนนางคนสำคัญของเมืองถลาง ถูกพม่าจับตัวกวาดต้อนเอาไปยังกรุงอังวะตามกฎหมายแห่งการทำสงครามในสมัยนั้นเช่นเดียวกัน

ชาวถลางชั้นไพร่ ข้าทาส และสามัญชน ต่างบ้านแตกสาแหรกขาด หลบหนีทหารพม่าเข้าป่าเข้าดงไปจนเกือบจะหมดแผ่นดิน

ครั้งกองทัพไทยยกออกมาเพื่อขับไล่พม่าที่กำลังเข้ายึดครองเมืองถลางอยู่ พม่าเห็นว่าจะสู้กองทัพหลวงของไทยไม่ได้ ก็ทำการเผาเมืองถลางที่ยึดไว้นั้นเสีย แล้วพากันหลบหนีกลับไป ทิ้งแต่เพียงซากเมืองถลางที่มอดไหม้ไว้ให้แก่ไทย

ชาวถลางส่วนใหญ่หนีออกจากเมืองถลางข้ามฟากไปทางพังงา แล้วรวมกลุ่มก่อตั้งบ้านเมืองขึ้นใหม่ที่ริมแม่น้ำพังงา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาถลางบุญคง ออกมาเป็นที่พระยาถลาง ช่างสุ่มรวบรวมผู้คนไว้ได้ตั้งเป็นถิ่นฐานบ้านเรือนลง ชาวถลางได้ดำรงชีวิตสืบสายเลือดถลางยังดินแดนใหม่ต่อมา รวม 18 ปี (ประชุมพงศาวดาร ภาค 2 เล่ม 1, 2506 : 503)

ระหว่างบ้านเมืองแตกแยกกระส่ำระสาย ผู้คนอพยพด้วยกลัวภัยพม่ากระจัดกระจายไปอยู่หลายแห่ง เช่น พังงา และกระบี่ เป็นต้น ส่วนในเมืองถลางเองนั้นมีขุนนางเชื้อสายแขกมัทราชฐ์อยู่คนหนึ่งคือ หลวงล่ำม ไม่ได้หนีออกจากเมืองถลางไปอยู่ ณ ที่แห่งใด จึงรวบรวมผู้คนเท่าที่เหลืออยู่ขณะนั้น ตั้งเป็นเมืองตามเหตุการณ์ที่จำเป็น แล้วขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งยังมีกำลังเข้มแข็งอยู่ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงตั้งให้หลวงล่ำมแขกมัทราชฐ์ผู้นี้เป็น พระถลาง (เจิม) เจ้าเมืองถลาง (สุนัย ราชภัฏทหารักษ์ 2517 : 158)”

(หน้า 86) **พระยาราชบัณฑิต (ฟรานซิส ไลท์)** พ่อค้าชาวอังกฤษได้เข้ามาตั้งสำนักงานและบ้านพักอยู่ที่บ้านท่าเรือ แต่ครั้ง พ.ศ.2315 จนถึง พ.ศ.2328 และถูกพม่าทำลายลงในสงคราม เมื่อ พ.ศ.2352

(หน้า58) ชาวเกาะถลางไล่ล่าผู้ออกไปจากเกาะได้สำเร็จเพราะไม่ยอมอยู่ใต้การปกครองของผู้ที่ด้อยกว่า (นำโดยพระยาถลางชู/พระยาภักดิ์)

(หน้า 46) กล่าวถึงจดหมายท้าวเทพกระษัตรีเขียนจากถลางถึงกับตันฟรานซิส ไลท์ (จดหมายเหตุเมืองถลางและหัวเมืองปักษ์ใต้ : ศวภ., 17, 2528)

(หน้า 47) มาร์ตินา โรเซลล์, ภรรยาฟรานซิส ไลท์ เป็นลูกครึ่งโปรตุเกสไทย

3.16 เพลงยาวอ่าวพังงา⁴⁵ ในบทที่สาม พันดา ธรรมดา ได้ลงพิมพ์เผยแพร่บทกลอนชื่อหนึ่งคือนในสองร้อยปี เขียนถึงวรรณกรรมเรื่อง ฉาวรสูลตันเมอลานา⁴⁶ ตั้งแต่กลอนที่ 55-112 เช่น

⁴⁵ พันดา ธรรมดา (นามแฝง), นึ่งคินในสองร้อยปี, ใน โสพล อักษรนิยม (บรรณาธิการ), เพลงยาวอ่าวพังงา, สำนักพิมพ์นกเขา, ตรัง, 2546, หน้า 39-63.

63. “สุลต่านเมอลานา” มหากาพย์
 ชับชาบยุคสมัยไวนานเนื่อง
 กวีพจน์รจนาปัญญาประเทือง
 นครบเมืองไทรบุรีดีมานมอญ
64. มหากาพย์เมืองไทรยิ่งใหญ่อิ่ง
 เล่าความจริงมาลาญ อุทาหรณ์
 อาจารย์รัตติยาใจอาทร
 แปลกาพย์กลอนย้อนเวลาสะเทือนใจ
65. แลโน้น ศก 2-3-5-2
 เมืองกลางสยดสยองสะท้านไหว
 “อะเต็งวุ่น” ชุมนมหาสมุทรไท
 ยกทัพใหญ่เหยียบกลางให้วางวาย
66. พระจอมภพลโลกนาถา
 เลิศหล้าภลัษย์พระทัยหมาย
 ให้หัวเมืองมลายูอย่าดูดาย
 รวมกำลังทั้งหลายไล่ศัตรู

... ฯลฯ...

3.17 นครศรีธรรมราชกับหัวเมืองมลายู (ไทรบุรี) ในต้นรัตนโกสินทร์ : ทศนะจากเอกสารต่างประเทศ⁴⁷ เป็นบทความผลงานของ พรณงาม เก่งธรรมสาร ที่ได้เผยแพร่ในปี พ.ศ.2550 ในหน้า 436-437 มีข้อมูลว่า “เอกสารเบอร์นี้จัดว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญสำหรับการศึกษาเรื่องราวทางทหารระหว่างไทยและอังกฤษในช่วงระยะเวลาดังกล่าวและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับหัวเมืองทางใต้และหัวเมืองมลายู โดยเน้นไทรบุรีเป็นสำคัญ โดยทั่วไปนักค้นคว้าไทยก็ได้อาศัยเอกสารชิ้นนี้อยู่แล้วในสัดส่วนที่มากกว่าเมื่อเปรียบกับเอกสารครอฟอร์ด และเจมส์ โลว์ อย่างไรก็ตาม ใครที่ตั้งข้อสังเกตว่างานค้นคว้าที่ทำอยู่ในบ้านเราที่เกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีการตีความที่ค่อนข้างแคบชนิดมองปัญหาด้านเดียว ซึ่งหากแม้ไม่ได้เป็นไปเพราะมีอคติ “แบบชาตินิยม” เป็นพื้นฐาน ก็น่าสงสัยว่าอาจเกิดจากข้อจำกัดในการใช้ข้อมูลซึ่งเป็นเหตุให้การค้นคว้าที่ทำกัน ส่วน

⁴⁶ พันดา ธรรมดา ได้ข้อมูลในการเขียนบทกลอนนี้จากการที่ได้ร่วมลงเรือลำเดียวกันกับนักเขียน กวี นักดนตรี และนักวาดภาพจากกรุงเทพฯ ชายฝั่งอันดามันและพื้นที่ใกล้เคียง (รัตติยา สาและ อยู่ในเรือลำเดียวกันนี้ด้วย) เดินทางท่องเที่ยวเล่นอันดามันบริเวณอ่าวพังงา เมื่อต้นปี พ.ศ.2544 เพื่อชิมชัมรับรู้และร่วมจัดทำศิลปะในนาม “หัวโพง : ล่องอ่าวพังงา”

⁴⁷ พรณงาม เก่งธรรมสาร, นครศรีธรรมราชกับหัวเมืองมลายู (ไทรบุรี) ในต้นรัตนโกสินทร์ : ทศนะจากเอกสารต่างประเทศ. ใน ยงยุทธ ชูแว่น (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์ตัวตนของภาคใต้สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม, นาค, กรุงเทพฯ, 2550, หน้า 435-456.

ใหญ่มองจากแง่มุมฝ่ายไทยเป็นหลัก หรือเอาไทยเป็นศูนย์กลาง เมื่อใดที่มีการใช้เอกสารต่างประเทศ (ข้างต้นที่กล่าวมา) ก็มักจะปรากฏในรูปของการอธิบายความ หรือเสริมความภาคภูมิใจหรือปฏิกิริยาตอบโต้ที่เน้นการยอมรับไม่ได้ในทัศนะจากไทย (...ว่าเป็นเพราะเหตุนั้น ๆ ...) มากกว่าที่จะพยายามมองหา “เหตุผลที่อธิบายได้” ถึงเบื้องหลังการกระทำของฝ่ายตรงข้ามกับไทยในบริบทของปัจจัยภายในของสังคมกลุ่มนั้นเองว่ามีเหตุผลเบื้องหลังใดที่ผลักดันให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองในทำนองดังกล่าว พุดอีกนัยหนึ่ง การตีความในปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างไทย : กรุงเทพฯ และ นครศรีธรรมราช กับหัวเมืองมลายู (ไทรบุรี ปัตตานี กลันตัน ฯลฯ) ที่ทำกันส่วนใหญ่มักยึดเอาทัศนคติของกรุงเทพฯ และนครศรีธรรมราชเป็นพื้นฐาน มากกว่าจะพยายามเจาะหาเรื่องราวเบื้องหลังเหตุการณ์ นอกเหนือไปจากที่ปรากฏระบุชัดแจ้งอยู่แล้วในหลักฐานของไทย”

ข้อสังเกตนี้สามารถยืนยันได้ว่ามีมูล ขอให้พิจารณาเอกสารรายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์ครั้งที่ 2 “ประวัติท้าวเทพกระษัตรี – ท้าวศรีสุนทร” ในรายการอภิปรายเรื่อง นานาทัศนะของนักวิชาการต่อประวัติศาสตร์กลาง โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิเป็นคณะผู้ร่วมอภิปรายประกอบด้วย ศาสตราจารย์สุฉวีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม พลโทรวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์ ดำเนินรายการโดย อาจารย์อุทุม นิปรียา⁴⁸

3.18 เมืองกลางใน ปี พ.ศ.2351-2353 เป็นผลงานของ ปัญญา ศรีนาค⁴⁹ ที่เขียนเรื่องเกี่ยวกับบรรพบุรุษบุคคลสำคัญที่ก่อตั้งเมืองกลางโดยอาศัยหลักฐานเอกสารจากพงศาวดารเมืองกลางเป็นหลัก และจากคำบอกเล่าของกุลญาติเมืองกลาง รวมทั้งหลักฐานสิ่งแวดล้อมประกอบ โดยเล่าว่า ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระนั้นมีการค้าขายช้างให้กับอังกฤษ การส่งออกช้างทำให้เกิดพระราชทรัพย์มาก และภูมิภาคฝั่งทะเลตะวันตก เช่นเมืองกลางจึงเป็นแหล่งส่งออกช้างไปยังอินเดีย ทำให้ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันตกมีบทบาทสำคัญต่อราชสำนัก

หลักฐานพงศาวดารเมืองกลางเล่าว่า เมืองกลางก่อตั้งโดยจอมเผ่าและจอมร้าง สองพี่น้องที่เชื่อว่ามีสายสัมพันธ์ทางใดทางหนึ่งกับชนชั้นปกครองบรรดาหัวเมืองมลายูโดยเฉพาะเมืองไทรบุรี ทั้งสองคนเป็นขุนนางในสมัยกรุงศรีอยุธยา จอมเผ่าเป็นขุนนางผู้จงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันตกในราว พ.ศ.2253 จากคำบอกเล่าของกุลญาติเมืองกลางเชื่อว่าจอมเผ่ามีอิสริยยศหรือบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทราชา หรือพระยาสุรินทราชาจางวางกรมคชบาลซ้าย จอมเผ่าตั้งค่าย ณ บ้านบางคลี ที่ปรากฏชื่ออยู่ในสัญญาค้าขายกับฝรั่งเศสในปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ว่า *กลางบางคลี* คำว่า *คลี* มาจากภาษามลายู *khali* คลี แปลว่าหยุดพัก, สงบนิ่ง เป็นที่หลบพายุหลบมรสุมและหาน้ำจืดบริโภคของนักเดินเรือนักเดินทางข้ามมหาสมุทรมาแต่โบราณ⁵⁰

เมื่อสมเด็จพระเจ้าท้ายสระสวรรคต พ.ศ.2275 ได้เกิดสงครามกลางเมืองชิงราชบัลลังก์ระหว่างพระราชโอรสคือเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศ กับพระอนุชาคือกรมพระราชวังบวร ฯ พระอนุชาเป็นฝ่ายชนะได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทำให้จอมเผ่าขุนนางคนสนิทของรัชกาล

⁴⁸ ชีรวัดน์ นิจนตร (บรรณาธิการ), *เล่มเดิม*, หน้า 107-136.

⁴⁹ ปัญญา ศรีนาค, *เล่มเดิม*, หน้า 141-154.

⁵⁰ ปัจจุบันบางคลีอยู่ในตำบลนาเตย อำเภอยายะเมือง จังหวัดพังงา

เก่าและสนับสนุนฝ่ายโอรสของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระจึงหมดอำนาจ เชื่อว่าในราว พ.ศ.2276 น้องชายต่างมารดาของจอมเฒ่าคนหนึ่งซึ่งเป็นมหาดเล็กคนโปรดของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันตกแทนพี่ชาย เรียกว่าจอมร้าง ซึ่งก่อนหน้านี้จอมร้างได้ดำรงตำแหน่งพระยาภักดีภูธร จางวางกรมรักษาพระองค์ซ้าย

จอมร้างมีภริยาชื่อวันหมาเรียเป็นเจ้าหญิงม่ายและราชธิดาของสุลต่านตงกูอาหมัดตายุดินหมัดล้าชะ ผู้ปกครองไทรบุรีลำดับที่ 17 และเป็นพี่นางร่วมมารดากับสุลต่านตงกูฮัมหมัดยิหาวา ผู้ปกครองไทรบุรีลำดับที่ 18 จอมร้างจึงมีฐานะเป็นพี่เขยของสุลต่านรัฐไทรบุรี

จอมร้างกับหมาเรียอพยพผู้คนไปตั้งบ้านเรือนบนเกาะจังซีลิ่งในราว พ.ศ.2277 โดยตั้งฐานโรงเรียนชั่วคราวที่บ้านกาแนนซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปตามลำน้ำถกลาง ปัจจุบันเรียกบ้านแนนหรือแชนน ความหมายในภาษามลายูว่า *kanan* ซึ่งอาจเป็นชุมชนขนาดเล็กครั้งอยู่ภายใต้การดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช จอมร้างเลือกดงตะเคียนสร้างบ้านแปลงเมือง คนทั่วไปเรียกถกลางบ้านตะเคียน ศูนย์กลางปกครองที่อยู่บางคลีบนแผ่นดินใหญ่ก็เลื่อนลงไปทางใต้บนเกาะที่เคยเป็นแหลมจังซีลิ่งที่เคยเป็นชื่อเรียกก็เปลี่ยนเป็นเกาะถกลางตามชื่อเมือง และจอมเฒ่าพี่ชายก็อพยพลูกหลานบริวารตามน้องชายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ปลายน้ำ คนทั่วไปเรียกถกลางบ้านดอน

จอมร้างเป็นเจ้าเมืองถกลางและเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลตะวันตกประมาณ 10 ปี และถึงแก่อนิจกรรมในราว พ.ศ.2287 สิ่งที่จอมร้างได้ทิ้งไว้ คือความสำเร็จในการรวบรวมควบคุมพลเมืองในภูมิภาคนี้ในการสร้างเมืองถกลางบ้านตะเคียนซึ่งเป็นชุมชนของคนเลี้ยงช้าง เป็นพลเมืองที่มีอยู่แต่เดิมและที่อพยพตามวันหมาเรียซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตกับชาวไทรบุรี จอมร้างได้สร้างท่าเรือจนเกิดชุมชนการค้าท่าเรือ (เมอนิก) และได้สร้างคอกช้างเพื่อฝึกช้างและรอการส่งออก จนเกิดเป็นชุมชนป่าคอก (ช้าง)

หมาเรีย เป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนทำให้จอมร้างผู้สามีประสบความสำเร็จในการสร้างเมืองถกลาง นางเป็นราชธิดาของสุลต่านตงกูอาหมัดตายุดินหมัดล้าชะ ผู้ปกครองไทรบุรีลำดับที่ 17 และเป็นพี่นางร่วมมารดากับสุลต่านตงกูฮัมหมัดยิหาวา ผู้ปกครองไทรบุรีลำดับที่ 18 วันหมาเรียได้เข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระผ่านผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลตะวันตกในเวลานั้นคือจอมเฒ่าที่มีศูนย์การปกครอง ณ ถกลางบางคลี โดยไม่ทราบเหตุผลแน่ชัดว่าเป็นเพราะมีข้อขัดใจกับพระอนุชา คือสุลต่านตงกูฮัมหมัดยิหาวาที่ขอเงินเพื่อชดใช้หนี้ทหารรับจ้างบูฆิสที่ช่วยรบให้พระองค์ขึ้นเป็นสุลต่านครองไทรบุรีในปี พ.ศ.2273 จริงหรือไม่ประการใด

สมเด็จพระราชบรรพ (ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) คงพระราชทานวันหมาเรียให้เป็นภรรยาจอมร้างในราวปี พ.ศ.2273 - 2274 จอมร้างคงพาครอบครัวไปถกลางบางคลีราวปี พ.ศ. 2276 หรือต้นปี พ.ศ.2277 เป็นช่วงที่ปลอดมรสุมและคงตัดสินใจข้ามช่องแคบปากพระในปี พ.ศ.2277

“หมาเรียมีบทบาทมากที่สุดกับการสร้างบ้านแปลงเมืองบนเกาะที่เคยเป็นแหลมมาก่อนในครั้งนั้น เพราะต้องใช้ทั้งเงินทองและกำลังคนซึ่งจอมร้างผู้สามีไม่ค่อยจะมีแต่หมาเรียมีพร้อม ทริพย์มีมีมาแต่ครั้งบิดาถึงแก่พิราลัยและเป็นม่าย กำลังคนก็จากข้าราชการบริพารที่ตามมาจากไทรบุรี ส่วนใหญ่

ตกค้างอยู่บริเวณนี้ทั้งยังมีหลายอื่นที่หนีภัยสงครามและพวกที่อยู่เก่าซึ่งมีสายสัมพันธ์ทางสายโลหิตตลอดถึงภาษาพูด”⁵¹

หมาเรียได้รับความเคารพเทิดทูนจากชาวเมืองกลางมาก หวันหมาเรียกับจอมร้างมีบุตรธิดาด้วยกัน 5 คน ผู้หญิง 3 ผู้ชาย 2 คือ

ลูกคนแรกเป็นผู้หญิงชื่อจัน (ท่านผู้หญิงจัน หรือท้าวเทพกระษัตรี) ชื่อมุสลิมไม่ชัดเจน

ลูกคนที่สองเป็นผู้หญิงชื่อมุก (ท้าวศรีสุนทร) ชื่อมุสลิมไม่ชัดเจน

ลูกคนที่สามเป็นผู้ชายชื่ออาด (พระกลางอาด) ชื่อมุสลิมคืออดัมรับราชการเป็นปลัดเมืองที่พระพลสงคราม เป็นเจ้าเมืองระยะสั้น ๆ ถูกผู้ร้ายยิงตาย นับถือศาสนาอิสลามเหมือนกับแม่

ลูกคนที่สี่เป็นผู้ชายชื่อเรื่อง ไม่ปรากฏว่ามีชื่อมุสลิม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพุทธ สิ้นชีวิตตอนกรุงศรีอยุธยาเสียกรุง

ลูกคนที่ห้าเป็นผู้หญิงชื่อหมา มีชื่อมุสลิมว่าฟาติมา เชื่อว่านับถือศาสนาอิสลามเหมือนกับแม่

ประเด็นการนับถือศาสนานั้น ปัญญา ศรีนาค วิเคราะห์ว่า “ลูกห้าคนนับถือศาสนาตามพ่อสามตามแม่สองเป็นไปตามกฎหมายบ้านแผนกด้วยการแบ่งลูกเข้าสังกัดของพ่อแม่ที่ต่างกรมทั้งหมดที่วิเคราะห์มา สรุปได้ว่าลูกของหมาเรีย 5 คน 3 คน คือจัน มุก และเรื่องสังกัดตามจอมร้างบิดาคือวังหน้าและนับถือศาสนาพุทธ ส่วนอีก 2 คน คืออาดกับฟาติมา สังกัดเมืองกลางตามมารดาและนับถือศาสนาอิสลาม”⁵²

จอมนายกองเมืองตะกั่วทุ่ง กุลญาติกลางนับถือเป็นบรรพบุรุษเมืองกลางคนหนึ่งโดยเฉพาะในกลุ่มที่เชื่อว่าบรรพบุรุษของตนมาจากนครศรีธรรมราช

จอมนายกองเมืองตะกั่วทุ่งมีภริยาชื่อบุญเกิด มีลูกหญิงชาย 2 คน

ลูกคนแรกเป็นผู้หญิงชื่อคง เป็นภริยาพระประสิทธิสงคราม

ลูกคนที่สองเป็นชายชื่อหม่อมศรีภักดี เป็นสามีคนแรกของจัน (ท้าวเทพกระษัตรี) สันนิษฐานว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถือโอกาสส่งหม่อมศรีภักดีลูกชายที่เป็นลูกเขยและผู้สร้างเมืองกลางมาเป็นเจ้าเมืองกลาง ต่อมาสมเด็จพระที่นั่งสุริยamarinทร์เรียกตัวเจ้าเมืองกลางให้เข้าไปรับใช้อย่างใกล้ชิดในกรุงศรีอยุธยา และแต่งตั้งให้เจ้าพระยาพิไชยสุนทรเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลตะวันตกและเจ้าเมืองกลาง พงศาสดาเมืองกลางเรียกว่าจอมสุนทรบ้านลิพอน

ต่อมาหม่อมศรีภักดีหรือพระยาภักดีภูธรได้รับการแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกลาโหมและได้นำทัพสู้ศึกพม่าในคราวศึกเสียกรุงครั้งที่ ๒ และเสียชีวิตในที่รบ บุตรและหลานของพระยากลาโหมชื่อเทียนกับเจ้าพัด

ข้อสังเกตจากงานเขียนของปัญญา ศรีนาค ที่ชัดเจน คือเมืองกลางประกอบด้วยผู้คนที่ เป็นชนชาวมลายูที่มีสายสัมพันธ์กับเมืองไทรบุรี เป็นเมืองท่าค้าขาย ส่งออกช้างไปยังอินเดียให้กับ อังกฤษ มีส่วนสร้างความร่ำรวยและความเป็นปึกแผ่นให้กับราชสำนักอยุธยา เจ้าเมืองผู้ปกครองเมืองกลางมีความใกล้ชิดกับราชสำนักและขุนนางของอยุธยา บรรพบุรุษผู้ก่อตั้งเมืองกลางในรุ่นแรก

⁵¹ ปัญญา ศรีนาค, *เล่มเดิม*, หน้า 149.

⁵² ปัญญา ศรีนาค, *แหล่งเดิม*, หน้า 149.

เชื่อว่าสืบเชื้อสายจากราชวงศ์ไทรบุรี โดยเฉพาะสตรีชื่อวันหมาเรียดิตาของสุลต่านตงกูอหมัดตาย
ดินหมัดลำชะเศรษฐีนี้มายังที่สมรสกับจอมร้างและร่วมกันสร้างเมืองกลางบ้านตะเคียนจนมั่นคง

สิ่งที่ไม่ชัดเจนและไม่อาจระบุหลักฐานจากเอกสารได้แน่ชัด คือ

1. วันหมาเรียดเข้ามาพึ่งราชสำนักอยุธยารัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระด้วยเหตุผลใด
2. ลูก ๆ ของวันหมาเรียดทั้งหมดนับถือศาสนาใด
3. จอมเผ่าและจอมร้างนับถือศาสนาใด
4. จอมเผ่าสร้างอุโบสถและพระประธานประจำวัดพระนางสร้างจริงหรือไม่ประการใด
5. จอมร้างสร้างเจดีย์วัดพระนางสร้างจริงหรือไม่ประการใด
6. ศพของจอมเผ่าและของจอมร้างฝังหรือเผา ณ ที่ใด

3.19 *เมืองกลางในวรรณกรรมนิทานไทย* เป็นผลงานของ สุกิจต์ วงษ์เทศ⁵³ เขียนว่า กลาง เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในแถบชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก มีธรรมชาติที่สวยงาม อุดมไปด้วยทรัพยากรแร่ ดิบบุก อันเป็นแหล่งเศรษฐกิจที่สำคัญของสยามมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนเป็นที่เลื่องลือและรับรู้ กันโดยทั่วไป แม้กระทั่งกวีเอกของต้นกรุงรัตนโกสินทร์อย่างสุนทรภู่ ที่ถึงแม้ไม่เคยได้ย่างกรายสัมผัส เมืองชายฝั่งทะเลอันดามัน แต่ก็ได้รับรู้ชื่อเสียงความสำคัญของเมืองในแถบนี้ จนเป็นแรงบันดาลใจ นำไปใช้เป็นฉากในวรรณกรรมชิ้นเอกของตน คือวรรณกรรมนิทานเรื่องพระอภัยมณี ดังที่ สุกิจต์ วงษ์เทศ ได้เขียนเรื่อง “ทะเลอันดามันในพระอภัยมณีของสุนทรภู่” เป็นการศึกษาการรับรู้เรื่องราว เกี่ยวกับเมืองในแถบชายฝั่งทะเลอันดามันของสุนทรภู่ และมีความเห็นว่า เมื่อพิจารณาจาก สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่กล่าวถึงในเรื่องพระอภัยมณีตามที่มีอยู่จริง “เมืองผลึก” ในเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ น่าจะหมายถึงเมืองกลางภูเก็ตมากกว่าเมืองระยอง อย่างที่เข้าใจกัน ถึงแม้สุนทรภู่จะไม่เคยเดินทางไปถึงภาคใต้ ไม่เคยเดินทางไปยังทะเลอันดามัน แต่ สุนทรภู่ได้หาความรู้ด้วยตนเองจากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ในยุคสมัยของท่านที่เป็นความรู้เกี่ยวกับทะเล ฝั่งอันดามันมาบรรยายใส่สี่ส้นเป็นฉากสำคัญในเรื่องพระอภัยมณี การรับรู้ของสุนทรภู่เกี่ยวกับเมือง ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก คือมหาสมุทรอันดามันและมหาสมุทรอินเดียได้มาจาก “ประสบการณ์” นอกกระบบ คือสนทนาหาความรู้จากบรรดาประชาชนชาติต่าง ๆ และกะลาสีเรือที่เข้ามาค้าขายกับกรุง สยามในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 รวมทั้งจากเอกสารต่าง ๆ สุกิจต์ วงษ์เทศ⁵⁴ สรุปว่าเมือง ผลึกในเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ น่าจะหมายถึงกลาง-ภูเก็ต และในยุคของสุนทรภู่ เกาะภูเก็ตยัง เรียกว่า “เมืองกลาง” สุนทรภู่ได้บรรยายภาพเมืองผลึกไว้ว่า

จะกล่าวเรื่องเมืองผลึกราชฐาน
ชุมทวารบานบังใบเสมา
มีปราสาทสูงเยี่ยมขึ้นเทียมเมฆ
นภศูลแสงแก้วดูแวววาว

ป้อมปราการเชิงเทินล้วนเนินผา
ล้วนศิลาเลื่อมลายดูพรายแพรว
อดิเรกรุ่งฟ้าเวหาหา
ดั่งดวงดาวเด่นกระจ่างอยู่กลางวัน

⁵³ สุกิจต์ วงษ์เทศ, *อันดามันสุวรรณภูมิในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ*, สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ, 2548.

⁵⁴ *แหล่งเดิม*, หน้า 63.

พระโรงธารชานพิกตำหนักแก้ว
 ทั้งเสื้อผ้าเงินทองสิบสองคลัง
 อันไพร่ฟ้าประชาชนออกกลิ่นหลาม
 ทั้งโหราพฤตมาตย์ราชกวี

แต่ล้วนแล้วด้วยมุกดาผาผนัง
 ก็มั่งคั่งยิ่งกว่าทุกธานี
 นิคมคามประเทศล้วนเศรษฐี
 ชาวบุรีเรืองรินทุกคืนวัน

สุจิตต์ วงษ์เทศ พิจารณาจากข้อความว่า “ป้อมปราการเชิงเทินล้วนเป็นเนินผา” “ล้วนศิลา เลื่อมลายดูพรายแพรว” และ “แต่ล้วนแล้วด้วยมุกดาผาผนัง” ทั้งหมดนี้พยายามสะท้อนความเป็น เมือง “ผลึก” ซึ่งตรงกับธรรมชาติเมืองกลาง⁵⁵ จริงอยู่สุนทรภู่ไม่เคยเดินทางท่องเที่ยวไปแถบ ชายทะเลตะวันตกถึงเมืองกลาง แต่ “ลูกศิษย์” สุนทรภู่เคยไป แล้วเขียนนิราศไว้เล่มหนึ่ง คือ “นิราศ ฉลอง” (ฉลองคือกลาง) คนเขียนคือ นายมี หรือ “เสมียนมี” ที่มีบรรดาศักดิ์ “หมื่นพรหมสมพัตร” บรรยายสภาพของเมืองกลางสมัยนั้น ทำให้สุนทรภู่รู้แล้วเก็บมาจินตนาการสร้างเมืองผลึกว่า

ถึงฉลองกลางวันไม่ทันค่ำ
 อยู่วัดท้ายน้ำพังริมฝั่งชล
 พี่เที่ยวชมนครเขตสถาน
 เรือนพระยาเป็นสง่ากว่าพลเรือน
 ข้างหลังหน้าธานีคีรีรอบ
 ดูยอดเยี่ยมเทียมเมฆวิเวกใจ
 มีสำเภาเลากามาค้าขาย
 มีสินค้าสารพัดไม่ขัดเคือง
 ตลาดบกตั้งเปียดกันเสียดแทรก
 พวกไทยเจ๊กแขกชวชยาผ้าลาย
 บ้างขายแสแพรสีมีต่างต่าง
 เห็นสาวสาวรูปร่างสำอางครัน

ชวนกันทำที่ประทับออกสับสน
 ก็ต่างคนต่างสบายเป็นหลายเดือน
 จะเปรียบปานเมืองใหญ่นั้นไม่เหมือน
 มีค่ายเขื่อนขอบคูประตูล้อม
 เป็นขอบเขตเขตเขินเนินไศล
 แม่น้ำไหลลึกกว้างอยู่กลางเมือง
 หอดอยู่ท้ายเวียงชัยเสาใบเฉียง
 พอเลี้ยวเมืองเป็นสุขสนุกสบาย
 ดิบกแลกเงินเหรียญเที่ยวเวียนขาย
 มาตั้งรายเรียงพับสลับกัน
 ชาวฉลองนุ่งหม่คลุมสัน
 พี่ห้วนห้วนหวาดหวาดไม่อาจดู

นอกจากนี้ นิราศฉลองยังบรรยายชายหาดเมืองกลางอย่างงดงามราว “ผลึก” ดังนี้

มีเนินทรายชายหาดสะอาดเนียน
 มีเปียหอยพรอยพรายลายขอบกล
 ทั้งเปียจันเปียไทลูกใหญ่น้อย
 มีทั้งเปียประหลาดสะอาดตา
 บ้างก็แดงแดงก่ำดั่งน้ำผาง
 บ้างก็เหลืองเหลืองดั่งสีจันทร์
 มีหอยสังข์สูงศักดิ์ทักขิมวิฏ
 มีตัวมุกสุกใสไขกลมกลม

เป็นที่เตียนเปื่องขวาเป็นป่าสน
 ระคนปนกรวดทรายชายชล
 มากกว่าร้อยโกฏิแสนดูแน่นหนา
 ดาษดาดีดีสีต่างกัน
 บ้างดำด่างพรอยพรายลายขยัน
 ประหลาดพรรณพิศดูน่าชม
 สารพัดของดีก็มีถม
 ในย่านยมนานนั้นอำพันมี

⁵⁵ แหล่งเดิม, หน้า 89.

ถูกคลื่นจัดซัดสาดขึ้นหาดกว้าง	เข้าเกยค้ำกลิ้งหมื่นเหมือนเช่นผี
ครั้นแห่งหอมกลิ่นรสมดมราศี	เนื้อเป็นสีสุวรรณอำพันทอง
พืดูพลางเดินพลางมากกลางหาด	เลียบบลีลาครีสมุทริกสุดหมอง
เห็นกรวดทรายพรายแพรวเป็นแก้วทอง	คิดถึงน้องนิกตรมระบมใจ

นอกจากความงามตามธรรมชาติแล้ว ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีก เช่นการค้าและการเมืองของชายทะเลด้านตะวันตกที่สุนทรภู่ประมวลเข้าไว้ด้วย

เหตุการณ์สำคัญอันเป็นที่รู้กันทั่วกันคือ “ศึกกลาง” ที่พม่ายกกองทัพมาตีเมืองกลางคราวสงครามเก้าทัพสมัยรัชกาลที่ 1 แล้วเชื่อกันว่าสุนทรภู่ยกเอาเหตุการณ์นี้ไปใส่ฉากศึกเก้าทัพตีเมืองผลึก ดังกลอนว่า

เมืองมะหุ่งกรุงเตนุกูเวลาด	เมืองวิลาสวิลยาชาวฉวี
ถึงเมืองเงาะเกาะวาสาปะลี	จะชิงตีเมืองผลึกเป็นศึกกรม

สุจิตต์ วงษ์เทศ กล่าวว่า “อังกฤษขยายอิทธิพลเข้ามาในแหลมมลายูแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เริ่มด้วยการเข้าเกาะหมาก (ปีนัง) แล้วพยายามขยายไปที่อื่น ๆ อีกล้วนเป็นอันตรายต่อกรุงสยามทั้งนั้น

จากรายงานของครอว์ฟอร์ดที่เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ระบุว่า “ดีบุกในกรุงสยามอุดมสมบูรณ์และมีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปมากกว่าที่อื่นใดในโลก” แล้วอ้างว่าการผลิตดีบุกที่ “จิงซีลอน” (หมายถึงเมืองกลางหรือเกาะภูเก็ต) มีปริมาณมากทีเดียว แต่ยังไม่ได้ทำเป็นลำเป็นสันเท่านั้น สะท้อนให้เห็นความต้องการบางอย่างของอังกฤษด้วย

ฝ่ายกรุงเทพฯเอง ก็พยายามที่จะเข้าไปควบคุมหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกมาตั้งแต่สมัยต้น ๆ แล้ว ยิ่งเมื่อรู้ว่าตลาดดีบุกเปิดกว้างขึ้นประกอบกับมีความขัดแย้งภายในเกิดขึ้นที่หัวเมืองปักษ์ใต้ ทำให้รัชกาลที่ 2 ทรงตั้งเมืองกลางขึ้นใหม่อยู่ที่เมืองพังงาก่อน แล้วภายหลังจึงย้ายไปอยู่เมืองกลาง นับแต่นั้นมาเมืองกลางก็ทวีความสำคัญจนกระทั่งเป็นเมืองภูเก็ต”⁵⁶ จึงสรุปได้ว่าเมืองกลางนั้นเป็นที่หมายปองของสยามและอังกฤษเพราะเป็นแหล่งแร่ดีบุกที่สำคัญของโลก

3.20 รักษาแผ่นดินขยายอาณาเขต สงครามครั้งใหญ่ สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-3) เป็นหนังสือผลงานของ อาณัติ อนันตภาค⁵⁷ เขียนเรื่องราวเหตุการณ์ศึกกลาง พ.ศ.2352/ค.ศ. 1809 ว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 มีสงครามใหญ่เกิดขึ้นเพียง 2 ครั้ง นั่นคือ สงครามที่ทำกับพม่า 1 ครั้ง และเกิดขึ้นกับเมืองประเทศราชไทรบุรีซึ่งเป็นหัวเมืองทางใต้⁵⁸

⁵⁶ แหล่งเดิม, หน้า 91.

⁵⁷ อาณัติ อนันตภาค, รักษาแผ่นดินขยายอาณาเขต สงครามครั้งใหญ่ สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-3), ยิปซีกรุ๊ป จำกัด, กรุงเทพฯ, 2555.

⁵⁸ แหล่งเดิม, หน้า 267.

ในกรณีของศึกกลาง อาณัติ อนันตภาค เขียนว่า “ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีข้าศึกยกตีเมืองกลางในปี พ.ศ.2352 พระยาไทรบุรี (ตณภูปะแงรัน) ได้ส่งกองทัพจำนวน 2,500 คน ไปช่วยรบกับข้าศึกที่เมืองกลาง”⁵⁹

ปุมหลังของการรบในครั้งนั้นกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พระเจ้าปดุงอาจจะได้ข้อมูลจากคณะทูตว่า แม่ทัพใหญ่ที่เข้มแข็งในการศึกของไทยร่อยหรอลงไปแทบจะหมดตัวแล้วเช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท หรือแม้แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเอง ก็ทรงเจริญพระชนมายุชราภาพ แม่ทัพนายกองชั้นรอง ๆ ก็เช่นกัน น่าจะเป็นโอกาสที่จะตีเอาเมืองไทยให้เป็นเกียรติยศ ลบล้างความพ่ายแพ้คราวก่อน ๆ บ้าง⁶⁰ แต่พม่าต้องประสบปัญหาไม่สามารถเกณฑ์ผู้คนมาเข้ากองทัพได้ตามต้องการเพราะคนพม่าหลบหนีไม่ยอมร่วมรบ แม่ทัพใหญ่อะเติงหฺวันจึงต้องขอให้เสนาบดีให้เพ็ดทูลพระเจ้าปดุงว่า เพิ่งจะแต่งทูตเจริญทางพระราชไมตรีกันและจะกรีธาทัพไปโดยไม่มีเหตุอันควรจะเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศ พระเจ้าปดุงทรงเห็นด้วยเป็นอันว่าการศึกที่จะเกิดขึ้นก็ต้องรบไปก่อน แต่เมื่อรัชกาลที่ 1 สวรรคต ข้าราชการถึงฝ่ายพม่าว่ากรุงเทพฯ มีการผลิตแผ่นดิน ทำให้แม่ทัพใหญ่อะเติงหฺวันที่ได้รับทราบบอกเลิกทัพจากพระเจ้าปดุงคิดกลับตัว ทูลให้พระเจ้าปดุงทราบว่ากองทัพพม่าพร้อมออกศึก หากไม่โปรดให้ตีกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ) จะขอตีหัวเมืองไทยติดต่อแดนพม่าทางใต้เก็บกวาดผู้คนและทรัพย์สินให้คุ้มทุนบ้าง พระเจ้าปดุงก็ทรงอนุญาต ในการศึกนี้ อะเติงหฺวันให้แยกกองนำกำลังพลทางเรือจำนวน 4,000 ตีหัวเมืองชายทะเล และให้ดูเรียงสารถยกอนำกำลังพลจำนวน 3,000 ยกมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ทางบก เมื่อเดือน 11 พ.ศ.2352

ผลของสงครามครั้งนี้ อาณัติ อนันตภาคคิดว่า “ชัยชนะครั้งนี้ทำให้พม่าได้รู้ว่าแท้จริงแม่ไทยจะเพียงผลิตแผ่นดินแต่ก็เชื่อว่าอ่อนแอเสียทีเดียว และที่สำคัญภายในก็ไม่ได้เกิดความแตกแยก ดังจะเห็นได้ว่าบรรดาเจ้านายและขุนนางต่างก็ร่วมมือร่วมใจกันออกต่อกรกับพม่าอย่างแข็งขัน หลังจากการปะทะครั้งนี้แล้วเหตุการณ์ระหว่างไทยกับพม่าก็มีแค่เรื่องกระทบกระทั่งกันเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งนี้เหตุผลส่วนหนึ่งก็เพราะพม่าเกิดประสบปัญหาภายใน”⁶¹

ข้อสังเกต งานเขียนของอาณัติ อนันตภาคเล่มนี้ยืนยันว่ามีกองทัพเรือจากเมืองไทรบุรีไปร่วมรบขับไล่พม่าในศึกกลางจากข้อความว่า “กองทัพไทยจากกรุงเทพฯ จากนครศรีธรรมราช และยังมีกองทัพจากเมืองไทรบุรีซึ่งเป็นประเทศราชยกไปช่วยเมืองกลางรวม 3 กองทัพก็ยังไม่ถึง”⁶² โดยไม่ได้กล่าวถึงกองทัพจากปัตตานี พัทลุง สตูล และตรัง (ตาลีบง) ที่มารวมกับกองทัพไทรบุรี ที่เรียกรวม ๆ ว่ากองทัพเมืองแขก)

⁵⁹ และในปี พ.ศ.2355 พระยาไทรบุรี (ตณภูปะแงรัน) ได้ยกกองทัพไปตีได้เมืองเปรักทำให้เมืองดังกล่าวเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงเทพฯ ด้วยความดีความชอบทั้งสองครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศพระยาไทรบุรี (ตณภูปะแงรัน) เป็นเจ้าพระยาไทรบุรี” *แหล่งเดิม*, หน้า 152.

⁶⁰ *แหล่งเดิม*, หน้า 128.

⁶¹ *แหล่งเดิม*, หน้า 132.

⁶² *แหล่งเดิม*, หน้า 131.

การรบในครั้งนี้ เป็นการกอบกู้เมืองกลางจากการยึดครองของพม่า และเป็นการประกาศ ตักดาความเกรียงไกรของกองทัพสยามโดยมีกองทัพจากหัวเมืองมลายูเป็นกำลังสำคัญ

3.21 *ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1* ฉบับ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน⁶³ ได้บันทึกว่าในปีจุลศักราช 1170 (พ.ศ.2351) “ในปีนั้น เจ้าพระยาสงขลาบอกเข้ามาว่าพระยาตรางกานุกกับดาตูปักแล้นเจ้าเมืองยะหริ่งคบคิดกันไปชวนแขก เมืองเซียะเมืองลานน (ลานน มาจากคำ lanun /ลานุน แปลว่าโจรสลัด: ผู้วิฉัย) ซึ่งเป็นสลัดอยู่ใน ท้องทะเล จะยกมาตีเมืองสงขลาในเดือนห้าเดือนหก เจ้าพระยาสงขลาได้เกณฑ์ผู้คนไว้คอยสู้รบอยู่แต่ ผู้คนนั้นน้อยขอได้โปรดให้กองทัพในกรุงเทพออกไปช่วย จึงโปรดให้เจ้าพระยาพลเทพบุญนาท ซึ่ง เปนผู้รักษากรุงเก่าแต่ก่อน เปนแม่ทัพเกณฑ์คนหัวเมืองปากใต้ไปด้วยช่วยราชการ”⁶⁴ และ “เมื่อ ณ เดือนเจดนั้นพระยาพลเทพบุญนาท กวาดครัวแขกเมืองยะหริ่งกลับเข้ามาถึงกรุงเทพฯ”⁶⁵ “ฝ่าย ข้าหลวงซึ่งถือหนังสือบอกข้อราชการทัพเมืองตานีเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ****ทรงทราบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงโสมนัสดำรัสสรรเสริญพระกฤษฎาเดชาานุภาพสมเด็จพระอนุชาธิ ราชเจ้า”⁶⁶

3.22 *พงศาวดารเมืองปัตตานี*⁶⁷ ได้บันทึกเรื่องปราบกบฏปัตตานีในปี พ.ศ.2351 ว่า “ขณะนั้น ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อจุลศักราช 1147 กรมพระราชวัง บวรสถานมงคล เสด็จยกกองทัพออกไปปราบปรามศึกพม่าถึงหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ครั้นกองทัพ ออกไปถึงเมืองสงขลา มีข่าวเข้ามาว่าเมืองปัตตานีก่อการกำเริบขึ้นมาก โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระยา กลาโหม พระยาแสนหาญธร (ทองอิน) พระยาพัทลุง (ทองขาว) หลวงสุวรรณคีรี (บุ่นฮ้อย) ผู้ว่าราชการ เมืองสงขลา ปลัดจนะ (ขวัญชัย) เป็นแม่ทัพหน้ายกออกไปตีเมืองปัตตานี ได้สู้รบกันกับระตูปะก่า ลันที่ตำบลบ้านยริง ระตูปะก่าลันสู้รบทนกองทัพมิได้ ก็อพยพแตกหนีขึ้นไปทางเมืองรามันห์ พระยา กลาโหมแม่ทัพเห็นว่า ปลัดจนะ (ขวัญชัย) เป็นผู้รู้จักทาง ก็แต่งกองรวมคนพัทลุงสงขลา ให้ปลัด จนะ (ขวัญชัย) เป็นหัวหน้าตีตามระตูปะก่าลัน ปลัดจนะ (ขวัญชัย) ตามระตูปะก่าลันไปทันที่ ปลายน้ำเมืองรามันห์ ริมแดนเมืองประไต้สู้รบกันในตำบลนั้น ระตูปะก่าลันถูกกระสุนปืนตาย ใน ระหว่างนั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จยกทัพเรือไปตั้งอยู่ที่ปากอ่าวเมืองปัตตานี ครั้นพระ ยากลาโหมกองทัพหน้าตีระตูปะก่าลันแตก และได้ศีรษะระตูปะก่าลันมาแล้ว พระยากลาโหม พระ ยาแสนหาญธร (ทองอิน) พระยาพัทลุง (ทองขาว) หลวงสุวรรณคีรี (บุ่นฮ้อย) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ปลัดจนะ (ขวัญชัย) พร้อมกันลงไปเฝ้าในเรือพระที่นั่งหน้าเมืองปัตตานีทูลแจ้งราชการ รับสั่งให้นำ

⁶³ *ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1* ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บรรณาธิการ), นฤมล ธีรวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ, สำนักพิมพ์อมรินทร์ วิชาการ, กรุงเทพฯ, 2539.

⁶⁴ *แหล่งเดิม*, หน้า 202.

⁶⁵ *แหล่งเดิม*, หน้า 206.

⁶⁶ *แหล่งเดิม*, หน้า 85-86.

⁶⁷ *พงศาวดารเมืองปัตตานี*, ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2* (ภาคที่ 3, 4, และ 5) สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, พระนคร, 2507.

ปีนใหญ่ 2 กระบอกที่เก็บได้ลงมาเรือจะเอาเข้ามากรุงเทพฯ...”⁶⁸ เหตุการณ์เดียวกันนี้ในพงศาวดาร สงขลาบันทึกว่า “...กองทัพเจ้าพระยาพลเทพกับพระยาวิเศษโกษา หลวงนายฤทธิ์ยกไปถึงเมือง ถลาง ได้ยกเข้าตีพวกพม่าเข้าศึกแตกหนีกลับไป เจ้าพระยาพลเทพจัดราชการเมืองถลางอยู่ปี 1 เสร็จ ราชการแล้วยกกองทัพมาเมืองสงขลาทางเมืองตรัง ครั้นนั้นค่าตูปักหลันเจ้าเมืองยี่ริงคิดกบฏ เจ้าพระยาพลเทพจัดให้กองทัพเมืองพัทลุง เมืองสงขลาสมทบกับกองทัพหลวง ให้หลวงนายฤทธิ์เป็น แม่ทัพยกออกไปตีเมืองยี่ริง หลวงนายฤทธิ์ยกกองทัพออกไปตีทัพค่าตูปักหลัน เมืองยี่ริงถึง ตะลุมบอน จับตัวค่าตูปักได้ จึงได้แยกเมืองตานีออกเป็น 7 เมืองตามพระบรมราชานุญาต ด้วยเหตุเมือง ตานีเมืองเดียวมีกำลังมาก เมืองสงขลา มีกำลังน้อย แล้วตั้งให้นายพ่ายทหารเอกเมืองสงขลาเป็นผู้ว่า ราชการเมืองยี่ริง จัดราชการแยกเมืองตานีอยู่ 6 เดือน เสร็จราชการแล้ว ยกกองทัพพาตัวค่าตูปักกลับ เข้ามาเมืองสงขลา เจ้าพระยาพลเทพ พระยาวิเศษโกษา หลวงนายฤทธิ์ ก็ยกกองทัพกลับเข้าไป กรุงเทพฯ”⁶⁹ และได้บันทึกเหตุการณ์ราชการศึกในจุลศักราช 1171 ว่า “พม่ายกกองทัพเรือรวม 200 ลำ มาตีเอาเมืองถลางได้อีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอมราชยกกองทัพหลวง ออกมาขึ้นเดินบกทางเมืองชุมพร และโปรดเกล้าฯ ให้หลวงนายฤทธิ์เชิญท้องตราออกมาถึง เจ้าพระยาสงขลา ให้เจ้าพระยาสงขลา ยกกองทัพไปถ่วงเมืองไทรบุรีไว้ และให้หลวงนายฤทธิ์คุมไพร่ เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ยกไปสมทบทัพเจ้าพระยาอมราชที่เมืองตรัง เจ้าพระยาสงขลาเกณฑ์ไพร่ พลเมืองให้หลวงนายฤทธิ์ 1,000 คน ยกไปเมืองตรังทางเมืองพัทลุง และเกณฑ์ไพร่เมืองพัทลุงไป 500 คนด้วย แล้วเจ้าพระยาสงขลาคุมไพร่ 400 คนยกไปตั้งอยู่ที่เมืองไทรบุรี แล้วเกณฑ์ไพร่เมืองไทร 1,000 คน เรือ 30 ลำ แต่งให้พระยาปลัดเมืองไทรเป็นนายทัพ รั้งยกไปสมทบกับเจ้าพระยาอมราชที่ เมืองตรัง เจ้าพระยาอมราชรวมกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองไทร ได้ พร้อมแล้วยกกองทัพไปตีเมืองถลาง อ้ายพม่าเข้าศึกแตกหนีไป เจ้าพระยาอมราชได้เมืองถลางคืน แล้วเกณฑ์ไพร่เมืองนคร เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ให้อยู่รักษาเมืองถลาง จัดราชการอยู่ 3 ปี ราชการ เรียบร้อยแล้วจึงได้ยกกองทัพกลับกรุงเทพฯ”⁷⁰

3.23 ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 3 ภาคที่ 6 สงครามครั้งที่ 8 คราวพม่า ตีเมืองถลาง ปีมะเส็ง พ.ศ.2352⁷¹ มีบันทึกว่า;

“พระเจ้าปดุง จึงอนุญาตให้อะเต็งห่วนยกมาตีหัวเมืองไทยข้างปักษ์ใต้ฝ่ายทะเลตะวันตก ด้วยเหตุนี้ ถึงเดือน 11 ปี มะเส็ง พ.ศ.2352 อะเต็งห่วนจึงให้แยค่องเป็นนายทัพ ถือพล 4,000 ยกมา ทางเรือ ให้มาตีหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกกองหนึ่ง ให้ดูเรียงสาระกยอเป็นนายทัพถือพล 3,000 ยก มาทางบก มาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ อีกทางหนึ่ง

ขณะนั้นทางเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต เมื่อเดือน 9 แรม 13 ค่ำ ปีมะเส็งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จผ่านพิภพได้ 2 เดือน พม่าก็

⁶⁸ แหล่งเดิม, หน้า 4-5.

⁶⁹ แหล่งเดิม, หน้า 46-47.

⁷⁰ แหล่งเดิม, หน้า 48-49.

⁷¹ สงครามครั้งที่ 8 คราวพม่าตีเมืองถลาง ปีมะเส็ง พ.ศ.2352 ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุด แห่งชาติ เล่ม 3 ภาคที่ 6, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, พระนคร, 2507, หน้า 617-626.

ยกกองทัพมา ครั้นไปบอกข้าศึกเข้ามาถึงกรุงเทพฯ จึงโปรดให้พระยาทศโยธา พระยาราชประสิทธิ์ เป็นข้าหลวงรีบลงไปเกณฑ์กองทัพเมืองไชยา แล้วให้ยกข้ามแหลมมลายูไปทางปากพนม ไปช่วยรักษาเมืองถลางก่อน แล้วเกณฑ์กองทัพกรุงเทพฯ ให้พระยาทำนุเป็นทัพหน้า เจ้าพระยาอมราชน้อย ซึ่งภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูธรเป็นแม่ทัพ ลงเรือไปขึ้นที่นครศรีธรรมราชเกณฑ์กองทัพเมืองนคร ๑ และเมืองขึ้น ไปช่วยเมืองถลางอีกทัพหนึ่ง แล้วให้เกณฑ์กองทัพวังหน้า ให้พระยาจำแสนยกกระบือเป็นแม่ทัพถือพล 5,000 ยกเดินบกลงไปช่วยเมืองปักษ์ใต้ทัพหนึ่ง ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีกับเจ้าพระยาพลเทพ ลงไปรวบรวมพลจัดเป็นกองทัพที่เมืองเพชรบุรีอีกทัพหนึ่ง คอยต่อสู้พม่า เพื่อจะยกมาทางด่านสิงขร แล้วให้เกณฑ์คนเข้ากองทัพหลวง ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ๑ เป็นจอมพล ทัพนี้เข้าใจว่า เดิมเตรียมสำหรับต่อสู้พม่าที่จะยกเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ก่อน ครั้นสู้ไม่ได้ความแน่นว่าพม่าไม่ได้เตรียมจะยกมาทางอื่น นอกจากลงไปตีหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก จึงโปรดให้กรมพระราชวังบวร ๑ เสด็จยกกองทัพหลวงลงไปทรงบัญชาการสงครามข้ามฝ่ายใต้ รวมจำนวนพลที่ยกไปจากกรุงเทพฯ ทุกทัพเป็นคน 20,000 กรมพระราชวังบวร ๑ เสด็จยกออกจากกรุงเทพฯ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือนอ้ายขึ้น 13 ค่ำ เวลานั้นมรสุมลงเสียแล้ว เสด็จโดยทางชลมารคได้เพียงเมืองเพชรบุรี (ในเชิงอรรถหน้าเดียวกันนี้เขียนว่า นายรินทรธิเบศวรีอิน (รินทรอิน) แต่งโคลงนิราศที่นับถือกันนักเมื่อไปตามเสด็จคราวนี้) แล้วจึงเสด็จขึ้นบกยกตามกองทัพพระยาจำแสนยกกระบือลงไปเมืองชุมพร

ฝ่ายกองทัพพม่าที่ยกไปตีหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ตีได้เมืองตะกั่วป่า เมื่อวันอังคาร เดือน 11 ขึ้น 9 ค่ำ แล้วยกไปตีเมืองตะกั่วทุ่งได้อีกเมืองหนึ่ง ด้วย 2 เมืองนั้นผู้คนพลเมืองน้อย พอกองทัพพม่าไปถึงผู้คนก็พากันอพยพหลบหนีเข้าป่า ไม่มีผู้ใดต่อสู้ พม่าได้เมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งแล้ว จึงยกข้ามไปเกาะถลางขึ้นตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่ปากพระ ฝ่ายพระยาถลางตั้งแต่รู้ข่าวศึกพม่า ก็ให้บอกเข้ามากรุงเทพฯ แล้วเกณฑ์กรมการและไพร่พลเข้าประจำรักษาเมืองคอยต่อสู้ข้าศึก พม่ายกขึ้นไปตั้งค่ายล้อมเมืองถลางไว้ 25 ค่าย ให้เข้าปล้นเมืองหลายครั้ง พวกเมืองถลางต่อสู้แข็งแรง พม่าตั้งล้อมเมืองอยู่จนแรม เดือน 12 ไม่ได้เมือง จึงคิดอุบายเลิกทัพกลับไปทำเหมือนหนึ่งว่าจะกลับไปบ้านเมือง ฝ่ายพระยาถลางกับกรมการเข้าใจว่าพม่าเลิกทัพกลับไปหมดแล้ว เวลานั้นคนในเมืองถลางถูกพม่าล้อมไว้ ได้รับความอดอยาก พระยาถลางจึงปล่อยไพร่พลไปหาเสปียงอาหารตามภูมิลำเนา ฝ่ายพม่าเห็นจะไปชุมกองทัพอยู่ที่เกาะยาว อยู่ข้างใต้ไม่ห่างกับเกาะถลางนัก พอถึงเดือนอ้ายก็ยกกองทัพวนกลับมาที่เกาะถลางอีกครั้งหนึ่ง ขึ้นที่ท่ายามูแขวงเมืองภูเก็ตบ้าง ขึ้นที่ท่าเรือและปากพระบ้าง พระยาถลางรู้ว่า พม่ากลับมาอีกก็ตกใจ ให้เรียกไพร่พลกลับเข้ารักษาเมือง ไม่ได้พร้อมเหมือนคราวก่อน แต่ที่เมืองภูเก็ตผู้รักษาเมืองตั้งมั่นอยู่ในค่าย พม่าจึงเข้าล้อมไว้ทั้งค่ายที่เมืองภูเก็ตและที่เมืองถลาง

ฝ่ายพระยาทศโยธา พระยาราชประสิทธิ์ ลงไปเกณฑ์คนเมืองไชยาได้ แล้วยกข้ามแหลมมลายูไปทางปากพนม เดินไปถึงปากน้ำพังงา ไปติดขัดด้วยไม่มีเรือจะบรรทุกกองทัพข้ามไปเกาะถลางต้องตั้งพักเที่ยวหาเรืออยู่เพียงนั้น กองทัพเจ้าพระยาอมราชไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้วสมทบกับกองทัพเจ้าพระยานคร ๑ พัฒน์ ยกข้ามแหลมมลายูไปถึงเมืองตรัง อันเป็นท่าเรือของเมืองนคร ๑ ข้างฝ่ายทะเลตะวันตก ก็ไปติดขัดด้วยเรือไม่พอจะบรรทุกกองทัพไปอย่างเดียวกัน เจ้าพระยาอมราชจึงให้รวบรวมเรือของราษฎรตามแต่จะหาได้บรรทุกพลกองหนึ่ง ให้พระยาทำนุรีบยกไปช่วยเมืองถลางก่อน พระยาทำนุยกไปถึงเกาะชนัก พบเรือกองทัพพม่าพวกที่ตั้งอยู่เมืองภูเก็ต

ทำนองจะมาเที่ยวลวดหาเสบียงอาหาร ได้รับกับพม่าที่ในทะเล เรือพม่าไม่มีปืนใหญ่ ด้วยเอาขึ้นตั้งที่ค่ายล้อมเมืองภูเก็ตเสียหมด สู้กองทัพไทยไม่ได้ก็ถอยหนีไป แต่ขณะเมื่อรบกันอยู่นั้น ละอองไฟพลวไปตกลงในถังดินปืนในเรือพระยาท้ายน้ำ ดินปืนระเบิดถูกพระยาท้ายน้ำกับคนที่ไปในเรือลำนั้นตายเกือบหมดทั้งลำ เรือก็แตกจมลงในทะเล หลวงสุนทรกับหลวงกำแหงที่คุมเรือไปกับพระยาท้ายน้ำเห็นว่าแม่ทัพถึงอนิจกรรมเสียแล้ว เหลือกำลังที่จะยกไปรบพุ่งพม่าถึงเมืองกลาง ก็ให้เรือแล่นเข้าอ่าวไปทางตะวันออก ไปรวบรวมกันอยู่ที่ปากน้ำลาว แขวงเมืองกระบี่

ฝ่ายกองทัพพม่าที่ดูเรียงสาระยกยอคุมมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ก็นำมาตีหลัง ตีได้เมืองมะลิวัน เมืองระนอง และเมืองกระบี่แล้ว ก็ยกข้ามแหลมมลายูมาตีได้เมืองชุมพรอีกทางหนึ่ง ยังไม่ทันจะตีต่อไปที่อื่น กองทัพไทยก็ยกลงไปถึง กรมพระราชวังบวร ฯ มีรับสั่งให้กองทัพพระยาจำแสนยกยกเข้าตีพม่า รบกันอยู่วันเดียว พม่าก็แตกพ่ายพากันหนีกลับไป ที่หนีไม่ทันถูกกองทัพไทยฆ่าฟันและจับเป็นได้ก็มาก กองทัพกรมพระราชวังบวร ฯปราบปรามเข้าตีกลงไปจนถึงเมืองตะกั่วป่า ครั้นพม่าแตกหนีไปหมดแล้ว ก็ตั้งกองทัพหลวงรอฟังข่าวทางเมืองกลางอยู่ที่เมืองชุมพร

ฝ่ายแคว้นนายทัพพม่ารู้ว่า กองทัพไทยยกไปช่วยเมืองกลาง เห็นว่ารอเข้าไปจะเสียที จึงแบ่งกำลังที่ล้อมเมืองกลางมาเพิ่มเติมตีเมืองภูเก็ต ครั้นได้เมืองภูเก็ตแล้วก็รวบรวมกองทัพพม่าไประดมตีเมืองกลาง พระยาถลางกับกรมการต่อสู้เป็นสามารรถ แต่กำลังที่รักษาเมืองน้อยกว่าคราวก่อน เพราะเรียกคนไม่ทันดังกล่ามาแล้ว ต่อสู้รักษาเมืองมาได้ 27 วัน สิ้นเสบียงอาหารก็เสียเมืองถลางแก่พม่าเมื่อเดือนยี่ ขึ้น 9 ค่ำ พม่าให้เที่ยวจับผู้คนพลเมืองทั้งชายหญิงและเก็บบริบททรัพย์สมบัติทั้งปวงเอาไปรวบรวมไว้ที่ค่าย แล้วให้เผาเมืองเสีย

ขณะนั้นพมอกองทัพพระยาทศโยธา พระยาราชประสิทธิ์ที่ยกไปจากปากน้ำพังงา และกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเจ้าพระยานคร ฯ น้อย แต่ยังเป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมือง คุมไปจากเมืองตรัง และกองทัพแขกมลายูยกไปช่วยจากเมืองไทรบุรี ใกล้จะถึงเกาะทั้ง 3 ทักษะรอยพม่าจะได้เข้าอยู่แล้ว ครั้นคืนวันหนึ่งเกิดลมกล้า พม่าอยู่ที่เมืองกลางได้ยินเสียงคลื่นกระทบฝั่งสำคัญว่าเสียงปืนกองทัพไทย นายทัพพม่าก็ตกใจรีบสั่งให้อพยพผู้คนขนทรัพย์สิ่งของลงเรือหนีไป โดยด่วน พม่ายังไปไม่หมด กองทัพไทยก็ไปถึง เข้าล้อมไล่ฆ่าฟันและจับพม่าที่ยังเหลืออยู่ ได้ผู้คนและทรัพย์สิ่งของคืนมาเป็นอันมาก ต่อมาอีก 4-5 วัน พม่ากองลำเลียงเสบียงอาหารคุมเรือเสบียงมาส่งกัน ไม่รู้ว่ากองทัพพม่าหนีไปแล้วมาถึงเข้าไทยก็จับได้หมดทั้งเรือและผู้คนเสบียงอาหาร

เมื่อมีชัยชนะพม่าคราวนั้นแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ฯ ทรงพระราชดำริว่าเมืองถลางพม่าก็เผาเสียแล้ว จะกลับตั้งขึ้นใหม่ก็ไม่ใช่ที่ไว้ใจได้ ด้วยกำลังที่จะรักษาบ้านเมืองอ่อนลงกว่าแต่ก่อน ถ้ากองทัพพม่ายกจู่มากอีก ก็จะรักษาไว้ไม่ได้ หัวเมืองจะไปช่วยก็ไม่ทัน เพราะเมืองถลางเป็นเกาะ จึงโปรดให้รวบรวมผู้คนพลเมืองถลางที่หลบหนีอยู่ รับข้ามมาตั้งภูมิลำเนาที่ตำบลลำน้ำพังงา แขวงเมืองตะกั่วทุ่ง จัดการปกครองที่นั่นยกขึ้นเป็นเมือง ส่วนเกาะถลางนั้น ให้เมืองนครศรีธรรมราชดูแลรักษาต่อมา จนถึงรัชกาลที่ 3 จึงกลับตั้งเมืองถลางขึ้นอย่างเดิม ส่วนเมืองที่มาตั้งขึ้นชั่วคราวยังมีผู้คนคงอยู่เป็นภูมิลำเนา จึงโปรดให้ตั้งเมืองพังงาขึ้นอีกเมืองหนึ่ง”⁷²

⁷² แหล่งเดิม, หน้า 617-626.

3.24 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1,⁷³ บันทึกว่า ราชการฝ่ายข้างพม่าเมื่อเดือนยี่ ปีมะโรง สัมฤทธิศก⁷⁴ พระเจ้ากรุงอังวะ คือพระเจ้าปะดุง⁷⁵ ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 4 ของพระเจ้าอะลองพญา และเป็นกษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งราชวงศ์อะลองพญา (คองบอง) ให้แม่ทัพชื่ออะเต็งวุ่นลงมาเกณฑ์คนหัวเมืองอย่างกุ่ม เมืองพม่า เมืองมอญ ตลอดจนมาถึงเมืองทวายได้คนสี่หมื่นว่าจะเข้ามาตีกรุงเทพมหานคร แต่ปฏิบัติการนี้ไม่สามารถดำเนินการได้ เพราะถูกขุนนางฝ่ายพม่าตัดทอนไว้ พระเจ้าปะดุงจึงจำเป็นต้องเรียกอะเต็งวุ่น กลับ ทำให้มีการเปลี่ยนแผนจากการที่จะไปตีกรุงเทพฯ เป็นเมืองชุมพร เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เกาะกลาง แทน โดยอะเต็งวุ่นยกกองทัพไปตั้งอยู่เมืองทวาย กะเกณฑ์ให้ต่อเรือรบใหญ่น้อยเป็นอันมาก บังเอิญคนในกองทัพอะเต็งวุ่นเกิดโรคลงท้องตายวันละห้าสิบคน หกสิบคนบ้างเสมอทุกวัน ครั้น เรือรบเสร็จแล้วเมื่อเดือนสิบเอ็ด ปีมะเส็ง เอกศก ศักราช 1171 ปี (ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173 ว่า เป็นปีที่ 1 ฉบับสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ หมายเหตุว่าประมาณเดือนกันยายน – เดือนตุลาคม พ.ศ.2352 เจริญรณ ก) อะเต็งวุ่นให้แม่ของขุนนายทัพนายกองและไพร่พลสี่พันลงเรือ รบไปตีเกาะกลางกองหนึ่ง และให้ดูเรียงสาละกยะยอคุมพลสามพันไปขึ้นที่เมืองระนอง เมืองตระ (เมืองกระ : ฉบับตัวเขียน) ตีเมืองชุมพร พระยาเคางะธราธิบดีผู้รักษาเมืองชุมพร บอกเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ว่า พม่าซึ่งตั้งอยู่ปากจั่นยกเข้ามาตีเมืองชุมพร ณ วันเสาร์ เดือนสิบสอง ขึ้นสิบสองค่ำ (ขึ้น สองค่ำ : ฉบับตัวเขียน)⁷⁶ ด้วยเหตุดังนี้สยาม (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ร.2)) ได้สั่งทัพหลวงไปป้องกันพม่าทางปากจั่นได้ โดยโปรดให้พระยาจำแสนยกกรมพลห้าพันเดินบก ยกออกไปก่อน ให้เจ้าพระยาพลเทพไปอยู่รักษาเมืองเพชรบุรี โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรม หลวงพิทักษ์มนตรี⁷⁷ ไปจัดการคอยส่งกองทัพอยู่ที่เมืองเพชรบุรี ถ้าการหนักแน่นมาประการใด ให้ เจ้าพระยาพลเทพเป็นทัพหน้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นทัพหลวง ยกหนุนออกไปอีกทัพหนึ่ง แล้ว จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นจอมทัพพล ยกออกไปทางสถลมารคอีก ทัพหนึ่ง รวมสองทัพเป็นคนสองหมื่น ฝ่ายแม่ของยกมาตีเมืองตะกั่วป่าได้เมื่อวันอังคาร เดือน 11 ขึ้น 9 ค่ำ ตรงกับวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2352⁷⁸ แล้วก็ยกลงไปที่เมืองตะกั่วทุ่งได้ ไม่ต้องรบ ผู้คนหนีเข้า ป่าหมด แล้วก็ยกไปเกาะกลาง เจ้าเมืองตะกั่วป่าตะกั่วทุ่ง ก็บอกเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร แล้ว พม่ายกไปตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่ปากพระ⁷⁹

ฝ่ายพระยาถลางรู้ความแล้วก็บอกข้าราชการเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร แล้วก็เกณฑ์พลไพร่ เข้ารักษาค่ายอยู่ปรักพร้อมกัน พม่าตั้งค่ายแล้วก็ยกเดินขึ้นไปตีค่ายบ้านตร (บ้านดอน : ฉบับ ตัวเขียน⁸⁰) เมืองถลางตั้งค่ายล้อมอยู่ยี่สิบห้าค่าย พวกชาวเมืองถลางต่อสู้รบพุ่งกันเป็นสามารถ พม่า

⁷³ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1, ศรีปัญญา, กรุงเทพฯ, พ.ศ.2555. หน้า 412-413.

⁷⁴ แหล่งเดิม, เจริญรณ ข.

⁷⁵ แหล่งเดิม, เจริญรณ ข.

⁷⁶ แหล่งเดิม, หน้า 412-413.

⁷⁷ ฉบับคุรุสภา และฉบับตัวเขียน สกศ หลวงพิทักษ์มนตรี แหล่งเดิม, เจริญรณ 35.

⁷⁸ แหล่งเดิม, เจริญรณ ก., หน้า 415.

⁷⁹ แหล่งเดิม.

⁸⁰ แหล่งเดิม, เจริญรณ 36, หน้า 643.

จะหักเอามีได้ คิดอุบายให้ถอยทัพกลับลงเรือแล่นไปเมื่อเดือนสิบสองข้างแรม ฝ่ายพระยากลางแต่งให้คนไปสืบดู⁸¹ ได้ความว่าพม่ายกกองทัพกลับไปหมดแล้ว ก็ปล่อยคนออกจากค่ายไปหากิน เพราะเวลานั้นอดเสบียงอาหารนักอยู่แล้ว จึงมิได้กักคนไว้ พม่าคาดคะเนการเห็นว่าไทยปล่อยคนออกจากค่ายแล้ว ก็กลับยกกองทัพมาขึ้นเดินที่ปากบางพระบาง⁸² มาขึ้นเดินที่ท่ายามูแขวงเมืองภูเก็จ⁸³ บ้างเข้าล้อมเมืองกลางไว้เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นสิบเอ็ดค่ำอีก พระยากลางให้เรียกคนเข้าค่ายไม่ทัน คนไม่เต็มหน้าที่ ครั้นหนังสือบอกเข้ามากรุงเทพมหานคร แล้วโปรดให้เกณฑ์พระยาทศโยธา พระยาราชประสิทธิ์ คุมทัพเมืองไชยาขึ้นทางปากพนมเดินไปช่วยเมืองกลางทางหนึ่ง โปรดให้เจ้าพระยายมราชน้อยเป็นแม่ทัพ พระยาท้ายน้ำเป็นทัพหน้า⁸⁴ ให้มีตราออกไปถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ให้เกณฑ์กองทัพไปกับเจ้าพระยายมราช ช่วยราชการเมืองกลางให้ได้

เจ้าพระยายมราช พระยาทศโยธา พระยาราชประสิทธิ์ ได้ยกออกจากปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อวันเสาร์ เดือน 12 แรม 11 ค่ำ⁸⁵ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรไธยกออกไปเมื่อ ณ วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้นสิบสามค่ำ ขึ้นที่เมืองเพชรบุรี เจ้าพระยายมราชไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เจ้าพระยายมราช เจ้าพระยานครกียกลงไปตั้งอยู่เมืองตรัง เรือที่จะบรรทุกคนข้ามไปนั้นมีน้อย จึง⁸⁶ ตั้งต่อเรือรบอยู่ที่นั่น จัดเรือที่เมืองตรังได้ ให้พระยาท้ายน้ำยกข้ามทะเลไปก่อน พระยาท้ายน้ำยกไปถึงเกาะฉนัก พบทัพเรือพม่าที่มาขึ้นท่ายามูนั้น พม่าก็รบต้านทานไว้ เรือพระยาท้ายน้ำแลกองทัพไทยก็เข้ายิงเรือพม่าแตกหนีกระจัดกระจายไป เพราะด้วยพม่าเอาปืนใหญ่น้อยขึ้นบกแล้วคนผู้คนไปล้อมเมืองกลาง เมืองภูเก็จอยู่ จึงสู้ไม่ได้ เมื่อเวลารบนั้นเรือพระยาท้ายน้ำมีความประมาทมิได้ปิดระวางถึงดินให้ดี ละอองปลิวไปตกถูกถึงดินลุกขึ้นระเบิดเรือแตกออกไป พระยาท้ายน้ำแลคนในลำเรื่อนั้นก็ตาย เหลืออยู่สิบห้าคน เรือหลวงสุนทร และเรือหลวงกำแหงก็เก็บเอาศพพระยาท้ายน้ำมาส่งขึ้นที่คลองปากลาว แขวงเมืองนคร จัดให้คนคุมศพเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพมหานคร เรือนายทัพนายกองก็กระจัดกระจายกันไป แต่พระยาทศโยธายกไปตั้งอยู่ปากน้ำเมืองพังงา หาได้ข้ามไปเกาะกลางไม่

3.25 Sejarah Kerajaan Melayu Fatani [เสอฮะระฮเกอรามาอันเมอลายูฟาตานี] ฉบับอักษรยาวี ผู้เขียนคืออิบราฮิม ชุกรี (Ibrahim Syukri)⁸⁷ ได้เขียนเหตุการณ์สงครามสยามปราบกบฏดาตูปังกาลันในปี พ.ศ.2351 ในหน้า 99 มีข้อมูลโดยสรุปว่า ดาโต๊ะปังกาลัน ดาตูสาย ดาตูปุมุด และบรรดาบริวารผู้ใกล้ชิดกับดาโต๊ะปังกาลันได้ไปรวมกำลังคนที่ปาตานี เพื่อเตรียมพร้อมรับมือการ

⁸¹ ฉบับตัวเขียนว่า ไปสอดแนมสืบดู *แหล่งเดิม*, เชิงอรรถ 37.

⁸² ฉบับเดิม (ครุสภา) ว่า ...เดินที่ปากพระ ไม่มี บ้าง ฉบับตัวเขียน ว่า ...เดินที่ปากพระบาง *แหล่งเดิม*, เชิงอรรถ 38.

⁸³ ฉบับเดิมสะกด ภูเก็จ, *แหล่งเดิม*, เชิงอรรถ 39.

⁸⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เรียก กองหน้า *แหล่งเดิม*, เชิงอรรถ 40.

⁸⁵ วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2352. *แหล่งเดิม*, เชิงอรรถ ก. หน้า 416.

⁸⁶ ฉบับตัวเขียนว่า จึงให้, *แหล่งเดิม*, เชิงอรรถ 41, หน้า 643.

⁸⁷ Ibrahim Shukri, t.t., *Sejarah Kerajaan Melayu Fatani* (teks jawi), Mutbaah Majlis Ugama Islam Kelantan, Kelantan.

โจมตีของกองทัพสยามลิฆอร์และสิงโฆรา สงครามครั้งนี้ใช้เวลาเป็นเดือน ๆ ฝ่ายดาโตะปังกาลันทุกคนได้สู้รบกับฝ่ายสยามอย่างเต็มกำลังด้วยเจตนาเดียวกัน เพื่อปลดปล่อยปัตตานีให้เป็นอิสระจากการครอบครองของสยาม-ไทย สงครามครั้งนี้ฝ่ายปัตตานีรอดตัว ฝ่ายสยามถอนกำลังกลับไปสิงโฆรา และแม่ทัพดาฉังก็กลับไปยังลิฆอร์

หลายเดือนต่อมา พระยาขลาโหมได้นำกองทัพสยามจากกรุงเทพไปถึงพร้อมด้วยเรือรบหลายลำ และมีกำลังพลจากสิงโฆราและลิฆอร์เดินทัพโดยทางบกอีกจำนวนมาก สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นพร้อมกันทั้งในทะเลและบนบก คือที่เมืองเกิระสะ (กรือเซะ) และในบริเวณพรุลาฮูนิ ศีกระลอกนี้ปัตตานีพ่าย ดาโตะปังกาลันสิ้นชีพ และดาตูอื่น ๆ ต่างต้องหนีเอาตัวรอด

ในหน้า 100-101 อิบรอฮิม ให้ข้อมูลว่า ในช่วงที่นายภัยเป็นเจ้าเมืองปัตตานีนั้นได้ใช้อำนาจกดขี่คนมลายูปัตตานีอย่างรุนแรงและโหดเหี้ยมเสมอ ทำให้คนมลายูเกลียดชังและโกรธแค้นคนสยามมาก จึงเป็นสาเหตุทำให้บ้านเมืองไม่สงบ สภาพความไม่มั่นคงตรงนี้ทำให้พระมหากษัตริย์สยามทรงมีพระบัญชาให้พระยาอภัยสงครามลงมาที่สิงโฆราและดำเนินนโยบายแบ่งแยกและปกครอง นั่นคือให้แบ่งปัตตานีออกเป็นเจ็ดหัวเมืองย่อย ได้แก่ ปัตตานี ยะหริ่ง (Jering), หนองจิก (Nongchik), ยะลา (Jala), สาย (Sai), ราห์มัน (Reman), และ ระแงะ (Legih)

ในหน้า 103 ...ในช่วงเวลานั้นรัฐเกอดะฮ์อยู่ในรัชสมัยของเจ้าเมืองมลายูคือสุลตันอะฮมัด ตาณุดดินอับดุลฮาลิมอะฮ์ หรือพระนามเดิมว่าตนกูปาแงรัน สุลตันอะฮมัดฯ ปกครองเกอดะฮ์ได้ไม่นานก็ถูกสยามเข้าไปยึดครอง โดยมีโอรสของเจ้าเมืองลิฆอร์เป็นเจ้าเมือง

3.26 “Hubungan Kedah Siam dalam Warna-warna Sejarah” [ความสัมพันธ์ระหว่างเกอดะฮ์สยามในสีสนับประวัติศาสตร์] เอกสารประกอบการสัมมนานานาชาติเกอดะฮ์-สยาม ณ โรงแรมแกรนด์อะโลรา อะลอร์สตาร์ เกอดะฮ์ ระหว่างวันที่ 5-6 Oktober, 2015 จัดโดยรัฐบาลรัฐเกอดะฮ์ดารุลอามาน และองค์การพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรัฐเกอดะฮ์ดารุลอามานด้วยความร่วมมือกับสมาคมประวัติศาสตร์มาเลเซีย สาขาเกอดะฮ์ โดยศาสตราจารย์ ดาโตะ ดร.อะฮมัดมูรัด บิน โมห์หมัดมูรเมอรีจัน (Prof. Dato’ Dr. Ahmad Murad Bin Mohd Noor Merican) ในหน้า 4 Prof. Dato’ฯ ได้ยกภาพสะท้อนให้เห็นโฉมหน้าของสยามในศอกนาฏกรรมที่โกตาแก้วลาเกอดะฮ์ โดยอ้างอิงข้อมูลจาก tenteraberkuda.blogspot.com] ว่า “วันอาทิตย์ที่ 12 พฤศจิกายน 1821 [ช่วงสงครามเงียบ / Masa Musuh Bisik] เป็นวันที่ชาวเมืองเกอดะฮ์ซมขึ้นมากที่สุดในประวัติศาสตร์รัฐสุลตันเกอดะฮ์ดารุลอามาน ศึกครั้งนี้เกอดะฮ์ต้องสูญเสียันกรบนแนวหน้าที่เคยไปช่วยสยามกอบกู้เมืองกลางจากพม่าให้กลับคืนมาเป็นของสยามในปี พ.ศ.2352-3 เสร็จจากสงครามเงียบนี้ทำให้ พระยาบุรีศักดีนุทน์ได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเกอดะฮ์ และพระยานุชิตเป็นรองผู้ว่าราชการเกอดะฮ์

3.27 Ragam Kewangan dan Perdagangan Kedah Abad Ke-18-20 Masihi (Suatu Tinjauan Umum ‘Peringatan Raja-raja Kedah’ sebagai Sumber Utama) [ลักษณะเหรียญตราและการค้าของเกอดะฮ์ใน คริสต์ศตวรรษ 18-20] เอกสารประกอบการสัมมนานานาชาติเกอดะฮ์-สยาม ณ โรงแรมแกรนด์อะโลรา อะลอร์สตาร์ เกอดะฮ์ ระหว่างวันที่ 5-6 Oktober, 2015 จัดโดยรัฐบาลรัฐเกอดะฮ์ดารุลอามาน และองค์การพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรัฐเกอดะฮ์ดารุลอามานด้วยความร่วมมือกับสมาคมประวัติศาสตร์มาเลเซีย สาขาเกอดะฮ์ โดยเจ้าของผลงานคือ อิบรอฮิม บิน บากร์ลังกาวิ

(Ibrahim Bin Bakar Langkawi) ในเอกสารหน้า 22-23 อิบราฮิมได้ถ่ายทอดข้อมูลว่า สุลตันอะหมัด ตามุดดินฮาลิมละฮ์ ที่2 ขณะทรงครองราชย์ ณ อาลอร์สตาร์นั้น ทรงดูแลผลประโยชน์เฉพาะในเขต เมริโบะ (Merbuk) และเปริลิส (Perlis) เท่านั้น เขตกัวลาลุมดา (Kuala Muda) จนถึงเปรัก (Perak) ทรงมอบให้อยู่ในความดูแลของตังกูอิบราฮิม ราชามุตา (ราชมุขดา) ส่วนบริเวณสตูล ละงู และ เตอ โละบาร์ต (Teluk Barat / ปากบารา) อยู่ในความดูแลของตังกูบิสนู จนกระทั่งตังกูอิบราฮิมและตังกู บิสนูลิ้นชีพแล้วสุลตันอะหมัดตามุดดินฮาลิมละฮ์ ที่2 จึงได้กลับมาดูแลราชการเงินเกอดะฮ์

เพียงเท่านี้ก็น่าสรุปได้ว่า นอกจากต้นฉบับตัวเขียนฉาวีรุลตัมมาลามา ที่ชื่อ (MS No.19) แล้วยังไม่มีเอกสารอื่นใดอีกเลยที่ได้บรรจุเหตุการณ์การปราบกบฏดาตูปังกาลันใน พ.ศ. 2351 ที่ ปาตานี และการศึกษาภายในปี พ.ศ.2352-3 ให้ได้ติดตามความอย่งน่าสนใจ ประเด็นที่น่าสนใจคือ การศึกที่ปาตานีมีปรากฏการณ์การตัดหัวคนปาตานีไปให้แม่ทัพใหญ่ที่ปากอ่าวจริง ซึ่งหากให้ ชาวเมืองในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเล่าเรื่องเหตุการณ์ดังกล่าวให้ฟัง ไม่ว่าที่รัฐเคดาห์หรือปะลิสของมาเลเซีย และภูเก็ต พังงา กระบี่ ตรัง สตูล ปัจจุบันก็ยากที่จะได้ฟังให้เป็นเรื่อง ดูเหมือนว่าคนภูเก็ตสนใจที่จะ คุยแต่เรื่องกลางชนะศึก คนเคดาห์ก็สนใจที่จะเล่าเรื่อง “สงครามเจียบ” (Musuh Bisik) ที่กองทัพล สยามเข้าตีเกอดะฮ์แบบไม่มีเสียงปืนเสียงขลุ่ยแล้วสยามก็ได้เป็นเจ้าปกครองรัฐเกอดะฮ์เอง สุลตันอะหมัดตามุดดินฮาลิมละฮ์ ที่2 ต้องลี้ภัยไปอยู่ที่เกาะปีนังและมะละกาตามเงื่อนไขของสยาม

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ เป็นชื่อ งานวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ที่ใช้ตัวบทฉาฮิรสุลตันเมอลานา (ฉสม)¹ เป็น แหล่งข้อมูลหลักในการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ฉบับดังกล่าว เป็นภาษามลายูอักษรยาวี ที่รู้จักในนาม MS No.19 ซึ่งถูกเก็บรักษาไว้ในห้องสมุดบริติช พิพิธภัณฑ์บริติช ณ กรุงลอนดอน ต่อมาหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมาลายา ได้สำเนา MS No.19 นี้ ในรูปฟิล์มจิ๋ว (microfilm) ด้วยเลขทะเบียนรายการเลขที่ 402 และหอสมุดแห่งชาติมาเลเซียก็ได้ ทำสำเนา MS No.19 ในรูปแผ่นฟิล์มขนาดเล็กจิ๋ว (microfiche) เข้าเล่มและจัดเก็บไว้ในห้องต้นฉบับ ตัวเขียนด้วยรหัสเลขที่ MSS 2200 ผู้วิจัยใช้ตัวบท ฉสม ฉบับปริวรรตเป็นอักษรโรมันโดย Muhammad Yusoff Hashim (ฉสม1)² และตัวบทฉบับปริวรรตเป็นอักษรโรมันโดย C. Skinner (ฉสม2)³ เป็นเอกสารเชิงเปรียบเทียบในการปริวรรต ฉสม เป็นอักษรโรมัน

กิจกรรมในการปริวรรต (transliteration) ตัวบท ฉสม ในการวิจัยเรื่องนี้ ได้ปฏิบัติตาม เทคนิควิธีทางนิรุกติศาสตร์มลายู (Malay philological approach) ซึ่งการศึกษาตัวบท ประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูด้วยวิธีวิทยานิรุกติศาสตร์มลายูนั้น ผู้วิจัยต้องอาศัยความรู้สาขาอื่นด้วย สอดคล้องกับวิธีดำเนินการตามแนวคิดของ อี. สุฮาร์ดี เอกาดียาตี (E. Suhardi Ekadijati) ที่เสนอว่า “...ตัวบทจะต้องรองรับด้วยระเบียบวิธีเฉพาะ โดยต้องคำนึงถึงคุณสมบัติและรูปแบบของตัวบทที่ แตกต่างจากประวัติศาสตร์อื่น ก่อนที่จะใช้ตัวบทเพื่อศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์และเรื่องอื่น ๆ ก็ต้อง ศึกษาตัวบทนั้นด้วยระเบียบวิธีของความรู้อื่นด้วย...”⁴

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 4 ข้อได้แก่ (1) เพื่อศึกษาตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ (2) เพื่อศึกษาภาพลักษณ์ที่สะท้อนผ่านตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ (3) เพื่อเปรียบเทียบมุมมองด้าน มลายูและไทยในเรื่องศีกกลางจากตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายู และไทยที่เกี่ยวข้อง และ (4) เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องภาพลักษณ์ในอดีตและมุมมองด้านมลายู และไทยในเรื่องศีกกลางที่ได้มาจากการศึกษาตัวบท ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ และเอกสาร ประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้องสู่สังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบันโดยรวม ทั้งนี้ เพื่อตอบ

¹ ฉสม เป็นรหัสที่ใช้แทนคำ ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’

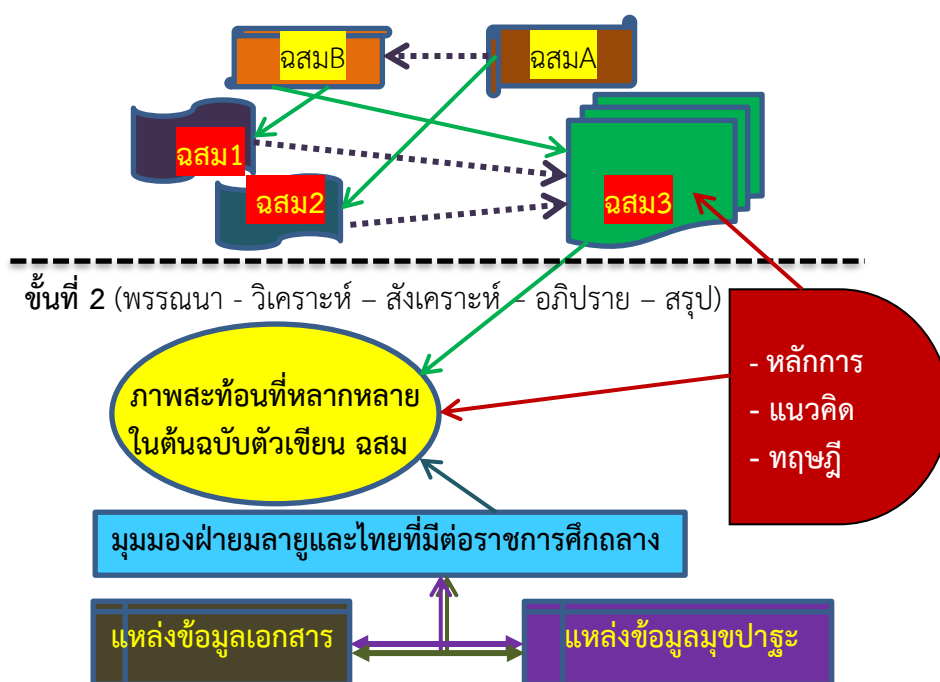
² ฉบับพิมพ์เผยแพร่ใน Muhammad Yusoff Hashim, 1980, *เล่มเดิม*.

³ ฉบับพิมพ์เผยแพร่ใน C. Skinner, 1985. *เล่มเดิม*.

⁴ แนะนำผู้สนใจศึกษาตัวอย่างการใช้วิธีวิทยานิรุกติศาสตร์ในการศึกษาตัวบทประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายู ได้จากงานของ E. Suhardi Ekadijati ที่ศึกษาเอกสาร *Cerita Dipati Ukur : Karya Sastera Sejarah Sunda* (E. Suhardi Ekadijati, 1982, *Cerita Dipati Ukur : Karya Sastera Sejarah Sunda*, Pustaka Jaya, Jakarta, p.vii.)

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ขั้นที่ 1 : การสร้างเครื่องมือ (การปริวรรต – การแปล – การถอดความ – การเรียบเรียง)

แผนภูมิที่ 1 : ขั้นตอนวิธีดำเนินการวิจัยเรื่อง ภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน
'ฉาอิรสุตตันเมลานา' ตามกรอบแนวคิดของการวิจัย

คำอธิบายความหมายของอักษรย่อที่ปรากฏในแผนภูมิที่ 1

- นสมA = ต้นฉบับตัวเขียนฉาอิรสุตตันเมลานาฉบับ MSNo.19 (อักษรยาวี)
 นสมB = สำเนาต้นฉบับตัวเขียนฉาอิรสุตตันเมลานา เลขที่ 402 และ MSS2200 (อักษรยาวี)
 นสม1 = ตัวบทฉาอิรสุตตันเมลานาฉบับ MYH (ฉบับปริวรรตอักษรโรมัน)
 นสม2 = ตัวบทฉาอิรสุตตันเมลานาฉบับ C. Skinner (ฉบับปริวรรตอักษรโรมัน)
 นสม3 = ตัวบทฉาอิรสุตตันเมลานาฉบับ รัตติยา สาและ (ฉบับปริวรรตอักษรโรมัน)

ขั้นตอนการดำเนินงานต่อไปได้ลำดับตามส่วนเป็น 2 ระดับดังนี้ (ดูแผนภูมิที่ 1 ประกอบ)

งานระดับที่ 1 : ศึกษาค้นหาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองมลายูภาคใต้ (เมืองไทรบุรี ปาตานี สงขลา ภูเก็ต นครศรีธรรมราช) โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการทำสงครามระหว่างสยามกับพม่าในปี พ.ศ.2352 ที่กองทัพฝ่ายมลายูมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งอาจเป็นข้อมูลประเภทเอกสารและคำบอกเล่าเท่าที่สามารถเก็บรวบรวมจาก

แหล่งข้อมูล ต่าง ๆ ทั้งจากเอกสารและบุคคลในประเทศไทยและมาเลเซีย การศึกษาในระดับนี้ใช้วิธีวิทยาเชิงประวัติศาสตร์นำ เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับลำดับเหตุการณ์ สถานที่ บุคคลที่ปรากฏในฉสม และหากจำเป็นอาจจะต้องใช้วิธีศึกษาวรรณกรรมแนวเปรียบเทียบ

งานระดับที่ 2 : ศึกษาตัวบท ฉสม ตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 : การสร้างเครื่องมือวิจัย

กิจกรรมแรกที่ต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จในขั้นนี้คือการปริวรรตตัวบท ฉสม ภาษามลายูอักษรยาวีทั้งหมดจำนวน 1,102 บท (4,408 บรรทัด) เป็นอักษรโรมันด้วยระบบการสะกดอักษรโรมันตามมาตรฐานของสภาภาษาและหนังสือ (Dewan Bahasa dan Pustaka [DBP]) กระทรวงศึกษาธิการมาเลเซีย⁵ โดยปฏิบัติตามวิธีวิทยาทางนิรุกติศาสตร์มลายู และชำระด้วยวิธีมาตรฐาน ที่จะต้องไม่กระทำการใด ๆ กับต้นฉบับเดิม (ฉสม) คือไม่มีการเปลี่ยน ปรับ แปลง ตัด เพิ่ม คำต่าง ๆ ในตัวบท หากพบว่ามีกระดกผิด หรือเขียนคำซ้ำ ๆ เขียน(คัดลอก)ผิดบรรทัด หากเห็นสมควรต้องแก้ไข ก็ต้องมีเทคนิคที่สามารถแสดงให้เห็นว่าส่วนใดเป็นส่วนใดเป็นคำหรือความเดิม และส่วนใดเป็นส่วนที่ถูกเปลี่ยนไปจากเดิม สำหรับงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้บรรจุรายละเอียดส่วนนี้ไว้ในข้อตกลงในบทที่ 5 การปริวรรตและชำระตัวบทในลำดับนี้ได้กระทำด้วยวิธีศึกษาเชิงเปรียบเทียบกับตัวบท ฉสม1 และตัวบท ฉสม2 รวมทั้งข้อสังเกตและคำวิพากษ์วิจารณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิที่ศึกษาผลงานวรรณคดีประเภทนี้เท่าที่ผู้วิจัยเข้าถึงได้ก็จะได้รับการพิจารณาพร้อม ๆ กัน กระบวนการปริวรรต ฉสม ใหม่ (ฉสม3) นี้สิ้นสุดลงโดยผ่านการตรวจทานตัวบทอักษรยาวีเทียบกับตัวบทอักษรโรมันของผู้ทรงคุณวุฒิเฉพาะสาขาอักษรศาสตร์มลายูที่เชี่ยวชาญเรื่องการศึกษาต้นฉบับตัวเขียนประเภทวรรณกรรมยุคจารีตภาษามลายูอักษรยาวีเท่านั้น ขั้นตอนต่อนั้นไปจึงดำเนินการแปลตัวบท ฉสม3 จากภาษามลายูเป็นภาษาไทยแบบบรรทัดต่อวรรคในแต่ละบทกลอนฉาอิตามลำดับ การแปลในส่วนนี้ยึดหลักความถูกต้องเป็นตัวตั้ง ส่วนหากจะมีคำสัมผัสสระหรือสัมผัสพยัญชนะปรากฏในวรรคหรือระหว่างวรรคที่สอดคล้องกับขนบการเขียนบทร้อยกรองของไทยบางชนิด เหล่านั้นถือว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์บังเอิญ เสร็จจากนั้นก็มอบให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญทางภาษามลายูและภาษาไทยตรวจทาน ซึ่งผู้วิจัยต้องทำให้ได้และต้องเข้าใจคำว่า “การพึงพา”

เครื่องมือที่สำคัญและใช้ประโยชน์มากที่สุดในการสร้างเครื่องมือวิจัยนี้ คือภาษามลายูมาตรฐาน ภาษามลายูถิ่นเกอดะฮ์ (Kedah) ภาษาอาหรับ ภาษาชวา และภาษาไทย ควบคู่กับทักษะการอ่านอักษรยาวีที่สะกดตามธรรมเนียมการเขียนวรรณคดีมลายูแบบจารีตในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ขั้นที่ 2 : การพรรณนา-วิเคราะห์-สังเคราะห์

ผู้วิจัยต้องเริ่มต้นงานในลำดับนี้โดยการจัดแบ่งเนื้อหาของตัวบท ฉสม3 ออกเป็น 3 ส่วน เรียงตามลำดับของเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในตัวบท และศึกษาค้นหาความหมายของคำจากวรรคต่อวรรคเชื่อมโยงจากบทต่อบทตามวิธีการศึกษาตัวบทวรรณคดีมลายูประเภทฉาอิต ดังตารางต่อไปนี้

⁵ Dewan Bahasa dan Pustaka, *Kamus Dewan Bahasa Edisi keempat*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2007.

ลำดับตอน/ส่วน	ลำดับบทฉาอิร	เนื้อหา/เหตุการณ์
หนึ่ง (36บท)	1-36	เปิดเรื่อง
สอง (1041บท)	37-107 (71 บท)	กบฏปาตานี พ.ศ.2351
	108-883 (776 บท)	สงครามที่สาละลัง พ.ศ.2352
	884-1059 (176 บท)	สภาพหลังสงครามที่เกาะสาละลัง
	1060-1077 (18 บท)	สภาพหลังสงครามที่เกาะตะฮะย
สาม (25 บท)	1078-1102	ปิดเรื่อง... บทสรรเสริญ

ตารางที่ 1 : การแบ่งเนื้อหาตามเหตุการณ์ที่ปรากฏใน ฉสม

แม้ว่า ฉสม ได้รับความสนใจจากนักวิชาการอาวุโสก่อนหน้านี้บ้างแล้ว⁶ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผลที่ได้มาจากการศึกษาเหล่านั้นมีข้อยุติเพียงเท่านั้น เพราะว่ายังมีประเด็นอื่น ๆ อีกมากที่ชวนให้ต้องศึกษาหาคำตอบต่อไป งานวิจัยเรื่องนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่พยายามศึกษาเพื่อตอบโจทย์เกี่ยวกับตัวบท ฉสม ที่ยังไม่มีใครศึกษาเป็นการเฉพาะ ปัญหาและอุปสรรคสำคัญในการดำเนินการวิจัยเรื่องนี้อยู่ที่การออกแบบการนำเสนอเอกสารรายงานให้อ่านที่ใช้ภาษาต่างจากภาษาของเอกสารหลัก (ภาษามลายูที่ใช้ในวรรณคดีมลายูแบบจารีต / traditional Malay literature) ที่ผู้วิจัยต้องใช้ทักษะในการแปล (translation) ตัวบทที่ปริวรรตจากภาษามลายูให้เป็นภาษาไทย เช่น ในกรณีของตัวบท ฉสม นี้เป็นบทร้อยกรองมลายูแบบจารีตประเภท ‘ฉาอิร’ ที่ไม่สามารถเทียบกับรูปแบบใด ๆ ของบทร้อยกรองภาษาไทย ผู้วิจัยต้องตีความตามตัวอักษรที่ปรากฏในตัวบทภาษาต้นทาง (ภาษามลายู) ด้วยทักษะเฉพาะในการแปลและถอดความ⁷ เพื่อให้สื่อความหมายที่ถ่ายทอดเป็นภาษาปลายทาง (ภาษาไทย) ในอารมณ์ระดับเดียวกันกับคำในภาษาต้นทาง ซึ่งผู้แปลต้องมีความรับผิดชอบสูงในการนำเสนอความคิด ข้อมูลและเทคนิคการนำเสนอ (สไตล์) ตัวบทที่นำไปแปลนั้นด้วย⁸ การแปลตัวบท ฉสม³ นี้ผู้แปลพยายามคงลักษณะภายนอกของ ฉสม ให้ได้มากที่สุด เช่น ลักษณะของรูปแบบ และเทคนิคการนำเสนอของเจ้าของผลงานนั้น ๆ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของผลงานนั้นที่ครอบคลุมเรื่องการสัมผัส จังหวะ การเล่นคำ การซ้ำเสียงผ่านคำที่ใช้ จำนวนวรรค ระบบสัญลักษณ์ และอื่น ๆ การแปลตัวบท ฉสม เป็นภาษาไทยไม่อาจรักษารูปแบบของงานเดิมได้

⁶ ดังปรากฏในบทที่ 2

⁷ แปล (translate) : หมายถึงการถ่ายทอดตัวบทต้นตำหรับ ฉสม ภาษามลายูเป็นภาษาไทย โดยการพยายามรักษาระดับการใช้คำปลายทางเพื่อรักษาบริบททางวรรณศิลป์และกระบวนการสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์ รวมทั้งบริบททางวัฒนธรรมการใช้ภาษาทั้งของเจ้าของผลงานเดิมและผู้เสพตัวบทของวรรณกรรมฉบับแปล ผู้วิจัยมีประสบการณ์ในการแปลวรรณกรรมประเภทเรื่องสั้นไทยเป็นภาษามลายู ในโครงการงานแปลวรรณกรรมเรื่องสั้นที่สถาบันภาษาและหนังสือมาเลเซีย (Dewan Bahasa dan Pustaka Malaysia) เป็นเจ้าภาพเมื่อปี พ.ศ. 2528 ในฐานะที่ผู้วิจัยได้รับเชิญเป็นนักเขียนอาคันตุกะของสถาบันดังกล่าว

⁸ Aion Mohd. dan Abdullah Hassan, *Teori dan Teknik Terjemahan Edisi Kemas Kini*, PTS Professional Publishing, Kuala Lumpur dan Institut Terjemahan Negara Malaysia, Kuala Lumpur, 2008, p.41.

คือไม่สามารถแปลเป็นภาษาไทยในรูปแบบกลอน ‘ฉาอริ’ ที่มีขนบเฉพาะ ดังนั้น การแปลตัวบทฉสม3 นี้จำเป็นต้องใช้วิธีการแปล – ถอดความ – เรียบเรียง ให้ได้ใจความที่ถูกต้องที่สุด โดยไม่ได้สนใจเรื่องรูปแบบเดิม (รูปแบบกลอนฉาอริ)

ด้วยบริบทของข้อจำกัดดังกล่าวรวมกับจิตสำนึกที่เจตนาจะรักษาความเดิมให้ได้มากที่สุด ดังกล่าว ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการนำเสนอตัวบท ฉสม3 ที่แปลเป็นภาษาไทยวรรคต่อวรรคผสมผสานกับตัวบทที่ปรับรูปแบบหรือแปลง⁹ เป็นร้อยแก้ว การเสนอผลงานวิจัยเรื่องนี้สามารถสิ้นสุดลงโดยการสรุปผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนา

การเก็บข้อมูล

1. เก็บ รวบรวม และทบทวนข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ ฉสม และศึกษาข้อมูลเอกสารดังกล่าวให้เข้าใจ

2. ปರಿวรรตและตรวจทานตัวบท ฉสม ตามวิธีวิทยาแนวนิรุกติศาสตร์มลายู ที่เน้นว่าต้องทำการบรรณาธิการตัวบทต่าง ๆ ให้เหมือนกันหรือใกล้เคียงกันกับต้นฉบับให้มากที่สุด¹⁰ เพื่อเป็นเอกสารหลักสำหรับการศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ในลำดับต่อไป การปರಿวรรตตัวบทจากต้นฉบับตัวเขียนแต่ละฉบับนั้น แม้ว่าเป็นงานหนักก็ตาม แต่สำคัญสำหรับนักนิรุกติศาสตร์แต่ละคน หากว่าเราประสงค์จะเผยแพร่ตัวบทนั้นสู่สังคมในวงกว้างและให้คนจำนวนมากได้อ่าน¹¹ เพื่อนำไปใช้เป็นเอกสารหลักสำหรับการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์ โดยใช้เทคนิควิธีทางประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา วัฒนธรรม และวรรณคดีแบบผสมผสานอย่างเหมาะสมกับกาลเทศะ

⁹ แปลง (modify) ในที่นี้หมายถึง การแปลงตัวบท ฉสม จากภาษามลายูอักษรยาวีเป็นอักษรโรมัน ให้เป็นตัวบทภาษาไทยที่เริ่มด้วยการแปล (translate) ซึ่ง Partini (Abdul Rahman Napiah, *op.cit.*, 1994, p. xxiv ; Partini Sardjono Pradotokusumo, *op.cit.*, p.63.) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า โดยปกตินั้นการแปลงตัวบทวรรณกรรมมักเกิดขึ้นกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความคิด ตัวละครสำคัญ โครงเรื่อง (plot) และเทคนิคการนำเสนอ (สไตล์) ของงานเขียน ซึ่งอาจแปลงตัวบทโดยการตัดทอนตัวบท หรือขยายหรือเพิ่มเติมตัวบท หรือเรียงลำดับตัวบทใหม่ เปลี่ยนชื่อหรือเปลี่ยนบทบาทของตัวละคร เป็นต้น

¹⁰ L.D.Reynolds & N.G.Wilson, 1968. *Scribes and Scholars : A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (Second Edition). Clarendon Press, Oxford, 1968, p.186 ; Nabilah Lubis, *Naskhah, Teks dan Metode Penelitian Filologi*. Yayasan Media Alo Indonesia, Jakarta, 2001.

¹¹ Abu Hassan Sham, “Syair-Syair Riau : Kaedah Penyunting Teks dan Penerapan Teori,” dlm. Jaafar Husin, *Penelitian Sastera Metodologi dan Penerapan Teori*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1995, p.211. อ้างใน Ampuan Brahim Ampuan Tengah. “Penyelenggaraan & Penelitian Manuskrip Melayu dalam Bidang Kesusasteraan di Brunei Darussalam.” เอกสารนำเสนอในการสัมมนาระดับนานาชาติเรื่อง Manuskrip Melayu Melestarikan Manuskrip Melayu Warisan Agung Bangsa. จัดโดย Kementerian Kebudayaan, Kesenian dan Warisan Malaysia ร่วมกับ Arkib Negara Malaysia, Perpustakaan Negara Malaysia ในวันที่ 10 – 11 กรกฎาคม 2006 ณ หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย หน้า 147.

การวิเคราะห์และตีความสัญลักษณ์ทางภาษาจากตัวบทหลักที่ปริวรรตได้เหมือนกับ(ถูกต้อง) ต้นฉบับมากเท่าไร ก็จะทำให้ผู้วิเคราะห์เข้าถึงตัวบทของวรรณคดีที่แฝงฝังทั้งความหมายตรง (denotation) และความหมายแฝง (connotation) ผ่านภาษานั้นได้มากเท่านั้น การจะเข้าถึงตัวบทวรรณคดีได้ ผู้อ่าน/ผู้ศึกษาต้องรู้ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีนั้น และต้องอาศัยทุนทางวัฒนธรรมและภูมิความรู้ทางประวัติศาสตร์ชนชาติของเจ้าของภาษานั้นอย่างเข้าใจและเป็นกลาง วรรณคดีแต่ละเรื่องมีความหมายเหมือนกับที่ ‘ผู้อ่าน’ ได้ให้ความหมาย ผู้อ่านอาจเกิดความคิดที่คล้อยตามหรือต่อต้านไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่สะท้อนจากวรรณคดีที่เขาอ่านนั้นก็อาจเป็นไปได้ เรื่องนี้ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ปกติ เพราะว่าเนื้อหา (ตัวบท) ของวรรณคดีแต่ละเรื่องประกอบด้วยถ้อยคำภาษาที่ให้ ความหมายได้มากกว่าหนึ่งความหมาย (polysemy)¹² เรื่องนี้ผู้วิจัยใช้ทฤษฎี “Reception”¹³

3. การเก็บข้อมูลภาคสนามในรัฐสละงอร์และเกอดะฮ์ ประเทศมาเลเซีย และจังหวัดสตูล ตรัง ภูเก็ต พังงา กระบี่ ระนองของไทย โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกต การสัมภาษณ์บุคคลเชิงลึก (indepth interview) โดยมีการนัดหมายล่วงหน้า และการพูดคุยกับผู้รู้อย่างไม่เป็นทางการ ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นักวรรณคดีมลายูแบบจารีต นักคติชนวิทยา ผู้นำนอกระบบในพื้นที่เก็บข้อมูล นักวิชาการ/นักวิจัยในพิพิธภัณฑ์ และหอจดหมายเหตุในพื้นที่ปฏิบัติงาน โดยมีแนวคำถามในการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ดังกล่าวที่เตรียมแล้วล่วงหน้า

4. นำเสนอข้อมูลในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

แนวคำถามในการเก็บข้อมูลภาคสนาม

แนวคำถามในการเก็บข้อมูลภาคสนามงานวิจัยในมาเลเซีย มีดังนี้

1. ในทัศนะของนักวิชาการประวัติศาสตร์มาเลเซีย และนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรัฐเกอดะฮ์ ปะลิส เมืองกูบังปาสุ เห็นว่า ‘ฉาวฮิสลุตันเมาลานา’ เป็นวรรณคดีร้อยกรองอิงประวัติศาสตร์ประเภทประวัติศาสตร์นิพนธ์ ที่นำเสนอเนื้อหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์การร่วมรบของกองทัพมลายู เกอดะฮ์กับกองทัพสยามในการขับไล่กองทัพพม่าที่ยึดเมืองกลางในต้นรัชกาลที่ 2 ได้ถูกต้องมากน้อยเพียงใด มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ที่จะใช้เป็นข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองระหว่างสยามและรัฐมลายูเกอดะฮ์ในยุคสมัยการปกครองแบบเมืองประเทศราช

2. ในประเทศมาเลเซียมีข้อมูลเอกสารหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรบ้างหรือไม่ นักประวัติศาสตร์รัฐเกอดะฮ์รู้จักวีรสตรีแห่งเมืองกลางสองท่านนั้นบ้างหรือไม่ หากรู้เรื่องเป็นอย่างไร สตรีทั้งสองนั้นมีชื่ออื่นหรือไม่

3. ปัจจุบันนี้ คนมลายูบางกลุ่มในรัฐเกอดะฮ์มีการรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ศึกษากันบ้างหรือไม่ และถ้ามีพวกเขารับรู้หรือได้ยินเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวมากน้อยเพียงใด

¹² Umar Junus, *Resepsi Sastera : Sebuah Pengantar*, Penerbit PT Gramedia, Jakarta, 1985, p.87 ; Mana Sikana, *แหล่งเดิม*, หน้า 37.

¹³ Franco Meregalli, 1980 อ้างจาก Mana Sikana, *แหล่งเดิม*, หน้า 37.

และรับรู้ในเรื่องใดบ้าง รับรู้ได้อย่างไร ผ่านสื่ออะไร หรือใครเป็นผู้บอกเล่าให้ฟัง และทำไมต้องเล่าให้ฟัง

4. นอกจากนักประวัติศาสตร์ยังมีนักวิชาการกลุ่มอื่นที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับศึกษากลางรู้จักหรือเคยได้ยินชื่อ ‘ฉาวอิสรุตันเมาลานา’ วรรณคดีร้อยกรองมลายูอิงประวัติศาสตร์บ้างหรือไม่ หรือเคยอ่านฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษเพื่อเป็นข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐเกอดะฮ์กับเมืองกลางของสยามในยุคสมัยการปกครองแบบเมืองประเทศราชบ้างหรือไม่ ถ้าเคยอ่านคิดว่าข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ และมากน้อยเพียงใด

5. ในปัจจุบัน ชาวเมืองเกอดะฮ์ ปะลิส และกูบังปาสุ ที่อาศัยในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกษากลางมีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องศึกษากลางกันบ้างหรือไม่ และถ้ามีพวกเขารับรู้เรื่องราวดังกล่าวมากน้อยเพียงใด รับรู้ในเรื่องใดบ้าง รับรู้ได้อย่างไร ผ่านสื่ออะไร หรือใครเป็นผู้บอกเล่าให้ฟัง และทำไมต้องเล่าให้ฟังสืบต่อกันมา

6. ในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ เช่น หมู่บ้าน หรือตำบลต่าง ๆ ในฝั่งมาเลเซียที่เกี่ยวข้องกับศึกษากลางมีตำนานเกี่ยวกับศึกษากลางเกิดขึ้นบ้างหรือไม่ ถ้ามี มีเนื้อหาเป็นอย่างไร ในแต่ละพื้นที่มีเนื้อหาเหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่

7. ในประเทศมาเลเซีย โดยเฉพาะในรัฐเกอดะฮ์และรัฐปะลิส มีการนำนิทานตำนานศึกษากลางมาใช้ประโยชน์ในธุรกิจการท่องเที่ยวเมืองกลางและถูกเก็บบ้างหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด

8. ในปัจจุบัน ชาวเมืองมาเลเซีย โดยเฉพาะชาวเกอดะฮ์ ปะลิส กูบังปาสุ ที่อาศัยในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกษากลางมีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องกองทัพลายูจากรัฐเกอดะฮ์ของมาเลเซีย และชาวเลที่อาศัยอยู่ในแถบชายฝั่งทะเลอันดามันมาร่วมรบบอกกู่เมืองกลางคืนจากการยึดครองของพม่าบ้างหรือไม่

แนวคำถามในการเก็บข้อมูลภาคสนามงานวิจัยในประเทศไทย

1. ในทัศนะของนักวิชาการประวัติศาสตร์ไทย และนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ‘ฉาวอิสรุตันเมาลานา’ เป็นวรรณคดีร้อยกรองอิงประวัติศาสตร์ ประเภทประวัติศาสตร์นิพนธ์ ที่นำเสนอเนื้อหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์การร่วมรบของกองทัพลายูเกอดะฮ์กับกองทัพสยามในการขับไล่กองทัพพม่าที่ยึดเมืองกลางในต้นรัชกาลที่ 2 ได้ถูกต้องมากน้อยเพียงใด มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ที่จะใช้เป็นข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองระหว่างสยามและรัฐมลายูเกอดะฮ์ในยุคสมัยการปกครองแบบเมืองประเทศราช

2. ในพื้นที่เกี่ยวข้องกับการทำศึกษากลางมีข้อมูลเอกสารหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรบ้างหรือไม่ นักประวัติศาสตร์ที่นั่นรู้จักวีรสตรีแห่งเมืองกลางสองท่านนั้นบ้างหรือไม่ หากรู้เรื่องเป็นอย่างไร สตรีทั้งสองนั้นมีชื่ออื่นหรือไม่

3. ปัจจุบันนี้ ชาวเมืองในพื้นที่เกี่ยวข้องกับการทำศึกษากลางบางกลุ่มมีการรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ศึกษากลางกันบ้างหรือไม่ และถ้ามี พวกเขารับรู้หรือได้ยินเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวมากน้อยเพียงใด และรับรู้ในเรื่องใดบ้าง รับรู้ได้อย่างไร ผ่านสื่ออะไร หรือใครเป็นผู้บอกเล่าให้ฟัง และทำไมต้องเล่าให้ฟัง

4. นอกจากนักประวัติศาสตร์ยังมีนักวิชาการกลุ่มอื่นที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับศึกกลาง รุ้งจ๊กหรือ เคยได้ยินชื่อ ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ วรรณคดีร้อยกรองมลายูอิงประวัติศาสตร์ หรือเคยอ่าน ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อเป็นข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองกลางบ้างหรือไม่ ถ้าเคยอ่านคิดว่าข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ และมากน้อยเพียงใด

5. ในปัจจุบัน ชาวเมืองภูเก็ต (กลาง) และชาวเมืองอื่น ๆ ในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางมีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องศึกกลางกันบ้างหรือไม่ และถ้ามีพวกเขารับรู้เรื่องราวดังกล่าวมากน้อยเพียงใด รับรู้ในเรื่องใดบ้าง รับรู้ได้อย่างไร ผ่านสื่ออะไร หรือใครเป็นผู้บอกเล่าให้ฟัง และทำไมต้องเล่าให้ฟังสืบต่อกันมา

6. ในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ เช่น หมู่บ้าน หรือตำบลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางมีตำนานเกี่ยวกับศึกกลางเกิดขึ้นบ้างหรือไม่ ถ้ามี มีเนื้อหาเป็นอย่างไร ในแต่ละพื้นที่มีเนื้อหาเหมือนหรือแตกต่างกันหรือไม่

7. มีการนำตำนานตำนานศึกกลางมาใช้ประโยชน์เพื่อธุรกิจการท่องเที่ยวเมืองกลางและภูเก็ตบ้างหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใด

8. ในปัจจุบัน ชาวเมืองกลางและภูเก็ตที่อาศัยในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางมีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องกองทัพลายูจากรัฐเกอดะฮ์ของมาเลเซีย และชาวเลที่อาศัยอยู่ในแถบชายฝั่งทะเลอันดามันมาร่วมรบบกอบกู้เมืองกลางคืนจากการยึดครองของพม่าบ้างหรือไม่

สรุป กระบวนการดำเนินการศึกษาด้านฉบับตัวเขียนเรื่องฉาอิรสุลตันเมอลานา ชื่อ MS No.19 ดังกล่าวนี้นี้ จะสามารถตอบโจทย์วิจัยเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ ตามจุดประสงค์ของการวิจัยนี้

บทที่ 4

แนะนำต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาฮิรสุลตันเมาลานา’

1. ที่มาของชื่อเรื่อง

ต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาฮิรสุลตันเมาลานา’ มีชื่อรหัสว่า MS No.19 ในที่นี้คำ ‘เมาลานา’ (Maulana / مولانا) เป็นคำภาษาอาหรับที่มลายูนิยมใช้สื่อความหมายว่า 1.เจ้าข้า (tuan kita) และ 2. เป็นคำสมญานามเพื่อสรรเสริญและเชิดชูเกียรติผู้รู้ (หรือปราชญ์ [ศาสนาอิสลาม]) ที่ยิ่งใหญ่¹ เป็นลายลักษณ์ ในตัวบท ฉสม นี้ก็ใช้คำ ‘เมาลานา’ สำหรับยกย่องสรรเสริญและเชิดชูเกียรติศักดิ์สุลตันอะหมัดตามุดดิน (سلطان احمد تاج الدين)² เป็น “สุลตันเมาลานา” (سلطان مولانا) อันเป็นที่มาของชื่อฉาฮิรสุลตันเมาลานานี้ เพื่อถวายเป็นความจงรักภักดีที่มีต่อสุลตันอะหมัดตามุดดินฯ ส่วนนักวิจัยชาวตะวันตกที่ชื่อ C. Skinner ให้ชื่อฉาฮิรนี้ว่า The Battle for Junk Cylon เพื่อความสอดคล้องกับท้องเรื่องของฉาฮิรแนวประวัติศาสตร์นี้ ที่ให้ภาพสะท้อนการสงครามที่สาหัสสำคัญเกี่ยวกับฉาฮิรนี้ เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2557 แอนนาเบล เทซฮ แชลลอป (Annabel Teh Gallop) ได้ลงข้อความเรื่อง A Malay ballad from Kedah: the naval battle for Phuket ได้ให้ชื่อฉาฮิร (MS No.19) เป็นภาษาอังกฤษว่า ‘The Ballad of our Venerable Sultan’ ซึ่งมีเพียงฉบับเดียวปรากฏใน Add 12394 ใน the British Library³

2. กำเนิดต้นฉบับตัวเขียน ฉสม

ดังที่กล่าวแล้วว่า Muhammad Yusoff Hashim ในปี พ.ศ.2523⁴ ได้เผยแพร่ข้อมูลว่าต้นฉบับตัวเขียน ฉสม มีฉบับเดียวเท่านั้น ได้แก่ ฉสม ที่ชื่อ MS No.19 ในกองเอกสารต้นฉบับตัวเขียนมลายูของ K.G.Niemann ซึ่งมีบันทึกว่าเป็นเอกสารที่ได้รับช่วงมาจากกองเอกสารของ J. Crawford อีกทอดหนึ่ง ปัจจุบัน MS No.19 นี้ ถูกจัดเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์บริติช ณ

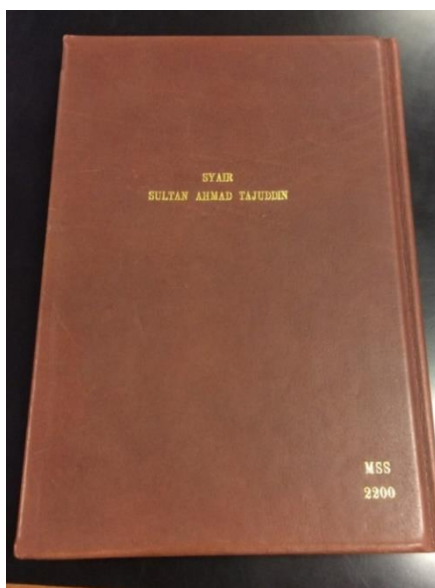
¹Dewan Bahasa dan Pustaka, *Kamus Dewan Edisi Keempat*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2007, p.1009.

² พระนามเดิมคือ สุลตันอะหมัดตามุดดินฮาติมชะฮ์ ที่2 และพระนามเดิมคือ Tunku Pangeran) เป็นราชโอรสสุลตันอับดุลละฮุมกัรรัมชะฮ์ (Sultan Abdullah Mukarram Shah [พ.ศ.2321-2340])

³ <http://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/02/malay-ballad-from-kedah-the-naval-battle-for-phuket.html> สืบค้นเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561

⁴ Muhammad Yusoff Hashim, *Syair Sultan Maulana: Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional*, Penerbit Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1980, p. abstrak.

กรุงลอนดอน⁵ และเป็นแหล่งที่มาของ นสม2 ที่ปริวรรตเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย C. Skinner⁶ ในหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายามีสำเนาต้นฉบับตัวเขียน นสม 2 ขึ้น ที่ถูกบันทึกลงฟิล์มจิ๋ว (microfilm)⁷ ซึ่งถูกนำไปจัดเข้าระบบด้วยรหัสเลขที่ 567.3 และ 402 อันเป็นแหล่งที่มาของ นสม1 ที่ปริวรรตเป็นอักษรโรมันโดย Muhammad Yusoff Hashim สำหรับ นสม3 ผู้วิจัยได้ปริวรรตจากต้นฉบับตัวเขียน นสม ที่สำเนามาจากฟิล์มจิ๋ว รหัสเลขที่ 567.3 และ 402 ของหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา และจากสำเนาแผ่นฟิล์ม (microfiche) หมายเลข MSS2200 ของห้องต้นฉบับตัวเขียนมลายู หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย ให้ชื่อบนปกว่า Syair Sultan Ahmad Tajudin

ภาพที่ 9: สำเนา (facsimile) เลขที่ MSS2200 เป็นต้นฉบับตัวเขียน ฉาฮิรสุลตันเมอลานา ที่จัดเก็บไว้ในห้องต้นฉบับตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย
ภาพโดย : นางสาวนุรียัน สาแล๊ะ

ประสบการณ์ที่ได้มาจากการศึกษาเอกสารประเภทวรรณกรรมแบบจารีตที่ผ่านมา มักพบว่าในการศึกษาเอกสารดังกล่าวผู้ศึกษามักต้องประสบปัญหาที่เป็นอุปสรรคใหญ่ประการหนึ่ง นั่นคือเป็นเรื่องของความยากลำบากในการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับนามของผู้แต่ง (author) หรือผู้เขียน (writer) หรือผู้คัดลอก (scribe) รวมทั้งสถานที่และปีที่ผลิตผลงานเหล่านั้น ประเด็นนี้ อับดุลละฮ์มันกาเอ็ฮ นักวิชาการสาขาวรรณกรรมจารีตมลายู⁸ ได้ยืนยันว่าโดยปกติข้อมูลดังกล่าวมักปรากฏนอก

⁵ ส่วนใน Catalogue หมายเลข 123769-98 ใน British Museum มีข้อความของ K.G.Niemann เขียนไว้ ว่ายังมีต้นฉบับตัวเขียนมลายูอีกหลายฉบับที่ได้มาจากแหล่งอื่น ๆ ซึ่งยังไม่ได้ลงชื่อในรายการหนังสือของ J. Crawford

⁶ C. Skinner, (Edit.), 1985, *The Battle for Junk Ceylon, The Syair Sultan Maulana, Text, Translation and Notes*, Foris Publications, Dordrecht, pp. 46-258 (เฉพาะในหน้าเลขคู่ ส่วนหน้าเลขคี่เป็นตัวบทที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ). ในรายงานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้อักษรย่อ นสม แทนชื่อต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ ฉบับ British Museum, London)

⁷ ฟิล์มจิ๋วนี้สำเนามาจาก MS No.19 กองเอกสารต้นฉบับตัวเขียนมลายูของ K.G.Niemann

⁸ Abdul Rahman Kaeh, *Panji Narawangsa*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1989, pp.44-45.

ตัวบทของงานเขียนในเอกสารชิ้นเดียวกัน เช่นในส่วนที่เรียกว่า manggala,⁹ kolofon,¹⁰ sandiasma,¹¹ candrasangkala¹² หรือ Sangkala ในเอกสารวรรณกรรมยุคจารีตประเภทร้อยแก้ว ในต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ไม่ปรากฏส่วนต่าง ๆ ดังกล่าว

ข้อมูลเกี่ยวกับการถือกำเนิดของต้นฉบับ ฉสม นี้พอมีให้รู้เป็นนัย ๆ ในฉาอิรบที่ 1078 – 1083 ตามลำดับดังนี้ :¹³

Sebab diperbuat syair ikatan,
supaya kerja nyata kelihatan,
tetapi cara pandang dan hutan,
tiada manis sajak sebutan.

เหตุที่เรียงร้อยผูกคำเป็นฉาอิ
เพื่อจะได้มีผลงานเป็นที่ประจักษ์
แต่เป็นวิถีของท้องทุ่งและพงไพร
สำนวนกลอนไม่ไพเราะหวานซึ่ง

Sekadar maklum duli makota,
perintah hamba sahaya semata,
masing kerja baik dan leta,
barang perintah di situlah nyata.

เพียงเพื่อกราบทูลธุลีมาโกฎาทรงทราบ
ถึงปฏิบัติการของบรรดาข้าพระองค์
ทั้งที่ทำงานดีและที่นำตำหนิ
สิ่งที่ทำไว้ได้เห็นชัดเจนตรงนั้น

Sebab pun kisah dinyatakan ini,
supaya suka yang berani,
barang yang julas kerja di sini,
kemudian kalau takutnya fani.

สาเหตุที่ได้สาธยายเรื่องนี้
เพื่อวีรชนจักได้ปลาบปลื้มปิติยินดี
สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องในกรณี
ต่อไปนี้จะได้กล่าวกันอีกนาน

⁹ manggala คือข้อความที่ปรากฏในวรรณคดีต่าง ๆ ที่เป็นคำสรรเสริญต่อเทพเจ้าหรือพระราชที่ปกครองเมืองในสมัยนั้นซึ่งถือว่าเป็นผู้คุ้มครองการผลิตผลงานดังกล่าว โดยทั่วไปนั้น ‘manggala’ ปรากฏในวรรณคดีต่าง ๆ ของตัวบทในวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง ‘กาวิน’ (kakawin) ของชวา ซึ่งงานบางชิ้นอาจบรรจุ manggala ไว้ท้ายบท หรืออาจมีการแทรกชื่อของผู้แต่งไว้ในส่วนนี้ก็มี (Isma. N. Karim, Mengenal Kakawin Dalam Kesusasteraan Jawa Kuno, dalam *Jurnal Budaya Melayu*, IBKMM, UKM, Kuala Lumpur, n.d., vol.1, no.1, pp.33-34.) Zoetmulder ก็ได้ให้ความกระจ่าง เกี่ยวกับคำ ‘manggala’ ว่าหมายถึงความนำที่เป็นทุกสิ่งอย่าง ทุกคำ ทุกการกระทำ หรือคนที่สามารถใช้อิทธิฤทธิ์ที่มีอยู่ในตัวคุ้มครองให้งานบางอย่างสามารถเริ่มต้นและสำเร็จลงได้ด้วยดี (P.J. Zoetmulder, *Kalangwan : Sastera Jawa Kuno Selayang Pandang*, Penerbit Djambatan, Jakarta, 1985, p.203.) ซึ่งเท่าที่ Zoetmulder ได้ศึกษามานี้ก็พบว่ามีงาน กาวิน หมายเหตุเท่านั้น ที่ไม่ได้เริ่มต้นด้วย manggala (*Ibid.*, p.236.)

¹⁰ Kolofon เป็นความท้ายตัวบทที่อาจจะบ่งชี้ถึงปีที่เขียนตัวบทนั้น

¹¹ Sandiasma เป็นสไตล์การเขียนที่มีลักษณะเฉพาะเพื่อที่ผู้ประพันธ์จะได้พลอยใช้เป็นพื้นที่สำหรับแฝงชื่อของตน ซึ่งโดยปกติความในส่วนนี้จะเขียนไว้ตอนต้นเรื่องหรือไม่ก็ตอนจบเรื่อง (Abdul Rahman Kaeh, *op.cit.*, 1989, p. 44.)

¹² Candrasangkala หรือ Sangkala เป็นเลขปีที่นับตามจันทรคติ ถ้าเป็นเลขปีที่ใช้รูปภาพแบบต่าง ๆ หรือไม่ก็เป็นคำต่าง ๆ ที่นำมาเรียงไว้เป็นการเฉพาะ (Isma. N. Karim. *op.cit.*, pp. 34-35.)

¹³ ฉสม3 เป็นฉบับปริวรรตและถอดความโดยรัตติยา สาและ สำหรับงานวิจัยเรื่องนี้โดยตรง

Jika dibaca di tengah maalak ,
segala pahlawan bertambahlah galak,
segala yang takut mau ditolak,
kemudian lagi beranilah pula<k>.

หากได้อ่านท่ามกลางคนหมู่มา
เหล่านักรบต้องฮึกเหิมมากขึ้น
พวกที่ขลาดกลัวและต้องการบอกรอด
อาจกลับกล้าขึ้นได้ในคราวหลัง

Segala cetera perkataan *beta*,
tiada sekali berbuat dusta,
daripada baik atawa leta,
seperti mana penglihatan mata.

เรื่องต่างๆที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึง
ไม่ได้สร้างความเท็จเลย
ทั้งที่เป็นเรื่องดีหรือเรื่องเลว
ก็เป็นไปดังประจักษ์กับตา

Didengar, dilihat, kelakuan pun serta,
barang yang ada dilihat nyata,
semuanya dengan sebenar dikata,
Siam, Melayu disebut semata.

สิ่งที่ได้ยินได้เห็นรวมทั้งนิสัยใจคอ
สิ่งที่มีให้เห็นชัดเจนนั้น
ทั้งหมดเป็นความจริงตามที่บอก
สยามมลายูถูกกล่าวถึงทั้งนั้น

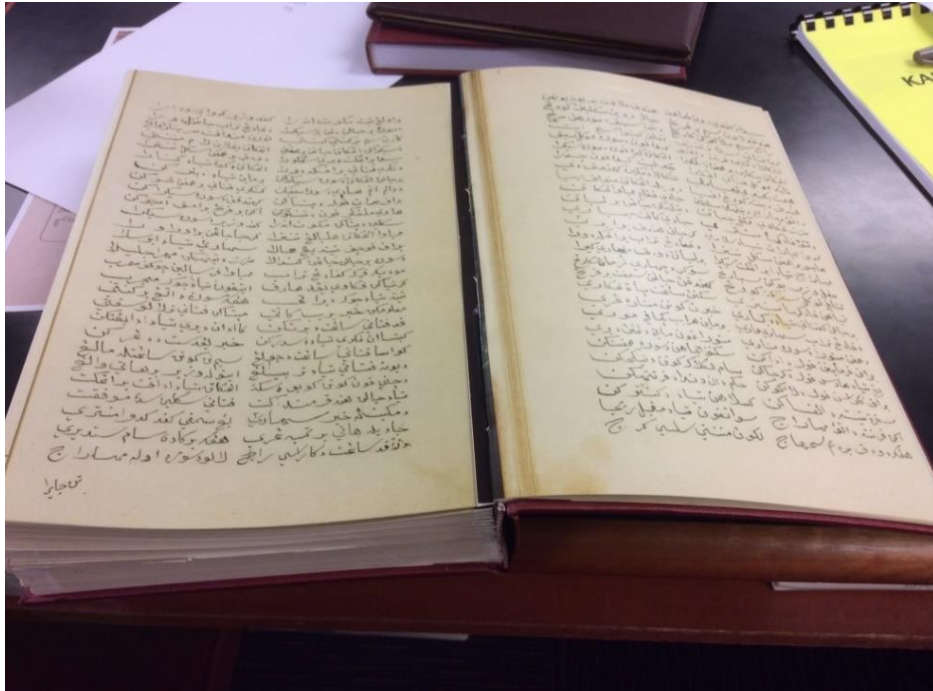
ข้อมูลในดัวบท (textual) นี้ เป็นความรู้เชิงประวัติของ ฉสม ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้เสพได้บ้าง
ในระดับหนึ่ง Siti Hawa Bt.Haji Salleh กล่าวว่า กวีได้ประพันธ์ฉาอิรสุดต้นเมาลานานี้เพื่อรำลึกถึง
บทบาทของคนเกอดะฮ์ (Kedah) ที่ร่วมมือช่วยสยามในการทำศึกสงครามกับพม่า¹⁴

3. ลักษณะทางกายภาพของต้นฉบับ ฉสม

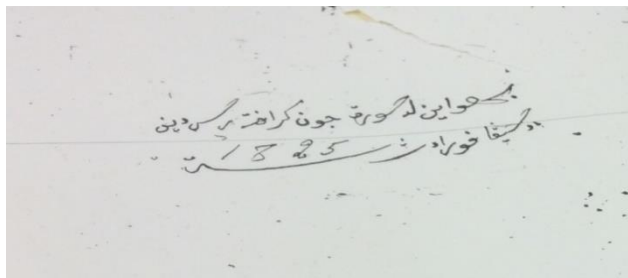
ต้นฉบับตัวเขียน *MS No.19* บรรจุตัวบททั้งหมดลงในกระดาษจีน ขนาด 31.5 x 19
เซนติเมตร 82 หน้า บรรจุบทฉาอิร 1,102 บท ๆ ละ 4 วรรค เรียงเป็นบรรทัดละ 2 วรรค หน้า
สุดท้ายมีบทฉาอิร 44 วรรค 22 บรรทัด โดยไม่มีเครื่องหมายวรรคตอนใด ๆ หน้าแรกและหน้า
สุดท้ายของเอกสารเป็นกระดาษยุโรป ที่มีตราน้ำ (water-marks) หน้าแรกมีอักษร Whatm, 1812
หน้าสุดท้ายเป็นรูปภาพคล้ายรูปหัวใจพร้อมข้าว มีขอบคู่คล้ายเป็นกรอบล้อมตัวอักษรภายใน หน้า
สุดท้ายของกระดาษจีนมีข้อความว่า “Purchased of J. Crawford. Esq, Feby, 1842”¹⁵

¹⁴ Siti Hawa Bt.Haji Salleh, *Kesusasteraan Melayu Abad Kesembilan Belas*, Dewan
Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1997, p. 29.

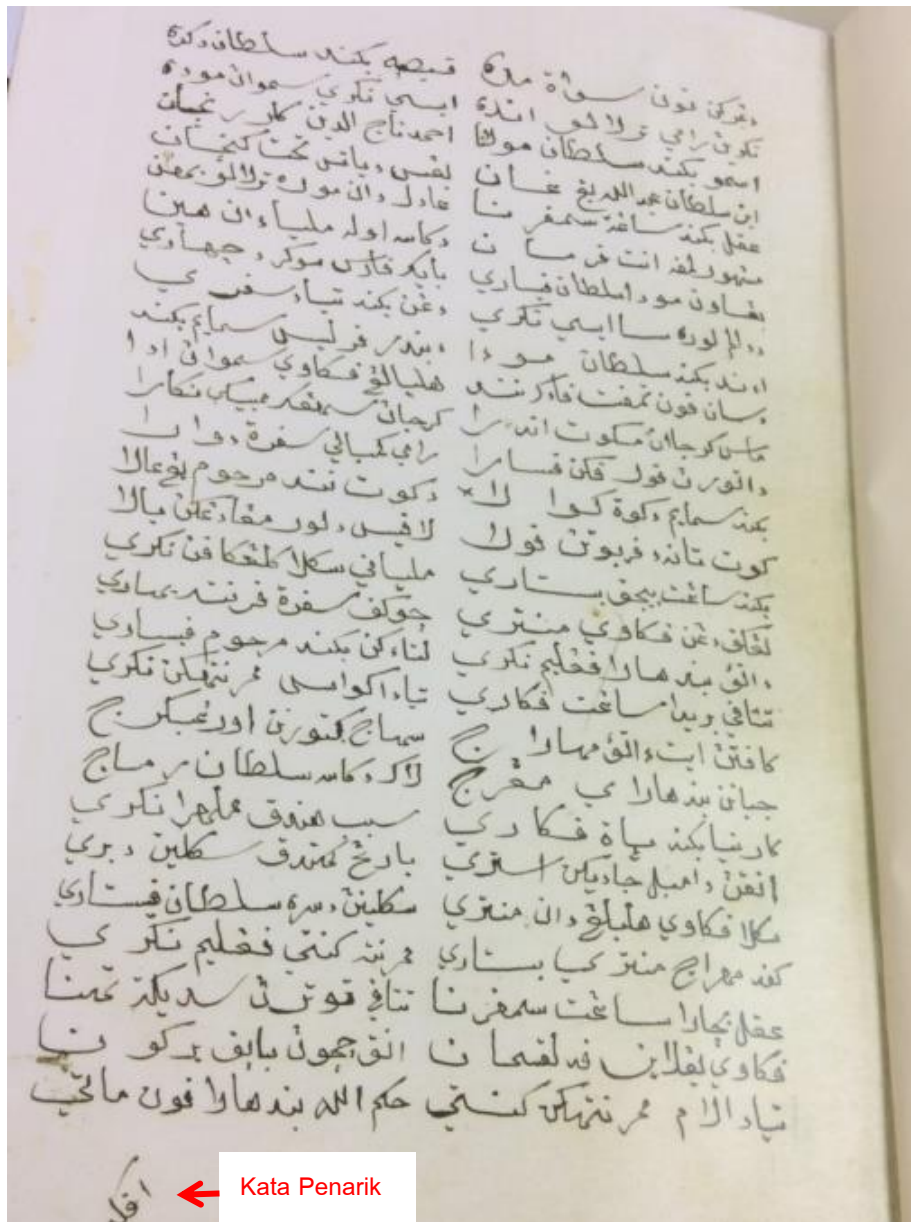
¹⁵ Muhammad Yusoff Hashim, *Persejarah Melayu Nusantara*, Teks Publishing, Kuala
Lumpur, 1988, 428-430.

ภาพที่ 10: ตัวบท ฉสม ฉบับ MSS2200 แต่ละหน้าหนังสือประกอบด้วยบทอาอริ 27 บรรทัด
แต่ละบรรทัดประกอบด้วยบทอาอริ 2 วรรค
ให้สังเกตว่า เอกสารนี้เข้าเล่มไม่ถูกต้อง เพราะสลับข้างระหว่างหน้า verso กับ
recto การเข้าเล่มที่ถูกต้อง verso อยู่ทางขวามือ และ recto อยู่ทางซ้ายมือ
ภาพโดย นางสาวนุรีย์น สาแล๊ะ

ภาพที่ 11 : ข้อความยืนยันว่า ตัวบท ฉสม นี้เป็นเอกสารของ J. Crawford
ขณะดำรงตำแหน่ง Resident ที่สิงคโปร์ในปี ค.ศ.1825
ภาพโดย นางสาวนุรีย์น สาแล๊ะ

ภาพที่ 12 : เนื้อหาต้นเรื่อง (เปิดเรื่อง) ตัวบท ฉสม ฉบับ MSS2200 ประกอบด้วย
บทฉอริ 27 บรรทัด ๆ ละ 2 วรรครวมเป็น 54 วรรค
ภาพโดย นางสาวนุรีย์น สาแล๊ะ

ลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นอย่างหนึ่งที่ปรากฏในต้นฉบับลายมือเขียนภาษามลายูอักษรยาวี พบว่ามีการคัดลอกคำขึ้นต้น (ปกติหนึ่งคำ) ของบรรทัดที่หนึ่งจากหน้า recto ลงได้ข้อความบรรทัดสุดท้าย ด้านซ้ายในหน้า verso ในภาษามลายูเรียกว่าเป็น “Kata Penarik” (คำส่ง) ทำหน้าที่กำกับแทนตัวเลขบอกลำดับหน้าต้นฉบับตัวเขียน

ภาพที่ 13 : เนื้อหาทำยบท ฉสม MSS2200 ประกอบด้วยบทอาอิร 22 บรรทัด ๆ ละ 2

วรรครวมเป็น 44 วรรค

ภาพโดย นางสาวนุรีย์น สาละ

ตั้งที่กล่าวแล้วว่าในปี ค.ศ.1980 MYH ให้ข้อมูลว่าต้นฉบับตัวเขียน ฉสม มีฉบับเดียวเท่านั้น ได้แก่ ต้นฉบับตัวเขียน MS No.19 ซึ่งจัดเก็บไว้ใน British Museum ณ กรุงลอนดอน ก่อนหน้านั้น ในปี ค.ศ.1920 K.G. Niemann ได้กล่าวถึงตัวบทของต้นฉบับตัวเขียนนี้แล้วว่า ต้นฉบับตัวเขียน “ No.19. Sultan Maulana, 84 pp. A poem on Sultan Maulana Ahmad Tajū'd-din and

the attack of Siam on Kedah and Patani.”¹⁶ และมีข้อความปรากฏในรายชื่อหนังสือเลขที่ 12394 (Additional Catalogue No.12394) ของเขาเพิ่มเติมว่า “...Romance of Sultan Maulana in Malan(?)”¹⁷ และ “... A Metrical Romance of Sultan Maulana-Malay 21”¹⁸

J.C. Bottoms ได้กล่าวถึงตัวบทนี้ใน ‘Some Malay Historical Sources...’ ใน Soedjatmoko et al. (eds.), *An Introduction to Indonesian Historiography*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1965, หน้า 167 ดังนี้:

“In the British Museum there is an 84 page work entitled SULTAN MAULANA which is a verse telling the history of Sultan Maulana Ahmad Tajuddin of Kedah and the Siamese attack on Kedah and Patani.”¹⁹

นอกจากนี้ MYH ได้พาดพิงถึงคำกล่าวของ R. Aboe Hassan (1974) ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ผู้ช่วยดูแลเอกสารมลายู / อินโดนีเซีย ณ *British Museum* ว่า “Shair Sultan Ahmad Tajuddin, Sultan of Kedah, telling of the wars of the Siamese with Kedah Patani, their conquest of Patani, etc...”²⁰

MYH ได้ยืนยันว่าเขาเห็นด้วยกับ Rollins R. Bonney ซึ่งเป็นนักศึกษาระดับปริญญาตรีรายแรกที่ได้นำประโยชน์จากตัวบทนี้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ในเชิงอรรถของงานวิจัยของเขามีการกล่าวถึงต้นฉบับตัวเขียนนี้ดังนี้ :

“This MS which has only quite recently come to light is in the form of a shaer. It contains considerable details of various developments within Kedah, or Kedah’s tributary services to Siam and a whole series of Malay and Siamese personalities as well as a wide range of place-names.”²¹

สุดท้าย MYH ได้ข้อสรุปว่า :

ต้นฉบับตัวเขียนที่พบในปัจจุบันไม่ใช่เป็นต้นฉบับดั้งเดิม แต่เป็นต้นฉบับที่คัดลอก John Crawford ในปี ค.ศ.1825 ขณะเป็น Residen ที่สิงคโปร์ ซึ่งตามรายงานของ British

¹⁶ อ้างถึงใน Muhammad Yusoff Hashim, *Syair Sultan Maulana: Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional*, Penerbit Universiti Malaya, Kuala Lumpur, 1980, p. abstrak, xx-xxi.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ มีต้นฉบับตัวเขียนตัวบทนี้ 2 ชิ้นเป็นไมโครฟิล์มจัดเก็บไว้ในหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา กัวลาลัมเปอร์ เลขที่ 567.3 และ 402 แต่ไม่ปรากฏข้อความนี้

¹⁹ Muhammad Yusoff Hashim, *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, p.xx.

²¹ *Ibid.*, p.xxi.

Museum เขียนว่าตัวบทนี้บันทึกลงบนกระดาษจีน ขนาด 31.5 x 19 ซม. ที่ทางพิพิธภัณฑ์
ซื้อมาจาก Crawford ในปี พ.ศ.1842

แต่ในส่วนท้ายของแคตาล็อกหน้าเพิ่มเติม No. 12394 (ปรากฏในสำเนา
ไมโครฟิล์ม No.402 ในหอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา แต่ไม่ปรากฏในเอกสารสำเนา No.
576.3) มีข้อความท่อนหนึ่งว่า :

“คือว่านี้เป็นเอกสารของ John Krafat (j-w-n k-r-a-f-t) (หมายถึง John
Crawford) ที่สิงคโปร์ ในปี 1325.²²

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลดังกล่าวมาประมวลอย่างผสมผสานกับข้อมูลที่เป็นปรากฏการณ์อย่างที่ได้
ได้รับรู้มาจากการสนทนากับบรรณารักษ์-แปล-ถอดความ พบว่า ตัวบทต้นฉบับตัวเขียน (MS No.19)
นี้ ไม่ใช่เป็นต้นฉบับตัวเขียนฉบับแรก (ฉบับดั้งเดิม) แต่เป็นฉบับที่คัดลอก (copy) มาจากต้นฉบับที่มี
ก่อนหน้านั้น เพราะนอกจากมีข้อมูลสรุปตั้ง Muhammad Yusoff Hashim ได้อธิบายนั้น ยังมี
ข้อสังเกตบางประการที่ได้สะท้อนให้เข้าใจได้ว่า ฉสม นี้ต้องมีต้นฉบับที่เก่าแก่ว่านั้น ซึ่งปัจจุบัน
ฉสม ฉบับดั้งเดิมที่กล่าวถึงนี้ยังมีอยู่หรือไม่ก็ยังไม่มีความชัดเจนอะไรมายืนยันได้ หากแต่ที่ได้ศึกษา
ต้นฉบับตัวเขียน ฉสม No.19 ซึ่งสำเนาเป็นไมโครฟิล์ม (microfilm) เก็บรักษาไว้ในหอสมุด
มหาวิทยาลัยมาลายา และไมโครฟิช (microfiche) ที่มีอยู่ในศูนย์ต้นฉบับตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ
มาเลเซีย พบว่ามีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าผู้คัดลอกตัวบท ฉสม นี้ได้พยายามแก้ไขคำที่เขียนผิดให้
ถูกต้องตามต้นฉบับเดิม(ต้องมีต้นฉบับให้ลอก) โดยวิธีการขีดเส้นคร่อม หรือลงหมึกสีดำทับลงบน
ตัวอักษร ดังตัวอย่างต่อไปนี้ :

ฉาอิรบทที่ 17 หน้า 2 (recto) คำที่ 4 บรรทัดที่ 6 มีการขีดฆ่าคำที่เขียนซ้ำ

همب خاص فديكديكدي

Hamba khas pada baginda

ฉาอิรบทที่ 540 หน้า 21 (verso) บรรทัดที่ 1 และ 2

براف لام ددالم سكارا

فرته ون جعفر فول دچترا

فرا هو وان جعفر فول بناس

دبويغ فچه سكالې برجاس

(Perintah Wan Ja'afar pula dicitera Berapa lama di dalam segara

Di Buyung Pecah sekali berjasa

Perahu Wan Ja'afar pula binasa)

²² สำเนาไมโครฟิล์ม เลขที่ 402 หอสมุดมหาวิทยาลัยมาลายา ไม่มีเลขหน้าหนังสือ

ฉาอิรบทที่ 24 หน้า 2 (recto) บรรทัดที่ 2 คำที่ 4

جباتنش ايت كرجا* دالم

Jabatannya itu kerja di dalam

สรุปว่า หนังสือ: ตัวบทต้นฉบับตัวเขียน MS No.19 ที่จัดเก็บไว้ใน *British Museum* ณ กรุงลอนดอนปัจจุบันไม่ใช่เป็นฉบับแรก หรือฉบับดั้งเดิม หากเป็นฉบับที่คัดลอกมาจากต้นฉบับที่มีมาก่อนหน้านั้นแล้ว สอง: ฉาอิรสุตันเมาลานา เป็นกวีนิพนธ์มลายูแบบจารีต (traditional Malay poetry) ประเภทประวัติศาสตร์นิพนธ์ (historiography) ที่บันทึกเรื่องราวทั้งหมดเป็นร้อยกรองประเภท “ฉาอิร” ตัวบท ฉสม มีความยาว 2,102 บท ๆ ละ 4 วรรค รวมเป็น 4,408 วรรค²³ สาม: ฉสม บรรจุเรื่องราวของการทำสงครามสองครั้ง ที่กองทัพเกอดะฮ์หรือไทรบุรีอยู่ในภาวะจำยอมต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับคำสั่งของสยาม ได้แก่ สงครามปราบกบฏปาตานี ที่นำโดยดาตูปังกาลัน²⁴ ในปี พ.ศ.2351 และสงครามแย่งชิงสาลัง (กลาง) กลับคืนมาจากพม่าเป็นของสยามในปี พ.ศ.2352 -2353 สงครามทั้งสองครั้งนี้เกิดขึ้นในรัชสมัยสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมชะฮ์ ที่2 (Sultan Ahmad Tajuddin Halim Syah II)²⁵

4. ความจำเป็นที่ต้องมี ฉสม3

ดังกล่าวแล้วว่ากิจกรรมการปริวรรตตัวบท ฉสม ได้มีมาก่อนหน้านี้แล้วได้แก่ ฉสม1 และ ฉสม2 ที่มีมิติความแตกต่างปรากฏให้เห็นมากแห่งที่เกิดจากการอ่านคำ (มลายูอักษรยาวี) บางคำต่างกัน ทำให้การตีความต่างกันได้²⁶ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ปกติ เพราะว่าการสะกดคำมลายูด้วยอักษรยาวีบางคำในงานวรรณกรรมมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังไม่มีระบบการสะกดอักษรยาวีที่ตายตัวมากนัก เช่น อักษร ‘ گ ’ (แทนหน่วยเสียง /g/) ไม่ปรากฏจุดกำกับบนลายเส้น คือเขียน

²³ รัตติยา สาและ ได้แปล ฉสม (ร่าง)เป็นภาษาไทยวรรคต่อวรรค ซึ่งศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้นำเสนอต่อที่ประชุมสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ 2 พ.ศ.2539 ศึกษาเพิ่มเติมใน ชีววัฒน์ นิจนตร (บรรณาธิการ), 2543, ท้าวเทพกระษัตรีท้าวศรีสุนทร, องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต, ภูเก็ต, หน้า 296-301.

²⁴ ชื่อนี้อ่านตามคำสะกดอักษรยาวีที่ปรากฏในต้นฉบับของตัวบทหลักคือ داتوفنگالن ซึ่ง ฉสม ฉบับตัวเทียบ 2 ฉบับนั้นอ่านคำนี้ว่า ดาโตะ (datuk) คือ Datuk Pangkalan. ชื่อเดิมคือ บ่อสู เป็นบุตรของสุ เป็นบุตรพระยาตานีศรีถ้วน (ตันตระกุลวงศ์ระตู) เป็นน้องชายของหลวงบาฮา(ระตูบูยุด) (วิธานปริยัติกิจ, พระครู. 2511. *เรื่องบ้านของเรา เมืองยะหริ่ง*. พิมพ์ขึ้นไว้เป็นที่ระลึกในงานพระราชทาน : ผู้วิจัย)เพลิงศพท่านพระครูสุวรรณไพบูลย์ อดีตเจ้าคณะอำเภอยะหริ่ง วันที่ 9 เดือนมิถุนายน 2511, หน้า 6-17.) แนะนำให้ศึกษาเหตุการณ์กบฏปาตานี (พ.ศ.2351) เพิ่มเติมใน Ibrahim Shukri, *Kerajaan Melayu Patani*, (versi Jawi), Kelantan : Majlis Agama Islam, pp. 98-99.

²⁵ พระนามเดิมคือ เติงกูปาแงรัน” (Tengku Pangeran). พระองค์เป็น ‘ราชา’ องค์แรกที่เป็นเจ้าเมืองประเทศราช’ ของสยาม ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “เจ้าพระยา”

²⁶ ติดตามรายละเอียดเพิ่มเติมใน Siti Hawa Haji Salleh, 1986, Rencana Ulasan / Review Article, *The Battle for Junk Ceylon* edited by C. Skinner, *Akademika* 29 (Julai 1986), pp.83-108.

เป็น ‘**ڪ**’ (ปกติแทนหน่วย /k/) จึงทำให้สับสนได้ หรือในกรณีที่เป็นกลุ่มอักษรบางกลุ่มที่ผู้อ่านสามารถอ่านได้มากกว่าหนึ่งความหมาย เช่น **ايت** สามารถอ่านว่า ‘อีตู’ แปลว่า ‘นั่น นั่น’ หรืออ่านว่า ‘อายัต’ แปลว่า ‘ประโยค’ หรือ ‘**ڪس**’ สามารถอ่านว่า ‘บาซุส’ แปลว่า ‘ดี’ หรืออ่านว่า ‘บาซัส’ แปลว่า ‘สง่างาม’ เหล่านี้เป็นตัวอย่างอันเป็นสาเหตุที่ทำให้การปริวรรตอักษรยาวีเป็นอักษรโรมันเกิดความไม่เหมือนกันได้ บริบทดังกล่าวถือว่าเป็นที่มาของ ฉสม3 ซึ่งผู้เขียนได้ใช้เป็นตัวบทหลัก (เครื่องมือหลัก) ในงานวิจัยเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘หาอิสรุตตันมาลานา’ นี้ ขอเน้นว่า ฉสม3 พัฒนามาจากตัวบท ฉสม1 และ ฉสม2²⁷ ผสมผสานกับความรู้ที่เป็นประสบการณ์ด้านการแปล ฉสม เป็นภาษาไทยของผู้เขียน²⁸

อีกประการหนึ่ง เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากเทคนิคการนำเสนอต้นฉบับตัวเขียนที่ผ่านการดัดแปลงรูปแบบจาก 4 วรรค 2 บรรทัดเป็น 4 วรรค 4 บรรทัด เป็น 1 บท ตัวอย่างเช่น

กรณีที่ 1 เป็นกรณีที่จุดกำกับใต้ลายเส้นของบางตัวอักษรหลุดจากตำแหน่งเดิมไปปรากฏบนอักษรในคำอีกรวรรคหนึ่ง ดังตัวอย่างข้างล่าง

บทที่ 2 **احمد تاج الدين كرينجان** (2) **اسموبكند سلطان مولانا** (1)

بغس دياتس تحت كيجان (4) **ابن سلطان عبدالله يغ غان** (3)

บทที่ 3 **عادل دان مورده ترلاوبهن** (2) **عقل بكند ساعه سمفرن** (1)

دكاسه اوله مليادان هين (4) **مشهور لمغه انت فرمان** (3)

ตัวอย่างข้างบนเป็นกรณีที่เกิดขึ้นกับคำที่ 1 วรรค (4) ของบทที่ 2 กับคำที่ 1 วรรคที่ (1) ของบทที่ 3 (ให้สังเกตอักษรสีแดง) เมื่อถูกจัดวางในรูปแบบใหม่ (บังเอิญ) จุดกำกับใต้ลายเส้นของ ‘**د**’ (บา) ติดไปกับอักษร ‘**ع**’ เป็น ‘**غ**’ ซึ่งเป็นอักษรเขิน (/yen/) ทำให้การออกเสียงคำนี้ผิดไป

²⁷ ผู้เขียนไม่ลืมขอบคุณการที่นักวิชาการอาวุโสทั้งสองคนได้แก่ Muhammad Yusoff Hashim และ C. Skinner ได้กรุณาปูพื้นความรู้ในงานนี้แก่ผู้สนใจมาก่อน ผู้เขียนขอขอบคุณท่านศาสตราจารย์ทั้งสอง ณ ที่นี้ด้วย

²⁸ รัตติยา สาและ ได้แปล ฉสม เป็นภาษาไทยวรรคต่อวรรค ซึ่งศาสตราจารย์สุวิงค์ พงศ์ไพบูลย์ ได้นำเสนอต่อที่ประชุมสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ 2 พ.ศ.2539 ศึกษาเพิ่มเติมใน ชีววัฒน์ นิเจนตร (บรรณาธิการ), 2543, ท้าวเทพกระษัตรีท้าวศรีสุนทร, องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต, ภูเก็ต, หน้า 296-301.

จากคำเดิม ซึ่งอาจทำให้มีความหมายไม่ตรงกับบริบทของประโยคนั้นได้ หรือไม่ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความคลุมเครือในการอ่านคำนั้น และทำให้การตีความของวลีหรือประโยคนั้นไม่เป็นเรื่องเดียวกัน สันเกตตัวอย่างข้างล่างต่อไปนี้

บทที่ 2	اسموبكند سلطان مولانا (1)	Ismu baginda Sultan Maulana
	احمد تاج الدين ككر نچان (2)	Ahmad Tajuddin gelar rencana
	ابن سلطان عبد الله بن غان (3)	Ibni Sultan Abdullah yang ghana
	بغس دياتس تحت كچان (4)	Bangsa di atas takhta kencana.
บทที่ 3	عقل بكند ساغة سمفرنا (1)	Akal baginda sangat sempurna
	عادل دان موره ترلاوبهن (2)	Adil dan murah terlalu bahana
	مشهور لمفه انت فرمان (3)	Masyhur limpah anta permana
	دكاسه اوله مليادان هين (4)	Dikasih oleh mulia dan hina

กรณีที่ 2 เป็นกรณีที่เป็นปัญหาระหว่างวรรคที่มีสายเส้นของบางตัวอักษรในวรรคในบรรทัดบนติดไปปรากฏบนอักษรในคำอีกวรรคหนึ่งหลังจากถูกปรับรูปแบบจาก 4 วรรค 2 บรรทัดเป็น 4 วรรค 4 บรรทัดเป็น 1 บทดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นในฉาอิรบทที่ 7 ดังนี้

รูปแบบเดิม	دكوت نندمرحوم بنعالا (2)	بكند سمايم دكوة كوالا (1)
	لا فيس دلورم غا دغن كن بالا (4)	كوت تانه دفر بوتن فول (3)
รูปแบบใหม่	بكند سمايم دكوة كوالا (1)	
	دكوت نندمرحوم بنعالا (2)	

(3) كوت تانه دفر بوتن فولا

(4) لا فيس دلور مغاد غكان بالا

สังเกตได้ว่าคำ **مغاد غكان** (mengadangkan) ในวรรค (4) มีลายเส้น ‘l’ (อาลีฟ) ปรากฏระหว่างลายเส้น ‘**ك**’ (กาฟ) กับ ‘**ن**’ (นูน) การสะกดที่ต้องไม่มี ‘l’ ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นเพราะเป็นลายเส้นส่วนที่เป็นหางของอักษร ‘**م**’ (มีม) ในวรรค (2) บรรทัดที่ 1 จากรูปแบบเดิม ที่อยู่ในตำแหน่งเหนือคำ **مغاد غكان** ในบรรทัดที่ 2 นั้น เมื่อถูกโยกมาวางในบรรทัดที่ 4 ในรูปแบบใหม่ (บังเอิญ) มีลายเส้นส่วนหางของอักษร ‘**م**’ ติดไปด้วย (ดังปรากฏลายเส้นสีดำในพยางค์ **كن**)

กรณีทำนองนี้เป็นข้อพึงระวังและต้องเอาใจใส่ในการทำงานศึกษาเอกสารประเภทต้นฉบับตัวเขียน (manuscript) ซึ่ง Siti Hawa Haji Salleh²⁹ ก็เห็นด้วยโดยได้ให้คำอธิบายในหัวข้อย่อยเมื่อวิจารณ์งานของ Muhammad Yusoff Hashim ที่ปริวรรต ฉสม โดยที่มีการจัดเรียบเรียงรูปแบบของฉาอิจาจากเดิม 2 วรรค 1 บรรทัด คือบทละ 2 บรรทัด เป็น 4 วรรค 4 บรรทัดว่ากระบวนการดัดแปลงรูปแบบเช่นนี้เป็นที่มาของปัญหาอุปสรรคในการอ่านตัวบทผิดพลาดได้ โดยอธิบายดังนี้ ;
The original format of the syair with the two lines written side by side with a break in the middle is arranged in a quatrain in MYH’s edition (MYH = Muhammad Yusoff Hasyim : ผู้วิจัย). In rearranging the lines MYH has lifted the dots of some of the letters. It is also obvious that MYH uses the facsimile for his transliteration and not a copy of the syair; otherwise some of these mistakes can be avoided.

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ต้องอาศัยตัวบทจากต้นฉบับตัวเขียน (manuscript) ประเภทร้อยกรอง ‘ฉาอิจา’ ที่ต้องอาศัยความชำนาญในการปริวรรตตัวบทจากอักษรยาวีเป็นอักษรโรมัน และนำเสนอด้วยรูปแบบที่จำเป็นต้องปรับ ดังที่ Muhammad Yusoff Hashim ได้พยายามแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมในหนังสือของท่านนั้น นับว่าเป็นความพยายามสูงมากและเป็นความพยายามที่ให้ผลดีมากกว่าผลเสีย ที่เห็นได้ชัดเจนมากคือทำให้ง่ายแก่การเสนอผลการปริวรรตจากอักษรยาวีเป็นอักษรโรมันขึ้นดิวรรคต่อวรรค และสะดวกแก่การตรวจทาน

²⁹ Siti Hawa Haji Salleh, Review Article The Battle for Junk Ceylon edited by C. Skinner, in *Akademika*, 29 (Julai 1986), p.105.

ตัวบทที่ปริวรรตกับตัวบทในต้นฉบับตัวเขียน เพียงแต่ต้องเพิ่มขั้นตอนการตรวจทานหรือการพิสูจน์อักษรให้รอบคอบคงแก่ปัญหานี้ได้ ตัวอย่างการดัดแปลงรูปแบบกวีนิพนธ์ ฉสม ดังกล่าวมีดังนี้ ;

(1) ก	قيصه بكد سلطان دكه (2)	دغرکن تون سواة مدہ (1)
	ايسي نكري سمواث موده (4)	نکړين رامي تر لالوانده (3)
		↓
(1) ข	دغرکن تون سواة مدہ (1)	Dengarkan tuan suatu madah
	قيصه بكد سلطان دكه (2)	Kisah baginda sultan di Kedah
	نکړين رامي تر لالوانده (3)	Negerinya ramai terlalu indah
	ايسي نكري سمواث موده (4)	Isi negeri semuanya muda

บริบทดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งเป็นที่มาของแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยเลือกเริ่มต้นการดำเนินการวิจัยเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาฮิรสุลตันเมอลานา’ โดยการปริวรรตฉสม เป็น ฉสม3 ที่ผ่านการตรวจทานเปรียบเทียบกับ ฉสม1 และฉสม2

5. เรื่องย่อ ฉสม

กวีผู้รจนา ฉสม เปิดเรื่องด้วยการเชิญชวนให้ฟังลำนำบรรยายภาพเมืองเกอดะฮ์ ที่เจริญรุ่งเรืองและพลกนิกรอยู่เย็นเป็นสุข³⁰ ต่อด้วยเรื่องราวของสุลตันอะฮ์มัดตามัดดินฮาติมฉะฮ์ ที่ 2 ราชโอรสในสุลตันอัब्ดุลละฮ์ อัลมุกัรรัมฉะฮ์ แห่งเกอดะฮ์ เมืองนี้มีเบินดาฮารา(อัครมหาเสนาบดี) ที่ซื่อสัตย์แล้ว จึงได้แต่งตั้งดาโต๊ะมาฮารามา เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชการเคียงคู่กับเบินดาฮารา โดยมีตำแหน่งเป็น “วาเซียร์”

ในปี พ.ศ.2351 เกิดกบฏครั้งใหญ่ที่ปาตานีนำโดยดาตูบังกาลัน เกอดะฮ์ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นเมืองประเทศราชของสยามขณะนั้น ได้รับคำสั่งจากกรุงเทพ โดยผ่านเจ้าเมืองสงขลา ให้จัดส่งกองกำลังทหารเข้าสมทบกับกองทัพจากเมืองสงขลา ยกทัพลงไปปราบกบฏปาตานี สุลตันเกอดะฮ์ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่หลายท่านนำกองกำลังทหารจำนวนหนึ่งเดินทางไปปฏิบัติกิจโดยทันที การเดินทางของกองทัพเกอดะฮ์ครั้งนั้นไม่ได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ เพราะว่าเกิดความขัดแย้งกันเองภายในกองทัพ ทำให้กองทัพมีการแฉะพักแรมที่ป่าดงเตอรืบ และมีอาการต่อต้านไม่ยอมไปทำสงครามกับคนปาตานี เหตุการณ์นี้ทำให้เจ้าเมืองสิงโหลราเคืองมาก

³⁰ ลักษณะของรูปแบบในส่วนนี้ Muhammad Yusoff Hashim เรียกว่า ‘credit giving’ และ ‘enlogising’ ซึ่งเป็นแบบแผน (pattern) ของงานวรรณกรรมมาลายูแนวราชสำนักนิยม ที่นักเขียน (writer) พึงมีอย่างเหมาะสมกับปทัสถานทางสังคม (social norms) ของเกอดะฮ์ยุคต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19.

พระองค์ทรงมีพระราชสาส์นย้าเตือนดาโต๊ะมาฮารามา และ ปาดูกามาฮาเมินเตอรี ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่ ปาดังเตอรัป ให้รับนำกำลังพลไปปาตานีโดยเร็ว พฤติกรรมของผู้นำเกอดะฮ์ทั้งสองคนนี้เป็นที่ไม่พอ พระทัยองค์สุลต่านเกอดะฮ์อย่างยิ่ง พระองค์ทรงกริ้วมากจึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังปาดังเตอรัป ด้วยพระองค์เอง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เตอเมิงซุง คุณกำลังพลจำนวนห้าพันคนไปปาตานี โดยมีเสอริ ปาดูกาตุวันทำหน้าที่เคียงบ่าเคียงไหล่ กระนั้นก็ไม่ทันการณ์ เพราะว่าฝ่ายกบฏปาตานีถูกกองทัพสยาม (สิงโฆรา) ลงไปปราบจนสำเร็จแล้ว เจ้าเมืองสิงโฆราเคื่องมากจึงกักกำลังทหารของเกอดะฮ์ นั้นไว้ สุลต่านอะหมัดตามุดดินจึงมีพระบัญชาโปรดเกล้าฯ ให้ดาโต๊ะลักษมาณา ซึ่งมีศักดิ์เป็น ลูกพี่ลูกน้องของพระองค์ นำกองกำลังนับพันชีวิตนั้นเดินทางเข้าพบเจ้าเมืองสิงโฆราที่ปาตานี เพื่อขอ ขมาในความผิดพลาดที่เกิดขึ้นแล้วนั้น เจ้าเมืองสิงโฆรายินยอมประนีประนอม และยอมปล่อยตัว ทหารทั้งหมดให้กลับเมือง (เกอดะฮ์) โดยดี

ทั้งช่วงเวลาไปไม่นานจากนั้น พวกพม่าได้ยกกำลังเข้าโจมตีและทำลายเมืองสาลัง (กลาง) และเมืองเล็ก ๆ อีกหลายเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ครั้นนี้ทางสิงโฆราได้มีคำสั่งบังคับเกอดะฮ์ ให้ส่งกำลังทหารและยุทโธปกรณ์ที่จำเป็นอีกกระลอกหนึ่ง เพื่อช่วยเหลือกองทัพสยามที่ส่งลงมาจาก กรุงเทพฯ เพื่อสู้รบกับกองทัพพม่านั้น และมีการเกณฑ์กำลังทหารจากเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ที่ ขึ้นกับสยามในสมัยนั้นเข้าร่วมรบกับพม่าด้วย ซึ่งเมืองฝั่งทะเลตะวันตกของสยามภาคใต้ในช่วงเวลา นั้นอยู่ในภาวะวิกฤตมาก และต้องระวังภัยจากศัตรูตลอดเวลา บางเมืองอยู่ในภาวะจำยอมที่จะต้อง ปฏิบัติตามคำสั่งของสยาม แต่ด้วยพันธะทางการเมืองบางเจือใจ เมืองเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะ หลีกเสี่ยงได้ จำต้องผนึกกำลังอย่างเข้มแข็งเพื่อรับมือเหตุการณ์ครั้งนี้โดยพร้อมเพรียงกัน

การทำสงครามระหว่างพม่ากับแนวร่วมสยามที่เป็นเมืองประเทศราชเข้าสมทบด้วยนี้ใช้ เวลานานถึงหกเดือนโดยประมาณ กองทัพฝ่ายพม่าพ่ายแพ้ และสยามสามารถกู้เมืองสาลังได้สำเร็จ อีกครั้งหนึ่ง สิ้นสุดสงครามนี้แล้วทหารเกอดะฮ์ได้แยกย้ายกลับไปยังมาตุภูมิของตน เกอดะฮ์ได้มี บทบาทสำคัญมากในการทำยุทธวิธีในครั้งนี้ นักรบเกอดะฮ์ที่โดดเด่นที่สุดคือวาเซร์หรือลักษมาณา เกอดะฮ์ และนักรบฝ่ายสยามที่เด่นได้แก่พระยายมราช ผลสำเร็จจากการให้ความร่วมมือกับสยาม ในการทำสงครามกู้เมืองสาลังกลับคืนมาจากพม่าเป็นของสยามครั้งนี้ เกอดะฮ์จึงได้รับพระราชทาน บำเหน็จรางวัลจากสยามอย่างคึกคัก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานอิสริยยศ ให้สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมชะฮ์ ที่ 2 เป็นเจ้าพระยาไทรบุรีปะแงหรัน นักรบเกอดะฮ์ก็ได้รับพระราชทานรางวัลและบรรดาศักดิ์จากสุลต่านตามสถานภาพ และสุดท้ายก็ ฌสม ปิดเรื่อง ฌสม ด้วยคำขออภัยต่อผู้ติดตามงานนี้หากมีข้อผิดพลาดประการใดและเชิญชวน ผู้สนใจทั้งหลายได้แก้ไขวินิพนธ์นี้ให้ต่อไป³¹

³¹ แนะนำติดตามศึกษาเรื่องราว ฌสม ในมิติอื่นเพิ่มเติมใน Rattiya Saleh, "Syair Sultan Maulana : Perspektif daripada Usaha Penerjemahan." ใน Sahlan Mohd.Saman. (peny.). *Pengarang Teks dan Khalayak*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1994, pp. 306-317 ; Siti Hawa Haji Salleh, Syair Sultan Maulana atau The Battle for Junk Ceylon : Edisi C.Skinner. ใน Siti Hawa Haji Salleh, 1992, *Kumpulan Esei Sebutir Pasir*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, hlm.73-109; Muhammad Yusoff Hashim, *Syair Sultan Maulana*. Penerbit Universiti Malaya, Kuala Lumpur,

5. รูปแบบ ภาษา การสะกดคำ สไตร์การใช้ภาษา

รูปแบบ (form)

โดยรูปแบบมาตรฐานของบทกวีนิพนธ์ประเภทกลอนฉาอิรแต่ละเรื่องประกอบด้วยบทกลอนไม่จำกัดจำนวนบท ขนาดความยาวของกวีนิพนธ์แต่ละเรื่องขึ้นอยู่กับรายละเอียดของเนื้อหาว่ามีมากน้อยเพียงใด แต่บังคับว่าบทฉาอิรแต่ละบทประกอบด้วย 4 วรรค ในแต่ละวรรคประกอบด้วยคำพื้นฐาน (base-word) ที่มีหรือไม่มีหน่วยคำวิภัตติปัจจัย (affixation) จำนวน 4 คำ ซึ่งอาจประกอบด้วย 10-12 พยางค์ โดยที่พยางค์ท้ายของคำท้ายในแต่ละวรรคของทั้ง 4 วรรคลงสัมผัสสระเหมือนกันหมด คือ aaaa โดยในแต่ละวรรคนั้นมีจังหวะการหยุดเสียงระหว่างคำ (pause) เพียงหนึ่งแห่งเท่านั้น ฉาอิรแต่ละวรรคและแต่ละบทนั้นต้องทำหน้าที่อย่างมีลักษณะเป็นเอกภาพ (unity) คือต้องกล่าวถึงเรื่องเดียวกันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่วรรคที่ 1 ของบทที่ 1 จนจบเรื่องบริบูรณ์

ตัวบท ฉสม เป็นภาษามลายูอักษรยาวี มีความยาว 1,102 บทหรือ 4,408 วรรค ที่กวีจัดเรียงเขียนตามลำดับวรรค เป็นบรรทัดละ 2 วรรค บทละ 4 วรรค 2 บรรทัด โดยเริ่มเขียนวรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 ในบรรทัดที่ 1 ทางขวามือไปทางซ้ายมือ ต่อด้วยวรรคที่ 3 และวรรคที่ 4 บทเดียวกันในบรรทัดที่ 2 จากทางขวามือไปทางซ้ายมือจบ 1 บท จึงต่อด้วยวรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 ของบทที่ 2 ในบรรทัดที่ 3 ต่อเนื่องจนจบที่วรรคสุดท้ายคือวรรคที่ 4,408 ของบทที่ 1,102 รูปแบบพื้นฐาน (เดิม) ของ ฉสม แต่ละบทเป็นดังนี้³²

←	←
a.....วรรคที่ (2)	a.....วรรคที่ (1)
a.....วรรคที่ (4)	a.....วรรคที่ (3)

قيصه بك دسلطان دكه (2)

دغر كن تون سواة مده (1)

ايسي نكري سموث موده (4)

نكرين رامى ترلا لوانده (3)

ภาษา

ตัวบทวรรณกรรมแต่ละประเภท และแต่ละเรื่องทั้งที่เป็นบทร้อยแก้วและบทร้อยกรองย่อมได้ถือกำเนิดมาจากบริบทของเวลาและพื้นที่ (time and space) เรื่องเหล่านี้ได้นำพาให้ผู้เสพสามารถเข้าถึงนัยต่าง ๆ หลายประการเช่น หนึ่ง การผลิตตัวบทเหล่านั้นย่อมได้รับอิทธิพลมาจากธรรมเนียมการใช้ภาษาในพื้นที่และยุคสมัยนั้น สอง เรื่องที่เล่าในตัวบทเหล่านั้นย่อมสะท้อนภาพวิถีชีวิตของสมาชิกในสังคมในพื้นที่ทางภาษาที่ใช้กันในช่วงเวลาที่ผลิตตัวบทนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของ

1980.; Siti Hawa Haji Salleh, *Kesusasteraan Melayu Abad Kesembilan Belas*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1997.

³² ให้อุภาพที่ 12 และ 13 ประกอบคำอธิบาย

การใช้ภาษาด้านการบริหารและจัดการทางสังคม ระบบความเชื่อและวัฒนธรรมชาติพันธุ์ ตลอดจนอุปนิสัยใจคอและทัศนะของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งหมดนี้ได้สะท้อนผ่านภาษาที่เป็นเครื่องมือสำหรับนำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องนั้น³³ การวิจัยภาษาของแต่ละยุคสมัยจึงจำเป็นต้องพึงตัวบท (text) ที่สะท้อนถึงภาพลักษณ์ของสมัยนั้น ๆ อัสมะฮ ฮาจิ โอมาร์ (Asmah Haji Omar) ก็ได้ยึดแนวคิดนี้ และเลือกใช้ตัวบทอาหรับสุลตันเมอลานาที่ได้สะท้อนถึงภาพเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ซึ่งเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์สงครามในช่วงปี พ.ศ.2351-2354 ในสมัยสุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฮาสิมละฮ์ ที่ 2 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ³⁴ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดนี้บางส่วนในการพิจารณาภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียนอาหรับสุลตันเมอลานานี้

นอกจากนี้ อัสมะฮ ฮาจิ โอมาร์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าภาษาใน ฉสม นี้มีลักษณะที่เก่าแก่กว่าภาษาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยได้พิจารณาจากปัจจัยสองประการ ได้แก่ หนึ่ง ฉาอีนีเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงเป็นไปได้ที่กวีเขียนฉาอีนีก่อนคริสต์ศตวรรษดังกล่าว สอง เมื่อเปรียบเทียบภาษาในตัวบทต่าง ๆ ที่เขียนในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ปรากฏว่าภาษาในฉาอีนี ฉสม เก่าแก่กว่าภาษาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และเมื่อนำระยะเวลาตั้งแต่เกิดเหตุการณ์สงคราม (ค.ศ.1808-1811) มาคำนวณรวมกับระยะเวลาที่เป็นไปได้กับพัฒนาการทางภาษาในยุคจารีตที่ผลิตหนังสือด้วยมือนั้นว่า ระยะเวลา 50 ปี คงไม่ได้ทำให้ระบบและโครงสร้างทางภาษาเกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น อัสมะฮ ฮาจิ โอมาร์ จึงสรุปย่ำว่าภาษาที่ปรากฏภาพใน ฉสม เป็นภาษาที่ใช้ในช่วง 25 ปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19

หากสังเกตการใช้คำดังที่ปรากฏในชื่อเรื่องคือ “ฉาอีนีสุลตันเมอลานา” (شعير سلطان مولانا)

นั้น ก็เห็นว่าชื่อกวีนิพนธ์นี้ประกอบด้วยคำภาษาอาหรับทั้งสิ้น ได้แก่ คำ “ฉาอีนี” (شعير), “สุลตัน”

(سلطان), และ “เมอลานา” (مولانا) และฉาอีนีจบลงด้วยคำ “ตัมมัต” (تمت) ในภาษาอาหรับที่แปลว่า จบลง ดังปรากฏในบทที่ 1102 วรรคที่ 4 คำที่ 4

مما تمكن شعير سهك تمت / mematutkan syair sehingga tammat

นอกจากมีการใช้คำภาษาอาหรับแล้ว กวียังได้นำคำภาษาอื่นมาใช้ผสมผสานกันกับภาษามลายูที่เป็นภาษาหลักของตัวบทอาอีนี้อย่างเหมาะสมและสวยงาม ซึ่งเป็นไปตามขนบของความเป็น

³³ Asmah Haji Omar, Bahasa Syair Sultan Maulana: Penggambaran Susunan Pentadbiran Kedah Abad Ke-19, เอกสารประกอบการประชุม Majlis Polemik Sejarah Malaysia Sesi ke-22, เรื่อง มาเลเซียตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 : เกอดะฮ์ [ช่วงที่สาม] จัดโดย Arkib Negara Malaysia, Kementerian Perpaduan, Kebudayaan, Kesenian dan Warisan ในวันที่ 3 พฤศจิกายน 2551 (วันจันทร์) ณ ห้องประชุม Arkib Negara Malaysia, สาขา Kedah/Perlis, Alor Merah, Alor Star, Kedah.

³⁴ Ibid. hlm.1.

دکوتا	/ digoknya	บทที่ 83	วรรคที่ 3	คำที่ 1
کروا	/ kerua	บทที่ 506	วรรคที่ 4	คำที่ 2
فوراي	/ perai	บทที่ 506	วรรคที่ 4	คำที่ 2
بَالِيُو	/ ber+liau	บทที่ 812	วรรคที่ 4	คำที่ 1
کالوڭ	/ khaluang	บทที่ 812	วรรคที่ 4	คำที่ 1

بتارا	/ betara	บทที่ 89	วรรคที่ 1	คำที่ 3
مکوت اندرا	/ Makota Indera	บทที่ 6	วรรคที่ 1	คำที่ 3 และ 4
مهراج	/ Maha Raja	บทที่ 12	วรรคที่ 3	คำที่ 2

سيرا / sira บทที่ 567 วรรคที่ 3 คำที่ 2
 انم / anum บทที่ 19 วรรคที่ 2 คำที่ 2
 کمان / gamelan บทที่ 370 วรรคที่ 2 คำที่ 4
 منبرا /menira บทที่ 186 วรรคที่ 3 คำที่ 4

کورام / kuram บทที่ 272 วรรคที่ 2 คำที่ 5 แปลว่า penjara (ห้องขัง)

ภาษาถิ่นเกอดะฮ์

دباو / dibawak บทที่ 552 วรรคที่ 4 คำที่ 3 คำมูลมาตรฐานคือ dibawa

كچيك / kecil บทที่ 630 วรรคที่ 2 คำที่ 1 คำมูลมาตรฐานคือ kecil

تيتيه / titih บทที่ 748 วรรคที่ 2 คำที่ 4 มาจากคำมูลถิ่นเกอดะฮ์ titis

การสะกดคำ³⁵

ตัวบท ฉสม เป็นลายมือเขียนภาษามลายูที่สะกดด้วยอักษรยาวีแบบจารีต³⁶ ลักษณะการเขียนตัวบทโดยรวมไม่ค่อยสร้างความยุ่งยากแก่ผู้วิจัยมากนักในการที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินเรื่องและการเสพความงามของ ฉสม นี้

เท่าที่ได้ศึกษาตัวบท ฉสม นี้ ผู้วิจัยประสบปัญหาในการอ่านบ้างเป็นบางแห่งตรงที่ตัวอักษรบางคำเปื้อนน้ำหมึกทับบนตัวอักษรจนไม่เห็นลายเส้นเดิม และไม่สามารถมองเห็นจำนวนจุดที่กำกับลายเส้นของตัวอักษรบางตัวได้ชัดเจน ผู้เขียนต้องหาทางออกด้วยการพึ่งพาบริบทของวลีและประโยคที่ต้องเข้าใจเอง เพราะไม่มีเครื่องหมายวรรคตอนแสดงระยะของประโยค ความไม่สมบูรณ์ของต้นฉบับลายมือเขียนนั้นเกิดจากความบกพร่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดจากการคัดลอก ซึ่งผู้คัดลอกไม่ได้มีเจตนาให้เกิดขึ้นแต่อย่างใด ความบกพร่องดังกล่าวมีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1. การสะกดคำที่ไม่เป็นระบบเดียวกัน ตัวอย่างเช่น

سہاري / sehari-hari บทที่ 28 วรรคที่ 1 คำที่ 1

برسوك سوك / bersuka-suka บทที่ 28 วรรคที่ 1 คำที่ 3 และ 4 ควรสะกดเป็น برسوك

سوك / suka บทที่ 31 วรรคที่ 3 คำที่ 4

سوك / suka บทที่ 34 วรรคที่ 1 คำที่ 3

دباو / dibawak บทที่ 552 วรรคที่ 4 คำที่ 3

مباوا / membawa บทที่ 31 วรรคที่ 4 คำที่ 1

³⁵ ผู้วิจัยได้แจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับการสะกดคำในตัวบท ฉสม เพิ่มเติมในบทที่ 6

³⁶ ไม่ได้สะกดด้วยระบบการสะกดของสภาภาษาและหนังสือ (Dewan Bahasa dan Pustaka) มาเลเซีย ปัจจุบัน ศึกษาวิธีสะกดภาษามลายูด้วยอักษรยาวีจาก รัตติยา สาและ, การอ่านและการเขียนภาษามลายูด้วยอักษรยาวี, มูลนิธิเสรียอร์กเคศ-นาคะประทีป, กรุงเทพฯ, 2529.

مہاراج / Maharaja บทที่ 10 วรรคที่ 1 คำที่ 4

مہراج / Maharaja บทที่ 12 วรรคที่ 3 คำที่ 2

2. การเขียนซ้ำ เช่นที่ปรากฏในฉาอิรบที่ 17 วรรคที่ 2 คำที่ 4

همب خاص فذبکدبکد Hamba khas pada ~~baginda~~ baginda

3. การใส่จุดไม่ครบจำนวน หรือลืมใส่จุดในลายเส้นของรูปอักษรบางรูป หรือใส่จุดผิดที่ เช่น คำ *فيساري* / pistari ในบทที่ 4 วรรคที่ 1 คำที่ 4 ผู้เขียนไม่ได้ใส่จุด 2 จุดกำกับเหนือรูปอักษร “ ّ ” /t/ คำที่ถูกเป็น *فيساري* หรือคำ *سهنگ* ในบทที่ 1102 วรรคที่ 4 คำที่ 4 ผู้เขียนใส่จุดสามจุดบนลายเส้น ۞ ซึ่งผิดที่

4. การสะกดคำผิด เช่นที่ปรากฏใน ฉาอิรบที่ 24 วรรคที่ 2 คำที่ 4

جباتنن ايت كرجا* دالم Jabatannya itu kerja di dalam

5. การใช้สัญลักษณ์แทนหน่วยเสียงสระ หน่วยเสียงพยัญชนะ กำกับไม่คงที่ ตัวอย่างเช่น คำ *در دالم* / dari dalam ในฉาอิรบที่ 113 วรรคที่ 3 คำที่ 1 ไม่ปรากฏรูปอักษร *ي* ในคำ *در ي* /dari หากแต่มีรูปอักษร *ا* และ *ي* ปรากฏในคำ *داري* /dari ในฉาอิรบที่ 119 วรรคที่ 1 คำที่ 3 เป็นต้น

6. การคัดลอกตัวบทฉาอิรมิต ต้องตัดบททิ้งทั้งบท

براف لام ددالم سکارا فرته ون جعفرول دچترا
فراهو وان جعفرول بناس دبويچ فچه سكالې برجاس

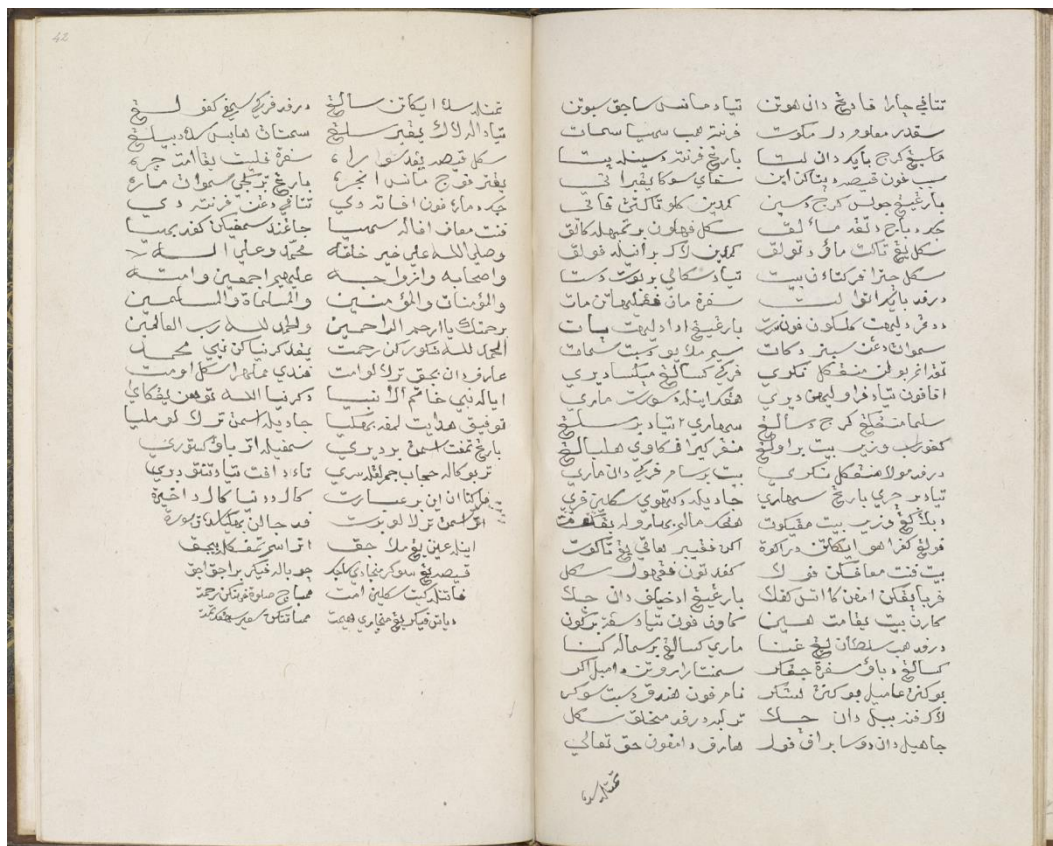
[Perintah Wan Ja'afar pula dicitera berapa lama di dalam segara
di Buyung Pecah sekali berjasa perahu Wan Ja'afar pula binasa]
(ฉาอิรบที่ 540 หน้า 21 วรรคที่ 1, 2, 3, และ 4)

หรือเขียนคำซ้ำก็ตัดคำออก เช่น คำ **مكوت** ในฉาอริบทที่ 85 วรรคที่ 1 คำที่ 5 ถูกขีดฆ่า

ออก หรือเขียนคำที่ถูกต้องทับลายเส้นของคำที่เขียนผิด เช่น คำ **سكل** /segala คำที่สะกด

ถูกต้องเป็น **سكل** (ที่รูปอักษร **س** ต้องมีจุดกำกับเหนือลายเส้นหนึ่งจุด) ในฉาอริบทที่ 103

วรรคที่ 3 คำที่ 3

ภาพที่ 14 : เนื้อหาท้ายบท ฉสม ฉบับ MS No.19 (British Library, Add.12394, ff. 47v-48r.) ในหน้า verso ประกอบด้วยบทฉาอริ 27 บรรทัด 54 วรรค ตรงมุมซ้ายใต้บรรทัดที่ 27 มี 'Kata Penarik' (คำส่ง)

เขียนว่า 'تمتله سده' (Tamatlah sudah [จบลงแล้ว]) เป็นคำเดียวกันกับคำที่ 1 และ 2 ในต้นบรรทัดที่

1 ในหน้า recto ที่ประกอบด้วยบทฉาอริ 22 บรรทัด 44 วรรค

แหล่งที่มา: Annabel The Gallop, A Malay ballad from Kedah: the naval battle for Phuket.

<http://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/02/malay-ballad-from-kedah-the-naval-battle-for-phuket.html>

สไตล์การใช้ภาษา

สำหรับคำว่า สไตล์การใช้ภาษาในงานนี้หมายถึงวิธีการหรือท่วงทำนองการใช้ภาษานั้น ๆ โดยเฉพาะการใช้ภาษาในงานเขียนหรือการประพันธ์³⁷ ภาษา ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างสมาชิกในชีวิตประจำวันในสังคม พร้อมกันนั้นภาษายังได้สะท้อนถึงคุณค่าทางจริยธรรมด้านต่าง ๆ (ethical values) ของผู้ใช้ภาษานั้น ในโลกวรรณกรรม (literary world) สไตล์การใช้ภาษาถูกยกระดับขึ้นเป็นสไตล์ภาษาวรรณกรรม นั่นคือภาษาถูกเน้นให้เป็นเครื่องมือทางศิลปะ ดังนั้น สไตล์ภาษาวรรณกรรม (literary style) ในที่นี้จึงหมายถึงภาษาที่ถูกนำไปใช้ในงานวรรณกรรมและหรือวรรณคดีเป็นการเฉพาะ ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากสไตล์การใช้ภาษาในงานเขียนทั่วไป ภาษาวรรณกรรมถูกสร้างขึ้นมาจากคุณค่าทางวรรณคดี (literatural value : ผู้วิจัย) ที่ประกอบด้วยเนื้อหาของคุณค่าด้านความงาม (esthetic value)³⁸ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะที่เร้าใจและก่อให้เกิดความรู้สึก ที่โน้มน้าวพลังความคิดและปัญญา และสร้างความบันเทิงใจเป็นบางครั้ง

การลำดับเหตุการณ์ของ นสรม (นสรม ฉบับปรับปรุงโดยรัตติยา สาและ)

[Hal.] ย่อมาจากคำเต็ม *Halaman* แปลว่า หน้าหนังสือ (ในที่นี้หมายถึงหน้าเอกสารต้นฉบับ)

Epi = Episod (ตอน), บ = บทที่, ว = วรรค

การแบ่งบทฉาอิร (นสรม) ออกเป็น 3 ส่วน เพื่อความสะดวกในการศึกษาวิเคราะห์และใช้อ้างอิงในการวิจัยเรื่องนี้ ให้ดูตารางที่ 1 ในบทที่ 3 ประกอบ

แผนภูมิ 2 : การลงตัวเลขกำกับเนื้อหาตามลำดับของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏใน นสรม

ส่วนที่หนึ่ง เปิดเรื่อง		
ภาพสะท้อนความรุ่งเรืองของรัฐสุลต่านเกอดะฮ์ [Hal.1] บ1,ว1 - [Hal.3], บ36,ว4		
ลำดับตอน (Epi)	ลำดับบทฉาอิร	เหตุการณ์/(เนื้อหา)
หนึ่ง	(1) บ1- 36	-เปิดเรื่องแนะนำสภาพความเจริญรุ่งเรืองของเมืองเกอดะฮ์ สุลต่านเจ้าปกครองนคร และ

³⁷ Keris Mas, *Perbincangan Gaya Bahasa Sastera*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1990, hlm.13.

³⁸ แหล่งเดิม, หน้า 15.

		ขุนนางอาวุโสฝ่ายต่าง ๆ ของเกอดะฮ์
ส่วนที่สอง กบฏปาตานี พ.ศ.2351 – สภาพหลังสงครามที่เกอดะฮ์		
(2.1) กบฏปาตานี [Hal.3] บ 37, ๗1 - [Hal.8] บ 107, ๗4 แบ่งเนื้อหาเป็น 4 ตอน		
สอง	(1) บ 37-45 (2) บ 46-78 (3) บ 79-81 (4) บ 82-107	เริ่มต้นด้วยการบอกเล่าเหตุการณ์ที่เป็นความขัดแย้งระหว่าง दाโตะมาฮารามา กับสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมยะฮ์ ที่2 จนเหตุการณ์บาดหมางระหว่างเกอดะฮ์กับเจ้าเมืองสิงโฆราเกี่ยวกับการปราบกบฏปาตานีสามารถสิ้นสุดลงด้วยดี
(2.2) การศึกสงครามที่เกาะสาละง์(กลาง) พ.ศ.2352 [Hal.8] บ 108, ๗1 - [Hal.66] บ 883, ๗4 แบ่งเนื้อหาเป็น 7 ตอน		
	(1) บ 108-113 (2) บ 114-306 (3) บ 307-350 (4) บ 351-398 (5) บ 399-432 (6) บ 433-661 (7) บ 662-883	การแบ่งส่วนของเนื้อหาดังปรากฏนี้ประกอบด้วย 1) ปฏิบัติการของกองทัพพม่าที่เข้าโจมตีเมืองสาละง์ 2) การเตรียมการของกองทัพฝ่ายสยาม 3) สงครามปะทุครั้งที่ 1 ที่ต้นฉมฉมบู /ท่าข้าม 4) การพักทัพชั่วคราวเพื่อรอดูท่าทีความเคลื่อนไหวของกองทัพฝ่ายพม่าในช่วงที่สอง 5) การทำสงครามครั้งที่สาม
(2.3) สภาพหลังสงครามที่เกาะสาละง์ [Hal.66] บ 884, ๗1 - [Hal.79] บ 1059, ๗4		
	บ 884 -1059	สภาพหลังสงครามที่เกาะสาละง์ : ประกอบด้วย 1) การก่อการอันเลวร้ายของฝ่ายชนะศึก 2) เรื่องราวเกี่ยวกับพระยาทศโยธาและพระยาพิชัยอินทราที่ยกทัพไปรวบ 3) พระยาพิชัยสงครามที่เดินทางมาจาก

		ตะกั่วทุ้งมอบป้อมให้ “วาเชีร” (ลักษณาณาซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารฝ่ายเกอดะฮ) ดูแลต่อ 4) สภาพความยุ่งยากและความวุ่นวายที่เกิดขึ้น เมื่อฝ่ายสยามเห็นเรือของกองทัพพม่า ยกกำลังทัพจู่โจมตีสาละ 5) การเข้าทำสงครามของพระยายมราช 6) พระยายมราช ส่งหน่วยพิฆาต 7) การสร้างกำแพงเมืองสาละขึ้นใหม่เพื่อแทนกำแพงเก่าที่ถูกทำลายพินาศแล้ว 8) พระยายมราชถอนตัวออกไปจากสาละ 9) กำลังทหารของเกอดะฮถอนตัวออกไปจากสาละ
(2.4) สภาพหลังสงครามที่เกอดะฮ [Hal.79] บ 1060, ว1 - [Hal.80] บ 1077, ว4		
	บ1060-1077 บ1060-1063 บ1064-1068 บ1069-1077	สภาพหลังสงครามที่เกอดะฮ แบ่งออกเป็นดังนี้ ประกอบด้วย 1) การเข้าเฝ้าสุลต่านอะหมัดตามณุดดินฮาลิมอะฮ ที่ 2 และ 2) พระราชพิธีพระราชทานบำเหน็จรางวัล และบรรดาศักดิ์แก่ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
ส่วนที่สาม ปิดเรื่อง		
ความในใจของกวีเกี่ยวกับการเขียน จสม ... [Hal.81] บ1078, ว1 - [Hal.82], บ1102, ว4		
สาม	บ1078-1102	ปิดเรื่อง... บทสรรเสริญ มีทั้งหมด 25 บทกลอน ประกอบด้วย 1) กวีสรรเสริญเอกอัลลอฮ์ และบรรดานบี 2) กวีขอภัยต่อผู้ที่ถูกพาดพิงชื่อในฉาอ์ที่อาจไม่พอใจ 3) กวีขอภัยต่อผู้อ่านทุกคนหากว่ามีความผิดพลาดปรากฏในบทกลอนนี้ และได้เชิญชวนผู้อ่านช่วยกันแก้ไขบทกวีนี้ให้ถูกต้อง

บทที่ 5
ตัวบทฉาอิรสูลตันเมาลানা
(ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน-แปลเป็นภาษาไทย)

ข้อตกลงเบื้องต้น

ต้นฉบับตัวเขียน ฉสม ชื่อ MS No.19 นี้มีความยาว 1,102 บท ไม่มีเลขหน้าหนังสือ ไม่มีเลขกำกับลำดับบทและวรรค ผู้วิจัยจำเป็นต้องใส่ตัวเลขกำกับและเครื่องหมายวรรคตอนบางรูปในตัวบทฉบับปริวรรต (ฉสม3) นี้ ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำตัวเลขเหล่านั้นไปใช้ประโยชน์ในการอ้างอิงในลำดับต่อไป รายละเอียดมีดังนี้

ความหมายของอักษรย่อและเครื่องหมายในบทนี้เป็นดังนี้

นคข	=	หน้าเดิมทางขวามือของต้นฉบับตัวเขียน (recto)
นคช	=	หน้าเดิมทางซ้ายมือของต้นฉบับตัวเขียน (verso)
ค	=	คำที่
บ	=	ฉาอิรบทที่
ว	=	วรรคที่

ตัวอย่าง

นคข2/บ1/ว1/ค3=	หน้าเดิมขวามือของต้นฉบับตัวเขียนที่ 2 ฉาอิรบทที่ 1 วรรคที่ 1 คำที่ 4
C. Skinner	= Cyril Skinner เจ้าของผลงาน ฉสม2
MYH	= Muhammad Yusoff Hashim เจ้าของผลงาน ฉสม1
รยส	= รัตติยา สาและ เจ้าของผลงาน ฉสม3
สยศ	= สีดี้ฮาวา ฮาหมัดคอลและฮ (Siti Hawa Haji Salleh)
อมศ	= อิสมาอิล คอลและฮ (Ismail Salleh)
(...)	= เพิ่ม ตัวอย่างเช่น men(d)engar หมายถึง เพิ่มอักษร d ระหว่างอักษร n และ e ตามภาษาเขียนปัจจุบันเป็น mendengar
[...]	= เปลี่ยนเป็น ตัวอย่างเช่น si[e]gera หมายถึง เปลี่ยนอักษร i เป็น e ตามภาษาเขียนปัจจุบันเป็น segera
<...>	= ตัดออก ตัวอย่างเช่น bawa<k> หมายถึง ตัดอักษร k ออกตามภาษาเขียนปัจจุบันเป็น bawa
อักษรเอียง	= คำ หรือวลี หรือประโยคที่เป็นอักษรเอียงซึ่งปรากฏในบทฉาอิรบางวรรคนั้น บอกให้รู้ว่ามีคำอธิบายเพิ่มเติมในบทที่ 6 ถัดไป หรือเพื่อแสดงให้เห็นว่าคำนั้นมีการออกเสียงแตกต่างจากปัจจุบัน ตัวอย่าง เช่น tah[kh]ta แสดงว่าปัจจุบันสะกดเป็น takhta limpah ในบทที่ 6 อธิบายว่า MYH ปริวรรตเป็น lempah p[b]estari แสดงว่าคำที่ถูกต้องสะกดเป็น bestari

การทับศัพท์ = มีการใช้คำภาษาเดิมตามต้นฉบับในการเรียกชื่อเฉพาะของวัตถุ ได้แก่ ชื่อเรือประเภทต่าง ๆ อาวุธปืน ตำแหน่ง คำบรรดาศักดิ์ เป็นต้น
การแทนเสียงภาษามลายูด้วยอักษรไทยในการแปลบทอาอ์นี ผู้วิจัยได้ปรับใช้วิธีสะกดตามที่ปรากฏในคู่มือระบบเขียนภาษามลายูปาตานีอักษรไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2553¹

อาอ์ บทที่	ตัวบท ฉสม3 /หน้าหนังสือต้นฉบับ	ฉสม3 แปลและถอดความ
	นดช1 /บ1/ว1	
ส่วนที่หนึ่ง		
เปิดเรื่อง		
ความรู้เรื่องของรัฐสุลต่านเกอดะฮ์		
อาอ์บทที่ 1-36		
1	Dengarkan tuan suatu madah, kisah baginda sultan di Kedah, negerinya ramai terlalu indah, isi negeri semuanya mudah.	เชิญท่านฟังลำน้าเพลงเทอดพระเกียรติ คือเรื่ององค์สุลต่านแห่งเกอดะฮ์ภารา บ้านเมืองรุ่งเรืองสวยงามเหลือคณา ปวงประชามั่งมีศรีสุขถ้วนหน้ากัน
2	Ismu baginda Sultan Maulana, Ahmad Tajuddin gelar rencana, ibni Sultan Abdullah yang ghana, bangsa di atas tah[kh]ta kencana.	พระสมัญญานาม “สุลตันเมาลานา” พระราชทินนาม “อะฮมัดตามุดดิน” ราชโอรสสุลตันอับลละฮ์ทรงอินทร์ แห่งวงศ์ราเชนทร์บัลลังก์กาญจน์
3	Akal baginda sangat sempurna, adil dan murah terlalu bahana, masyhur limpah anta permana, dikasih oleh mulia dan hina.	พระสติปัญญาสมบูรณ์ล้ำ ยุติธรรมและใจบุญมากเหลือล้น ชื่อเสียงลือเลื่องกว้างไกลไพ่น เป็นที่รักของชนสูงวงศ์และผู้อ่อนด้อย
4	Bangsawan muda sultan p[b]estari, baik paras sukar dica<ha>ri, di dalam luruh seisi negeri, dengan baginda tiada seperi.	หน่อกษัตริย์ยุพราชแสนประเสริฐ โฉมงามพริศยากจักไผ่หา ผู้ใดในแคว้นแดนดินถิ่นนครา กับองค์ราชามีอาจเทียบเทียมทัน
5	Adinda baginda Sultan Muda, di bandar Perlis semayam baginda,	สมเด็จพระอนุชา ‘สุลตันมูดา’ พระองค์ทรงประทับ ณ เปริลิสพารา

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, คู่มือระบบเขียนภาษามลายูปาตานีอักษรไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ราชบัณฑิตยสถาน, กรุงเทพฯ, 2553.

- di sana pun tempat *paduka nenda*,
hulubalang pegawai semuanya ada.
- 6 Masa kerajaan makota indera,
kerjanya sehingga memperbaiki negara,
diaturnya pula pekan pesara,
ramai kembali seperti *duara*.
- 7 Baginda semayam di *Kota Kuala*,
di kota *nenda marhum* yang ‘ala,
kota tanah diperbuatnya pula,
lapis di luar mengadangkan bala.
- 8 Baginda sangat bijak *p[b]estari*,
melayani segala kelengkapan negeri,
lengkap dengan pegawai menteri,
cukup seperti perintah bahari.
- 9 Datuk Bendahara panglima negeri,
letakan baginda marhum *p[b]estari*,
tetapi berida sangat pek[ɟ]ari,
tiada kuasa memerintahkan negeri.
- 10 Kapitnya itu Datuk Maharaja,
sahaja keturunan orang bekerja,
Jabatan *Bendahari* ia bekerja,
lagi dikasih sultan remaja.
- 11 Karunia baginda nyata pek[ɟ]ari,
sebab hendak memelihara negeri,
anaknya diambil jadikan isteri,
barang kehendak sekalian diberi.
- 12 Segala pegawai hulubalang dan
menteri,
sekaliannya diserahkan sultan *p[b]estari*,
- ที่โน่นก็ฐานถิ่นพระปิตามหะ
ทั้งนายกongและเจ้าหน้าที่มีไว้ให้พร้อม
- ในรัชสมัยมาโกฏาอินเดอราสวยราชย์
ทรงราชกิจบำรุงนคราขเป็นเนื่องนิตย์
ทรงจัดตลาดยี่สานเป็นระเบียบกิจ
ให้พลิกโณมรุ่งเรืองได้คุดังเดิม
- พระองค์ประทับอยู่ ณ โกตาแก้วลา
ณ วังพระปิตามหะมรรหมผู้สูงศักดิ์
ทรงสร้างกำแพงเนินดินไว้ด้านรับ
เป็นรั้วกันชั้นนอกสกัดกั้นตราย
- พระองค์ทรงพระปรีชาชาญยิ่ง
ทรงดูแลทุกสรรพสิ่งในราชธานี
ให้มีพร้อมทั้งเจ้าหน้าที่เสนาบดี
ครบถ้วนถี่ตามวิถีแห่งก่อนกาล
- ดาโต๊ะเป็นดาฮาราแม่ทัพเมือง
เจ้ามรรหมเรื่องนามทรงตั้งให้
แต่เห็นชัดว่าขราภาพมากแล้ว
ไม่มีกำลังจะปกครองบ้านเมือง
- ดาโต๊ะมาฮารามาคุ่หุคียงข้างฟ่าน
ก็เป็นหน่อเนื้อเชื้อไขเจ้าพนักงาน
ดำรงตำแหน่งงานการคลัง
และยังเป็นที่พระยุพราชโปรดปราน
- พระมหากรุณาธิคุณเป็นที่ประจักษ์
ด้วยมีพระประสงค์จะป้องปัดนักรี
ทรงรับธิดาดาโต๊ะมาฮารามาเป็นมเหสี
ปรารถนามีสิ่งใดทุกอย่างต้องได้
- บรรดาเจ้าหน้าที่แม่กองและเสนาบดี
สุลต่านเรื่องฤทธิทรงพระราชทาน

- kepada Maharaja Menteri bestari,
memerintah ganti panglima negeri.
- 13 Akal bicara sangat sempurna,
tetapi tuturnya sedikit tahana,
pegawai yang lain pada Laksamana,
anak cucunya banyak berguna.
- นดข2 /บ14/ว3
- 14 Tiada lama memerintahkan ganti,
hukum Allah Bendahara pun mati,
apakah fikir Seri Narapati,
mengalihkan nama lagi dinanti.
- 15 Adik kepada menteri p[b]estari,
itu pun memegang jabatan negeri,
budi *peker<a>ti* agung ugahari,
bergelar Paduka Maha Menteri.
- 16 Ia pun sangat dikasih baginda,
terlebih sedikit daripada kekanda,
tetapi sedikit menjelisnya tiada,
dengan abangnya hendak berganda.
- 17 Laksamana pegawai yang muda,
hamba khas pada baginda,
anak saudara kepada bonda,
lakunya itu diharap pun ada.
- 18 Kepada bandar jadi panglima,
segala kerja dititahkan sama,
tambahan di laut jabatan selama,
tiada lagi putus menjelma.
- 19 Temenggung Seri Indera Wangsa,
bagas anum sikap perkasa,
- แต่มาฮารามาเมนเตอริมากความสามารถ
ให้บังคับบัญชาแทนแม่ทัพเมือง
- สติปัญญาสมบูรณ์พร้อม
แต่ท่านพูดจาซึ่งซึ่งสักหน่อย
เจ้าหน้าที่อื่นอื่นที่ไม่ใช่ ‘ลักษมาณา’
เป็นลูกหลานของท่านที่ใช้ประโยชน์ได้มาก
- ปฏิบัติราชการเมืองแทนกันได้ไม่นาน
ถึงเกณฑ์แห่งอัลลอฮฺเป็นดาฮาราก็อาสัญ
ศรีนรบดีทรงวินิจฉัยเป็นประการใดนั้น
คือเรื่องการตั้งคนใหม่ให้รอไปก่อน
- น้องชายเสนาบดีผู้มากความสามารถ
นั้นก็ถือตำแหน่งในราชการเมือง
กิริยามารยาทท่านนั้นงามยิ่งนัก
มีบรรดาศักดิ์เป็นปาตุกามาฮาเมนเตอริ
- ท่านเป็นคนหนึ่งที่สุลต่านทรงโปรดมาก
มีลักษณะเหนือกว่าพี่ชายสักนิด
แต่ก็มีลับลมคมใน
มักชอบชิงดีเอาชนะพี่ชาย
- ท่านลักษมาณาเจ้าหน้าที่หนุ่ม
เป็นราชองครักษ์เฉพาะในพระองค์
เป็นหลานชายฝ่ายพระชนนี
ลักษณะท่านผู้นี้ที่น่าวางใจได้
- ท่านเป็นแม่ทัพเมือง
พร้อมกับบังคับบัญชาขอเนกากิจ
ยังเป็นกิจทางทะเลที่ปฏิบัติอยู่เนื่องนี้
ก็คอยแวะเวียนดูแลมิได้ขาด
- เตอเมิงซุงเสอริอินเดอรารังสา
หนุ่มฉกรรจ์องอาจและหาญกล้า

	dikasih oleh sultan berbangsa, benih bekerja beberapa masa.	เป็นคนที่สุลต่านผู้สูงศักดิ์ทรงโปรดฯ เป็นหน่อเนื้อพนักงานสืบเนื่องมานาน
20	Budinya baik digemar baginda, akal bicara kadar memada, patut dengan umurnya muda, sikapnya baik bangsa pun ada.	มารยาทท่านงามองค์ราชันทรงโปรดฯ ความคิดอ่านโลดลี้วใช้ได้พอตัว สมควรแก่วัยที่ยังเยาว์อยู่ อุปนิสัยดีงามมีสกุลขุนชาติ
21	Paduka Seri Raja bangsawan muda, hamba khas juga pada baginda, bicara dan kerjanya tiada mengada, sekadar meny[j]unjung titah dan sabda.	ปาตุกาเสอริราชมาราชสกุลหนุ่ม เป็นองครักษ์เฉพาะในพระองค์เช่นเดียวกัน ใช้วาจาและการกระทำมิได้เกินเลย ได้แต่ถวายงานเท่าที่ทรงสั่งและดำรัส
22	Baginda pun kasih kepada ia, serta diharap dengan percaya, tuturnya benar teguh bersetia, <i>polos</i> tiada kepada ia.	องค์สุลต่านก็ทรงโปรดท่าน ทรงฝากความหวังและไว้วางพระทัย เขาเป็นคนถือสัจจะวาจาและรักดีมั่น เรื่องที่จะบิดเบือนนั้นเขาไม่มี
23	Maharaja Lela pegawai barida, jadi harapan pada baginda, akal bicara ganda berganda, gurau jenaka pandai bersenda.	มาฮารามาเลลาเจ้าหน้าที่อาวุโส เป็นคนที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัย สติปัญญาท่านล้ำลึกไกล รู้จักเฝ้าหยอกชวนให้ได้ขำ
24	Jabatannya itu kerja dalam, akal bicaranya meliputi alam, <i>jika siapa hemat yang kelam,</i> <i>ke dalam perutnya masuk menyelam.</i>	ตำแหน่งท่านนั้นทำหน้าที่ฝ่ายใน สติปัญญานั้นหรือครอบคลุมจักรวาล หากใครคิดการประการใดที่ยังคลุมเครือ ก็ต้องพยายามเข้าใจถึงแก่นแท้จนได้
25	Adapun Seri Paduka Tuan, ia pegawai di dalam kawan, <i>pada berkira payahlah lawan,</i> itulah digemar Yang Di Pertuan.	สำหรับเสอริปาตุกาตวน เป็นทั้งเจ้าหน้าที่และเป็นพระสหาย เรื่องการเจรจาความหาใครสู้ด้วยยาก เป็นดั่งนั้นสุลต่านถึงทรงโปรดฯ
26	Menjadi hakim Seri Raja Wangsa, jabatannya itu kerja memeriksa, dakwa menda'i padanya termasa, <i>faqih</i> menentukan benar dan dosa.	เสอริรามาวังสาเป็นตุลาการ ท่านนั้นครองตำแหน่งงานไต่สวน เรื่องร้องเรียนฟ้องร้องเป็นงานของท่าน เพราะชำนาญการตัดสินว่าถูกและผิด

- 27 Lagi beberapa pegawai menteri,
Tu<h>a muda pitah bestari,
berapa hulubalang sem(b)erap negeri,
penghulu panglima jajahan negeri.
- มีเจ้าหน้าที่เสนาบดีอีกหลายคน
แก่และหนุ่มที่เก่งและมีความรู้ดี
มีนายกongประจำเมืองครบจำนวน
มีหัวหน้าแม่ทัพครบแคว้นแดนที่ครอง
- นดช2/บ28/ว1
- 28 Sehari-hari bersuka-suka,
berbagai jenis laku mereka,
bermain dengan gurau *jenaka*,
barang kehendak ada *belaka*.
- วันหนึ่งวันหนึ่งได้แต่สรวลเสเฮฮา
ตามแต่ประสาของพวกเขา
เล่นหลอกหยอกเฝ้าเร่ฤดี
ประสงค์สิ่งใดก็มีได้ทั้งนั้น
- 29 Berapa pula dagang dan *senteri*,
masuk berniaga ke dalam negeri,
sekalian bangsa berhimpun mari,
berjual beli sehari-hari.
- อีกทั้งพ่อค้าและนักปราชญ์จำนวนหนึ่ง
ที่เข้าไปค้าขายในเขตธานี
ชนชาติต่างต่างที่รวมกันมาที่นี่
ได้ค้าได้ขายไปทุกวัน
- 30 Sekalian dipelihara sultan p[b]estari,
disamakan dengan anak negeri,
ditek[g]ah segala isi negeri,
buat kekerasan tiada diberi.
- สุลต่านเรื่องนามทรงดูแลเขาทุกคน
เหมือนกับเป็นประชาชนในชาติ
ทรงห้ามบรรดาประชาราษฎร์
ทรงไม่อนุญาตกระทำการรุนแรงใดใด
- 31 Sekalian sampai meng(h)adap *belaka*,
ditegur baginda dengan manis muka,
dagang sekalian terlalu suka,
membawa persembahan berbagai
aneka.
- ใครใครไปถึงต้องได้เข้าเฝ้าฯทั้งนั้น
ทรงปฏิเสธด้วยพระพักตร์อันแจ่มใส
ชาวต่างชาติทั้งหลายแสนสุโขทัย
ได้น้อมถวายเครื่องบรรณาการอเนกภัณฑ์
- 32 Hina dina meng(h)adap sendiri,
tiada sekali digusari,
sangat rahim sultan p[b]estari,
limpah meliputi seluruh negeri.
- จะยากจนต่ำต้อยแค่ไหนเข้าเฝ้าฯได้
ไม่เคยเลยสักครั้งที่พระองค์ทรงกริ้ว
สุลต่านเรื่องฤทธิทรงมีพระเมตตา
มากล้นทั่วถิ่นแดนแคว้นนครา
- 33 Sangat sentosa di dalam negeri,
bersuka-sukaan sehari-hari,
ramai dengan tepuk dan tari,
beramai-ramaian ke sana ke mari.
- ในเมืองนี้มีความสุขสงบสันติสุข
ทุกวันได้แต่สนุกสนานบรรดา
สนุกกับการปรบมือรำร่ามากทำ
รื่นเริงเฮฮาทางโน้นทางนี้

34	Isi negeri suka termasa, makanan makmur melimpah desa, duli baginda sangat perkasa, menghukumkan orang salah dan dosa.	เหล่าพสกนิกรสุขสำราญทุกเวลา อุดมด้วยอาหารท่วมพื้นถิ่นที่ครอง พระองค์ทรงพระปรีชาชาญมาก ในการลงอาญาผู้ผิดและก่อกรรมบาป
35	Pengawasan baginda tiada bermasa, melimpahkan adil senantiasa, tiada pandang kepada bangsa, disamakan belaka daif dan kuasa.	พระองค์ทรงดูแลถิ่นที่ครองไม่จำกัดเวลา ทรงให้ความเป็นธรรมสม่ำเสมอ ไม่ทรงเห็นแก่ชาติตระกูลของเธอ จะขัดสนหรือรวยอำนาจเท่าเทียมกัน
36	Sekianlah disebut perintah negeri, serta kisah pegawai menteri, kudrat Allah pula berlari, ke atas hambanya menjadi(kan) peri.	ขอกล่าวถึงการปกครองบ้านเมืองแค่นี้พอ รวมทั้งเรื่องราวเจ้าหน้าที่เสนาบดี ด้วยพลาณภาพแห่งอัลลอฮฺฯ ได้ปรับวิถี ให้เป็นเรื่องราวของบ่าวพระองค์

ส่วนที่สอง

(2.1) เหตุการณ์กบฏดาตูบังกาลันปาดานิ พ.ศ.2351 ฉาอิรบทที่ 37-107

37	Dengan demikian berapa antara, perintah menjadi suatu cetera, Datuk Maharaja kedua bersaudara, semana-mana ditimpa mara.	ถัดจากนั้นไปไม่นาน ได้บังเกิดเรื่องวิบัติขึ้นอีกเรื่อง ดาโต๊ะมาฮารามาสองพี่น้อง บังเอิญต้องประสบเคราะห์กรรม
38	Dimurka oleh duli makota, sebab enggan meng(h)adap senjata, cap dan rakyat diambil semata, tetapi tiada dirampas harta.	‘รูลีมโกฏา’ทรงกริ้วจัด ที่หลีกเลี่ยงการสู้รบทำสงคราม ตราและปราชาชนทรงเรียกคืนครบ แต่ไม่ทรงยึดทรัพย์สินไป
39	Jauhar yang di atas takhta julang, itu pun baginda kurniakan pulang, sengketanya tiada lagi berulang, habis pertemuan di lelakon dalang.	เพชรพลอยที่ติดอยู่กับเสลี่ยง นั้นก็พระองค์พระราชทานคืน ความขัดแย้งจึงไม่เกิดซ้ำ ละครของดาหลังจึงจบลงเพียงนี้

- 40 Demikian pula sebab karena,
Datu Pangkalan berbuat bencana,
 upayanya tiada sampai ke mana,
 berbuat garang melakukan tahana.
- ที่เป็นเช่นนั้นก็ด้วยเหตุว่า
 ดาตูปังกาลันก่อเหตุวุ่นวาย
 ทั้งที่ความสามารถนั้นมีไม่ถึงไหน
 ก็กระทำรุนแรงก่อการนิรคุณ
- นคข3/บ41/ว3
- 41 Kepada Siam berbuat bantahan,
 barang kehendaknya semua ditahan,
 sudah diketahui diri kelemahan,
 hendak melawan berbunuh-bunuhan.
- ก่อความกระด้างกระเดื่องแข็งข้อต่อสยาม
 ขัดขวางทุกอย่างที่สยามต้องการ
 ทั้งที่รู้ตัวดีว่ายังด้อยกว่าเขาทุกอย่าง
 ก็ยังจะต่อสู้ประหัตประหารกันไม่หยุด
- 42 Hendak dilawan Siam berperang,
 hal dirinya sekaliannya kurang,
 Raja Siam melakukan garang,
 dengan sebentar disuruhnya serang.
- ต้องการทำศึกสู้รบกับสยาม
 ทั้งที่ตัวเองนั้นด้อยกว่าเขาทุกสิ่ง
 เจ้าเมืองสยามปฏิบัติการรุนแรงจริง
 มีบัญชาสั่งให้โจมตีโดยทันที
- 43 Kedah Patani sudah tertentu,
 takluk ke benua Siam itu,
 tatkala demikian perintah *r[d]atu*,
 Kedah pun disuruh memukul ke situ.
- เกอดะฮ์ ปาตานี แน่นนอนแล้ว
 ถูกผนวกขึ้นกับเมืองสยามนั้น
 ครั้นดาตูได้บัญชาการไปอย่างนั้น
 เกอดะฮ์จึงโดนสั่งให้ไปโจมตีที่นั่น
- 44 Angkatan sekalian berhimpun di
 Singgora,
 angkatan Kedah pun disuruh si[e]gera,
 naik memukul Patani angkara,
 jika lambat Kedah pun cedera.
- กองทัพทั้งหลายชุมนุมกันที่สิงโกรา
 กองทัพเกอดะฮ์ก็โดนสั่งให้รีบไป
 ยกทัพไปตีปาตานีอหังการ
 หากชักช้าเกอดะฮ์ก็ต้องเสียหาย
- 45 Hemat baginda yang maha mulia,
 tatkala demikian kehendak dia,
 hendak dibantah kurang upaya,
 diberilah angkatan menolak bahaya.
- ด้วยพระราชนิพนธ์อันประเสริฐล้ำ
 เมื่อสยามประสงค์ให้เป็นเช่นนั้น
 ไม่มีกำลังพอที่จะคัดค้าน
 จึงส่งกองทัพไปเพื่อปิดเป่าภัย
- 46 Datuk Maharaja dititahkan sultan,
 jadi panglima membawa angkatan,
 serta pegawai memegang jabatan,
 dititahkan jangan berlambatan.
- โปรดเกล้าฯ ให้ดาโต๊ะมาฮารามา
 เป็นแม่ทัพนำกองทัพไป
 พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ตามตำแหน่ง
 ทรงดำรัสว่าอย่าได้แช่เชื่อนกัน

47	Diletak Paduka Maha Menteri, jadi kapit <i>meny[mb]embari</i> , kedua bicaranya tiada selari, kerjanya hendak beriri-iri.	ทรงแต่งตั้งปาตุกามาฮาเมนเตอร์ ให้เป็นผู้ปฏิบัติการเคียงบ่าเคียงไหล่ สองคนนี้มีความคิดหาได้ลงรอยไม่ การทำงานของเขามักเกี่ยวกัน
48	Habis berhimpun segala tentera, di Padang Terap berapakah dura, Maharaja tiada berangkat si[e]gera, berlambatan duduk mencari kira.	ทหารทั้งหลายได้ไปรวมกันทุกคน ณ ปาดังเตอรืรับนานหลายเพลแล้ว มาฮารามาาก็ไม่รีบยกทัพไปสักที ได้แต่รอรีคิดหาหนทาง
49	Akal Wazir bukan sebarang, sukar dica<ha>ri zaman sekarang, tetapi tawakal sedikit kurang, kehendaknya jangan sempat berperang.	สติปัญญาวาเซร์ไม่ธรรมดา ยากที่จักหาได้ในสมัยนี้ แต่ที่จะยอมจำนนนั้นไม่ค่อยมี เขาประสงค์อย่าให้ทันได้รับกัน
50	Tambahan Paduka Maha Menteri, segannya sangat nyata pek[g]ari, berjalan ke Patani tiada digemari, khabarnya konon menaruh ngeri.	ปาตุกามาฮาเมนเตอร์ยิ่งแล้วใหญ่ เห็นได้ชัดว่าขยาตมาก ไม่เห็นชอบที่จะเดินทัพไปปัตตานี ได้ข่าวว่ามีอาการชลาดกลัว
51	Di Padang Terap sehari-hari, bermain <i>harbab</i> , kecapi, muri, dihimpun menora disuruh menari, menora pun mati dengannya diri.	วันหนึ่งวันหนึ่งที่ปาดังเตอรืรับ มีแต่เล่นขอร่าบกระบี่จับปี่มูรี และเกณท์มโนห์ราให้รำตามวิถี มโนห์ราก็แสดงเต็มที่อยู่ไม่คิดซีวี
52	Berapa permainan pula diadakan, segenap jajahan disuruh himpulkan, yang tiada harus pula dikerjakan, sama laki-laki konon dinikahkan.	ยังมีการละเล่นอีกหลายอย่าง ที่ให้เกณท์มาจากทั่วแขวงถิ่นที่ครอง ได้กระทำในสิ่งที่มีบังควร เห็นว่ามิผู้ชายกับผู้ชายแต่งงานกัน
53	Berapa kekerasan pula dilakukan, hukum dan denda diperintahkan seperti titah dialpakan, kesalahan tiada digentarkan.	ยังได้ก่อกรรมรุนแรงอีกหลายอย่าง ทั้งที่มีการลงโทษและลงทัณฑ์ ที่สั่งการไว้กลับละเลยผ่าน ไม่หวาดหวั่นยำเกรงต่อความผิด
54	Akan perintah Datuk Maharaja, suatu pun tiada mengambil raja,	สำหรับคำบัญชาของดาโต๊ะมาฮารามา ไม่มีสักอย่างที่เขาฝ่าฝืน

	hingga duduk berdiam sahaja, lakunya menanti selesai kerja.	ได้แต่ว่างทำที่ที่เฉยเมย ลักษณะเหมือนจะรอให้งานลุล่วงก่อน
นคช3/บ55/ว1		
55	Berulang titah Makota Indera, kepada Wazir kedua bersaudara, disuruh berjalan dengan bersi[e]gera, di Padang Terap janganlah dura.	‘มาโกฏาอินเดอร่า’ ทรงมีดำรัสซ้ำ ถึงวาเซีรทั้งสองพี่น้อง ให้เดินทางไปโดยเร็วไว ถึงปาดังเตอรัปอย่าได้รือรือ
56	Karena Siam berganti-ganti, turun mendapat Seri Narapati, disi[e]gerakan angkatan jangan berhenti, angkatan yang lain lama menanti.	ด้วยสยามเปลี่ยนหน้าคนแล้วคนเล่า ให้ไปเข้าเฝ้าฯ เสอรีนาราปาดิ ให้เร่งกองทัพยกไปอย่าได้รือรือ กองทัพอื่นได้ไปรออยู่นานแล้ว
57	Sudah berangkat dari Singgora, duduk berhimpun segala tentera, di negeri Patani berapakah dura, angkatan di Kedah tiada ketara.	ได้ยกทัพออกไปจากสิงโฆร่า ทหารทั้งหลายได้ไปรวมกันแล้ว ที่เมืองปัตตานีนานหลายเพล่า ก็ยังไม่เห็นกองทัพจากเกอดะฮมา
58	Berjalan angkatan disuruh si[e]gerakan, bermain tiada dibenarkan, di dalam enam hari disuruh sampaikan, ke negeri Patani berhimpun pasukan.	กองทัพถูกสั่งให้รีบเดินทางไป ไม่อนุญาตให้มัวแต่เล่นกัน สั่งให้เดินทางไปถึงภายในหกวัน ไปรวมกองกำลังที่เมืองปัตตานี
59	Berapa berat pula dinyatakan, kehendaknya disuruh si[e]gerakan, hari melanggar pun ditentukan, akan berperang <i>beramuk-amukan</i> .	สิ่งที่แจ้งไปนั้นหนักหนาแค่ไหน สั่งให้รีบทำตามที่เขาต้องการ วันที่จะเข้าโจมตีก็ถูกกำหนดแล้ว ว่าจะสู้รบทำศึกห้ำหั่นกัน
60	Sekalian dinyatakan Makota Indera, kepada Wazir disuruh si[e]gera, membawa angkatan hulubalang tentera, kerja jangan berura-ura.	เมื่อ‘มาโกฏาอินเดอร่า’ทรงทราบ จึงมีบัญชาสั่งวาเซีรโดยพลัน ให้นำกองทัพฮูลูบาลังและทหาร ไปปฏิบัติงานการอย่าได้มากความ
61	Berapa pucuk titah yang ‘ala, sehari-hari tiada bersela,	สุลต่านทรงมีพระราชสาสน์ไปหลายฉบับ ไม่ได้ว่างเว้นแม้แต่วันเดียว

- disuruh berjalan jangan gendala,
serta dititahkan Maharaja Lela.
- 62 Mudik pergi ke Padang Terap,
membawa persalin cukup semerab,
kurniakan pegawai yang diharap,
itu pun tiada juga mujarab.
- 63 Titah juga tiada diberati,
hingga surat datang berganti,
maklumkan khabar beribu kati,
menyatakan Patani terlalu sakti.
- 64 Pada Patani sangat diberatkan,
keadaan diri tiada diingatkan,
kebinasaan negeri tiada disedarkan,
khabar yang dusta didengarkan.
- 65 Kuasa Patani sangat dijulang,
Siam nan konon sangatlah malang,
dibunuh Patani tiada terbilang,
itulah Wazir berhati walang.
- 66 *Di Canak pun konon kubu disekat,*
angkatan tiada dapat berangkat,
tiada jalan hendak *menda[e]kat,*
Patani sekalian sudah muafakat
- 67 Demikianlah khabar sehari-hari,
yang sampai kepada kedua menteri,
jadilah hati bertambah ngeri,
hingga bergaduh sama sendiri.
- นคข4/บ68/ว3
- 68 Daripada sangat dika[e]rasi raja,
lalu disuruh oleh Maharaja,
- ให้เดินทัพไปอย่าได้มีอุปสรรค
และทรงดำรัสสั่งมาฮารามาเลลา
- ประทับเรือทวนน้ำสู่ปาดังเดอรับ
ทรงนำเครื่องทรงไปด้วยครบเครื่อง
ทรงพระราชทานแก่เจ้าหน้าที่ที่ทรงวาง
พระทัย
ถึงกระนั้นก็ยังมิบังเกิดผล
- แม้เป็นพระราชดำรัสก็ยังไม่ใส่ใจ
ได้แต่มีสาส์นที่ส่งมาแทน
แจ้งข่าวมาถึงสารพัน
ว่า ปาตานี นั้นทรงอาณุภาพเหลือเกิน
- ต่อ ปาตานี นั้นเอาใจใส่มาก
กับสภาพของตนเองหาได้ระวังไม่
ความพินาศของบ้านเมืองไม่รู้สึกรว่าอะไร
ได้แต่รับฟังข่าวสารที่เป็นเท็จ
- พลาณุภาพของปาตานีเป็นที่ยกย่องมาก
นัยว่าสยามนั้นเคราะห์ร้ายเหลือ
โดนปาตานีฆ่าตายนับจำนวนไม่ถ้วน
เป็นดังนั้นวเชื่ริงจื๋อแท้ใจ
- ที่จะนะก็เห็นว่าได้ตั้งค่ายสกัดไว้
กองทัพไม่อาจยกทัพผ่านไปได้
ไม่มีทางใดที่จะเข้าประชิดได้
ปาตานีทั้งหลายได้ร่วมมือกันแล้ว
- ข่าวในแต่ละวันเป็นอย่างนั้น
ที่มีไปถึงท่านเสนาบดีทั้งสอง
ยิ่งทำให้ใจรู้สึกสยดสยอง
ถึงกับต้องทะเลาะกันเอง
- เนื่องจากพระราชาไม่ทรงยอมผ่อนปรน
มาฮารามาจึงต้องมีบัญชาสั่ง

- Tun Jaya Indera dan Megat Setia Raja,
berjalan dahulu melihat kerja.
- ให้ตนฉายาอินเดอร่าและเมอฮัตเสอติยาราม่า
เดินทางล่วงหน้าไปดูลาดเลา
- 69 Berjalanlah masuk kedua pahlawan,
dengan segala puak dan kawan,
mereka kedua sangat setiaawan,
hatinya tiada memilih lawan.
- นักรบทั้งสองจึงต้องเดินทางเข้าไป
พร้อมด้วยพรรคพวกและมิตรสหาย
ท่านทั้งสองมีความจงรักภักดีมั่น
ใจท่านนั้นไม่เกี่ยงเรื่องคู่ต่อสู้
- 70 Berjalan masuk ada sehari,
berjumpa Patani berkukuh diri,
hendak lalu tiada diberi,
dilawan berkelahi Patani pun lari.
- เดินทางเข้าไปได้หนึ่งวัน
ก็พบคนปัตตานีตั้งฐานมั่นอยู่
ไม่ยอมอนุญาตให้ผ่านเข้าไป
พอเกิดวิวาทะปัตตานีก็เผ่นหนี
- 71 *Seorang Patani terkerat kepala,
dihantar kepada Wazir yang ‘ala,
lalu dihantar langsung ke Kuala,
mereka berhenti menanti pula.*
- มี‘ปัตตานี’²คนหนึ่งโดนตัดศีรษะ
ถูกนำส่งไปถึง‘วาเซียร์’³สูงสุด
และแล้วถูกส่งตรงไปยังปากอ่าว
คนเหล่านั้นต้องหยุดรออีกระยะหนึ่ง
- 72 Dimaklum kepada Wazir yang ‘ala,
pinta berjalan angkatan segala,
di jalan sudah tiada gendala,
Patani habis ke kampungnya hala.
- จึงเรียนวาเซียร์สูงสุดเพื่อทราบ
ขอให้กองทัพทั้งหลายเดินทางไปได้
ระหว่างทางไม่มีอุปสรรคอีกแล้ว
‘ปัตตานี’ได้มุ่งเข้าไปในหมู่บ้านหมดแล้ว
- 73 Wazir berdiam dengan berkira,
tiada juga angkatan mara,
Patani pun habis sudah bercempera,
dilanggar Siam dengan Singgora.
- วาเซียร์วางเฉยพร้อมกับไตร่ตรอง
ก็ยังไม่มีการทัพไหนได้มา
ปัตตานีก็แตกกระเจิงไปหมดแล้ว
โดนสยามและสิงโฆราบุกเข้าโจมตี
- 74 Adapun Paduka Maha Menteri,
apakah pula sebab dan peri,
abangnya konon digusari,
digemburnya balik ke kampung sendiri.
- สำหรับปาดูกามาฮาเมนเตอรี
ก็ไม่ว่ามีเหตุผลและเรื่องราวเป็นอย่างไร
อยู่อยู่เกิดบาดหมางกับพี่ชาย
แล้วก็ป่วนชวนกลับถิ่นของตนเอง

² คนปัตตานีในที่นี้ในเอกสารไทยหมายถึงดาตูปังกาลัน

³ วาเซียร์ หรือจอมทัพในบริบทนี้เป็นจอมทัพฝ่ายสยาม ไม่ใช่ลักษณะมาดาเกอดะฮ์

- 75 Membawa angkatan baginda titahkan,
marah dan ngerinya pula dilakukan,
marah tu juga takutnya bukan,
berjalan ke *Patani* patut *direjangkan*.
พระองค์มีพระบัญชาสั่งนำทัพไป
แต่กลับแสดงอาการโกรธและขลาดกลัว
โกรธนั้นใช่แต่กลัวนั้นไม่ใช่
เรื่องเดินทางไปปาตานีควรดูฤกษ์ยาม
- 76 Terlalu murka sultan p[b]estari,
ke Padang Terap berangkat sendiri,
meng(g)uk[g]urkan martabat kedua
menteri,
yang lain pun banyak digusari.
ด้วยสุลต่านผู้เกรียงไกรทรงกริ้วหนัก
จึงเสด็จไปปาดังเตอรับด้วยพระองค์เอง
ทรงถอดยศของทั้งสองเสนาบดี
ส่วนคนอื่นก็ทรงตำหนิด้วยหลายคน
- 77 Berperang sudah tiada berdapatan,
Siam pun marah bukannya buatan,
bertambahlah murka Paduka Sultan,
dititahkan Temenggung membawa
angkatan.
เรื่องทำสงครามไม่ได้ผลเสียแล้ว
สยามโกรธแค้นไม่ใช่เล่น
องค์สุลต่านยิ่งทรงกริ้วมากขึ้น
ทรงมีพระบัญชาสั่งเตอเมิงขุนนางกองทัพไป
- 78 Seri Paduka Tuan jadi kapitnya,
membawa hulubalang dengan
rakyatnya,
lima ribu jumlah bilangannya,
serta dengan alat senjatanya.
ให้เสอรีปาดูกาตวนเป็นผู้ช่วย
นำกำลังฮูลูบาลังกับประชาชน
นับจำนวนได้ห้าพันคน
พร้อมด้วยอาวุธยุทธโธปกรณ์
- 79 Berjalan masuk ke negeri Patani,
segenap tempat sudahlah *p[ff]ani*,
hendak dilambat tiada berani,
Siam menjarah ke sana sini.
เดินทัพเข้าไปในเมืองปาตานี
ทุกแห่งที่พึงพิณาศเสียแล้วสิ้น
จะรื้ออชักเข้าอยู่ก็ไม่กล้า
สยามตรวจค้นทั่วทุกแห่งหน
- 80 Masuk pergi dengan sejahtera,
tiada suatu melintang mara,
sungguhpun kubu di *Chanak* ketara,
tetapi tiada orang memelihara.
เดินทางเข้าไปโดยสวัสดิภาพ
ไม่มีสิ่งใดกีดขวางให้เป็นอันตราย
แม้ได้เห็นชัดว่ามีการตั้งค่ายที่จะนะ
แต่ไม่มีคนใดดูแลรักษา
- 81 Setelah ke Patani sampai angkatan,
tetapi sudah berlambatan,
Raja Singgora sangat karatan,
nyaris hendak diberinya rotan.
เมื่อกองทัพไปถึงปาตานี
ทุกอย่างก็สายไปเสียแล้ว
เจ้าเมืองสิงโฆราเดือดดาลมาก
เกือบจะโดนทํานลงหวายเถียนเอา

นคช4/บ82/ว1

82	Katanya, “Orang sudah berperang, mengapa baharu mari sekarang, sekian lama duduk mengerang, di Padang Terap berbuat garang.”	บอกว่า “คนเขาทำสงครามเสร็จแล้ว ทำไมจึงเพิ่งมาถึงเวลานี้ มัวแต่คร่ำครวญอยู่เป็นนาน ก่อความรุนแรงที่ปาดังเตอร์รับ”
83	Marahnya tiada terkira-kira, Temenggung pun tiada timbul bicara, <i>digoknya tahok</i> dengan sengsara, seolah duduk di dalam penjara.	ท่านโกรธมากเกินที่จะกล่าวได้ เตอเมิงซุงก็ไม่ได้เอ่ยเอื้อนคำใด จึงถูกจับตัวไปทิ้งไว้ในคุกให้น่าเวทนา เหมือนกับอยู่ในห้องขังไม่มีผิด
84	Suatu pun tiada diterimanya kira, dihalui balik segala tentera, karena kesalahan sangat ketara, perbuatan Wazir memberi dura.	แม้แต่เรื่องเดียวท่านก็ไม่รับพิจารณา ทหารทั้งหลายก็โดนตะเพิดไล่ให้กลับ เพราะความผิดนั้นชัดเจนยิ่งนัก การกระทำของวาเซียร์นำความยุ่งยากมาให้
85	Dituduh Siam duli makota, dengan Datu hendak berserta, Siam pun hendak berbuat menta, katanya Kedah hendak <i>diseranta</i> .	สยามกล่าวหาว่า ‘เจ้ามาโกฏา’ ต้องการร่วมมือกับดาตู สยามก็จะแข่งกร้าวไล่อย่างไม่ปราณี บอกว่าจะต้องทำให้เกอดะฮ์ได้รู้สึก
86	Temenggung pun tiada dilepasnya mari, gundahlah pula seisi negeri, surat Temenggung berdudun mari, menyatakan hal berbagai peri.	ท่านไม่ยอมปล่อยตัวเตอเมิงซุงให้ ทำให้คนทั้งเมืองต้องไครคร่าเสียใจ เตอเมิงซุงมีหนังสือมาถึงไม่ขาดสาย มีเรื่องมากมายที่บอกเล่ามา
87	Duduknya itu sangat kesakitan, ugut Siam bukannya buatan, ke bawah duli paduka sultan, dipohonkan kira jangan berlambatan.	สภาพที่เป็นอยู่นั้นเจ็บปวดมาก การขู่กำราบของสยามไม่ใช่เล่น ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสุลต่านเจ้า ขอพระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยอย่าได้ช้า
88	Duli baginda sultan p[b]estari, kemuliaan daulat sangat berdiri, tiada sekali gentar dan ngeri, kepada Allah berserahkan diri.	ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสุลต่านผู้ทรงศักดิ์ พระกฤดาธิการนั้นประเสริฐและยังยืน ทรงไม่หวั่นไหวและขยาดกลัว ขอยอมจำนนถวายองค์แด่อัลลอฮ์เท่านั้น

- 89 Laksamana dititahkan *Betara*,
ke negeri Patani berjalan si[e]gera,
mendapat *Chaokhun* Raja Singgora,
akan menerima hukum dan dera. สุลต่านทรงบัญชาสั่งให้ลักษมาณา
เดินทางไปปัตตานีโดยทันที
ให้เข้าหาเจ้าคุณข้าหลวงสิงโหราธานี
ยอมรับอาญาและการไต่ถาม
- 90 Barang yang hendak dihukumkan,
sekalian tiada boleh dihukumkan,
kesalahan pinta dimaafkan,
pegawai yang dipegang itu dipohonkan. หากมีสิ่งที่จะต้องถูกลงโทษ
ขอให้แผ้วผ่านไปหมดทุกสิ่ง
ขอประทานอภัยในสิ่งที่ผิด
ขอได้โปรดคืนเจ้าหน้าที่ที่ถูกจับกุมไว้
- 91 Setelah demikian titah betara,
Laksamana tiada berani dura,
karena negeri hendak dipelihara,
kalau menjadi haru-hara. ครั้นองค์เบตาราทรงตรัสตั้งนั้น
ลักษมาณาจึงมิบังอาจทำแซ่เขื่อน
ด้วยประสงค์จะรักษาบ้านเมือง
จะได้ไม่เกิดความอลหม่านวุ่นวาย
- 92 Bonda duli Makota Indera,
pada Laksamana emak saudara,
sakit terhantar hampir bermara,
meninggalkan dia tiada terkira. พระชนนีจุลิมกุอินทร์
คือพระปิตุจฉาของท่านลักษมาณา
ทรงประชวรหนักแทบสิ้นชีวา
จะทิ้งห่างไปแสนลำบากด้วยอาดูร
- 93 Daripada kerja terlalu berat,
ke atas negeri hendak mudarat,
jadilah dititahkan duli *had<z>rat*,
bimbang dan *masyghul* disuruh kerat. ด้วยเป็นภารกิจที่หนักหนาสาหัส
ซึ่งอาจนำพาให้บ้านเมืองยับเยินได้
สุลต่านจึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ไป
ความห่วงใยและอาลัยทรงให้ตัดใจ
- 94 Tiadalah lagi terkata-kata,
sudah dengan titah Sang Nata,
diputuslah hati yang bercinta,
kepada Allah diserahkan semata. ไม่มีแล้วที่จะต้องเอ่ยความต่อ
สิ้นสุดลงตามที่ส่งนาตาทรงดำรัส
จึงตัดใจจากความรักความห่วงใย
ขอได้มอบชีวาต่ออัลลอฮ์เท่านั้นพอ
- นคข5/บ95/ว3
- 95 Niat Laksamana yang pek[g]ari,
daulat baginda barang berdiri,
jika selamat sentosa negeri,
biarlah susah di atas diri. ลักษมาณาผู้เรื่อนามตั้งจิตมั่น
หากบุญบารมีองค์สุลต่านยังมี
หากบ้านเมืองสงบสุขและปลอดภัยดี
แม้ชีวิตต้องลำเค็ญก็ยินยอม

96	Berjalanlah ia berhati hampa, bonda yang sakit tiada dilupa, karena sakit berat menimpa, yakini hatinya tiada berjumpa.	เดินทางไปด้วยใจสุดอ้างว้าง มีอาจลืมนพระปิตุฉาที่ประชรได้ ด้วยอาการประชรที่ประสนันหนักหนา มั่นใจว่ามีอาจทันได้เจอจะเจอกัน
97	Daripada sudah demikian peri, keberatan tertanggung di atas negeri, yang sakit itu seorang diri, bala yang datang meliputi negeri.	ด้วยมีเรื่องราวเป็นไปดั่งนั้นแล้ว ภาระหนักต้องตกอยู่กับบ้านเมือง ที่ป่วยนั้นป่วยเพียงคนเดียว แต่ภัยที่มาถึงนั้นจะครอบทั้งบ้านเมือง
98	Jadilah dititahkan Seri Betara, tiadalah lagi terkira-kira, berjalanlah pergi <i>bersi[e]gera-si[e]gera</i> , mendapat <i>Chaokhun</i> Raja Singgora.	เสอริเบอตาราได้มีพระราชดำรัสสั่ง โดยไม่มีการไตร่ตรองกันอีกแล้ว ให้รีบเดินทัพไปโดยพลัน เข้าหาท่านเจ้าคุณเจ้าเมืองสิงโฆรา
99	Ke negeri Patani berjalan hala, sampailah tiada suatu gendala, dengan Siam berjumpa segala, tiliknya seperti sedia kala.	เดินมุ่งหน้าตรงไปสู่เมืองปาตานี ไปได้ถึงที่หมายไม่มีสิ่งใดขวาง กับสยามได้พบเจอแล้วทุกสิ่ง ทำนายได้ว่าเป็นเหมือนเช่นเดิม
100	Dengan kudrat <i>Allah al-Ghana</i> , meninggikan daulat Sultan Maulana, tatkala sampai Laksamana, padamlah api yang mengerna.	ด้วยอนันตพลาณภาพแห่งอัลลอฮฯ ได้หนุนพระกฤดาธิการสุดตันเมาลานาสูงขึ้น ครั้นลัษมาณาไปถึง ไฟที่ร้อนรุ่มสุมโกรธก็มอดลง
101	Marah dan hukum tiadalah kena, hadiah dan belanja tiada berguna, harta dibawa anta permana, dipulangnya habis dengan sempurna.	ไม่มีโดนบริภาษและลงอาญา ของกำนัลและเงินตราไร้ความหมาย ทรัพย์สินที่นำไปจำนวนมากมาย ท่านคืนให้ทุกอย่างครบถ้วนบริบูรณ์
102	Dengan muslihat dibicarakan, kesalahan sekalian dimaafkan, tutur yang baik dikeluarkan, disarnya pula minum dan makan.	ได้ปรึกษาความกันด้วยเหตุผล กับความผิดทุกอย่างนั้นอภัยให้ ปียวาจาเท่านั้นที่ได้กล่าวออกไป ทั้งจัดหาน้ำและอาหารให้ดื่มกิน
103	Daulat baginda bukan kepalang, dengan mudah menolakkan malang,	พระกฤดาธิการของพระองค์มีไม่น้อย สามารถปิดเคราะห์ได้อย่างง่ายดาย

	Temenggung dengan pegawai hulubalang, sekalian dibawa Laksamana pulang.	ทั้งเตอเมิงซุงกับเจ้าหน้าที่และนายกอง ลักษมาณาพากลับไปได้ทุกคน
104	Berjalan pulang sampai sekerat, berjumpa orang membawa surat, menyatakan bonda yang sakit berat, sudah pulang ke negeri akhirat.	เดินทางกลับได้เพียงครึ่งทาง ได้พบคนที่ถือหนังสือบอก แจ้งว่าพระปิตุจฉาซึ่งประจวบรหนัก ได้กลับไปยัง 'โลกอาคิเราะฮ์' ⁴ แล้ว
105	Kehendak Allah sudah semata, janji tak boleh dipandang mata, tiadalah apa hendak dikata, kematian tiada dihadap serta.	พระประสงค์แห่งอัลลอฮ์ลุล่วงแล้ว เมื่อถูกกำหนดไม่ให้เห็นหน้ากัน ก็ไม่มีอะไรที่จะกล่าวเอ่ยอีกต่อไป ความตายไม่ได้มาเฝ้าอยู่ตรงหน้า
106	Tetapi kerja jaya belaka, tiadalah suatu cinta dan duka, orang yang terpegang sekalian mereka, pulang ke negeri berserilah muka.	แต่งานการสำคัญผลทั้งนั้น ไม่มีสักอย่างที่น่าห่วงใยและเป็นทุกข์ คนทั้งหลายที่ถูกเขาจับกุมไว้ ได้กลับสู่ถิ่นตนด้วยใบหน้าที่แจ่มใส
107	Lepaslah daripada sekalian bercinta, pulang <i>meng(h)adap</i> duli makota, tiada suatu apa sengketa, masing duduk bersukacita.	เมื่อปลอดเรื่องที่เกิดวิตกทั้งหลาย ก็กลับไปเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระกรุณา ไม่มีข้อขัดแย้งใดใดสักอย่างเดียว ต่างคนต่างอยู่กันด้วยความสุขสวัสดิ์

(2.2) เหตุการณ์สงครามที่สาละ (กลาง) พ.ศ.2352

ฉาอิรบที่ 108-883

108	Selang tiada berapa dura, Burma pula datang <i>gem(b)era</i> , membawa angkatan berlaksa tentera, beratus perahu kapal dan bahtera.	ถัดจากนั้นไม่นานเท่าไร พม่าเกิดผูกใจแค้นขึ้นอีกหน นำกองกำลังทหารเป็นหมื่นหมื่นคน ทั้งกำปั่นและเรือใหญ่ร่วมร้อยลำ

นคช5/บ109/ว1

109	Mari memukul negeri Salang, <i>palunya</i> keras bukan kepalang,	ยกทัพเข้าโจมตีเมืองสาละ ตีกระหน่ำด้วยกำลังไม่ใช่เบา

⁴ หมายถึงโลกหน้าในความเข้าใจของมุสลิม

	beribu pahlawan dan hulubalang, panglima dan lasykar tiada terbilang.	ทั้งนี้กรบและนายกองเป็นพันนาย ทั้งแม่ทัพและทหารจำนวนนับไม่ถ้วน
110	Orang Salang <i>meminta</i> < <i>k</i> > <i>bantu</i> , segenap negeri bukan suatu, barang yang takluk ke benua itu, disuruh si[e]gera pergi ke situ.	คนสาละง์วิงวอนขอความช่วยเหลือ จากทุกเมืองไม่ใช่เฉพาะเมืองใดเมืองหนึ่ง เมืองใดที่ขึ้นตรงต่อเมืองหลวงนั้น ถูกสั่งให้ไปถึงที่นั่นโดยไว
111	Jika lambat nyata binasa, Burma yang datang bersalahan masa, di dalam ribut didatangi desa, lakunya sangat gagah perkasa.	หากช้าแต่ชัดช้าแน่นอนว่าพินาศแน่ พม่ายกทัพมาชนิตติดฤดูกาล เข้ามาในถิ่นท่ามกลางพายุจัด ด้วยลักษณะที่อาจหาญกล้าแข็งมาก
112	Segala jajahan sudah dialahnya, kota Salang di dalam kepungnya, dengan kubu sudah dihimpitnya, makanan dan ubat sangat dikurangnya.	หลายพื้นที่ปราศัยแก่พม่าแล้ว กำแพงเมืองสาละง์อยู่ในวงล้อมของเขา พวกเขาเข้าไปประชิดล้อมปราการได้แล้ว อาหารและยาก็ขาดแคลนมาก
113	Hendak dikeluاري tiada kuasa, sebab lawannya lebih berlaksa, dari dalam kota ia termasa, siang malam tiada bermasa.	จะพ้นฝ่าออกไปไม่มีกำลัง เพราะศัตรูนั้นมีมากกว่าหมื่นคน เขาต้องอยู่ในกำแพงเมืองตลอดเวลา ไม่มีเวลากลางวันและกลางคืน
114	Ke benua pun sudah dimaklumkan surat, perintah Burma demikian darurat, <i>Raja Benua</i> menitahkan Jommarat, membawa angkatan laut dan darat.	ได้มีหนังสือแจ้งไปถึงเมืองหลวงแล้ว ว่าพม่าปฏิบัติการอย่างสายฟ้าแลบ เจ้าสยามโปรดเกล้าฯให้ยมราช นำกำลังกองทัพเรือและกองทัพบกไป
115	Berapa ratus pula hulubalang, orang besar yang terbilang, dititahkan mari <i>mem(b)antu</i> Salang, jangan sempat Burma menggalang.	ยังมีนายกองอีกจำนวนหลายร้อยคน เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่นามลือเลื่อง ได้รับพระบัญชาสั่งให้มาช่วยสาละง์ อย่าได้ทันให้พม่าสกัดขวาง
116	Setelah sudah bertitah Sang Nata, Jommarat pun tiada berbanyak kata,	ครั้นสั่งนาตาตรัสความสำเร็จสรรพ ยมราชก็ไม่ได้กล่าวความมาก

	menyembah turun menghimpun senjata, rakyat pun sudah dikerah rata.	กราบบังคมลาแล้วไปรวบรวมอาวุธ ประชาชนก็ถูกเกณฑ์ไปทั่วแล้ว
117	Dengan <i>si[e]gera</i> dikerahnya tentera, turunlah rakyat tiada terkira, disuruh berjalan dengan bersi[e]gera, jangan sempat Salang bermara.	ออกไปเกณฑ์ทหารในทันที ประชาชนออกมารวมนับจำนวนไม่ถ้วน ถูกสั่งให้เร่งเดินทางไปโดยเร็ว อย่าได้ทันให้สาละลังต้องวอดวาย
118	Wang-na pun siap satu pasukan, berjalan darat disuruhkan, <i>Ph(r)aya Cha Saen ketu<h>a</i> dijadikan, beratus pula hulubalang krommakan.	วังหน้าได้เตรียมกำลังแล้วหนึ่งกอง สั่งให้เดินทางไปโดยทางบก ตั้งพระยาจำแลนฯ เป็นหัวหน้า มีแม่ทัพนายกองกรมการร่วมร้อยนาย
119	Berangkat berjalan dari daratan, berapa lama di dalam hutan, sampai ke Chaiya sudah angkatan, ke Salang belum berdekatan.	ยกพลออกเดินทางไปโดยทางบก ต้องอยู่ป่าดงไพรนานหลายเพลา กองทัพได้มาถึงไชยาแล้ว แต่ยังอีกไกลกว่าจะไปถึงสาละลัง
120	Rakyatnya banyak anta permana, negeri Chaiya habislah <i>j[c]jerna</i> , perbuatan angkatan terlalu tahana, belum juga sampai ke mana.	ประชาชนของเขามีมากเหลือคณา เมืองไชยาเสียหายยับเยินหมด การกระทำของกองทัพโหดร้ายเหลือเกิน ก็ยังไปได้ไม่ถึงไหนอยู่นั่นเอง
121	Adapun akan <i>Ph(r)aya Jommarat</i> , dari laut tiada mendarat, berapa perahu senjatanya sarat, berbagai jenis tiada tersurat.	สำหรับพระยายมราช ไปโดยทางทะเลไม่ได้แวะขึ้นบก อาวุธเขาเต็มเพียบตั้งหลายลำเรือ มีหลายชนิดเหลือที่จะบันทึกไว้
นคข6/บ122/ว3		
122	Rakyatnya banyak beribu laksa, beratus pahlawan yang perkasa, beberapa hulubalang yang berjasa, dengan Burma berperang biasa.	ประชาชนเขามีมากนับแสน เป็นนักรบที่กล้าหาญนับร้อย เป็นนายกองผลงานดีจำนวนไม่น้อย และเคยสู้รบกับพม่ามาบ้างแล้ว
123	Ke negeri Ligor sampai angkatan, Jommarat pun pindah naik ke daratan,	กองทัพยกไปถึงเมืองลิซอร์ ยมราชก็เคลื่อนทัพยกพลขึ้นบก

- Ligor dan Chaiya serasa kesakitan,
kedua pasukan empunya perbuatan.
- 124 Di Ligor berhenti segala tentera,
menghimpun angkatan segala negara,
sementara tentu segala kira,
Ligor dan Salang jadi setara.
- 125 Diletak Jommarat seorang tambatan,
di hadapan dijadi ibu angkatan,
Ph(r)aya Tai Nam nama sebutan,
kerja berperang sahaja jabatan.
- 126 Disuruh berjalan jangan gendala,
dengan si[e]gera hari itula,
ke negeri Salang disuruh hala,
Jommarat lagi di Ligor gendala.
- 127 Di Kedah pun turun Raja Singgora,
kemudian daripada angkatan mara,
men<y>[j]unjung titah membawa
tentera,
sertanya turun beribu tentera.
- 128 Katanya hendak tolong pelihara,
kalau-kalau Burma datang angkara,
serta beras disuruhnya sara,
hantar ke Trang dengan bersi[e]gera.
- 129 Akan jadi makanan orang,
yang dari benua keluar berperang,
dikerasi bukan sebarang,
dikehendaki tiada boleh berkurang.
- 130 Perintahnya tiada seperti sedia,
dilihat kelakuan perbuatan dia,
- ลิฆอร์และไชยาร่วมรับรู้ถึงความเจ็บปวด
กับการกระทำของกองกำลังทั้งสอง
- ทหารทั้งหลายหยุดพักที่ลิฆอร์
รวมกองทัพจากเมืองต่างๆ
กว่าจะคิดการทั้งหลายได้ลงตัว
ลิฆอร์และสาลังไม่ต่างกัน
- ยมราชได้ตั้งผู้ที่ไวใจได้คนหนึ่ง
ให้เป็นแม่ทัพอยู่ในกองหน้า
มีนามเรียกว่าพระยาทำยน้า
ตำแหน่งของท่านเป็นงานทำศึกเท่านั้น
- สั่งให้เดินทัพไปอย่าได้ขัดข้อง
ต้องรีบไปในวันนี้โดยเร็ว
ให้มุ่งตรงเข้าสู่เมืองสาลัง
ยมราชยังติดค้างอยู่ที่ลิฆอร์
- เจ้าเมืองสิงโฆราได้ลงไปยังเกอดะฮ์
หลังจากที่กองทัพยกพลออกไป
รับพระบรมราชโองการนำกำลังทหาร
ลงไปพร้อมทหารร่วมพันนาย
- บอกว่าจะช่วยคุ้มครองรักษา
เผื่อว่าพม่ายกเข้ามารุกราน
ใช้ให้เตรียมข้าวสารไว้เป็นเสบียง
รีบส่งไปให้ถึงตรงโดยเร็ว
- จะได้เป็นอาหารของผู้คน
ที่มาจากเมืองหลวงเพื่อออกรบ
เขากระทำรุนแรงผิดปกติ
สิ่งที่เขาอยากได้จะต้องไม่ขาดตก
- การปกครองของเขาไม่เหมือนเดิม
ดูจากนิสัยและการกระทำของเขา

	bangunnya tiada dipercaya, dengan Burma kalau sedaya.	ท่าทางของเขาไม่ไว้วางใจ ว่าอาจารย์กำลังกับพม่า
131	Perintahnya itu lebih terlalu, sampai hendak dipukul palu, akan segala nai penghulu, kerasnya ganda daripada dahulu.	การปกครองของเขานั้นเกินเลย ถึงกับต้องทุบต้องเขี่ยนตีด้วย สำหรับนายบ้านทั้งหลาย ก็แข็งกร้าวกว่าเก่าเป็นหลายเท่า
132	Datuk Maharaja pegawai bahari, Raja Singgora memanggil mari, cap dipinta pulangkan beri, disuruhnya pula<k> memerintah negeri.	ดาโต๊ะมาฮารามาเจ้าหน้าที่อาวุโส เจ้าเมืองสิงโฆราเรียกให้เข้าหา ตราที่ขอไว้ก็ให้คืนกลับ และยังได้ใช้ให้ไปปกครองเมือง
133	Daripada sangat baginda kira, <i>memba[e]la</i> hati Raja Singgora, kawan lama kasih dan mesra, cap dipinta diberikan si[e]gera.	เนื่องจากพระองค์ทรงคิดมาก จะรักษาน้ำใจเจ้าเมืองสิงโฆรา พระสหายเก่าที่ทรงโปรดฯและผูกพันมา ตราที่ขอคืนนั้นก็รับให้ไปในทันที
134	Tiada disangka kemudian berbala, diberi pun tiada berpahala, apakah sebab karena mula, tiba hendak jadi <i>menyala</i>	ไม่คาดคิดว่าจะเป็นภัยในภายหลัง ที่เขาให้นั้นก็หาเป็นกุศลไม่ แต่แรกเป็นเพราะเหตุใดมี มาตอนนี้กลับลุกโชตเป็นเปลวเพลิง
135	Nyaris sedikit lagi bermara, negeri Kedah dengan Singgora, baginda murka tiada terkira, hendak berlawan mengadu tentera.	อีกนิดเดียวเกือบได้เป็นเรื่อง ระหว่างเมืองเกอดะฮ์กับสิงโฆรา สุลต่านทรงกริ้วเกินที่จะพรรณา ว่าจะดวลกันด้วยกำลังของทหาร
นคช6/บ136/ว1		
136	Sebab demikian kisah ketara, Datuk Maharaja dua bersaudara, mengacum kepada Raja Singgora, <i>mem(b)alas</i> malu hendak dikira.	สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็มีเรื่องชัดเจนว่า ดาโต๊ะมาฮารามาสองคนพี่น้อง ได้กล่าวเท็จฟ้องต่อเจ้าเมืองสิงโฆรา เพราะคิดจะกู้หน้าล้างอาย
137	Datuk Maharaja berbuat bakti, pada Raja Singgora <i>bersungguh</i> hati,	ดาโต๊ะมาฮารามาได้แสดงความภักดี ต่อเจ้าเมืองสิงโฆราอย่างจริงจัง

- di *Alor Ganu* duduk berhenti,
tiada meng(h)adap seri bupati.
- 138 Semogalah selesai kerja di Salang,
tiadalah jadi menanggung walang,
Raja Singgora kembali pulang,
jadilah habis lelakon dalang.
- 139 Berbalik pula hendak dicetera,
sebelum datang Raja Singgora,
sepucuk surat sudah ketara,
menyatakan Salang haru-hara.
- 140 Tatkala demikian datang suratnya,
duli baginda sangat gundahnya,
hendak dititahkan tiada orangnya,
membawa angkatan yang patutnya.
- 141 Kalau seperti kerja yang dahulu,
angkatan disuruh ke sebelah ulu,
bertambah pula salah dan malu,
rugi dan fitnah tiada kelulu.
- 142 Lalu bertitah duli hadzrat,
tiadalah lagi banyak mesyuarat,
jika lambat bertambah berat,
hendak didiamkan tentu mudarat.
- 143 Kepada Laksamana bertitah Sultan,
“Sekarang diri punya jabatan,
segala kerja pihak lautan,
dirilah pergi bawa angkatan.”
- 144 Laksamana menyembah men<y>[j]un
jung jari,
menjawab titah sultan bestari,
- เขาหยุดพักที่อาลอร์ฆานู
ไม่ได้เข้าเฝ้าเสริบูปาทิ
- หากว่างานที่สาลังเสร็จสิ้นแล้ว
จะได้ไม่เป็นภาระพาใจให้กังวล
เจ้าเมืองสิงโฆราเดินทางกลับสู่ถิ่นตน
เป็นอันว่าละครนายดาหลังยุติลง
- ย้อนกลับมาจะกล่าวถึงเรื่องราว
ก่อนที่เจ้าเมืองสิงโฆราจะลงมาหา
ได้มีหนังสือฉบับหนึ่งถึงมา
แจ้งว่าสาลังเกิดเรื่องจุ่นวาย
- ครั้นมีหนังสือมาถึงอย่างนั้นแล้ว
พระองค์ทรงกังวลมาก
จะมีบัญชาสั่งให้ใครไปก็ไม่มีใคร
ที่เหมาะสมที่สุดให้นำกองทัพไป
- ถ้าเป็นงานอย่างคราวก่อน
กองทัพถูกสั่งให้เคลื่อนไปทางทิศใต้
ก็จะยิ่งผิดและให้อับอายมากขึ้นได้
ต้องเสียหายและถูกกล่าวหาอย่างไม่สมควร
- ดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชดำรัสสั่ง
โดยไม่ต้องมีการประชุมปรึกษามาก
หากมัวแต่ชักช้าจะรุนแรงยิ่งขึ้น
จะเฉยไว้ต้องเสียหายเป็นแน่นอน
- สุลต่านทรงมีรับสั่งต่อลักษมาณา
“ตำแหน่งของเจ้าขณะนี้
ทำหน้าที่ทุกอย่างทางด้านทะเล
เจ้านั้นแหละต้องนำกองทัพไป”
- ลักษมาณาพนมมือเหนือเกล้าถวายบังคม
รับสนองพระราชกระแสรับสั่งผู้เรื่องนาม

- berdatang sembah patut berseri,
“Daulat Tuanku barang berdiri.
- 145 Patik sahaja hamba dididikkan,

dari kecil dipermanjakan,
mana titah duli *tela<m>pakan*,
di atas jemala patik junjungkan.
- 146 Tetapi patik tiada biasa,
tambahan pula tiada berjasa,
baik Tuanku berbanyak periksa,
kalau kerja jadi binasa.”
- 147 Lalu bertitah baginda pula<k>,
“Sekalian perintah Allah Ta’ala,
daripada baik atawa cela,
ke mana lagi hendak dihala.”
- 148 Berdatang sembah Laksamana,
“Patik nan hamba sedia yang hina,
jabatan sendiri sudah terkena,
hendak di simpang pergi ke mana.
- นคข7/บ149/ว3
- 149 Titah terjunjung ke atas jemala,
tiada patik memberi gendala,
entah pun baik atawa cela,
ikut perintah ’Azza wa Jalla.
- 150 Habis kuasa patik kerjakan,
jika mati patik redzakan,
men<y>[j]unjung titah duli
tela<m>pakan,
berbuat bakti dengan kebajikan.”
- กราบบังคมทูลพระกรุณาอย่างงดงาม
“ขอพระองค์ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน
- ข้าพระพุทธเจ้าเป็นเพียงบ่าวที่ทรงเมตตา
เลี้ยง
ได้รับพระมหากรุณาธิคุณมาแต่เยาว์วัย
ใดใดได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีรับสั่ง
ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมรับด้วยเกล้า
- แต่ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่คุ้นเคย
ข้ายังไม่เคยมีผลงานอีกด้วย
พระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยให้ถืถ่วนดีกว่า
เพื่องานการจะได้ไม่ต้องเสียหาย”
- และแล้วพระองค์ได้มีรับสั่งต่อไปว่า
“ทุกอย่างเป็นคำสั่งแห่งอัลลอฮมหาสูงส่ง
ทั้งทางดีหรือว่าเลวร้าย
ทางไหนอีกที่จะหันเข้าหา
- ลักษมาณาจึงกราบบังคมทูลพระกรุณา
“ข้าพระพุทธเจ้าเป็นบ่าวดั้งเดิมที่ต่ำต้อย
ในเมื่อตำแหน่งของตนต้องเกี่ยวแล้ว
จะบ้ายเบี่ยงหันไปทางไหนได้
- ขอน้อมเกล้ารับพระบรมราชโองการ
ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ให้มีอุปสรรคใดใด
ไม่ว่าดีหรือเลวร้าย
ก็ปฏิบัติตามกำหนดแห่งอัลลอฮามหาสูงสุด
- ข้าพระพุทธเจ้าจะถวายนงานจนสุดกำลัง
แม้ต้องสิ้นชีวิ้นข้าก็ยินยอม
ขอน้อมรับพระบัญชาได้ฝ่าธุลีพระบาทด้วย
เกล้าด้วยกระหม่อม
ขอน้อมถวายนความภักดีด้วยกุศลกรรม”

151	Telah sudah tentu bicara, disuruhlah kerah segala tentera, bersiap perahu tiadalah dura, karena kerja hendak disi[e]gera.	ครั้นได้ปรึกษาความเสร็จสรรพ จึงสั่งการให้เกณฑ์ทหารทั้งหลาย เตรียมเรือให้พร้อมอย่าได้เสียเวลา เพราะเป็นงานที่ต้องทำในทันที
152	Teluk, rantau, jajahan segala, disuruh kerah tiada bersala, sekalian berhimpun tiada digendala, membawa perahu meriam dan lela.	ทุกย่านน้ำทั่วแคว้นถิ่นที่ครอง สั่งให้เกณฑ์ไปโดยไม่มียกเว้น ให้ทุกคนไปอยู่รวมกันอย่าได้มีข้อขัด นำเรือ บาเรียม และปืนเลลา
153	Ke Pulau Langkawi surat dinyatakan, perahu dan rakyat disuruh siapkan, di sanalah nanti sekalian hadirkan, kerja hendak disi[e]gerakan.	ที่เกาะลังกาวิมีหนังสือแจ้งไปถึง ใช้ให้เตรียมเรือและประชาชนให้พร้อม ให้ทุกคนไปรวมตัวกันที่โน่น เพราะจะต้องเร่งทำงานโดยเร็ว
154	Telah sampai perahu rata, lengkap dengan alat senjata, labuh bersusun di hadapan kota, sekalian kelengkapan hadir semata.	ครั้นเรือทั้งหมดได้มาถึงที่ ครบถ้วนด้วยอาวุธยุทธโธปกรณ์ ทอดสมอเรียงกันตรงหน้ากำแพง สัมภาระต่างต้งมีมาถึงไม่ขาด
155	Cukup sekalian kelengkapan perang, tunggul dan merual anjerah berderang, terdayalah tunggul yang dilarang, jadi alamat ketu<h>a orang.	ครั้นอาวุธยุทธภัณฑ์มีพร้อม ทั้งธงทิวธงนำริ้วสะทอนแสงสว่างจ้า แล้วจึงขึ้นธงทิวที่ต้องห้าม เป็นสัญญาณการเป็นหัวหน้าคน
156	Masing-masing dengan jabatan, tetunggulnya sudah tentu sebutan, tiada boleh ikut-ikutan, seperti gemar masing perbuatan.	แต่ละคนมีหน้าที่ตามตำแหน่ง ธงทิวของเขาได้กำหนดนามไว้แล้ว จะเลียนแบบตามกันนั้นไม่ได้ และไม่อาจทำตามใจชอบของแต่ละคนด้วย
157	Sekalian perahu yang dilengkapnya, berjenis-jenis laku susuknya, ikut gemar yang melayannya, tiadalah lagi cacat celanya.	บรรดาเรือที่เตรียมไว้พร้อมนั้น มีรูปร่างหลากหลายชนิด เป็นไปตามผู้ใช้บริการพึงพอใจ และต้องไม่ชำรุดและเสียหาย

158	Ghurab Orang Kaya Laksamana, dipandang sikap bagai wilmana, seperti unggas direncana, kelengkapannya cukup dengan sempurna.	เรือชูรับของขุนนางลักขมาณา แลลักษณะเหมือนกับบนกวิลมานา ⁵ เหมือนสกุณาที่บรรจงสร้างมา มีอุปกรณ์ประกอบครบเครื่องบริบูรณ์
159	Buatannya kukuh seperti besi, dipasang lotang tiada bergangsi, berpagar <i>tanggalung</i> berkisi-kisi, Seri Jawa nama diraksi.	เขาสร้างเรือแข็งแรงราวกับทำด้วยเหล็ก ถึงยิงโลตังใส่ก็ไม่ทำให้คว่ำได้ มีราวท่ายเรือเป็นล่องล่องเรียงกันเป็นแนว มีนามขานตามราศีว่า ‘ศรีขวา’
160	Lotangnya dipandang menaruh sopan, namanya <i>Macan Lepas Tangkapan</i> , tetunggul merual gemerlapan, dayung seperti jari lipan.	ปืนโลตังนั้นแลดูน่าเกรงขาม มีนามว่า ‘เสือดาวแผ่น’ ธงทิวธงนำริ้วสว่างเจิดจ้าทั่ว มีไม้พายมากมายราวกับตีนตะขาบ
161	Andalan Temenggung Seri Indera Wangsa, dipandang sikap bagai raksasa, ghurab bernama Unggas Angkasa, padanlah tempat orang perkasa.	เรือของเตอเม็งฆุงเสอรีอินเดอราวังสา ดูลักษณะเหมือนกับยักษ์ ชูรับมีนามว่า ‘วิหคเหินเวหา’ คู่ควรค่ากับตำแหน่งผู้กล้าหาญ
162	Jabatan Temenggung panglima perang, lotang bernama <i>Harimau Garang</i> tetunggulnya merah cahaya berderang, memberi gentar dipandang orang.	ตำแหน่งเตอเม็งฆุงนำทัพออกศึก ถือปืนโลตังนามว่า ‘พยัคฆ์ร้าย’ ธงทิวท่านสีแดงสว่างจ้า ใครได้เห็นเป็นต้องสะท้านสั่นกลัว
นคช7/บ163/ว1		
163	Andalan Orang Kaya Paduka Seri Raja, sikap manis dipandang durja, tunggulnya pelangi warna teja, perbuatan dari negeri <i>Kemoja</i>	เรือของขุนนางปาตุกาเสอรีราณา ลักษณะรูปร่างแลดูอ่อนหวาน ธงของท่านสีรุ้งแดงฉายแสงฉาน ทำมาจากนครกัมพูชา

⁵ วิลมานา ในภาษาสันสกฤตแปลว่า สารัตถ์, พาหนะ หรืออาจออกเสียงเป็นวิลมานา หรือวลีมานา เป็นชื่อนกในจินตนาการที่ใช้เป็นพาหนะในวรรณคดีมลายู รูปร่างใหญ่ (*Kamus Dewan Bahasa dan Pustaka edisi keempat*, 2007, p. 1798, 1806.) Cyril Skinner เรียกนกนี้ว่า harpy ซึ่งเป็นนกที่ส่วนหัวเป็นหน้าผู้หญิง ที่มีหน้าตาดุร้าย (C. Skinner, p.77.)

- 164 Ghurabnya baru turun *bantaian*,
bergelar nama Macan Layan,
lotangnya bernama Tagar Semboyan,
berpatutan dengan orang melayan.
ชูรับของท่านเพิ่งออกมาจากอุ้(ต่อเรือ)
มีสมญาว่า ‘มาจันโลยัน’
ป็นโลตังนั้นมีนามว่า ‘ตาซาร์เลิมโบยัน’
เหมาะสมดีกับคนที่ดูแล
- 165 Andalan Seri Raja Makota,
lancang kurnia duli makota,
kelengkapan perang genap semata,
tiada janggal pandangan mata.
เรือของเสอริรามามาโกฏา
เป็นเรือลันจิงที่ดูสิมาโกฏาทรงพระราชทาน
มีอาวุธยุทโธปกรณ์ติดตั้งให้พร้อมสรรพ
ดูแล้วไม่ทำให้ต้องขัดตา
- 166 Adiknya nama Seri Pekerma Wangsa,
lancang dikurnia sultan berbangsa,
daripada kawan tiada lasa,
keduanya benih bekerja biasa.
น้องของท่านชื่อเสอริเปอเกิร์มาวังสา
สุลต่านผู้สูงศักดิ์ได้พระราชทานเรือลันจิง
ไม่มีที่จจะอ่อนด้อยไปกว่าเพื่อน
ทั้งสองคนเป็นหน่อเนื้อเจ้าพนักงานดั้งเดิม
- 167 Andalannya kedua bersaudara,
tunggal bertulis bersuji sutera,
lancang bernama Mardan Segara,
sebuah bernama Unggas Udara.
เรือของสองคนพี่น้องนั้น
จริงเป็นภาพเขียนปักด้วยเส้นไหม
ลันจิงลำหนึ่งชื่อ ‘มาร์ดันเสอฆารา’
และอีกลำหนึ่งชื่อ ‘อุ่งฆัสสูดารา’
- 168 Bentara Seri Dewa pergi serta,
kelakuannya saleh bagai pendita,
perangainya tiada banyak berkata,
tuturnya benar tiada berdusta.
เป็นตาราเสอริเตวาร่วมเดินทางด้วย
ลักษณะของท่านชื่อสัตย์เยี่ยงนักปราชญ์
นิสัยของท่านไม่พูดมาก
พูดแต่ความจริงมีมิมุสา
- 169 Lancang bernama *Langlang Segara*,
lotang bernama Gentar Udara,
susuknya patut tiadalah cedera,
dengan kawan samalah tara.
เรือลันจิงใช้ชื่อว่า ‘ลั้งลั้งเสอฆารา’
ป็นโลตังชื่อ ‘เชินตรูดารา’
รูปทรงสวยงามสง่าไม่มีที่ติ
ทุกอย่างเท่าเทียมกับเพื่อนฝูง
- 170 Adapun Seri Raja Indera,
dengan Orang Kaya Maharaja Putera,
keduanya sepupu bersaudara,
bagas anum muda perwira.
สำหรับเสอริรามานินเดอร่า
กับโอริงกายามาฮารามาบุตรรา
ทั้งสองคนนี้เป็นลูกพี่ลูกน้องกัน
หนุ่มฉกรรจ์องอาจหาญกล้า
- 171 Ia pun pegawai boleh diharap,
turun temurun sahaja semerab,
ท่านก็เป็นเจ้าหน้าที่ที่ไวใจได้
สืบมาได้หลายชั่วอายุชั้กันทั้งนั้น

- keduanya itu sebuah ghurab,
kerjanya tiada menanti *sarab*.
- 172 Raja Makota orang setiawan,
ia pun seorang dibilang melawan,
tiadalah tewas daripada kawan,
itulah dikurnia *Yang Di Pertuan*.
- 173 Ghurabnya kukuh patut padan,
dinamakan dia Panah Kelodan,
lotang bernama Penyapu Medan,
tetunggul bertulis Pedang Syah Mardan.
- 174 Lancang Megat Setia Raja,
seperti budak besar dipuja,
laksana kuntum bunga seroja,
mudah disuruh bawa bekerja.
- 175 Lancang kecil[l] daripada kawan,
terkukur lela dua sehaluan,
tunggul bercita bertulis awan,
hatinya baik pada melawan.
- นคข8/บ176/ว3
- 176 Tunku Alang Naga seorang sateria<a>,
hatinya baik lakunya setia,
kelakuannya tiada pandai mendaya,
kepada zahir entahlah rahsia.
- 177 Ghurabnya baharu merah bernyala,
lotang terkukur dua setala,
ghurabnya bernama Cencamar Gila,
lotang bernama Burma Nyala.
- 178 Ada seorang pula sateria,
Tunku Idris ismu yang mulia,
- ทั้งสองคนนั้นใช้เรือชูรับลำเดียวกัน
งานของท่านไม่มีว่ารอให้พร่อง
- ราณามาโกฏาผู้ซื้อสัตย์ภักดีมัน
ท่านนับได้ว่าเป็นนักสู้ผู้หนึ่ง
ไม่มีที่แพ้เพื่อนผู้ใด
นั้นเจ้าเหนือหัวจึงทรงพระกรุณา
- ชูอรับของท่านทนทานและคงาม
ได้รับการขนานนามว่า ‘ปานะฮเกอโลตัน’
ปืนโลตังมีนามว่า ‘เปอญาปูเมตัน’
ธงมีภาพอักษร ‘เปอดังอะฮมร์ตัน’
- เรือลันจิงของเมอฮัตเสอดียารามา
เหมือนเด็กที่โตมาด้วยการถูกตามใจ
เปรียบได้กับลักษณะของดอกปทุมมาลัย
พาไปทำงานใช้งานได้ง่ายด้วย
- เรือลันจิงของท่านเล็กกว่าเพื่อน
ติดปืนเลลาสองกระบอกไปทางเดียวกัน
ธงเป็นผ้าฝ้ายลงลายเมฆา
เวลาสู้กันท่านใจดี
- ตนกูอลังนาขานักรบผู้กล้าหาญ
จิตใจงามและมีความจงรักภักดี
มีนิสัยเอาใจใครไม่เก่ง
ไม่ว่าทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- ชูอรับของท่านใหม่เอี่ยมสีแดงแจ้
ติดปืนโลตังข้างละสองกระบอก
ชูอรับนั้นมีนามว่า ‘เงินจามร์ซีลา’
ส่วนปืนโลตังมีนามว่า ‘บุรมาญาลา’
- ยังมีนักรบผู้กล้าหาญอีกคนหนึ่ง
ตนกูอิตรีสเป็นนามที่ประเสริฐ

- hatinya saleh sangat percaya,
sikap pahlawan ulama<k> pun dia.
- 179 Andalannya kakap bercencamar,
perahu yang besar tiada digemar,
amalnya menurut nahi dan amar,
kerja raja disambil dan *sam(b)ar*.
- 180 Berapa pula hulubalang panglima,
dan anak baik yang ternama,
dititahkan baginda pergi bersama,
masing perahu dengan saksama.
- 181 Keadaan seperti pegawai hulubalang,
anak cucu orang terbilang,
andalannya patut tiadalah walang,
seperti ayam yang baik *bulang*.
- 182 Sudah bersiap masing pegangan,
segenap perahu sebilang tangan,
hari pun baik tiada larangan,
berhimpun meng(h)adap sultan
junjungan.
- 183 Di peng(h)adapan hadir sultan
p[b]estari,
masuklah meng(h)adap pegawai,
menteri,
duduk menyembah men<y>[j]unjung
jari,
ditegur baginda manis berseri.
- 184 Laksamana berdatang sembah,
“Daulat Tuanku tinggi bertambah,
- ท่านมีจิตซื่อสัตย์น่าเชื่อถือมาก
ทั้งนักรบและปราชญ์ศาสนาก็คือเขา
- เรือของท่านเป็นเรือกากัปรูปนก
ท่านไม่ชอบใช้เรือลำใหญ่
ปฏิบัติตนตามคำสั่งแห่งอัลลอฮ์และผู้นำ
ในส่วนราชกิจนั้นถือเป็นรอง
- ทั้งยังมีแม่ทัพนายกองอีกมาก
รวมทั้งลูกผู้ดีที่มีชื่อเสียง
สุลต่านทรงมีรับสั่งให้เดินทางไปด้วยกัน
ไปกับเรือแต่ละลำอย่างระมัดระวัง
- เช่นเดียวกันกับสภาพเจ้าหน้าที่นายกอง
ลูกหลานของผู้มีชื่อเสียง
เรือของเขามีสภาพดีไม่น่าต้องกังวล
เหมือนกับไก่อามที่มีหน่วยก้านดี
- ครั้นเตรียมการเสร็จทุกตำแหน่ง
เรือทุกลำมีจำนวนเท่ามือนับ
เป็นวันดีปลอดจากสิ่งต้องห้าม
จึงได้รวมตัวเข้าเฝ้าสุลต่านที่เขตทุน
- สุลต่านผู้สูงศักดิ์เสด็จออก ณ ท้องพระโรง
เจ้าหน้าที่เสนาบดีพากันเข้าเฝ้า
พนมมือเหนือศีรษะนั่งถวายบังคม
พระองค์ทรงทักทายด้วยคำหวานและ
สวยงาม
- ลักษมาณาเข้ากราบบังคมทูลพระกรุณา
“ขอจงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

- Patik hamba di bawah lembah,
memohonkan ampun hendak
berubah.”
- 185 Keluar titah Makota Indera,
“Be<layarlah sekalian hai saudara,
kepada Allah kupohonkan pelihara,
pergi mari dengan sejahtera.
- 186 Hendaklah muafakat sekalian sira,
segenap kerja dan bicara,
Laksamana itu ganti me[a]nira,
sekalian jangan berbuat angkara.
- 187 Suruh tegahnya diturutkan,
hubaya jangan dilalukan,
ialah wakil kami dijadikan,
barang yang bantah disuruh
hukumkan.”
- 188 Telah sudah dititahkan segala,
diangkat kenduri berbuat pahala,
Quran dan maulud dibacakan pula,
memohonkan *syafaat* menolakkan
bala.
- 189 Sudah maulud dengan mengaji,
doa selamat dibaca Tok Haji,
- ข้าพระพุทธเจ้าเป็นข้าฯใต้ฝ่าพระบาทที่ต่ำ
ต้อย
ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเพื่อ
ออกเดินทาง
- มกุฏอินทราทรงมีพระกระแสรับสั่ง
“จงแล่นเรือออกไปเกิดพื้นน้องเอ๋ย
ข้าฯขอวิงวอนเอกอัลลอฮฺคุ้มครองรักษา
ให้เดินทางไปมาด้วยสุขสวัสดิ์
- ทุกคนต้องสมัคศรสมานสามัคคี
ในทุกกิจการและการคิดอ่าน
ลักษณมานั้นตัวแทนแห่งข้าฯ
ทุกคนจงอย่าได้ก่อการอันมิบังควร
- ต้องปฏิบัติตามคำสั่งและคำแนะนำของเขา
อย่าได้ละเมิดนโยบาย
เขาเป็นตัวแทนที่เราตั้งให้เป็น
หากใครขัดขึ้นให้ลงอาญาได้”
- พระราชทานพระบรมราโชวาทเสร็จสรรพ
ทรงประกอบดุหรี⁶ บำเพ็ญกุศล
ต่อด้วยการอ่านกุรอ่านและสรรเสริญนบี⁷
วิงวอนขอความเมตตาและปิดเป่าภัย
- เสร็จจากเมาลุด⁸ และอ่านพระคัมภีร์⁹
โตะหาณิ¹⁰ จึงต่อด้วยคำขอพร

⁶ ดุหรี มาจากคำภาษามลายูว่า เกินดูรี (kenduri) แปลว่า ทำบุญเลี้ยงอาหารบริจาคทานเป็นการขอบคุณอัลลอฮ์(สุหรี)

⁷ คำเรียกนามศาสนาในอิสลาม

⁸ เมาลุด การสรรเสริญต่อเราะสูลมุหัมมัด(ศอลา)

⁹ คัมภีร์ ในบริบทนี้หมายถึงพระมหาคัมภีร์กุรอ่าน

¹⁰ โตะหาณิ คือมุสลิมที่ผ่านการประกอบพิธีหัจญ์ซึ่งเป็นศาสนกิจภาคบังคับ ในบริบทนี้ให้เกียรติคนกลุ่มนี้เป็นผู้อาวุโสที่สมควรแก่การนับถือ

anbia, aulia serta dipuji,
memohonkan kerja jangan terkeji.

ยกย่องสรรเสริญบรรดานบีและวาลี¹¹
วิงวอนขออย่าให้ภารกิจถูกดูแคลน

นคช8/บ190/ว1

190 Telah selesai yang demikian,
dikurnia persalin pula sekalian,
sekalian men<y>[j]unjung *anugerah*
pakaian,
diraba<k> di duli berderai-deraian.

ครั้นเสร็จจากสิ่งเหล่านั้น
ได้พระราชทานเครื่องนุ่งห่มให้ถ้วนหน้า
ทุกคนน้อมเกล้าฯ รับพระราชทานเครื่อง
นุ่งห่ม
เข้าเฝ้าละออรัฐลีพระบาทอย่างต่อเนื่อง

191 Telah sudah men<y>[j]unjung duli,
bermohon tiada berdua kali,
langsung lalu ke ghurab sekali,
berbunyilah gong tiga kali.

ครั้นน้อมรับพระบรมราชโองการแล้ว
ไม่มีการกราบบังคมทูลขอเป็นซ้ำสอง
ก็ตรงไปยังชูฮร์บโดยทันที
แล้วจึงมีเสียงฆ้องดังขึ้นสามที

192 Baginda pun turun berangkat serta,
naik semayam di atas kota,
berwajah muram laku bercinta,
meng(h)antar menteri dengannya mata.

สุลต่านเสด็จพระราชดำเนินลงไปด้วย
ทรงเสด็จขึ้นไปประทับในป้อมเมือง
พระพักตร์หมองเศร้าด้วยทรงอาลัยห่วง
ทรงเสด็จฯ ส่งเสนาบดีจั้นลับพระเนตร

193 Hemat baginda terlalu cermat,
di kota dinaiknya tunggul alamat,
lakunya itu kepada hemat,
kepada angkatan dikurnia hormat.

พระราชดำรินั้นเลิศล้ำลือเลื่อง
ทรงซัดธงสัญญาณขึ้น ณ ป้อมเมือง
ที่ทรงปฏิบัติเช่นนั้นด้วยมีเจตนา
ทรงแสดงความเคารพต่อกองทัพ

194 Setelah mustaib[d] sekalian alat,
tiadalah suatu cala dan ghalat,
Yaum'al-Jum'at Ba'd al-Salat,
berdayunglah ghurab seperti kilat.

ครั้นได้จัดอุปกรณ์เสร็จสรรพ
ไม่มีสิ่งชำรุดและเสียหาย
เมื่อวันศุกร์หลังเวลาละหมาดบ่าย
จึงพายชูฮร์บออกไปเร็วดังสายฟ้าแลบ

195 Habislah ilir ghurab segala,
kakap dan sampan berapa pula,
sebuah pun tiada yang gendala,
berhenti berlabuh di alangan kuala.

ชูฮร์บทุกลำล่องไปตามสายน้ำ
ทั้งเรือกาบและสำปั้นจำนวนหลายลำ
ไม่มีสิ่งชำรุดเสียหาย
ได้มาจอดทอดสมอที่เนินดินตรงปากท่า

¹¹ วาลี หมายถึงผู้ทรงธรรม

- 196 Hanyalah sebuah dirundung malang,
lancang Wan Jaafar dijojol tergalang,
cemas besar bukan kepalang,
lalu dibawa berbalik pulang.
- 197 Perahu yang lain dipohonkan pula,
dikurnia baginda tiada gendala,
perahu yang tiada cacat dan cela,
disuruh turun sekarang itulah.
- 198 Kawan sekalian be<r>layarlah sudah,
dirinya lagi di dalam Kedah,
be<r>layar sebuah bukannya mudah,
diturutnya juga seraya gundah.
- 199 Laksamana dengan perahu sekalian,
di alangan berlabuh bernanti-nantian,
berbunyilah pula gong semboyan,
habis be<r>layar berderai-derai.
- 200 Be<r>layar meninggalkan kuala itu,
sampai ke ger<a>bang bertahar di situ,
ditahan angin utara tentu,
sauh besi putus suatu.
- 201 Berbalik sampan pula ke kuala,
mengambil sauh lain pula,
sampan pun balik sekarang itula(h),
ke Pulau Langkawi pula dihala.
- 202 Kepada waktu *toleh tenggala*,
sampai ke pulau Wazir yang ala,
menghimpun perahu rakyat segala,
di sana pun tiada lama kendala.
- ลำเดียวเท่านั้นที่ประสบเคราะห์
เสาค้ำเรือล้นจิงของวันฉะพีรเกิดติดขัด
ก็โกลาหลวุ่นวายไม่ใช่เบา
และแล้วจึงต้องนำเรือกลับไป
- จึงได้ขอพระราชทานเรือลำอื่นแทน
พระองค์ทรงพระราชทานมิได้ข้อขัด
ต้องเป็นเรือที่ไม่บกพร่องและชำรุด
ทรงมีรับสั่งให้นำเรือลงไปในบัดนั้น
- เพื่อนทั้งหลายได้แล่นเรือออกไปแล้ว
แต่ตัวเขายังอยู่ในเกอดะฮ์
แล่นเรือไปตามลำพังไ้ง่ายดายไม่
ก็ยิ่งอุตสาหตามหลังเขาไปทั้งที่ท้อแท้
- ลักษณากับบรรดาเรือทั้งหลาย
จอดรอเรียงรายอยู่ตรงเนินดิน
เมื่อได้ยินเสียงฆ้องสัญญาณดังขึ้นอีก
เรือทุกลำจึงถูกพายกระจายออกไปหมด
- แล่นเรือออกไปจากปากน้ำนั้น
มาถึงชุมประตูเมืองต้องฝ่าพายุนั้น
แน่นอนว่าถูกลมเหนือต้านไว้
สมอเรือเส้นหลักต้องขาดไปหนึ่งเส้น
- ลำป็นต้องย้อนกลับไปใหม่ที่ปากน้ำ
ไปเอาสมออันอื่นอีกอัน
ลำป็นก็แล่นตีกลับไปในบัดนั้น
มุ่งหน้าตรงไปยังเกาะลังกาวิ
- ตกเพลายามสายพักไถนา
ได้มาถึงเกาะที่ว้าเซีรสูงสุด
รวบรวมนเรือของราษฎรทั้งหลาย
ที่โน้นต้องอุปสรรคได้ไม่นาน

- 203 Di pulau pun lengkap masing jabatan,
mustaib[d] berlabuh di lautan,
tiada yang tinggal lagi di daratan,
hingga menanti sampai angkatan. คนที่เกาะแต่ละส่วนก็ได้เตรียมพร้อม
ได้ทอดสมพร้อมแล้วในมหาสมุทร
ไม่มีอีกแล้วที่ตกหล่นเหลืออยู่บนบก
เหลือแต่ต้องคอยกองทัพไปถึง
- 204 Panglima di Pulau Langkawi itu,
Seri Pekerma Jaya digelar ratu,
turun temurun semerap[b] di situ,
benih baik bangsa pun tentu. แม่ทัพ ณ เกาะลังกาวิ้น
เสอรีเปอเกรมาฉายามีสมัญญาวารัตู
สืบเผ่าพงศ์ที่นั่นมาหลายชั่วอายุ
เชื้อสายดีและชาติตระกูลก็มั่นคง
- 205 Kapitnya itu Seri Diwangsa,
ia pun anak orang berbangsa,
perintahnya baik halus periksa,
patutlah jadi ketu<h>a di desa. ผู้ช่วยท่านนั้นคือเสอรีดีวังสา
เป็นบุตรของคนตระกูลสูง
พูดจาดีและรอบคอบถี่ถ้วน
สมควรแล้วที่ได้เป็นหัวหน้าในท้องถิ่น
- 206 Berapa pula panglima dan nakhoda,
dan anak baik yang muda-muda,
sekalian mustaib[d] berhimpun ada,
hingga menanti barang disabda. ที่เป็นแม่ทัพและผู้บังคับการเรืออีกหลายคน
อีกทั้งลูกผู้ดีที่หนุ่มหนุ่ม
ทุกคนได้ไปรวมกันอย่างพร้อมเพรียง
เหลือแต่รอรับคำบัญชาเท่านั้นเอง
- 207 Andalan Seri Pekerma Jaya,
sikapnya patut meng(h)adang bahaya,
jika lawan yang sebaya,
menaruh silu melawan dia. เรือของเสอรีเปอเกรมาฉายา
มีรูปร่างเหมาะที่จะต้านภัยอันตราย
หากศัตรูร่นรวคราวเดียวกัน
ต้องรู้สึกลึกซึ้งที่จะสู้กับเขา
- 208 Andalan bernama Bujang Segara,
lotangnya itu bernama Cakera,
tetunggulnya unggas melampara,
patutlah tempat orang perwira. ตัวเรือชื่อ ‘บูม้งเสอฆาร’
ปืนโลตังนั้นชื่อ ‘จักเกอร์’
ลักษณะของธงเป็นฝูงสุกษณา
สมควรแก่ตำแหน่งแห่งวีรชน
- 209 Andalan Seri Diwangsa,
dinamakan dia Batil Suasa,
lotang bernama Lidah Raksasa,
tetunggul bertulis Macan Termasa. เรือของเสอรีดีวังสา
ได้รับขนานนามว่า ‘บาเต็ลสุวาสา’
ปืนโลตังมีนามว่า ‘ลิดะฮ์รักสาสา’
ที่ธงเป็นลาย ‘มาจันเตร์มาสา’
- 210 Segala perahu panglima, nakhoda,
dan anak baik muda-muda, บรรดาเรือของแม่ทัพและผู้บังคับการเรือ
และของลูกผู้ดีที่หนุ่มหนุ่ม

- senjatanya lengkap sekalian ada,
sikap perahu tiada berbeda.
- 211 Masing jenis yang disukai,
kelengkapan perahu berbagai direka,
tetapi memberi manis belaka,
tiadalah lagi syak dan sangka.
- 212 Paduka Seri Raja ditinggalkan,
jadi panglima suatu pasukan,
kelengkapan jajahan disuruh
himpunkan,
dari belakang disuruh turutkan.
- 213 Siaplah sudah sekalian perkara,
tiadalah berhenti di pulau dura,
pada saat yang sejahtera,
dari pulau mengembara.
- 214 Belayar bersusun melampara,
sampai ke Ketam tiada termara,
ditahan oleh angin utara,
di Tanjung Cincin ombak gelora.
- 215 Tiga malam bertahar di situ,
sauh pun putus bukan suatu,
nyaris dihempas naik ke batu,
semoga berhenti utara itu.
- 216 Setelah angin ada *palungnya*,
berdayunglah ghurab sekaliannya,
ke Pulau Terutau di seberangnya,
di sana pun keluar kelengkapannya.
- นคช9/บ217/ว1
- 217 Juragan Sulaiman nama panglimanya,
lancangnya patut dengan tarafnya,
- มีอาวุธติดไว้ให้ครบถ้วน
ลักษณะของเรือไม่ได้แตกต่างกัน
- เรือแต่ละชนิดเป็นไปตามที่พอใจ
อุปกรณ์เรือก็ได้รังสรรค์ขึ้นหลายแบบ
แต่พาให้เห็นถึงความอ่อนหวานทั้งนั้น
จึงไม่ต้องสงสัยและข้องใจอีกแล้ว
- ปาตุกาเสอริราณาถูกทิ้งท้าย
เป็นแม่ทัพเรือกองหนึ่ง
ถูกใช้ให้รวบรวมสัมภาระจากถิ่นที่ครอง
และถูกใช้ให้ตามหลังไป
- ครั้นได้เตรียมทุกอย่างพร้อมแล้ว
ก็ไม่อยู่ต่อที่เกาะให้นาน
พอได้ฤกษ์ที่ปลอดภัยพาล
ก็ออกไปจากเกาะและผจญภัยกันต่อ
- เล่นเรือเรียงซ้อนกระจายกันไป
ไปถึงเกอดัมไม่สามารถเดินต่อไปได้
โดนลมเหนือด่านเข้าใส่
ที่แหลมจินจินคลื่นลมแปรปรวน
- ฟันฝ่าอยู่ตรงนั้นได้สามราตรี
สมอเรือก็ขาดมากกว่าหนึ่งอัน
เรือเกือบโดนซัดขึ้นไปบนโขดหิน
ด้วยหวังว่าลมเหนือนั้นจะสงบลง
- ครั้นลมอ่อนแรงลงและพัดไปในทางเดียวกัน
ซูฮรับทั้งหลายถูกพายออกไป
ไปยังเกาะเตอรูเตาที่ฝั่งตรงกันข้าม
ที่โน่นก็ได้เตรียมสัมภาระออกไปด้วย
- ผู้บังคับเรือชื่อสุลัยมานเป็นแม่ทัพ
ลันจิงของท่านสมควรแก่ฐานะ

	lengkap dengan alat senjatanya, boleh diharap juga kerjanya.	มีเครื่องมือและอาวุธติดตั้งพร้อม เรื่องงานนั้นก็ไว้วางใจได้เช่นกัน
218	Di Terutau berhenti ada sehari, lalu be<r>layar ke Hujung Duri, Selat Dulang tampak pegari, ke <i>Buyung Pecah</i> dihampiri.	แวะอยู่ที่เตอรูเตาได้หนึ่งวัน จึงได้แล่นเรือต่อไปยังอุโมงคูรี เห็นช่องแคบดุลงัดตมมาก จึงเข้าไปใกล้บูยงเปอจะฮ
219	Dari sana be<r>layar pula, di Perak Embung berhenti setala, syamsu <i>menyekah cakerawala</i> , ke Bandar Talibung pula dihala.	จากที่นั่นก็แล่นเรือต่อไปอีก แวะที่พระมวงระยะหนึ่ง ครั้นสุรียาแย้มเบิกฟ้าจักรวาล ก็มุ่งหน้าต่อไปยังเมืองตาลีบง
220	Ketika zohor waktu berbakti, ke bandar Talibung sampai berhenti, dilihat kawan yang dahulu menanti, sebuah pun tiada didapati.	พอตกบ่ายถึงเวลาบำเพ็ญศาสนกิจ ไปถึงเมืองตาลีบงก็เข้าแวะ มองหาเพื่อนที่ก่อนนี้เรารออยู่ ก็ไม่พบว่ามีเรือแม้แต่ลำเดียว
221	Disuruh Raja Su<a>ra Pahlawan, bawa dahulu tujuh haluan, seolah menjadi penganjur kawan, serta menyulu perintah lawan.	รามาสูราปะฮลาวันได้สั่งการ ให้นำเรือเจ็ดลำล่องหน้าไปก่อน ทำว่าเป็นกองหน้านำพวกพ้อง และสอดแนมปฏิบัติการของศัตรู
222	Raja Su<a>ra Pahlawan sebuah menggulang, <i>Megat</i> sebuah disuruh ke Salang, mengambil khabar belum ia pulang, yang lain entah di mana tualang.	เรือรามาสูราปะฮลาวันเข้าเทียบท่า เรือของเมอฆัตลำหนึ่งถูกสั่งให้ไปสาธัง ไปเอาข่าวแต่ยังไม่กลับมา ส่วนเรือลำอื่นไม่รู้ยู่หนไหน
223	Di dalam Talibung habis tiada, pergi berpecah purak puranda, menurut kehendak kerja mengada, tiada menurut titah dan sabda.	ทั่วเมืองตาลีบงไม่มีใครอยู่เลย ต่างแยกกันไปคนละทิศคนละทาง ทำงานเกินเลยตามแต่ต้องการ ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งและคำบัญชา
224	Di Talibung itu seorang adipati, anak sateria asalnya pasti,	ที่ตาลีบงนั้นมีอาติปาตีท่านหนึ่ง เป็นบุตรของนักรบเก่าก่อนแน่นอน

- tatkala sudah Penggawa mati,
ialah pula memerintah ganti.
- 225 Raja Pangeran<ng> nama dirinya,
oleh Siam dialihkannya,
Alung[Luang] Ritti Songkram digelarnya,
di Bandar Talibung ia rajanya.
- 226 Umurnya muda sedang perwira,
lagi pun baik budi bicara,
selama ia menyelenggara,
Talibung belum cacat dan cedera.
- 227 Pada masa ketika itu,
Siam pun banyak ada di situ,
bertunggu Talibung mereka itu,
setengah hendak ke Salang
mem(b)antu.
- 228 Dari Singgora turun angkatan,
lima ratus orang jalan daratan,
senjatanya senapang bersirat rotan,
Alung[Luang] Yokkrabat jadi kapitan.
- 229 Di Talibung pun sudah dikukuhkan,
kubu dan jojol diperbuatkan,
segala perahu dihimpunkan,
siang malam disiapkan.
- นคข10/บ230/ว3
- 230 Talibung itu sedikit orangnya,
perahu tiada banyak kepadanya,
sebab Terang itu pegangannya,
jadilah bertambah sedikit sukunya.
- 231 Terang, Talibung semua perahunya,
lima belas bilangannya,
- ครั้นเปิงฆาวมาถึงแก่นิจกรรมแล้ว
ท่านจึงได้ขึ้นครองเมืองแทน
- ราณาปาแงรันเป็นนามของท่าน
และสยามได้เลื่อนให้ท่าน
มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงฤทธิสงคราม
เป็นเจ้าปกครองเมืองตาลีบง
- อายุยังน้อยสมเป็นชาตินักรบ
ซ้ายังมีกิริยามารยาทดีงาม
นับตั้งแต่ที่ท่านเข้าไปดำเนินการ
ตาลีบงยังไม่ได้เสียหายและบกพร่อง
- ในช่วงของเวลานั้น
สยามมีอยู่ที่นั่นมากมายแล้ว
คนเหล่านั้นรออยู่ที่ตาลีบง
มีบางคนต้องการไปช่วยเหลือสาลัง
- กองทัพยกลงมาจากสิงโฆรา
เดินทัพโดยทางบกห้ำร้อยคน
อาวุธนั้นเป็นปืนตริงด้วยหวาย
มีหลวงยกกระบัตรเป็นผู้บังคับการ
- ที่ตาลีบงได้ตั้งกองกำลังมั่นแล้ว
และได้สร้างค่ายและทำเสาหลักไว้
มีการรวบรวมเรือหลายชนิด
ทั้งกลางวันและกลางคืนจัดทำให้เสร็จ
- คนตาลีบงนั้นมีจำนวนน้อย
พวกเขาจึงมีเรือไม่มาก
แต่เพราะตริงนั้นเขาดูแลอยู่
จึงทำให้เขามีคนเพิ่มขึ้นหน่อย
- เรือตริงเรือตาลีบงทั้งหมด
นับจำนวนได้สิบห้าลำ

	dengan kumbar kecil besarnya, senjatanya lengkap patut kadarnya.	ทั้งเรือไม้หลุมพอลำใหญ่ลำเล็ก ติดอาวุธได้ครบตามอัธภาพ
232	Akan angkatan dua buah negeri, Ligor, Mardulung dahulu mari, di Pulau Panjang berdiam diri, hendak ke Salang rupanya negeri.	สำหรับกองทัพของเมืองทั้งสอง ลิฆอร์และมรดุลุงได้มาก่อนแล้ว แต่เก็บตัวเงียบอยู่ที่เกาะปันฉัง เห็นว่ากลัวที่จะไปยังสาละ
233	Wazir sampai ke Talibung itu, dengan Raja Pangeran muafakat satu, hendak ke Salang pergi membantu, kadar menanti khabar yang tentu.	วาเซียร์ได้ไปถึงตาลิบงนั้น ก็เข้าร่วมมือกับรามปาปาแวงรัน จะไปยังสาละเพื่อช่วยเหลือกัน เพียงแต่ต้องรอรับข่าวสารที่ชัดเจน
234	Selagi belum penyuruh pulang, yang pergi mengambil khabar ke Salang, angkatan Kedah di Talibung menggalang, serta memba(i)ki barang yang walang.	ตราบใดที่คนถูกใช้ยังไม่กลับมา ซึ่งไปเก็บข่าวสารที่สาละนั้น กองทัพเกอดะฮ์ก็เทียบท่ารอที่ตาลิบง และซ่อมแซมส่วนที่ชำรุด
235	Menggalang ada kadar dua hari, sepucuk surat di [dari] Salang mari, perintah perang dinyatakan beri, Burma sudah berundur lari.	เข้าเทียบท่าได้ประมาณสองวัน หนังสือจากสาละมาถึงหนึ่งฉบับ แจ้งให้รู้เรื่องการศึกสงคราม และพม่าได้ถอยร่นหนีกันไปแล้ว
236	Tetapi angkatan segala negara, dipintanya juga pergi si[e]gera, karena lagi musim utara, kalau Burma balik angkara.	แต่กองทัพของเมืองต่างต่าง ก็ยังถูกขอร้องให้รีบไป เพราะยังอยู่ในช่วงฤดูของลมเหนือ เพื่อพม่าย้อนกลับเข้าไปรุกราน
237	Selang pula ada sehari, sepucuk pula surat diberi, menyatakan Burma sudahlah mari, balik melanggar sehari-hari.	เว้นจากนั้นอีกหนึ่งวัน มีหนังสือไปถึงอีกหนึ่งฉบับ แจ้งว่าพม่าได้ยกทัพมากันแล้ว ย้อนกลับมารุกรานทุกวัน
238	Akan Megat yang pergi ke Salang, ia pun sampai berbalik pulang,	สำหรับเมอฆัดที่ไปสาละ ท่านก็ได้กลับมาถึงแล้ว

- mengatakan Burma datang berulang,
sudah dilanggarnya kota Salang.
- 239 Tatkala demikian yang *dikhabar* nyata,
perahu di galang diturunkan rata,
perahu Talibung hadir semata,
mu(a)fakat hendak pergi berserta.
- 240 Menampung sama orang Singgora,
lima puluh penghulu dan tentera,
perahu perang diselenggara,
dengan Talibung bersatu kira.
- 241 Dari Setul pun datang angkatan,
tujuh haluan yang kelihatan,
perahunya kumbar berikat rotan,
senjatanya rentaka besi karatan.
- 242 Tunku Bisnu raja p[b]estari,
sepucuk surat pula diberi,
akan angkatan yang tujuh seperi,
kepada Wazir diserahnya beri.
- 243 Seri Lela Pahlawan jadi panglimanya,
Seri Raja Perkasa jadi kapitnya,
jadi ketu<h>a perahu ketujuhanya,
menerima kerja ikut padannya.
- นคช10/บ244/ว1
- 244 Orang Kaya kedua sahaja ternama,
patut sangat jadi panglima,
tetapi perahunya tiada utama,
senjata ada sebesar hama.
- 245 Tunku Bisnu raja yang mulia,
bangunnya itu kurang percaya,
- แจ้งว่าพม่าย้อนกลับมาใหม่
ได้บุกเข้าโจมตีเมืองสาละง์
- ครั้นทราบข่าวชัดเจนเช่นนั้นแล้ว
จึงนำเรือที่เทียบท่าทุกลำออกจากที่
เรือตาลีบงได้มาทั้งหมด
ตกลงที่จะร่วมเดินทางไปด้วยกัน
- คนสิงโฆราได้เข้าสมทบด้วย
เป็นนายบ้านและทหารห้าสิบนาย
ได้จัดเตรียมเรือรบให้
และได้รวมเป็นหนึ่งเดียวกับตาลีบง
- จากสตูลก็ยกกองทัพมา
เท่าที่เห็นมีเจ็ดลำเรือ
เป็นเรือไม้หลุมพอดจริงด้วยหวาย
อาวุธนั้นเป็นปืนเร็นตากาเหล็กขึ้นสนิม
- ตนกูบิสนุเป็นเจ้าเมืองที่เก่งกล้า
ได้มีหนังสือไปด้วยหนึ่งฉบับ
สำหรับกองทัพเจ็ดลำเรื่อนั้น
มอบแต่ท่านวาเซียร์
- เสอรีเลลาปะฮลาวันเป็นแม่ทัพ
เสอรีราฆาเปรกาสาเป็นผู้อยู่เคียงข้าง
เป็นหัวหน้ากองเรือทั้งเจ็ดลำนั้น
รับงานไปตามควรแก่กำลัง
- โอรังกายาทั้งสองสักว่ามีชื่อเสียงเท่านั้น
ช่างเหมาะมากที่เป็นแม่ทัพ
แต่เรือของท่านหาได้พิเศษไม่
อาวุธที่มีก็ใหญ่เท่าตัวไร
- ตนกูบิสนุเจ้าเมืองผู้ทรงเกียรติ
ลักษณะของท่านนั้นไม่ค่อยน่าไว้วางใจ

	pada pekerjaan di manakan jaya, diberikan senjata jadi sia-sia.	งานไหนหรือจะประสบผลสำเร็จได้ หากอาวุธที่ให้ไปใช้การไม่ได้
246	Senjata dan perahu disayangnya, yang baik tiada diberinya, teman dan nama tiada dipeliharanya, jadi disebutkan pada akhirnya.	ท่านหวงแหนอาวุธและเรือ อันที่ดีที่ท่านไม่มอบให้ ท่านไม่รักษาเพื่อนและชื่อเสียงไว้ ให้เป็นทีกล่าวขวัญถึงที่สุด
247	Sebab pun demikian dihemat kata, karena banyak dilihat harta, beberapa perahu dan senjata, meriam dan lelanya ada semata.	สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็อาจคิดได้ว่า เป็นเพราะท่านเห็นแก่สมบัติมาก ทั้งเรือและอาวุธมีมากมาย บาเรียมและเลลามิทั้งนั้น
248	Oleh Wazir surat dimaklumkan, pada Tunku Bisnu dipohonkan, senjata yang besar pintak hantarkan, kedua Orang Kaya hendak diberikan.	วาเซิร์จึงมีหนังสือแจ้งไปถึง วิงวอนร้องขอตนกุบิสณุ ขอให้ส่งอาวุธหนักไปให้ จะได้มอบให้กับโอรังกายาทั้งสอง
249	Supaya nama jadi terbela, kawan pun jangan berhati cela, kemudianlah baharu dihantarkan lela, dengan si[e]gera tiada gendala.	เพื่อสู้ชื่อเสียงกลับคืนมา เพื่อนก็จะได้ไม่ต้องเสียใจ หลังจากนั้นจึงได้ส่งปืนเลลาไป ให้ทันทีโดยไม่มีอะไรขัด
250	Siaplah sudah angkatan sekalian, pada bulan Zul-Qaidah hari Senaian, berbunyilah pula gong semboyan, dari <i>Talibung</i> berderai-deraian.	ครั้นกองทัพทั้งหลายเตรียมการพร้อมแล้ว ในเดือนซุลกะฮีดะฮ ¹² วันจันทร์ ก็ได้ยินเสียงฆ้องสัญญาณดังขึ้นอีกหน เสียงร่ำยาวต่อเนื่องกันมาจากตาลิเบง
251	Berdayung menuju (ke) <i>Pulau Mutia</i> , hendak lalu tiada upaya, utara keras kilat bercahaya, tiada terdayung menyongsong dia.	พายเรือไปมุ่งสู่เกาะมูทียา จะผ่านไปก็ไม่มีความสามารถ ลมเหนือแรงกล้าฟ้าแลบแสงวูบวาบ มีอาจพายเรือต้านขัดทานมันได้
252	Ghurab Wazir yang ber<ak>[g]emala, tiap malam tiang bernyala,	ซูฮรับของวาเซิร์ที่เป็นหัวหน้า ทุกคืนมีเสาไฟส่องแสงสว่างจ้า

¹² เดือนลำดับที่ 11 อิมเราะฮ์ศักราช

- sahaja adat purbakala,
jadi pe<n>doman kelengkapan segala. เป็นธรรมเนียมตามโบราณกาล
ให้เป็นเครื่องขึ้นทางแก่เรือทั้งปวง
- 253 Ph(r)aya Tai Nam pahlawan yang garang,
berjalan turun sampai ke Trang,
niatnya hendak ke Salang berperang,
tiada berperahu hendak
menye<m>berang. พระยาทายนำนักรบผู้หาญกล้า
ได้ยাত্রาทัพลงไปถึงตรัง
เขาตั้งใจจะไปทำศึกสงครามที่สาลัง
แต่ไม่มีเรือที่จะใช้ข้ามฝั่ง
- 254 Ke Tranglah sampai sudahlah dia,
hendak ke Salang tiada upaya,
mencari perahu berbagai daya,
diboleh pun perahu tiada berga<h>ya. เขาได้ไปถึงตรังเรียบร้อยแล้ว
จะต่อไปยังสาลังไม่มีความสามารถ
ค้นหาเรือด้วยวิธีการหลายทางแล้ว
ก็ได้แต่เรือที่ลักษณะไม่ค่อยดีมา
- 255 Di dalam Trang tiada perahunya,
barang yang baik habis dibawa<k>nya,
tinggal pun tiada apa gunanya,
itulah dihimpun diperbaikinya. ที่ตรังก็ไม่มีเรือเหลือไว้อีกแล้ว
เรือลำดีที่เขาเอาไปหมด
ที่เหลืออยู่ก็ไม่มีประโยชน์อะไร
ก็ได้รวบรวมเรือเหล่านั้นเอาไปซ่อมแซม
- 256 Disuruh seorang harapannya,
pergi dahulu daripadanya,
Alung[Luang] Kamhaeng Songkram
namanya,
mengambil khabar perintah sekaliannya. ได้สั่งการผู้ที่เขาไวใจได้คนหนึ่ง
ให้เดินทางล่วงหน้าไปก่อนท่าน
เขาซื้อหลวงคำแห่งสงคราม
ไปเก็บข่าวปฏิบัติการ(สงคราม)ให้หมด
- นคข11/บ257/ว3
- 257 Alung[Luang] Kamhaeng si[e]gera berlari,
Ilir ke Talibung perahu dica<ha>ri,
dibolehnya sebuah perahu yang bahari,
berjumpa di Rombeng diturutnya mari. หลวงคำแห่งรีบออกเรือไปโดยเร็ว
ขึ้นเหนือไปตาลิบงเพื่อค้นหาเรือ
ได้เรือมาหนึ่งลำก็เก่าแล้ว
พบที่รมเบ็งจึงได้ติดตามมา
- 258 Serta sampai berdekatan,
diperiksanya segala ketuha angkatan,
Burma di Salang apa perbuatan,
di lautkah ia atawa di daratan. พันที่ที่มาถึงก็เข้าประชิดใกล้
ได้ตรวจสอบถามหัวหน้ากองทัพทั้งหลาย
พม่าที่สาลังได้ทำอะไรบ้าง
เขาอยู่ในทะเลหรือว่าอยู่บนบก

259	Segala perintah semua dikhabarkan, kepadanya seperti yang didengarkan, katanya pula ia dititahkan, menatap kerja segala krommakan.	เขาให้ข่าวเกี่ยวกับปฏิบัติการทั้งหมด ให้เขาฟังตามที่ได้ยินมา และยังบอกอีกว่าเขาได้รับคำสั่งมา ให้ดูแลงานของกรมการทั้งหลายด้วย
260	Tatkala demikian ia berkata, Kedah, Talibung <i>muafakat</i> semata, <i>muafakat satu</i> jadi sekata <i>Khaluanglah</i> jadi <i>mata-mata</i> .	เมื่อเขาได้บอกความตงนั้นแล้ว เกอดะฮ์ ตาลิบง ร่วมมือด้วยทั้งนั้น ได้มีมติร่วมกันเป็นเอกฉันท์ ต้องมอบข้าหลวงให้เป็นผู้บัญชาการ
261	Muafakat hendak pergi ke Salang, mengadu untung mujur dan malang, memukul Burma yang berulang, jika mujur nama terbilang.	ตกลงกันว่าจะไปยังสาลัง เพื่อวัดดวงไม่ว่าจะโชคดีหรือโชคร้าย โจมตีพม่าที่ย้อนกลับมาซ้ำใหม่ หากว่าโชคดียิ่งจะได้มีชื่อเสียง
262	Dari <i>Rombeng</i> be<r>layar setala, ke Selat Panjang perahu di hala, sampai waktu toleh tenggala, sekalian sampai tiada gendala.	จากรมเบ็งออกเรือตรงไปทางเดียว คือตรงไปยังช่องแคบปันฉัง ถึงยามสายเวลาเลิกไถนา ทุกคนได้ไปถึงที่หมายโดยไม่มีอุปสรรค
263	Berlabuh sebentar di dalam selat, tampaklah layar seperti kulat, angkatan Mardulung balik berkilat, datangnya dari Pulau Kalat.	ทอดสมอในช่องแคบได้ครู่หนึ่ง ก็แลเห็นใบเรือราวกับดอกเห็ด กองทัพนัรดูลงยกกลับมาเร็วดังฟ้าแลบ เขาเดินทางมาจากเกาะกาลัต
264	Telah perahu berhampiri, ketuhanya itu dipanggil mari, diperiksa mengapa berbalik mari, kelakuan seperti orang yang lari.	เมื่อเรือเข้าไปใกล้กันแล้ว ก็เรียกหัวหน้านั้นไปหา สอบถามว่าทำไมถึงได้กลับมา ทำทางเหมือนกับคนแผ่นหนีมา
265	Muka dipandang nyata kelihatan, seperti rupa orang ketakutan, di negeri Salang apa perbuatan, mengapa dibawa balik angkatan.	มองดูหน้าเขาแล้วเห็นได้ชัดว่า มีลักษณะเหมือนคนที่กำลังผวา ที่เมืองสาลังเขาทำอะไรนักรหา ทำไมจึงได้นำกองทัพกลับมา
266	Jawabnya, “Sebab keputusan makan, tiada sudah tersabarkan,	เขาตอบว่า “เพราะขาดแคลนอาหาร ไม่สามารถทนอยู่ต่อไป

- lagi pun Burma sedikit bukan,
melawan tiada terkuasakan.”
- 267 Marahnya *Khaluang* bukan kepalang,
sebab angkatan dibawa pulang,
meninggal musuh di negeri Salang,
makinya tiada dapat dibilang.
- 268 Orang Mardulung berkata pula,
“Bukannya beta sahaja yang cela,
Ligor pun habis berbalik segala,
ke Selat Korek sekaliannya hala.”
- 269 Dikata *Khaluang*, “Betapakah peri,
sekian lama kamu nan mari,
di mana tu duduk berdiam diri,
Burma tiada dilanggari”
- 270 Orang Mardulung menyatakan peri,
“Beta nan sudah lama ke mari,
menanti angkatan segala negeri,
yang lain sebuah tiada pegari.
- นคช11/บ271/ว1
- 271 Melanggar tiada dapat dikuasa,
musuh tu besar lagi perkasa,
di Pulau Panjang menca<h>ari paksa
makan tak boleh seperti puasa.”
- 272 *Khaluang* makin berta(m)bah geram,
hendak diikat palu dan *keram*
dipinta Wazir seraya *diseram*,
bersama dengan *Okluang* Ritthi
Songkram.
- 273 Lepaslah mereka daripada bermara,
dilepas pulang mencari kira,
- อีกทั้งพม่านั้นมีไม่น้อย
ไม่มีกำลังพอที่จะสู้กัน”
- ข้าหลวงกริ้วโกรธาไม่ใช่เล่น
กับสาเหตุที่น่ากองทัพลับ
ปล่อยศัตรูให้อยู่ที่เมืองสาละ
อย่าได้เอาเรื่องอาหารมาอ้างกัน
- คนมรดูลุงจึงพูดต่อไปว่า
“หาใช่มีแต่บ่าวเท่านั้นที่บกพร่อง
ลิขอร์ก็พากันกลับไปหมดแล้ว
พวกเขามุ่งไปทางช่องแคบกอแระ”
- ข้าหลวงจึงกล่าวว่า “เรื่องเป็นอย่างไร
ที่เธอมากันนั้นก็นานแล้ว
มัวแต่หลบอยู่ที่ตรงไหนกัน
ถึงไม่ได้รุกเข้าโจมตีพม่า”
- คนมรดูลุงจึงชี้แจงเรื่องไปว่า
“บาวนั้นได้มานานแล้ว
ได้แต่รอกองทัพของเมืองอื่นอื่น
ซึ่งไม่โผล่มาให้เห็นสักลำ
- ไม่สามารถใช้กำลังเข้าโจมตี
ศัตรูนี้ยิ่งใหญ่และแข็งแกร่ง
ที่เกาะปันฉังไปหาอาหาร
กินไม่ได้เหมือนกับถือศีลอด”
- ข้าหลวงยิ่งเคืองแค้นมากขึ้น
อยากเอามามัดทุบตีและจับขัง
วาเชีร์ขอร้องด้วยความหวั่นกลัว
พร้อมด้วยออกหลวงฤทธิสงคราม
- พวกเขารอดพ้นจากการต้องโทษ
ถูกปล่อยให้กลับไปคิดหาหนทาง

	mengambil bekal janganlah dura, disuruh berbalik dengan bersi[e]gera.	ไปเอาเสบียงมาและอย่าได้ไปนาน ถูกใช้ให้ตีกลับมาโดยเร็วไว
274	Jika lambat hendak dipalu, balik si[e]gera menudung malu, mereka mengangkat tangan ke ulu, turun ke sampan berdahulu-dahulu.	หากมัวชักช้าจะต้องโดนทุบ หากกลับมาเร็วจะได้กลับความอาย พวกเขายกมือขึ้นเหนือหัว แล้วแย่งกันลงเรือสำปั้นไป
275	Sekaliannya itu terlalulah suka , berupa manis warna muka, sampai naik ke perahu belaka, dengan si[e]gera layar dibuka.	คนเหล่านั้นดีใจเหลือเกิน รูปร่างหน้าตาสีหน้าสดใส เมื่อทุกคนได้ลงเรือไป ก็รีบกางใบเรือออกโดยทันที
276	Angkatan Kedah, Talibung, Singgora, be<r>layar pula membawa tentera, bongkar sauh dipasang bendera, berdayunglah keluar ke tengah segara.	กองทัพเกอดะฮ์ ตาลิบง สิงโฆรา ก็นำทหารออกเรือไปด้วย ถอนสมอและชักธงขึ้น แล้วพายเรือออกสู่กลางสาคร
277	Keluar habis bagai disapu, mengangkat layar semuanya tepu, perahu pun laju bagai ditumpu, haluan menuju ke <i>Ujung Merk[p]u</i> .	ออกกันไปหมดเหมือนกับโดนเชกวาด ชักใบเรือเต็มไปหมดทุกลำ เรือก็แล่นออกไปเร็วราวกับโดนรุม มุ่งหน้าตรงไปยังอูมุงเมริปู
278	Di Ujung Merk[p]u berhenti semalam, hendak langsung sangat silam, ombak utara terlalu dalam, lalu be<r>layar berbalik ke dalam.	แวะค้าง ณ อูมุงเมริปูอยู่หนึ่งคืน อยากจะตรงไปเลยก็มีดีมาก คลื่นลมเหนือสูงเหลือเกิน จึงได้แล่นเรือย้อนกลับเข้าไปด้านใน
279	Dari dalam selat pula dilalu , berlumba-lumba hendak ber(da)hulu, seraya bersorak bunyi bertalu, campur-baur tiada kelulu.	จากด้านในต้องผ่านทางช่องแคบอีก ต่างก็แย่งกันจะออกไปก่อน พร้อมกับส่งเสียงโห่ร้องก็ก้องต่อเนื่อง คละเคล้ากันไปอย่างไม่เป็นระเบียบ
280	Semalaman berdayung sambil menduga, selat berpaluh bagai telaga,	พายเรือไปพร้อมกับหยั่งน้ำตลอดทั้งคืน ช่องแคบเป็นหลุมลึกราวกับบ่อ

- sampai pagi syamsu pun jaga,
be<r>layar menuju ke Ekor Naga.
- ถึงรุ่งเช้าตะวันก็เบิกฟ้า
จึงแล่นเรือต่อไปสู่แอโگیرนาฆา
- 281 Di Ekor Naga duduk berhenti,
membuat apilan dengan pedati,
ditebalkan lapis bagai di hati,
Paduka Seri Raja sama dinanti.
- ได้หยุดแหวะที่แอโگیرนาฆา
ทำโล่และรถเทียมปืน
ให้ใบหนาหนาสมตั้งใจ
พร้อมกับรอปาดูกาเสอริราณาด้วย
- 282 Sebuah sampan pula diberi,
ke Pulau Salang menyamar diri,
melihat Burma betapa peri,
di mana ia berkukuh diri.
- ยังใช้ให้สำปั้นอีกลำหนึ่ง
ปลอมตัวไปยังเกาะสาลัง
ไปดูว่าพม่าอยู่กันอย่างไร
และปักหลักมันอยู่ตรงไหน
- 283 Disuruh *sulu* ke Tanjung Jambu,
adakah tiada ia berkubu,
kepada niat di dalam kalbu,
hendak dicuba sekali serbu.
- ให้ไปสอดแนมที่ตันจุงฉัมบู
ว่าเขาตั้งค่ายอยู่กันหรือไม่
ด้วยเจตนาที่ตั้งไว้ในใจ
อยากรองจู่โจมเข้าไปทีเดียวเลย
- นคข12/บ284/ว3
- 284 Panglima *Elak* disuruhkan,
orang Talibung empunya pasukan,
orang Laut mendayungkan,
payar Burma tiada diindahkan.
- แม่ทัพแอลักถูกสั่งการให้ไป
กับกองกำลังพลคนตาลีบง
ให้ชาวเลแจวเรือไป
ไม่แยแสกับกองลาดตระเวนของพม่า
- 285 Ia dibilang seorang juara,
kerja menyulu sukarlah tara,
tiada berapa digentarkan mara,
kerjanya tiada berura-ura.
- นับว่าเขาเป็นคนเก่งคนหนึ่ง
งานสอดแนมยากที่จะเทียบด้วย
ไม่ค่อยสะทกสะท้านกับภัยอันตราย
เรื่องงานของเขานั้นไม่มีร้อรี
- 286 Tatkala sampai ia ke Salang,
tiga malam sulu berulang,
kubu dan sagur semua dibilang,
perintahnya khusus tiadalah walang.
- เมื่อเขาไปถึงสาลัง
เขาได้ลาดตระเวนไปมาถึงสามคืน
ค่ายและสาโฆีร์เขานับจำนวนได้หมด
งานที่สั่งให้เขาทำเป็นต้องไม่ผิดหวัง
- 287 Sekalian sudah dilihat nyata,
sagur dan kubu dibilang rata,
- เมื่อเห็นทุกอย่างชัดเจนแล้ว
ก็นับจำนวนสาโฆีร์และค่ายได้หมด

- si[e]gera ia balik (ber)cerita,
barang yang ada penglihatan mata.
- 288 Tatkala sudah musuh ditatap,
melanggar Jambu sekalian bercakap,
segala perahu semua berlengkap,
segala panglima habis bersikap.
- 289 Paduka Seri Raja tiada dinanti,
karena lama sudah berhenti,
berapa sampan disuruh turuti,
tiada juga mendapati.
- 290 Habis mustaib[d] alat segala,
tiadalah lagi cacat dan cela,
angkatan Ligor yang undur mula,
sekarang mereka berbalik pula.
- 291 Tujuh belas banyak perahunya,
sembilan sahaja yang ada meriamnya,
lima ratus banyak orangnya,
berperang hendak disertanya.
- 292 Di Ekor Naga tempat berkira,
segala jadi suatu bicara,
tiadalah lagi menanti saudara,
kalau kerja menjadi dura.
- 293 Kira dan janji putus belaka,
segala juara melihat *ketika*,
Melayu dan Siam berbagai aneka,
tiadalah konon suatu celaka.
- 294 *Ketika* Naga menye<m>berang kala,
mendatang tiada konon bercela,
berbongkarlah sauh perahu segala,
ke Selat Leher mula dihala.
- จึงรีบกลับมารายงานให้ทราบทันที
ทุกสิ่งตามที่มีให้เห็นอยู่กับตา
- เมื่อได้ติดตามดูฝ่ายศัตรูแล้ว
ทุกคนจึงพูดถึงการโจมตีต้นฉมูฉมบู
เรือทุกลำได้เตรียมพร้อม
และแม่ทัพก็เตรียมพร้อมหมดทุกคน
- ไม่เผ้ารอปาตูกาเสอริราณาอีกแล้ว
เพราะได้แะทัพนานแล้ว
ได้ใช้ให้สำปั้นออกติดตามไปหลายลำ
ก็ยังไม่ได้พบเจอ
- เมื่อเครื่องมือทั้งหลายพร้อมหมด
ไม่มีที่บกพร่องและชำรุดเหลือไว้แล้ว
กองทัพลิซอร์ที่ถอยร่นไปแล้วก่อนหน้านี้
บัดนี้พวกเขาได้ย้อนกลับมาใหม่
- พวกเขามีเรือจำนวนสิบเจ็ดลำ
เก้าลำเท่านั้นที่มีปืนบาเรียม
คนของเขามีจำนวนห้าร้อยคน
จะร่วมรบทำสงครามด้วยกัน
- ณ แอโกรีนามาเป็นที่พักษาความ
ทุกอย่างได้ตกลงเป็นเอกฉันท์
จะไม่เผ้ารอญาติพี่น้องต่อไปอีกแล้ว
เพราะว่างานการจะต้องล่าช้าไป
- ครั้นตกลงความได้โดยทุกประการ
บรรดาผู้ชำนาญการก็ดูฤกษ์ยาม
มลายูและสยามนั้นมีหลากหลาย
ก็ไม่มีอะไรเสียหายแม้แต่สิ่งเดียว
- ถึงยามมังกรเข้าแทรกพิจิก
กล่าวว่าอาเพศไม่เข้ามาเยือน
เรือทั้งหลายก็ถอนสมอ
แล้วเริ่มพายหน้ามุ่งสู่ช่องแคบแลเฮิร์

- 295 Adapun akan negeri Salang,
dihimpit Burma bukan kepalang,
diperbuatnya kubu tiada terbilang,
segenap pantai tiada berselang.
- 296 Orang Salang sangat kerasnya,
ditahannya dengan habis kuasanya,
dari dalam kota dilawannya,
dibedilnya tiada putus bunyinya.
- 297 Di Ekor Naga kedengaran nyata,
bunyi meriam bergempita,
ditembaknya dari dalam kota,
Burma tiada dapat melata.
- นดช12/บ298/ว1
- 298 Hingga dihimpitnya dengan kubu,
dikepungnya kota bagai kelambu,
jika bantu bilangan ribu,
tiadalah dapat hendak diserbu.
- 299 Angkatan Kedah, Talibung, Singgora,
dari Ekor Naga melampara,
perahu Temenggung nyaris cedera,
datang bocornya tiada terkira.
- 300 Datang bocor dengan seketika,
kebajikan tiada lagi disangka,
digagah bawa oleh mereka,
ke Selat Leher sampai belaka.
- 301 Batal pula sudah ikatan,
seperti aturan nama sebutan,
Temenggung nan ia memegang jabatan,
panglima perang laut, daratan.
- สำหรับทางเมืองสาละง์
พม่าเบียดเข้าไปประชิดมาก
เขาสร้างค่ายนับจำนวนไม่ถ้วน
ไม่มีเว้นที่ให้ว่างตลอดชายหาด
- คนสาละง์เข้มแข็งยิ่งนัก
พยายามต้านจนสุดกำลัง
สู้กันมาตั้งแต่ด้านในกำแพงเมือง
ยิงใส่กันเสียงดังไม่ขาดสาย
- ที่แอโกรีนาหาได้ยินถนัดชัด
เสียงบาเรียมดังสนั่นกึกก้อง
ยิ่งออกมาจากกำแพงเมือง
ทำให้พม่าสืบคลานเข้าไปไม่ได้
- พวกเขารุกเข้าไปโดยการตั้งค่าย
เข้าล้อมเมืองเหมือนกับกางมุ้ง
หากมีกำลังหนุนเป็นจำนวนพัน
ไม่อาจที่จะเข้าไปห้าพันได้
- กองทัพเกอดะฮ์ ตาลิบง สิงโฆรา
ออกกันมาจากแอโกรีนาหา
เรือเตอมิงซุงเกือบเสียหาย
มันรั่วมากมายเกินคาด
- เกิดรั่วโดยกะทันหัน
คิดว่าไม่น่าจะดีขึ้นได้อีกเลย
พวกเขาได้พยายามพายมันไป
จนได้ไปถึงช่องแคบแลเอีร์ทุกคน
- รูปทัพแตกไม่เป็นรูปเป็นร่างแล้ว
ไม่เป็นรูปลักษณะที่ได้ตั้งนามไว้
เตอมิงซุงนั้นดำรงตำแหน่งหน้าที่
เป็นแม่ทัพทำศึกทั้งในทะเลและบนบก

- 302 Sebab sangat bocor perahunya,
tiadalah lagi sampai hematnya,
jadi panglima bagai namanya,
orang yang lain disuruh gantinya.
- 303 Tatkala demikian Temenggung berkata,
Wazir meletak Raja Makota,
Seri Pekerma Jaya berkapit serta,
jadi panglima meng(h)adap senjata.
- 304 Tunku Idris raja pendeta,
lagi pancar duli makota,
ia dijadikan mata-mata,
karena sekalian menurut kata.
- 305 Raja Sura Pahlawan dikapit sama,
karena ia orang tua lama,
mengarah, mengatur segala panglima,
keduanya itu *kabul* menerima.
- 306 Tetaplah janji segala perkara,
dengan gong empunya suara,
tatkala dipalu dengan kira-kira,
di situlah tentu undur dan mara.
- 307 Telah habis sudah muafakat,
pada malam Sabtu saat yang berkat,
dari Selat Leher angkatan berangkat,
ke Tanjung Jambu dimasuki *da[e]kat*.
- 308 Perahu Temenggung sangat utama,
bocor pulang seperti lama,
tetapi tiada jadi panglima,
sekadar boleh dibawa bersama.
- 309 Sampai waktu dinihari,
di Pulau Penaga melindungi diri,
- เป็นเพราะเรือของท่านเกิดรั่วมาก
จึงไม่อาจบรรลุผลตามที่คิดไว้
คงเป็นแม่ทัพตามชื่อที่เขาตั้งให้
เขาก็ใช้ให้คนอื่นทำแทนเขา
- เมื่อเตอเมิงซุงกล่าวไปเช่นนั้น
วาเซีร์จึงตั้งราชามาโกฎา
มีเสอรีเปอเกิรมาฉายาเคียงป่าเคียงไหล
เป็นแม่ทัพรับหน้าทำศึกต่อไป
- ตนกูอิดริสเจ้านายผู้ทรงปราชญ์
เป็นหน่อเนื้อเชื้อชาติภูวไนย
ท่านถูกแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการใหม่
เพราะคนทั้งหลายเชื่อฟังท่าน
- ราณาสุราปะฮลาวันเป็นผู้ช่วยด้วย
เพราะท่านเป็นคนเก่าแก่ดั้งเดิม
กำกับและจัดบรรดาแม่ทัพ
ทั้งสองคนนั้นได้ตกลงรับคำ
- ครั้นได้ตกลงแน่นอนทุกประการแล้ว
ก็ใช้เสียงฆ้องเป็นสัญญาณให้
จะตีตามจำนวนครั้งที่ตกลงไว้
ถอยหรือรุกให้เป็นไปตามกำหนดนั้น
- เมื่อได้ร่วมหารือเสร็จสรรพแล้ว
ถึงคืนวันศุกร์อันเป็นมงคลฤกษ์
กองทัพจึงยกทัพออกไปจากสลัดแลเฮีร์
เข้าไปให้ใกล้ตันฉงฉัมบู
- เรือเตอเมิงซุงสำคัญมาก
เกิดรั่วเหมือนเก่าอีกแล้ว
แต่ไม่ได้เป็นผู้นำกองทัพ
เพียงแต่เอาไปด้วยเท่านั้นเอง
- ถึงเวลาเช้ามืด
แอบหลบเข้าไปที่เกาะเปอนามา

- setelah hampir siang hari,
ke Tanjung Jambu dihampiri.
- พอถึงเวลาใกล้สว่าง
ก็เข้าประชิดต้นฉมัญญ์
- 310 Hari pun sudah nyata siang,
dengan lawan sudah bertayang,
semangat pun sudah banyak melayang,
karena akhirat berbayang-bayang.
- วันก็สว่างชัดแจ้งแล้ว
กับศัตรูก็ได้แสดงตนให้เห็นแล้ว
ขวัญก็กระเจิงไปมากแล้ว
เพราะเห็นโลกอาศิระฮ¹³ อยู่รำไร
- นคข13/บ311/ว3
- 311 Telah hampir tampak bertentang,
angkatan deras berdayung datang,
Burma berbaris ke kubu rentang,
ialah dahulu memasang lotang.
- เมื่อเข้าไปใกล้ก็ได้เห็นกันต่อหน้า
กองทัพจ้ำพายยกเข้ามาโดยเร็ว
พม่าเรียงแถวยาวถึงค่ายระเนียด
พวกเขายังโลดต่งเข้าใส่ก่อน
- 312 Sagur Burma yang ada di situ,
sembilan belas dibilang tentu,
tiadalah orang di dalamnya itu,
ke kubu habis ia bersatu.
- สาโหลรของพม่าที่มีอยู่ตรงนั้น
นับได้สิบเก้าลำแน่นอน
ภายในนั้นไม่มีคนอยู่
เขาได้รวมตัวไปอยู่ในค่ายกันหมด
- 313 Angkatan tampil sampai ke pantai,
menembak ke kubu putus *bergantai*,
ditembak dengan peluru berantai,
Burma tiada dapat mengintai.
- กองทัพรุกเข้าไปถึงชายหาด
ยิงเข้าไปที่ป้อมจนแตกหักพัง
ยิงเข้าใส่ด้วยกระสุนติดตรวน
พม่าจึงไม่สามารถแอบดู
- 314 Segala ghurab tampil bertalu,
bersama-sama *sakai* penghulu,
Burma menembak keras terlalu,
hendak undur mereka malu.
- ซูฮรับทั้งหลายรุกเข้าไปตลอด
พร้อมด้วยลูกเรือและหัวหน้า
พม่ายิงปืนเข้าใส่รุนแรงเหลือเกิน
พวกเขาจะถอยหนีไปก็อาย
- 315 Sama muda bermalu-maluan,
tampil beratur sama haluan,
menyempurnakan nama anak
bangsawan,
masing-masing meng(h)adap lawan.
- เป็นคนหนุ่มรุ่นเดียวกันก็อายเหมือนกัน
จึงรุกเข้าไปเป็นแถวในแนวเดียวกัน
เพื่อให้สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นลูกของผู้สูงศักดิ์
แต่ละคนจึงต้องประจันหน้ากับศัตรู

¹³ อาศิระฮ หมายถึงโลกหน้า

316	Bangkit gembira segala johan, anak pegawai yang pilihan, <i>diguntunya</i> meriam tiada perlahan, perahunya bagai tiada tertahan.	บรรดาคนที่ได้รับเลือกบังเกิดความดีใจ บุตรเจ้าหน้าที่ที่ถูกสรรมา ได้ถล่มด้วยปืนบาเรียมเข้าใส่ไม่ใช่เบา เรือพม่าเหมือนว่าจะต้านรับไม่ไหว
317	Tatkala tampil perahu sekalian, ada juga tinggal kemudian, sungguhpun hendak berbuat kebaktian, tetapi ada ngeri-ngertian.	ขณะที่เรือทั้งหลายรุกออกไป ก็มีบ้างที่ถูกทิ้งช่วงอยู่ข้างหลัง จริงอยู่ว่าจะกระทำความดี แต่ก็มีอาการกลัวกลัวกลัว
318	Kubu diperbuat oleh Burma, di atas bukit beratur lima, meriam, rentaka dibunuhnya sama, ditembak bagai tidak teterima.	พม่าได้สร้างค่ายขึ้นมา เรียงกันห้าจุดอยู่บนภูเขา ติดบาเรียมและปืนเร็นตากาไว้พร้อม ยิงเข้าไปเหลือที่จะรับไหว
319	Bunyi bedil bergempita, sorak tempik jangan dikata, genderang perang berbunyi serta, segenap perahu dipukulnya rata.	เสียงปืนดังลั่นสนั่นก็ก้อง และเสียงโห่ร้องนั้นไม่ต้องกล่าวถึง เสียงกลองศึกดังขึ้นพร้อมกัน ตีกันให้ทั่วทุกลำเรือ
320	Angkatan Ligor terlalu <i>cura</i> , tiada suka ke hadapan mara, di belakang kawan ia gembira, perahu kawan tiada dikira.	กองทัพลิฆอร์เล่นตลกมากไป ไม่ชอบรุกออกไปอยู่ในส่วนหน้า เขามีความสุขที่ได้อยู่หลังเพื่อน เรือของเพื่อนนั้นเขาไม่สนใจ
321	Laku mereka terlalu takut, tampilnya itu sebagai bangkut, kawan beratur tiada diikuti, ia di belakang duduk tersangkut.	ท่าทางพวกเขาขลาดกลัวเหลือเกิน ลักษณะการออกตัวของเขาเหมือนคนไม่โต ไม่ยอมอยู่ในแถวตามเพื่อน ได้แต่ห้อยท้ายข้างหลังเพื่อน
322	Dikerah Khaluang suruhkan mara, disuruh beratur biar setara, itu pun tiada juga termara, Khaluang pun tiada terbicara.	ข้าหลวงได้เกณฑ์ให้เขารุกไปข้างหน้า และใช้ให้จัดแถวเป็นแนวเดียวกัน กระนั้นก็ไม่มีความคืบหน้า ข้าหลวงก็ไม่ว่าจะว่าอย่างไร
323	Ditembak Burma dari dalam lubang, bunyi peluru seperti kumbang,	โดนพม่ายิงออกมาจากสนามเพลาะ เสียงกระสุนดังเหมือนเสียงแมลงภู่

- tetapi banyak ke atas terbang,
suatu pun tiada yang datang *rembang*.
แต่ส่วนใหญ่ปลิวว่อนผ่านพ้นไป
ไม่มีแม้แต่ลูกเดียวที่ตกตรงเป้า
- 324 Pelurunya datang tiada terkira,
tetapi lepas ke belakang tentera,
jatuh ke laut berjempera,
seperti petik kawan kedera.
กระสุนฝ้ายเขาปลิวมานับจำนวนไม่ถ้วน
แต่ข้ามพ้นไปด้านหลังพวกทหาร
หล่นลงในทะเลกระจายทั่วธาร
ดุจเสียงดีดกระทบของฝูงปลา‘เกอเดอร่า’¹⁴
- นคช13/บ325/ว1
- 325 Orang yang jadi mata-mata,
bangunnya sudah segan berkata,
Temenggung tolong mengarah serta,
berbanjarlah perahu Melayu semata.
คนที่เป็นผู้บัญชาการ
ดูท่าที่ท่านเกรงที่จะว่ากล่าวแล้ว
เตอเมิงซุงจึงต้องช่วยกำกับ
เรือมลายูทั้งหลายได้วางแถวเป็นแนว
- 326 Tampil kedua panglima perang,
rapat ke pantai terhunus ke karang,
diturutlah oleh sekalian orang,
bersungguh-sungguh masuk berperang.
แม่ทัพฝ่ายรบทั้งสองคนรุกเข้าไป
เข้าไปใกล้ชายหาดเกิดกระแทกกับสันดอน
คนเหล่านั้นจึงได้ตามกันไป
เข้าไปรบพุ่งกันอย่างจริงจัง
- 327 Berbalas-balasan pergi mari,
sampai waktu tengah hari,
Burma pun tiada lagi terdiri,
patahlah ia berkembur lari.
แต่ละฝ่ายสู้กันไปสู้กันมา
จนถึงเวลาเที่ยงวัน
พม่าก็ไม่อาจตั้งรับต่อไปได้
จึงแตกหักและพากันเผ่นหนีกระเจิง
- 328 Dinai<y>ki oleh segala yang cekap,
pergi merampas setengah menangkap,
diboleh pun jenis harta kelengkap,
ada mendukung setengah mendakap.
พวกที่คล่องตัวก็พากันวิ่งขึ้นบก
ไปปล้นเขาบ้างไปจับตัวเขาบ้าง
ที่เอาไปได้ก็เป็นชนิดสมภาระ
บางคนก็อุ้มบางคนก็กอดไว้กับตัว
- 329 Orang Ligor dahulu kelihatan,
Burma sudah pecah ikatan,
ialah si[e]gera sampai ke daratan,
naik merampas bera[e]but-ra[e]butan.
ที่เห็นก่อนไครนั้นเป็นคนลิฆอร์
พื้นที่ที่กองทัพพม่าแตกขบวน
พวกเขานั้นแหละรีบไปถึงฝั่ง
ขึ้นไปกวาดต้อนยื้อแย่งปล้นสดมภ์
- 330 Burma yang sakit tak dapat lari,
คนพม่าที่บาดเจ็บที่หนีไปไม่ได้

¹⁴ ปลาในกลุ่มเดียวกันกับปลากระบอก

- sebab tak boleh bergerak diri,
orang Ligor datang berlari,
dibunuh tak dapat meminta diri.
- 331 Khaluang sama ke darat melompat,
bermainkan *dabnya* terlalu cepat,
dilihatnya Burma sakit merapat,
dikeratnya mati tiga setempat.
- 332 Habislah sekalian dirampas lasykar,
sampai kepada karung dan tikar,
dijarah sampai ke dalam belukar,
kubu dan sagur semua dibakar.
- 333 Orang pulau terlalu cekap,
tiga orang Burma boleh ditangkap,
si[e]gera dibawa turun ke kakap,
dihantar ke ghurab pasung pun lengkap.
- 334 Ditolong Allah dengan sejahtera,
berdiri daulat makota indera,
seorang pun tiada menanggung mara,
perahu pun tiada cacat dan cedera.
- 335 Orang Burma mati di situ,
tujuh belas dibilang tentu,
bekas peluru setengahnya itu,
ra[e]bah segenap celah batu.
- 336 Sebab pun kubu dibakar si[e]gera,
hendak ditunggu tiada bertentera,
diserah kepada Ligor, Singgora,
mereka tiada cakap pelihara.
- 337 Demikian lagi sagur segala,
habis dibakar diberi kala,
- เพราะเคลื่อนไหวตัวไม่ได้
คนลิขอร์ก็วิ่งกรูกันเข้าไป
เช่นฆ่าตายไม่ทันได้ขอชีวิต
- ข้าหลวงกระโดดขึ้นไปบนบกด้วย
เขาเล่นดาบได้คล่องแคล่วเหลือเกิน
เมื่อไรได้เห็นพม่าที่บาดเจ็บสาหัส
ก็เข้าไปฟันเขาตายที่ละสามคน
- ทหารปล้นไปหมดทุกสิ่งอย่าง
แม้แต่กระสอบและเสื้อไม่มีเหลือ
กว้านหากันทั่วกระทั้งในป่าในไร่
ค่ายและเรือสำเภาเรือก็โดนเขาเผาหมด
- พวกชาวเกาะคล่องตัวมาก
เขาจับคนพม่าได้สามคน
ก็รีบนำตัวลงไปเรือกากับ
ใส่ตรวนแน่นหนาแล้วส่งไปยังชูลี
- ด้วยอัลลอฮฺทรงเมตตาเราจึงปลอดภัย
กฤดาธิการมาโกฏาอินเดอรายังยืนยง
ไม่มีใครสักคนต้องทุกข์ทรมาน
ไม่มีเรือสักลำที่ชำรุดและเสียหาย
- คนพม่าที่ตายในที่นั้น
นับได้แน่สิบเจ็ดคน
บางคนนั้นมีรอยโดนกระสุน
ล้มตายทั่วทุกซอกหิน
- สาเหตุที่ต้องเผาค่ายในที่นั้น
เพราะไม่มีทหารจะเฝ้าดูแลรักษา
ครั้นมอบให้ลิขอร์และสิงโกรา
พวกเขาก็ไม่พูดว่าจะดูแล
- บรรดาสำเภาเรือนั้นก็เช่นเดียวกัน
เขาเทน้ำมันสนเข้าไปแล้วเผาหมด

sebab tak ada orang memba[e]la,
kalau datang bantunya pula.

เพราะไม่มีใครจะดูแลรักษา
เกรงว่าพม่ามีกำลังมาหนุนกันอีก

นคข14/บ338/ว3

338 Tatkala demikian rupa bicara,
dihimpunlah turun segala tentera,
hendak be<r>layar *mambang sagara*,
kerja yang lain hendak dikira.

เมื่อการปรึกษาหารือเป็นไปอย่างนั้น
ก็ให้ทหารทุกคนรวมตัวลงไป
จะเล่นเรือตระเวนในย่านทะเล
งานอื่นก็ต้องคิดต่อไปด้วย

339 Di dalam kota apakah peri,
bedil pun tiada kedengaran mari,
entahkah mati atawa lari,
Burma sudah berkeliling negeri.

ในตัวเมืองเรื่องเป็นอย่างไรหนอ
เสียงปืนก็ไม่มีให้ได้ยิน
ไม่รู้ว่าตายหรือหนีไป
พม่าล้อมเมืองไว้โดยรอบเสียแล้ว

340 Siam yang tiada masuk ke negeri,
di dalam hutan berindung diri,
didengar bedil nyata pegari,
ke perahu banyak diturutnya mari.

สยามที่ไม่เข้าไปในตัวเมือง
พากันซ่อนตัวอยู่ในพนาสี
ครั้นได้ยินเสียงป็นดังขึ้นชัดเจน
เขาก็ตามมาที่เรือมากมาย

341 Khabar Salang ia cerita,
Burma mengepung berkeliling kota,
sakitnya tiada mendi[e]rita,
ubat peluru putus semata.

เขาเล่าเรื่องราวของสาละง์ให้ฟัง
ว่าพม่าล้อมไว้รอบพารา
เจ็บปวดขึ้นขมแสนทรมาน
ดินปืนและกระสุนขาดแคลนทั้งนั้น

342 Makanan pun tiada barang suatu,
sangat kesakitan mereka itu,
jika lambat sampai bantu,
pecahlah negeri Salang itu.

อาหารก็ไม่มีสักสิ่ง
พวกเขานั้นเจ็บปวดอย่างยิ่ง
ถ้าความช่วยเหลือมาถึงช้า
เมืองสาละง์นั้นต้องแตกแน่

343 Habis dicetera segala perkara,
berhimpun pasukan sekalian berkira,
jika hendak ke darat mara,
lawan tu banyak tiada setara.

เมื่อเล่าเรื่องจนหมดทุกประการ
กองกำลังทั้งหลายจึงร่วมหารือกัน
หากจะเคลื่อนทัพขึ้นบกก็อันตราย
ศัตรูนั้นมากมายเทียบกันไม่ได้

344 Berkira tiada berapa ketika,
berbalik pula Burma celaka,

ปรึกษาความกันได้ไม่นาน
พม่าอัปรีภัยย้อนกลับมาอีก

	datangnya seperti binatang luka, masuk kubunya bagai <i>dijangka</i> .	กรูเข้ามาอย่างกับสัตว์ที่บาดเจ็บ เข้าไปในค่ายของเขาดังคาดไว้
345	Rakyatnya datang bagai dicurah, berlari lalu dari tengah cerah, panglima itu berbaju merah, melelakan pedang sambil mengarah.	ราษฎรของเขายกกันมาเหมือนกับเอามาเท วิ่งผ่านไปจากในที่แจ้ง แม่ทัพนั้นสวมเสื้อแดง แกว่งมีดดาบพร้อมกับบงการ
346	Tatkala ia berlari datang, melintas tanjung jalan melentang, daripada perahu ditembak lotang, Burma merangkak bagai binatang.	ขณะที่เขากำลังวิ่งกรูกันมา ลัดแหลมไปทางถนนที่ตั้งขวาง โดนโล่ตังจากเรือยิงกราดเข้าไป พม่าคืบคลานไปอย่างกับสัตว์
347	Di dalam itu pun digagahnya lalu, dari belakang panglimanya palu, deras masuk ke kubu yang dahulu, habis dengan sakai penghulu.	ถึงกระนั้นเขาก็แข็งใจผ่านไป แม่ทัพของเขาตามทูปที่อยู่ข้างหลัง รีบเข้าไปในค่ายที่ตั้งอยู่ก่อน ไปกันหมดทั้งลูกเรือและหัวหน้า
348	Semogalah tentera sudah dahulu, turun ke perahu bertalu-talu, jika tidak tentu berpalu, nyaris beramuk tiada kelulu.	ดีว่าทหารได้ไปก่อนแล้ว เขาได้ถูกลงไปที่เรือเป็นแถว หากไม่เช่นนั้นต้องตีกันเป็นแน่ เกือบตะลุมบอนกันไม่มีดี
349	Pasukan sekalian berkira pula, jika hendak dilanggar semula, boleh pun tiada berpahala, karena tiada siapa membela.	กองทัพทั้งหมดปรึกษากันใหม่ หากจะบุกเข้าไปโจมตีครั้งใหม่ ถึงได้(ค่าย)มาก็ไม่บังเกิดผลดี เพราะไม่มีใครดูแลรักษา
350	Telah tetap kira demikian, lalu berbunyi gong semboyan, berbongkarlah sauh perahu sekalian, berlayar ke laut berderai-deraian.	เมื่อได้ตกลงความคิดเห็นดังนั้นแล้ว จึงส่งเสียงฆ้องให้สัญญาณไปถึง เรือทั้งหลายก็ถอนสมอขึ้น และทยอยกันกระจายออกไป
351	Ke Pulau Penaga balik berhenti, angkatan benua hendak dinanti, kepada niat di dalam hati, lagi hendak berbuat bakti.	กลับมาพักค้างที่เกาะเปอนาฆา เพื่อจะรอกองทัพจากเมืองหลวง แต่เท่าที่มีเจตนาไว้ในใจนั้น ก็ยังต้องการทำคุณประโยชน์

นดช14/บ352/ว1

352	Hendak diperbuat seperti cita, naik <i>mem[b]antu</i> sampai ke kota, angkatan benua tiada berserta, tiada tertanggung oleh anggota.	อยากจะกระทำตามที่ใจต้องการ จะยกไปช่วยถึงกำแพงเมือง ทัพหลวงไม่ได้มาร่วมด้วย เกินกำลังที่สมาชิกจะรับภาระได้
353	Musuh tu banyak terlalu amat, jadilah tiada sampai hemat, meninggal perahu terlalu <i>jihmat</i> , kalau mari dicencangnya lumat.	ศัตรูนั้นมากเหลือเกิน เป็นอันว่าไม่บรรลุดังที่คิด ทิ้งเรือไปก็เลวร้ายเหลือเกิน หากเขามาโดนสับละเอียดเท่านั้น
354	Muafakat hendak melanggar pula, ke Selat Pak Phrak hendak dihala, niat bicara tidak setala, kerja melanggar jadi gendala.	หรือกันว่าจะรุกเข้าโจมตีใหม่ จะมุ่งตรงไปยังช่องแคบปากพระ แต่คิดอ่านการไม่ลงรอยกัน งานการโจมตีจึงเกิดอุปสรรค
355	Adalah pada pekerjaan perang, Maulah ada ketu<h>a seorang, manusia yang ada ditakut orang, maka jadi kerja sebarang.	สำหรับงานการทำศึกสงคราม จำเป็นต้องมีหัวหน้าคนเดียว คนที่มียู่จะได้เกรงขาม และการทุกอย่างจึงจะเป็นผล
356	Sekarang juga suatu kerja, hingga dengan muafakat sahaja, <i>seorang tak boleh menjadi raja</i> , <i>akan jadi umpama baja</i> .	งานใดใดในปัจจุบันนี้ ต้องอาศัยความสามัคคีเท่านั้น จะอยู่เป็นเจ้านายคนเดียวนั้นไม่ได้ จะต้องกลายเป็นดังปู้
357	Yang ada ini empat pasukan, Siam, Melayu sebangsa bukan, kehendak tiada mau seakan, jadilah tiada terkerjakan.	เท่าที่มีอยู่นี้สี่กองพล สยามและมลายูไม่ใช่ชาติพันธุ์เดียวกัน เป้าประสงค์ไม่เหมือนกัน ดังนั้นงานการจึงไม่ได้ทำ
358	Sebab tiada berkepala, melanggar ke selat jadi gendala, hingga be<r>layar seperti gila, tiada tentu ke mana dihala.	เป็นเพราะว่าไม่มีหัวหน้า การเข้าตีช่องแคบจึงเกิดขัดข้อง ได้แต่เล่นเรือไปเหมือนคนบ้า ไม่รู้ว่ามุ่งหน้าไปทางทิศใด

- 359 Ke selat tiada terhampiri,
sagur pun tiada mengeluari,
dengan demikian berapa hari,
Ph(r)aya Tai Nam sampailah mari.
- 360 *Ia konon jadi kepala,*
di Selat Leher berhenti pula,
disuruhnya panggil angkatan segala,
hubaya jangan lagi gendala.
- 361 Boleh hendak berbicara,
kerja melanggar hendak dikira,
be<r>layarlah angkatan melampara,
ke Selat Leher dituju si[e]gera.
- 362 Ph(r)aya Tai Nam di dalam sakit,
penyakitnya berat seperti bukit,
dari Talibung tak boleh bangkit,
bergerak pun hingga ditolong angkat.
- 363 Di dalam sakit digagahnya mari,
sebab hendak memelihara diri,
kepada raja sangat dingeri,
kalau cela jabatan sendiri.
- 364 Ke Selat Leher sampai semuanya,
ketu<h>a sekalian dihimpunkannya,
di dalam pasukan keempatnya,
melanggar selat kerja dinyatanya.
- นคข15/บ365/ว3
- 365 Di dalam sakit ia berkata,
“Bekerjalah pula sekalian kita,
sungguhpun demikian kesakitan beta,
bawalah juga pergi berserta.
- ที่ช่องแคบก็ไม่ได้เข้าไปใกล้
สาโฌร์ก็ไม่ได้เล่นออกมา
เป็นดั่งนั้นอยู่หลายวันเวลา
พระยาท้ายน้ำจึงได้มาถึง
- นัยว่าท่านเป็นหัวหน้า
ท่านได้แะที่สลัดแลเฮียร์
ได้สั่งการให้เรียกกองทัพทั้งหลาย
ให้ระวังอย่าให้มีอุปสรรคใดใดเกิดขึ้นอีก
- จะปรึกษาหารือกันก็ได้
ต้องคิดการเรื่องโจมตีด้วย
เรือของกองทัพแล่นเรียงราย
มุ่งไปยังสลัดแลเฮียร์ในทันที
- พระยาท้ายน้ำขณะกำลังประจวร
อาการนั้นหนักยิ่งภูผา
ท่านลุกไม่ได้ตั้งแต่จากตาลิเบงมา
จะไหวตัวก็ต้องช่วยกันยก
- ขณะที่ป่วยก็ยังแข็งใจมา
เพราะประสงค์จะปกป้องตัวเอง
ท่านกลัวเจ้านายมาก
กลัวว่าตำแหน่งของตนจะเสื่อมเสีย
- ถึงสลัดแลเฮียร์ทุกคนแล้ว
บรรดาหัวหน้าก็รวมตัวกัน
จากกองกำลังของกองทัพทั้งสิ้น
รับแผนแฉ่งงานเข้าโจมตีช่องแคบ
- ขณะที่กำลังป่วยท่านกล่าวว่า
“พวกเราทั้งหลายจงทำงานต่อไป
แม้ว่าอาการป่วยของข้าฯเป็นดั่งนี้
ขอได้พาตัวข้าฯไปร่วมด้วย

- 366 Biarlah dihadap tempatku mati,
melanggar tiada boleh dinanti.”
raja nan bangun kekerasan hati,
lalu be<r>layar tiada berhenti.
- 367 Habis menurut angkatan segala,
ke Selat Pak Phrak be<r>layar hala,
jika tiada suatu kendala,
esoklah hendak melanggar semula.
- 368 Di Pulau Meruak pula berhenti,
hari siang hendak dinanti,
Burma pun sudah dilihat pasti,
dengan siapnya hadir menanti.
- 369 Nahasnya bukan lagi kepalang,
alamat binasa negeri Salang,
Ph(r)aya Tai Nam dirundung malang,
malam itu nyawanya hilang.
- 370 Krommakannya itu orang andalan,
rajanya mati dipukul gamelan,
niatnya jangan kekenalan,
hendak dilindung kepada taulan.
- 371 Kemasyghulan itu dibunyikan,
seolah suka dilakukan,
seperti orang berarak-arakan,
sedikit pun tiada disangkakan.
- 372 Setelah siang syamsu bercahaya,
angkatan sekalian sudahlah sedia,
hingga menanti perintah dia,
tiada diketahui demikian rahsia.
- 373 Segala pasukan kena perdaya,
tiada seorang mengetahui dia,
- ปล่อยให้เข้าได้เผชิญกับที่ตาย
การเข้าไปโจมตีนั้นเรารอไม่ได้แล้ว ”
เจ้านายได้แสดงท่าทีอย่างเด็ดเดี่ยว
จึงเล่นเรือต่อไปโดยไม่หยุดแวะ
- กองทัพเล่นเรือตามออกไปกันหมด
เล่นเรือตรงไปยังสลัดปากพระ
หากไม่มีสิ่งใดเป็นอุปสรรค
วันพรุ่งนี้จะเข้าไปโจมตีใหม่
- หยุดพักอีกครั้งที่เกาะเมอรูวะ
เพื่อจะรอเวลาให้สว่างก่อน
เมื่อได้เห็นพม่าชัดเจนแล้ว
ก็มารอพร้อมหน้ากัน
- ความโชคร้ายนั้นยังมีอีกไม่น้อย
เป็นलगบอกความพินาศของเมืองสาละ
พระยาท้ายน้ำประสพเคราะห์ร้าย
คำคินนั้นท่านสิ้นลมหายใจ
- กรมการของท่านนั้นเป็นคนกล้าสู้
เจ้านายท่านอาสัญกลับบรรเลง‘ฆาเมลัน’
เจตนาอย่าให้รับรู้เห็นกัน
เพราะต้องการปิดบังเพื่อน
- ความโศกเศร้าเสียใจนั้นซ่อนไว้
แสร้งสำแดงว่าสนุกสนานรื่นเริง
ทำเป็นว่าคนยกขบวนแห่งานบันเทิง
สักนิดก็ไม่มีใครสงสัย
- ครั้นฟ้าแสงสุริยันส่องแสง
กองทัพได้จัดแจงเตรียมพร้อมเสร็จสรรพ
ได้แต่รอรับคำสั่งคัมภีร์ชา
เพราะไม่ได้รู้ความลับนั้นเลย
- กองพลทั้งหลายโดนเขาชวนเชื่อ
ไม่มีสักคนท่รู้เรื่องของท่าน

- Ph(r)aya Tai Nam sudah berbahaya,
krommakannya buat tiada percaya.
- 374 Ph(r)aya Tai Nam empunya pasukan,
empat orang daripada krommakan,
kepada Wazir didapatkan,
sakit rajanya dikhabarkan.
- 375 Katanya semalam daripada petang,
rajanya sakit bertambah datang,
sekarang bomo suruh berpantang,
tiada siapa boleh menentang.
- 376 Pantangnya sampai dua puluh hari,
seorang tak dapat menghampiri,
itulah beta disuruhnya mari,
jadi ganti tubuh sendiri.
- 377 Ianya sakit tiada berkurang,
beta diganti memerintah orang,
di dalam empat salah seorang,
siapa berkenan kepada orang.
- 378 Dua bilah pedang serta dibawa,
ulu dan sarung emas kedua,
alamat dari Raja Benua ,
diberi kuasa yang jadi ketua.
- นคช15/บ379/ว1
- 379 Dengan demikian ia berkata,
kematian tiada terlintas dicita,
berhimpun muafakat pasukan semata,
tiada pula mau<wak> sekata.
- 380 Dengan berkira berperิ-peri,
musuh tiada terlanggari,
- พระยาท่ายน้ำประสพภัยแล้ว
กรมการเองก็เสสรังทำเป็นไม่เชื่อ
- กองกำลังของพระยาท่ายน้ำ
ทั้งสี่คนที่เป็กรมการ
ได้เข้าพบท่านวาเซีร์
แจ้งเพื่อทราบอาการป่วยของเจ้านาย
- กล่าวว่าตั้งแต่เมื่อเย็นวาน
เจ้านายท่านมีอาการหนักขึ้นเรื่อย
ถึงตอนนี้พอหมอสั่งห้ามไว้
ไม่มีผู้ใดคัดค้านได้
- ข้อห้ามนี้มีเวลานานถึงยี่สิบวัน
ไม่มีใครสักคนเข้าใกล้ได้
ด้วยเหตุนั้นข้าพเจ้าจึงถูกใช้ให้มา
เป็นตัวแทนในนามท่านเอง
- อาการป่วยนั้นไม่ได้ทุเลาลง
ท่านใช้ให้ข้าพเจ้าปกครองคนแทน
หนึ่งในจำนวนสี่คน
ใครเป็นที่พอใจของคน ”
- มีการนำกระบี่สองเล่มติดตัวมาด้วย
ด้ามและปลอกทั้งสองเป็นทองคำ
เป็นสัญลักษณ์จากเจ้าเมืองหลวง
ทรงมอบอำนาจแด่ผู้เป็นหัวหน้า
- ดังนั้นเขาจึงกล่าวว่า
เรื่องความตายนั้นไม่แผ้วพานในดวงจิต
ให้กองกำลังทั้งหมดสามัคคีกัน
ก็ยังไม่ยอมตกลงกัน
- แม้แต่หารือแล้วหารืออีก
จึงไม่ได้รุกเข้าไปโจมตีศัตรู

	bicara pun tiada juga selari, krommakan tiada siapa ngeri.	ปรึกษาความก็ไม่ลงรอยกัน ไม่มีใครเกรงกลัวกรรมการสักคน
381	Kelakuan krommakan diamat-amati, nyatalah kelihatan kepada hati, perintahnya itu habis diherti, Ph(r)aya Tai Nam tentulah mati.	สังเกตจากท่าทางของกรรมการ ประจักษ์อยู่แก่ใจชัดเจน เข้าใจคำพูดของเขานั้นหมด ว่าพระยาทำย่น้ำถึงแก่นิจกรรมแน่นอน
382	Kematian dilindungi jadi rahsia, bangunnya tiada menaruh percaya, sahaja ia hendak mendaya, tiada siapa menurut dia.	ความตายถูกอำพรางให้เป็นความลับ ลักษณะไม่น่าเชื่อถือได้ เขาเพียงแต่หลอกเพื่อเอาใจ เพราะไม่มีใครปฏิบัติตามเขา
383	Maksudnya hendak menjadi ganti, Ph(r)aya Tai Nam yang sudah mati, sekalian berbuat tiada herti, suruhnya tiada diberati.	หมายความว่าเขต้องการเป็นตัวแทน พระยาทำย่น้ำซึ่งถึงอนิจกรรมแล้ว ทุกคนสร้างทำเป็นไม่รู้ ไม่สนใจต่อคำสั่งของเขาเลย
384	Disuruhnya kerah segala panglima, tampil masuk melanggar Burma, kehendaknya tiada siapa terima, dengan Ph(r)aya Tai Nam hendak bersama.	เขาสั่งให้เกณฑ์แม่ทัพทั้งหลาย รุกรหน้าเข้าไปโจมตีพม่า ไม่มีใครขานรับความต้องการของเขา แต่ต้องการร่วมรบกับพระยาทำย่น้ำ
385	Ia pun herti kehendak kata-kata, baharulah benar ia bercerita, sebab pun mati tiada dinyatakan, kalau sekalian berdukacita.	เขาก็เข้าใจความต้องการตามที่พูด เขาจึงได้เล่าความจริง เหตุใดที่เขาไม่แจ้งเรื่องการตาย เพราะเกรงว่าทุกคนจะเป็นทุกข์
386	Masing-masing berbuat marah, sebab ditipu hendak mengarah, sekarang tuturnya bertambahlah murah, tiada diturut sebesar zarah.	ต่างคนต่างสร้างทำเป็นว่าโกรธ ที่หลอกเขาเพราะต้องการบัญชา มาบัดนี้คำพูดของเขายังด้อยค่า ไม่มีใครยอมตามแม้แต่น้อยเท่าเศษธุลี
387	Melanggar pun sudah jadi gendala, sebab tiada sudah kepala,	ว่าจะไปโจมตีพม่าก็มีอุปสรรคแล้ว เพราะไม่มีหัวหน้านำแล้ว

- Ph(r)aya Tai Nam yang nurmala,
dihantar balik ke Trang pula.
- 388 Meng(h)antar mayat raja bernama,
dua orang krommakan yang ternama,
seorang tinggal duduk bersama,
beradu dengan Khaluang yang lama.
- 389 Tiadalah boleh diperbuat suatu,
oleh pasukan sekaliannya itu,
di Pulau Meruak terhantar di situ,
ke Salang pun tiada ternaik bantu.
- 390 Salang pun hampir akan cedera,
karena lama sangat sengsara,
bedil pun tiada berbunyi suara,
bantu pun tiada sampai si[e]gera.
- 391 Angkatan darat hendak dinanti,
karena surat sampai berganti,
mengatakan sudah berjalan pasti,
boleh sama berbuat bakti.
- นคข16/บ392/ว3
- 392 Menanti angkatan berapa hari,
tiada juga sampai ke mari,
Siam dari darat datang berlari,
mengatakan kapal sebuah pegari.
- 393 Di Tanjung Jambu ia berhenti,
naik turun berganti-ganti,
kapal Burma nyatalah pasti,
tiadalah syak kepada hati.
- 394 Telah didengar demikian warta,
diperiksa Wazir panglima semata,
- พระศพของพระยาทำยน้ำ
จึงถูกส่งกลับไปเมืองตรัง
- ส่งพระศพเจ้านายผู้เรื่อนาม
ให้กรรมการที่มีชื่อเสียงสองคนไปด้วย
คนหนึ่งปล่อยให้อยู่ด้วยกัน
ให้นอนกับข้าหลวงคนก่อน
- มีอาจระทำการใดได้สักอย่าง
เพราะกองทัพทั้งหลายนั้น
ถูกปล่อยคาไว้ที่เกาะเมอรูวะ
ที่สาลังก็ไม่ได้ขึ้นไปช่วยเหลือ
- สาลังก็ใกล้จะเสียหายยับเป็นแล้ว
เพราะต้องทุกข์ทรมานนานมาก
ปืนก็ไม่มีเสียงให้ได้ยิน
ความช่วยเหลือก็ไปไม่ถึงให้ทันการ
- จะต้องอยู่รอกองทัพบก
ด้วยได้มีหนังสือมาถึงแทนแล้ว
แจ้งว่าได้เดินทัพมาแล้วแน่นอน
จะได้ร่วมมือกันสนองความจงรักภักดี
- ตั้งตารอคอยกองทัพหลายวัน
ก็ยังมาไม่ถึงเสียที
สยามจากบนบกวิ่งกันมา
บอกว่าได้เห็นกำปั่นแล้วหนึ่งลำ
- มันจอดเทียบอยู่ที่ต้นฉงฉิมบู
เล่นขึ้นเล่นลงสลั้อยู่เรื่อย
แน่นอนว่าต้องเป็นกำปั่นของพม่า
ไม่ต้องคาใจให้สงสัยอีกเลย
- ครั้นได้ฟังข่าวนั้นแล้ว
วาเซียร์และแม่ทัพทุกคนก็รับรู้

- duduk pun tiada kerja yang nyata,
sekarang apa bicara kita.
- 395 Sementara datang yang dinanti,
kapal tu cuba kita dapati,
jikalau untung tiada mati,
boleh juga jadi kebakti(an).
- 396 Angkatan darat kita nantikan,
khabar sahaja yang didengarkan,
sekarang duduk tidur dan makan,
suatu tiada memberi kebajikan.
- 397 Sangatlah suka segala panglima,
Raja Pangeran muafakat sama,
“Baiklah dipukul kapal Burma,
jikalau beruntung tersebutlah nama.
- 398 Hendak naik bantu ke darat,
kerja itu yang amat berat,
kita menanggung tiadalah larat,
akhirnya mati tiada berjirat.”
- 399 Muafakat sudah tetap sekata,
Be<r>layarlah perahu Melayu kita,
ke Tanjung Jambu menuju semata,
pasukan Ligor tiada berserta.
- 400 Serta sampai ke Tanjung Jambu,
hala ke kapal semua menyerbu,
lagi jauh tampak kelabu,
diangkatnya layar bagai kelambu.
- 401 Kapal pun tiada sempat berjumpa,
dilayarnya lari terkapa-kapa,
orang Ligor bersalahan tempa,
diturutnya mari datang menerpa.
- เพราะอยู่ไปก็ไม่มีงานปรากฏที่ชัดเจน
บัดนี้เราก็คิดการประการใด
- กว่าผู้ที่เรารอจะมาถึง
เราน่าลองเอากำปั่นลำนั้นมา
เผื่อว่าจะโชคดีไม่ถึงกับต้องตาย
อาจเป็นความชอบก็เป็นได้
- กองทัพบกที่เราตั้งตาคอยอยู่
ได้ยินแต่ข่าวเท่านั้นเอง
ตอนนี้ได้แต่นั่งนอนและกิน
ไม่ได้ให้ผลดีอันใดเลย
- แม่ทัพทั้งหลายก็ยินดีมาก
ราณาปาแงรันร่วมสนับสนุนด้วย
“โจมตีกำปั่นพม่าน่าจะดีกว่า
หากได้ผลดีชื่อเสียงจะถูกกล่าวขวัญ
- จะยกพลขึ้นบกไปช่วยเหลือ
งานนั้นหนักหนายิ่งนัก
เรารับเป็นภาระไม่ไหว
สุดท้ายก็ตายอย่างไม่มีสุสาน”
- ปรึกษาความจนเสร็จเป็นเอกฉันทแล้ว
เรือมลายูของเราที่เล่นออกไป
มุ่งตรงไปยังตันฉงฉัมบูทั้งนั้น
กองกำลังลิฮอร์ไม่ได้เข้าร่วมด้วย
- ทันทีที่ไปถึงตันฉงฉัมบู
เรือทั้งหมดตรงเข้าไปรุมกำปั่น
มองตั้งแต่ไกลเห็นมีดมั่ว
มันชักใบเรือออกราวกับกางมุ้ง
- จึงยังไปไม่ทันถึงกำปั่น
มันกางใบเรือหนีกันให้วุ่น
คนลิฮอร์โผล่เข้าไปผิติดที่
เขาริติดตามมาและตึงดันเข้าไปหา

- 402 Ke Tanjung Jambu diserbunya datang,
dengan kubu masuk bertentang,
serta sampai ditembaknya lotang,
gemuruh bunyi sorak gerentang.
รุดเข้าไปในตันฉงฉัมบู
เข้าไปประจัญหน้ากับค่าย
ไปถึงก็ยิงโลตังเข้าใส่ทัพที่
ส่งเสียงโห่ร้องดังกึกก้อง
- 403 Khaluang pun sama tampil setara,
tiadalah sempat hendak dikira,
melanggar kubu mencari mara,
diboleh pun tiada siapa pelihara.
ข้าหลวงก็ออกไปอยู่ในแนวเดียวกัน
ยังไม่ทันที่จะได้หาหรือความ
เข้าไปโจมตีค่ายวอนหาภัย
ถึงได้ไปก็ไม่มีใครจะดูแลให้
- 404 Burma di kubu membalas rata,
bunyi bedil bergempita,
Melayu pun turut tampil berserta,
didiamkan takut jadi sengketa.
พม่าที่ค่ายตอบโต้เต็มที่
เสียงปืนดังลั่นสนั่นหวั่นไหว
มลายูก็ตามเข้าไปสมทบด้วย
จะمينเฉยเกรงจะกลางแคลงใจกัน
- 405 Melanggar kubu tiada berguna,
kepada hemat tiadalah kena,
jika diboleh dengan sempurna,
tiada yang hendak menunggu di
sa<k>na.
บุกเข้าไปโจมตีค่ายไม่เกิดคุณ
พิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ถูกต้อง
หากได้มาในสภาพที่สมบูรณ์
ก็ไม่มีใครอยากเผ่าดูแลอยู่ที่โน่น
- นคช16/บ406/ว1
- 406 Orang Ligor *berbuat tahana*,
membuat ubat semena-mena,
Khaluang pun sudah tampil ke sana,
jika berdiam jadi bencana.
คนลิฮอร์กระทำการน่าเกลียด
ยิงกระสุนทิ้งไปให้ทั่ว
ข้าหลวงก็ออกไปอยู่ที่โน่นแล้ว
หากเฉยอยู่ต้องเป็นเรื่องไม่ดี
- 407 Bersamalah masuk tampil berperang,
ditembak Burma seberang
menye<m>berang,
pelurunya lebat bukan sebarang,
tetapi tiada mengenai orang.
จึงยกออกไปร่วมรากับเขา
โดนพม่ายิงเข้าใส่จากสองฟากฝั่ง

กระสุนของเขาชุมไม่น้อย
แต่ไม่โดนใคร
- 408 Di ghurab Wazir peluru melangkah,
bendera pun banyak tembus
tersi[e]kah,
ตรงชูธงรับว่าเชิรกระสุนข้ามผ่าน
ธงก็เป็นธูปธุน้างออกหลายอัน

- di tiang agung sebiji terpankah,
tetapi tiada patah dan bekah.
- 409 Bunyi meriam seperti guruh,
roma di badan bagaikan luruh,
masing perangai tiada tertaruh,
tampil pun tiada sudah tersuruh.
- 410 Bedil berbunyi seperti halalintar,
tiadalah diam sebarang sebentar,
segala pahlawan tampak bergentar,
mana yang takut tubuh gementar.
- 411 Pelurunya lebat tiada terkira,
kecuali banyak tiada termara,
Tunku Idris membesarkan suara,
kepada Wazir maksud dicetera.
- 412 Katanya mengarah tiada kuasanya,
dikerah tiada diendakkannya,
disuruh tampil sama safnya,
tiada juga mahu diturutnya.
- 413 Setelah Wazir men(d)engar kata,
menjadi bimbang di dalam cita,
kalau pekerjaan menjadi leta,
turun ke sampan tiada berkata.
- 414 Di bawah payung Wazir terdiri,
pedang dipegang sebelah kiri,
peluru Burma bertimpa mari,
lakunya tiada berupa ngeri.
- 415 Temenggung pun turun ke sampan
sama,
mengiringkan Wazir yang utama,
- กระสุนหนึ่งนัดไปโดนเสากระโดง
แต่ไม่ได้หักและแตกออกเลย
- เสียงบาเรียมดังราวกับฟ้าร้อง
เส้นขนตามตัวเหมือนกับจะร่วง
ใครมีนิสัยอย่างไรก็เก็บไม่อยู่
ไม่มีใครถูกสั่งการให้รุกไป
- เสียงปืนดังสนั่นดุจสายฟ้าผ่า
เสียงไม่เงียบลงแม้แต่ครู่เดียว
นักรบทั้งหลายแลดูหวาดผวา
คนไหนที่กลัวก็ตัวสั่นสะท้าน
- กระสุนเขาซุ่มนับจำนวนไม่ถ้วน
แต่ไม่ค่อยได้รับความเสียหาย
ตนกูอิดริสส่งเสียงตะโกนดัง
หวังจะบอกเรื่องให้วาเซียร์ได้รู้
- บอกว่าตัวท่านเหลือกำลังที่จะบัญชา
เกณฑ์ก็แล้วแต่ก็ไม่มีใครใส่ใจ
สั่งให้เรียงแถวเป็นแนวเดียวกัน
ก็ยังไม่มีการยอมปฏิบัติตาม
- ครั้นวาเซียร์ได้ฟังความดังนั้น
ก็รู้สึกเป็นกังวลอยู่ในใจ
เกรงว่างานอาจจะล้มเหลวได้
จึงลงไปที่สำปั้นโดยไม่ได้ปรึกษา
- วาเซียร์ได้ไปยืนอยู่ใต้เงาร่ม
มือข้างซ้ายถือกระบี่ไว้
กระสุนฝ้ายพม่าถล่มเข้าใส่
แต่เห็นแล้วว่าท่านไม่ได้หวาดหวั่น
- เตอเมิงซุงก็ลงไปที่สำปั้นด้วย
ติดตามช่วยจอมวาเซียร์

- mengarah segala hulubalang panglima,
menolong kerja raja ulama. ได้บัญชาสั่งนายกองและแม่ทัพทุกคน
ให้ช่วยราชกิจของเจ้านักปราชญ์
- 416 Dikerah Wazir segala panglima,
disuruh tampil saf bersama,
sampaikan langgar pada kubu Burma,
supaya jangan keletaan nama. วาเซียร์จึงเกณฑ์บรรดาแม่ทัพ
สั่งให้รูกออกไปในแนวเดียวกัน
ให้รูกเข้าไปถึงค่ายของพม่า
เพื่อชื่อเสียงจะได้ไม่เสื่อมเสีย
- 417 Segala panglima yang diharap,
dikerah Wazir sangat mujarab,
tampil masuk bagai dikirap,
Wazir pun balik naik ke ghurab. บรรดาแม่ทัพที่ไว้วางใจได้
ที่วาเซียร์เกณฑ์มานั้นได้ผลมาก
บุกเข้าไปรากับติดปีกบิน
วาเซียร์ก็กลับไปขึ้นชูฮรับ
- 418 *Dilanggar* kubunya hendak dirapat,
dijojolnya di laut tiadalah lompat,
penuh pantai bukan setempat,
tiadalah jalan hendak *dilompat*. จะบุกเข้าไปประชิดค่ายให้ได้
แต่เขาปีกเสาในทะเลชิดกันมาก
ไม่ใช่ว่ามีที่เดียวแต่มีตลอดชายหาด
ไม่มีช่องที่จะให้กระโดดข้ามไปได้
- นคข17/บ419/ว3
- 419 Diguruh dengan meriam rentaka,
jojolnya setengah panglima membuka,
kubu pun banyak pecah terbuka,
Burma pun sudah gempar belaka. จึงถล่มด้วยบาเรียมและเร็นตากา
เสาที่ปักไว้ส่วนหนึ่งถูกแม่ทัพเอาออก
ค่ายก็แตกเป็นช่องโหว่ว่างมากมาย
พม่าก็อลหม่านกันหมดแล้ว
- 420 Berperang sampai *ngelincir* hari,
takdir Allah pula berlari,
perahu Ligor membakar diri,
kawannya sekalian berundur lari. สู้รบกันจนวันจนจะค่ำ
กำหนดแห่งอัลลอฮฺ มื่อจเลียงได้
เรือลิฆอร์เกิดไฟไหม้เผาตัวเอง
พรรคพวกของเขาพากันถอยหนี
- 421 *Mal* rentaka konon sebabnya,
masuk ke dalam tong ubatnya,
tiga buah tenggelam perahunya,
orang pun banyak luka matinya. นัยว่าปืนใหญ่เร็นตากาเป็นเหตุ
กระเด็นเข้าไปในลังบรรจุดินปืน
ทำให้เรือของเขาสามลำอัปปางลง
คนก็บาดเจ็บและตายจำนวนมาก
- 422 Itu pun hendak digagah juga,
tetapi banyak sudah yang cega, กระนั้นก็ยังพยายามเข้มแข็งไว้
แต่ที่เสียหายไปแล้วก็มากมาย

- melihat api seperti mega,
Khaluang pun datang pula menyangga.
- 423 Berundurlah perahu habis bertaru,
disorak Burma bunyi menderu,
sakitnya hati bagai digaru,
perbuatan Siam memberi *malu*.
- 424 Perahu yang rosak ditinggalkan pula,
undur tiada mahu dihela,
disuruh oleh Wazir yang ala,
berbalik perahu Melayu segala.
- 425 Tolong mengambil perahunya itu,
karena meriam ada di situ,
Siam pun serta berbalik bantu,
boleh dua tinggal suatu.
- 426 Yang tinggal itu api melarat,
air pun surut terkurung di darat,
hendak dibawa tiadalah larat,
Siam pun tiada menaruh berat.
- 427 Lagipun Burma bertambah garang,
mengambil perahu dengan berperang,
dianjaknya kubu ke tepi karang,
diguruhnya bedil bukan sebarang.
- 428 Tinggallah sebuah perahu yang kala,
sepucuk meriam tertengger di kepala,
berundurlah habis angkatan segala,
hendak ke Pulau Meruak pula.
- 429 Undur tiada berapa antara,
turunlah ribut tiada terkira,
angin timur ombak gelora,
nyaris sedikit menanggung mara.
- แลเห็นพระเพลิงเหมือนกับเมฆา
ข้าหลวงก็มาช่วยดับไฟด้วย
- เรือต้องถอยร่นไปพาให้โกลาหลกันหมด
โดนพม่าให้ใส่เสียงดังกึกก้อง
เจ็บใจมากเหมือนโดนเภาครูด
การกระทำของสยามทำให้ต้องอับอาย
- เรือที่เสียหายเขาก็ปล่อยทิ้งไว้
เขาถอยไปไม่ยอมลากพวงไปด้วย
จอมวาเซีร์จึงออกคำสั่ง
ให้เรือมลายูทุกลำยกพลกลับ
- ให้ช่วยนำเรือเหล่านั้นไปด้วยกัน
เพราะมีบาเรียมอยู่ในนั้น
สยามก็กลับเข้าไปช่วยเหลือ
ได้กลับมาสองลำทิ้งไปหนึ่งลำ
- เรือที่ต้องทิ้งไปเพราะมันโดนไฟลาม
น้ำลดลงทำให้เรือเกยค้างอยู่บนฝั่ง
จะเอาไปด้วยกันก็เกินกำลัง
สยามเองก็ไม่ได้สนใจ
- ยิ่งกว่านี้พม่าอีกห้าวมากกว่าเดิม
จะสู้รบจะจับเรือไป
เขาเขิบค่ายเข้าไปข้างโขดหิน
แล้วระดมยิงถล่มอย่างรุนแรง
- ต้องทิ้งเรือที่รั่วลำหนึ่งไป
มีบาเรียมหนึ่งกระบอกปักอยู่ตรงหัว
บรรดากองทัพถอยร่นไปหมด
จะไปยังเกาะเมอรูวะอีกครั้ง
- ถอยร่นไปได้ไม่ทันไร
เกิดพายุร้ายอย่างไม่คาดคิด
ลมตะวันออกและคลื่นปั่นป่วน
อีกนิดเดียวเกือบประสบความหายนะ

- 430 Hendak dihempas naik ke batu,
ke atas Tanjung Jambu itu,
kawan berpecah tiada bertentu,
keadaan seperti anak piatu. เกือบถูกซัดขึ้นไปบนหิน
ก็ขึ้นไปบนต้นฉุณฉุณนั้น
ถูกพลัดพรากจากเพื่อนไม่รู้ทิศทาง
เหมือนตกอยู่ในสภาพลูกกำพร้า
- 431 Tiada berketahuan ke sana ke mari,
malam gelap tiada pegari,
cemas besar tiada terperi,
masing-masing memelihara diri. ไม่รู้ว่าทางไปทางมาอยู่ทางไหน
เป็นคืนเดือนมืดไม่มีสิ่งใดให้เห็น
วิกฤตใหญ่หลวงเหลือที่จะเล่า
ทุกคนต้องดูแลรักษาตัวเอง
- 432 Sampai waktu tengah malam,
angin kurang hilanglah kelam,
ombak pun tiada berapa dalam,
perahu pun tiada sangat menyelam. ถึงเวลาเที่ยงคืน
ลมอ่อนแรงลงจึงค่อยหายมืด
คลื่นก็ใหญ่ไม่มาก
เรือก็ไม่ต้องไต่คลื่นมาก
- นคช17/บ433/ว1
- 433 Allah Ta-'ala melimpahkan rahmat ,

berkat aulia dan keramat,
ombak dan angin sudahlah tamat,
ke Pulau Anya[o]r digagah cemat. อัลลอฮมหาสูงส่งทรงประทานความปรานี
มากล้น
ด้วยบุญบารมีแห่งผู้ทรงศีลและทรงธรรม
ทั้งคลื่นและลมสงบลงสิ้น
จึงได้มีแรงเร่งไปที่เกาะอันญอร์
- 434 Setelah siang sudahlah hari,
segala *sa-eng* sama menca<ha>ri,
pecah belah membawa diri,
banyak lagi tiada pegari. เมื่อวันเวลาสว่างแล้ว
ต่างคนต่างก็หาเพื่อน
ที่ถูกพลัดพรากเพื่อเอาตัวรอด
และที่ยังไม่พบตัวก็อีกหลายคน
- 435 Di Pulau Anya[o]r sampailah petang,
baharulah habis berhimpun datang,
tiada suatu mara melintang,
sekaliannya ada boleh bertentang. ถึงเกาะอันญอร์ก็ตกเย็นแล้ว
จึงได้มาอยู่พร้อมหน้ากันทุกคน
ไม่มีใครสักคนประสบอันตราย
ทุกคนยังอยู่ให้ได้เห็นหน้ากันทุกคน
- 436 Jika ter naik ke Tanjung Jambu,
tentulah Burma datang menyerbu,
ditangkap semuanya buat kerabu,
tulang pun habis menjadi abu. หากพลาดพลั้งขึ้นไปต้นฉุณฉุณ
ต้องโดนพม่ารุมไล่แน่นอน
ทุกคนต้องโดนเขาจับไปทำยา
กระดูกก็เป็นเถ้าถ่านจนสิ้น

- 437 Di Pulau Anya[o]r berhenti sehari,
malam itulah api pegari,
terlalu besar di tengah negeri,
menyala sampai dinihari. หยุดแะที่เกาะอันญอร์ได้หนึ่งวัน
คีนั่นเองที่ได้เห็นพระเพลิง
ลุกโชติช่วงตรงใจกลางของเมือง
ไฟลุกช่วงจนถึงรุ่งอรุณ
- 438 Tiada diketahui apa termasa,
perintah api mengaras angkasa,
Siam pun tiada melintas desa,
akan boleh tempat periksa. ไม่ได้รู้ว่าได้เกิดอะไรขึ้น
จึงเกิดเป็นไฟลุกสูงสู่ฟ้า
สยามก็ไม่แผ้วผ่านข้ามบ้านมา
จะได้มีที่ให้ไต่ถามถึง
- 439 Ke Pulau Penaga be<r>layarlah mari,
berjumpa Siam sekawan lari,
menuju perahu membawa diri,
dari dalam kota mereka lari. จึงแล่นเรือไปยังเกาะเปอนาฆา
ได้พบสยามที่หนีไปกลุ่มหนึ่ง
มุ่งไปที่เรือเพื่อเอาชีวิตรอด
พวกเขานี้ออกมาจากกำแพงเมือง
- 440 Dikhabarnya kota sudahlah cedera,
malam ini pecahlah tentera,
dialahkan negeri dengan kira-kira,
dicucuhnya api meliputi negara. เขาให้ข่าวว่าเมืองเสียหายแล้ว
คีนีทหารต้องแตกพ่ายแน่
บ้านเมืองต้องพ่ายด้วยเล่ห์เหลี่ยม
เขาจุดไฟเผาครอบทั่วทั้งนคร
- 441 Api semalam yang dilihat nyata,
itulah Burma membakar kota,
orangnya tiada menderita,
lari tak dapat membuka mata. เพลิงที่เห็นชัดเจนเมื่อคีนี
นั่นแหละไฟที่พม่าเผาเมือง
ผู้คนทุกข์ทรมานมากเหลือเกิน
จึงพากันหนีอย่างไม่ลืมหูลืมตา
- 442 Berkeliling kota kubu semata,
parit pula dikorek serta,
tempat berlindung pada senjata,
boleh berjalan meng(g)empur kota. รอบรอบเมืองเป็นค่ายทั้งนั้น
ทั้งยังได้ขุดคูไว้ด้วย
ให้เป็นที่ยกกำบังป้องกันอาวุธ
จะได้เดินเข้าไปประชิดตัวเมือง
- 443 Diubah kubu sehari-hari,
ke kaki kota dihampiri,
boleh bercakap berper-peri,
di kota tiada dapat berdiri. ได้มีการเขยิบค่ายเข้าไปทุกวัน
เข้าไปใกล้ตีนกำแพงเมือง
ได้พูดคุยกันเป็นเรื่องเรื่อง
ตรงกำแพงนั้นไม่มีที่ให้ยืน

- 444 Antara kota dengan kubu Burma,
empat depa atawa lima,
Kota Bankian mulanya sama,
itu sudah diruntuhnya sama.
- ระหว่างตัวกำแพงเมืองกับค่ายของพม่า
ระยะสี่หรือห้าวาห่างกัน
กำแพงเมืองบ้านเคียงก็เหมือนกัน
โดนเขาหลายพังไปแล้ว
- 445 Sebab boleh Burma tu garang,
di dalam kota sedikit orang,
ubat peluru semuanya kurang,
sampai kepada sendawa belerang.
- สาเหตุที่พม่านั้นฮึกห้าวได้
เพราะว่าภายในเมืองมีคนอยู่น้อย
กระสุนปืนขาดแคลนหมด
กระทั่งดินประสิวและกำมะถันก็ไม่มีเหลือ
- นคข18/บ446/ว3
- 446 Sedikit pun tiada lagi ubatnya,
meriam terhantar tiada gunanya,
jika ada ubat pelurunya,
Burma tak dapat hampir kotanya.
- กระสุนปืนสักนิดก็ไม่มีเหลือ
มีบาเรียมคาอยู่ก็ไม่มีประโยชน์
หากมีดินปืนและลูกกระสุน
พม่าจะไม่สามารถเข้าใกล้กำแพงเมือง
- 447 Tatkala Burma melanggar dahulu,
di kota itu sangat dimalu,
digurunya meriam bertalu-talu,
oleh Burma tiada terlalu.
- คราวที่พม่าเข้าโจมตีครั้งที่แล้ว
เขาต้องเสียหน้าที่กำแพงนั้นมาก
เพราะโดนบาเรียมถล่มใส่อย่างไม่อั้น
พม่าจึงไม่สามารถผ่านไปได้
- 448 Sekarang sudah tiada berdaya,
ubat tiada kepada dia,
Burma sudah mengetahui rahsia,
digagahnya usaha habis upaya.
- มาบัดนี้ไม่มีกำลังอีกแล้ว
ดินปืนไม่มีให้เขา
พม่าได้ล่วงรู้ความลับแล้ว
จึงหมดปัญญาที่จะแข็งใจสู้ต่อไป
- 449 Di kota tiada lagi terpengapa,
berdiam melihat Burma menerpa,
hendak dibedil meriamnya hampa,
hingga menanti dimasuknya timpa.
- ในกำแพงเมืองไม่ได้ทำอะไรกันอีกเลย
ได้แต่เฝ้าดูพม่ารุกเข้าไป
จะยิงเขาก็บาเรียมว่างเปล่า
ได้แต่เฝ้ารอเขาโถมเข้าใส่ก็เท่านั้น
- 450 Burma pun tiada membedil lagi,
hingga kubu dianjaknya pergi,
malam bekerja berhenti pagi,
dikepungnya kota keempat persagi.
- ถึงกระนั้นพม่าก็ไม่ได้ยิงเข้าไปอีกแล้ว
ได้แต่เขยิบค่ายเข้าไปให้ใกล้เท่านั้น
กลางคืนทำงานจนถึงเช้าก็หยุดพัก
เขาล้อมกำแพงเมืองหมดทั้งสี่ด้าน

451	Tetapi jalan dibukanya beri, Siam tiada keluar lari, hingga duduk berdiam diri, menanti bantu sampai mari.	แต่เขาก็เปิดทางออกให้ สยามไม่ได้หนีออกไป ได้แต่เก็บตัวอยู่เงียบเงียบ รอรับความช่วยเหลือที่จะไปถึง
452	Disandar Burma kayu rata, dari kubunya tajur ke kota, jalan kayu api melata, dilepas berguling turun semata.	พม่าเอาไม้พาดไว้ให้ทั่ว ตั้งแต่ค่ายของเขายาวตลอดจรดกำแพง เป็นเส้นทางให้ไม้พินผ่านไปถึง เมื่อปล่อยไม้พินไปก็กลิ้งลงไปได้หมด
453	Kayu api yang digulingnya, orang Salang menyambut semuanya, di dalam kota juga dibubuhnya, dibuang ke lain tiada tempatnya.	ไม้พินที่พวกเขาเกลิ้งลงไปในัน คนสาลังต้องรับมันทั้งหมด ก็ต้องเอาไปใส่ในกำแพงนั้น เพราะไม่มีที่อื่นให้ทิ้งได้
454	Dilihatnya Siam punggung ke dalam, diangkutnya tambah siang dan malam, kayu yang besar pula disulam, ubat bedil sama dipalam.	ได้เห็นสยามรื้อไม้ขนเข้าไปดำนใน เขาก็ขนไปเพิ่มทั้งวันทั้งคืน มีการนำท่อนไม้ลำใหญ่แทรกเข้าไป และยัดดินปืนแทรกเข้าไปด้วยกัน
455	Orang Salang tiada upaya, hendak membuang kayu yang raya, habis <i>ikhtiar</i> tiada berdaya, hingga bertunggu bagai sedia.	คนสาลังไม่มีแรงอีกแล้ว ที่จะเอาไม้จำนวนมากนั้นออกไป หมดแรงที่จะร่นหาทางแก้ไข ได้แต่ตั้งตาคอยรอดูเหมือนเดิม
456	Sudah ditimbun kayu segala, sekira tinggi apus kepala, Siam pun tiada lagi terhala, dicucuhnya api naik menyala.	ครั้นได้เอาไม้ไปกองหมดแล้ว ประมาณได้ว่าสูงท่วมศีรษะ สยามก็ไม่ว่าจะไปทางไหนได้ พวกเขาจึงจุดไฟเผาลุกโชน
457	Naik api ke atas kota, di dalamnya tiada mendi[e]rita, lari tak sempat mengambil harta, disorak Burma bergempita.	ไฟลุกลามขึ้นไปบนกำแพงเมือง คนในนั้นต้องทนทุกข์ทรมานสาหัส หนีกันไปไม่ทันที่จะได้อาสนิทรัพย์ พม่าส่งเสียงโห่ไล่ดังกึกก้อง
458	Tiga penampang dibakarnya kota, sepenampang dinanti dengan senjata,	พวกเขาเผาเมืองทั้งสามด้าน แต่ละด้านมีการตั้งรับด้วยอาวุธ

- sebarang yang menempuh keluar semata,
matinya jangan lagi dikata.
- หากมีผู้ใดฝ่าฝืนออกไป
เรื่องตายนั่นไม่ต้องพูดถึง
- 459 Matinya tiada lagi terkira,
berapa pula luka dan cedera,
setengah ditangkap bubuh penjara,
sedikit yang lepas ke belantara.
- ล้มตายไปจนนับจำนวนไม่ถ้วน
ที่บาดเจ็บและสาหัสก็อีกมากมาย
บ้างก็ถูกจับเอาไปขังไว้ในคุก
ที่รอดบ้างนิดหน่อยก็เข้าป่าไป
- นคช18/บ460/ว1
- 460 Ibu bapa<k> anak dan isteri,
berpecah tiada ketahuan peri,
kebanyakan tiada setempat lari,
masing-masing membawa diri.
- พ่อแม่ลูกและภรรยา
ต้องพลัดพรากจากกันไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร
ส่วนมากไม่ได้หนีไปในที่เดียวกัน
ต่างคนต่างก็หนีกระเจิงเอาตัวรอด
- 461 Berebut hendak berdahuluan,
berapa mati dicencang kawan,
budak kecil[l] dan perempuan,
bertindih di pintu bagi cendawan.
- แย่งกันจะให้ได้ไปก่อน
ที่โดนเพื่อนสับตายไปแล้วไม่รู้กี่คน
มีเด็กเล็กและผู้หญิง
โดนทับกันที่ประตูเหมือนกับดอกเห็ด
- 462 Segala yang lepas membawa diri,
ke tepi laut dihalanya lari,
mendapat angkatan segala negeri,
ke tanah besar dihantari.
- บรรดาพวกที่เอาตัวรอดได้แล้ว
ก็พากันหนีตรงไปยังชายทะเล
เข้าไปหากองทัพของเมืองต่างต่าง
พาไปส่งขึ้นฝั่งที่แผ่นดินใหญ่
- 463 Orang Salang tiada setempat,
masuk ke kota banyak tak sempat,
karena Burma mendatangi cepat,
langsung ke kota dilingkungnya rapat.
- คนสาลังไม่ได้อยู่ในที่เดียวกัน
หลายคนไม่ทันเข้าไปด้านในกำแพง
เพราะว่าพม่ายกทัพมาเร็ว
ตรงเข้าไปล้อมประชิดตัวเมือง
- 464 Rakyat yang boleh masuk ke kota,
enam ratus yang ada serta,
Burma mengepung *berketi y[j]luta*,
tiadalah ia *mendi[e]rita*.
- ประชาชนที่เข้าไปในกำแพงเมืองได้
ที่มีอยู่แล้วรวมได้หกร้อย
พม่าที่ล้อมอยู่นั้นเป็นหมื่นหมื่นคน
จึงต้องทุกข์ทรมานแสนสาหัส
- 465 Tambahan pula serbanya kurang,
segala makanan bukan sebarang,
- ข้ายังขาดแคลนทุกสิ่งอย่าง
ไม่เฉพาะที่เป็นอาหารเท่านั้น

- ubat peluru sendawa belerang,
itu pun dilawan juga berperang.*
- 466 *Orang Salang dibilang perkasa,
karena lawannya lebih berlaksa,
jika yang padan mendatangi desa,
tentu negeri tiada binasa.*
- 467 *Negeri Salang pecah kotanya,
bulan Dhu'al-Hijjah sembilan harinya,
malam Selasa Jim tahunnya,
seribu dua ratus empat likur.*
- 468 *Telah Salang pecahnya sudah,
hati Wazir terlalu gundah,
pegawai mengajak balik ke Kedah,
duduk pun tiada suatu faedah.*
- 469 *Wazir tiada ma<wa>u turutkan,
seperti kehendak setengah rakan,
“Kerja tiada boleh dimudahkan,
kesakitan hendak disabarkan.*
- 470 *Hendak pulang dengan si[e]gera,
kerja itu menjadi cedera,
kita mari menolakkan mara,
hingga dinanti men(d)engar bicara.”*
- 471 *Pasukan Kedah, Talibung, Singgora,
dengan Khaluang muafakat bicara,
Ligor pun sama diajak berkira,
perintah Salang sudah bermara.*
- 472 *Sekarang apa bicara dan peri,
Salang pun sudah pecah senegeri,
angkatan darat belum pegari,
Di manakah duduk berdiam diri.*
- ทั้งดินปืนดินประสูก้ามะถัน
กระนั้นก็ยังอุตสาห์สู้รบทำศึก
- คนสาลังได้ชื่อว่ากล้าหาญชาญชัย
แต่ด้วยมีศัตรูมากมายเป็นหมื่นหมื่น
หากยกเข้ามาในถิ่นเป็นจำนวนเท่ากัน
แน่นอนว่าบ้านเมืองต้องไม่พินาศ
- เมืองสาลังแตกแพ้ย่านนั้น
เป็นวันที่เก้าเดือนซุลหิณณะฮ
เป็นคืนวันอังคาร(จันทร์กลางคืน)ปีฉิม
ปีหนึ่งพันสองร้อยยี่สิบสี่
- เมื่อสาลังแตกแพ้ย่านแล้ว
จอมวาเซียร์ท้อแท้ใจมากเหลือเกิน
เจ้าหน้าที่ได้ชักชวนให้กลับไปเกอดะฮ
เพราะอยู่ไปก็ไม่มีประโยชน์อันใด
- วาเซียร์ไม่ยอมทำตามคำเขา
ตามความประสงค์ของสหายบางคน
“เรื่องงานทำง่ายง่ายไม่ได้หรอก
ความเจ็บแค้นจำต้องอดทนไว้
- ครั้นจะกลับไปโดยทันที
จะทำให้การนั้นต้องเสียหาย
เรามานี้เพื่อป้องกันอันตราย
จะต้องรอต่ไปจนกว่าจะได้ฟังคำหารือ”
- ฝ่ายกองกำลังของเกอดะฮ ตาลิบง สิงโฆรา
ได้ร่วมปรึกษารื้อกับข้าหลวง
ลิฆอร์ก็ถูกเชิญให้เข้าไปร่วมหารือด้วย
ปฏิบัติการที่สาลังยิ่งร้ายแรงขึ้น
- “บัดนี้จะคิดการเป็นประการใด
สาลังก็แตกไปแล้วทั้งเมือง
กองทัพก็ยังไมปรากฏตัวให้เห็น
มัวแต่เก็บตัวซ่อนอยู่ที่ไหนกัน

นคข19/บ473/ว3

473	Hingga surat tiada berselang, berapa pucuk tiada terbilang, pergi mari berulang-ulang, mengatakan hendak mem(b)antu Salang.	มีแต่หนังสือมาถึงไม่ได้วัน มีอาจนับได้ว่าเป็นก็ฉบบแล้ว ทั้งไปและมาสลับอยู่ไม่แคล้ว บอกว่าจะค้าจุนสาลัง
474	Negeri Salang sudah berperang, angkatan darat di manakah gerang, tiada dilihat barang seorang, lebih sebulan sudah sekarang.	เมืองสาลังได้ทำสงครามแล้ว ไม่รู้ว่ากองทัพบกยังอยู่ไหน ไม่มีให้ได้เห็นหน้าแม่แต่คนเดียว บัดนี้ก็เกินกว่าหนึ่งเดือนแล้ว
475	Pasukan perahu berbicara, baiklah kita meng(h)antar tentera, orang Salang yang melampa,ra, segenap rimba belantara.	ฝ่ายกองทัพเรือปรึกษาหารือความ “เราส่งทหารไปจะดีกว่า คนสาลังที่กระจัดกระจายออกไป ทั่วป่าดงแดนดินพงไพร
476	Hendak naik bantu ke kota, kerja tiada tanggungan kita, jika sekaliannya kabul berserta, kita meng(h)antar orang semata.	จะยกทัพไปช่วยหนุนในเมือง หาใช่เป็นธุระของเราไม่ หากพวกเขาร่วมปฏิบัติการด้วย เราก็จัดส่งคนไปก็เท่านั้น
477	Barang yang pecah mari sekarang, diambil hantar bawa menye<m>berang, jangan ditinggal barang seorang, jika diturut kita berperang.	บัดนี้หากมีใครแตกพวกมาทางนี้ ก็ลำเลียงเขาพาไปส่งขึ้นฝั่ง อย่าได้ทิ้งเขาไปแม้เพียงคนเดียว เผื่อว่าเขาจะตามเราไปทำศึกด้วย
478	Tetaplah kira demikian peri, dihantarlh sekalian orang yang lari, barang yang lepas membawa diri, ditolong hantar sehari-hari.	ครั้นได้ตกลงความเป็นแน่นอนดั่งนั้น จึงได้ลำเลียงส่งคนที่หนีทั้งหลายไป ใครก็ตามที่หนีเอาตัวรอดมาได้ ก็ได้ช่วยกันลำเลียงส่งกันทุกวัน
479	Segenap teluk, tanjung dan karang, beratur perahu jarang-jarang, barang yang turun sekalian orang, semuanya habis dihantar ke sebarang.	ทุกปากอ่าวแหลมและโขดหิน มีเรือจอดเทียบเรียงกันอยู่ประปราย หากมีใครเหล่านั่นลงไป ก็จัดส่งขึ้นฝั่งไปหมดทุกคน

- 480 Perahu yang kecil[l] meng(h)antar orang,
yang besar beratur mengikat perang,
kalau Burma datang menye<m>berang,
boleh hendak dilawan berperang. เรือลำน้อยใช้ลำเลียงคน
ส่วนเรือลำใหญ่จัดตั้งทัพไว้รอรับศึก
หากพม่ายกทัพข้ามฟากมา
ก็จะได้รับมือสู้รบกัน
- 481 Demikianlah kerja sehari-hari,
hingga meng(h)antar orang yang lari,
Burma menjarah seluruh negeri,
dihambat tangkap ke sana ke mari. งานแต่ละวันเป็นอยู่อย่างนั้น
ได้แต่คอยลำเลียงส่งคนที่หนี
พม่าสืบเสาะค้นหาทั่วทั้งธานี
ตามไล่ล่าจับตัวที่โน่นที่นี้
- 482 Barang yang ada di dalam hutan,
dengan Burma bera[e]but-ra[e]butan,
mana yang lepas ke tepi lautan,
di seberang oleh perahu angkatan. ที่มีอยู่ในป่าในดงพงไพร
ต่อสู้ยื้อยักกับพม่าเต็มที
ผู้ใดรอดตัวไปถึงชายทะเล
เรือกองทัพก็พาตัวไปส่งขึ้นฝั่ง
- 483 Di darat sahaja diturutnya ca<ha>ri,
ke perahu tiada disongsong mari,
setengah Siam bersampan sendiri,
ke Pulau Panjang dikayuhnya lari. พวกเขาได้แต่ค้นหาคนบนบก
ที่เรือนั้นไม่ได้ยื้อไปค้นหา
สยามบางคนลงลำป็นหนีไปเอง
ก็พายเรือหนีไปยังเกาะปันฉัง
- 484 Adapun angkatan yang dari darat,
Ph(r)aya Cha Saen dengan Jommarat,
keduanya sudah putus mesyuarat,
membawa angkatan berjalan darat. สำหรับกองทัพที่มาโดยทางบก
พระยาจำแสน(ยากร)กับ(พระยา)ยมราช
ท่านทั้งสองได้ประชุมตกลงกัน
ให้นำกองทัพเดินเท้าโดยทางบก
- 485 Berjalan itu berpasuk-pasukan,
dari benua dua ketumbukan,
Ph(r)aya Cha Saen punya krommakan,
tiga pasuk(an) dijadikan. เดินทัพไปกันนั้นจัดเป็นกองกอง
จากบนบกแบ่งเป็นสองกองพล
กรมการของพระยาจำแสนฯ
ได้จัดกำลังเป็นสามกองย่อย
- 486 Ph(r)aya Totsayota jadi penganjurnya,
berjalan dahulu dari semuanya,
berapa banyak pula tenteranya,
lengkap dengan alat senjatanya. พระยาทศโยธาเป็นผู้บัญชาการ
เดินไปข้างหน้าก่อนใครทั้งหมด
ทั้งยังมีทหารร่วมอีกจำนวนมาก
ที่ติดอาวุธยุทธโธปกรณ์ครบครัน

- 487 Berjalan deras jangan dikata,
rakyat tiada boleh *membuta*,
seperti didengar orang cerita,
sungguhlah hendak bermain senjata.
- 488 Dari Chaiya berjalan mari,
sampai ke Punga berkukuh diri,
men(d)engar bedil sehari-hari,
ke dalam hatinya dimasuk ngeri.
- 489 Sampai ke Punga hampirah Salang,
sebelum kota ditimpa malang,
dari kota penyur[luh] berulang,
di Punga jangan duduk mengkalang.
- 490 Itu pun tiada bergerak juga,
melanggar Burma lakunya cega,
tampil ke selat tiada terduga,
karena Burma terlalu jaga.
- 491 Setelah kota hampir binasa,
baharu berperang dicuba kuasa,
di Kampung Takua-tung empunya desa,
khabarnya konon Burmalah lasa.
- 492 Sudah Burma undur lari,
itu pun tiada diturutnya mari,
hingga berbuat keteguhan diri,
dianjaknya kubu ke Kampung Bangkeri.
- 493 Ke pasukan perahu diberi surat,
melanggar ke selat ia mesyuarat,
serta ditentukan hari berkerat,
ia hendak memukul dari darat.
- 494 Sudah demikian surat dinyata,
didengarnya khabar pecahlah kota,
- เดินไปเร็วมากอย่าได้บอกใคร
ประชาชนคนไหนก็จะปิดหูปิดตาไม่ได้
เหมือนที่ได้ฟังคนเขาร่ำลือมา
จะประลองอาวุธกันจริงจัง
- จากไชยาได้เดินทางกันมา
ถึงพังงาจัดตั้งฐานกำลังมั่น
ได้ฟังเสียงปืนดังอยู่ทุกวัน
รู้สึกขยาดลึกเข้าไปในหัวใจ
- มาถึงพungaใกล้กับสาละ
ก่อนที่ป้อมเมืองจะได้รับเคราะห์กรรม
จากตัวป้อมผู้สอดแนมไปไปมา
สั่งว่าอย่ามัวค้างอยู่ที่พunga
- ถึงกระนั้นก็ยังไม่กระตือรือร้นอยู่ดี
จะไปโจมตีพม่าดูท่าเขายังระวังตัว
จะออกไปยังช่องแคบนั้นไม่ต้องคาดหวัง
เพราะว่าพม่าดูแลแน่นหนาเหลือเกิน
- ครั้นป้อมเมืองใกล้จะพินาศ
จึงได้ลองประลองกำลังสู้รบกัน
ที่หมู่บ้านในเขตปกครองของตะกั่วทุ่ง
ได้ข่าวมาว่าพม่าอ่อนล้าแล้ว
- ครั้นพม่าได้ถอยร่นหนีไปแล้ว
นั้นก็ยังมีใครได้ตามไป
พม่าได้แต่สร้างที่มั่นของตัวเองให้แข็งแรง
และได้เคลื่อนค่ายไปยังหมู่บ้านบางศรี
- จึงมีใบบอกไปถึงกองเรือ
หาหรือว่าจะเข้าโจมตีช่องแคบ
และให้กำหนดวันที่แน่นอนด้วย
พวกเขาจะตีร่นลงมาจากบนบก
- ครั้นมีใบบอกไปถึงอย่างนั้น
และมาได้ยินว่าป้อมเมืองโดนตีแตก

- dengan mudah memalingkan mata,
lari tak sempat membawa harta.
- 495 Larinya itu tiadalah lambat,
tetapi tiada siapa meng(h)ambat,
pekakas pun tiada sempat dijabat,
tetunggul pun tinggal berkelibat.
- 496 Ketu<h>a perahu yang semata,
tatkala demikian surat dinyata,
bersiap mustaib[d] alat senjata,
kabul melanggar ke selat berserta.
- 497 Sekalian habis berkemas diri,
karena janji sampailah hari
seperti Ph(r)aya Tot nyatakan mari,
dinanti sampai pertengahan hari.
- 498 Tiba ia berdiam diri,
pasukan berbeka sama sendiri,
bedil pun tiada kedengaran mari,
janji apakah demikian peri.
- 499 Perahu pun sudah beratur-aturan,
menanti bedil sahaja kedengaran,
tiba sunyi terhantaran,
di dalam hati terlalu hairan.
- นคข20/บ500/ว3
- 500 Melanggar selat batallah pula,
demikianlah sebab jadi gendala,
tiada diketahui apakah bala,
hingga mengeluh garu kepala.
- 501 Selang ada berapa hari,
baharu diketahui demikian peri,
- จึงหันหลังกลับไปโดยง่าย
รีบแผ่นไปจนไม่ทันได้เอาทรัพย์สิน
- เขาหนีไปกันนั้นไม่ได้ช้าเลย
ทั้งที่ไม่มีใครไล่หลังตาม
ของใช้ก็ไม่ทันที่จะจับต้อง
ทั้งคงให้ปลิวสับตไหวอยู่กับที่
- บรรดานายเรือทั้งหลาย
เมื่อมีใบบอกไปถึงอย่างนั้น
จึงจัดอาวุธยุทโธปกรณ์ให้พร้อม
ตกลงที่จะเข้าตีช่องแคบด้วยกัน
- ทุกคนจึงได้เตรียมตัวพร้อม
เพราะวันที่ถูกกำหนดนั้นมาถึง
ให้เป็นไปตามที่พระยาทศฯแจ้งมา
แต่ต้องรอรออยู่จนก่อนวัน
- มาถึงแล้วก็เก็บตัวเงียบเฉย
คนในกองทัพได้แต่นั่งถกกันเอง
ปืนก็ไม่ดังให้ได้ยินเสียง
สัญญาณอะไรหนอที่เป็นอย่างนี้ได้
- เรือก็ถูกจัดเป็นแนวเรียบร้อยแล้ว
รอฟังเสียงปืนดังเท่านั้นเอง
แต่กลับปล่อยให้ความเงียบไปแทน
ในใจสงสัยเหลือเกิน
- เรื่องโจมตีช่องแคบต้องยกเลิกไปอีก
เพราะมีเหตุให้ขัดข้องเป็นดังนี้
ไม่รู้ว่ามิอาถรรพอะไร
ได้แต่ถอนใจและเกาบาท
- ถัดจากนั้นไปอีกไม่กี่วัน
จึงได้รู้ว่าเรื่องนั้นเป็นอย่างไร

- mengatakan *Ph(r)aya Tot* berbalik lari,
tiada memandang kanan dan kiri.
- 502 Tinggal dengan tetunggul, bendera,
harta pekakas habis bercempara,
larinya gopoh tiada berkira,
berjumpa *Ph(r)aya Pichai Intera*.
- 503 Segala khabar habis dicetera,
perintah Salang sudah bermara,

telah demikian khabar ketara,
bersabdalah *Ph(r)aya Pichai Intera*.
- 504 Disuruh berjalan rakyat semata,
Ph(r)aya Tot dibawa<k> berserta,
niatnya hendak mem(b)antu kota,
pantas seperti semut melata.
- 505 Berjalan itu berapakah lama,
berangkat sambil bercengkerama,
di Salang pun sudah dikukuh Burma,
negeri sudah menjadi huma.
- 506 Angkatan perahu sekalian pasukan,
angkatan darat juga dinantikan,
selama itu yang dikerjakan,
menghantar *kerua* diusahakan.
- 507 Adalah kira empat puluh hari,
yang sudah meng(h)antar orang yang
lari,
pelabur pun tiada yang sampai mari,
lalu sekalian berundur diri.
- 508 Tambahan Ligor punya pasukan,
dengan *Khaluang* ia berakan,
- กล่าวกันว่าพระยาทศฯ แผ่นหนีไป
ไม่ได้เหลียวดูซ้ายดูขวา
- เหลือไว้แต่ธงทิวและธงประจำเรือ
ทรัพย์สินและของใช้กลาดเกลื่อนไปหมด
หนีกันหัวซุกหัวซุนไม่ทันต้องคิดขบ
ไปพบพระยาพิชัยอินทรา
- ทุกเรื่องราวได้เล่าให้ฟังหมด
การจัดการเมืองสาละลังเสียหายแล้ว
- ครั้นได้รับข่าวชัดเจนดังนั้นแล้ว
พระยาพิชัยอินทราจึงได้สั่งการไป
- ใช้ให้ราษฎรออกเดินทางโดยทันที
ให้พระยาทศ(โยธา)เดินทัพไปด้วยกัน
ตั้งใจว่าจะไปช่วยเหลือบ้านเมือง
แต่เดินได้เร็วเท่ากับมดได้
- เดินทางไปนั้นไม่รู้ว่าจะนานเท่าไร
เดินกันพลางหยอกล้อกันพลาง
ที่สาละลังนั้นพม่าตั้งกำลังมั่นแล้ว
บ้านเมืองก็กลายเป็นไร่นาร้างแล้ว
- กองกำลังของกองทัพเรือทั้งหลาย
ได้ตั้งตารอกองทัพบกเหมือนกัน
งานที่ทำตลอดเวลาที่รอกันนั้น
ก็พยายามล่ำเลียงส่งครว
- คิดแล้วรวมเวลาได้สี่สิบวัน
ที่ได้ล่ำเลียงผู้ลี้ภัยนั้น
- เสบียงอาหารก็ไม่มีที่ส่งไปให้
ดังนั้นพวกเขาจึงต้องถอนตัวไป
- ยังเป็นกองกำลังของลิขอร์ด้วยแล้ว
กับข้าหลวงนั้นก็ไม่ได้ต่างกัน

- berbalik tiada dikhabarkan,
seperti lari dilakukan.
- 509 Pasukan Talibung, Singgora dan Kedah,
dilihatnya Ligor berundur sudah,
di dalam hati terlalu gundah,
beras pelabur pun habis sudah.
- 510 Sudah banyak yang tiada makan,
perahu pelabur hendak didapatkan,
Allah Ta-ala hendak memeliharakan,
di Pulau Panjang diperjumpakan.
- 511 Lalu muafakat tiga pasukan,
lapar tiada tersabarkan,
berperang pun tiada terkerjakan,
Ligor pun sudah meninggalkan.
- 512 Muafakat ketiga jadi seperi,
lalu be<r>layar berbalik mari,
perahu makanan hendak dica<ha>ri,
barang di mana ada pegari.
- 513 Ke Pulau Panjang be<r>layar mari,
Paduka Seri Raja baharu pegari,
perahu pelabur dibawa<k>nya mari,
kepada Wazir dihantari.
- นคช20/บ514/ว1
- 514 Paduka Seri Raja bersampan mari,
naik ke ghurab Wazir p[b]estari,
menkhabarkan segala perintah dan peri,
sebab berlambatan sampai ke mari.
- 515 Di dalam laut ia nan dura,
sebab ditahan angin utara,
- ยกทัพกลับไปไม่ได้บอกกล่าว
ทำตัวรวกับคนแอบหนี
- กองกำลังตาลีบง สิงโฆรา และเกอดะฮ์
เห็นลิฆอร์ถอยร่นหนีไปแล้ว
ภายในใจรู้สึกท้อแท้มาก
เสบียงข้าวสารก็หมดเกลี้ยงแล้ว
- มีหลายคนแล้วที่ไม่ได้กิน
จะต้องรหาเรือเสบียงให้จึงได้
ด้วยอัลลอฮมหาสูงส่งทรงคุ้มครองรักษา
จึงได้ไปพบกันที่เกาะปันฉัง
- และแล้วกองกำลังทั้งสามจึงได้ร่วมมือกัน
ว่าจะทนความหิวโหยนั้นไม่ไหวแล้ว
จะออกไปทำสงครามก็ไม่ได้ทำ
ลิฆอร์ก็ทิ้งหายกันไปหมดแล้ว
- ครั้นทั้งสามหารือได้มติเป็นเอกฉันท์
จึงแล่นเรือกลับมากันใหม่
จะค้นหาเรือเสบียงอาหารให้จึงได้
ไม่ว่าจะเห็นมันอยู่ที่ไหนก็ตาม
- แล่นเรือมาที่เกาะปันฉัง
จึงได้เห็นปาตุกาเสอริราณา
ท่านนำเรือเสบียงอาหารมา
และส่งมอบต่อวาเซียร์
- ปาตุกาเสอริราณานั้นมากับสำปั้น
แล้วขึ้นบนชูฮ์รับของจอมวาเซียร์ผู้สามารถ
บอกข่าวคราวและหลายเรื่องราว
ที่เป็นสาเหตุทำให้มาถึงข้า
- เขานั้นเสียเวลาอยู่ในทะเล
เพราะโดนลมเหนือต้านถ่วง

- ombak besar laut gelora ,
hendak ditempuh tiada terkira.
- 516 Beras pelabur yang dibawa serta,
disuruh Wazir bahagikan rata,
karena kawan lapar semata,
tiada lagi *mendi[e]rita*.
- 517 Telah menerima beras segala,
muafakat pula Wazir yang 'ala,
pulang tiada berpahala,
baik berbalik ke Salang pula.
- 518 Angkatan darat kita nantikan,
jangan kita ditaksirkan,
apa perintah kita dengarkan,
kesalahan jangan dipermudahkan.”
- 519 Banyak pegawai tiada *se(e)r<a>ti*
tiada suka hendak menanti,
karena dititahkan seri narapati,
mem(b)antu Salang yang diberati.
- 520 Sekarang Salang sudahlah alah,
mengapa kerja hendak mengolah,
apakah pula takdir Allah,
siapa tahu beroleh salah.
- 521 Wazir tiada mendengar bicara,
maksud demikian menjadi cedera,
sahaja kehendak berbalik si[e]gera,
kecelaan akhir tiada dikira.
- 522 Bicara tiada Wazir turuti,
angkatan juga hendak dinanti,
jika hidup atawa mati,
kesudahan kerja hendak diherti.
- คลื่นลูกใหญ่และทะเลปั่นป่วน
จะฟันฝ่าผ่านไปคงไม่สั่นคิด
- เสบียงข้าวสารที่นำไปด้วยนั้น
วาเซียร์ใช้ให้ปันส่งให้ทั่วถึง
เพราะเพื่อนฝูงหิวโหยกันทั้งนั้น
ไม่มีอีกแล้วที่ต้องเป็นทุกข์กว่านี้
- เมื่อทุกคนได้รับข้าวสารไป
วาเซียร์ผู้สูงศักดิ์จึงหารือต่อ
“หากกลับไปก็ไม่มีอะไรดี
ย้อนกลับไปยังสาละงจะดีกว่า
- เราต้องรอกองทัพกลับมาถึงก่อน
ขอเราอย่าได้ประมาทเลอโฉม
เขาว่าอย่างไรเราต้องรับฟังไว้
เรื่องความผิคนั้นอย่าถือว่าเป็นเรื่องเล็ก”
- เจ้าหน้าที่หลายคนไม่เห็นด้วย
ไม่พอใจที่จะต้องรอเขา
ด้วยเสอรีนาราปาตีทรงมีบัญชา
ให้ใส่ใจไปช่วยสาละงเต็มที่
- บัดนี้สาละงแพ้พ่ายแล้ว
ทำไมจะต้องสะสางงานกันอีก
หรือว่าเป็นกำหนดแห่งอัลลอฮ์
ใครจะรู้ได้ว่าจะผิดพลาด
- วาเซียร์ไม่รับฟังความเห็นนั้น
เพราะนั่นหมายถึงความเสียหาย
ความจริงก็ต้องการจะรีบกลับไป
สุดท้ายจะเสียหายอย่างไรนั้นไม่ได้คิด
- วาเซียร์ไม่ได้ทำตามคำหาเรียนั้น
ก็ยังคงคอยกองทัพนั่นต่อไป
แม้ชีวิตจะได้รอดหรือว่าตาย
ต้องรู้ให้ได้ว่างานนี้จะสิ้นสุดอย่างไร

- 523 Telah tiada dibenarkan pulang,
ke Pulau Meruak balik berulang,
kerja mengangkut rakyat Salang,
kecik[l] besar semua dibilang.
- 524 Tiga ribu lebih dan kurang,
sudah dihantar ke tanah seberang,
Burma pun keluar hendak menyerang,
Melayu pun hendak lawan berperang.
- 525 Keluar pun tiada dihampirinya,
di muka selat sahaja ditunggunya,
dua kubu pula diperbuatnya,
di atas tanjung kiri kanannya.
- 526 Di situlah sagur berbanjari,
terkadang dicuba keluar mari,
dihambat Melayu ia pun lari,
ke dalam selat membawa diri.
- นคข21/บ527/ว3
- 527 Hendak dimasuk pukul selalu,
kubunya itu ditaruh silu,
karena kerja tiada penghulu,
kalau-kalau menjadi balu.
- 528 Hingga duduk labuh bertentang,
menanti ia keluar mendatang,
ia pun tiada melangkah rintang,
di muka selat labuh merentang.
- 529 Bertanding ada samakan lotang,
tiada siapa berani mendatang,
duduk tiada berani melentang,
beringat sahaja sorak karentang.
- เมื่อไม่ได้รับอนุญาตให้กลับ
ก็กลับไปกลับมาอยู่ที่เกาะเมอรูวะ
ทำงานลำเลียงราษฎรคนสาละลัง
เล็กใหญ่ก็นับจำนวนไว้หมด
- สักสามพันคนได้โดยประมาณ
ที่ได้ลำเลียงขึ้นฝั่งไปแล้ว
พม่าก็ออกมาจะยกเข้าโจมตี
มลายูก็จะต่อสู้ไม่ถอยหนี
- ถึงออกมาก็ไม่ได้เข้ามาใกล้
ได้แต่เฝ้ารอตรงปากทางช่องแคบ
เขาสรางค่ายขึ้นมาอีกสองแห่ง
ตั้งอยู่ด้านซ้ายและด้านขวาของแหลม
- ตรงนั้นมีเรือสำเภาเทียบเป็นแนวยาว
บางครั้งก็พยายามเล่นออกมาบ้าง
ครั้นโดนมลายูรุกรไล้เขาก็แผ่นหนี
พากันเข้าไปอยู่ในช่องแคบ
- อยากจะเข้าไปตีบัดเดี๋ยวนั้น
ค่ายเขานั้นน่ากลัวสะท้านขวัญ
เพราะทำงานชนิดไม่มีผู้นำ
เกรงว่างานจะต้องเป็นหม้าย
- จึงได้แต่ทอดสมอมองหน้ากันอยู่
คอยให้เขาได้ออกมาหา
เขาก็ไม่ยอมล้ำเขตมา
แต่ทอดสมอขวางทางตรงปากช่องแคบ
- หยั่งเชิงดูว่ามีปืนโลดดังเท่ากันไหม
ไม่มีใครกล้าจะเข้ามาหา
ไม่กล้าที่จะข้ามเขตเข้ามาขวาง
ได้แต่ถูร้องโห่ตะโกนข่มขู่เท่านั้นเอง

- 530 Sangatlah berikhtiar beringat-ingatan,
sekalian perahu di dalam angkatan,
jika air pasang ke daratan,
sauh dilabuh sebelah buritan. ต้องคอยป้องกันและระวังอย่างมาก
เรือทั้งหลายที่มีอยู่ในกองทัพนั้น
เมื่อไรที่น้ำขึ้นสูงล้นไปบนฝั่ง
ต้องทอดสมอเรือรั้งไว้ตรงส่วนท้าย
- 531 Berlabuh sudah dengan aturan,
karena sangat berhampiran,
kedua bercakap sama kedengaran,
kadar tiada berusir-usiran. ทอดสมอเรือลงให้เสร็จตามระเบียบ
เพราะอยู่ในระยะใกล้เคียงกันมาก
เสียงพูดคุยได้ยินกันทั้งสองฝ่าย
แค่ไม่มีการข่มขู่ทำร้ายกันเท่านั้นเอง
- 532 Ada dua hari bertanding demikian,
kedua pihak tiada terlayan,
berundur pula perahu sekalian,
ke Pulau Meruak berderaian. ลองเชิงกันอยู่อย่างนั้นได้สองวัน
ทั้งสองฝ่ายไม่ให้ความสนใจต่อกัน
จึงถอยเรือเหล่านั้นไปใหม่
กระจายกันไปทีละเกาะเมอรูวะ
- 533 Dilihatnya Melayu berundur rata,
disangkanya takut di dalam cita,
keluar meng(h)ambat sagur semata,
diturutnya bedil bergempita. ครั้นเขาเห็นเรือมลายูถอยไปกันหมด
ก็คาดในใจว่าพวกมลายูขาดกำลังใจ
จึงออกไปตามเสาไธร์เหล่านั้น
ตามไล่ยิงถล่มไล่ต้อนนั้นก็ก้อง
- 534 Terlalu marah Paduka Seri Raja,
merah padam warna durja,
karena ia belum bekerja,
kalau berperang kempunan sahaja. ปาตูกาเสอริราณาโกรธเคืองมาก
พรรณพักตร์แดงแก่กำจัด
เพราะท่านยังไม่ได้ลงปฏิบัติกร
ขึ้นรบกันไปคงมีแต่ความผิดหวัง
- 535 Seri Pekerma Jaya dan Raja Makota,
ada sepuluh pegawai yang serta,
anak baik yang sekata,
balik bertahan Burma yang menta. เสอริเปอเกิร์มาฉายาและรามามาโกฏา
มีเจ้าหน้าที่มาอยู่ด้วยสิบคน
เป็นลูกผู้ดีที่เป็นหนึ่งเดียวกัน
กลับไปต้านกันพม่าที่อวดดี
- 536 Menuju sagur sekalian mara,
meriam diguruh tiada terkira,
jaranglah pelurunya ke dalam segara,
ke atas sagurnya banyak ketara. ทุกคนมุ่งหน้าเข้าหาเรือเสาไธร์
กระหน่ำบาเรียมเข้าใส่นับครั้งไม่ถ้วน
น้อยครั้งที่กระสุนตกลงไปในทะเล
ส่วนมากเห็นว่าหล่นใส่เรือเสาไธร์พม่า
- 537 Burma pun lari tiada kelulu,
berebut-rebutan hendak dahulu,
 พม่าก็เผ่นหนีกระเจิดกระเจิง
แย่งกันจะออกไปหน้า

- ditetasnya sampan dibuangnya lalu,
berbalik ke selat berupa silu.
- เขาตัดเชือกเรือสำปั้นปล่อยทิ้งไป
และกลับไปยังช่องแคบอย่างน่าอาย
- 538 Masuk berdiam ke tempat mula,
tiadalah lagi makar menyala,
Wazir pun suruh memanggil pula,
berbalik mari perahu segala.
- เข้าไปซุ่มเงียบเฝ้าบอญ์ในที่เดิม
ไม่มีกลลวงใดใดให้ต้องเดือดร้อน
วาเซิร์ก็ใช้ให้เรียกหา
ให้เรือทั้งหลายกลับมา
- 539 Demikian kerja sehari-hari,
hendak menanti angkatan mari,
tiada juga tampak pegari,
hingga sampai dua puluh hari.
- งานที่ทำไปก็เป็นอย่างนั้นทุกวัน
จะต้องรอให้กองทัพมาถึง
แต่ก็ยังไม่โผล่ให้เห็นอยู่ดี
จนกระทั่งถึงยี่สิบวัน
- นคช21/บ540/ว1
- 540 Perintah Wan Jaafar hendak dicetera,
berapa lama di dalam segala,
berjumpa Wan Din pangkat saudara,
muafakat kedua bersatu kira.
- จะกล่าวถึงเรื่องของวันฉะฟัร
อยู่ในสาครนานหลายเพลา
พบวันดินที่มีศักดิ์เป็นญาติกันมา
ทั้งสองคนร่วมกันคิดเป็นหนึ่งเดียว
- 541 Be<r>layar mari menyusur desa,
berapa lama dura termasa,
di Buyung Pecah sekali berjasa,
perahu Wan Jaafar pula binasa.
- เรือแล่นเลียบชายฝั่งมาเรื่อย
เป็นภาระให้ต้องยุ่งยากนาน
มาเกิดเรื่องอีกหนที่บูยงเปอจะฮ
เพราะเรือวันฉะฟัรเกิดชำรุด
- 542 Jadi dua sudah dibilang,
belum juga sampai ke Salang,
berbuat kerja alang kepalang,
di situlah perahu tinggal tergalang.
- เป็นอันว่านับได้สองหนแล้ว
ก็ยังไปไม่ถึงสาละงสักครั้ง
เขาทำงานกันแบบขอไปที
จึงได้ทิ้งเรือคาอยู่ที่นั่น
- 543 Turun ke sampan tiada berdaya,
ke negeri Salang sampailah dia,
mendapat segala puak prai,
kerja pun sudah seba<ha>gai yang jaya.
- ต้องลงสำปั้นไปโดยไม่มีทางเลือก
เขาจึงไปถึงเมืองสาละงได้
ได้พบกับบรรดาพวกไพร่
งานก็เสร็จแล้วดังที่ได้เห็น
- 544 Baharulah ia sampai sekarang,
kemudian daripada sekalian orang ,
- ท่านก็เพิ่งมาถึงได้เดี๋ยวนี้เอง
หลังจากใครคนอื่นเขาทั้งนั้น

- Burma pun tengah hendak menyerang,
sagurnya tampil mengikat perang.
- 545 Ke Pulau Meruak dikeluاري
beratur siap sagurnya mari
tetapi tiada dihampiri
lakunya itu berupa ngeri.
- 546 Kelakuannya itu menunjuk tahana,
hendak disuruh turut ke sana,
di kubunya baharu hendak dikena,
Melayu sudah mengenal pesona.
- 547 Angkatan sekalian beratur sama,
memegang jabatan segala panglima,
menanti sampai angkatan Burma,
langgarnya itu hendak diterima.
- 548 Sebuah sagur panjang terlentang,
tiga hari diulangnya datang,
tetapi tiada melanggar rintang,
dari jauh ditembaknya lotang.
- 549 Lakunya itu sagur panglima,
payung besar terkembang sama,
tempat panglimanya sangat saksama,
tinggi seperti dangau di huma.
- 550 Di atas dangau ia berdiri,
payungnya seorang memegang beri,
berdayung melintas pergi mari,
lakunya tiada berupa ngeri.
- 551 Di dalam duduk mengikat perang,
sampai Ph(r)aya pula dua orang,
berlayar mari dari negeri Trang,
tengah Burma melakukan garang.
- พม่าก็กำลังเตรียมที่จะโรมรัน
เรือสาโหล์เขาออกมาจัดรูปทัพ
- เขาออกไปยังเกาะเมอรูวะ
เรือสาโหล์เขาเรียงกันมาเป็นแนวแถว
แต่ก็ไม่ได้เข้ามาชิดใกล้
ดูท่าทางของเขาเหมือนว่าขยาดกลัว
- พฤติกรรมของเขานั้นชี้ว่าทำร้ายเรา
ต้องการให้เราตามถึงทางโน้น
ที่ค่ายใหม่ของเขาหมายให้เราไปถึง
แต่มัลยาญู้เล่ห์กลของเขาล้วนแล้ว
- กองทัพทั้งหลายตั้งพร้อมกันในแถว
แม่ทัพทุกคนต่างถือหน้าที่ของตน
รอให้กองทัพพม่ายกมาถึงที่
จะตั้งรับรอเขารุกเข้าหา
- มีเรือสาโหล์ลำยาวลำหนึ่งตั้งขวางทาง
มันแล่นย้อนไปมาได้สามวันแล้ว
แต่ไม่ได้ล้ำเขตที่กั้นขวาง
ได้แต่ยิงปืนโลดตังมาแต่ไกล
- ดูลักษณะนั้นน่าเป็นเรือสาโหล์ของแม่ทัพ
มีร่มใบใหญ่กางอยู่ด้วย
ที่ของแม่ทัพนั้นมันคงเป็นพิเศษ
สูงเหมือนกับขนำที่ปลูกไว้ในไร่
- ตรงบนขนำที่เขายืนอยู่
มีคนถือร่มให้ด้วยหนึ่งคน
พายเรือผ่านหน้าอยู่ไปมา
ท่าทางเหมือนว่าไม่ได้ขลาดกลัว
- ในระหว่างที่จัดรูปทัพ
พระยาอีกสองคนได้มาถึง
แล่นเรือมาจากเมืองตรัง
ขณะที่พม่ากำลังแสดงอาการฮึกโหม

นคข22/บ552/ว3

552	Ph(r)aya Wichit Narong namanya, Ph(r)aya Maha Songkram yang seorangnya, angkatan Mardulung yang balik dahulunya, itu pun dibawa<k> mari sertanya.	พระยาวิชิตณรงค์เป็นนามของท่าน อีกท่านหนึ่งนั่นคือพระยามหาสงคราม กองทัพมรดุลูงซึ่งกลับไปก่อนหน้า นั่นก็ท่านได้เอามาด้วยกัน
553	Perahu Ligor yang mera[e]sap itu, ia pun balik pula ke situ, Burma melihat mereka itu, disangkanya banyak sampai bantu.	เรือลิฮอร์ที่หายหน้าไปนั้น เขาก็ย้อนกลับมาที่นั่นใหม่ ครั้นพม่าเห็นเขาเหล่านั้น ก็เข้าใจว่าเป็นกองหนุนจำนวนมากได้มาถึง
554	Dilihat perahu banyak pegari, layar bersusun menuju mari, Burma berundur membawa<k> diri, ke dalam selat tempat yang bahari.	ครั้นได้เห็นเรือโผล่มามากมาย ใบเรือเรียงซ้อนกันมุ่งตรงเข้าไปหา พม่าจึงถอยร่นพาตัวรอด เข้าไปในช่องแคบที่ตั้งเดิม
555	Angkatan Mardulung dan angkatan Ligor, perahunya panjang seperti sagur, sikapnya susah hendak ditagur, sepucuk meriam di kepala tertongkor.	กองทัพมรดุลูงและลิฮอร์ เรือพวกเขาลำยาวเหมือนกับเรือสาโฆร์ ลักษณะมันยากที่จะโดนปืนถล่ม มีบาเรียมปักอยู่ตรงหัวหนึ่งกระบอก
556	Setengahnya tiada sepucuk senjata, jangankan meriam rentaka pun buta, perahu Ligor ditatap rata, sembilan pucuk meriam yang ada.	บางลำนั้นไม่มีอาวุธสักกระบอก อย่าว่าแต่บาเรียมแม้ปืนเรินตากาก็ไม่เห็นมี ดูเรือลิฮอร์ให้ถ้วนทั่วแล้ว เห็นว่ามีบาเรียมเก้ากระบอก
557	Yang lain itu dilihat belaka, di dalam angkatan kedua mereka, angkatan Mardulung tiada disangka, haram barang sepucuk rentaka.	เรือลำอื่นก็ได้ดูแล้วทั้งนั้น ที่มีอยู่ในกองทัพของเขาทั้งสอง ไม่ได้คาดเลยว่ากองทัพมรดุลูง ไม่มีแม้แต่ปืนเรินตากาสักกระบอก
558	Akan raja yang mari dua, berhimpun muafakat pasukan semua,	สำหรับเจ้าสองคนที่มานั้น ร่วมประชุมปรึกษากองกำลังทั้งหมด

- ialah hendak dijadikan ketua,
pasukan sekaliannya pinta dibawa.
- 559 Ia pun suka kehendakan diikut,
tetapi bangunnya sedikit takut,
kerja yang lain pula diragut,
melanggar ke selat seabailah bangkut.
- 560 Selat tiada juga terdekati,
katanya, “Baik dahulu berhenti,
angkatan darat kita nanti,
boleh berperang bersungguh hati.”
- 561 Duduk berdiam berapa hari,
menanti angkatan sampai mari,
sedikit kerja sampai pegari,
tolong meng(h)antar orang yang lari.
- 562 Berapa lama dinantikan,
khabar pun tiada didengarkan,
air pun tiada hendak dimakan,
habis kering segenap carukan.
- 563 Ketua yang baharu dinaikkan,
ia memanggil ketu<h>a pasukan,
keputusan air dinyatakan,
tiada boleh hendak dimakan.
- 564 Dijawab pasukan semuanya rata,
“Tiada bicara kepada beta,
ikhtiar raja mana dikira,
itulah hendak diturut semata.”
- 565 Berbagai pula kata mereka,
yang memberi raja keduanya suka,
perkataan dahsyat belaka-belaka,
kekuatan Burma sahaja dibuka.
- คือจะให้ท่านเป็นหัวหน้า
ขอให้นำกองกำลังเหล่านั้นไป
- เขาก็ยินดีทำตามที่ต้องการ
แต่ดูแล้วว่าเขาเป็นคนฉลาดไปหน่อย
งานอย่างอื่นก็ชอบแย่งเอาไปทำ
เรื่องรุกเข้าโจมตีที่ช่องแคบทำเป็นเรื่องเล็ก
- และแล้วก็ยังไม่ได้เข้าไปใกล้ช่องแคบ
เขาบอกว่า “หยุดก่อนจะดีกว่า
เราตั้งรอกองทัพมาก่อน
จะได้ร่วมมือกันให้สาแก่ใจ”
- อยู่กันเฉยเฉยก็หลายวัน
รอให้กองทัพยกมาถึง
มีงานนิดเดียวที่ทำแล้วเห็นผล
คือช่วยลำเลียงผู้คนที่ลี้ภัย
- คอยกันอยู่นานเท่านั้น
ก็ไม่มีข่าวคราวมาให้ได้ยิน
น้ำก็ไม่มีที่จะได้ดื่มกิน
ทุกห้วงหนองลำธารแห้งไปหมด
- หัวหน้าคนใหม่ที่เพิ่งจัดตั้งขึ้น
เขาเรียกหัวหน้ากองกำลังให้เข้าหา
แจ้งให้ทราบว่าเขาขาดแคลนน้ำ
ไม่มีน้ำที่จะเอามา(ดื่ม)กิน
- กองกำลังทั้งปวงจึงตอบไปว่า
“ข้าพเจ้าไม่มีข้อเห็นใดใด
เจ้านายจะคิดการประการใด
ก็จะถือปฏิบัติตามนั้นทุกอย่าง”
- คนเหล่านั้นว่ากล่าวสารพัดเรื่อง
ที่จะให้เจ้านายทั้งสองนั้นพอใจ
มีแต่คำพูดที่น่ากลัวทั้งนั้นที่เล่าไป
ความเก่งกาจของพม่าเท่านั้นที่เขาเผย

นดช22/บ566/ว1

566	Perkataan itu ia percaya, berbetulan dengan kehendak dia, berundur hendak didaya upaya, supaya jauh daripada bahaya.	เขาปักใจเชื่อกับคำพูดเหล่านั้น ที่บังเอิญตรงตามที่เขาต้องการ จะเกลี้ยกล่อมให้ยอมถอยให้ได้ เพื่อจะได้ไกลห่างจากภัยอันตราย
567	Bersabdalah raja kedua orang, “Lapar air jangan dibarang, bersiaplah sira malam sekarang, ke Pulau Panjang kita seberang.”	เจ้านายทั้งสองคนจึงได้ตอบ “กระหายน้ำอย่าทำเป็นของเล่น เธอเตรียมตัวให้พร้อมไปค้าคีนี่เลย เราจะข้ามฟากไปยังเกาะปันฉัง”
568	Setelah didengar oleh mereka, akan berundur dengan seketika, hilanglah habis segala duka, dengan Burma berparak suka.	เมื่อเขาเหล่านั้นได้ฟังความ ที่จะได้ถอยไปในบัดเดี๋ยวนั้น ความทุกข์ทั้งหลายมลายหายสิ้น ขอบใจที่ต้องดีจากพม่าไป
569	Setelah malam diberi rawak, dinyalakan api berapa puak, be<r>layar tinggal Pulau Meruak, ke Selat Leher raja nan bawa<k>.	พอดตกคำจึงแก้งยังป็นสุมไป มีการจุดไฟตั้งไว้เป็นหลายจุด แล้วแล่นเรือออกไปจากเกาะเมอรูวะ เจ้านายนั้นนำไปที่ช่องแคบแลเฮิร์
570	คำแรกถูกกาออกSampai ke Selat Leher itu, berhimpun semua duduk di situ, hendak menanti sampai bantu, hingga melenggung selaku mutu.	ครั้นถึงช่องแคบแลเฮิร์นั้น คนทั้งหมดไปรวมกันอยู่ที่นั่น จะเผื่อรอให้ความช่วยเหลือมาถึง ได้แต่นั่งซึมเหมือนคนหมดอาลัย
571	Di situ belum lama berhenti, Wa’du’Llahi pula didapati, kehendaknya tiada boleh dinanti, Syed Othman di sana mati.	ได้อยู่ที่นั่นยังไม่ทันนาน ก็ได้พบ‘สัญญาแห่งอัลลอฮฺ’ที่มาถึง ไม่อาจเหนี่ยวรั้งพระประสงค์ สายอิดออดสมันทางโน้นถึงแก่กรรม
572	Sakitnya tiada berapa hari, sampilah ajal ke atas diri, palung dan kapan diperbuat beri, disuruh Wazir hantar ke negeri.	ท่านป่วยอยู่เพียงไม่กี่วัน ชีวิตท่านก็มาถึงคราว ได้ห่อศพและใส่โลงให้ วาเซิร์ก็ใช้นำกลับไปเมือง

- 573 Tunku Idris raja pendeta,
niat beramal semata-mata,
Awak dan Siam bersengketa,
kehendaknya segan hendak menolong
serta. ตนกูอิตรีสเจ้านายนักปราชญ์
เจตนาจะประกอบศาสนกิจเท่านั้น
อังวะและสยามบาดหมางใจกัน
ท่านประสงคฺจะไม่ไปช่วยเหลือ
- 574 Hingga nasihat sehari-hari,
mengajak Wazir balik ke negeri,
menyertai keduanya tiada diberi,
tiada faedah yang dipegari. วันวันได้แต่ให้คำชี้แนะ
เชิญชวนวาชฺร์ให้กลับเมือง
ไม่ให้ไปร่วมกับเจ้านายสองคนนั้น
ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อันใด
- 575 Katanya, “Ugama mereka sebangsa,
menyertai dia kita berdosa,
baiklah kita balik ke desa,
menanggung sengsara tiadalah kuasa.” ท่านกล่าวว่า “เขาเหล่านั้นศาสนาเดียวกัน
ไปร่วมมือกับเขาเรามีแต่บาป
กลับไปยังถิ่นเราจะดีกว่า
ไม่มีกำลังที่จะร่วมรองรับความลำบากด้วย”
- 576 Wazir tiada menurut bicara,
kalau negeri mendapat cedera,
sungguhlah ugama tiada setara,
sebab negeri hendak dipelihara. วาเชฺร์ไม่ได้คล้อยตามคำดังกล่าว
ด้วยเกรงว่าบ้านเมืองต้องเสียหาย
แม้ว่าศาสนาต่างกันนั้นก็จริง
แต่ทำไปเพราะต้องรักษาเมือง
- 577 Tunku Idris jumlah ulama,
ia berkeras kepada ugama,
baik jahatnya pun dilihat sama,
tetapi tiada juga diterima. ตนกูอิตรีสเป็นศาสนปราชญ์
ท่านยืนหยัดด้วยหลักศาสนา
ผลดีหรือเสียนั้นท่านก็เห็นมา
แต่ท่านก็ยังยอมรับไม่ได้
- 578 Berbaliklah ia ke Mambang Segara,
kepada Wazir dinyatakan perkara,
ia pergi mengantar saudara,
hendak berbalik dengan si[e]gera. ท่านจึงเดินทางกลับไปมัมบังเสอฆารา
โดยได้แจ้งเรื่องไว้ต่อท่านวาเชฺร์
ท่านไปส่งญาติพี่น้อง
จะรีบกลับมาโดยเร็วไว
- นคช23/บ579/ว3
- 579 Suatu surat diberi serta,
kepada Wazir khabar dinyatakan,
menyatakan kesakitan kehalan semata,
Wazir pun tiada terkata-kata. พร้อมกับมอบหนังสือไว้หนึ่งฉบับ
ชี้แจงเรื่องให้วาเชฺร์ทราบ
ว่าความเจ็บป่วยเยือนท่านเสมอ
วาเชฺร์ก็กล่าวอะไรไม่ออก

580	Katanya hendak kembali si[e]gera, perahu yang besar hendak dikira, hendak balik tiadalah dura, sampai kesudahan tiada ketara.	บอกว่าจะรีบกลับมาให้เร็ว เรือลำใหญ่จะพยายามคิดหา จะกลับไปไม่นาน ที่สุดก็ไม่โผล่ให้เห็นหน้าเลย
581	Temenggung pun nyaris terca[e]la nama, sebab tiada tersabar lama, be<r>layar balik bersama-sama, dengan Tunku raja ulama.	เตอเมิงซุงก็เกือบจะต้องเสียชื่อ เพราะอดทนอยู่นานไม่ไหว แล่นเรือออกจะกลับไปด้วยกัน กับเจ้าตนกูปราชญ์ศาสนา
582	Perahu itu bocor berulang, dibawa balik Trang menggalang, sampai ke Trang berhenti walang, turun ke kakap be<r>layar pulang.	เรื่อนั้นเกิดรั่วซ้ำอีก จึงนำกลับไปค้าไว้ที่ตรัง ถึงที่ตรังเกิดนึกหดหู่ใจ จึงลงเรือกากับพายกลับไป
583	Tiadalah sempat membaiki perahunya, berbalik ke selat disuruh kawannya, kepada Wazir dihantarkannya, sepucuk surat pula diberinya.	ไม่ทันที่จะได้ซ่อมแซมเรือ ก็ใช้ให้เพื่อนกลับไปที่ช่องแคบ เขาให้ส่งถึงวาเซียร์ พร้อมกับหนังสือไปถึงด้วยอีกหนึ่งฉบับ
584	Mengatakan hendak pulang ke negeri, sebab sakit di dalam diri, tiadalah lama berbalik mari, adalah kadar sepuluh hari.	แจ้งว่าจะกลับไปยังบ้านเกิด เพราะร่างกายเจ็บป่วย ไปไม่นานก็จะรีบกลับมา คงจะประมาณสิบวันได้
585	Perintah itu masyhur warta, sampai ke bawah duli makota, murka jangan dikata, sebab hendak memberi leta.	การครั้งนั้นเป็นข่าวที่ลือกันทั่ว ทราบถึงใต้ฝ่าละอองมาโกฎา ทรงกริ้วจัดเหลือที่จะกล่าว เพราะจะนำมาซึ่งความเสียหาย
586	Seorang pegawai dititahkan, keluar mari menegahkan, pulang tiada dibenarkan, jikalau bantah disuruh pinasakan.	โปรดฯให้เจ้าหน้าที่ผู้หนึ่ง ออกไปยังวังตั้งตัวไว้ ทรงไม่อนุญาตให้กลับไป หากขัดขวางโปรดฯให้ทำลาย

- 587 Pegawai nan sampai ke Mambang Segara,
segala perintah habis dicetera,
Tunku Bisnu hendak memelihara,
disuruhnya turut Temenggung si[e]gera. เจ้าหน้าที่นั้นไปถึงมัมบังเสอฆารา
ได้แจ้งพระราชดำรัสทุกเรื่องให้
ตนกูบิสนูต้องการปกป้องรักษา
จึงให้ไปตามเตอเมิงฆุงในทันที
- 588 Diturut berjumpa di tengah segara,
diajaknya masuk ke Mambang Segara,
dinyatakan semua seperti cetera,
disuruhnya balik ke selat si[e]gera. ตามไปพบได้กลางสาคร
จึงชวนให้เข้าไปมัมบังเสอฆารา
ได้แจ้งเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ
แล้วใช้ให้กลับไปยังช่องแคบโดยเร็ว
- 589 Temenggung pun tiada berbanyak kira,
balik mendapat Wazir si[e]gera,
Allah Ta-'ala hendak memelihara,
tiada mendapat nama yang cedera. เตอเมิงฆุงก็ไม่คิดมากความ
รีบกลับไปพบวาเซียร์โดยพลัน
อัลลอฮ์ผู้สูงส่งทรงปกป้องคุ้มครองกัน
ชื่อเสียงจึงไม่ได้รับความเสียหาย
- 590 Berbalik sampai tiga hari,
orang pun sudah berkemas diri,
sekadar menanti saat dan hari,
Burma hendak dilanggari. กลับไปถึงที่ได้สามวัน
คนก็เตรียมตัวเสร็จแล้วทั้งนั้น
เหลือแต่รอเวลาและวัน
จะรุกเข้าไปโจมตีพม่า
- 591 Jika tak sampai ketika itu,
nyatalah hilang dar<a>jat dan *mat[l]u*,
Tunku Idris hakikatnya tentu,
kafir tiada disukanya bantu. ถึงตอนนั้นหากยังไม่ถึง
เป็นต้องเสียเกียรติและศักดิ์ศรีแน่
ตนกูอิद्रีสนั้นมีความชัดเจนแท้
ไม่พอใจที่จะหนุนคน ‘กาฟิร’
- 592 Adapun akan Ph(r)aya Jommarat,
dari Ligor berjalan darat,
berjalan mari sampai sekerat,
di tengah jalan sampailah surat. สำหรับพระยายมราชนั้น
เดินทัพโดยทางบกมาตั้งแต่ลิฆอร์
เดินทางมาได้เพียงครึ่งทาง
ระหว่างทางนั้นมีหนังสือมาถึง
- นคช23/บ593/ว1
- 593 Surat dari angkatan segara,
mengatakan Salang sudah bermara,
orangnya lari melampara,
mati pun banyak tiada terkira. หนังสือมีมาจากกองทัพเรือ
แจ้งว่าสาลังย่าแย้แล้ว
ผู้คนหนีกันกระจัดกระเจิง
ตายก็มากมายเกินกว่าจะประมาณ

- 594 Kota dibakar menjadi bara,
orang ditangkap dibunuh penjara,
meriam dan harta isi negara,
dirampas Burma tiadalah dura.
- 595 Burma pun penuh meliputi negeri,
menjarah, menawan ke sana kemari,
berapa pula kubu didiri,
hendak menahan angkatan yang mari.
- 596 Telah Jommarat mendengar warta,
melengung tiada dapat berkata,
pekerjaan sudah menjadi leta,
karena dirinya diharap Sang Nata.
- 597 Diharap raja bukan kepalang,
suruh mari mem(b)antu Salang,
jangan sempat kedatangan malang,
itulah Jommarat berhati walang.
- 598 Tatkala demikian didengarnya warta,
muafakat dengan pegawai semata,
“Sekarang apa bicara kita,
kerja hendak mem(b)antu kota.
- 599 Kita hendak pergi mem(b)antu,
sekarang Salang sudah begitu,
apa upaya kita ke situ,
hendak mendapat Burma itu.
- 600 Pulau Salang di tengah segala,
berkeliling Burma kawal pelihara,
sagurnya pula tiada terkira,
apa bicara membawa<k> tentera.
- 601 Bagaimana daya hendak
menye<m>berang,
- ป้อมเมืองโดนเขาเผาเป็นถ้ำถ่าน
ผู้คนโดนจับไปขังคุก
บาเรียมและทรัพย์สินของชาวพารา
โดนพม่าปล้นไปไม่มีเหลือ
- พม่าก็เข้าไปอยู่เต็มหัวเมือง
สืบค้นและจับคนตรงโน้นตรงนี้
มีการตั้งค่ายขึ้นอีกหลายแห่ง
ไว้ป้องกันกองทัพที่จะยกมา
- ครั้น(พระยา)ยมราชได้ฟังข่าว
ก็พาให้ขุนนางเหลือที่จะกล่าว
งานในหน้าที่ได้รับความเสียหาย
ขณะที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้พระทัยท่าน
- พระเจ้าแผ่นดินทรงฝากความหวังมาก
โปรดฯสั่งให้มาช่วยสาลัง
อย่าให้ท่านได้รับความเสียหาย
นั่นแหละที่ทำให้(พระยา)ยมราชเสียใจ
- ครั้นได้ฟังข่าวดังนั้นแล้ว
จึงหารือร่วมกับบรรดาเจ้าหน้าที่
“บัดนี้เราจะคิดการประการใด
เรื่องที่จะช่วยเหลือบ้านเมือง
- เราจะไปช่วยเหลือสนับสนุน
บัดนี้สาลังเป็นอย่างนั้นไปแล้ว
เราจะมีปัญญาไปที่นั้นอย่างไร
ถึงจะได้พบกับพม่านั้น
- เกาะสาลังอยู่กลางสาคร
มีพม่าดูแลรักษาอยู่โดยรอบ
พร้อมด้วยเรือสำเภาจำนวนมากไม่ถ้วน
จะนำทหารไปโดยวิธีใด
- จะใช้ความสามารถอย่างไรจึงจะได้ข้ามฟาก

- ke negeri Salang membawa orang,
selatnya luas bukan sebarang,
baiklah kita balik ke Trang.
- 602 Pergi berbuat perahu rakit,
dari sana kita berangkit,
negeri Salang kita berbangkit,
Burma itu dipersakit.”
- 603 Demikianlah sudah tentu bicara,
lalu dikerah segala tentera,
suruh berjalan balik si[e]gera,
menuju negeri Trang pura.
- 604 Demikianlah ada perintah bicara,
jadilah Salang pecah bercempera,
angkatan darat membawa tentera,
tiada mau<k> berjalan si[e]gera.
- 605 Pasukan perahu yang di segara,
menanti angkatan berapakah dura,
tiada bertentu suatu bicara,
tiada diketahui demikian kira.
- นคข24/บ606/ว3
- 606 Hendak balik pulang ke negeri,
pulas Siam pula dingeri,
digagah nanti melihat peri,
balikkah angkatan atau mari.
- 607 Lima bulan pada kira-kira,
duduk di perahu mengedar segara,
duduk dengan siksa sengsara,
habis keputusan segenap perkara.
- 608 Siput, ketam sahaja diramu,
hingga itulah nafsu dijamu,
- จะได้นำผู้คนไปที่เมืองสาละ
เพราะช่องแคบนั่นกว้างไม่ใช่แค่น้อย
ดังนั้นเรากลับไปที่ตรงจะดีกว่า
- กลับไปต่อเรือและสร้างแพ
จากทางโน้นเรายกทัพไปโดยแพ
เราต้องกู้เมืองสาละให้คืนได้
เราต้องทำให้พม่านั้นเจ็บปวด”
- ครั้งนี้ได้ปรึกษาความจนเป็นที่ตกลงแล้ว
จึงได้เกณฑ์บรรดาทหาร
ให้เดินทางกลับไปโดยเร็ว
โดยมุ่งหน้าไปยังเมืองตรง
- เรื่องราวของการบังคับบัญชาเมื่ออยู่ดังนี้
สาละจึงต้องแตกและแพ่พ่ายเสียหาย
กองทัพบกที่นำทหารไป
ก็ไม่อยมรับเดินทางไปให้เร็ว
- กองกำลังทางเรือที่ตั้งอยู่ในสาคร
เฝ้ารอดแต่กองทัพอยู่กันหลายเพลลา
ไม่มีอะไรที่แน่นอนสักเรื่อง
ไม่ได้รู้ว่าเขาคิดอย่างนั้น
- ครั้งนี้จะกลับบ้านเมือง
แต่กลัวว่าสยามจะเล่นไม้ไหนอีก
จึงอดรันทนรอเหตุการณ์ไปก่อน
ว่ากองทัพกลับไปแล้วหรือว่ากำลังมา
- นับแล้วก็ราวสักห้าเดือนได้
อยู่แต่บนเรือท่องย่านสาคร
อยู่กันอย่างลำเค็ญแสนทรมานทรวง
ทุกสิ่งอย่างขาดแคลนหมดสิ้น
- หอยปูเท่านั้นที่จับมาได้
มีแต่สิ่งเหล่านี้ที่ประทังความอดอยาก

	memakan dia sangatlah jemu, yang lain tiada pernah bertemu.	กินมันจนเบื่อเอี่ยม อย่างอื่นนั้นมิเคยมีให้เห็นเลย
609	Akan Seri Raja Diraja, niatnya hendak berbuat kerja, mari tak sampai berbalik sahaja, kerja berperang ke(m)punan sahaja.	สำหรับเสอริราชาดีราชา ตั้งปณิธานแน่วแน่ว่าจะทำงาน แต่มาไม่ทันถึงที่ก็กลับไปเปล่า งานทำศึกจึงเหลือแต่ได้ห้วงเท่านั้น
610	Bersama mari hendak ke Salang, mengadu untung mujur dan malang, di tengah jalan ditimpa malang, tubuhnya sakit dihantar pulang.	มาด้วยกันเพื่อไปยังสาลัง จะได้วัดดวงว่าโชคดีหรือเลวร้าย ระหว่างทางประสบพบอันตราย ตัวท่านป่วยจึงถูกส่งตัวกลับไป
611	Setelah sudah Ph(r)aya Jommarat, bawa<k> balik angkatan darat, sampai ke Trang kayu dikerat, rakyat be<r>kerja sangat gelorat.	ครั้นเสร็จแล้วพระยายมราช นำกองทัพกลับ ถึงที่ตรึงก็จัดแจงตัดไม้ ราษฎรทำงานอย่างรุกกรุ่นมาก
612	Buat perahu disuruhkannya, masing ketumbuk dengan rakyatnya, dengan si[e]gera dikehendaknya , serta senjata dan makanannya.	เขาสั่งการให้ทำการต่อเรือ แต่ละกองพลกับราษฎรของเขา ต้องการให้ได้มาโดยเร็ว พร้อมทั้งอาวุธและอาหาร
613	disuruh bekerja tiada berhenti, siang malam tiada dinanti, letih seorang lain berganti, jika berdiam dipukulnya mati.	โดนใช้งานตลอดไม่มีว่ให้หยุด ไม่มีการรอว่ากลางวันหรือกลางคืน คนหนึ่งเหนื่อยให้อีกคนหนึ่งแทน หากอยู่เฉยโดนเขาตีตาย
614	Dua puluh hari sahaja kerjanya, dulapan puluh perahu dibuatnya, kecik[l] besar dibilang semuanya, siap dengan dayung layarnya.	งานที่ทำแค่ยี่สิบวันเท่านั้น สามารถต่อเรือได้ถึงแปดสิบลำ ขนาดเล็กใหญ่นับหมด เสร็จทั้งไม้พายและใบของมันพร้อม
615	Selama ia duduk di Trang, ke Selat Leher disuruhnya orang, membawa surat tiadalah jarang, disuruh berhadir akan berperang.	ในระหว่างที่ท่านพักอยู่ที่ตรัง ท่านใช้ให้คนไปที่ช่องแคบแลเฮิร์ ให้ถือหนังสือไปไม่ได้ว่างเว้น ใช้ให้ยกทัพไปสู้ศึกทำสงคราม

- 616 Sementara ia datang ke mari,
disuruhnya duduk memeliharakan diri,
kalau Burma melanggar mari,
jangan suatu mara dan peri.
- 617 Sagur Burma yang mengawal negeri,
disuruh Jommarat cuba langgari,
atawa pukul ke tengah negeri,
mana kuasa tanggungan diri.
- 618 Jika tiada terhampiri,
jangan pergi mencabur diri,
hingga orang Salang yang lari,
itulah ditolong lepaskan beri.
- 619 Pasukan perahu muafakat belaka,
Burma tu banyak dari mereka,
melanggar dia tiada terjangka,
akhirnya kita datang celaka.
- นคช24/บ620/ว1
- 620 Datang surat sepucuk pula,
nyata kepada pasukan segala,
Ph(r)aya Wichit Narong dijadikan kepala,
suruhnya jangan siapa gendala.
- 621 Melanggar Burma pula disuruhnya,
duduk berdiam tiada dibenarnya,
jika Burma sangat kerasnya ,
meng(h)antar kerua juga disuruhnya.
- 622 Wichit Narong jadi panglima,
tiada juga terlanggar Burma,
bicaranya tiada mau<k> bersama,
dengan Khaluang yang ada lama.
- ในระหว่างที่เขากำลังยกกันมา
ได้สั่งให้ดูแลรักษาตัวไว้
หากพม่าบุกเข้ามาโจมตี
จงอย่าได้ออกไปและว่ากล่าวอะไร
- สาโธีร์พม่าที่ตระเวนดูแลเมือง
ยมราชสั่งให้ลองรุกเข้าไปโจมตี
หรือไม่ก็เข้าไปตีตรงใจกลางเมืองนั้น
ตามแต่อำนาจที่รับผิดชอบไป
- หากไม่สามารถเข้าไปใกล้ได้
ก็จงอย่าได้หลวมตัวให้
เว้นแต่คนสาลังที่หนีไป
เขาเหล่านั้นที่ต้องช่วยปล่อยตัวไป
- ฝ่ายกองเรือทั้งหลายได้ร่วมหาหรือ
พม่านั้นหรือมีมากกว่าพวกเขา
หากไม่ประมาณการให้ดีก่อนที่จะรุกเข้าไป
สุดท้ายความหายนะก็จะมาเยือนเรา
- มีหนังสือมาถึงอีกหนึ่งฉบับ
แจ้งเพื่อทราบแก่กองกำลังทั้งหมด
ให้พระยาวิชิตณรงค์เป็นหัวหน้า
การทุกอย่างที่ท่านสั่งต้องไม่มีใครขัด
- เขาถูกสั่งให้รุกเข้าไปตีพม่าด้วย
ใครก็ไม่อนุญาตให้อยู่เฉย
หากพม่าแข็งแกร่งมากนัก
ก็ใช้ให้ลำเลียงครอบครัว
- (พระยา)วิชิตณรงค์เป็นแม่ทัพ
ก็ไม่ได้เข้าไปโจมตีพม่าอยู่ดี
ท่านไม่ยอมหารีร่วมกัน
กับข้าหลวงคนเก่าที่มีอยู่

- 623 Di Pulau Panjang duduk berhenti,
angkatan Jommarat hendak dinanti,
Burma tiada terdekati,
hingga kesakitan bagaikan mati.
- 624 Dinanti lebih sudah dua bulan,
menanti sampai segala taulan,
semuanya dengan kemasyghulan,
suatu pun tiada hendak ditelan.
- 625 Disuruh bersiap segala pasukan,
perahu yang buruk dibaik(i)kan,
alat senjata disuruh sediakan,
Burma tu hendak didapatkan.
- 626 Dengan bersiap berapakah lama,
datanglah pula seorang panglima,
berapa perahu mari bersama,
Ph(r)aya Pichai Songkram ia bernama.
- 627 Ia diletak Jommarat pula,
jadi ketu<h>a pasukan segala,
melanggar ke Salang disuruhnya hala,
dengan si[e]gera jangan gendala.
- 628 Raja Mardulung dan Raja Patani,
keduanya pun sama mari ke sini,
hendak mencuba gagah dan berani,
dengan Burma sekali ini.
- 629 Perahu dibawa<k> mereka itu,
empat puluh dibilang tentu,
mari masuk jadi bersatu,
dengan perahu lama di situ.
- 630 Jumlah jadi baharu dan lama,
kecik[l] besar dibilang sama,
- หยุดแะที่เกาะปันฉัง
ต้องการรอกองทัพท่านยมราช
กับพม่าก็ไม่ได้เข้าใกล้
ได้แต่ความเจ็บปวดปางตาย
- เผื่อรออยู่เกินกว่าสองเดือนแล้ว
รอพรรคพวกทั้งหลายมาถึง
คนเหล่านั้นทุกคนอยู่ในความเศร้า
จนไม่อยากกลืนกินสักสิ่ง
- ทุกกองพลโดนสั่งให้เตรียมพร้อม
เรือลำเก่าต้องซ่อมแซมให้ดี
อาวุธยุทธโธปกรณ์ต้องเตรียมไว้ให้พร้อม
กับพม่านั้นต้องเข้าไปจัดการ
- เตรียมการอยู่ได้ไม่นานนัก
แม่ทัพอีกคนหนึ่งได้มาถึง
มีเรือหลายลำร่วมมาด้วย
ท่านชื่อพระยาพิชัยสงคราม
- ยมราชยังได้แต่งตั้งท่าน
เป็นหัวหน้ากองกำลังทั้งหมด
ให้มุ่งหน้าเข้าไปโจมตีสาละ
ไปให้เร็วอย่าได้มีอุปสรรค
- เจ้าเมืองมรดุลุงและเจ้าเมืองปัตตานี
เจ้าทั้งสองนั้นก็มาที่นี้ด้วยกัน
จะประลองความเข้มแข็งและกล้าหาญ
กับพม่าในคราวนี้
- เรือที่เขาเหล่านั้นเอามา
เท่าที่นับได้สี่สิบลำแน่นอน
มาสมทบรวมกันเป็นหนึ่ง
รวมกับเรือที่มีอยู่ที่นั่นก่อนแล้ว
- ตกลงว่าจำนวนเรือทั้งใหม่และเก่า
ทั้งลำน้อยและลำใหญ่นับรวมกัน

- dengan pasukan segala panglima,
seratus empat puluh lima.
- 631 Perahu Melayu, Talibung, Kedah,
lima puluh dibilang sudah,
lainnya Siam haram zadah,
perahu tiada memberi faedah.
- 632 Tiada ia bersenjata,
di dalam banyak ditatap rata,
hingga lima belas meriam yang nyata,
lainnya itu senapang semata.
- นดข25/บ633/ว3
- 633 Sikap perahunya tiada terkira,
kurung seperti rumah kera,
tiang seperti jermang para,
layarnya tikar bercemara.
- 634 Banyak yang sagur kumbar di atas,
diperbuatnya kurung bagai pelintas,
jika lawan datang melintas,
bangunnya hendak berlepas pantas.
- 635 Itu pun apil dibubuh serta,
meniru perahu Melayu semata,
buatannya tiada seperti kita,
tiadalah habis hendak dicerita.
- 636 Setengah papan juga dibuatnya,
dihujung jungur diletakkannya,
seperti benteng *rupa* bangunnya,
kapala pun tiada ada repangnya.
- 637 Kebanyakan itu kayu dan rotan,
ditimbun di haluan bersaratan,
- กับกองกำลังของแม่ทัพทั้งหลาย
ได้หนึ่งร้อยสี่สิบห้าลำ
- เรือมลายู ตาลิบง เกอดะฮ
นับแล้วได้ห้าสิบลำ
นอกนั้นเป็นเรือของสยามนอกกริด
เรือไม่ได้ให้ประโยชน์อันใด
- ตัวเรือไม่มีอาวุธติดไว้
ดูจากจำนวนเรือที่มีมากนั้น
เท่าที่เห็นมีบาเรียมสิบห้ากระบอกเท่านั้น
อื่นอื่นนั้นเป็นปืนยาวทั้งสิ้น
- ลักษณะตัวเรือนั้นไม่ต้องคิด
ตั้งแก่งเหมือนกับห้างให้ลึงอยู่
เสาเรือเหมือนกับไม้ทอ
ใบเรือนั้นหรือก็เป็นผืนเสื่อขาดขาด
- ส่วนมากเป็นเรือสาโฆ์รกราบหลุมพอ
สร้างเป็นแก่งเหมือนไม้กระดานไว้ข้าม
หากว่ามีศัตรูแผ้วผ่านมา
จะสามารถหนีไปได้คล่อง
- นั้นก็ยังได้ติดเกราะกำบังด้วย
เลียนแบบเรือของมลายูทั้งนั้น
แต่ทำได้ไม่ดีเท่าของเรา
หากจะเล่าต่อไปอีกเรื่องก็ไม่จบ
- เรือบางลำมีการตีไม้กระดานด้วย
ตั้งติดไว้ตรงส่วนหัวที่ยื่นออก
รูปร่างเหมือนกับสันกำแพง
ส่วนหัวก็ไม่ปาดให้เรียบ
- เรือเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นไม้และหวาย
ตั้งกองเป็นเนินอยู่ตรงหัวเรือ

- diletak seperti *timbun* kerebatan,
kehendaknya jangan musuh kelihatan.
- 638 Buatannya itu tiada kelulu,
melawan dia tiadalah malu,
daripada rakan sama penghulu,
melihat lakunya menumpang silu.
- 639 Ph(r)aya Pichai Songkram setelah mari,
di Selat Leher berapa hari,
Burma belum dilangari,
sebuah kubu pula didiri.
- 640 Diperbuatnya sudah di dalam dua hari,
dibubuhnya dengan soda dan duri,
berapa rumah pula didiri,
tempat Jommarat hendak ke mari.
- 641 Jommarat pun sudah siap di Trang,
hendak berangkat mari sekarang,
menjadi *tunak* sekalian orang,
mengarah mengatur masuk berperang.
- 642 Suratnya sampai sepucuk pula,
disuruh angkut pasukan segala,
memukul Burma jangan gendala,
serta sampai sekarang itula.
- 643 Telah demikian suratnya mari,
Ph(r)aya Pichai Songkram pun ngeri,
sekalian disuruh berkemas diri,
hendak berangkat di dalam dua hari.
- 644 Habis diatur segala pasukan,
masing jabatan ditentukan,
angkatan dijadi empat pasukan,
cara Siam diperintahkan.
- ตั้งเป็นกองเหมือนกองรั้วหนาม
เพราะไม่ต้องการให้ศัตรูได้เห็นตัว
- การต่อเรือของเขานั้นไม่ค่อยน่าดูนัก
ไม่อายหรือกที่ จะสู้เขา
เนื่องจากเป็นสหายร่วมผู้นำ
ดูสภาพเรือเขาแล้วพลอยให้อับอาย
- ครั้นพระยาพิชัยสงครามมาถึง
ค้ำที่ช่องแคบแลเห็นหลายวัน
ยังไม่ได้เข้าไปโจมตีพม่า
แต่ตั้งค่ายใหม่ได้อีกหนึ่งค่าย
- เขาสรางเสร็จได้ภายในสองวัน
ปักด้วยหลาวไม้และหนาม
และได้สร้างบ้านอีกหลายหลัง
เป็นที่ยมราชจะมาอยู่
- ยมราชก็เตรียมพร้อมแล้วที่ตรัง
จะเดินทางมาในบัดเดี๋ยวนี
เป็นผู้ควบคุมผู้คนทั้งหลาย
บัญชาการและจัดทัพเข้าทำสงคราม
- ท่านมีหนังสือมาถึงอีกหนึ่งฉบับ
ใช้ให้ลำเลียงกองกำลังทั้งหลาย
โจมตีพม่าอย่าได้ช่องขัด
ทันทีที่ไปถึงก็จะลงมือบัดเดี๋ยวนั้น
- เมื่อหนังสือของท่านมาดังนั้น
พระยาพิชัยสงครามก็กลัว
สั่งให้ทุกคนเตรียมตัวให้พร้อม
จะยกทัพไปภายในสองวัน
- จึงได้จัดกองกำลังทั้งหมด
และกำหนดหน้าที่ให้แต่ละหน่วย
กองทัพถูกแบ่งออกเป็นสี่กอง
จัดการไปตามวิธีแห่งสยาม

- 645 Akan Wazir dengan pasukan,
dengan Raja Pangeran diberi berakan,
ketumbuk hadapan dijadikan,
Siam sekalian mengiringkan.
- 646 Wazir diberi dua jabatan,
dengan menanggung kawal lautan,
jika sudah berdekatan
Siam hendak naik ke daratan.
- นคช25/บ647/ว1
- 647 Siam hendak pukul berjalan,
Wazir *di perahu* berkekalan,
dengan Raja Pangeran bertimbangan,
serta segala puak dan taulan.
- 648 Menahani Burma yang di lautan,
Wazir ditanggung jadi jabatan,
diberati jangan pecah ikatan,
jangan dipe<h>duli kerja daratan.
- 649 Alung[OkLuang] Kamhaeng disuruhnya
serta,
bersama dengan Wazir yang pokta,
seolah jadi mata-mata,
disangkanya kalau berlainan cita.
- 650 Ph(r)aya Wichit Narong sayap kiri,
dengan segala pasukan diri,
suku Ligor mengembari,
sekaliannya itu seperi-peri.
- 651 Ph(r)aya Maha Songkram suatu pasukan,
sayap kanan ia dijadikan,
Raja Patani menjadi rakan,
itu pun laku seakan-akan.
- สำหรับท่านวาเซิร์กับกองทัพ
กับรามปาแงรันให้ทำหน้าที่อย่างเดียวกัน
มอบให้เป็นการกองหน้า
ขนไปด้วยสยามทั้งหลาย
- วาเซิร์ได้รับมอบหมายสองหน้าที่
คือต้องทำหน้าที่ดูแลกิจการทางทะเลด้วย
หากได้เข้าไปใกล้กันแล้ว
สยามจะยกพลขึ้นไปบนบก
- สยามจะเข้าไปตีโดยทางเท้า
วาเซิร์ตั้งกำลังมั่นไว้ที่เรือ
ร่วมมือกับรามปาแงรัน
รวมทั้งพรรคพวกและเพื่อนผอง
- งานป้องกันพม่าที่อยู่ในทะเล
เป็นหน้าที่ของวาเซิร์รับผิดชอบ
ได้เน้นไม่ให้เกิดออกจากรูปทัพ
และอย่าได้สนใจงานบนบก
- หลวงคำแหงถูกสั่งให้ไปร่วมด้วย
ร่วมกับวาเซิร์ที่ไร่เทียมทาน
ให้ทำตัวคล้ายว่าเป็นผู้ตรวจการ
เพราะระแวงว่าเขามีใจเป็นอย่างอื่น
- พระยาวิชิตณรงค์ปีกซ้าย
กับกองกำลังของตนเองทั้งหมด
คนลigorเข้าไปสมทบ
คนเหล่านั้นก็เป็นอย่างที่เรา
- พระยามหาสงครามกับทหารกองหนึ่ง
ถูกจัดทัพให้เป็นปีกขวา
มีเจ้าเมืองปัตตานีอยู่เป็นเพื่อน
นั่นก็มีนิสัยคล้ายคลึงกัน

- 652 Phrak Chenak dengan Singgora,
sayap kanan juga dikira,
kedua puak jadi setara,
tiadalah lebih kurang dan cedera.
พระจะนะกับสิงโกรา
จัดอยู่ทางปีกขวาด้วยกัน
ทั้งสองพวกเท่าเทียมกัน
ไม่มีว่าขาดเหลือและบกพร่อง
- 653 Ph(r)aya Pichai Songkram yang jadi
kepala,
dengan Raja Mardulung dua setara,
di belakang mengarah orang segala,
ketumbuknya jauh daripada bala.
พระยาพิชัยสงครามผู้เป็นหัวหน้า
กับเจ้าเมืองมรดุลองสองคนช่วยเหลือกัน
กวาดต้อนผู้คนจากทางด้านหลัง
กองกำลังของเขาห่างไกลจากอันตราย
- 654 Telah tetap sudah aturan,
masing menca<ha>ri langkah edaran,
perahu berlabuh bertuar-tuaran,
tetunggul merual berkibaran.
ครั้นจัดระเบียบเสร็จสรรพแล้ว
ต่างก็หาฤกษ์ที่จะเคลื่อนทัพไป
เรือจอดเรียงกันเป็นรูปทัพ
ธงทิวโบกพลิวสะบัดลมปลิวไสว
- 655 Pada hari Khamis sehari bulan,
Wazir berdua dengan timbalan,
berdayung dahulu membawa taulan,
berlabuh nanti *di pintu* jalan.
เมื่อวันพฤหัสบดีขึ้นหนึ่งค่ำ
วาเซียร์สองคนกับผู้ช่วย
พายเรือนำพวกพ้องออกไปก่อน
ไปทอดสมออยู่ตรงประตูทางเข้า
- 656 Sudah muafakat sekalian tentu,
hendak melanggar pada pagi Sabtu,
pada malam Jumaat itu,
Wazir berlabuh siap di pintu.
ได้หารือกับทุกคนแน่นอนแล้ว
จะรุกเข้าไปโจมตีในเช้าวันเสาร์
ในคืนวันพฤหัสบดีนั้น
วาเซียร์จะทอดสมอเตรียมพร้อมตรงประตู
- 657 Pada hari Jumaat waktu musytari,
Rijalu'l-ghaib di sebelah kiri,
ketika itu Burma pun mari,
kawan berpecah belum selari.
ถึงวันศุกร์พฤหัสบดีเข้าแทรก
ราศีอัลฆายเอ็บบอยู่ทางด้านซ้าย
ถึงเวลานั้นพม่าก็ยกกันมา
เพื่อนที่แยกไปยังไม่ทันได้มารวม
- 658 Ketika itu perahu yang ada,
dua puluh entahkan tiada,
Wazir tiada apa bersabda,
hingga disuruh membetulkan dada.
เรือที่มีอยู่ในขณะนั้น
ยี่สิบลำไม่ว่าจะได้ไหม
วาเซียร์ไม่พรั้มอะไรคำอันใดเลย
ได้แต่สั่งให้ยึดอก(ตั้งหลักรอรับมือ)

- 659 Perahu Burma yang tampil mari,
tujuh puluh dibilang pegari,
didayungnya deras bagai berlari,
bangunnya hendak dihampiri.
- เรือพม่าที่ยกกันออกมา
เท่าที่เห็นนับจำนวนได้เจ็ดสิบลำ
พายไปเร็วราวกับวีนี
ลักษณะจะเข้าประชิดใกล้
- นคข26/บ640/ว3
- 660 Siam keluar mari bersi[e]gera,
tetapi tiada *kehadap(an)* mara,
dipasanganya bedil bunyi bergahira,
perahu kawan tiada dikira.
- สยามรีบออกมาอย่างรีบร้อน
แต่ไม่ได้ยกกำลังออกไปข้างหน้า
เขายังปืนเสียงดังสนั่นหวั่นไหว
โดยไม่คิดถึงเรือของเพื่อนฝูง
- 661 Ikatan Burma bertangan baju ,
berdayung masuk terlalu laju,
perahu Siam dihalanya tuju,
sebab Siam berbuat teraju.
- พม่าจัดรูปทัพเป็นแขนเสื้อ
พายเรือเข้าไปเร็วเหลือเกิน
มันเบนตรงเข้าหาเรือสยาม
เพราะสยามจัดรูปทัพเป็นรูปตราชู
- 662 Melayu tak sempat mengikat perang,
Siam mari melakukan garang,
datang mula memecahkan perang,
jabatannya bukan lagi sekarang.
- มลายูไม่ทันได้จัดรูปทัพ
สยามมากระทำการที่ห้าวหาญ
แรกมาถึงก็ทำให้แตกทัพ
ซึ่งหน้าที่ของเขายังไม่ใช่ตอนนี้
- 663 Tiada apa hendak ditutur,
karena masing-masing dastur,
di dalam perang sambil beratur,
meriam berbunyi seperti guntur.
- ไม่มีอะไรที่จะต้องกล่าวกันอีก
เพราะแต่ละคนต้องช่วยเหลือกัน
ในระหว่างทำสงครามก็จัดแถวทัพพลาง
เสียงบาเรียมดังลั่นเหมือนกับฟ้าร้อง
- 664 Berperang boleh sekehendak hati,
ombak dan angin semuanya mati,
bunyi bedil tiada berhenti,
Burma tiada terdekati
- ได้รับกันให้สมตั้งใจปรารถนา
คลื่นและลมทุกอย่างสงบนิ่ง
เสียงปืนดังไม่ได้หยุดหย่อน
พม่าจึงเข้าไปใกล้ไม่ได้
- 665 Burma pun sangat cerdik kelahinya,
ke belakang kawan dipintaskannya,
Wazir pun sangat ingat jaganya,
Burma tiada sampai maksudnya.
- เรื่องรบกันนั้นพม่าฉลาดมาก
เขาอ้อมไปดักข้างหลังเพื่อน
วาเซิร์ก็ระวังไว้เต็มที่แล้ว
พม่าจึงไปไม่ถึงดังใจหมาย

666	Di sebelah kanan Wazir memelihara, membantu Siam kalaukan cedera, karena Burma sangat kembera, ke perahu Siam dihalanya mara.	ทางด้านขวาวาเชีรดูแลอยู่ คอยช่วยสยามเผื่อเกิดพลั้งพลาด ด้วยพม่าอีกheimมาก จึงเบนหัวมุ่งเข้าหาเรือสยาม
667	Siam berhimpun <i>di pihak</i> kanan, sebelah darat ia berkenan, dengan jabatan berlainan, Burma melihat bagai makanan.	สยามรวมตัวกันทางด้านขวา ทางเลียบฝั่งที่เขาพอใจ ไม่ตรงกับตำแหน่งที่จัดไว้ พม่าเห็นแล้วเหมือนได้เห็นอาหาร
668	Ke belakang Siam di pintas Burma, nyaris hendak menjadi kurma, semogalah Wazir <i>di kanan</i> bersama, disuruh bantu beberapa panglima.	พม่าอ้อมไปดักข้างหลังสยาม เกือบจะเป็นแกงกรูหม่ากันแล้ว โชคดีที่มีวาเชีรอยู่ด้านขวาด้วยกัน ได้สั่งให้แม่ทัพหลายนายเข้าไปช่วย
669	Disuruh tampil Raja Makota, berapa pegawai pula berserta, memintas ke belakang Burma yang menta, baharulah ia undur semata.	ได้สั่งให้รามามาโกฏารุกเข้าไป พร้อมกับเจ้าหน้าที่อีกหลายนาย อ้อมไปโอบด้านหลังพม่าผู้ยะโส เขาจึงได้ถอยไปหมด
670	Raja <i>Pangeran</i> <g> di sebelah kiri , disuruh Wazir di sana berdiri, serta anak cucu diberi, bersama pergi membembari.	รามามาแวงรันทางด้านซ้าย วาเชีรสั่งให้ปีกหลักตั้งมั่นอยู่ทางโน้น ทั้งยังมอบลูกหลานให้ ไปช่วยหักท้าวพร้อมกัน
671	Di kiri pun ramai juga berlaga, Burma hendak memintas juga, bangunnya tiada menaruh cega, seperti orang sangat dahaga.	ด้านซ้ายก็ปะทะกันหนักหน่วง พม่าจะอ้อมเข้าโอบเหมือนกัน ท่าทางเขาไม่หวาดหวั่นกลัว เหมือนคนที่หื่นกระหายมาก
672	Burma nan orang biasa dan juara, perintah perang sangat perwira, sematanya Allah tolong pelihara, jadi tak boleh Burma angkara.	พม่าเขาคู้nเคยและชำนาญการ งานทำสงครามหาญกล้าหนักหนา แต่อัลลอฮฺทรงช่วยคุ้มครองรักษา พม่าจึงไม่อาจเข้าย่ำได้

- 673 Orang Kedah yang ada semata,
belum pernah meng(h)adap senjata,
lagi muda sekaliannya rata,
hingga mendengar khabar dan warta.
- คนเกอดะฮ์ที่มีอยู่ทั้งหมด
ยังมีเคยต้องเผชิญหน้ากับอาวุธ
เขาเหล่านั้นยังหนุ่มแน่นทั้งนั้น
ได้แต่ฟังคำบอกเล่าและข่าวสาร
- นดช26/บ674/ว1
- 674 Daripada Allah hendak pelihara,
orang di kiri timbal bicara,
Burma yang hendak memintas mara,
dikerumunnya bedil berundur si[e]gera.
- ด้วยอัลลอฮ์ทรงประสงค์จะคุ้มครองรักษา
คนทางด้านซ้ายอุทิศขึ้นได้
พม่าที่จะอ้อมเข้าไปโอบทำอันตราย
โดนปืนกระหน่ำใส่ต้องรีบ閃ไป
- 675 Syed Muhammad muda perwira,
kepada Wazir anak saudara,
dengan iparnya satu bicara,
ke tanjung kiri digembari si[e]gera.
- สายอิหม์หมัดนักรบหนุ่มผู้กล้าหาญ
กับวาเซียร์เป็นหลาน (ลุง/อา/น้า) กัน
กับ (พี่/น้อง) เขยเห็นพ้องต้องกัน
จึงรีบไปสมทบทางแหลมด้านซ้าย
- 676 Dihimpitnya perahu ke tepi batu,
dibedilnya perahu Burma di situ,
Burma yang hendak melingkung itu,
pecah berundur tiada bertentu.
- เขาพาเรือเข้าชิดริมโขดหิน
ยิงปืนใส่เรือพม่าที่นั่น
พม่าที่จะเข้ารุมไปล้อมนั้น
ต้องถอยกระเจิงไปอย่างไรทิศทาง
- 677 Ikatannya habis pecah bercawang,
sampan banyak ditetas buang,
perahunya lari lintang merewang,
kena peluru berkerawang.
- รูปท้าวของพวกเขาแตกกันเป็นแขนง
เรือสำปั้นหลายลำถูกตัดเชือกทิ้ง
เรือเขาหนีกันกระเจิดกระเจิงเหิน
โดนกระสุนเจาะทะลุเป็นรูพรุน
- 678 Raja Pangeran meng(h)adap lawan,
pihak kiri membawa kawan,
diturut oleh segala bangsawan,
seperti burung di dalam kawan.
- ราชาปาแงรันประจัญหน้ากับศัตรู
นำเพื่อนไปทางด้านซ้าย
ตามด้วยพวกเจ้านายผู้สูงศักดิ์ทั้งหลาย
เหมือนกับบุหรองอยู่ในฝูง
- 679 Anak cucu Wazir semua,
Raja Pangeran disuruh bawa,
karena ia kurang penggawa,
kalau kerja jadi kecewa.
- ลูกหลานวาเซียร์ทั้งหมด
มอบให้ราชาปาแงรันนำไป
เพราะเขาขาดผู้นำ
ประเดี๋ยวงานจะไม่ใช่ที่พอใจ

- 680 Wan Akil anak Wan Alang,
kerjanya baik boleh dibilang,
tampilnya tiada alang kepalang,
patutlah jadi menteri hulubalang.
- วันอาเกิ้ลบุตรวันอาลัง
งานท่านดีสมควรได้กล่าวถึง
ออกรบไม่ได้ว่างมือเลย
เหมาะสมแล้วที่เป็นเสนาบดีและนายกอง
- 681 Dengan Cik Panji tampil bersama,
masuk menyerbu memecahkan Burma,
kerjanya sama dengan panglima,
ia pun patut dikurnia nama.
- ออกไปรบพร้อมกับเจปันณี
เข้าไปตะลุมบอนหักทัพของพม่า
งานท่านนั้นเหมือนกับเป็นแม่ทัพ
ท่านก็ควรได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
- 682 Raja Makota orang pahlawan,
melanggar tiada cegakan lawan,
tiada memandang kecelaan kawan,
lagi sangat teguh setiawan.
- ราธามาโกฎาท่านเป็นนักรบ
รุกไปตีไม่หวั่นเกรงศัตรู
ไม่สนใจข้อบกพร่องของเพื่อนฝูง
และซื่อสัตย์จงรักภักดีอย่างมั่นคงด้วย
- 683 Adapun Seri Raja Makota,
ia pun mau menurut kata,
seperti yang ada penglihat mata,
menanggung kerja tiadalah leta.
- สำหรับเสอริราธามาโกฎา
ท่านก็ยอมปฏิบัติตามคำสั่ง
เท่าที่ได้เห็นมากับตา
ก็รับผิดชอบงานไม่มีข้อตำหนิ
- 684 Wan Kh[H]anafi muda terpilih,
sama muda susah diboleh,
berbuat kerja tiada memilih,
Wazir menyuruh tiada berdalih.
- วันฮานาฟิคนหนุ่มที่พิเศษ
จะหาคนหนุ่มรุ่นเดียวกันยากที่จะได้มา
ทำงานไม่มีว่าเลือกทำ
วาเซิร์สั่งอะไรไปก็ไม่ได้เกี่ยง
- 685 Sungguhpun dagang menjadi kawan,
Juragan Sulaiman baik setiawan,
Meny(j)unjung sabda Wazir bangsawan,
tiadalah ia memilih lawan.
- แม้ว่าเป็นคนนอกที่มาอยู่เป็นเพื่อน
กับตันสุลัยมานก็เป็นคนดีที่ซื่อสัตย์
เทิดทูนคำสั่งวาเซิร์ผู้สูงศักดิ์
และไม่มีที่ว่าเขาจะเลือกคู่ต่อสู้
- 686 Cik Hadi seorang utama,
zuriat Tok Johan yang masyhur nama,
laka[u]nya baik melawan Burma,
boleh menurut segala panglima.
- เจฮาดีก็เป็นคนสำคัญคนหนึ่ง
เชื้อสายโต๊ะโมฮันผู้เรื่องนาม
บุคลิกดีสู้พม่าได้ดี
ตามแม่ทัพทั้งหลายได้
- นคข27/บ687/ว3
- 687 Burma pun tiada lagi terduga,
- พม่าก็ไม่ต้องสงสัยอีกแล้ว

	kiri kanan berupa cega, berundur sambil melawan juga, hingga sampai ke Pulau Penaga.	ทั้งซ้ายและขวาแลเห็นว่าขยาดกลัว ถอยหนีไปพลางสู้ไปพลาง กระทั่งไปถึงเกาะเปอนาซา
688	Adapun akan Paduka Seri Raja, perahu tergalang lagi dikerja, diturutnya mari bagai dipuja, berperang nyaris ke(m)punan sahaja.	สำหรับปาตุกาเสอริราณา ยังซ่อมแซมเรือที่ชำรุด แต่ได้ตามมาสมกับได้รับการยกย่อง การรบนั้นเกือบได้แต่หวังเท่านั้น
689	Serta sampai didekati, tampilnya deras bersungguh hati, meriam diguruh tiada berhenti, bangunnya tiada sedarkan mati.	ทันทีที่ไปถึงก็เข้าไปประชิด รุกเข้าไปเร็วด้วยความจริงใจ ถล่มด้วยบาเรียมอย่างไม่หยุดยั้ง ลักษณะไม่ได้นึกถึงตาย
690	Karena ia kemudian datang, lagipun hari hampirkan petang, diserbunya masuk hampir bertentang, Burma pun segan rupa menentang.	เป็นเพราะว่าท่านมาทีหลัง เช้าวันก็ใกล้เย็นแล้ว เขารุกเข้าไปเกือบจะทะลุบอนกัน พม่าก็กลัวที่จะประจัญหน้ากัน
691	Burma yang betul dengan perahunya, habis menya[i]mpang undur semuanya, kiri kanan ramai perangnya, masing-masing dengan lakunya.	พม่าที่อยู่ตรงหน้าเรือเขา แอบถอยเข้าไปด้านข้างหมด ซ้ายขวารบกันหนักมากมาย ตามประสาของแต่ละคน
692	Sebuah sagur hampir didapat, karena larinya sudah tak cepat, orangnya sudah banyak merapat, hari malam jadi tak sempat.	สาโฆ์รลำนึ่งเกือบโดนจับมาได้ เพราะมันวิ่งได้ไม่เร็วอีกแล้ว คนของเขาได้เข้าไปอยู่แออัดมาก บังเอิญค่าลงแล้วจึงไม่ทันกัน
693	Setelah malam sudahlah hari, berperang tiada lagi pegari, ke Pulau Ayam berhimpun mari, Burma pun habis berundur lari.	ครั้นวันเวลาค่ำลง ก็ไม่ปรากฏว่ามีการสู้รบกันอีก เขามาชุมนุมกันที่เกาะอายัม พม่าก็ถอยหนีไปหมด
694	Ke dalam selat membawa<k> diri, tiadalah ia keluar mari,	เขาพากันไปอยู่ในบริเวณช่องแคบ และเขาไม่ได้ออกมาอีกเลย

- Melayu sekalian berkemas diri,
menanti keluar matahari.
- 695 Di dalam sehari sudah berperang,
dikenallah sudah perintah orang,
ada yang takut ada yang garang,
setengahnya tiada lebih dan kurang.
- 696 Wazir tu sungguh jadi ketua,
tetapi berperang tiada kecewa,
bersamalah dengan kawan semua,
siapa yang berat ditolong bawa.
- 697 Sama beratur meng(h)adap lawan,
disuruh larang segala kawan,
tiada dibenar dihadap haluan,
supaya sama boleh melawan.
- 698 Bangunnya tiada digentarkan mara,
bekerja tiada berura-ura,
dengan kawan samalah tara,
sakai penghulu tiada dikira.
- 699 Raja Pangeran anak yang jati,
dengan Wazir sama sehati,
kerjanya boleh bagai dihati,
bersungguh-sungguh berbuat bakti.
- 700 Hatinya sangat tulus percaya,
pekerjaan ini sudah bersetia,
tiada menaruh tipu dan daya,
sama menanggung baik dan bahaya.
- นคช27/บ701/ว1
- 701 Tunku Alang Naga dan Nakhoda Aji,
perahu keduanya bagai disuji,
tertukur meriam yang terpuji,
- มลายูทั้งหลายจัดแจงเตรียมตัว
รอดวงตะวันเบิกฟ้า
- รบกันอยู่ได้หนึ่งวันแล้ว
จึงได้รู้จักลักษณะของคน
บ้างขลาดกลัวบ้างเหี้ยมโหดทรชน
บ้างไม่ขาดไม่เกิน
- วาเซีร์นั้นเป็นหัวหน้าก็จริงอยู่
แต่รบกันไม่มีว่าต้องผิดหวัง
อยู่เคียงข้างเพื่อนฝูงทั้งนั้น
ใครต้องรบศึกหนักก็ช่วยแบ่งเบา
- ตั้งรับศัตรูในแนวเดียวกัน
และสั่งห้ามเพื่อนทั้งหลาย
ว่าไม่อนุญาตให้หันเข้าหาหัวเรือ
เพื่อจะได้สู้กันพร้อมหน้า
- ลักษณะของท่านไม่หวั่นเกรงอันตราย
ไม่ต้องรอเวลาที่จะทำให้งานเสีย
กับเพื่อนฝูงเสมอเหมือนกันหมด
ไม่ใส่ใจว่าเป็นลูกเรือหรือนายเรือ
- ราฆาปาแงรันลูกถีน(ตาลิเบง)แท้จริง
กับวาเซีร์นั้นเป็นใจเดียวกัน
เขาทำงานได้ตั้งใจหมาย
เขาจริงจังมากในการประกอบกรรมดี
- ท่านซื่อตรงและน่าเชื่อถือมาก
สิ่งที่ได้ทำนี้ยอมรับว่าซื่อสัตย์จริง
ไม่ได้คิดหลอกและฉ้อโกง
ร่วมกันรับผิดชอบทั้งที่ดีและเป็นภัย
- ตนกูอลังนาฆาและนาโกตาอาฆี
เรือของทั้งสองท่านนี้เหมือนกับवादไว้
ติดตั้งบาเรียมที่ดีเลิศ

- tetapi laganya sedikit keji.
- 702 Kepada sikap laku temandang,
jika tak lebih tentulah sedang,
tiba dikerah tiada memandang,
keduanya itu bersifat udang.
- 703 Suku pulau nama Cik Alang,
ia pun berani boleh dibilang,
mengarah dia tiada berulang,
kerjanya baik tiadalah walang.
- 704 Encik Jaya anak Cik Aji,
kerjanya tiada sekali keji,
sahaja benih baka terpuji,
laksana emas sudah teruji.
- 705 Seri Pekerma Jaya ketu<h>a mereka,
ia pun timbal benih dan baka,
nama terbilang sudah pusaka,
dengan sukunya bekerja belaka.
- 706 Segala jenis yang dikata,
dengan sebenar tiada berdusta,
seperti yang ada penglihat mata,
sekalian perintah dilihat nyata.
- 707 Masing-masing dengan kelakuan,
segala pegawai dan bangsawan,
ada yang takut ada melawan,
ada yang ramai bersama kawan.
- 708 Ada yang berani ada yang sedang,
ada juga bersifat udang,
bukannya khabar semata dipandang,
dilihat oleh segala sidang.
- แต่วิธีการรบนำตำหนิสักนิด
- ลักษณะท่าทางนั้นทะมัดทะแมง
หากไม่มากเกินไปคงขนาดพอดี
มาถึงก็กวาดต้อนโดยไม่ได้เหลียวแล
คนทั้งสองนั้นทำตัวเหมือนตัวกุ้ง
- เจาะอาลังเป็นนามของชาวเกาะ
นับได้ว่าเขาก็เป็นคนกล้าหาญ
เวลาสั่งการไปก็ไม่มีที่จะต้องสั่งซ้ำ
แต่งานของท่านดีไม่มีว่าจะผิดพลาด
- เอนเจะฉายาบุตรเจาะอาณิ
งานของท่านไม่มีที่ให้ตำหนิได้
ท่านเป็นหน่อเนื้อสกุลรุนชาติ
เหมือนทองคำที่ได้พิสูจน์แล้ว
- เสรีเปอเกริมาฉายาหัวหน้าของพวกเขา
ก็เป็นคนมีชาติตระกูล
มีชื่อเสียงสืบนามายาวนาน
ก็ทำงานกับพวกพ้องได้ทั้งนั้น
- ทุกสิ่งอย่างที่ท่านบอกไป
เป็นความจริงไม่มีมุสา
เป็นอย่างที่มีเท่าที่เห็นกับตา
ทุกอย่างที่เขาเป็นเห็นได้ชัดเจน
- ต่างคนก็ต่างนิสัยกัน
บรรดาเจ้าหน้าที่และขุนนาง
มีคนที่ฉลาดกลัวและมีคนที่ใจสู้
มีหลายคนที่คิดสนุกกับเพื่อน
- มีคนทั้งกล้าหาญมีคนทั้งเฉยเมย
มีอยู่บ้างที่ทำตัวเหมือนตัวกุ้ง
ก็เห็นเองทั้งนั้นไม่ใช่ว่าเขาบอกมา
บรรดาคนที่อยู่ด้วยกันก็ให้เห็น

- 709 Sehari ini punya peperangan,
dua orang yang kemalangan,
seorang mati putus tangan,
seorangnya parah tiadalah ringan.
- 710 Keduanya bukan kena peluru,
meriam sendiri memberi *maru*,
di dalam meriam api bertaru,
belum padam disapu dan garu.
- 711 Tiada mati api di dalam,
pandai-pandai si[e]gera dipalam,
antar-antar pula disulam,
berbunyi meriam terbakarlah ghulam.
- 712 Di perahu Temenggung yang hangus itu,
di perahu Nakhoda Aji yang satu,
yang sudah matinya tentu,
kedua bermara sebab begitu.
- 713 Ditolong Allah Tuhan yang kaya,
serta sapa<ng>at anbia aulia,
lain daripada dua orang dia,
tiadalah siapa yang berbahaya.
- นคข28/บ714/ว3
- 714 Tinggi *daulat* Sultan Maulana,
sebuah perahu pun tiada yang kena,
ditembak Burma terlalu bahana,
pelurunya terbang entah *ke mana*.
- 715 Akan Temenggung Seri Indera Wangsa,
perangnya tiada cacat dan lasa,
dengan Wazir berhampir termasa,
ghurab berapit tiada berpangsa.
- การทําศึกสงครามตลอดวันนี้
สองคนเท่านั้นที่เคราะห์ร้าย
คนหนึ่งตายมือก็ขาด
อีกคนนั้นบาดเจ็บสาหัสมาก
- ทั้งสองคนนั้นเข้าใจว่าโดนกระสุน
แต่บาเรียมของตนเองพาให้เดือดร้อน
ก็ในกระบอกบาเรียมยังมีไฟคําง
ไฟยังไม่ทันดับก็ไปลูปและคราดมัน
- ไฟข้างในยังไม่ทันดับ
ทำอวดเก่งรีบอัดปากกระบอก
และยังเอาไม้กระทุ้งดินปืน
บาเรียมระเบิดเด็กที่ใช้ก็โดนไฟครอก
- ที่เรือเตอเมิงซุงซึ่งไหม้มนั้น
และอีกลำหนึ่งเป็นเรือนาโกดาอาณี
นั้นแน่นอนว่าเสียชีวิตแล้ว
ทั้งสองได้รับเคราะห์ด้วยเหตุนี้
- ด้วยอานุภาพแห่งอัลลอฮ์ที่ช่วยเหลือ
และความกรุณาของบรรดานบี
นอกจากเขาสองคนแล้ว
ก็ไม่มีใครได้รับอันตรายอีกเลย
- ด้วยพระฤทธิการสูงส่งสุดันเมลานา
ไม่มีเรือสักลำที่โดนทำลายให้เสียหาย
ทั้งที่โดนพม่ากระหน่ำยิงอย่างรุนแรง
แต่ไม่รู้ว่กระสุนปลิวไปทางไหน
- สำหรับเตอเมิงซุงเสอรอินเดอรารังสา
การรบของเขาไม่บกพร่องและน่าตำหนิ
เขาใกล้ชิดกับวาเซียร์เสมอ
ซูฮรับก็อยู่เคียงกันไม่ได้ห่าง

716	Seri Raja Indera muda bangsawan, ia pun baik juga melawan, hatinya baik lagi setiawan, tiadalah tewas daripada kawan.	เสอริราณอินเดอรานุ่มผู้สูงศักดิ์ ท่านก็เก่งในการสู้รบเหมือนกัน จิตใจท่านงามและซื่อสัตย์ ไม่มีว่าแพ้เพื่อนฝูง
717	Bentara Seri Dewa pegawai yang rapat, di mana diletak sebarang tempat, ditanggung belaka tiadalah limpat, kawan pun tiada iri dan u(m)pat.	เป็นตาราเสอริเดวาเจ้าหน้าที่คนสนิท ไม่ว่าถูกจัดให้อยู่จุดไหน รับได้ทั้งนั้นไม่มีว่าจะเกี่ยง เพื่อนก็ไม่อิจฉาและนินทาท่าน
718	Di Pulau Ayam duduk berhenti, hari siang hendak dinanti, esok hendak dituruti, ke selat hendak didekati.	หยุดพักทัพอยู่ที่เกาะอายัม เพื่อรอวันสว่างขึ้น พรุ่งนี้จะออกไปตาม จะเข้าไปให้ใกล้กับช่องแคบ
719	Setelah s(y)ams<y>u edar kelihatan, berbunyilah gong bersambut-sambutan, berdayunglah segala perahu angkatan, beratur seperti masing jabatan.	เมื่อตะวันเคลื่อนตัวให้แลเห็น เสียงฆ้องดังขึ้นเป็นทอดทอด บรรดาเรือของกองทัพจึงพายออกไป เรียงกันไปตามตำแหน่งตน
720	Empat ketumbuk diatur lama, kiri kanan masing panglima, oleh memandang aturan Burma, banyaklah pula yang seram roma.	จัดกำลังเป็นสี่กองดั่งเก่า ซ้ายขวามีแม่ทัพต่างคนกัน ได้เห็นการตั้งทัพของพม่า มีหลายคนที่ยูสีกขนลุกชู่
721	Raja ketumbuk kanan dan kiri, sudah ke belakang melambat diri, ketumbuk belakang tiada pegari, Burma pun sudah berkemas diri.	หัวหน้ากองขวาและซ้าย ได้รู้ตัวเองให้ซ้ายอยู่ข้างหลัง กองหลังนั้นไม่เห็นมี พม่าก็เตรียมตัวพร้อมแล้ว
722	Suku Melayu punya ketumbukan, tampil beratur di hadapan rakan, berperang di hadapan diletakkan, Siam hendak mengiringkan.	กองกำลังของพวกมลายู ออกไปเรียงอยู่ข้างหน้าเพื่อน ถูกกำหนดให้รบในตำแหน่งหน้า และสยามจะตามหลังไป
723	Setelah masuk ke dalam selat, angkatan berdayung laju berkilat,	เมื่อเข้าไปในช่องแคบ กองทัพเจ้าพายเร็วดุจสายฟ้าแลบ

- Siam sudah berbuat helat,
bertindih di belakang tinggal berbelat.
- 724 Karena lawan berhadapan tepat,
air pun deras membawa<k> rapat,
sudah tentu ketumbuk dan tempat,
mereka kata turut tak sempat.
- 725 Ketumbuk hadapan suku Melayu,
berdayung masuk berhati sayu,
melihat kawan banyak mendayu,
dengan Burma hendak berpayu.
- 726 Melihat sagur sudah bertatam,
bedil pun bunyi bergementam,
banyaklah mengata diselap pitam,
duduk pun seperti perangai ketam.
- 727 Dilihat Siam berbuat cura,
tiadalah apa hendak dikira,
dikerah Wazir tampil bersi[e]gera,
kepada Allah pinta di pelihara.
- นคช28/บ728/ว1
- 728 Siam sudah tampil berhenti,
tiada berdayung bersungguh hati,
Burma pun sudah baris menanti,
beratur di selat seperti titi.
- 729 Wazir pun cemas sudah bicara,
melihat Siam berbuat cura,
dikerah angkatan sekalian mara,
masuk jangan berura-ura.
- 730 Berdayunglah perahu masuk semata,
air pasang membawa<k> serta,
- สยามใช้กลโกงเหมือนก่อนเคย
ออกันอยู่ข้างหลังเหมือนติดอวน
- เพราะศัตรูอยู่ตรงหน้า
น้ำก็เชี่ยวกราดพัดพาเข้าไปใกล้
รู้ตำแหน่งแห่งที่ของกองเรือแน่ชัดแล้ว
แต่พวกเขายังมีหน้าบอกว่าตามไปไม่ทัน
- ฝ่ายกองหน้าเป็นขวามลายู
พายเรือเข้าไปด้วยใจหุดหู่
เห็นเพื่อนส่วนมากอยู่ไกลสุดกู่
กับพม่านั้นเขาคิดจะต่อรอง
- ครั้นเห็นสาโฆ์รตั้งลำเป็นแนวแล้ว
เสียงปืนก็ดังขึ้นตุมตามตุมตาม
พูดกันว่ามีหลายคนหน้ามืดหมดสติ
อยู่ไปเหมือนนิลยปู
- เห็นสยามทำงานไม่จริงจัง
ก็ไมรู้จะคิดการประการใด
วาเซียร์จึงเกณฑ์ให้รับรุกเข้าไป
พร้อมกับวิงวอนอัลลอฮ์โปรดคุ้มครอง
- สยามออกรบแล้วแต่ก็รามือ
พายเรือไปอย่างไม่เต็มใจนัก
พม่าได้ตั้งทัพเป็นแนวรอรับมือ
เข้าแถวที่ช่องแคบเหมือนเป็นทางข้าม
- วาเซียร์คิดแล้วก็เกิดความอึดอัด
ที่เห็นสยามทำงานกันเล่นเล่น
จึงเกณฑ์กองทัพทั้งหลายให้มุ่งหน้าไป
ให้รับรุกเข้าไปไม่ต้องรือรือ
- เรือทั้งหมดจึงพายกันเข้าไป
น้ำขึ้นสูงได้ช่วยพัดพาไปด้วย

- sagur Burma membedil rata,
seperti tagar bunyi gempita.
- 731 Melayu pun ramai memasang lotang,
seraya tampil berdayung datang,
pecahlah baris yang terbentang,
ia berundur ke kubu rentang.
- 732 Di Tanjung Pini dan Tanjung Alu,
kedua bertentang sama ulu,
diperbuatnya kubu kukuh terlalu,
hendak melintas berhati silu.
- 733 Kedua tanjung kiri kanan,
dibuatnya kubu dengan bangunan,
menanti di situ sangat berkenan,
nyarilah masuk hendak kepunan.
- 734 Di situlah pula Burma bertahan,
mengatur sagur berkerah-kerahan,
setengah kawan melakukan kelemahan,
banyaklah sudah berdayung perlahan.
- 735 Melihat kubu sudah bertebat,
peluru pun seperti (*h*)ujan yang lebat,
dipandang laku setengah sahabat,
minum air seperti ubat.
- 736 Setelah dilihat Wazir yang 'ala,
banyak perahu hendak gendala,
dikerah suruh tampil segala,
kubunya itu disuruh hala.
- 737 Raja Pangeran masuk sendiri,
Paduka Seri Raja membembari,
kubu Burma dihampiri,
yang di tanjung sebelah kiri.
- สาโรธรของพม่ายิงกราดไปทั่ว
เสียงดังสนั่นเหมือนกับฟ้าร้อง
- มลายูหลายคนได้ยิงโลดงักเข้าไป
รบไปพลางพายเรือไปพลาง
ทำให้แถวที่แผ่กว้างนั้นแตกกระเจิง
เขาก็ถอยไปยังค่ายที่ทอดยาวนั้น
- ที่ตั้นฉุงปินีและตั้นฉุงอาลู
ที่สองแห่งนี้หันหน้าเข้าหากัน
มีการสร้างค่ายแข็งแรงเหลือเกิน
จะฝ่าฟันข้ามไปรู้สึกเสียหัวใจ
- ด้านซ้ายและขวาของแหลมทั้งสอง
เขาสร้างค่ายกับอาคารไว้
ชอบนักที่จะรออยู่ที่นั่น
หากพลาดเข้าไปจะต้องเสียใจ
- ที่ตรงนั้นพม่ายังได้ตั้งทัพมั่นด้วย
เกณฑ์สาโรธรให้ไปเทียบเรียงกันเต็มที
เพื่อนบางคนแสดงความอ่อนแอ
หลายคนแล้วที่พายเรือถ่วงไปช้าช้า
- ได้เห็นค่ายตั้งสกัดกันอยู่
กระสุนปืนชุมเหมือนท่าฝน
เห็นท่าของสหายบางคน
ดื่มน้ำเหมือนกับดื่มยา
- ครั้นวาศีร์สูงสุดเห็น
เรือหลายลำจะเกิดอุปสรรค
จึงเกณฑ์ให้เรือทุกลำออกไป
ให้มุ่งตรงไปที่ค่ายแห่งนั้น
- ราฆาปาแวงรันบุกเข้าไปเอง
ปาตุกาเสอรีราฆาเคียงข้างไปด้วย
เข้าไปประชิดใกล้ค่ายพม่า
ซึ่งอยู่ทางด้านซ้ายของแหลม

- 738 Diiring oleh yang muda-muda,
turut seperti Wazir bersabda,
diguruhnya meriam ganda-berganda,
serta da[e]kat Burma pun tiada. ตามด้วยบรรดาคนหนุ่มหนุ่ม
ตามทีว้าเซีร์ได้สั่งการไป
ถล่มด้วยบาเรียมให้หนัก
ครั้นเข้าไปใกล้ก็ไม่มีพม่าเหลืออยู่
- 739 Akan Seri Pekerma Jaya,
dengan segala suku dia,
tampil ke kubu kanan yang sedia,
di dalamnya tiada sudah manusia. สำหรับเซอร์เปอเกิร์มาฉะยา
กับบรรดาพวกพ้องของท่าน
ยกทัพไปทางขวาของค่ายเดิม
ก็ไม่มีคนอยู่ในนั้นแล้ว
- 740 Itu pun ada juga yang ngeri,
kecuali banyak melambat diri,
dilihat Wazir demikian peri,
lalu tampil masuk sendiri. กระนั้นก็ยังมีคนทีชลาคกลัว
มีหลายคนทีคอยถ่วงให้ช้า
ครั้นว้าเซีร์ได้เห็นดังนั้น
จึงยกกำลังเข้าไปเอง
- นคข29/บ741/ว1
- 741 Berhimpun masuk semua pula,
menurut tampil Wazir yang 'ala,
tetapi ikatan sudahlah cela,
semoga penolong 'Azza wa Jalla. คนทั้งหมดจึงได้รวมตัวเข้าไปอีก
ตามว้าเซีร์ส่งสุดออกไป
แต่รูปทัพเสียรูปเสียแบบแล้ว
หวังแต่อานุภาพแห่งอัลลอฮช่วยเหลือ
- 742 Kubunya itu ditinggalkannya,
dengan sagur pula ditahannya,
sambil berundur dilawannya,
bedilnya tiada putus bunyinya. พวกเขาทิ้งค่ายนั้น
แล้วใช้สาโหม์ไว้ป้องกัน
ระหว่างที่ถอยไปก็สู้รบไปด้วย
เสียงปืนของเขาดังไม่ขาดสาย
- 743 Pelurunya lebat tiada kepalang,
bunyi berdengung datang bersilang,
seorang pun tiada kedatangan malang,
itu pun banyak berhati walang. กระสุนปืนของเขาชุมไม่น้อย
เสียงมันดังสนั่นมาเป็นช่วงช่วง
แม้ไม่มีใครสักคนที่ประสบเคราะห์ร้าย
ก็ยังมีอีกหลายคนต้องใจเสีย
- 744 Lebai Lang Didik nyaris ketara,
akan dapat nama yang cedera,
daripada ada akal bicara,
tiadalah berhenti undur dan mara. เลอบัยลังดีดีเกือบได้เห็นดี
ชื่อเสียงของเขาอาจต้องเสื่อมเสีย
เนื่องจากมีสติปัญญาดี
จึงเดินหน้าสู้ไม่ถอยหนี

- 745 Air pun deras bukannya buatan,
Membawa<k> perahu berdekatan,
bertimpa masuk perahu angkatan,
Burma melihat jadi ketakutan.
- 746 Ia berundur deras terlalu,
ikatan tiada sudah kelulu,
tetapi tiada dipalingnya lalu,
sambil berundur disuanya ulu.
- 747 *Sagurnya undur seperti udang,*
sangatlah laju kepada pandang,
berperang di laut lakunya sedang,
kepandaianya lebih di tengah padang.
- 748 *Ditembaknya bedil seperti bertih,*
tetapi perangnya sebagai titih,
berdayung pun banyak sudah yang
letih,
kemudi pun sudah tiada mau *patih*.
- 749 Dibedilnya tiada juga berhenti,
tetapi tiada ia mau<k> nanti,
berdayung masuk bersungguh hati,
tiada juga terdekati.
- 750 Burma berundur ke Tanjung Suatu,
di sana pun ada kubunya tentu,
berapakah banyak yang ada di situ,
orang yang duduk di dalamnya itu.
- 751 Sepanjang tanjung ditahannya nanti,
sagur beratur seperti titi,
hendak dilanggar ‘tawakal mati’,
kawan tiada pula sehati.
- น้ำก็เชี่ยวกราดไม่ใช่หลอกล่
พัดเรือแล่นไปให้เข้าใกล้
เรือของกองทัพแล่นกรูกันเข้าไป
พม่าเห็นแล้วเกิดความขลาดกลัว
- เขาถอยไปได้เร็วเหลือเกิน
รูปทัพดูไม่เป็นรูปแล้ว
แต่พวกเขาไม่หันหัวเรือไป
ขณะถอยออกก็ส่องปืนเข้าหา
- สาโธร์เขาถอยหลังไปเหมือนกุ้ง
เท่าที่เห็นนั้นแล่นไปเร็วมาก
รบกันในทะเลฝีมือเขาพอไปได้
ถ้าเป็นในสนามเขาจะเก่งกว่ามาก
- เขายังปืนออกไปเหมือนกับข้าวตอก
แต่ฝีมือรบเหมือนเด็กหัดเตะเตะ
ฝิพายก็หลายคนทีเหนื่อยล้าแล้ว
นายท้ายก็ไม่อยากบังคับหางเสือต่อ
- เขายังเข้าใส่อย่างไม่หยุดยั้ง
แต่เขาก็ไม่ยอมตั้งหลักรอ
พายเรือเข้าไปอย่างเต็มที่แล้ว
ก็ยังไม่สามารถเข้าใกล้อยู่ดี
- พม่าถอยไปยังแหลมสุวาทู¹⁵
ที่โน่นก็มีค่ายของเขาแน่
ที่นั่นมีคนอีกจำนวนเท่าไร
คนที่อยู่ในค่ายแห่งนั้น
- เขากำลังป้องกันยาวตลอดแนวของแหลม
สาโธร์เรียงกันเหมือนเป็นทางข้าม
อยากเสี่ยงตายรุกเข้าไปโจมตี
แต่ไม่มีเพื่อนปลงใจด้วย

¹⁵ น่าเป็นปากจั่น

- 752 Undurnya itu berdahulu-dahului,
ikatan sudah tiada ketahuan,
daripada sagur berapa haluan,
sebuah tertinggal daripada kawan.
พวกเขานั้นแย่งกันถอยหลัง
ไม่รู้รูปร่างทัพเป็นอย่างไร
ในจำนวนสาโฆ์รหลายลำนั้น
มีอยู่ลำหนึ่งถูกทิ้งห่างจากเพื่อน
- 753 Wan Panji yang ternama,
dengan berapa orang panglima,
dirapatnya masuk ke sagur Burma,
yang tinggal tiada bersama.
วันปันณีนามลือเลื่อง
กับแม่ทัพจำนวนหนึ่ง
เข้าไปประชิดสาโฆ์รพม่า
ซึ่งเป็นลำที่อยู่นอกวงเพื่อน
- 754 Serta da[e]kat dihampiri,
Burma berdayung ke darat lari,
orangnya ke hutan membawa<k> diri,
Siam pun si[e]gera menyerbu mari.
ทันทีที่จะได้เข้าไปประชิด
พม่าก็พายเรือแผ่นหนึ่งขึ้นบก
คนก็หนีเข้าป่าเอาตัวรอด
สยามก็รีบรุกตามไป
- นดช29/บ755/ว1
- 755 Orangnya habis kesemua lepas,
perahunya itu Siamlah kupas,
tiada selama membakar kapas,
kawan pun tiada sempat merampas.
คนของเขาหนีรอดไปหมด
ส่วนเรือนั้นสยามกวาดไปเกลี้ยง
ใช้เวลาได้ไม่นานเท่ากับเผาสำลี
เพื่อนก็ไม่ทันได้อะไรไป
- 756 Bangunnya hendak berkeras-kerasan,
dengan sebab harta rampasan,
keduanya tiada bertewasan,
lalu sama bertulus-tulusan.
ท่าทางจะแข็งกร้าวไม่ยอมกัน
เพราะทรัพย์สินที่ยึดไว้นั้นเป็นเหตุ
ทั้งสองฝ่ายก็ไม่ยอมแพ้กัน
ดังนั้นจึงเอาจริงเอาจังกันต่อไป
- 757 Harta di dalam lagi berkira,
angkatan sekalian habislah mara,
kubunya pula tampak ketara,
tempatny kukuh tiada terkira
ระหว่างที่เป็นเรื่องอยู่กับทรัพย์สิน
กองทัพทั้งหลายก็มุ่งหน้าไปหมด
ได้เห็นค่ายของเขาอย่างชัดเจน
ที่ตั้งของมันนั้นมั่นคงมาก
- 758 Tiga kubu diperbuatkannya,
di atas tanjung didirikannya,
Air Kelubi nama tempatnya,
di sanalah pula bertahar sagurnya.
พวกเขาสร้างค่ายขึ้นมาสามค่าย
สามค่ายนั้นสร้างขึ้นบนแหลม
ที่นั้นมีชื่อว่าอายเอ็รเกอลูบิ
และเป็นที่เขาใช้เทียบเรือสาโฆ์ร

- 759 Diaturnya sagur berlapis-lapis,
di hadapan kubunya seperti empis,
angkatan yang datang bagai ditapis,
banyak yang tinggal masuknya nipis.
เขาจัดเรียงสาโฌร์เป็นชั้นชั้น
เหมือนกับตั้งกับดักไว้ตรงหน้าค่าย
เหมือนจะกรองกองทัพที่เข้าไป
เหลืออยู่ข้างนอกมากที่เข้าไบนั้นประปราย
- 760 Banyaklah tampil yang gendala,
sebab memandang kubunya pula,
dikerah suruh tampil segala,
setengah menggaru-garu kepala.
ที่ออกไปรบนั้นเกิดขัดข้องหลายคน
เพราะได้ไปเห็นค่ายของเขา
จึงต้องเกณฑ์ให้ออกไปรบทุกคน
บางคนได้แต่เกาศีรษะ
- 761 Banyaklah sudah kurang tawakal,
seolah-olah hilanglah akal,
kecuali bangsawan tiada menyangkal,
di mana diletak di sanalah kekal.
หลายคนแล้วที่ขาดความเชื่อมั่น
แลดูคล้ายคนจะเสียสติ
เว้นไว้แต่ขุนนางเท่านั้นที่ไม่ได้เกี่ยงขัด
เขาจัดให้อยู่ตรงไหนก็ตั้งมั่นอยู่ที่นั่น
- 762 Meng(h)adap lawan bukannya mudah,
ke belakang Wazir banyak yang pindah,
dikerah tiada berfaedah,
ikatan perang binasalah sudah.
การเข้าหาศัตรูนั้นไม่ว่าจะง่าย
มีหลายคนย้ายไปอยู่ข้างหลังวาเซียร์
ไม่มีประโยชน์ที่เกณฑ์ให้มา
ทำให้รบทัพต้องเสียกระบวนหมด
- 763 Tiadalah hasil sudah disuruh,
kecuali banyak tinggal ke baruh,
Burma membedil seperti guruh ,
berbalik Wazir menjadi paruh.
ที่ใช้ไปก็ไม่ได้เกิดผล
หลายคนทิ้งไปอยู่ที่พรุ
พม่ายิงกราดเข้าไปรากับฟ้าร้อง
กลับเป็นว่าวาเซียร์ต้องรับหน้าที่เอง
- 764 Dengan timbalan sebicara,
diiringkan oleh sanak saudara,
serta sahabat yang ada mesra,
dengan yang takut namanya cedera.
จึงได้รวมตัวกับผู้ช่วย
ตามด้วยวงศาคนญาติ
ตลอดจนมิตรสหายที่สนิทมาก
และผู้ที่กำลังกลัวว่าชื่อเสียงต้องเสื่อมเสีย
- 765 Tiadalah lagi banyak dikira,
berdayung masuk dengan bersi[e]gera,
mengadu untung bertukar mara,
kepada Allah pinta dipelihara.
ก็ไม่ต้องคิดการให้มากความ
จึงพายเรือเข้าไปโดยทันที
ถือว่าวัดดวงแลกกับความเสียหาย
ขออัลลอฮฺได้โปรดคุ้มครองรักษา
- 766 Siam pun sudah tinggal ke belakang,
aturannya habis lintang pukang,
สยามตกขบวนไปอยู่ข้างหลังแล้ว
รูปทัพนั้นแต่กระเจะกระกะกันไปหมด

- dari mula tinggal tersengkang,
seperti buaya yang makan pukang.
- 767 Hairan melihat segala tentera,
perintah Wazir kukuh bicara,
membuang ikhtiar mengadang mara,
kalau mendapat cela dan cedera.
- 768 Menjadi kepala baginda suruh,
tiadalah patut menjadi paruh,
melihat kawan tinggalnya jeruh,
hatinya tiada tersabar taruh.
- นคข30/บ769/ว1
- 769 Sungguhpun Wazir umurnya muda,
tiada sia-sia diharap baginda,
segenap jalan alpanya tiada,
baik dan jahat semua dibeda.
- 770 Burma bersiap pula menanti,
sekalian masuk bersungguh hati,
bedilnya tiada lagi berhenti,
kubunya itu didekati.
- 771 Ghurab Wazir kurang berjalan,
hendak tertinggal daripada taulan,
pendayung pun sudah lidah terjelan,
dinaikkan perahu bertimbalan.
- 772 Dipandang Burma lakunya salah,
dirinya juga dihemat alah,
kubunya itu ditinggalkanlah,
orangnya ke sagur turun sejumlah.
- 773 Di sagur sahaja ditahannya,
bertimpa-timpa bunyi bedilnya,
- ตั้งแต่แรกแล้วทิ้งช่วงกว้างมาก
เหมือนกับจะแข่งขาเขาเหยื่อ
- บรรดาทหารเห็นดังนั้นพาให้สงสัย
กับปฏิบัติการอันแน่วแน่ของวาเซียร์
ที่ยอมเสี่ยงหันเข้าหาความหายนะ
เกรงว่าจะถูกตำหนิและได้รับความเสียหาย
- ที่เป็นหัวหน้านี้ก็เพราะทรงมีรับสั่ง
จึงไม่สมควรที่ต้องเป็นผู้รับหน้า
ครั้นเห็นเพื่อนทั้งห้ามาเข้า
ใจจึงมีอาจทนได้ต่อไป
- วาเซียร์มีอายุน้อยก็จริงอยู่
ก็ไม่เสียเปล่าที่พระองค์ทรงไว้พระทัย
ไม่มีตรงไหนที่ท่านประมาท
ดีและชั่วทุกอย่างท่านแยกออก
- พม่าเตรียมพร้อมรอรับมือ
ทุกคนจึงรุกเข้าไปอย่างเต็มกำลัง
ยิงปืนใส่กันไม่ได้หยุดพัก
จะเข้าไปใกล้ค่ายนั้นให้ได้
- ซูฮร็อบของวาเซียร์เล่นเบาลง
เกือบจะตกหล่นอยู่หลังเพื่อนฝูง
พวกฝีพายก็เหนื่อยล้าห้อยกันแล้ว
จึงต้องช่วยกันเร่งมันขึ้นไป
- ครั้นพม่าเห็นที่ท่าว่าผิดแปลก
ตัวเขาเองก็คิดว่าต้องแพ้พ่าย
จึงพากันทิ้งค่ายนั้นไป
ที่ลงไปยังสาโฆร์มีจำนวนหนึ่งแล้ว
- ที่สาโฆร์เท่านั้นพวกเขาตั้งรับ
ได้ยินเสียงปืนของเขาเร็วไม่หยุด

- angkatan deras tampil padanya,
bedil pun tiada *sangka* bunyinya.
- 774 Ada sejurus digagahnya tahan,
dilihat angkatan berkerah-kerahan,
tampil masuk bertindih-tindihan,
Burma pun undur perlahan-lahan.
- 775 Dengan tolong Ilahi Rabbi,
berkat syafaat khatam al-nabi,
pecahlah kubu Air Kelubi,
tiadalah dapat lagi disumbi.
- 776 Berundur Burma ke kubu besar,
di sana beratur seperti pasar,
bersesak tiada dapat berkisar,
bangunnya hendak bermain kasar.
- 777 Angkatan pun makin bertaburan,
habis ke belakang tinggal bertuaran,
melihat kubu berhantaran,
dipandang hebat serta hairan.
- 778 Kubu di pantai kanan dan kiri,
besaranya seperti kota negeri,
kota rentang pula didiri,
dari *Sungai Tiung* ke Pantai Bangkeri.
- 779 Berapa pula soda dan duri,
melihat dia terlalulah ngeri,
jika angkatan dari darat mari,
hendak masuk betapakah peri.
- 780 Diaturnya pula melewati,
patut sangat tempat menanti,
berhimpunlah sagur bertahan nanti,
seberang menyeberang boleh dititi.
- กองทัพรีบรุกไปที่พวกเขา
จึงเกิดเสียงปึงดังสนั่นเกินคาด
- มีช่วงหนึ่งที่เขาพยายามแข่งใจต้านไว้
แต่ครั้งได้เห็นกองทัพยกไปเป็นขบวน
เขยิบเข้าใกล้ไปเรื่อยเรื่อย
พม่าก็ค่อยค่อยถอยไป
- ด้วยความกรุณาของอัลลอฮฺ
รวมทั้งความเป็นสิริมงคลของบรรดานบี
ค่ายอายเอิร์เกอูบีก์แตก
จนไม่อาจซ่อมแซมได้อีกเลย
- พม่าจึงถอยไปที่ค่ายใหญ่
จัดตั้งกำลังที่โน่นยังกับปสาน
อัดกันแน่นจนไม่สามารถปิดตัวได้
ดูลักษณะว่าเขาจะเล่นแรง
- กองเรือก็กระจายไม่เป็นระเบียบ
ไปอออยู่ข้างหลังกันหมดเว้นไว้แต่ส่วนหน้า
แลเห็นค่ายตั้งกระจายไปทั่ว
ดูยิ่งใหญ่มากจนน่าสงสัย
- ค่ายที่ตั้งบนชายฝั่งด้านซ้ายและขวา
มีขนาดใหญ่ยิ่งกับการกำแพงเมือง
และยังได้สร้างกำแพงยาวยื่นขวางไว้
จากคลองตียงจนถึงหาดบางศรี
- มีหลาวไม้ไผ่และหนามอีกจำนวนมาก
เห็นมันแล้วน่ากลัวเหลือเกิน
ถ้ากองทัพยกมาโดยทางบก
ไม่รู้ว่าจะเข้าไปได้อย่างไร
- ที่เรียงอยู่แล้วนั้นก็มากเกินไปแล้ว
เหมาะมากที่จะเป็นที่ร้อมมือ
สาโหล่รวมกันเป็นแนวคอยป้องกันนั้น
สามารถเดินข้ามไป-มาได้

781 Banyak sagurnya bukan kepalang,
tiadalah dapat hendak dibilang,
merual seperti bunga lalang,
tumpatlah selat tiada berselang.

สาโฆ์รของเขามีมากไม่ใช่เล่น
ไม่สามารถที่จะนับจำนวนได้
ธงเรือยังกับดอกหญ้าคา
แน่นชนิดเต็มตลอดช่องแคบ

นคช30/บ782/ว3

782 Sagur berhimpit berdekatan,
hingga sampai ke tepi daratan,
Burma di dalam berlompatan,
entahlah apa jenis perbuatan.

สาโฆ์รเคลื่อนเข้าไปใกล้กัน
กระทั่งไปถึงริมฝั่ง
พม่าที่อยู่ข้างในกระโดดโลดเต้น
ไม่รู้ว่ากำลังทำอะไรกัน

783 Sekalian sagur berhimpun semata,
dengan kapal ada berserta,
berlabuh nanti seperti kota,
hebatnya jangan lagi dikata.

สาโฆ์รทั้งหลายได้มารวมกันหมด
มีกำปั่นร่วมอยู่ในนั้นด้วย
ทอดสมอตั้งรอเหมือนกับเป็นกำแพง
มโหฬารอย่าได้บอกใครเชียว

784 Kicinya dua dilihat tentu,
lancang pun ada pula suatu,
berlabuh di selat berbetulan pintu,
apakah dimuat di dalamnya itu.

ที่เห็นแน่ชัดนั้นเป็นเรือก็จีสองลำ
และมีลันจิงหนึ่งลำด้วย
ทอดสมออยู่ในช่องแคบตรงประตูทางเข้า
ไม่รู้ว่าบรทุกอะไรไว้อยู่ในนั้น

785 Dilihat oleh angkatan segala,
kelengkapan Burma demikian pula,
gundahnya hati bagaikan gila,
ke mana lagi hendak dihala.

เมื่อกองเรือทั้งหลายได้ไปเห็น
ความพร้อมของพม่าเป็นดั่งนั้น
ก็ท้อแท้ใจเหมือนกับจะบ้า
ไม่รู้ว่่าจะหันหน้าไปทางไหนอีก

786 *Demi* dihala muka ke darat,
terpandang kubu kelihatan akhirat,
hati mereka sangat darurat,
kaki tangan diangkat berat.

หลายคนที่เบนหน้าเข้าหาฝั่ง
ได้มองดูค่ายก็เหมือนได้เห็นวันอาคีเราะฮ¹⁶
จิตใจของพวกเขาวุ่นหนัก
รู้สึกว่่าแขนขาจะยกกันไม่ไหว

787 Bunyi meriam seperti guruh,
nadi di badan bergemuruh,
peluh keluar memancar jeruh,
barang dipegang dari tangan luruh.

เสียงบาเรียมดังเหมือนฟ้าร้อง
ชีพจรในกายเต้นแรงดังก็กก้อง
เหงื่อแตกไหลย้อยอาบโชกตัว
สิ่งทีถือไว้ในมือก็ร่วงหล่น

¹⁶ วันอาคีเราะฮ หมายถึงวันปรโลก

- 788 Wazir berfikir serba salah,
melihat kawan mengada olah,
bangunnya banyak hendak menyalah,
tiada lagi berketahuan elah.
วาเซีร์คิดอะไรไม่ลงตัว
เมื่อเห็นเพื่อนเกียกกันไปมา
เหมือนว่าหลายคนจะโยนความผิด
ยังไม่รู้ว่าจะแก้ปัญหาได้อย่างไร
- 789 Dengan lawan sudah bertanding,
undur tak dapat lagi dirunding,
banyaknya ganda bukanlah banding,
ia menanti seperti dinding.
เมื่อเทียบกำลังกับฝ่ายข้าศึกแล้ว
เรื่องที่จะถอยนั้นย่อมต้องไม่คุ้มอีก
จำนวนคนมากหลายเท่านั้นไม่ใช่คู่แข่งเปรียบ
เขาตั้งแถวรอรับรากับผากัน
- 790 Jika berundur itu tentulah,
pinang pun tiada sempat dibelah,
dihambatnya j[c]angkat perahu pun
relah,
baik bertawakal kepada Allah.
หากถอยเรือไปนั้นแน่นอนว่า
ลูกหมากก็ไม่ทันได้ผ่า
เขาต้องต้อนเรือไปที่ตื้นและเรือก็แตก
สู้ยอมพลีชีวิตต่ออัลลอฮฺจะดีกว่า
- 791 Kepada Allah berserahkan diri,
tiada ke mana hendak dilari,
Wazir tampil ke hadapan sendiri,
dengan timbalan berbembari.
ขอมอบชีวิตต่ออัลลอฮฺ
ไม่มีที่ไหนที่จะหนีไปได้แล้ว
วาเซีร์รุกไปข้างหน้าเอง
โดยมีผู้ช่วยร่วมมือด้วย
- 792 Diiringkan oleh sanak saudara,
serta pegawai yang memelihara,
nama dan bangsa kalaukan cedera,
sama tampil dengan bersi[e]gera.
ตามด้วยบรรดาญาติพี่น้อง
รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่ต้องการจะรักษา
ไม่ให้เสื่อมเสียชื่อและชาติเชื้อ
รีบยกทัพเข้าไปโดยเร็วพลัน
- 793 Tampil dengan yang sama serta,
bedil diguruh bergempita,
kedua pihak berbunyi semata,
pelurunya lebat jangan dikata.
ยกทัพไปพร้อมกับคนที่ไปด้วยกัน
ยิงปืนถล่มเข้าใส่ดังกึกก้อง
ทั้งสองฝ่ายดวลกันไม่ได้หยุด
กระสุนนั้นชุมอย่าได้บอกกันเลย
- 794 Dari kubu membedil pula,
ke ghurab Wazir sangat dihala,
tetapi penolong 'Azza wa Jalla,
peluru tak dapat memberi bala.
มีการยิงปืนจากข้างในค่ายออกมาอีก
มุ่งเป้าไปที่ฐอรับของวาเซีร์ทั้งนั้น
แต่ด้วยความช่วยเหลือจากอัลลอฮฺผู้ทรง
อานุภาพ
กระสุนจึงไม่สามารถทำอันตรายได้

- 795 Tampil deras orang angkatan,
air pun surut ke lautan,
tampil sudah berdekatan,
dilabuh sauh sebelah buritan.
- นดข31/บ796/ว1
- 796 Diguruh meriam bergempita,
kubu dan sagur dituju semata,
Burma tiada lagi mendi[e]rita,
kena sagurnya dilihat nyata.
- 797 Karena sangat berhampiran,
Burma menanti lapis *bertuaran*,
kenanya itu sampai kedengaran,
kesemua ke sagur berhantaran.
- 798 Dengan kudrat Khaliq 'l-'Alam,
serta syafa'at 'alaihi-salam,
meninggikan daulat syah alam,
serta memelihara segala Islam.
- 799 Seperti dilihat rupa ketokohan,
di sinilah umur yang kesudahan,
daripada ia dilemahkan Tuhan,
dimasuk langgar tiada bertahan.
- 800 Berkat daulat paduka sultan,

lebat pun sangat peluru angkatan,
naik ke sagur setengah ke daratan,
sagur pun habis paling buritan.
- 801 Orang di kubu habislah lari,
kedua pihak kanan dan kiri,
ada yang ke sagur melompat lari,
setengah ke hutan membawa diri.
- กองทัพเรือยกทัพไปโดยเร็ว
น้ำก็ลดร่นไกลไปกลางทะเล
ครั้นได้เข้าไปใกล้กันแล้ว
จึงทอดสมอลงตรงท้ายเรือ
- ถล่มด้วยบาเรียมเสียงดังสนั่น
หมายมั่นไปที่ค่ายและสาโหล์ให้ได้
พม่าไม่สามารถทนทุกซอกต่อไป
ที่ได้เห็นชัดเจนว่าสาโหล์โดนยิง
- เพราะตั้งอยู่ในระยะที่ใกล้กันมาก
พม่าจึงจัดรูปทัพออกเป็นชั้นชั้นซ้อนกัน
ที่โดน(กระสุน)ไปแล้วนั้นได้ยินเสียงดังมาก
(กระสุน)ทั้งหมดปลิวไปตกที่สาโหล์ตั้งอยู่
- ด้วยอำนาจแห่งอัลลอฮ์ผู้สร้างโลก
ตลอดจนคำพรแห่งเราะสุล
ทรงบันดาลให้พระกฤดาธิการสุลต่านสูงขึ้น
และได้คุ้มครองรักษามุสลิมทุกคน
- ความสามารถเฉพาะตัวของเขาเท่าที่เห็น
ตรงนี้แหละที่อายุของเขาจะถึงจุดจบ
อัลลอฮ์ทรงบันดาลให้เขาอ่อนแรงลง
เมื่อโดนเข้าจึงต้านไม่ไหว
- ด้วยพระกฤดาธิการอันเป็นสิริมงคลแห่งองค์
สุลต่าน
กระสุนปืนของกองเรือ(สยาม)ชุมมาก
ตกในสาโหล์บางส่วนและบนฝั่งบางส่วน
สาโหล์ก็กลับหัวหันท้ายกันหมด
- คนที่ค่ายหนีออกไปหมดเช่นกัน
ทั้งสองฟากฝั่งขวาและซ้าย
บ้างก็กระโดดลงสาโหล์แผ่นหนีไป
บ้างก็เข้าป่าพงไพรเอาตัวรอด

- 802 Setengah di pantai terlompat-lompat,
hendak ke sagur lari tak sempat,
ditolaknya tiada sampai melompat,
karena peluru datangnya cepat. บ้างกระโดดเหิงเหิงอยู่ตรงชายหาด
อยากจะไปยังสาโหล่แต่วิ่งไปไม่ทัน
ร่นเรือออกแล้วแต่กระโดดขึ้นไม่ได้
เพราะลูกกระสุนปลิวไปเร็ว
- 803 Setengah yang lari dari darat,
terjun ke sampan dinaiknya sarat,
dipukul oleh gelombang barat,
sampan pun karam berenang tak larat. บางคนทีหนีไปจากบนบก
กระโดดลงสำปั้นจนเต็มเพียบ
โดนคลื่นลมตะวันตกชด์กระหน้า
สำปั้นก็อับปางลงคนก็ว่ายน้ำไม่ไหว
- 804 Di dalam air lari tak sempat,
orang angkatan meng(h)ambat cepat,
ada setengah ditangkap dapat,
semua dibunuh tiadalah lompat. อยู่ในน้ำหนีกันไม่ทัน
คนของกองเรือไล่ตามมาเร็ว
มีบางคนที่ถูกจับตัวได้
ก็ถูกฆ่าตายหมดไม่มีกระดุกกระดิก
- 805 Orang di kubu kanan dan kiri,
menyusur pantai mereka lari,
kelakuannya itu nyata pegari,
ke sagur tak sempat membawak diri. คนที่ค่ายซีกขวาและซีกซ้าย
พวกเขาหนีเลียบชายทะเลไป
ลักษณะของพวกเขานั้นเห็นได้ชัดว่า
จะพาตัวเองไปถึงสาโหล่ไม่รอด
- 806 Sagurnya lari *berkelabut*,
di muka selat keluar berebut,
laku seperti dipukul re[i]but,
peluru meng(h)ambat berserabut. สาโหล่ของพวกเขาหนีกันซุลมุน
แย่งกันจะออกตรงปากทางช่องแคบ
ลักษณะเหมือนกับโดนพายุกะหน้า
กระสุนก็ไล่หลังกันพัลวัน
- 807 Larinya itu bersungguh hati,
kawannya tinggal tiada dinanti,
bangunnya tiada diberati,
baik hidup atawa mati. ทีหนีไปกันนั้นสุดชีวิตจริงจริง
เพื่อนตกอยู่ข้างหลังก็ไม่มีการคอย
ลักษณะเหมือนไม่ได้เอาใจใส่กัน
ไม่ว่าจะรอดหรือว่าจะตาย
- 808 Habislah keluar sagurnya itu,
lepas berlabuh di muka pintu,
angkatan pun tiada turut ke situ,
karena asar sudahlah waktu. สาโหล่พวกเขาออกไปกันหมด
ปล่อยให้ออกไปทอดสมอออยู่หน้าประตู
กองเรือก็ไม่ติดตามไปตรงนั้น
เพราะถึงเวลาอัศรี(เวลาละหมาดเย็น)แล้ว

นคช31/บ809/ว3

- 809 Sagurnya banyak ditanggal buang, สาโหล่ที่ปล่อยทิ้งไว้ก็หลายลำ

	setengah tembus berkerawang, setengah tertambat pada sembuang, orangnya sudah habis peluang.	บางลำก็รู้ทะลุเป็นรูพรุน บางลำผูกไว้กับหลักผูกเรือ หมดโอกาสที่พวกเขาจะได้ใช้แล้ว
810	Ditinggalnya dengan muatannya, padi beras sahaja jenisnya, guri <i>te(m)payan</i> yang lainnya, dirampas kawan habis semuanya.	เขาทิ้งเรือพร้อมกับสัมภาระ เป็นประเภทข้าวเปลือกและข้าวสารเท่านั้น ส่วนโองไหและสิ่งของอย่างอื่นนั้น สหายกวาดเรียบไปหมดแล้ว
811	Sampan pun habis dibuangkan, sebuah pun tiada ditinggalkan, supaya jangan memberi <i>ramkan</i> , kerja hendak disi[e]gerakan.	ลำป็นก็โดนทิ้งไปหมด สักลำก็ไม่มีเหลือไว้ให้ เพื่อจะได้ไม่เป็นภาระมาก เพราะจะต้องทำงานให้เร็ว
812	Panglima Burma raja angkatan, di dalam kubu bersifat jantan, tatkala sagur paling buritan, <i>be(r)liau</i> lari menyusur hutan.	แม่ทัพพม่าเจ้าแห่งกองทัพ ขณะอยู่ในค่ายเป็นชายชาติชาตรี ถึงคราที่สาโง่รหันท้ายออก ท่านหนีอ้อมเลียบชายป่าไป
813	Larinya itu dengan berusung, ke hujung tanjung dibawa<k> langsung, peluru pun banyak datang memusung, sampannya naik mari menyongsong.	หนีไปนั้นก็โดยการแบกหาม พาตรงไปยังท้ายแหลม กระสุนปืนปลิวว่อนรอบตัว แล้วมีเรือลำป็นแล่นมารับช่วง
814	Adapun segala orang kerua, setelah Burma perang kecewa setengah dibunuh setengah dibawa<k>, setengah ke hutan membawa<k> nyawa.	สำหรับครัวเชลยทั้งหลายแหล่ หลังจากที่พม่าเสียทีในการรบ บางคนถูกฆ่าตายและบางคนถูกพาตัวไป บางคนก็เข้าดงพงไพรเพื่อเอาชีวิตรอด
815	Segala yang melanggar terlalu suka, seperti mendapat syurga terbuka, mereka yang menaruh masyghul dan duka, baharu berseri warna muka.	คนที่ออกไปรบทุกคนมีความสุขเหลือเกิน เหมือนกับสวรรค์เปิดไว้ให้พวกเขา สำหรับพวกที่เสียใจและทุกข์เศร้า ก็เพิ่งได้เห็นสีหน้าสดใสขึ้น

- 816 Suka hatinya bukan kepalang,
masyghul dan duka baharulah hilang,
takut gementar sendi dan tulang,
hilang melayang beraninya pulang.
- 817 Inilah hari penyudah perang,
Nyatalah ku lihat perintah orang,
yang hebat seperti harimau garang,
menjadi kambing banyak sekarang.
- 818 Tatkala Wazir tampil sendiri,
kulihat banyak melambat diri,
hinggakan kecuali yang ada pegari,
masuk tampil berbanjari.
- 819 Angkatan dikurnia duli makota,
empat puluh dengan senjata,
hari ini dilihat nyata,
sebahagi pun tiada yang ada serta.
- 820 Dikurnia Tuhan Khaliqu'l-Barri,
daulat baginda sangat berdiri,
Burma patah berundur lari,
jika tiada apakah peri.
- 821 Sempurnalah Wazir diharap raja,

dengan bersungguh berbuat kerja,
kecemasan tiada dipandang sahaja,
patut kapitnya Paduka Seri Raja.
- นคข32/บ822/ว3
- 822 Jika ada pekerjaan kemudian,
sukar dica<ha>ri ketu<h>a demikian,
segenap kerja semua dilayan,
bersama dengan menteri sekalian.
- ความดีใจที่เขามีมานั้นไม่ใช่เสแสร้ง
ความเศร้าโศกและทุกข์จึงได้มลายหาย
ที่สิ้นสะท้านทั่วข้อและกระดูก
หายไปสิ้นและความกล้าหาญกลับมาแทน
- นี่คือวันสิ้นสุดแห่งสงคราม
ข้าได้เห็นธาตุแท้ของคนชัดจริง
คนที่ยิ่งใหญ่อยู่กับเสือร้าย
บัดนี้กลายเป็นแพะก็หลายคน
- คราใดที่วาเซีรออกรบเอง
ข้าได้เห็นหลายคนถ่วงตนเอง
เว้นแต่คนที่เห็นตัวชัดว่ายังอยู่
ยกกำลังเข้าสู้รบเคียงข้างเสมอ
- กองทัพได้รับพระมหากรุณาธิคุณ
ได้เรือสี่สิบลำพร้อมด้วยอาวุธ
วันนี้เราได้เห็นชัดเจน
ที่ได้ร่วมรบมีไม่ถึงครึ่ง
- ด้วยพระเมตตาแห่งอัลลอฮฺเจ้าแห่งสากล
พระกฤดาธิการสุลต่านยังมั่นคงอยู่
พม่าแพ้พ่ายจึงถอยร่นหนีไป
หากมีเช่นนั้นเรื่องจะเป็นอย่างไรเล่า
- วาเซีรทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ดังพระราช
ประสงค์
ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง
เรื่องยุ่งยากลำบากก็ไม่ดูตาย
สมกับเป็นคู่ทำงานของปาตุกาเสอรีราณา
- หากมีภารกิจอื่นอีกในภายหน้า
คงยากที่จะหาหัวหน้าเช่นนั้นได้
ดูแลเอาใจใส่งานทุกอย่างทั่วไป
พร้อมด้วยบรรดาเสนาบดีด้วยดี

- 823 Kelakuan Wazir sekali ini,
patut diangkat duli sultani,
benih datuknya turun ke sini,
sempurnalah cucu orang berani.
- 824 Masyhur datuknya tiadalah roboh,
laksana disemai baharulah tumbuh,
baktinya berharga setimbang tubuh,
murtabat yang tinggi patut dibubuh.
- 825 Adapun akan Raja Pangeran,
dengan Wazir sebanjaran,
Burma tiada berapa dihairan,
patutlah ia ditambah kebesaran.
- 826 Dengan Wazir satu bicara,
tampil *berjambat* banjar setara,
senjata lawan tiada dikira,
bangunnya tiada gentarkan mara.
- 827 Sampailah ia anak yang jati,
bersungguh-sungguh berbuat bakti,
diambil taulan ialah pati,
melawan sungguh bagai di hati.
- 828 Tetapi hanya ia seorang,
juaknya tiada siapa yang garang,
keadaan seperti kebanyakan orang,
menurut tampil kawan berperang.
- 829 Adapun akan Paduka Seri Raja,
sangatlah baik berbuat kerja,
hatinya keras seperti baja,
tampilnya deras bagai dipuja.
- 830 Melanggar tiada sekali cega,
bersungguh hati ia berlaga,
- ปฏิบัติการของวาเซียร์ในขณะนี้
สมควรที่สุดท่านทรงเชิดชู
สืบทอดหน่อเนื้อเชื้อสายปู่
สมบูรณ์พร้อมหลานปู่วีรชน
- ชื่อเสียงของท่านปู่ไม่มีเสื่อม
อุปมาเหมือนกับพันธุ์พะเพ็งงอก
ความภักดีนั้นเทียบค่าเท่าชีวิต
เกียรติศักดิ์อันสูงค่าควรมีให้
- สำหรับราชาปาแงรัน
อยู่แนวเดียวกับวาเซียร์ตลอดงาน
กับพม่านั้นท่านไม่ได้หวั่น
ควรเลื่อนชั้นเพิ่มยศให้เหมาะสม
- ความคิดเห็นเป็นหนึ่งเดียวกับวาเซียร์
ออกรบเคียงข้างในแนวเดียวกันเสมอ
ไม่นำพาอาวุธใดใดของศัตรู
ลักษณะไม่สะทกสะท้านกลัวภัย
- เขาได้ครองความเป็นอภิชาติบุตร
กระทำดีที่สุดด้วยใจภักดี
ท่านเป็นหัวหน้ามาด้วยพรรค
สู้ศึกหนักจริงจึงได้ตั้งใจ
- แต่ก็เป็นท่านคนเดียวเท่านั้น
ไม่มีใครในบังคับที่กล้าแข็งด้วย
เป็นสภาพเดียวกันกับคนส่วนใหญ่
ที่ออกไปสู้รบตามเพื่อนฝูง
- สำหรับปาตุกาเสอริราชา
ปฏิบัติหน้าที่ได้เยี่ยมมาก
จิตใจเข้มแข็งประดุจดังเหล็กกล้า
ออกหน้ารุกเร็วสมกับคำเชิดชู
- เรื่องการโจมตีเขาระมัดระวังที่สุด
เขาสู้จริงสู้จนสุดใจ

- jika laksana benda perniaga,
dipandang itu naiklah harga.
- หากเทียบกับของซื้อของขาย
เห็นอย่างนั้นแล้วต้องได้ขึ้นราคา
- 831 Pada penglihat kerja di situ,
sempurnalah baka orang yang tentu,
nama datuknya yang masyhur itu,
naiklah dar<a>jat tinggilah ma[u]tu.
- เท่าที่เห็นการปฏิบัติงานในที่นั้น
ตระกูลชนชั้นสูงสมบูรณ์แล้ว
ชื่อของปู่ที่ถูกรำลือนั้น
ต้องได้เลื่อนชั้นและเกียรติสูงขึ้น
- 832 Wan Akil sangat tawakal,
kerjanya baik tiada menyangkal,
meriamnya panjang sembilan jengkal,
kerisnya lebar hampir sejengkal.
- วันอาเกิ้ลผู้มีศรัทธาแรง
งานท่านดีแท้ไม่มีที่ให้ตำหนิได้
บาเรียมของท่านยาวถึงเก้าศืบ
กฤษของท่านหน้ากว้างเกือบศืบ
- 833 Meng(h)adap lawan tiada memilih
barang disuruh tiada berdalih
berperang pun muka tiada beralih
nama *datuknya* diangkatnya pulih.
- เข้าหาศัตรูโดยไม่เลือกหน้า
ไม่เกี่ยงงานทุกอย่างที่เขาใช้
ขณะสู้รบไม่มีว่าจะเปลี่ยนสีหน้า
ชื่อของปู่ท่านจึงได้รับการยกย่องขึ้นใหม่
- 834 Dengan Paduka Seri Raja sebicara,
lagi sepupu bersaudara,
muafakat satu sebarang bicara,
tanggungan Wazir sangat dipelihara.
- กับปาดูกาเสอรีรามาคิดอ่านเหมือนกัน
ซ้ายังเป็นลูกพี่ลูกน้องเครือญาติด้วย
ร่วมคิดร่วมทำในกิจทุกอย่าง
และดูแลภารกิจของวาเซียร์เป็นอย่างดี
- นคช32/บ835/ว3
- 835 Adapun kedua bangsawan itu,
dengan Wazir datuknya satu,
segala kerja jadi sekutu,
kepada baginda jenis tertentu.
- สำหรับชนชั้นเจ้าทั้งสองนั้น
กับวาเซียร์เป็นหลานปู่ร่วมกัน
งานทุกอย่างจึงทำด้วยกัน
สำหรับสุลต่านเป็นการเฉพาะ
- 836 Temenggung Seri Indera Wangsa,
berperang di Jambu sudah biasa,
dilihat perangnya jadi berjasa,
meng(h)adap lawan tiadalah lasa.
- เตอเมิงฆุงเสอรีอินเดอรารังสา
เคยทำสงครามที่ฉะบุมมาแล้ว
ได้แสดงฝีมือในการรบเป็นที่ประจักษ์
ประจักษ์หน้ากับศัตรูอย่างไม่ย่อท้อ
- 837 Masa di selat masuk berkawan,
meng(h)adap musuh menentang lawan,
- ครั้งที่ช่องแคบได้ร่วมกับเพื่อน
ประจัญบานกับข้าศึกต่อต้านศัตรู

- diiringan Wazir yang bangsawan,
beratur baris sama haluan.
- ติดตามเคียงข้างวาเซีร์ผู้สูงศักดิ์
อยู่ร่วมแถวในแนวรบเดียวกัน
- 838 Syed Muhammad muda p[b]estari,
sama muda sukar dica<ha>ri,
meng(h)adap lawan rupa tak ngeri,
kerjanya tiada beriri-iri.
- สายอิดมูหัมมัดบุรุษหนุ่มมารยาทงาม
หนุ่มหนุ่มคราวท่านหามาได้ไม่ง่าย
รุกเข้าหาศัตรูอย่างไมกลัวใคร
ปฏิบัติหน้าที่ไปไม่เกียกกล
- 839 Sampailah ia zuriat junjungan,
kerjanya keras tiadalah ringan,
jika senjata sama di tangan,
tewas pun hingga habis bilangan.
- ความเป็นหน่อเนื้อเจ้าเหนือหัวบรรลุแล้ว
การงานของท่านหนักไม่เบา
หากต่างคนต่างมีอาวุธติดมือพร้อม
จะแพ้ก็ต่อเมื่อทุกคนแพ้หมด
- 840 Wan *Kh[H]anqfi* seorang ternama,
ghurabnya kecil[l] daripada panglima,
ialah *cucu* Bendahara yang lama,
jabatan pegawai dipangkunya sama.
- วันฮานาฟีเป็นอีกคนหนึ่งที่มีชื่อเสียง
ซูฮร็อบของท่านเล็กกว่าของแม่ทัพ
เป็นหลาน(ปู่)เป็นดาฮาราคนก่อน
ท่านได้รักษาการตำแหน่งเจ้าหน้าที่ด้วย
- 841 Sungguh umurnya belum lama,
berani *baik* melawan Burma,
sempurnalah zuriat orang utama,
patutlah ia dikurnia nama.
- แม้ว่าวัยของท่านยังไม่อาวุโส
ก็กล้าสู้รบกับพม่าโดยดี
ทำให้บรรลุถึงความเป็นทายาทคนสำคัญ
สมควรแล้วที่ท่านได้รับพระราชทานยศ
- 842 Cik Panji seorang andalan,
patut sangat diperbuat taulan,
jika musuh berbetulan,
sedikit pun tiada diberinya jalan.
- เจแปนณีกี่เป็นคนกล้าหาญ
เหมาะอย่างยิ่งที่จะให้เป็นแนวร่วม
หากข้าศึกตั้งอยู่ตรงหน้า
ก็ไม่ยอมเปิดทางให้แม้แต่นิดเดียว
- 843 Hatinya baik boleh dibilang,
jika padan janganlah walang,
kerjanya sungguh tiada kepalang,
patutlah ia jadi hulubalang.
- นับได้ว่าท่านเป็นคนจิตใจงาม
หากศัตรูสมน้ำสมเนื้อก็ไม่ต้องเป็นห่วง
การงานของท่านไม่มีเล่น
สมควรแล้วที่ท่านเป็นแม่กอง
- 844 Raja Makota hulubalang yang garang,
sempurnalah jadi panglima perang,
tiada menanti dikerah orang,
bunyi meriam tiadalah jarang.
- ราธามาโกฎาแม่กองที่น่าเกรงขาม
ได้เป็นแม่ทัพศึกสมบูรณ์แล้ว
ไม่ต้องรอให้ถูกกวาดต้อนเกณฑ์ไปใช้
เสียงบาเรียมดังอย่างต่อเนื่อง

- 845 Ia hulubalang yang andalan,
ghurabnya panjang lebih sembilan,
meriam tertokoh bertimbalan,
tiada memandang kecelaan taulan.
- ท่านเป็นนายกองที่น่าเชื่อถือ
สูงรับของท่านยาวมากกว่าเก้า
มีบาเรียมวางพาดค้ำจุนอยู่
ไม่ได้ใส่ใจกับความด้อยของเพื่อน
- 846 Sungguhpun ia baharu dikarunia,
pangkat darjat 'azat yang mulia,
karunia tiada jadi sia-sia,
patut naikan martabat dia.
- แม้ว่าท่านเพิ่งได้รับพระกรุณาฯ
พระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้นสูง
พระมหากรุณาธิคุณนั้นไม่เสียเปล่า
ข้ายังเห็นสมควรเลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น
- 847 Megat Setia Raja seorang terbilang,
sampailah ia orang hulubalang,
disuruh tiada lagi berulang,
kerjanya jangan menaruh walang.
- เมอฆัตเสอติยาราณาเป็นคนที่น่านับถือ
ได้เป็นนายกองสมดังหมาย
ใช้ให้ทำอะไรจะไม่ว่าต้องใช้ซ้ำ
การทำงานของท่านจงอย่าได้เป็นกังวล
- 848 Pada penglihat sekali ini,
meng(h)adap lawan laku berani,
masyhur dari masa ke Patani,
tiadalah sia-sia karunia sultani.
- เท่าที่ได้ประจักษ์กับตาครั้งนี้
ได้ประจันหน้ากับศัตรูอย่างกล้าหาญ
เลื่องลือมาตั้งแต่ครั้งที่ไปปัตตานี
ที่ได้รับพระกรุณามานี้ไม่เปล่าประโยชน์
- นคข33/บ849/ว1
- 849 Adapun Seri Raja Indera,
tertib adab sukarlah tara,
setianya teguh nama dipelihara,
kerjanya tiada cacat dan cedera.
- สำหรับเสอริราณาอินเดอร่า
กิริยามารยาทยากที่จะเทียบได้
ชื่อสัตย์มั่นคงและรักษื่อเสียง
การทำงานไม่บกพร่องและเสียหาย
- 850 Sempurnalah ia cucu Tok Salang,
benih baka orang terbilang,
perangnya baik tiadalah walang,
nama datuknya tiadalah hilang.
- ท่านได้เป็นหลาน(ปู่)โตะสาลังที่สมบูรณ์แล้ว
เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของคนที่น่านับถือ
การรบของท่านดีไร้ความกังวล
ชื่อเสียงของปู่ท่านจึงไม่สิ้นสูญ
- 851 Akan Bentara Seri Dewa,
kerja berperang enggan kecewa,
bangunnya *kabu<a>l melayang nyawa*,
cakupnya sungguh bukan pelawa.
- สำหรับเป็นตาราเสอริแควา
เรื่องงานศึกจะต้องไม่ให้ผิดหวัง
คุณลักษณะของท่านยอมสละชีวิต
ท่านพูดจริงจึงไม่ใช่ล้อเล่น

- 852 Meriamnya seperti panah kelodan,
men(d)engar dia gempita badan,
jika lawan sama padan,
tentu kerjanya selesai di medan. บาเรียมของท่านเหมือนศรฟ้าฟาด
เพียงได้ยินเสียงก็สะท้อนทั่วสรรพางค์กาย
หากเป็นศัตรูที่เหมาะสมกัน
แน่นอนว่างานนั้นต้องจบในยุทธภูมิ
- 853 Akan Seri Pekerma Wangsa,
baik juga rupa termasa,
daripada kawan tiadalah lasa,
berbuat kerja sehabis kuasa. สำหรับเซอร์เปอเกรมาวังสา
ได้ดีจากงานนี้เหมือนกัน
ก็ไม่ได้ด้อยไปกว่าเพื่อนฝูง
ปฏิบัติหน้าที่จนสุดกำลัง
- 854 Ia menurut Paduka Seri Raja,
tiada terlindung sebarang kerja,
berperang pun tiada dilihat sahaja,
tiada sia-sia dikurnia raja. ท่านติดตามปาดูกาเซอร์ราฆา
กับงานปกติไม่ได้หลบเลี่ยง
ส่วนงานศึกสงครามก็ไม่ดูดาย
มิเสียที่ที่ราชาทรงมีพระมหากษัตริย์คุณ
- 855 Seri Raja Makota orang berkira,
petah *menjelas* tiada bertara,
daripada baik kira bicara,
tiadalah ia mendapat cedera. เซอร์ราฆามาโกฏาคนช่างคิด
ชำนาญเจรจาไม่มีใครเทียม
เพราะมีความรู้ดีคิดอ่านดี
ท่านจึงไม่ได้รับความเสียหาย
- 856 Seorang pangkat *anak saudara*,
ia menurut ikhtiar bicara,
jadilah tiada beroleh cedera,
nama yang jahat tiada ketara. ด้วยมีศักดิ์เป็นหลาน (อา/ลุง/น้า)
และปฏิบัติตามคำปรึกษา
จึงไม่ได้รับความเสื่อมเสีย
ชื่อทางร้ายจึงไม่ปรากฏ
- 857 Wan Jaafar muda perwira,
sungguh perahunya dua buah cedera,
tetapi perangnya tiada berura,
dengan kawan samalah tara. วันฉะฟัรวิรชนหนุ่มคนกล้า
แม้ว่าเรือของท่านสองลำชำรุด
แต่การรบของท่านไม่ตกหลัง
เทียบกับเพื่อนก็ไม่แพ้กัน
- 858 Bekerja dengan akalnya serta,
perangnya tiada kelihatan leta,
tambahan kepada tutur dan kata,
belas men(d)engar sekalian kita. ปฏิบัติหน้าที่ด้วยสติปัญญา
การสู้รบของท่านจึงไม่เห็นมีที่ติ
ยิ่งถ้าเป็นถ้อยคำและวาจา
ได้ฟังแล้วพาให้เรารู้สึกเศร้า
- 859 Wan Mat Kecil usul sebahwa,
umurnya pun sedikit tua, วันมัตเกอจิเชื้อไขสายผู้ดี
อายุของท่านมีมากหน่อย

- kerja berperang usahlah bawa,
patut disuruh perintah dakwa.
- งานการศึกนั้นไม่จำเป็นต้องพาไป
สมควรใช้ให้ทำงานพิพากษา
- 860 Tuturnya manis sangat nasihat,
perangai pun baik tiada yang jahat,
tetapi berperang tiadalah sihat,
pada saf belakang beristirahat.
- ท่านพูดจาไพเราะอุดมด้วยคำสอน
นิสัยก็ดีงามไม่มีสิ่งชั่วร้าย
แต่ในงานสงครามนั้นท่านอ่อนแอ
เอาแต่พักผ่อนอยู่ในแถวหลัง
- 861 Adapun akan Lebai Lang Didik,
senjata diharapnya sebilah badik,
mereka berperang sangatlah cerdik,
tampil pun hingga habis disidik.
- สำหรับเลอบายลังดีดี
อาวุธคู่ชีพนั้นเป็นมีดประดะด้ามเดียว
ท่านฉลาดทำการสงครามมาก
จะรุกเข้าไปก็หลังที่เข้าตรวจตราแล้ว
- นคช33/บ862/ว3
- 862 Cik Mat Pumpung tiada disangka,
dipandang kepada sikap mereka,
laku anak orang yang baka,
tetapi tiada menahani luka.
- เจ้มัตปุมปุนั้นก็คาดไม่ถึง
ดูจากลักษณะท่าทางของท่าน
มีลักษณะของลูกผู้มีสกุลขุนชาติ
แต่มีอาจทนบาดแผลได้
- 863 Empat kali sudah berperang,
yang tiga dahulu sedikit garang,
bersamalah dengan sekalian orang,
yang kemudian ini dilihat kurang.
- สี่หนแล้วที่ได้ทำสงคราม
สามหนที่แล้วอาจหาญกว่านี้หน่อย
ร่วมมือกับคนอื่นได้ทุกคน
แต่หนหลังนี้แลดูเพลาลง
- 864 Nakhoda Cik Dol sikap sempurna,
tutur katanya terlalu kena,
jika bercakap terlalu bahana,
sampai berperang tiada berguna.
- กัปตันเจดลมีบุคลิกดีพร้อม
ใช้คำพูดคำจาถูกต้องเหมาะสม
เวลาพูดเสียงดังเข้มแข็งเหลือเกิน
แต่ถึงคราสงครามกลับใช้ประโยชน์ไม่ได้
- 865 Adapun akan Tunku Alang Naga,
hingga berperang di Pulau Penaga,
berhenti perang katanya dahaga,
berbalik pula mencari telaga.
- สำหรับตนกูอลังนาหา
ได้แต่สู้รบที่เกาะเปอนาหา
อ้างว่าต้องพักรบเพราะกระหายน้ำ
แล้วก็กลับไปหาบ่อน้ำ
- 866 Ke Selat Leher baliknya itu,
orang melanggar pada hari Sabtu,
- กลับไปยังช่องแคบเลเฮร์นั้น
คนบุกเข้าโจมตีในวันเสาร์

- tiadalah ia lagi di situ,
menunjukkan hilang darjat dan batu.
- 867 Panglima Alang Itam seorang tambatan,
sebuah perahu di dalam angkatan,
pada bercakap bukannya buatan,
sampai berperang tiada kelihatan.
- 868 Dipandang sikap baik lembaga,
pandai ku[e]tika edaran naga,
memberi cela hatinya cega,
tiada galak masuk berlaga.
- 869 Nakhoda Aji orang Batu Bara,
perkataannya halus sukarlah tara,
pandai bercakap jangan dikira,
tetapi berperang tiada mahu mara.
- 870 Meriam *tertokoh* dua serangkai,
panjangnya ada sepuluh *jengkai*,
membawa<k> dia seolah *bekai*,
di belakang kawan duduk *menokai*.
- 871 Raja Setia Jaya penghulu Kerian,
termasuk kerjanya di dalam kepujian,
bersamalah dengan hulubalang
sekalian,
tiada dahulu tiada kemudian.
- 872 Adapun akan Juragan Sulaiman,
sungguhpun dia dagang pinjaman,
tetapi patut diperbuat teman,
hatinya tetap bagai pe<n>doman.
- 873 Akan Seri Pekerma Jaya,
panglima perang timbalan dia,
- จึงยังไม่มีตัวท่านอยู่ที่นั่น
แสดงถึงความไร้ซึ่งเกียรติยศและศักดิ์ศรี
- แม่ทัพอาลังอีตัมที่นำนั้บถือ
มีเรือลำหนึ่งอยู่ในกองเรือด้วย
เวลาพูดจานั้นจริงจังมาก
ถึงคราทำสงครามไม่เห็นตัวเลย
- ดูจากลักษณะว่ามีบุคลิกภาพดี
ชำนาญดูยามนาคาเคลื่อนไหว
เขาจะระวังมากไม่ได้รับความเสียหาย
จึงไม่มีใจที่จะเข้าประจัญบาน
- นายเรืออาณิคนบาตูบารา
น้ำคำสุภาพยากที่จะเทียบเทียม
พูดจาเก่งอย่างไม่น่าคิด
แต่เวลารบไม่ยอมรุกไปหน้า
- มีบาเรียมตั้งโดไว้เป็นคู่
ยาวขนาดสิบศิป์ได้
เอาไปด้วยยังกับไว้เป็นสำรอง
ปักคาไว้อยู่แต่ข้างหลังเพื่อน
- ราฆาเสอติยามายานายบ้านเกอเรียน
งานของท่านจัดเข้าข่ายที่น่ายกย่อง
สู้อยู่ด้วยกันกับบรรดานายกอง

ไม่มีใครไปก่อนไม่มีใครตามหลัง
- สำหรับกับตันสุลัยมาน
เป็นคนนอกที่ถูกยืมตัวมาก็จริงอยู่
แต่ก็เหมาะเอามาเป็นเพื่อนคู่หู
จิตใจท่านมั่นคงประดุจดั่งเข็มทิศ
- ส่วนเสอรีเปอเกิรมาฆา
เป็นผู้ช่วยท่านแม่ทัพ

- melanggar ke selat tiada berga<h>aya,
matanya sakit kurang berca<ha>ya.
- 874 Sebab mengidap matanya sakit,
jadilah lambat tampilnya bangkit,
sukunya jadi lemah sedikit,
nyaris kecelakaan hendak meny[j]angkit.
- 875 Hanya Cik Jaya dengan Cik Alang,
memandang sukunya berhati walang,
kedua tampil masuk berselang,
di dalam baris segala hulubalang.
- นดข34/บ876/ว1
- 876 Akan Seri *Drama* Wangsa,
martabat *lebai* mereka dibangsa,
tetapi kerjanya sama termasa,
perangnya tiada berupa lasa.
- 877 Masa melanggar di Tanjung Jambu,
suku pulau sangat menyerbu,
tampil masuk hampir ke kubu,
Wazir memandang punahlah kalbu.
- 878 Adik Seri Pekerma Jaya,
Encik Ismail bernama dia,
kerjanya baik sukarlah baya,
bangunnya tiada gentarkan bahaya.
- 879 Tatkala Salang sudah binasa,
ia disuruh berbalik ke desa,
masa di selat orang termasa,
tiadalah boleh ia berjasa.
- 880 Suku Setul tujuh haluan,
hanyalah Seri Lela Pahlawan,
- บุกเข้าโจมตีช่องแคบได้ไม่ค่อยเต็มที่
เพราะนายตาท่านเจ็บมองไม่ใคร่ชัด
- เพราะมีอาการเจ็บตา
ทำให้ยกกำลังขึ้นไปได้ช้า
คนของท่านอ่อนแอไปหน่อย
เกือบจะติดโรคให้ได้รับความเสียหาย
- มีแต่จะฉายากับจะอาลัย
ที่เห็นพวกแล้วพาใจให้รันทด
เขาทั้งสองจึงสลับกันเข้าไปรบ
อยู่ร่วมแถวกับแม่กองทั้งหลาย
- สำหรับเสอรีเดอรามาวังสา
เขาได้รับฉายาว่าเป็น‘เลอบัย’
แต่งงานของท่านเสมอดั้นเสมอปลาย
การรบของท่านไม่มีว่าต้องผิดหวัง
- ครั้งที่เข้าโจมตีตันฉงฉัมบู
ชาวเกาะตะลุมบอนกันหนังก้อย
บุกเข้าไปเกือบถึงค่ายที่พัก
วาเซียร์เห็นแล้วทำให้ใจเสีย
- น้องชายเสอรีเปอเกรมาฉายา
เขาชื่อเอนจะอิสมาแอล
งานการของท่านดีอย่างยากที่จะเทียบ
ทำที่ท่านไม่สะทกสะท้านกลัวภัย
- เมื่อสาลังพินาศลงแล้ว
ท่านถูกสั่งให้กลับไปสู่ถิ่น
ขณะที่คนประลองฝีมือที่ช่องแคบ
ท่านจึงไม่ได้แสดงวีรกรรมด้วย
- คนสตูลจำนวนเจ็ดลำเรือ
มีแต่เสอรีเลลาปะฮลาวันเท่านั้น

	tatkala hampir akan berlawan, yang lain pulang meninggalkan kawan.	เมื่อใกล้ถึงเวลาที่จะต้องรบกัน คนอื่นนั้นพากันทิ้งเพื่อนกลับไป
881	Sampailah ia orang kerahan, selamanya jadi suruh-suruhan, digemburnya balik di dalam perlahan, tiada sempat hendak ditahan.	แม้แต่คนที่ถูกเกณฑ์ให้ไป เพื่อรับใช้งานตลอดระยะเวลา ก็ค่อยค่อยเล็ดลอดหลบหนีไป ไม่ทันได้สกัดเอาตัวไว้
882	Kecuali Seri Lela Pahlawan, hatinya baik teguh setiawan, kerjanya baik lagi melawan, tiadalah tewas daripada kawan.	เว้นแต่เสือรีเลลาปะฮลาวัน ที่มีจิตใจงามมั่นคงและซื่อสัตย์ ปฏิบัติหน้าที่ดีและสู้งาน งานของเขาจึงไม่ด้อยไปกว่าเพื่อน
883	Yang lain laku di dalam qalifah, masing-masing berkelakuan berbagai olah, setengah berserah kepada Allah, banyak bersifat <i>udang galah</i> .	ส่วนคนอื่นที่อยู่ในกลุ่มผู้นำ แต่ละคนมีนิสัยนานาลักษณะ บางคนจำนนต่ออัลลอฮ์ อีกหลายคนทำตัวเป็นกิ้งก่า

(2.3) เกาะสาละงูหลังสงคราม

บทที่ 884-1059

884	Akan segala kawan di belakang, dilihatnya sagur kalang-pukang, di muka selat sudah tersengkang, mereka tampil langkah pun lenggang.	ส่วนพวกพ้องที่อยู่ข้างหลัง เมื่อเห็นสาละงูอยู่ระเกะระกะ ขวางอยู่ตรงปากช่องแคบแล้ว พวกเขาก็รุกเข้าไปข้างหน้าได้สะดวก
885	Mata pun sudah hilang kelabu, si[e]geralah tampil menuju kubu, serta sampai ke darat diserbu, merampas harta kemas dan rambu.	สายตาที่หายมัวแล้ว จึงรีบรุกตรงเข้าไปหาค่าย ทันทีที่ถึงฝั่งก็บุกเข้าไปลุย ปล้นเครื่องประดับและของใช้จิปาละ
886	Melayu, Siam muafakat sama, naik merampas harta Burma, kecuali yang hendak memelihara nama, tiadalah boleh sebesar hama.	มลายูและสยามได้ร่วมมือกัน ขึ้นไปปล้นทรัพย์สินของพม่า เว้นแต่บางคนที่ยังต้องการรักษาชื่อ ก็ไม่ได้อะไรไปแม้เท่าตัวไร
887	Merampas itu <i>mera[e]but-ra[e]butan</i> , Siam nan kasar bukannya buatan,	ที่ไปปล้นนั้นก็ยึดแย่งกัน สยามนั้นกร้าวไม่ใช่เล่น

- disambarnya tiada sempat kelihatan,
bersamalah khalasi dengan kapitan.
- 888 Melayu pun pandai juga merampas,
datang Siam pula mengupas,
ke sebelah belakang ia berlepas,
rampasan kawan *diangkitnya* tumpas.
- นดช34/บ889/ว3
- 889 Sungguh bera[e]but yang demikian,
ramai merampas orang sekalian,
tiadalah boleh harta pakaian,
kebanyakan *k[ɟ]uri* dengan *te(m)payan*.
- 890 Sematanya jenis harta yang *rambu*,
kain, baju lusuh kelabu,
tikar, bantal, perca, kelambu,
pinggan, mangkuk, buyung dan sumbu.
- 891 Golok, parang, beliung dan cangkul,
perkakas besi, sepit, penukul,
berapa pula bujam dan bakul,
serta boleh ke perahu dipikul.
- 892 Ada yang boleh dap dan pedang,
tetapi jarang sangat dipandang,
hingga yang banyak nyiru dan badang,
setengah raga berisi udang.
- 893 Orang Talibung rampas terlalu,
bangunnya tiada berupa silu,
sampai kepada *la[e]sung* dan ulu,
ditegur kawan baharulah malu.
- 894 Segenap tempat dijarah ca<ha>ri,
berjumpa dengan *te(m)payan* dan
k[ɟ]uri,
- เขาหยิบฉวยของไปไม่ทันได้เห็น
ทั้งกะลาสีและกับตันทำด้วยกัน
- มลายูก็ปล้นของเก่งเหมือนกัน
สยามมาถึงก็ลอกคราบซ้ำอีกหน
เขาพากันหนีไปทางด้านหลัง
สิ่งที่เพื่อนยึดมาได้ก็โดนเขายกไปเกลี้ยง
- ถึงแย่งมาได้ อย่างนั้นก็จริง
หลายคนก็ปล้นของพวกเขา
ทรัพย์สินเครื่องประดับก็ไม่ได้มา
ของที่ได้ส่วนใหญ่เป็นไหกับโอ่ง
- มันเป็นของใช้จำเป็นทั้งนั้น
เป็นผ้าและเสื้อสีมอม
เสื้อหมอนเศษผ้าและมุ้งนอน
จานชามหมอนน้ำและไส้ตะเกียง
- มีดโคละมีดพร้ามีดถากไม้และจอบ
เครื่องมือที่เป็นเหล็กคิมและฉ้อน
เป็นกระบุงและกระจาดอีกมาก
ได้มาแล้วก็แบกลงเรือไปทันที
- บางคนได้ดาบและมีดไฉ่ตั้ง
แต่มีให้เห็นประปรายเท่านั้น
ที่มีมากเป็นกระดังฝัดและกระดังมอญ
ตะกร้าบางลูกบรรจุกุ้งไว้
- คนตาสีบงก็ปล้นมากเหลือเกิน
ดูลักษณะเหมือนไม่เขินอาย
เอาไปกระทั่งครกและสาก
ครั้นโดนเพื่อนทักจึงได้เขินอาย
- ค้นหากันทั่วทุกแห่งที่
พบแต่โอ่งกับไห

- harta yang kemas tiada pegari,
habis dibawa<k> Burma yang lari.
- 895 Harta rambu yang bukan tembikar,
dimuat perahu terlalu sukar,
datang *menyesal* lalu dibongkar,
dibawa<k> ke darat semua dibakar.
- 896 Jenis harta kopak dan peti,
Siamlah banyak mendapati,
sepasang meriam dilihati,
tinggal di kubu atas pedati.
- 897 Setelah sudah merampas harta,
ada *Burma* dilihat nyata,
sakit terhantar tiada berkata,
dikerat Siam habis semata.
- 898 Burma nan banyak juga matinya,
dibunuh masa karam sampannya,
lain pula ditangkap hidupnya,
kepada Siam diserahkan semuanya.
- 899 A[L]uang Kamhaeng terlalu garang,
dua bilah dap dipegang seorang,
meng(h)ambat Burma bersama orang,
barang berjumpa habis diparang.
- 900 Kebanyakan *tanggal* mayat mereka,
kena meriam dengan rentaka,
banyak pula mengidap luka,
dibawa<k> lari nanti ketika.
- 901 Barang yang sudah (h)apus suratan,
terhantar mayat di daratan,
setengah jatuh ke dalam lautan,
barang yang hidup lari ke hutan.
- ทรัพย์สินเครื่องประดับไม่มีให้เห็น
พม่าเอาติดตัวพาหนีไปหมดแล้ว
- สิ่งของจีปาละที่ไม่ใช่เครื่องดินเผา
บรรทุกในเรือลำบากเหลือเกิน
นึกขึ้นได้ว่าไม่เหมาะสมจึงรีบออก
เอาขึ้นฝั่งแล้วเผาทั้งหมด
- ทรัพย์สินประเภทกำปั่นและหีบ
สยามนั่นเองที่เอาไปได้มาก
ได้เห็นบาเรียมหนึ่งคู่ด้วย
ตั้งบนรถเทียมปืนใหญ่ในค่าย
- เมื่อปล้นทรัพย์สินเสร็จสิ้นแล้ว
จึงได้เห็นชัดว่าพม่ายังมีอยู่
นอนยาวและพูดไม่ได้
ก็โดนสยามฟันทั้งหมด
- พม่านั้นตายไปมากมายเหมือนกัน
โดนเข่นฆ่าตอนที่เรือสำปั้นอัปปาง
ต่างจากคนที่ถูกจับเป็น
ที่ทุกคนถูกมอบตัวแก่สยาม
- หลวงคำแหงโหดเหลือเกิน
ดาบสองเล่มถือไว้คนเดียว
ร่วมกับผู้คนไล่ล่าจับพม่า
เจอกันที่ใดก็ฟันตายเกลี้ยง
- ส่วนใหญ่ที่ทั้งชีวิตไปเป็นศพ
เพราะโดนบาเรียมและเร็นตากา
แต่ยังมีอีกมากที่ได้รับบาดเจ็บ
ที่พาหนีไปได้แต่ก็ร้อถึงคราว
- ใครก็ตามที่ถูกลบชื่อแล้ว
ศพนอนยาวอยู่บนฝั่ง
บางส่วนก็ตกหล่นลงไปในทะเล
ส่วนที่ยังมีชีวิตก็หนีเข้าป่าไป

- 902 Pegawai Siam rakyat dan raja,
sekalian mereka muafakat bekerja,
tiadalah sia-sia harapan raja,
banyaklah kubu dibakar sahaja.
- เจ้าหน้าทีสยามราษฎรและเจ้านาย
เขาเหล่านั้นร่วมมือกันทำงาน
ไม่เสียเปล่าที่เจ้าทรงคาดหวัง
ค่ายจำนวนมากโดนเขาเผาพอด
- นคข35/บ903/ว1
- 903 Di mana kubu yang Burma lari,
di sanalah diserbu dihampiri,
segala harta hendak dica<ha>ri,
yang lain merampas tiada diberi.
- ที่ใดเป็นค่ายที่พม่าหนีไปอยู่
ที่โน่นจะโดนเขารุมและรุกเข้าประชิด
ทรัพย์สินทุกอย่างต้องโดนค้น
ไม่ยินยอมให้ผู้อื่นยึดไปเลย
- 904 Ada seorang suku Melayu,
ia bernama Sulung Bayu,
ditangkapnya *Burma* sakit mendayu,
disembelih tak masuk tali dan kayu.
- มีชนชาวมลายูคนหนึ่ง
เขามีนามว่าสุลงบายู
เขาจับตัวพม่าที่กำลังบาดเจ็บสาหัส
เขาเชือดคอชนิดไม่ต้องใช้เชือกและไม้
- 905 Orang yang ke hadapan masuk
berperang,
tiadalah boleh suatu barang,
takutnya Burma balik menyerang,
hingga melihat perintah orang.
- คนที่อยู่กองหน้าเข้าไปสู้รบ
ไม่ได้ของไปสักสิ่ง
กลัวว่าพม่าจะย้อนกลับเข้ามา
ได้แต่มองดูคนอื่นเขาปฏิบัติการ
- 906 Setengah ada juga membolehkan,
di dalam berlawan sambil beralih,
kebanyakan tiada apa diboleh,
kawan merampas diri mengelih.
- บางคนก็ได้ของไปบ้าง
เขารบพลางยกย้ายของไปพลาง
ส่วนมากก็ไม่ได้อะไรไป
ได้แต่มองดูเพื่อนเขาปล้นไป
- 907 Hendak merampas bersama kawan,
kalau Burma balik melawan,
dinanti juga mem(b)antu haluan,
karena duduk berhadapan lawan.
- อยากจะปล้นกับเขาเหมือนกัน
แต่เกรงว่าพม่าย้อนกลับมาสู้
จึงต้องคอยช่วยเหลือกองเรือ
เพราะกำลังเผชิญหน้ากับศัตรู
- 908 Kici<a>n(ya) be<r>layar dari siang,
layar dit[k]lambang meliputi tiang,
ke tepi laut terbang melayang
sampai petang hilanglah bayang.
- เรือก็จีของเขาแล่นไปตั้งแต่วัน
กางใบเรือสูงจนทวมเสา
แล่นเร็วฉิวเทียบชายฝั่งทะเล
พอตกเย็นก็หายไปลับไม่เห็นแม้แต่เงา

- 909 Telah malam tiada kelihatan,
sagur Burma yang di lautan,
berdayung masuk ke tepi daratan,
mengambil temannya yang lari ke
hutan. ครั้นค่ำมืดไม่เห็นกันแล้ว
สาโง้อรพม่าที่อยู่ในทะเล
ก็พายกันเข้ามายังริมฝั่ง
มารับมิตรสหายที่หนีไปเข้าป่า
- 910 Habislah diambil kawan di situ,
Be<r>layarlah ia malam itu,
tiadalah tinggal barang suatu,
pada akal pulanglah tentu. ครั้นรับเพื่อนที่นั่นจนหมดแล้ว
เขาก็แล่นเรือไปในคืนนั้นเลย
ไม่มีอะไรเหลือตกค้างสักสิ่งเดียว
คิดว่าเขากลับเมืองแน่แท้
- 911 Malam itu segala puak,
berjaga sambil gurau dan lawak,
disuruh berkawal sambil merawak,
takut masuk berbalik awak. ในคืนนั้นพวกเขาทั้งหลาย
เฝ้าระวังพลางหยอกล้อและเล่นตลก
มีคำสั่งให้ลาดตระเวนพร้อมกับสอดแนม
กลัวคนของเขาจะย้อนกลับมาใหม่
- 912 Setelah siang sudahlah hari,
sagur yang banyak tiada pegari,
sebuah sagur berdayung mari,
ke dalam selat menyerahkan diri. ครั้นวันสว่างแล้ว
ไม่เห็นสาโง้อรจำนวนมากมานั้นอีก
สาโง้อรลำหนึ่งพายเข้ามา
เข้าไปในช่องแคบขอมอบตัว
- 913 Dari Khetung mereka mari,
tiada ketahui khabar dan peri,
kawannya sudah berundur lari,
sahaja kemalangan di atas diri. พวกเขามาจากเข้ทุ่ง
ไม่รู้ข่าวและเรื่องราว
ว่าเพื่อนเขาถอยหนีไปแล้ว
เป็นความโชคร้ายของพวกเขาเอง
- 914 Berapa pula orang kerua,
laki-laki, perempuan dimuat bawa,
serta sampai ke selat tersua,
perahu Melayu dilihat semua. ยังมีครัวอีกหลายคน
ทั้งผู้ชายและผู้หญิงที่บรรทุกเรือมา
ทันที่ถึงช่องแคบจึงได้พบ
และเห็นว่าเป็นเรือมลายูทั้งหมด
- 915 Setelah masuk ke dalam selat,
Siam, Melayu menerkam bulat,
sagur sebuah dikerumun lalat,
Burma terjun ke laut bersilat. เมื่อเข้าไปในช่องแคบ
สยามมลายูพุ่งเข้าตะครุบ
สาโง้อรลำเดียวโดนรุมยักกับแมลงวันตอม
พม่ากระโดดลงทะเลป้องกันตัว

916	Siam hendak merampas harta, dilarangnya habis orang semata, tiada siapa men(d)engar kata, berebut tak sempat sekejip mata.	สยามประสงค์จะปล้นทรัพย์สิน จึงสั่งห้ามผู้คนทั้งหมด แต่ไม่มีผู้ใดเชื่อฟังคำเขา แย่งกันไม่ถึงพริบตา
917	Boleh merampas terlalu suka mara bahaya tiada disangka orang Talibung datang celaka ditetak kawan dipungkurnya luka.	ได้ปล้นทรัพย์สินมากก็ดีใจมาก ไม่ได้คาดคิดว่าภัยอันตรายจะมาถึง คนตาบอดต้องประสบเคราะห์ร้าย โดนเพื่อนพินที่กั้นจนเป็นแผล
918	Serta luka berbuat marah, tetapi tiada ketahuan arah, pungkurnya sahaja boleh berdarah , sampai ke kaki semuanya merah.	ครั้นได้แผลก็ทำให้โกรธกัน แต่ไม่รู้ว่าโดนมาทางไหน ตะโพกเท่านั้นที่ได้แผลไป แดงฉานหมดตลอดถึงเท้า
919	Sudah luka baharulah senang, ramai merampas ada sejenisang, sudah selesai baharu terkenang, lalu menangkap Burma berenang.	ได้แผลแล้วจึงได้สงบลง ปล้นกันไกลהלในพริบตาเดียว เสร็จเรียบร้อยแล้วจึงนึกขึ้นได้ จึงไปจับตัวพม่าที่กำลังว่ายน้ำ
920	Salang pula ada sehari, Burma juga menyerahkan diri, dulapan buah be<r>layar mari, ke dalam selat mencebur diri.	ถัดจากนั้นอีกหนึ่งวัน พม่าได้เข้ามาอบตัวอีก แปดลำเรือแล่นกันเข้ามา พุ่งตัวเข้าไปในช่องแคบ
921	Dari Khelung berlayar datang, ia tiada kedengaran lotang, dua hari berperang sampai petang, sahaja nahas datang melintang.	จากเข้หลงแล่นเรือกันมา เขาไม่ได้ยินเสียงปืนโลดตัง สองวันที่สู้รบกันจนถึงเย็นค่ำ เป็นกรรมแท้แท้ที่เข้ามาขวาง
922	Dari sebelah Tanjung Jambu, ke dalam selat masuk menyerbu, tiada disangka di dalam kalbu, kawannya sudah meninggal kubu.	จากปากฝั่งตันฉุญฉิมบู พุ่งตัวลี้วเข้าไปในช่องแคบ ในใจเขาไม่ได้คาดคิด ว่าเพื่อนเขาทั้งค่ายไปกันแล้ว
923	Masuklah sagur <i>kedulapan</i> , bangunnya tiada malu dan sompan,	สาโธ่รทั้งแปดก็เข้าไปในช่องแคบ ดูท่าทางไม่อายและประหม่า

- tetunggul merual gemerlapan,
dayung sebanyak jari lipan.
- 924 Bangunnya tiada dikenalnya,
perahu lawan dengan kawannya,
Siam pun tampil dengan soraknya,
ke sagur Burma dihalanya.
- 925 Dari jauh mula pertama,
bangkit bersikap segala panglima,
supaya hebat dipandang Burma,
serta dibedil pula bersama.
- 926 Siam berdayung bertuar-tuaran,
membedil sagur bagai sasaran,
Burma memandang terlalu hairan,
apa pula demikian kebenaran.
- 927 Baharulah Burma sedarkan diri,
mengatakan lawan menerkam mari,
dengan sebentar datangnya ngeri,
sagur dipaling membawa<k> diri.
- 928 Tiada sempat ke laut lari,
Siam sudah meng(h)ampiri,
peluru menimpa tiada terperi,
terjun ke darat membawa<k> diri
- 929 Enam buah boleh ditangkap,
yang dua itu sedikit cekap,
lagi kecil[l] seperti kakap,
lepaslah lari ia serangkap.
- นคข36/บ930/ว1
- 930 Burma yang enam buah itu,
lari ke bukit tiada bertentu,
- ธงสัญลักษณ์ประจำเรือปลิวไสว
ไม้พายมากมายเหมือนกับตีนตะขาบ
- เหมือนกับว่าเขาไม่รู้จัก
เรือของศัตรูและเรือของเพื่อนเขา
สยามก็ยกพวกโห่ร้องไล่เขา
เขามุ่งตรงไปที่เสาธงของพม่า
- ตั้งต้นมาตั้งแต่ไกลไกล
แม่ทัพทั้งหลายตั้งหลักรอรับมือ
เพื่อพม่าจะได้เห็นว่ายิ่งใหญ่
ก็ยังปืนเข้าใส่พร้อมพร้อมกัน
- สยามจ้ำเรือพุ่งเข้าไปหา
ยิงใส่เสาธงร่าวกกับเป็นเหยื่อ
พม่าเห็นแล้วพากันฉงนเหลือ
ว่าความจริงนั้นเป็นอย่างไรแน่
- พม่าจึงได้มารู้สึกตัว
ว่าศัตรูกำลังรุกเข้าไปหา
ก็รู้สึกขยาดขึ้นมาอย่างฉับพลัน
จึงหันเสาธงกลับเพื่อเอาตัวรอด
- แต่ยังไม่ทันได้หนีไปทางทะเล
สยามก็เข้าประชิดตัวเสียแล้ว
กระสุนกระหน่ำใส่เกินที่จะเล่าได้
จึงกระโดดขึ้นฝั่งหนีเอาตัวรอด
- จับเรือมาได้จำนวนหกลำ
อีกสองลำนั้นคล่องตัวหน่อย
เพราะเป็นเรือขนาดเล็กเหมือนกากป
จึงหนีรอดไปได้ทั้งคู่
- พม่าอีกหกลำเรื่อนั้น
หนีขึ้นภูเขาไม่มีจุดหมาย

	tiada tertangkap barang suatu, habis lepas dari di situ.	จับไม่ได้แม้แต่ผู้เดียว ทุกคนรอดพ้นไปจากที่นั้น
931	Di darat Burma terlalu cekap, di dalam hutan ia mera(ng)kap[k], seorang pun tiada ada dapat ditangkap, hingga di<pe>rebut harta kelengkap.	บนบกพม่าคล่องตัวเหลือเกิน เขาพากันคลานเข้าไปในป่า จับตัวไม่ได้แม้แต่คนเดียว แม้แต่แย่งชิงทรัพย์สินวัสดุอุปกรณ์
932	Sagur yang enam diboleh sekarang, orang besar ada seorang, dilihat kenyataan terlalu terang, payung sakhlut merah berderang.	สาโฆ์รหกลำที่ได้มาตอนนี้ มีเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่อยู่ด้วยหนึ่งคน เห็นหลักฐานได้ชัดเจนมาก ร่มผ้าสักหลาดแดงเจิดจ้า
933	Banyak rampasan boleh di situ, sekalian yang ada di sagur itu, tiada terbawa<k> barang suatu, yang lepas pun badan mereka itu.	สิ่งที่ยึดมาได้จากที่นั้นมากมาย ก็เป็นทุกสิ่งที่มีอยู่ในสาโฆ์รนั้น เพราะไม่ทันที่จะนำติดตัวไป ที่ได้รอดไปนั้นคือตัวของพวกเขา
934	Daripada jenis meriam rentaka, senapang pun banyak tiada disangka, tombak, lembing ada belaka, berapa pula pekakas mereka.	นอกจากประเภทบาเรียมและปืนเร็นตากา ประเภทปืนยาวก็มีมากเกินคาด ทวนและหอกมีทั้งนั้น และที่เป็นอุปกรณ์อื่นอีกไม่รู้เท่าไร
935	Burma nan sudah kedatangan malang, lepas lari pun di Pulau Salang, jika ke tanah besar ia tergalang, bolehlah juga merangkak pulang.	พม่านั้นต้องรับเคราะห์อีกแล้ว เพราะหนีรอดไปอยู่ที่สาลัง หากติดค้างบนแผ่นดินใหญ่ คงสืบคลานกลับเมืองได้บ้าง
936	Akan sagur yang dua buah, sungguhpun lepas melayang arwah, tetapi boleh dibilang bertuah, seperti lepas dari dalam kawah.	สำหรับสาโฆ์รอีกสองลำ ถึงขวัญบินหนีหายได้โปรดก็จริง แต่ก็ถือว่ายังโชคดี ยังกับได้ขึ้นมาจากกระหะไบบัว
937	Ph(r)aya Pichai Songkram yang jadi panglima, pindah ke darat rakyat pun sama,	พระยาพิชัยสงครามซึ่งเป็นแม่ทัพ เคลื่อนทัพขึ้นบกพร้อมด้วยไพร่พล

- di kubu besar yang diperbuat Burma,
lainnya dibakar seperti huma.
- 938 Naik dengan hulubalang Krommakan,
perahunya habis ditinggalkan,
di laut tiada diberatikan,
Wazir berdua ditanggungan.
- 939 Ada pula khabar suatu,
tatkala melanggar di selat itu,
di darat pun Siam sampai bantu,
di boleh kubu Burma suatu.
- 940 Ketumbukan Ph(r)aya Pichai Intera,
dengan *Ph(r)aya Tot* bersatu kira,
dari Takua-tung membawa<k> tentera,
memintas dari belantara.
- 941 Diperbuat oleh Burma itu,
kubu di Kampung Kok Keloj satu,
hendak menahan angkatan di situ,
orang benua yang datang bantu.
- 942 Kubu itulah Burma pelihara,
dipukul Ph(r)aya Pichai Intera,
dengan selat berjauh antara,
senapang pun tiada kedengaran suara.
- นคช36/บ943/ว3
- 943 Kubu itulah konon diboleh,
ke selat pula Burma beralih,
ke selat pun sagur tiada dikeh,
ke dalam hutan membuang alih.
- 944 Demikianlah konon khabar dicetera,
entah sungguh entah pun ura,
- อยู่ที่ค่ายใหญ่ของพม่าสร้างไว้
ที่อื่นนั้นก็โดนเผาเป็นไรร้าง
- ขึ้นไปพร้อมนายกองกรมการ
เรือทั้งหมดถูกปล่อยทิ้งไว้
ไม่ได้ให้ความสนใจทางทะเลมาก
ปล่อยให้เป็นภาระของวาเชีรทั้งสอง
- ยังมีข่าวอีกหนึ่งเรื่อง
ว่าขณะเข้าโจมตีที่ช่องแคบนั้น
สยามก็ทันช่วยทางบกเต็มที่
และยึดค่ายพม่าได้หนึ่งค่าย
- กองกำลังของพระพิชัยอินทรา
คิดร่วมมือกับพญาทศ(โยธา)
นำทหารออกไปจากตะกั่วทุ่ง
ลัดเลาะข้ามดงฝ่าป่าพงไพร
- ที่พม่าสร้างขึ้นไว้นั้น
เป็นค่ายที่หมู่บ้านโคกกลอยหนึ่งแห่ง
เพื่อสกัดกองทัพ(สยาม)ที่นั่น
ซึ่งเป็นทัพหลวงที่เดินทางมาช่วย
- ค่ายแห่งนั้นที่พม่ารักษาไว้
ถูกพญา(พระยา)พิชัยอินทราเข้าโจมตีได้
ตั้งห่างกันแค่ระยะช่องแคบขวาง
ขนาดเสียงปืนแก่ปก็ไม่มีให้ได้ยิน
- ก็ค่ายนั้นเองที่ได้มา
พม่าจึงย้ายไปที่ช่องแคบกันต่อ
แต่ก็ไม่เห็นมีสาโฌร์ที่ช่องแคบ
ต้องเปลี่ยนเป็นหนีเข้าป่าแทน
- ข่าวที่ได้มาเล่าต่อก็คือเป็นเช่นนั้น
เป็นเรื่องจริงหรือเสียงลือไม่รู้แน่

- karena tiada dilihat ketara,
bedil pun tiada kedengaran suara.
- 945 Adapun Ph(r)aya Pichai Intera,
berhenti dengan segala tentera,
di kubu di dalam belantara,
menantikan Burma kalaukan mara.
- 946 Duduk pula berapa hari,
sukalah hati tiada terperi,
kawan pun banyak ke sana ke mari,
naik berjalan seluruh negeri.
- 947 Berjalan karena pergi menca<ha>ri,
daripada jenis makanan diri,
setengah menurut Burma yang lari,
di dalam hutan berindung diri.
- 948 Berapa orang ditangkap mari,
kepada Siam diserahkan beri,
tiba sagur berbalik mari,
hampir seratus layar pegari.
- 949 *Da[e]mi* dilihat sagur Burma,
gempar pula segala panglima,
kawan pun tiada seperti lama,
banyak ke darat tiada bersama.
- 950 Ph(r)aya Pichai Songkram sudah sehari,
naik ke darat melihat negeri,
habis semua Krommakan sendiri,
rakyat pun habis pergi menca<ha>ri.
- 951 Kepada Wazir kubu diserahkan,
dengan Raja Pangeran kedua berakan,
- เพราะไม่ได้ประจักษ์กับตา
เสียงปืนก็ไม่ดังให้ได้ยิน
- สำหรับพระยาพิชัยอินทรา
หยุดพักร่วมกับบรรดาทหาร
อยู่ในค่ายที่ตั้งอยู่ในป่ารก
คอยटकพม่าเผื่อว่าจะไปทางนั้น
- ได้อยู่ที่นั่นหลายวัน
ดีใจมากยากที่จะเล่าได้
เพื่อนก็ไปโน่นมานี่มากมาย
ได้ขึ้นไปเดินเล่นทั่วเมือง
- เดินไปเพื่อเสาะแสวงค้นหา
ชนิดที่เป็นอาหารให้กับตนเอง
บางคนออกไปตามพม่าที่หนีไป
ที่ซ่อนตัวอยู่ในป่าดงพงไพร
- ก็คนก็คนที่ถูกจับไปได้
ก็พาตัวไปมอบกับสยาม
จู่จู่สาโหล้ย้อนกลับมา
เห็นเป็นใบเรือเกือบร้อย
- ทันทีที่ได้เห็นเรือสาโหล้ยของพม่า
แม่ทัพทั้งหลายอลหม่านอีกหน
เพื่อนก็ไม่มีเหมือนก่อนหน้านี้
หลายคนขึ้นบกไม่ได้อยู่พร้อมหน้า
- พระยาพิชัยสงครามก็หนึ่งวันแล้ว
ขึ้นบกไปดูบ้านคูเมือง
ทั้งกรมการเองก็ไม่มีเหลือ
ราษฎรก็ออกไปหากินกันหมด
- ส่วนค่ายก็ถูกมอบแก่ชาวเซีร์
กับรามปาแงรันสองคนช่วยกัน

- Alo[Lua]ng Kamhaeng sama
ditinggalkan,
laut dan darat disuruh kawalkan.
- ปล่อยให้หลวงคำแหงอยู่ด้วย
และสั่งให้ดูแลทางทะเลและทางบก
- 952 Rakyat pun habis dibawa segala,
yang tinggal di kubu semuanya cela,
Raja Pangeran tinggalkan pula,
be<r>layar ke Sagu pergi menjala.
- ราษฎรทั้งหลายถูกพาไปด้วยกัน
ที่เหลืออยู่ในค่ายนั้นล้วนแต่ไม่สมประกอบ
ราณาปาแงรันก็ทิ้งไปอีกคน
เล่นเรือไปทอดแหที่สาธุ
- 953 Paduka Seri Raja yang sudah disudi,
ia pun tiada dari tadi,
ke Air Kelubi pergi mandi,
habislah ikhtiar kepada budi.
- ปาตุกาเสอริราณาที่ได้อาสาล้วน
ท่านก็ไม่อยู่ตั้งแต่ก่อนหน้า
ไปอาบน้ำที่อายเอ็รเกอลูปี
จึงหมดปัญญาที่จะคิดแก้ไข
- 954 Kawan pun banyak sangat ke darat,
menca<ha>ri rezeki berjalan melarat,
yang tinggal di perahu orang tak larat,
Wazir pun bangun sangat darurat.
- เพื่อนก็ยกขึ้นบกหลายคนเหลือเกิน
เดินเร่ร่อนแสวงหาปัจจัย
ที่เหลืออยู่ในเรือเป็นคนที่ย่อมนแรง
วาเซ็รก็เกิดอาการวุ่นวายใจมาก
- 955 Tambahan pula berapa orang,
serta kedua panglima perang,
dengan sekalian johan yang garang,
yang sudah dilihat di dalam berperang.
- ยิ่งกว่านั้นยังมีหลายคน
รวมทั้งแม่ทัพกับอีกสองคน
กับบรรดาทหารเอกผู้หาญกล้า
ที่เห็นมาแล้วเมื่อครั้งประจัญบาน
- 956 Dengan pegawai dan hulubalang,
disuruh payar ke belakang Salang,
dua puluh perahu dibilang,
menyekat Burma yang hendak pulang.
- สำหรับเจ้าหน้าที่และนายกอง
ให้ไปลาดตระเวนด้านหลัง(เกาะ)สาลัง
ที่นับได้ยี่สิบลำเรือ
สกัดพม่าที่จะย้อนกลับมา
- นคข37/บ957/ว1
- 957 Semata yang pergi sanak saudara,
yang sama mau<k> sakit dan mara,
disuruh keluar sambang segala,
sekarang tiada berketahuan kira.
- ที่ไปกันนั้นล้วนเป็นญาติโยมทั้งนั้น
ซึ่งพร้อมที่จะร่วมรับทุกข์และภัย
ถูกสั่งให้ออกลาดตระเวนทางทะเล
บัดนี้ไม่รู้ว่าจะคิดการณประการใด
- 958 Dikerah oleh Wazir yang 'ali[a],
disuruh tampil perahu segala,
- วาเซ็รผู้สูงเกียรติจึงได้รายงาน
ใช้ให้เรือต่างต่างออกไป

	atur berlabuh <i>di pintu</i> kuala, disuruh pasang meriam dan lela.	ทอดสมอเรียงกันที่ปากอ่าว สั่งให้ติดบาเรียมและปืนเลลา
959	Disuruh bedil bertimpa-timpa, selaku musuh sudah berjumpa, karena perahu sekalian hampa, supaya kawan datang menerpa.	สั่งให้ยิงปืนอย่างต่อเนื่อง ทำเป็นว่าได้ปะทะกับข้าศึกแล้ว เพราะว่าเรือเหล่านั้นว่างเปล่า เพื่อเพื่อนฝูงจะได้รับรุดกลับมา
960	Perahu yang ada sedikit kawan, disuruh oleh Wazir bangsawan, menolong perahu yang tiada berlawan, dayung beratur samakan haluan.	เรือที่มีเพื่อนอยู่น้อยคน วาเซิร์ผู้สูงศักดิ์ได้สั่งการให้ ช่วยเอาเรือที่ไม่ได้ออกไปสู้รบ เรียงไม้พายให้อยู่ในแนวเดียวกัน
961	Supaya hebat dipandang lawan, beratur nanti hendak melawan, membawa<k> syarat orang pahlawan, di mana diketahui tiada berkawan.	เพื่อให้ศัตรูได้เห็นความยิ่งใหญ่ จึงวางกำลังเป็นแนวรอรับมือสู้ ยึดมั่นตามวิถีความเป็นนักรบ เมื่อรู้ตัวแล้วว่าไม่มีเพื่อน
962	Terkejutlah Ph(r)aya Pichai Intera, Men(d)engar banyak bedil bersuara, berlari datang membawa tentera, berjalan langsung ke tepi segara.	พญา[พระยา]พิชัยอินทราตกใจมาก เมื่อได้ยินเสียงปืนดังจำนวนมาก ก็รีบนำทหารวิ่งกันมา และมุ่งตรงไปที่ริมทะเล
963	Raja ini lakunya garang, berjalan seraya mengarah orang, terkembang payung merah ber[n]derang, disuruh beratur di tepi karang.	เจ้าเมืองคนนี้ดูท่าทางท่านดุ ท่านเดินพลางกำกับคนพลาง กางร่มแดงสว่างเจิดจ้า แล้วสั่งให้วางแถวเรียงกันที่ริมโขดหิน
964	Burma pun sampai be<r>layar mari, perahu di selat dilihat pegari, sebuah kolek sulu diberi, melihat Melayu apakah peri.	พม่าก็เล่นเรือมาถึง ได้เห็นเรือที่ช่องแคบชัดเจน จึงให้กอลำหนึ่งไปสอดแนม ดูว่ามลายูอยู่อย่างไร
965	Kolek mari bertentangan kuala, habis dilihatnya perahu segala,	กอลำมาอยู่ตรงกันข้ามกับอ่าว เขาดูเรือจนทั่วทุกลำ

- dipandang di pantai merah bernyala,
lalu ia berbalik pula.
- มองไปที่ชายหาดเห็นแดงเจ็ดจำ
แล้วเขาจึงย้อนกลับไปใหม่
- 966 Berbalik ada sekejap mata,
sampai ke sagur dilihat nyata,
entahkan apa ia bercerita,
berlabuhlah habis sagur semata.
- กลับไปได้ราวพริบตาเดียว
ถึงสาโฆร์ได้เห็นชัดเจน
ไม่รู้ว่พวกเขาเล่าว่าอย่างไร
สาโฆร์จึงทออดสมทุกลำ
- 967 Tiadalah ia masuk ke mari,
takutkah ia atawa [atau] ngeri,
Wazir pun tiada terkeluari,
halnya sudah dinyatakan beri.
- เขาจึงไม่ได้เข้ามา
ไม่รู้ว่เขากลัวหรือว่ขยาด
ว่เชิรก็ไม่ได้ยกทัพออกไป
เรื่องนี้ได้แจ้งให้ทราบแล้ว
- 968 Ia berlabuh sampai malam,
tiadalah ia masuk ke dalam,
setelah bulan jatuh menyelam,
ke manakah *pula*<k> ia *merelam*.
- เขาทออดสมอยู่จนกระทั่งค่ำ
ก็ไม่ได้เข้าไปถึงด้านใน
จนกระทั่งดวงจันทร์หายลับไป
ก็ไม่รู้ว่เขาค้างคืนที่ไหนต่อ
- 969 Adapun akan Raja Pangeran,
bunyi meriam ia kedengaran,
memandang ke laut seraya hairan,
dilihatnya sagur labuh bertuaran.
- สำหรับรามปาแงรัน
ครันได้ยินเสียงบาเรียม
หันไปมองทะเลก็นึกสงสัย
ที่ได้เห็นสาโฆร์ทออดสมแน่นไปหมด
- นคช37/บ970/ว3
- 970 Setelah sagur dilihat ketara,
lalu ia berbalik si[e]gera,
sampai kembali dengan sejahtera,
perahu pun sudah beratur setara.
- ครันเห็นสาโฆร์ได้ชัดเจนดีแล้ว
ท่านจึงรีบตีกลับไปโดยเร็ว
กลับมาถึงได้โดยสวัสดิภาพ
เรือก็ถูกจัดเรียงให้เป็นแถวเรียบร้อย
- 971 Adapun akan Paduka Seri Raja,
sampai kembali waktu pun senja,
semogalah tiada jadi ke raja,
jika jadi menyesal sahaja.
- สำหรับปาตุกาเสอริรามปา
กลับมาถึงที่เมื่อเวลาเย็นลงแล้ว
หวังว่จะไม่มีเรื่องไปถึงเจ้านาย
หากเป็นเช่นนั้นคงได้แต่เสียใจ
- 972 Akan kawan perahu semua,
tatkala kedengaran bedilnya pelawa,
- ส่วนเพื่อนเรือทั้งหมด
ทันที่ได้ยินเสียงป็นดังเชิญชวน

- berlari seperti tiada bernyawa,
habis dibuang barang dibawa.
- กิริยวิ่งเหมือนกับไม่หายใจ
สิ่งที่ติดมือมาก็ทิ้งไปหมด
- 973 Semua berlari bersungguh hati,
seketika tiada lagi berhenti,
ke perahu hendak didapati,
serta sampai seolah mati.
- ทุกคนวิ่งกันจนสุดชีวิต
ไม่ได้หยุดแะแม้เพียงชั่วครู่
ต้องการไปให้ถึงที่เรือ
พอไปถึงที่เหมือนจะสิ้นใจ
- 974 Larinya itu tiada berketahuan,
masing-masing dengan keluan,
setengahnya itu berjumpa kawan,
terkejut *meng(g)embur* disangka lawan.
- ที่หนีกันไปอย่างไม่รู้ทิศทาง
ต่างคนต่างไปตามทางของตนเอง
บางคนนั้นเจอกับเพื่อนฝูง
ตกใจเพราะเข้าใจว่าเป็นศัตรู
- 975 Malam itu Jommarat pun mari,
sampai di waktu dinihari,
itupun terkejut tiada terperi,
disangkakan Burma melingkung negeri.
- ในคืนนั้น(พระยา)ยมราชก็มา
มาถึงเมื่อตอนเวลาเช้าตรู่
นั่นก็พาให้ตกใจไม่รู้จะเล่าอย่างไรแล้ว
เพราะเข้าใจว่าเป็นพม่ายกมาล้อมเมือง
- 976 Dilihat tanglung seperti bintang,
dipasangnya segenap perahu yang
datang,
mata memandang sangka pun datang,
Burma hendak membayar hutang.
- แลเห็นโป๊ะไฟราวกับดวงดารา
ติดไว้กับเรือทุกลำที่ยกมา
ได้เห็นกับตาแล้วคิดว่าต้องมา
พม่าจะมาชดใช้หนี้เก่า
- 977 disuruh sulu seorang tambatan,
perahu siapa yang kelihatan,
dikayuh masuk berdekatan,
dikenallah Jommarat empunya
angkatan.
- จึงสั่งให้ผู้ที่ไว้วางใจคนหนึ่งไปสอดแนม
เรือของผู้ใดที่เห็นอยู่
จึงพายเข้าไปให้ใกล้
จำได้ว่าเป็นกองทัพของ(พระยา)ยมราช
- 978 Setelah Ph(r)aya Jommarat mari,
perintah Burma dikhabarkan beri,
lalu disuruhnya berkemas diri,
esok hendak disuruh keluari.
- ครั้นพระยายมราชยกทัพมา
จึงนำเรียนเพื่อทราบถึงการกระทำของพม่า
ท่านจึงสั่งการให้เตรียมตัวพร้อม
พรุ่งนี้จะสั่งให้ยกทัพออกไป
- 979 Setelah pagi-pagi hari,
Burma hendak dikeluari,
- ครั้นถึงเวลาเช้าตรู่
เขาต้องการให้พม่าออกรบ

- ia pun sudah membawa<k> diri,
berhenti pula<k> beberapa hari.
- 980 Sembilan hari pula<k> berselang,
disuruh Jommarat pula berulang,
menurut Burma yang meninggal Salang,
di mana tempat ia menggalang.
- 981 Jika di perenggan ia berhenti,
disuruhnya pukul bersungguh hati,
apakala ia pulanglah pasti,
janganlah lagi dituruti.
- 982 Seratus perahu yang disuruhnya,
sebahagian Melayu, Siam setengahnya,

Phrak Surak Songkram panglima
besarnya,
Wazir juga jadi penganjurnya.
- 983 Anak Raja Ligor muda p[b]estari,
sayap kanan disuruhnya beri,
Nai Rit jadi sayap kiri,
Raja *Patani* membembari.
- นคข38/บ984/ว1
- 984 Raja Pangeran tiadalah mara,
bersama menurut Burma angkara,
tinggal diselat sambang segara,
berkeliling Salang disuruh pelihara.
- 985 Keluar pergi menurut Burma,
be<r>layar tiada berapa lama,
ke Selat Pak Cekok sampailah sama,
Takua-pa di situ juga bernama.
- แต่พม่าได้หนีเอาตัวรอดไปแล้ว
จึงต้องชะงักอีกหลายวัน
- ถัดจากนั้นมาอีกเก้าวัน
(พระยา)ยมราชจึงสั่งใหม่ว่า
ให้ตามพม่าที่ทิ้งไปจากสาละ
ว่าเขานำเรือไปเทียบที่ใด
- หากเขาหยุดพักที่ชายแดน
ท่านก็สั่งให้โจมตีสุดกำลัง
และหากว่าเขากลับไปแน่แล้ว
ก็จงอย่าได้ติดตามไปอีก
- เรือหนึ่งร้อยลำที่ท่านสั่งให้ไป
ส่วนหนึ่งเป็นมลายูและอีกครั้งหนึ่งเป็น
สยาม
พระสุระสงครามเป็นแม่ทัพใหญ่
และวาเชีรก็ยังเป็นกองหน้าอีก
- บุตรเจ้าเมืองลิทอร์ชายหนุ่มคนเก่ง
เขามอบหมายให้เป็นปีกขวา
นายฤทธิ์เป็นปีกซ้าย
เจ้าเมืองปัตตานีอยู่เคียงข้างด้วย
- ราณาปาแงรันนั้นไม่ได้มาด้วย
ก็ตามดูพม่ากระทำการร้าย
อยู่ที่ช่องแคบคอยตระเวนทางทะเล
ใช้ให้ดูแลรอบรอบสาละ
- ยกกำลังออกไปติดตามพม่า
แล่นเรือไปไม่ได้นานเท่าไร
ก็ถึงช่องแคบปากเจองะเภาพร้อมกัน
ที่นั่นมีชื่อว่าตะกั่วป่า

- 986 Burma pun tiada lagi berjumpa,
segenap tempat dilihat hampa,
disuruh kakap tiada alpa,
ke negerinya sudah ia menerpa.
ก็ไม่ได้เจอพม่าอีกเลย
ดูทุกแห่งแล้วเห็นว่าว่างเปล่า
สั่งเรือกากก็ไม่ให้ผลเรือ
เขารุดกลับเมืองของเขาแล้ว
- 987 Berhenti di Selat Pak Cekok itu,
Burma sudah dikakap tentu,
di peranggan tiada mereka itu,
sekalian sudah langsung dari situ.
แวะที่ช่องแคบปากเจอะเกะนั้น
ได้สอดแนมพม่าแน่แล้ว
ที่ชายแดนไม่มีพวกเขาอยู่
ทุกคนได้ผ่านพ้นไปจากที่นั่น
- 988 Setelah Burma tiadalah sudah,
*muafakatl*h sekalian berbagai madah,
pergi dan balik mana yang indah,
mana yang ada memberi faedah.
ครั้นไม่มีพม่าอยู่อีกแล้ว
เขาทั้งหลายจึงร่วมแสดงความเห็น
ว่าระหว่างไปและกลับอย่างไหนจะดีกว่า
และอย่างไหนที่จะให้ประโยชน์ได้
- 989 Berbagai pendapat dikeluarkan,
ada yang berbalik disukakan,
setengah tiada membenarkan,
ke peranggan hendak disampaikan.
จึงมีการเสนอนานาความเห็น
มีบางคนที่พอใจจะกลับ(บ้าน)
บางคนไม่อนุญาต
แต่ต้องการที่จะยกกำลังไปให้ถึงชายแดน
- 990 Karena sabda Ph(r)aya Jommarat,
disuruh turut ke sebelah barat,
hingga sampai ke perenggan berterat,
jika tak sampai kalau mudarat.
เพราะเป็นคำบัญชาของพระยายมราช
สั่งให้ติดตามไปทางทิศตะวันตก
ไปให้สุดเขตที่ชายแดน
หากไปไม่ถึงเกรงว่าจะยึดเยื้อ
- 991 Setengah mereka pula berkata,
Sungguhlah sabda demikian nyata,
tetapi hemat kepada kita,
pekerjaan jangan deberi leta.
คนเหล่านั้นบางคนก็กล่าวว่า
“แม้คำบัญชาเป็นเช่นนั้นก็จริงอยู่
แต่ตามความเห็นของเรา
อย่าให้งานของเราถูกตำหนิได้
- 992 Jika pergi kita ke sana,
Burma pun tiada apalah guna,
hingga *la[e]lah* semena-mena,
beras pelabur sahaja yang pana.
หากเราไปกันที่นั่น
พม่าไม่อยู่แล้วจะได้ประโยชน์อะไร
ได้แต่เหนื่อยหอบเสียเปล่า
สิ้นเปลืองข้าวสารเสบียงเท่านั้นเอง
- 993 Karena tentu bagai dipahat,
disuruh sudah pergi melihat,
เพราะมันชัดเจนราวกับไม้แกะสลัก
ที่ได้ไปดูมาแล้วตามคำสั่ง

- tiadalah sudah Burma puak jahat,
baik kembali beristirahat.
- 994 Tetaplah *muafakat* pada berbalik,
tiadalah lagi banyak ditilik,
berdayunglah keluar dari dalam bilik,
menuju Salang layar bergelek.
- 995 Barat laut keras ugahari,
perahu laju tiada terperi,
lagipun tiada apa dingeri,
sampai ke Salang di dalam dua hari.
- 996 Sampainya itu hari pun petang,
air timpas batur terentang,
ombak pun besar menimpa datang,
masuk tak boleh kalau terlentang.
- นคช38/บ997/ว3
- 997 Perahu yang kecil[l] lepaslah lalu,
segala yang besar berhentilah dahulu,
air pun pasang arus ke hulu,
berdayunglah masuk bertalu-talu.
- 998 Tunku Alang Naga perahunya sasa,
tetapi kawannya tiada biasa,
selat Pak Phrak tempat berjasa,
terlentang di batur nyaris binasa.
- 999 Anak perahunya rakyat ulu,
gelongnya tiada mengetahui lalu,
air pun pasang deras terlalu,
tiba hendak berdayung dahulu.
- 1000 Berdayung masuk seraya bersorak,
kelakuan seperti orang berarak,
- ไม่มีพวกผู้ร้ายพม่าอยู่อีกแล้ว
กลับไปพักผ่อนจะดีกว่า”
- ครั้นได้ตกลงแน่นอนว่าจะกลับ
ก็ไม่ทำนายให้มากความกันอีก
จึงพายเรือออกไปจากช่องแคบ
ใบเรือไหวโยกเยกมุ่งสู่สาละ
- ลมตะวันตกเฉียงเหนือพัดไม่แรงมาก
เรือได้แล่นฉิวเหลือที่จะกล่าว
กอบกับไม่มีอะไรที่จะต้องขยาดกลัว
จึงมาถึงสาละได้ภายในสองวัน
- มาถึงที่นั่นก็ตกเวลาเย็น
น้ำลดลงเห็นเนินดินขวางเป็นแนว
คลื่นก็ลูกใหญ่ซัดโถมเข้าใส่
เข้าไปไม่ได้เกรงว่าจะคว่ำ
- เรือลำเล็กผ่านพ้นไปได้
ลำใหญ่ใหญ่ทั้งหลายต้องหยุดกันก่อน
น้ำขึ้นกระแสน้ำไหลขึ้นไปทางใต้
จึงได้พายเรือตามตามกันไป
- เรือตนกูอลังนามีสภาพดีมาก
แต่เพื่อนเขานั้นยังขาดประสบการณ์
ช่องแคบปากพระเป็นที่อันตราย
เรือเกยกับเนินดินจนเกือบพังยับ
- ลูกเรือเขาเป็นเด็กบ้านนอก
คนกลุ่มเขาไม่รู้อะไรเลย
น้ำก็ขึ้นไหลเชี่ยวเหลือเกิน
มาถึงก็จะพายเรือออกไปก่อน
- พายเรือเข้าไปพร้อมกับส่งเสียงโห่ร้อง
ทำนิสัยยังกับเป็นขบวนคนแห่

- diperbuat mudah di Selat Pak Phrak,
perahu tersangkut *berguling garak*.
- 1001 Airnya deras jangan dibarang,
di selat itu ombak pun garang,
dihempasnya tiada lagi terlarang,
tiada tertolong oleh seorang.
- 1002 Bulan jatuh sinar pun kelam,
air pasang baharulah dalam,
segala batur semua *tengga[e]lam*,
habislah lepas masuk ke dalam.
- 1003 Setelah masuk sekaliannya,
ke dalam selat tempat mulanya,
yang lain tiada sakit sukarnya,
dengan selamat tiada bahayanya.
- 1004 Hari siang berhimpun ke darat,
pergi meng(h)adap Ph(r)aya Jommarat,
tiadalah suatu jadi mudarat,
sebab tak sampai ke perenggan barat.
- 1005 Dapatlah balik negeri Salang,
Burma pun habis berk[g]embur pulang,
tentulah tiada datang berulang,
tiadalah lagi berhati walang.
- 1006 Tetapi akan negeri Salang,
habis menjadi padang lalang,
perbuatan Burma bukan kepalang,
pulang menjadi hutan tualang.
- 1007 Segala daerah dilihat rata,
habis menjadi padang semata,
kampung dan rumah kubu dan kota,
suatu pun tiada kelihatan nyata.
- ทำเป็นง่ายกับช่องแคบปากพระ
เรือเกยติดสันดอนระเกะระกะ
- น้ำนั้นเชี่ยวอย่าได้ทำเป็นเล่น
ที่ช่องแคบนั่นคลื่นก็โหดมาก
โดนมันซัดโถมเข้าใส่ต้านกันไม่ไหว
ไม่มีใครสักคนช่วยเหลือได้
- พระจันทร์ลับแสงก็มีดมัว
น้ำขึ้นสูงน้ำจึงลึกได้
เนินดินทั้งหลายก็จมหมด
จึงสามารถผ่านเข้าไปด้านในได้หมด
- เมื่อเข้าไปได้หมดแล้ว
ก็ไปตั้งต้นกันในห้องแคบ
ต่างก็ไม่เจ็บไข้ตักยากแต่อย่างใด
มีความปลอดภัยและปราศจากภัยอันตราย
- ครั้นสว่างก็ขึ้นไปรวมตัวกันบนบก
เข้าไปหาพระยายมราช
ไม่มีสิ่งใดก่อให้เกิดความเสียหายได้
เพราะไปไม่ถึงเขตแดนทางด้านตะวันตก
- จึงได้เมืองสาละลังกลับคืนมาได้
พม่าก็กระจัดกระจายกลับไปกันหมด
แน่นอนว่าจะไม่มีการย้อนกลับมาใหม่
จึงไม่ได้กังวลใจอีกต่อไป
- แต่สำหรับเมืองสาละลัง
ได้กลับกลายเป็นทุ่งหญ้าคา
การกระทำของพม่าไม่ธรรมดา
ได้กลับกลายเป็นป่าทึบที่น่ากลัว
- ทั่วทุกถิ่นที่ได้เห็น
กลับกลายเป็นสนามทั้งนั้น
หมู่บ้านและเรือนที่อยู่ค่ายและกำแพงเมือง
ไม่มีสักอย่างให้ได้เห็นกันชัดชัด

- 1008 Dibakar tunu dipinasakan,
gajah dan kuda ditangkap makan,
tiadalah lagi yang ditinggalkan,
mafhumlah tiada tersuratkan.
ได้จุดไฟเผาทำลายให้พินาศ
ช้างและม้าถูกจับเอาไปกิน
ไม่มีอะไรเหลือไว้อีกเลย
เป็นที่รู้จักแล้วจึงไม่ได้เขียนไว้
- 1009 Anyor pinang ditebang Burma,
segenap kampung seperti (h)uma,
segala tanaman binasalah sama,
tiadalah lagi tersebut nama.
มะพร้าวและหมากโดนพม่าตัดโค่น
ทุกหมู่บ้านเป็นดังไร่ร้าง
พืชพันธุ์ทุกอย่างต้องพินาศไป
ไม่มีเหลือให้อะย้อชื่ออีกเลย
- 1010 Pohon cabai semua dibongkar,
dihimpun timbun semua dibakar,
tambahan sirih sampai ke akar,
ke dalam bumi ia selongkar.
ต้นพริกทั้งหมดถูกเขารื้อถอน
เอาไปกองรวมกันแล้วเผาไฟเกลี้ยง
ยิ่งที่เป็นพลูก็ถูกถอนรากถอนโคน
และยังคุ้ยขุดลึกถึงในดิน
- นคข39/บ1011/ว1
- 1011 Dilihat tiada lagi bersela,
hingga wat rumah berhala,
itu pun setengah bukan segala,
kebanyakan tiada juga berkala.
ได้เห็นแล้วว่าไม่มีอะไรอีกที่รอด
คงมีแต่ที่เป็นวัดและโบสถ์
นั่นก็เป็นบางส่วนหาใช่ทั้งหมดไม่
ส่วนใหญ่แล้วอยู่ในสภาพเก่ามาก
- 1012 Ayam itik semuanya tumpas,
seekor pun tiada lagi yang lepas,
sempurna sungguh Burma merampas,
ditinggalkan negeri umpama ampas.
ไก่เป็ดโดนเขาฟันหมด
สักหนึ่งตัวก็ไม่มีที่ได้รอด
พม่ากวาดได้เต็มທີ່จริงจริง
ทั้งเมืองไว้ยังกับเป็นกากขยาก
- 1013 Sungguhpun boleh berbalik negeri,
demikianlah ada sifat dan peri,
orang angkatan segala negeri,
hendak pulang tiada diberi.
แม้ว่าจะกลับเมืองได้แล้ว
แต่ลักษณะและเรื่องราวเป็นอย่างนั้น
คนของกองทัพจากเมืองต่างต่าง
จะกลับไปก็ไม่อนุญาต
- 1014 Disuruh oleh Ph[ra]ya Jommarat,
segala Siam naik ke darat,
membra(i)ki negeri kerja dibuat,
ke benua pun sudah dimaklumkan
surat.
พระยายมราชได้มีคำสั่ง
ให้สยามทั้งหมดยกกำลังขึ้นบก
ให้ทำการซ่อมแซมบ้านเมือง
และมีหนังสือถึงเมืองหลวงเพื่อทราบแล้ว

1015	Diatur suruh memba(i)ki negeri, kota diperbuat seperti bahari, bekerjalah tiada berhenti hari, serta menghimpun rakyat negeri.	ได้สั่งให้จัดการซ่อมแซมบ้านเมือง ให้สร้างกำแพงเมืองเหมือนอย่างเก่า ต้องทำงานอย่างไม่มีวันหยุด พร้อมกับต้องรวบรวมประชาชนในถิ่น
1016	Rakyat Salang barang yang ada, di dalam hutan purak puranda, lelaki perempuan tu<h>a dan muda, keluar mari seribu ada.	ประชาชนชาวสาละง์เท่าที่มีอยู่ กระจัดกระจายไปอยู่ในป่า ผู้ชายผู้หญิงทั้งแก่และหนุ่ม พากันออกมาราวหนึ่งพันคน
1017	Tetapi banyak cahar dan rengat, dengan kurus yang amat sangat, di dalam hutan duduk beringat, hidup pun sudah hilang semangat.	แต่ก็เป็นอหิวาต์และพิการกันมาก และผอมโซมาก อยู่กันอย่างระมัดระวังกันในป่า ถึงมีชีวิตอยู่แต่เสียชีวิตหมดแล้ว
1018	Disuruh duduk masing kampungnya, diberi pelabur makanannya, barang yang ke lain sudah perginya, ada juga balik setengahnya.	ได้สั่งให้แยกกันอยู่ตามแต่ละหมู่บ้าน และมอบสัมภาระและอาหารให้ด้วย สำหรับคนที่ไปอยู่ที่อื่นแล้วนั้น มีบางส่วนที่ย้อนกลับมาใหม่
1019	Tetapi belum juga kembali, Jommarat tiada juga pe<h>duli, sebab makanan tiada sekali, tiada tempat hendak dibeli.	แต่ก็ยังกลับมาไม่ถึง (พระยา)ยมราชก็ไม่ได้ใส่ใจ เพราะไม่มีอาหารอยู่ด้วย และไม่มีแหล่งที่จะซื้อมาได้
1020	Selama habis padi di padang, pintu rezeki sudah teradang, beras pun tiada barang seadang, hingga dimakan umbut serudang.	นับตั้งแต่ข้าวในนาหมดไป ประตูแห่งปัจจัยถูกสั่งปิดตาย ข้าวสารสักกระดั่งก็ไม่มี ได้แต่กินหัวสีเหลือง
1021	Segala mereka yang makan umbut, sungguhpun lari tulangnya lembut, banyak yang nanti di dalam kembut, halnya tiada lagi tersebut.	บรรดาคนที่รับประทานหัวสีเหลือง ถึงจะหนีไปได้แต่กระดูกไม่แข็งแรง หลายคนทีไปตายในหนองน้ำ จึงไม่มีเรื่องให้ได้กล่าวถึงอีกต่อไป
1022	Khabarnya dari dahulu kala, Salang nan belum pernah bercala,	ที่ได้รู้ข่าวมาว่าแต่ก่อนกาลนั้น สาละง์นั้นยังไม่เคยได้รับความเสียหาย

- sekaranglah baharu merasai bala,
habis jahanam tiada bergala.
- 1023 Segala Keling tu<h>a dan muda,
banyak juga yang lepas ada,
masuk ke hutan lari sepada,
duduk berhimpun menumbuk dada.
- นคช39/บ1024/ว3
- 1024 Yang diharap harta ditanam ,
daripada emas rial dan panam,
pekakas tembaga yang bersenam,
itupun sudah habis jahanam.
- 1025 Cina pun banyak hendak berlepas,
takutkan Siam pula merampas,
ada yang hilang sampai ke napas,
tiada sempat membakar kapas.
- 1026 Suku Melayu perahu angkatan,
sudah tentu dengan jabatan,
disuruh berkawal pihak lautan,
tiadalah kena kerja di daratan.
- 1027 Tetapi tiada diberi pulang,
disuruh duduk bertunggu Salang,
sementara musim sebelum hilang,
kalau Burma balik berulang.
- 1028 Serta menanti surat tera,
dari benua apakah kira,
tiadalah boleh kembali si[e]gera,
selagi belum tentu bicara.
- 1029 Pha[phra]ya Jommarat balik ke Trang,
di Salang ditinggal segala orang,
- ตอนนี้แหละจึงได้ลิ้มรสภัยร้าย
ว่าเสียหายยับเยินจนเชื่อมไม่ติด
- บรรดาคนกลิ้งทั้งแก่และหนุ่ม
หลายคนเหมือนกันที่รอดตัว
หนีเข้าไปในป่ากันหมด
ได้แต่นั่งรวมรวมทูปอกกัน
- ที่ฝากความหวังกับทรัพย์สินที่ฝังไว้
เป็นทองคำเงินเหรียญและเงินเฟื้อง
สิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นทองแดงแท้
นั้นก็เสียหายยับเยินจนหมดแล้ว
- จีนก็หลายคนต้องการหนีไป
กลัวโดนสยามปล้นทรัพย์สิน
มีบางคนถึงกับสิ้นลมหายใจ
เพียงช่วงระยะเผาสำลีไม่ทันมอด
- กองทัพเรือของพวกมลายู
ได้กำหนดหน้าที่ชัดเจนแล้ว
สั่งให้ดูแลในภาคพื้นทะเล
ไม่ต้องโดนทำงานบนภาคพื้นดิน
- แต่ไม่ได้รับอนุญาตให้กลับเมือง
ถูกสั่งให้อยู่ดูแลรักษาสาลัง
จนกว่าจะหมดฤดูลมมรสุม
เผื่อว่าพม่าจะย้อนกลับมาใหม่
- พร้อมทั้งรอรับสารตรา
จากเมืองหลวงว่าเป็นประการใด
จึงกลับไปเมืองทันทีไม่ได้
ตราบไต่ที่ยังไม่มีข้อตกลงที่แน่ชัด
- พระยายมราชกลับไปยังตรัง
ทั้งผู้คนทั้งหลายให้อยู่กันที่สาลัง

- hendak pulang semua dilarang,
tiada diberi pulang sekarang.
- จะกลับไปเมืองโดนห้ามกันทุกคน
ไม่ยินยอมให้กลับไปในช่วงนี้
- 1030 Sementara surat di benua mari,
disuruh duduk menunggu negeri,
lagi raja pun belum terdiri,
siapakah orang hendak diberi.
- กว่าสาสน์จากเมืองหลวงจะมาถึง
ก็ถูกสั่งให้เฝ้าดูแลเมือง
อีกทั้งยังไม่ได้แต่งตั้งเจ้าเมือง
แล้วจะมอบหมายให้ใครกัน
- 1031 Ph(r)aya Picai Songkram diletak dahulu,
tinggal di Salang jadi penghulu,
Jommarat mengangkat layar bertalu,
sekalian memandang berhati pilu.
- ตั้งพระยาพิชัยสงครามไปพลางก่อน
ให้เป็นหัวหน้าพำนักรอยู่ที่สาละ
(พระยา)ยมราชชักใบเรือขึ้นไม่รอช้า
ทุกคนได้เห็นพาให้ใจแป้ว
- 1032 Wazir tertanggung sambang segara,
hendak dibantah kalaukan cedera,
karena kerja sudah sejahtera,
digagah tahan dengan sengsara.
- วาเซียร์ต้องรับภาระลาดตระเวนสาคร
อยากจะขัดแต่เกรงว่าจะเสียหาย
เพราะงานการสงบเรียบร้อยดีแล้ว
ก็ทนอยู่ต่อไปด้วยความทุกข์ทรมาน
- 1033 Bersamalah dengan kapit timbalan,
serta segala handai dan taulan,
duduk bertunggu lebih sebulan,
di dalam perahu tiada berjalan.
- อยู่ด้วยกันกับผู้ช่วยและรอง
รวมทั้งมิตรสหายและผู้ร่วมทาง
คอยเฝ้าดูนานกว่าหนึ่งเดือน
อยู่แต่ในเรือไม่ได้ออกไปเที่ยวเลย
- 1034 Duduk pun dengan kemasyghulan,
karena sudah habis bekalan,
sehari-hari kawan berjalan,
menca<ha>ri rezeki hendak ditelan.
- อยู่ต่อไปก็อยู่ด้วยความเศร้าโศก
เพราะเสบียงไม่มีเหลือให้แล้ว
วันทั้งวันพรรคพวก(ลูกเรือ)ก็ออกเดิน
เสาะหาปัจจัยให้ได้กลืนกิน
- 1035 Beras pun tiada hendak dimakan,
pelabur tak sempat dihantarkan,
itupun digagah disabarkan,
sebab hendak menca<ha>ri kebajikan.
- ข้าวสารก็ไม่มีที่จะได้กิน
เสบียงอาหารไม่ทันที่จะได้ส่งไปให้
กระนั้นก็พยายามเข้มแข็งและอดทนไว้
เพราะต้องการหาคุณความดี
- 1036 Suatu pun tiada apa diboleh,
segenap kampung rata dika[e]lih,
habis dipapas Siam *jahiliah*,
suatu pun tiada lagi dipilih.
- ไม่มีอะไรสักสิ่งเลยที่ได้มา
เที่ยวเสาะหาไปทั่วทุกหมู่บ้าน
โดนสยามจิ้งเงากวาดเอาไปเกลี้ยง
ไม่มีสักอย่างที่เหลือให้เลือก

- 1037 Di negeri sudah diperbuat kota,
dengan papan dirapit semata,
ke[ga]lian timah dikoreknya serta,
akan memba[e]li alat senjata.
- ในเมืองได้สร้างกำแพงเมืองแล้ว
ใช้ไม้กระดานตีชิดจนตลอด
ทั้งยังได้ขุดเจาะตีบุกขึ้นมาด้วย
สำหรับซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์
- นคข40/บ1038/ว1
- 1038 Sebelum datang surat benua,
Salang pun belum datang ketua,
lagi belum berhimpun *kerua*,
Wazir disuruh pulang semua.
- ก่อนที่สาสน์จากเมืองหลวงจะมาถึง
สาลังก็ยังไม่มียี่หวหน้า
อีกทั้งครัวเขลยก็ยังไม่มารวมกันไม่ได้
วาเซียร์ได้รับคำสั่งให้ทุกคนกลับได้
- 1039 Surat Jommarat datang berulang,
kepada P(hra)ya yang tinggal di Salang,
Melayu sekalian disuruh pulang,
karena musim sudahlah hilang.
- หนังสือของ(พระยา)ยมราชมีมาอีกครั้ง
ถึงพระยาซึ่งยังอยู่ที่สาลัง
สั่งให้มลายูทั้งหลายกลับไปได้
เพราะฤดูมรสุมผ่านพ้นไปแล้ว
- 1040 Setelah surat datang begitu,
dibenar(kan) pulang ketika itu,
perintah Salang belumlah tentu,
apakah peri mereka itu.
- ครั้นหนังสือมีมาอย่างนั้น
จึงอนุญาตให้(มลายู)กลับไปในบัดเดี๋ยวนั้น
สภาพของสาลังยังไม่รู้จะเป็นอย่างไร
พวกเขาเหล่านั้นจะเป็นอย่างไรกัน
- 1041 Be<r>layar pulang dengan bersi[e]gera,
seperti lepas dari dalam penjara,
tetapi lapar terlalu tentera,
beras tiada dapat dikira.
- แล่นเรือกลับไปโดยเร็ว
ราวกับถูกปล่อยออกจากที่คุมขัง
แต่ทหารหิวโหยเหลือกำลัง
ไม่สามารถคิดหาข้าวสารมาได้
- 1042 Be<r>layar tiada dilengahkan,
Jommarat hendak didapatkan,
beras hendak dipintakan,
barang yang boleh hendak dimakan.
- กางใบเรือกันไปโดยไม่รอช้า
จะเข้าหา(พระยา)ยมราชให้ได้
จะต้องขอข้าวสารมาไว้
รวมทั้งสิ่งที่จะนำมาบริโภคได้
- 1043 Sampai ke Trang singgah setala,
mendapatkan Jommarat bermohon
pula,
serta dipinta makanan segala,
ia pun memberi tiada gendala.
- ถึงตรังก็แวะลงกันเป็นแถว
เข้าพบ(พระยา)ยมราชเพื่อขออำนาจ
พร้อมกับขออาหารมา
ท่านก็ให้ไปไม่มีสิ่งใดขัด

- 1044 Setelah beras diboleh sudah,
be<r>layarlah pulang menuju Kedah,
dari tengah hendak diredah,
qasad hendak mengambil mudah. ครั้นได้รับข่าวสารไปแล้ว
ก็เล่นเรือกลับมุ่งสู่เกอดะฮ์
อยากจะฝ่าไปจากตรงกลาง
ด้วยเจตนาจะหาทางที่สะดวกง่าย
- 1045 Di belakang Talibung dipukul re[i]but,
barat tepat ombak berkabut,
putuslah habis sauh dan bubut,
di sini nyaris nyawa tercabut. ด้านหลังตาสีบงโดนพายุลมกระหน่ำ
ลมตะวันตกคลื่นมีดมัว
สมอและเชือกตรึงใบเรือขาดหมด
ชีวิตเกือบจะถูกปลิดทิ้งตรงนี้
- 1046 Nyaris bernahas pula di situ,
perahu hendak naik ke batu,
sauh pun tiada barang suatu,
hendak be<r>layar langkah pun mutu. เกือบจะโชคร้ายอีกแล้วที่นั่น
เรือจะเกยขึ้นบนโขดหิน
สมอก็ไม่มีเหลือแม้สักชิ้น
จะเล่นต่อไปดูท่าจะอันตราย
- 1047 Sa-eng habis berpecah belah,
menurut nasib perintah Allah,
ikut ikhtiar masing-masinglah,
sehari semalam merasai lalah. เพื่อนฝูงแตกกระเจิงกันไปหมด
ไปตามชะตาที่อัลลอฮ์ทรงกำหนด
ไปตามยถากรรมของแต่ละคน
ต้องเหนื่อยหอบกันหนึ่งวันหนึ่งคืน
- 1048 Ghurab Wazir hampirkan kala,
seperti tiada dapat dibela,
sauh pun sudah putus segala,
hendak berlayar kemudi pun cela. ซูฮร็อบของวาเซียร์เกือบร้าว
เหมือนกับไม่ได้ดูแลรักษา
สมอก็ขาดหมดแล้วทั้งนั้น
จะกางใบเรือเล่นต่อไปทางเสือก็ชำรุด
- 1049 Semogalah sauh besi suatu,
dilabuh tahar semalaman itu,
sudah hampir terhempas ke batu,
seorang tak dapat bantu mem(b)antu, ดีที่มีสมอเหล็กอันหนึ่ง
ซึ่งทอดทิ้งไว้ตลอดทั้งคืนนั้น
เกือบฟาดกับก้อนหินเสียแล้ว
สักคนก็ไม่อาจจะช่วยเหลือกันได้
- 1050 Lintar pula melo(n)tar cakera,
di tiang topang kena bergahira,
tetapi Allah Ta'ala memelihara,
perahu dan orang tiada bermara. ฟ้าแลบและยังขว้างกงจักรให้อีก
โดนเข้าเต็มทีตรงไม้ค้ำถ่อ
แต่อัลลอฮ์มหาสูงส่งทรงคุ้มครองรักษา
เรือและคนจึงไม่ได้รับอันตราย
- นคช40/บ1051/ว3
- 1051 Dengan tolong Rabbu'l-'Izzati, ด้วยความช่วยเหลือจากมหาประเสริฐยิ่ง

- lagi belum janjikan mati,
ombak dan angin sedikit berhenti,
lalu didayung bersungguh hati.
- 1052 Setelah hari sudahlah siang,
langkah yang mutu boleh bergoyang,
diangkat layar bertengah tiang,
haluan menuju ke *Pulau Liang*.
- 1053 Dengan dayung ditolong lasa,
karena kemudi sudah binasa,
ditolong Allah Tuhan yang esa,
ke *Pulau Liang* disampaikan paksa.
- 1054 Membaiki kemudi sauh dikira,
siaplah sudah segala perkara,
sa-eng pun tiada siapa yang cedera,
be<r>layarlah pula dengan sejahtera.
- 1055 Allah Ta'ala memberi rahmat,
serta syafa'at Nabi Muhammad,
anbia, aulia yang keramat,
be<r>layar pulang dengan selamat.
- 1056 Be<r>layarlah dengan suka dan ria,
tiadalah suatu mara dan bahaya,
seperti orang hari raya,
tiada membawa<k> nama yang sia-sia.
- 1057 Pulau Langkawi disinggah sama,
tetapi tiada di sana lama,
be<r>layarlah sambil bercengkerama,
sampai ke Kedah dengan saksama.
- 1058 Berdayung masuk ke dalam kuala,
angkatan membedil meriam dan lela,
- ยังไม่ถึงคราวสัญญาแห่งความตาย
คลื่นและลมได้สงบลงนิดหน่อย
จึงได้พายเรือไปกันอย่างเต็มที่
- เมื่อวันสว่างแล้ว
สามารถเคลื่อนผ่านพ้นช่วงที่อันตรายได้
จึงชักใบเรือขึ้นไปครึ่งเสา
เรือพายหน้ามุ่งสู่เกาะเลียง
- พายเรือไปอาศัยไม้ค้ำแพช่วย
เพราะหางเสือพังพินาศแล้ว
เอกอัลลอฮฺทรงเมตตาช่วยเหลือ
จึงสามารถบังคับเรือไปถึงเกาะเลียง
- ได้จัดการซ่อมหางเสือและสมอ
จนเสร็จเรียบร้อยดีทุกอย่าง
เพื่อนฝูงก็ไม่มีใครได้รับบาดเจ็บ
จึงเล่นเรือต่อไปด้วยความปลอดภัย
- อัลลอฮฺมหาสูงส่งทรงประทานความเมตตา
และความช่วยเหลือของนบีผู้ห่มมิดา
ตลอดจนนบีและผู้ทรงศีลอันพิสุทธิ์
จึงได้เล่นเรือกลับไปโดยสวัสดิภาพ
- เล่นเรือไปด้วยความสนุกสนานร่าเริง
ปลอดภัยอันตรายและภัยพาล
เหมือนกับคนฉลองวันตรุษ
ไม่ได้นำชื่อเสียงที่เปล่าประโยชน์
- ได้แวะที่เกาะลังกาวีด้วย
แต่อยู่ที่นั่นได้ไม่นาน
เล่นเรือไปด้วยความบันเทิงใจ
ไปถึงเกอดะฮ์ได้อย่างระมัดระวัง
- พายเรือเข้าไปในอ่าว
กองทัพยิงบาเรียมและปืนเลลา

	dinaikkan bendera perahu segala, tetunggul kota dinaikkan pula.	ได้ชักธงประจำเรือของทุกลำ ต่อจากนั้นก็ชักธงประจำเมือง
1059	Habislah masuk perahu angkatan, sekalian berlabuh betul jambatan, segala pegawai naik ke daratan, masuk meng(h)adap Paduka Sultan.	เรือของกองทัพเข้าไปหมด ทุกลำได้ทอดสมออยู่ตรงสะพาน บรรดาเจ้าหน้าที่พากันขึ้นบก เข้าเฝ้าปาตุกาสุลต่าน
(2.4) เกอดะฮ์หลังสงคราม บทที่ 1060-1077		
1060	Di peng(h)adapan hadir sultan p[b]estari, diadap segala pegawai menteri, Wazir pun naik menyunjung jari, ditegur baginda manis berseri.	สุลต่านผู้รื่องนามเสด็จออก ณ ท้องพระโรง มีเจ้าหน้าที่เสนาบดีทั้งหลายรอรับเสด็จ วาเซิร์ก็เข้าเฝ้าและยกมือขึ้นเหนือศีรษะ ถวายบังคม พระองค์ทรงปฏิสันถารด้วยอย่างไพเราะ
1061	Segala pegawai meng(h)adap belaka, ditegur baginda dengan manis muka, Serta bertanya khabar mereka, Daripada jenis masyghul dan duka.	บรรดาเจ้าหน้าที่เข้าเฝ้าด้วยทั้งนั้น พระองค์ทรงปฏิสันถารด้วยพระพักตร์ที่เป็น ไมตรี พร้อมทั้งทรงมีพระกระแสรับสั่งถามถึงข่าว คราวของพวกเขา ที่เป็นเรื่องเศร้าและเรื่องทุกข์
1062	Habis dimaklum segala pengetahuan, ikut masing-masing kelakuan, perintah kedudukan segala kawan, serta perintah masa melawan.	ได้กราบบังคมทูลทุกเรื่องราว ตามแต่ลักษณะของตัวบุคคล ถึงสภาพความเป็นอยู่ของแต่ละคน ตลอดจนการปฏิบัติตนขณะสู้รบ
1063	Suka baginda yang maha mulia, memandang segala hamba dan sahaya, oleh tiada suatu bahaya, segala kerja sekaliannya jaya.	พระองค์สุลต่านทรงปีติยินดียิ่ง ที่ทรงทอดพระเนตรปวงประชาและพระ สหาย ไม่ได้รับภัยอันตรายใดใด การงานทั้งหลายก็สัมฤทธิ์ผลทุกประการ
1064	Sebab kerja di negeri Salang, kebaktian Wazir tinggi terjulang,	เป็นเพราะว่างานที่เมืองสาลัง เป็นความภักดีอันสูงส่งของวาเซิร์

- jika di sana tiada terbilang,
Kedah pun hampir dirundung malang.
- หากไม่นับเรื่องทางโน้นเป็นอย่างดี
เกอดะฮ์ก็เกือบต้องรับเคราะห์กรรม
- นคข41/บ1065/ว1
- 1065 Karena Siam menaruh pingitan,
ditukas akan Paduka Sultan,
dikatanya hendak berbuat kejahatan,
dengan Burma suatu *per<a>buatan*.
- เพราะสยามผูกใจระแวงแค้น
จึงใส่ความปาตูกาสุลต่าน
กล่าวหาว่าจะก่อการอันชั่วร้าย
จะกระทำบางเรื่องร่วมกับพม่า
- 1066 Daulat baginda tajalli,
semoga bersungguh Wazir menghuli,
angkatan Burma patah sekali,
Negeri Salang dapat kembali.
- ด้วยพระกฤดาธิการของพระองค์โดยแท้
วาเซียร์จึงบดขยี้ข้าศึกได้เต็มที่
กองทัพพม่าแตก
และได้เมืองสาลังกลับคืนมา
- 1067 Suku Siam di belakang mengerang,
pasukan Melayu masuk berperang,
pekerjaan sangat cerah dan terang,
pingit Siam hilanglah berang.
- พวกสยามแนวหลังครวญคราง
กองทหารมลายูยกเข้าไปรบ
ทำงานอย่างเห็นได้ชัดและโปร่งใสมาก
ความเคียดแค้นที่ฝังใจสยามจึงมลายหายสิ้น
- 1068 Dikurnia Allah Tuhan rabbani,
meninggikan daulat duli sultani,
jika tiada sebab begini,
hampirlah Siam mangkar ke sini.
- ด้วยอาณูภาพของอัลลอฮ์ทรงดลบันดาล
ให้พระกฤดาธิการได้ฝ่าละอองฯยิ่งสูงขึ้น
หากไม่ใช่เพราะมีเหตุการณ์ดังนี้
สยามอาจบุกเข้ามาโจมตีถึงที่นี่
- 1069 Kerja Wazir bersungguh hati,
dilihat Siam sematanya pasti,
pingit dan tukas jadi berhenti,
berbalik timbul nama ke bakti.
- วาเซียร์ได้ทุ่มเทกำลังกับงานเต็มที่
สยามได้เห็นทั้งหมดและมั่นใจแล้ว
ความระแวงสงสัยและการใส่ความจึงสิ้น
แต่กลับได้ชื่อว่าเป็นผู้กักดี
- 1070 Siam pun sangat memuji-muji,
pekerjaan Melayu bagai disuji,
tiada suatu dilihat yang keji,
laksana emas sudah teruji.
- สยามก็มักยกย่องสรรเสริญ
ปฏิบัติการของมลายูเหมือนกับลงใจ
ไม่มีสิ่งใดเลยที่เห็นว่าน่าตำหนิ
ประดุจดังทองคำที่ผ่านการพิสูจน์แล้ว
- 1071 Perintah Wazir semua kelihatan,
tiada dilihat suatu kejahatan,
- ปฏิบัติการของวาเซียร์ทั้งหมดทุกคนเห็น
ก็ไม่เห็นว่ามี ความชั่วอันใด

- dengan sebenar segala perbuatan ,
hilanglah segala fitnah asutan.
- 1072 Pekerjaan baginda tiadalah cela,
dikerja oleh Wazir yang 'ali[a],
menjadi kebajikan kerja segala,
kepada Siam terpuji pula.
- 1073 Sangatlah suka sultan p[b]estari,
oleh terpelihara seisi negeri,
dika[u]runia baginda nyata pegari,
kebaktian Wazir balas diberi.
- 1074 Duli baginda *mele[i]mpahkan* derma,
kepada Wazir dialih nama,
sahaja *dipacang* dari selama,
tambahan bakti memecahkan Burma.
- 1075 Dialih gelar jadi Bendahara,
pembalas duli Makota Indera,
karena kerja boleh sejahtera,
serta negeri pula terpelihara.
- 1076 Paduka Seri Raja digelar sama,
Dika[u]runia nama Wazir yang lama,
ia pun benih bukan menjelma,
lagi berbakti melawan Burma.
- 1077 Wan Kh[H]anqfi bangsawan muda,
ia pun sama dika[u]runia baginda,
sebab kebakti(an) kelihatan ada,
digelar nama Maharaja Adinda.
- ทุกอย่างทำไปด้วยความจริงจัง
การกล่าวหาและยุ่งจึงหมดไป
- พระราชกิจของพระองค์ไม่บกพร่อง
เพราะว่าเชื้อสูงสุดรับสนองดำเนิการ
ทำให้งานทุกอย่างเป็นมงคล
ทำให้สยามได้รับการสรรเสริญอีกด้วย
- สุดตื้นเรื่องเดชทรงปีติยินดียิ่ง
ด้วยพสกนิกรทั้งเมืองได้รับการคุ้มครอง
ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณขัดแจ้ง
ความภักดีของวาเชื้อต้องได้รับการตอบแทน
- พระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ
โปรดฯ ทรงเปลี่ยนนามวาเชื้อให้
ซึ่งก่อนนี้ถูกรังไวนาน
ข้ายังมีความดีในการดีทัพพม่าจนแตก
- ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเป็นดาฮารา
เป็นบำเหน็จตอบแทนจากมาโกฏาอินเดอร่า
เพราะได้ปฏิบัติงานอย่างราบรื่นมา
และสามารถปกป้องรักษากันเมือง
- ปาตุกาเสอริราม่าได้รับฐานันดรศักดิ์
ได้รับพระราชทานนามแทนวาเชื้อคนก่อน
ท่านก็มีไขหน่อเนื้อที่เพิ่งเกิดใหม่
อีกทั้งได้ทำความดีสู้รบกับพม่า
- วันฮานาฟิขุนนางหนุ่ม
ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณเช่นกัน
เพราะมีความดีเป็นที่ประจักษ์
ได้รับฐานันดรศักดิ์เป็นมาฮารามาอาดินดา

ส่วนที่สาม

ปิดเรื่อง

ความในใจของกวีเกี่ยวกับการเขียน นสรม

บทที่ 1078-1102

นคช41/บ1078/ว3

1078	Sebab diperbuat syair ikatan, supaya kerja nyata kelihatan, tetapi cara pandang dan hutan, tiada manis sejak sebutan.	เหตุที่เรียงร้อยผูกคำเป็นฉาอิร เพื่อจะได้มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ แต่เป็นวิถีของท้องทุ่งและพงไพร สำนวนกลอนไม่ไพเราะหวานซึ่ง
1079	Sekadar maklum duli makota, perintah hamba sahaya semata, masing kerja baik dan leta, barang perintah di situlah nyata.	เพียงเพื่อกราบทูลธุลีมาโกฎาทรทราบ ปฏิบัติการของบรรดาข้าราชการทั้งอง ทั้งที่เป็นงานดีและที่น่าตำหนิ สิ่งที่ทำไ้ได้เห็นชัดเจนตรงนั้น
1080	Sebab pun kisah dinyatakan ini, supaya suka yang berani, barang yang culas kerja di sini, kemudian kalau takutnya fani.	สาเหตุที่ได้สาธยายเรื่องนี้ เพื่อวีรชนจักได้ปลื้มปิติยินดี หากผู้ใดที่เกี่ยงเกียงงานตรงนี้ เผื่อว่าต่อไปจะได้หายกลัว
1081	Jika dibaca di tengah <i>maalak</i> , segala pahlawan bertambahlah galak, segala yang takut mau ditolak, kemudian lagi beranilah pula<k>.	หากได้อ่านท่ามกลางคนหมู่มา เหล่านักรบต้องฮึกเหิมมากขึ้น บรรดาที่ขลาดกลัวและต้องการบอกปิดคั้น อาจกลับกล้าขึ้นได้ในคราวหลัง
1082	Segala cetera perkataan beta, tiada sekali berbuat dusta, daripada baik atawa leta, seperti mana penglihatan mata.	เรื่องต่างๆที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึง ไม่ได้สร้างความเท็จเลย ทั้งที่เป็นเรื่องดีหรือเรื่องเลว ก็เป็นไปดังประจักษ์กับตา
1083	Didengar, dilihat, kelakuan pun serta, barang yang ada dilihat nyata, semuanya dengan sebenar dikata, Siam, Melayu disebut semata.	สิ่งที่ได้ยินได้เห็นรวมทั้งนิสัยใจคอ สิ่งที่มีให้เห็นชัดเจนนั้น ทั้งหมดเป็นความจริงตามที่บอก สยามมลายูถูกกล่าวถึงทั้งนั้น

1084	Tengah enam bulan meninggal negeri, pergi ke Salang menyiksa diri, adapun tiada diperoleh[an] diri, hingga inilah disurat mari.	ห้าเดือนครึ่งที่ลาจากปัตภูมิ ไปทรมานสังขารกันที่สาลัง ที่ได้กับตัวเองไม่มีอะไรสักอย่าง มีแต่อาอีนี่เท่านั้นที่มีมา
1085	Selama menanggung kerja di Salang, sehari-hari tiada berselang, ke ghurab Wazir beta berulang, men(d)engar kira pegawai hulubalang.	ตลอดเวลาที่รับภารกิจที่สาลัง ในแต่ละวันไม่ได้ว่างวัน ข้าต้องไปมาที่ฐูรรับของวาเซียร์ ไปฟังข้อหาหรือของเจ้าหน้าที่และนายกอง
1086	Daripada mula meninggal negeri, beta bersama pergi dan mari, tiada bercerai barang sehari, jadilah diketahui sekalian peri.	ตั้งแต่เริ่มลาจากทั้งเมืองไป ข้าได้ร่วมทางไปมาด้วยกัน ไม่ได้แคล้วคลาดแม้เพียงหนึ่งวัน จึงได้รู้ทันทุกเรื่องดังกล่าวนี่
1087	Di belakang Wazir beta mengikut, hingga malam baharulah bangkut, pulang ke perahu ikatan diragut, akan peng(h)ibur hati yang takut.	ข้าฯคอยติดตามข้างหลังวาเซียร์ จนค่ำลงแล้วจึงได้หยุด กลับไปเที่ยวแล้วบรรจงผูกคำ เพื่อสร้างขวัญกำลังใจที่ขาดกลัว
1088	Beta pinta maafkan pula, kepada <i>tuan</i> penghulu segala, perbanyakkan ampun ke atas kepala, barang yang ada khilaf dan cela.	ข้าฯ ขออภัยด้วย ต่อบรรดาท่านผู้นำ โปรดอภัยแก่ข้าให้มาก หากว่ามีสิ่งใดผิดพลาดและบกพร่อง
1089	Karena beta yang amat hina, kawan pun tiada sangat berguna, daripada hamba sultan yang ghana, mari ke Salang bersamalah kena.	เพราะข้าฯเป็นผู้น้อยและด้อยต่ำมาก จะเป็นเพื่อนด้วยกันก็ไม่มีประโยชน์ เนื่องจากเป็นข้าฯหลวงในสุลต่านผู้สูงศักดิ์ จึงต้องให้มายังสาลังด้วยกัน
1090	Ke Salang dibawa<k> seperti jangkar, sementara (tiada) rotan diambil akar, bukannya 'amil bukannya lasykar, nama pun hendak disebut sukar.	โดนพาไปสาลังกันเป็นพรวน กว่าจะได้หวายก็เอารากไปก่อน หาใช่เป็นผู้บริหารเถาเป็นทหาร จะขานนามก็แสนยากลำบาก
1091	Lagi penuh bebal dan cela, terlebih daripada makhluk segala,	ทั้งยังได้เง่าและบกพร่อง เกินกว่ามนุษย์บรรดามี

	jahil dan dosa berapa pula, harap diampun hak Ta'ali[a].	ที่เขลาและบาปอีกมากมาย หวังว่าอัลลอฮฺทรงอภัย
นคข42/บ1092/ว1		
1092	Tamatlah sudah ikatan Salang, daripada pergi sampai ke pulang, tiadalah lagi yang berselang, sematanya habis sudah dibilang.	กวีนิพนธ์เรื่องสาละงับลงแล้ว ตั้งแต่ยาตราทัพไปจนกลับมาถึง ไม่มีอีกแล้วที่เว้นว่างไม่กล่าวถึง เรื่องทั้งหมดนั้นได้แจ้งจนสิ้นแล้ว
1093	Segala kisah yang <i>disuarah</i> , seperti pelita yang amat cerah, yang terpuji manis anjerah, barang terkeji semuanya marah.	ทุกเรื่องราวที่ได้สาธยายไป เปรียบได้ดั่งตะเกียงที่แสนสว่าง ใครได้รับคำชมก็เบิกบานแจ่มใส ใครโดนเขาตำหนิก็เคืองขุ่นกันทุกคน
1094	Jika dimarahpun apatah daya, tetapi dengan perintah dia, pinta maaf apalah sahaya , jangan disampaikan kepada bahaya.	ถึงโดนเขาดูว่าจะทำอย่างไรได้ แต่ก็เป็นไปตามที่เขาสั่งการ ขอภัยด้วยเถิดสหายเอ๋ย อย่าได้ถึงกับต้องเป็นอันตราย
1095	Wa salla'Liah 'ala khairi khalqih, Muhammadin wa 'ala alihi, wa ashabihi wa azwajihi, 'alaihi ajma'in wa ummatihi.	และอัลลอฮฺทรงคุ้มครองสรรพสิ่งของ พระองค์อย่างดีที่สุด นบีมุหัมมัดศอลาและครอบครัวของท่าน ต่อท่านเหล่านั้นและต่อศาสนิกชนของท่าน และบรรดาสหาย ตลอดจนบรรดาภรรยาของท่าน
1096	Wa'al-Mu'minat wa'al-Mu'minin, wa'al-Muslimat wa'al-Muslimin, bi Rahmatika ya-arhama ar-Rahimin, wa'l-hamduli'Llahi Rabbi al 'Alamin.	และบรรดาผู้ศรัทธาทั้งสตรีและบุรุษ และมุสลิมทั้งสตรีและบุรุษ ด้วยพระกรุณาแห่งอัลลอฮฺผู้ทรงเมตตา และขอสรรเสริญต่ออัลลอฮฺเจ้าแห่งโลกนี้ และโลกหน้า
1097	Al-hamduli'Llahi syukurkan rahmat, yang dikurniakan Nabi Muhammad, 'arif dan bijak terlalu amat, pandai memelihara segala umat.	บรรดาคำสรรเสริญของเรามีแด่อัลลอฮฺ ผู้ทรงประทานพรให้นบีมุหัมมัดฯ ให้รอบรู้และสามารถมากเหลือเกิน และรู้จักคุ้มครองปกป้องพสกนิกร

1098	lalah nabi khatami al-anbiya, ' dikurnia Allah Tuhan yang kaya, taufiq hidayah <i>limpah</i> bahagia, jadilah ismunya terlalu mulia.	ท่านคือนบีสุดท้ายแห่งนบี ที่อัลลอฮ์ผู้ทรงอำนาจประทานมา ความช่วยเหลือและความผาสุกมากล้น ทำให้พระนามของท่านประเสริฐเหลือ
1099	Barang tempat ismunya berdiri, sampailah <i>atar</i> bau<k> <i>kesturi</i> , terbukalah hijab j[c]emerlanglah seri, tak dapat tiada tentu diberi.	ที่ใดใดที่พระนามท่านปรากฏ กลิ่นน้ำมัน'อาตฺร'และ'กัสตูรี'ฟุ้งไปถึง ม่านบังตาเปิดกว้างทอรัศมีเจิดจ้า จะอย่างไรก็เชื่อแน่ว่าต้องให้
1100	Perkataan ini ber'ibarat, kala di dunia kala di akhirat, atur ismunya terlalu berat, pada jalan bahagia sudah tersurat.	คำนี้มีความหมายที่มีนัย ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เรียบเรียงพระนามของท่านนั้นยากนักหนา เพราะถูกจารึกให้ไปสู่หนทางอันแสนสุข
1101	Inilah 'ain yang melajak, atur ismu tampaklah bijak, kisah yang sukar menjadi sajak, cubalah fikir berajak-ajak.	นี่คือสาระอันสำคัญ การเรียบเรียงนามดูเก่งกาจมาก จะผูกเรื่องที่ยากจะผูกให้เป็นกลอน ขอเชิญชวนมาลองคิดดูด้วยกัน
1102	Patutlah kita sekalian umat, membaca salawat pohonkan rahmat, di atas fikir yang mencari hemat, mematutkan syair sehingga tamat.	ผอเราทั้งหลายสมควรอย่างยิ่ง อ่านคำขอพรวิงวอนขอพระกรุณา ที่ได้พินิจคิดการณ์อย่างรอบคอบ ได้ผูกฉาอฺให้ถูกต้องจนจบบริบูรณ์

บทที่ 6

การวิเคราะห์เปรียบเทียบ ฉสม3 กับ ฉสม1 และ ฉสม2

ผู้วิจัยได้กล่าวแล้วว่ากิจกรรมการปริวรรตตัวบท ฉสม จากต้นฉบับตัวเขียนอักษรยาวีเป็นอักษรโรมันนั้น มีมาก่อนหน้านี้แล้วได้แก่ ฉสม1 และ ฉสม2 งานปริวรรตทั้งสองสำนวนดังกล่าวมีลักษณะของความเหมือนกันและความต่างกันหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นความแตกต่างที่เกิดจากการอ่านคำที่ต่างกัน เพราะคำบางคำนั้นผู้อ่านสามารถอ่านได้มากกว่าหนึ่งเสียงและให้ความหมายได้มากกว่าหนึ่งความหมาย เช่น คำ ‘**باکس**’ สามารถแทนเสียง ‘**บาซุส**’ แปลว่า ดี หรือหากออกเสียงเป็น ‘**บาซัส**’ แปลว่า สง่างาม ปรากฏการณ์ทำนองนี้เป็นสาเหตุลักษณะหนึ่งที่ทำให้ความหมายของฉาอिरในแต่ละวรรคคลาดเคลื่อนได้ และทำให้การตีความตัวบทนั้นคลาดเคลื่อนตาม มิติความแตกต่างนี้ปรากฏให้เห็นหลายแห่งใน ฉสม1 และ ฉสม2 ผู้วิจัยได้ใช้ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นข้อมูลเชิงเปรียบเทียบในขั้นตอนการปริวรรต ฉสม3 และถือว่าเป็นสาเหตุอันเป็นที่มาของการปริวรรต ฉสม3 นี้ ในการวิเคราะห์เนื้อหาต่อไปนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ ฉสม3 เป็นตัวบทหลัก **ย้ำอีกครั้งว่า ฉสม3 นี้เป็นสำนวนฉบับที่พัฒนามาจากตัวบท ฉสม1 และ ฉสม2** ที่ผ่านการวิพากษ์ของศาสตราจารย์สาขาวรรณคดีมลายูอิงประวัติศาสตร์ชาวเกอดะฮ์โดยกำเนิด และเป็นสมาชิกในครอบครัวสังคัมมลายูเกอดะฮ์ที่ทำงานนี้ คือ ศาสตราจารย์ ดาโต๊ะ ดร. สีดีฮาวา คีอลและฮ (สยศ) นักวิชาการอิสระเกอดะฮ์ชื่ออิสมาแอล คีอลและฮ (อมศ) และนักวิชาการอาวุโสเกอดะฮ์ชื่อ ดาโต๊ะ (ดร.) วันฉัมซุดดิน โมฮัมมัดยูโซฟ (Wan Shamsudin Mohd Yusof / วฉส) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตัวบท ฉสม3 ในมิติการเปรียบเทียบ

การนำเสนอข้อมูลที่กระทำพร้อมกับการวิเคราะห์ตัวบทเชิงเปรียบเทียบต่อไปนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดใช้รหัสเป็นตัวอักษรย่อและตัวเลขแทนคำและตำแหน่งของคำที่ปรากฏใน ฉสม1, ฉสม2, และฉสม3 โดยยึดอักษรตัวเอียงที่ปรากฏในคำ ในวรรค และในบทฉาอिर ฉสม3 ที่เป็นตัวบทหลักในงานนี้ ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์แก่การอ้างอิงในงานนี้เป็นการเฉพาะ ดังนี้

3/4/2	หมายถึง บทฉาอिरที่3 /วรรคที่4/คำที่2
ฉสม1	หมายถึง ฉสม ฉบับปริวรรต โดยมูหัมหมัดยูโซฟ หาเหม็ม
ฉสม2	หมายถึง ฉสม ฉบับปริวรรต โดยซี สกินเนอร์
ฉสม3	หมายถึง ฉสม ฉบับปริวรรต โดยรัตติยา สาและ
สยศ	หมายถึง สีดีฮาวา คีอลและฮ
อมศ	หมายถึง อิสมาแอล คีอลและฮ
วฉส	หมายถึง วันฉัมซุดดิน โมหัมหมัดยูโซฟ

ตัวอย่าง

- 1/1/4 أحمد تاج الدين / Ahmad Tajuddin หมายถึง คำนี้ปรากฏในบทอาอิรที่1 /วรรคที่
1/คำที่4 ที่ฉสม3 ปวิวรรตเป็น Ahmad Tajuddin / ฉสม1 ปวิวรรตเป็น
Taju'l-din / ฉสม2 ปวิวรรตเป็น Taju'd-din แสดงว่าการปวิวรรตจากอักษร
มลายูยาวีเป็นอักษรโรมันใช้ระบบการสะกดที่ต่างกัน แต่การออกเสียงไม่ต่างกัน ตัว
บทของ ฉสม ทั้งสามฉบับนั้นยังคงความหมายเดียวกันอยู่

หมายเหตุ : ในขั้นตอนของการนำเสนอมติการเปรียบเทียบระหว่าง ฉสม3 กับ ฉสม1 และ ฉสม2 นี้
ผู้วิจัยแสดงเฉพาะกรณีที่ผู้วิจัยปวิวรรตคำจาก ฉสม เป็น ฉสม3 ต่างจากที่ ฉสม1 และ ฉสม2 มีไว้
หรือกรณีที่มีข้อสังเกตเพิ่มเติมเท่านั้น เช่น

- 3/3/2 لمفه / limpah ฉสม1 ปวิวรรตเป็น lempah

- 4/4/2 لوره / lurah ฉสม1 ปวิวรรตเป็น luroh
ตัวอย่างที่แสดงนี้หมายถึงว่า ฉสม3 ปวิวรรตคำนี้ไม่เหมือนกับ ฉสม1 แต่
เหมือนกันกับ ฉสม2

- 2/2/1 أحمد تاج الدين / Ahmad Tajuddin ฉสม1 ปวิวรรตเป็น Ahmad Taju'l-din และ ฉสม2
ปวิวรรตเป็น Ahmad Taju'd-din

Sultan Ahmad Tajuddin Halim Shah มีพระนามเดิมว่า Tengku Pengeran.
ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ 2 ช่วง; ค.ศ.1802-1821 และ ค.ศ.1841-1843. ในช่วง ค.ศ.1821-
1841 ในระหว่างที่เสวยราชสมบัตินั้น พระองค์ทรงดูแลสิทธิประโยชน์ที่เกิดขึ้นเฉพาะใน
พื้นที่เมอร์โเบ (Merbuk) ถึงเปริลิส (Perlis) เท่านั้น สำหรับพื้นที่กัวลาลุมดา (Kuala Muda)
ถึงเปรัก (Perak) อยู่ในครอบครองของเตงกูอิบราฮีม (Tengku Ibrahim) ซึ่งเป็นราชมุขดา
และพื้นที่สตูล (Setul), เลองู/ละงู (Lengu) และ เตอโละบาร์ต (Teluk Barat) อยู่ในความ
รับผิดชอบของเตงกูบิสนู (Tengku Bisnu) จนกระทั่ง Tengku Ibrahim และ Tengku
Bisnu สวรรคต Sultan Ahmad Tajuddin ได้อำนาจดูแลการคลังของเกอดะฮ์¹

¹ Ibrahim Bin Bakar Langkawi, Ragam Kewangan dan Perdagangan Kedah Abad Ke-18-20 Masihi (Suatu Tinjauan Umum 'Peringatan Raja-raja Kedah' sebagai Sumber Utama). เอกสารประกอบการสัมมนานานาชาติ Kedah-Siam เรื่อง "Hubungan Kedah Siam dalam Warna-warna Sejarah" [ความสัมพันธ์ระหว่างเกอดะฮ์กับสยามในสี่สัณฐานประวัติศาสตร์]. Anjuran Kerajaan Negeri Kedah Darul Aman & Lembaga Muzium Negeri Kedah Darul Aman dengan kerjasama Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah, di Hotel Grand Alora, Alor Setar, Kedah pada 5-6 Oktober, 201, p.22-23.

- 2/3/3 سلطان عبدالله / *Sultan Abdullah*
 ในที่นี้หมายถึง สุลต่านอับดุลเลาะห์อัลมูกัรรัมชะฮ (Sultan Abdullah Al-Mukarram Shah) เสด็จครองราชย์ในปี ค.ศ.1778-1798 ในปี ค.ศ.1798-1802 Sultan Dhiauddin ซึ่งเป็นพระอนุชาทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทน
- 2/3/4 تخت/ *tahta* ที่ถูกเป็น تخت/ *takhta* แปลว่า บัลลังก์
- 3/2/5 بهن / *behena* แปลว่า มากลั่น ลั่นเหลื่อ ฉสม1 ปรีวรรตเป็น bahakna ซึ่งคำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม *Dewan Bahasa dan Pustaka* [DBP] ในต้นฉบับมีการใช้น้ำหมึกสีดำทับบนตัวอักษร ‘ء’ เป็น بهن จึงอ่านว่า bahana แปลว่า สว่างชัดเจน
- 3/3/2 لمفه / *limpah* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น lempah
- 4/1/4 فيساري / *pesari* / คำสะกดที่ถูกต้องเป็น bestari (بيستاري) แปลว่า เก่ง ประเสริฐ ดีเลิศ
- 4/2/4 چهاري / *cahari* การสะกดปัจจุบันเป็น چاري / *cari* / แปลว่า หา ค้นหา
- 4/4/2 لوره / *luruh* / แปลว่า ดินแดนในปกครอง / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น luroh และ ฉสม2 ปรีวรรตเป็น lurah แปลว่าที่ราบลุ่ม ร่อง(น้ำ)
- 5/2/2 فرليس / *Perlis* คนไทยออกเสียงคำนี้เป็น ปะลิส
- 5/3/5,6 فادك نند / *Paduka nenda* / เสด็จปู่ ซึ่งในบริบทนี้หมายถึง Sultan Muhammad Jiwa Zainal Azilin Muazzam Shah II (ค.ศ.1710-1778) ฉสม2 แปลว่า Uncle (ลุง)
- 6/4/4 دوارا / *duara*
- 7/1/5 كوةكوالا / *Kota Kuala* (โกตากัวลา) หมายถึง โกตากัวลาเกอดะฮ์
- 8/1/4 بستاري / *bestari*

- 10/3/2 *بندھاري* / *Bendahari* ๓สม ๑งอักษร | ระหว่างอักษร ر และ ي ทำให้สับสนว่า คำนี้ควรอ่านว่า bendahari แปลว่า การเงิน การคลัง หรือ Bendahara แปลว่า อัครมหาเสนาบดี หรือ นายกรัฐมนตรี
- 12/4/3 ในวรรคที่สี่นี้พบว่า ๓สม1 ได้เพิ่มคำ menjadi แทรกระหว่างคำที่สองและคำที่ สามของวรรคเดิม เป็น memerintah ganti (*menjadi*) Panglima Negeri
- 19/2/2 *بأكس انم* / *bagas anum* แปลว่า สง่างาม ๓สม1 ปรึวรรตเป็น bagus enom หนุ่มคนดี
- 22/4/1 *فولس* / *pulas* แปลว่า ไม่ซื่อสัตย์ โกง หลีกเลียง ๓สม1 ปรึวรรตเป็น polos
- 24/3และ4² *Jika siapa hemat yang kelam / ke dalam perutnya masuk menyelam/* C. Skinner ถอดความว่า anyone who chanced to forget himself would have a sword plunged into his belly./ สอศ เสนอให้ พิจารณาแก้ไขเป็น anyone who confronts unsolved problems / would consult him for his ideas.
- 25/3ทั้งวรรค³ *Pada berkira payahlah lawan* / สอศ ยกมาอ้างอิงว่าเป็นบทฉาอิรที่ 29 วรรค 3
- 26/4/1 *فقيه* / *faqih* แปลว่า ปราชญ์สาขาวิชา “ฟิกฮ์”(หลักการปฏิบัติในศาสนาอิสลาม) ๓สม1 ปรึวรรตเป็น fakir แปลว่า (คน)ขาดแคลน
- 28/3/4 *جنك* / *jenaka* แปลว่า ตลกขบขัน ๓สม1 ปรึวรรตเป็น jenaga ไม่มีคำแปล
- 28/4/4 *بلاك* / *belaka* แปลว่า ทั้งหมด ๓สม1 ปรึวรรตเป็น belaga แปลว่า ขน
- 29/1/5 *سنڠري* / *senteri* แปลว่า ปราชญ์ทางศาสนาที่เดินทางไกลเพื่อแสวงหาความรู้ ๓สม1 ปรึวรรตเป็น santeri
- 39/3/1 *سڠكتن* / *sengketanya* แปลว่า การถกเถียง การทะเลาะกัน ๓สม1 ปรึวรรตเป็น sanggitnya ๓สม2 ปรึวรรตเป็น sanggit และ สอศ อ่านว่า sanggit
- 40/2/1,2 *داتوڠڠكالن* / *Datu Pengkalan* ๓สม1 ปรึวรรตเป็น Datuk Pengkalan

² ดูรายละเอียดในบทที่ 5 การปรึวรรตตัวบทฉาอิรที่ 24 และถอดความเป็นภาษาไทยเพิ่มเติม

³ Siti Hawa Haji Salleh, Rencana Ulasan/Review Aticle, “The Battle for Junk Ceylon edited by C. Skinner, in *Akademika*, 29 (Julai 1986), p.86.

- 43/3/4 داتو / *Datu* ฌสม1 ปรึวรดเป็น ratu
- 47/2/3 مبباري / *mebembari* ฌสม1 ปรึวรดเป็น menyembari
- 51/2/2 هراب / *harbab* ฌลว่า ซอ(สอง หรือ สามสาย) ฌสม1 ปรึวรดเป็น herabab
- 59/4/3 برامق امبوكن / *beramuk-amukan* / ฌสม1 ปรึวรดเป็น beramuk-ambukan / ฌสม2 ปรึวรดเป็น beramuk ambukan / มีความเป็นไปได้สูงว่าผู้คัดลอกคำ مبوكن นี้คัดลอกผิด เพราะหากเป็น ambukan ในบริบทนี้คงหาคำแปลไม่ได้
- 66/1/1 دچني / *Di Canak* (ที่จะนะ) ฌสม1 ปรึวรดเป็น Di Cheni
- 66/3/4 منداكت / *menda[e]kat* ฌสม1 ปรึวรดเป็น mendakat
- 71/3/1-4 *Seorang Patani terkerat kepala, / มี‘ปาตานี’คนหนึ่งโดนตัดศีรษะ
dihantar kepada Wazir yang ‘ala, / ถูกนำส่งไปถึง‘วาเซียร์’สูงสุด
lalu dihantar langsung ke Kuala, / และแล้วถูกส่งตรงไปที่กัวลา
mereka berhenti menanti pula./ คนเหล่านั้นก็หยุดรออีกครา*
มีผู้อ่าน ฌสม บทนี้บางคนตีความว่า ทหารจากเกอดะฮ์เป็นผู้ตัดศีรษะคนปาตานีไปให้แม่ทัพใหญ่ของเกอดะฮ์ ต่อจากนั้นจึงส่งศีรษะนั้นตรงต่อไปที่กัวลาเกอดะฮ์ ผู้วิจัยเทียบกับเอกสารไทยแล้ว ก็มั่นใจว่าความที่ถูกต้องนั้นเป็นว่า วาเซียร์สูงสุดนั้นหมายถึงแม่ทัพใหญ่ของสยามที่ยกมาจากกรุงเทพเพื่อปราบคนปาตานีโดยตรง คำว่า كوالا / (ke) Kuala ฌลว่า ปากอ่าว ‘กัวลา’ หรือปากน้ำ หรือทำนํานั้น บริบทนี้หมายถึงทำนํ้าที่กรือเซะ เพราะการสงครามทางทะเลนั้นเกิดขึ้นที่ท่าน้ำกรือเซะ เข้าใจว่าเป็นกัวลาปือเกาะฮ์ และคำว่า ‘คนเหล่านั้น’ หมายถึงคนของกองทัพฝ่ายสยาม⁴

⁴ ทบทวนรายละเอียดเพิ่มเติม ในบทที่ 2 (ทบทวนวรรณกรรม) หน้า 49-50 เชิงบรรณที่ 67-68.

- 72/4/1 فتاني / *Patani* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น Petani การสะกดด้วยอักษรยาวีที่เต็มรูปจริง
 นั้นเป็น فتاني (หน่วยเสียง /p/ ต้องมีจุดกำกับเหนือลายเส้นสามจุด แต่ในตัวบท
 ฉสม นี้ใช้ ڤ แทนหน่วยเสียง /p/ และ /f/)
- 75/3/1,2,3 مارهتوچك / *marah tu jika* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น marah tujuh /ฉสม2 ปรีวรรต
 เป็น jika
- 75/3/3 تاكنش / *takutnya* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น takatnya / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น jika
- 75/4/4 دراجككن / *dirajakkan* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น dirajakkan ฉสม2 ปรีวรรตเป็น
 diracakkan สหศ อ่านว่า direjangan กรณีนี้เป็นประเด็นเพราะว่าลายเส้น
 ตัวอักษร ڤ และ ڤ ที่เปลี่ยนมือเขียนนั้นหน้าตาใกล้เคียงมาก คือไม่ชัดเจน
 เหมือนกับตัวพิมพ์
- 76/3/1 مغوكركن / *meng(g)ugurkan* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น mengukarkan
- 79/2/4 فاني / *fani* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น pani
- 80/3/3 دچني / *di Canak* (จะนะ) ฉสม1 ปรีวรรตเป็น Chani และ Jeni ซึ่งไม่น่าจะ
 สอดคล้องกับบริบทของเหตุการณ์ใน ฉสม
- 83/3/1 دكوئن ... تاره / *digoknya taruh* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น di kokta ..tauh tahok
 (แปลว่า ทั้ง เป็นภาษาลิ้นเกอดะฮ์ และปาดานี) tahok (แปลว่า ทั้ง เป็นภาษาลิ้น
 เกอดะฮ์ และปาดานี)
- 85/4/4 هندقدسرتا / *hendak diseranta* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น hendak diserenta
 และ สหศ อ่านว่า diseranta กรณีนี้เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่ผู้เขียนตัวสะกด
 ท้าย ڤ ติดกันกับตัวอักษร ڤ โดยปกติการเขียนตัวอักษรสองตัวนี้ในตำแหน่ง
 ดังกล่าว ต้องไม่เขียนติดกัน ที่ถูกต้องเป็น هندقدسرتا

- นอกจากนี้ สหศ ได้เสนอแนะ ซี สกินเนอร์ ว่าให้พิจารณาแก้ไขการแปล
บทอาอ์ในวรรคที่ 4 นี้ด้วย คือจากคำว่า ...and talked of launching an
attack upon Kedah. เป็น and talked of bringing disgrace to Kedah
- 89/1/3 بَـتَارَا / *Betara* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *betara* เป็นชื่อตำแหน่ง ตัวอักษร “b” ต้อง
เป็นอักษรตัวใหญ่
- 89/3/2 چوکن / *Chaokhun* (เจ้าคุณ) ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *cogan* แปลว่าอาวุธประเภท
หอก ซึ่งไม่สอดคล้องกับบริบทในอาอ์บทนี้
- 93/3/4 حَضْرَة / *hadrat* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *hadzrat* เป็นคำเดียวกันแต่ความต่างกันอยู่
ที่การสะกดคำ
- 98/3/3,4 برسیکراسیگرا / *bersi[e]gera-si[e]gera* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *bersigera-*
bersigera
- 98/4/2 چوکن / *Chaokhun* (เจ้าคุณ) ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *cogan* แปลว่าอาวุธประเภท
หอก ซึ่งไม่สอดคล้องกับบริบทในอาอ์บทนี้
- 100/1/3 اللہ الغنا การสะกดคำที่ถูกเป็น اللہ الغنا / *Allah al-Ghana* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น
Allah al-Ghana / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น *Ilahu'l-ghina*
- 107/2/2 مغادف / *meng(h)adap* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *mengadap*
- 108/2/4 کمبرا / *kembara* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *kemara*
- 109/2/1 فالون / *palunya* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *paluan*
- 110/1/3,4 ممنتو بنتو / *meminta<k> bantu* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *memento*
- 114/3/1,2 راج بنوا / *Raja Benua* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *raja Benua*
- 115/3/3 ممنتو / *membantu* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *mam(b)antu*
- 117/1/2 سیگرا / *si[e]gera* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *sigera*

- 118/3/1 *ฟิยาچาสิน* / *P[hra]ya Cha Saen* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *Pya Ca Sin*
- 118/3/2 *คฺุหฺ* / *ketu<h>a* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *ketuha*
- 120/2/4 *จฺรณ* / *cerna* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *jerana*
- 133/2/1 *มฺมبالา* / *membela* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *membala*
- 134/4/4 *มฺปาลา* / *menyala* สม1 ปรววรรตเป็น *menyala*
- 136/3ทั้งวรรค ...*mengacum kepada Raja Senggora* / C. Skinner แปลว่า uttered threats against the Governor of Songkhla, / สอศ แนะนำว่าควรแปลว่า Reporting lies to the Governor of Songkhla
- 136/4/1 *มฺมาลิส* / *memalis* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น *memalis* / สอศ อ่านว่า *Memalas* / *membalas*
- 137/2/4 *บฺรซงกฺ* / *bersungguh* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *bersanggah*
- 137/3/1 *อฺลอรกานู* / *Alor Ganu* (สะกดตามป้ายชื่อหมู่บ้านจริง) ฉสม1 ปรววรรตเป็น *Alur Ganu*
- 145/3/3 *ดฺลฺเตลมฺฟากัน* / *duli tela<m>pakan* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *duli telempakan*
- 150/3/1 *มฺยงจฺ* / *menyunjung* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *menjunjung*
- 159/3/2 *ตฺกอลง* / *tanggalung* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *tangga lung* สอศ เสนอแนะว่าเป็น คำ *tanggalung*
- 162/2/3,4 *หฺริมอฺการง* / *Harimau Garang* แปลว่า พยัคฆ์ร้าย ฉสม1 ปรววรรตเป็น *Harimau-Garang*
- 163/4/4 *คฺมอจ* / *Kem(bo)ja* / ชื่อประเทศกัมพูชา / ฉสม1 ปรววรรตเป็น *Kemoja* ภาษา มลายูปาตานีออกเสียงคำนี้ว่า *เกอมอจ*
- 164/1/4 *บฺนทาน* / *bantaian* ฉสม1 ปรววรรตเป็น *bentayan*

- 166/1/1 ادیکش / *Adiknya* / ฉสม1 परिवรรตเป็น Adeknya
- 166/1/2 نام / *nama* / ฉสม1 परिवรรตเป็น (ber)nama เพราะมีการเติมหน่วยคำอุปสรรค
بر นำหน้าคำ نام เป็น برنام
- 166/1/3,4 سرفکرام و غس / *Seri Peker<a>ma Wangsa* / ฉสม1 परिवรรตเป็น Pikrama
- 166/2/1 لنبج / *lancang* / เป็นเรือชนิดหนึ่ง เรือไล่ล่า ฉสม1 परिवรรตเป็น lanjang ที่ถูก
เป็น lancang
- 167/3/1 لنبج / *lancang* / ฉสม1 परिवรรตเป็น lancing ที่ถูกเป็น lancang
- 170/4/2 انم / *anum* / แปลว่า หนุ่ม / ฉสม1 परिवรรตเป็น enom
- 171/2/1,2 تورن تموران / *turun temurun* / ที่ถูกต้องสะกดเป็น تورن تمورن แปลว่า สืบทอด
มายาวนาน ฉสม1 परिवรรตเป็น temuran
- 171/2/4 سمرب / *semerab* / ฉสม1 परिवรรตเป็น semerap
- 171/4/4 سراب / *sarab* / ตรงกับคำ *saghak* ในภาษามลายูถิ่นปาตานี แปลว่า เกินพิกัด
น้ำหนัก ฉสม1 परिवรรตคำนี้เป็น serap และ สอศ อ่านว่า sarap ที่มาจากคำ
sarapan แปลว่า อาหารเช้า
- 179/4/5 سامر / *samar* / ฉสม1 परिवรรตเป็น samar และ สอศ อ่านว่า sambar
- 181/4/5 بولع / *bulang* / ฉสม1 परिवรรตเป็น tulang และ สอศ อ่านว่า bulang
- 188/4/2 سفاعت / *syafaat* / ฉสม1 परिवรรตเป็น syafangat
- 190/3/3 انكرها / *anugerah* / ฉสม1 परिवรรตเป็น anugeraha
- 190/4/1 دراب / *diraba* / ฉสม1 परिवรรตเป็น dirabak ฉสม2 परिवรรตเป็น diraba di
- 216/1/4 فلوغن / *palungnya* (คำ palung แปลว่า โลง(ศพ)) ฉสม1 परिवรรตเป็น pelung
ฉสม2 परिवรรตเป็น peluangnya (คำ peluang แปลว่า โอกาส) และ สอศ อ่าน
ว่า palungnya

- 218/4/1 **كبوڠڤچہ** / *ke Buyung Pecah* แปลว่า ไปยัง(เกาะ)บูยงเปอจะฮอ ฉสม1 ปรีวรรต
เป็น Kubu yang pecah แปลว่า ค่ายที่แตก
- 219/3/2 **مپيکه** / *menyekah* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น menyikah
- 219/3/3 **چکراوالا** / *cakerawala* แปลว่า จักรวาล ฉสม1 ปรีวรรตเป็น cekrawala
- 222/2/1 **مکت** / *Megat* ฉสม1 และ ฉสม2 ปรีวรรตเป็น Megat
- 239/1/3,4,5 **يغدخبريات** / *yang dikhabar nyata* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น yang dikhabar
nyata
- 241/4ทั้งวรรค senjatanya rentaka besi karatan / C. Skinner แปลได้ความว่า ...with a few
rusty swivel-guns. / สอศ ถอดความให้ C Skinner พิจารณาว่าควรแปลว่า
with a few guns made from rusty iron
- 250/4/2 **تليبوڠ** / *Talibung* / หมายถึงเกาะลิบง ในอำเภอกันตัง จังหวัดตรังปัจจุบัน ฉสม1
ปรีวรรตเป็น Telibung และ ฉสม2 ปรีวรรตเป็น Talibong
- 251/1/4 **فولوميتيا** / *Pulau Mutia* แปลว่า เกาะมุก ฉสม1 ปรีวรรตเป็น Pulau Setia
- 260/3/1,2 **موفقة ساتو** / *muafakat satu* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น Mufakat satu
- 260/4/3 **كالوغلجلجادي ممتا** / *Kaluanglah jadi mata-mata* แปลว่า ข้าหลวงนั้นแหละ
เป็นจเรทั่วไป / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น Kalunglah jadi mata-mata และฉสม2
ปรีวรรตเป็น Ka Longlah jadi matamata แปลว่า The Commissioner...
superintendent
- 262/1/2 **رمبيڠ** / *Rombing* / รอมเบ็ง เป็นชื่อสถานที่ตั้งอยู่ในจังหวัดตรัง /ฉสม1 ปรีวรรต
เป็น Rambing
- 267/1/2 **كالوڠ** / *Khaluang* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น Kalung
- 267/4/1 **ماكينا** / *makinya* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น makinya
- 271/3/4 **فقس** / *paksa* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น pangsa

- 272/1ทั้งวรรค **كلوڭ ماكن برتمبه** / *Khaluang makin bertambah* ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น
Kaluang berta(m)bah ไม่มีคำ makin / ฉสม2 ปรวิวรรตเป็น Ka Long
- 272/4/3 **الوڭ** / *Luang* (ออกหลวง) ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น Alung / ฉสม2 ปรวิวรรตเป็น Long
- 277/4/3,4 **كاوڭع مرفو** / *ke Ujung Merpu* แปลว่า ไปยังแหลมเมรุปู ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น
Merku (เมรุกู) ไม่สอดคล้องกับบริบทในฉาอีนี
- 283/1/2 **سولو** / *sulu* แปลว่า ลาดตระเวน สอดแนม สอดส่อง ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น sulu
แปลว่า สอดแนม สอดส่อง และ สยศ อ่านว่า solo/suluh/soloh
- 284/1/2 **ايلق** / *Elak* เป็นชื่อของแม่ทัพที่เป็นชาวเล นับได้ว่าเป็นนักรบแนวหน้าคนหนึ่งใน
การศึกกลาง พ.ศ.2352 ชื่อแอลัก ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น elok แปลว่า ดี งาม
- 286/3,4ทั้งวรรค ... kubu dan sagur semua dibilang, / perintahnya khusus tiadalah
walang. / C Skinner : he took note of every stockade and every war
boat, paying particular attention to detail and being quite
unflustered. / สยศ ถอดความว่า taking notes of every stockade and
boat of war his orders were specific and vary clear.
- 293/2/4 **کتیک** / *ketika* แปลว่า ฤกษ์ยาม ราศี ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น kutika
- 294/1ทั้งวรรค **کتیک ناکممبرع کالا** / *Ketika naga menye<m>berang kala* ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น
Kutika naga menyemberang kala
- 305/4/3 **قبوال** / *Kabul* ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น qabul
- 307/4/4 **داکت** / *da[e]kat* แปลว่า ใกล้ ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น dakat
- 313/2/5 **برکتی** / *bergentai* ฉสม1 ปรวิวรรตเป็น bergontai และ สยศ เสนอว่า
bergentai (bergentas), bergentaih เป็นสำเนียงภาษามลายูเกอดะฮ์
- 314/2/3 **ساکي** / *sakai* แปลว่า ลูกเรือ ไพร์พล Asmah Haji Omar ยืนยันว่าคำนี้ไม่ได้
หมายถึงคนซาไก เพราะว่าคำ sakai ยังไม่ปรากฏในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ผู้วิจัยพบ
ในหนังสือประวัติศาสตร์ปาตานี (Tarikh Patani) ผลงานของ Syekh Fakih Ali ที่
เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 15 นั้นมีคำ sakai ที่ถูกใช้เรียกคนผิวดำแล้ว ซึ่งก็มีการ

- ห้ามใช้คำนี้เรียกกลุ่มคนดังกล่าว เพราะว่า sakai แปลว่าคนป่า ซึ่งเป็นคำที่เหยียดหยามคน
- 316/3/1 دگنژ /diguntunya ฉสม1 ปรววรรตเป็น digentarnya
- 320/1/4 جورا /cura ฉสม1 ปรววรรตเป็น cura / ฉสม2 ปรววรรตเป็น cura ภาษามลายู
- ปาตานีออกเสียงคำนี้ว่า jogho /ฌอหือ ซึ่งใกล้เคียงคำมลายูกลางว่า جورا /juara
- 323/4/6 رمبڠ /rembang ฉสม1 ปรววรรตเป็น rambang
- 326/3/3 ฉสม2 ปรววรรตเป็น segala ซึ่งที่ถูกเป็น sekalian แปลว่า ทั้งหลาย
- 331/2/2 دافن / dab+nya คำ ดาบ เป็นภาษาไทยใช้ร่วมกับคำภาษามลายู ‘nya’ เพื่อ
- แสดงความเป็นเจ้าของ แปลว่า ดาบของเขา ฉสม1 ปรววรรตเป็น dap+nya /
- ฉสม2 ปรววรรตเป็น dap+nya
- 338/4^๕ทั้งวรรค ...kerja yang lain hendak dikira. / C. Skinner เขียนว่า while we planned our next move./สอศ ถอดความว่า Other assignments which had to be considered.
- 344/4/4 چڭكر / dijangka ฉสม1 ปรววรรตเป็น dicangka / ฉสม2 ปรววรรตเป็น making
- และ สอศ ถอดความว่า As expecting
- 352/2/ ممنتو/mem(b)antu ฉสม1 ปรววรรตเป็น memantu / สอศ อ่านว่า membantu
- 353/3/4 جهمت / cahmat / สม1 ปรววรรตเป็น cahmat / ฉสม2 ปรววรรตเป็น jehmat /
- และ สอศ อ่านว่า jihmat ที่มาจากคำ syahmat ที่แปลว่าถูกจับโดยไม่รู้ตัวมาก่อน
- 356/3,4^๕ทั้งวรรค ... seorang tak boleh menjadi raja, / akan jadi umpama baja. / C. Skinner แปลฉาอิรบหนี่ว่า no single commander was allowed to give orders - a man before whose iron will all must bow. / สอศ ถอดความว่า no single commander could give orders Lest his words become worthless.
- 398/4^๕ทั้งวรรค ...akhimya mati tiada berjirat./ C. Skinner แปลฉาอิรบหนี่ว่า ... and the only result would be a nameless grave.”/ สอศ ถอดความว่า In the end

- we'll die without a grave /... with no grave at all. คำ **جيرت** /jirat ภาษา
มลายูปาตานีออกเสียงคำนี้เป็น แฉะ /jaeghak/ ซึ่งใช้เรียกวงซุ้ม
- 401/3/4 **تمفا** / *tampa* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น tempa
- 418/1/1 **دلنگکر** / *dilanggar* แปลว่า จูโจม บุกเข้าโจมตี ฉสม1 ปรีวรรตเป็น dilengkar ไม่
ตรงกับบริบทนี้
- 420/1/3 **غلنجير** / *ngelincir* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น ghelincir / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น
ngelancar / และ สอศ อ่านว่า ngelincir
- 421/1/1 **مل** / *Mal* เป็นคำภาษาอาหรับแปลว่า กระบอก(ปืน) ฉสม1 ปรีวรรตเป็น Hal
แปลว่าเรื่องราว
- 423/4/4 **مارو** / *malu* เพราะว่ามีรอยลบที่พยายามจะแก้ลายเส้น “ر” เป็น “ل” ซึ่งที่ถูก
เป็น “ل” คือ **لو** คำ malu แปลว่า อับอาย / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น maru แปลว่า ฝึ
- 430/3,4^{ทั้งวรรค} ความเดิม *kawan berpecah tiada bertentu / keadaan seperti anak
piatu / C Skinner* ถอดความว่า ... like veritable orphans of the storm. /
สอศ ถอดความว่า we went astray like orphans
- 434/2/2 **ساينغ** / *sa-eng* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น saeng
- 436/4^{ทั้งวรรค} *tulang pun habis menjadi abu / C Skinner* ถอดความว่า even our
bones would have been ground to dust./ สอศ ถอดความว่า even our
bones would have been burnt to ashes
- 450/2/1 **هنگ** / *hingga* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น hingga / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น hinggi
- 450/2^{ทั้งวรรค} *...hingga kubu dianjaknya pergi / C Skinner* ถอดความว่า ...and brought
their stockades nearer and nearer; / สอศ ถอดความว่า and brought their
stockades nearer and nearer
- 455/3/2 **اختيار** / *ikhtiar* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น berikhtiar
- 464/3/3,4 **بركاتي يوتا** / *berketi yuta* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น berketi yuta / ฉสม2 ปรีวรรต
เป็น berkati juta

- 464/4/3 مندیریت /mendi[e]rita ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น mendirita
- 465/3/1 اوبت / ubat ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น obat
- 467/3/ ثلاث / Selasa ฌสม2 ปรึวรวรตเป็น thalatha
- 467/3/4 تاهنن / tahunnya ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น tahunya
- 470/4/3 منغر / men(d)engar ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น menengar
- 472/4/1 دمناکه / Di manakah ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น dimanakah
- 487/2/4 ممبوت / membuta ลายเส้นก่อนอักขร ت ไม่มีอักขร ن เพราะมีรอยลบ จึงไม่ควรอ่านเป็น membonta อย่างที่ ฌสม1 ปรึวรวรต
- 501/3/2 فياتوت / P(hra)ya Tot (พระยาทศโยธา) ฌสม2 ปรึวรวรตเป็น Pya Tut
- 506/4/2 كروا / kerua (ครัว) ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น ke Rawa / ฌสม2 ปรึวรวรตเป็น kerua
- 508/2/2 كالونج /Khaluang (ข้าหลวง) ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น Kalung
- 516/4/3 مندیریت /mendi[e]rita ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น mendirita
- 517/2/5 یع علی / Yang ‘ala ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น Yang ‘ali (‘ala?)
- 519/1/4 سراتی / seerti ฌสม2 ปรึวรวรตเป็น serati (seerti?)
- 534/4^๕ทั้งวรรค ...kalau berperang kepunan sahaja / C Skinner ถอดความว่า If he were to fight, it would be to the death. / สอศ ถอดความว่า If we were to fight, it would be such a waste
- 541/3^๕ทั้งวรรค دبويعفجه / di Buyung Pecah ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น debu yang pecah
พิจารณาโดยรูปอักขรที่ ฌสม1 เขียนนั้นก็ไม่ผิด แต่ไม่สอดคล้องกับบริบท ฌสม นี้
- 543/3/4 فورای / prai (ไพร) ฌสม1 ปรึวรวรตเป็น puraya / ฌสม2 ปรึวรวรตเป็น puraya
อมศ อ่านว่า ผู้ร้าย

- 555/4/5 ترتكور / *tertongkor* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *tertenggur* / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น *tertonggor*
- 578/1/3,4 كمبڠسكارا / *ke Mambang Segara* แปลว่า (ไป)ยังมัมบังเสอฆารา(สตูล) /
 ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *kambang segara* ไม่ตรงกับบริบทนี้
- 579/3/3 كحالن (k-h-a-l-n) / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *kehalan*
- 591/2/5 ماتو / *mutu* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *matu* / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น *mutu*
- 609/3,4^๕ทั้งสองวรรค ...mari tak sampai berbalik sahaja / kerja berperang kepunan sahaja / C Skinner ถอดความว่า he did not intend to come all this way and then tamely return home - he had set his heart on fighting. / สยศ ถอดความว่า do not reach his destination for he had to turn back to fight in the battle remained a dream.
- 620/3/1 فياويچيت نروغ / *P(hra)ya Wichit Narong* (พระยาวิชิตณรงค์) ฉสม1
 ปรีวรรตเป็น *Pya Wicat Nrong* / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น *Paya Wicit Narong*
- 636/3/3 روف / *rupa* อักษร ڦ ใน ฉสม มีรูปอักษรกำกับระหว่างรูปพยัญชนะ ڦ กับ ڦ
 ในบริบทนี้อักษร ڦ ควรเป็นตัวเลือกที่เหมาะสมกว่า ฉสม2 ปรีวรรตคำนี้เป็น *rok*
 (รก) โดยเข้าใจว่าคำนี้เป็นคำภาษาไทย
- 637/3/3 تمبن / *timbun* ฉสม2 ปรีวรรตเป็น *temin* ที่ถูกต้องเป็น *timbun* แปลว่า กอง
- 641/3/2 توف / *tutup* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *tutup* ตามตัวอักษร ซึ่งไม่สอดคล้องกับ
 บริบทตรงนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่า ผู้คัดลอกคำนี้น่าลงจุดกำกับเหนือลายเส้นสลับที่
 เพราะลายเส้นของตัวพยัญชนะที่ปรากฏนั้น เป็นลายเส้นของอักษร ڦ เป็น
 تونق / *tunak* / สยศ เสนอ *tunak /tinak*
- 647/2/2 دڤراهو / *di perahu* ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *diperahu*

- 651/3/2 راج قتانى / *Raja Patani* นสม1 परिवर्तन Raja Petani
- 655/4/3 دفتو / *di pintu* นสม1 परिवर्तन dipintu
- 660/2/3 كهاف / *ke hadap(an)* นสม1 परिवर्तन kehadap(an)
- 667/1/3 دفيق / *di pihak* นสม1 परिवर्तन dipihak
- 668/3/3 دكان / *di kanan* นสม1 परिवर्तन dikanan
- 670/1/2 فغيرغ / *Pangeran<g>* นสม1 परिवर्तन Pengerang
- 702/4/ทั้งวรรค คนทั้งสองนั้นทำตัวเหมือนตัวกุ้ง หมายความว่า เป็นคนขลาดกลัวตัวงอเหมือนกุ้ง
- 707/4/ทั้งวรรค ...ada yang ramai bersama kawan / C Skinner แปลได้ความว่า ...and many were supported by the presence of their comrades. / สยต ถอดความว่า And many took refuge with their friends.
- 714/1/2 دولت / *daulat* แปลว่า กฤดาธิการ นสม1 परिवर्तन daulat / นสม2 परिवर्तन star / สยต ถอดความว่า Veneration, grace or majesty
- 714/4/4 كمان / *ke mana* นสม1 परिवर्तन kemana
- 723/3/4 هيلت / *helah* ภาษามลายูปาตานีออกเสียงคำนี้ว่า “ฮีละ” แปลว่า โกง
- 726/4/ทั้งวรรค ...duduk pun seperti perangai ketam. / C Skinner ให้คำแปลว่า ...as they sat there on their benches like a cat on hot bricks. / สยต ถอดความว่า Moving sideways, stealthily like crabs, looking for a chance to escape
- 735/2/4 اوجن / *(h)ujan* นสม1 परिवर्तन ujan

- 736/1/5 **يڠ علي** / *Yang 'ala* อักษรท้าย **ي** ในที่นี้ใช้แทนสระอา ไม่ใช่แทนสระอี
จะต้องไม่มีจุดกำกับล่างลายเส้น
- 748/2/4 **تيتيه** / *titih* ภาษามลายูถิ่นปาตานีออกเสียงคำนี้ว่า *เตาะเตะฮ* แปลว่า เดิน
เตาะเตะ ซึ่งเป็นท่าทางของทารกหัดเดิน / นสม1 ปรีวรรตเป็น *teteh* / สยศ ให้
ข้อมูลว่า *titih* มาจากคำเกอดะฮ *titis*
- 750/2^๕ทั้งวรรค ...*di sana pun ada kubunya tentu* / C Skinner ถอดความว่า on which
stood another stockade, plain for all to see; / สยศ แนะนำว่าที่ถูกเป็น
They must have another stockade there surely
- 768/3^๕ทั้งวรรค ...*melihat kawan tinggalnya jeruh* / C Skinner ถอดความว่า but when
he saw his allies lagging behind all over the place, / สยศ แนะนำว่าที่ถูก
เป็น he saw only a few of his allies left,
- 773/4/4 **سڠكا** / *sangka* แปลว่า เข้าใจว่า / นสม1 ปรีวรรตเป็น *sangga*
- 778/4/5 **بڠكري** / *Bangkri* (บางครี) นสม1 ปรีวรรตเป็น *Bengkari*
- 786/1/1 **دامي** / *Demi* นสม1 ปรีวรรตเป็น *ramai* / นสม2 ปรีวรรตเป็น *dami*
- 790/3/1 **دهمباتش** / *dihambatnya* นสม1 ปรีวรรตเป็น *dihembatnya*
- 797/2/4 **برتوران** / *bertuaran* นสม1 ปรีวรรตเป็น *bertuaran* / สยศ ให้ข้อมูลว่า
arrange in lines
- 803/4^๕ทั้งวรรค ...*sampan pun karam berenang tak larat* / C Skinner แปลความว่า
...the boats sank and the men in them struggled in vain to reach
safety. / สยศ ถอดความว่า the boats sank and the men were too
exhausted to swim.

- 806/1/3 **بركلابت** / *berkelabut* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *berkelabut* / สหศ ให้อ้อมลว่า
คำนี้มาจากคำถิ่นเกอดะฮ์ *kelang-kabut*
- 810/3/2 **تفاین** / *te(m)payan* แปลว่า โอง / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *tepayan*
- 811/3/4 **رمكان** / *ramkan* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *remukan* / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น
ramukan / สหศ แนะนำว่าที่ถูกรเป็น *ramkan* so as not to cause us worry
- 812/4/4 **باليو** / *beliau* (เลี้ยว) เป็นคำภาษาไทย ภาษามลายูปาดานีออกเสียงคำนี้ว่า
liyong แปลว่า อ้อม ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *beliau* / ฉสม2 ปรีวรรตเป็น *baliau* /
สหศ อธิบายว่า *ber+liau* / เลี้ยว
- 826/2/2 **بربمباري** / *berbembari* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *berbembar* / ฉสม2 ปรีวรรต
เป็น *berbembar*
- 833/4/2 **داتوئن** / *datuknya* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *datuknya*
- 833/4^๕ทั้งวรรค ...*nama datuknya diangkatnya pulih.* / C Skinner แปลความว่า *bringing*
fresh glory to the renown won by his ancestor. / สหศ เสนอแนะว่าควร
เป็น *Reestablishing his grandfather's glory*
- 840/1/1 **وانحنفي** / *Wan Hanafi* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *Khanafi*
- 841/2/2 **بايك** / *baik* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *baik* / สหศ อ่านว่า *balik*
- 844/4^๕ทั้งวรรค **بوبي مريم تباداله جارغ** / C Skinner ถอดความว่า ... and was never far from
the sound of the cannon. / สหศ เสนอแนะว่าควรเป็น *He was always*
firing the cannon / ...without interval
- 851/3/2 **قبوال** / *qabual* / ฉสม1 ปรีวรรตเป็น *qabual*

- 855/2/2 مجلس / *menjelas* / แปลว่า ทำให้กระจ่าง ฉสม1 และ ฉสม2 परिवर्तनเป็น
menjelis ไม่ปรากฏคำแปลในพจนานุกรม
- 856/1/3,4 انق سودرا / *anak saudara* (nephew) / ฉสม1 परिवर्तनเป็น anak saudara /
C.Skinner แปลว่าเป็น cousin (ลูกพี่ลูกน้อง)
- 861/1/5 لڠ / *Long* / ฉสม1 परिवर्तनเป็น Lang
- 870/1/2 ترتوكه / *tertokah* / ฉสม1 परिवर्तनเป็น tertokoh / ฉสม2 परिवर्ตनเป็น tertukur
- 870/2/4 جڠكال / *jengkal* / แปลว่า คืบ (เป็นมาตราวัด) ฉสม1 และ ฉสม2 परिवर्तनเป็น
jengkal / แต่ สหส อ่านว่า jengkai ตามสำเนียงคนเกอดะฮ์ และตรงกับการสัมผัส
เสียงท้ายวรรคที่เป็นหน่วยเสียง /ai/
- 870/3/4 بڪل / *bekal* / แปลว่า เสบียง / ฉสม1 และ ฉสม2 परिवर्तनเป็น bakal / สหส
อ่านว่า bekai ตามสำเนียงคนเกอดะฮ์ และตรงกับการสัมผัสเสียงท้ายวรรคที่เป็น
หน่วยเสียง /ai/
- 870/4/4 منوكل / *menukal* / แปลว่า เจาะหลุมด้วยไม้ปลายแหลม ฉสม1 และ ฉสม2
 परिवर्तनเป็น menugal / สหส อ่านว่า menukai ตามสำเนียงคนเกอดะฮ์ และตรง
กับการสัมผัสเสียงท้ายวรรคที่เป็นหน่วยเสียง /ai/
- 874/4/4 ميڠكيت / *meny[j]angkit* / แปลว่า ติดต่อ(โรค) ฉสม1 และ ฉสม2 परिवर्तनเป็น
menyangkit / สหส อ่านว่า menjangkit
- 876/1/3 درام / *Drama* ที่ถูกต้องเป็น دارم อ่านว่า Darma เป็นชื่อตำแหน่งของขุนนาง
คือ Seri Darma Wangsa (ศรีธรรมวงศา) ฉสม1 และ ฉสม2 परिवर्तनเป็น *Drama*
- 876/2/2 لبي / *lebai* / เป็นคำสมญาที่ใช้เรียกผู้ชายมุสลิมที่เป็นผู้รู้ศาสนาอิสลาม
- 883/4/3 มีนีสัยอย่างกับกึ่งกำม คือ โอหัง อวดดี

- 887/1/3,4 برابت رابوتن / *bera[e]but-ra[e]butan* / ฉสม 1 ปรวิรรตเป็น berabut-rabutan, ฉสม2 ปรวิรรตเป็น berabut rabutan การสะกดที่ถูกต้องเป็น berebut-rebutan แปลว่า ยื้อแย่ง หรือแย่งชิงกัน
- 888/4/3 داغكىتىن / *diangkitnya* คนปาตานีออกเสียงคำนี้ว่า อาเกะ หรือ อากะ / ฉสม1 ปรวิรรตเป็น diangkitnya คำนี้ตรงกับคำมลายูกลางว่า diangkatnya แปลว่า (...) ถูยกขึ้น
- 889/4/2,4 كورى ... تفانين / *guri... te(m)payan* / ฉสม1 ปรวิรรตเป็น kuri..tepayan
- 893/3/3 لاسونج / *la[e]sung* (ครก) ฉสม1 ปรวิรรตเป็น lasung
- 894/2/3 كورى ... تفانين / *te(m)payan... guri* แปลว่า โองและไห / ฉสม1 ปรวิรรตเป็น tepayan... kuri
- 895/3/2 مېيل / *menyesal* แปลว่า เสียใจ / ฉสม1 ปรวิรรตเป็น menyebal
- 897/2/2 برام / *Burma* หมายถึง พม่าสมัยนั้น กรณีนี้เป็นการสะกดผิด
- 900/1/2 تشگل / *tanggal* / ฉสม1 ปรวิรรตเป็น tunggil / ฉสม2 ปรวิรรตเป็น tinggal / สหศ อ่านว่า tanggal
- 904/3/2 براما / *Burma* / พม่า คำที่ถูกต้องสะกดเป็น برما
- 911/3ทั้งวรรค ...disuruh berkawal sambil merawak / C. Skinner แปลได้ความว่า ...patrols were ordered to go out and search around /
- 919/1,2ทั้งวรรค Sudah luka baharulah senang / ramai merampas ada sejenang / C Skinner ถอดความนี้ว่า They weren't satisfied till someone had been wounded; for the moment they were all busy looting / สหศ They were relieved when someone rest while the wounded was being taken care of. It was during this interval too that the others went looting.

- 921/1/2 كيلونغ / *Khelong* เป็นชื่อเกาะ(จระ)เข้หลง / ฉสม1 ปรววรรตเป็น Kelung
- 923/1/3 كدولان / *kedelapan* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น kedulpan
- 931/4/2 دڤربت / *diperbuat* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น diperebut /
 ...hingga diperbuat harta kelengkap / C Skinner ถอดความว่า all that
 could be done was to plunder the captured vessels. / สยศ เสนอว่า All
 they did was squabble over the plunder and equipment
- 949/1/1 دامي / *Demi* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น Demi
- 957/2/3 ماو / *mauk* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น Mauk
- 958/3/3 دڤنتو / *di pintu* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น dipintu
- 968/4/2 فولق / *pula<k>* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น pulak
- 968/4/4 مرالم / *merelam* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น meralam/ ฉสม2 ปรววรรตเป็น
 meralam / สยศ เสนอว่า merelam แปลว่า disappear
- 974/2/4 كلون / *keluan* ฉสม1 ปรววรรตเป็น keluan / ฉสม2 ปรววรรตเป็น kelakuan
- 974/4/4 مغمبور / *mengambur* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น mengembur / ฉสม2 ปรววรรต
 เป็น mengambur
- 983/4/2 فتاني / *Patani* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น Petani
- 988/2/1 مفقة له / *muafakatlah* / ฉสม1 ปรววรรตเป็น mufakatlah / ฉสม2 ปรววรรต
 เป็น mufakatlah
- 992/3/2 لاله / *lelah* / ฉสม1 และ ฉสม2 ปรววรรตเป็น lalah

- 994/1/2 **مفقة** /*muafakat* / ฉสม1 และ ฉสม2 ปรีวรวรตเป็น mufakat
- 1000/4/3,4 **بركولغ كارق** / *berguling garak* / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น berkolang karak / ฉสม2
ปรีวรวรตเป็น berkolang karak / สหศ อ่านว่า berguling garak เป็นภาษามลายู
สำเนียงเกอดะฮ์
- 1002/3/4 **تنگللم** / *tenggelam* แปลว่า จม / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น tenggelam
- 1008/4/1 **مفهمله** / *mafhumlah* / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น mafhumlah
- 1036/3/4 **جهالیه** / *jahiliah* เป็นคำเรียกกลุ่มคนอาหรับในยุคหนึ่งที่ไม่ยอมรับเราะสูลมูหัม
มัด(ศ็อลฯ) / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น jahalih / ฉสม2 ปรีวรวรตเป็น j-h-a-l-y-h / สหศ
อ่านว่า jahil และในภาษามลายูเกอดะฮ์ ออกเสียงเป็น jahey
- 1054/3/1 **سایغ** /*sa-eng* แปลว่า สหาย / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น saeng
- 1056/4/2 **مبأوء** /*membawa*<k> / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น membawak
- 1065/2/1 **دتوكس** / *ditugas* / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น ditukas / ฉสม2 ปรีวรวรตเป็น ditukar /
สหศ อ่านว่า ditukas
- 1065/4/4 **فرأواتن** / *perbuatan* / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น perabuatan
- 1074/1/3 **ملففهكن** / *melimpahkan* / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น melempahkan
- 1074/3/2 **دفاجع** / *dipajang* คำนี้มีหมายตรงกบคำ ปาแฉ ที่แปลว่า คาไว้ ใน
ภาษามลายูปัตตานี / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น dipajang / ฉสม2 ปรีวรวรตเป็น
dipajang / สหศ อ่านว่า dipacang
- 1077/1/1 **ون حنفی** / *Wan Hanafi* / ฉสม1 ปรีวรวรตเป็น Khanafi

- 1081/1/4 مءلق / *maklak* (/maʔlaq/) / ฉสม1 ปรีวรตเป็น Ma'lak / สอศ อ่านว่า Maklak
- 1088/2/2 تون / *Tuan* / ฉสม1 ปรีวรตเป็น tuan ฉสม2 ปรีวรตเป็น Tuhan สอศ อ่านว่า tuan
- 1093/1/4 سوره / *surah* แปลว่า บรรยาย / ฉสม1 ปรีวรตเป็น disuarah
- 1098/3/3 لمفه / *limpah* ฉสม1 ปรีวรตเป็น lempah
- 1099/2/2 اتر / *atar* / เป็นน้ำมันชนิดหนึ่งมีกลิ่นหอม ฉสม1 อ่านว่า atur แปลว่า เรียง แต่ ฉสม2 อ่านว่า atar
- 1099/2/4 كستوري / *kesturi* / เป็นน้ำหอมที่สกัดจากดอกไม้หอม / ฉสม1 อ่านว่า kasturi / ฉสม2 อ่านว่า kesturi

สรุป: การสะกดคำมลายูด้วยอักษรยาวีที่ปรากฏใน ฉสม นี้ มีลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่น่าสนใจ ดังนี้

1. มีการแทรกตัวอักษร ‘h’ ระหว่างพยัญค์⁵ เช่น

چارى / *cahari* การสะกดในปัจจุบันเป็น چاري / *cari* 4/2/4

كوا / *ketuha* การสะกดในปัจจุบันเป็น ketua 118/3/2

คำ *ketuha* ถูกนำไปใช้อย่างต่อเนื่องจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือในสมัยก่อนที่ประเทศมาเลเซียได้รับเอกราช เช่น ‘Ketuha Pejabat Tanah’⁶

2. คำที่ขึ้นต้นด้วยหน่วยเสียงพยัญชนะ ‘b’ ในภาษามลายูเกอดะฮ มักออกเสียงเป็นหน่วย

⁵ การสะกดคำมลายูลักษณะนี้ปรากฏในงานเขียนแบบจารีตที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้วตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 (Wan Shamsudin bin Mohd.Yusof, Alor Star Sebagai Pusat Perkembangan Bahasa Melayu di Kedah, -สืบค้นในวันที่ 21 เม.ย.2017 (My Kedah.com) [http://www.mykedah2.com/10heritage/106_1_p2.htm])

⁶ แหล่งเดิม.

เสียงพยัญชนะ ‘m’ และบางครั้งอาจทำให้โครงสร้างทางภาษาแบบเดิมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้หลายอย่าง เช่น *binatang* เป็น *menatang*, *bentara* เป็น *mentara*, *bacang* เป็น *macang* การเปลี่ยนหน่วยเสียงในตำแหน่งนี้ หากปรากฏในภาษาพูด (spoken language) ในชีวิตประจำวัน ก็คงเกิดขึ้นเพราะสะดวกในการออกเสียงเท่านั้น

3. ใช้พยัญชนะ ح แทนหน่วยเสียง /h-/ (ح) และ /x-/ (خ) เช่น

تحت/ takhta ที่ถูกเป็น تحت/ takhta แปลว่า บัลลังก์ 2/3/4

4. ใช้รูปอักษร ف แทนหน่วยเสียงพยัญชนะ /f/ (ف) และ /p/ (ڤ) เช่น

ڤرليس / Perlis 5/2/2 การสะกดคำนี้ที่สมบูรณ์เป็น فرليس

ڤقيه / faqih 26/4/1

5. ใช้รูปอักษร ك แทนหน่วยเสียงพยัญชนะ /k/ (ك) และ /g/ (گ) เช่น

بلاك / belaka 28/4/4

تنگلام / tenggelam 1002/3/4

6. ใช้รูปอักษร س แทนหน่วยเสียงพยัญชนะ /s/ (س) และ /ʃ/ (ش) เช่น

برسنگه / bersungguh 137/2/4

سفااعت / syafaat 188/4/2 การสะกดคำนี้ที่สมบูรณ์เป็น شفاعة

7. ใช้รูปอักษร ا แทนหน่วยเสียงสระ /-a/ และ /-ə/

دكانن / di kanan 668/3/3

داكت / da[e]kat 307/4/4

8. ใช้พยัญชนะ ي แทนหน่วยเสียงสระอี /-i/ และสระเออ /-ə/ และสระเอ /-e/ หรือ

สระแอะ /-ε / เช่น

/-i/ **ฟรีลิส** / Perlis 5/2/2

/-ə/ **มندیริต** /mendi[e]rita 464/4/3

/-e/ **คีลูง** / Khe**l**ong 921/1/2

9. ใช้ตัวอักษรรูป **ء** กำกับพยางค์เปิดทำให้เป็นเสียงภาษาพูด (spoken language) เช่น

مباوء /membawa<k> 1056/4/2

10. ใช้ตัวอักษรรูป **ء** กำกับพยางค์ปิดแทนรูปอักษร **ق** เช่น

لئا / letak 9/2/1 การสะกดคำนี้ที่ถูกต้องเป็น **لتق**

11. ลดรูปสระ **و, ي, ا**

تون / Tuan 1088/2/2 การสะกดที่สมบูรณ์เป็น **توان**

ليمفه / limpah 1098/3/3 การสะกดที่สมบูรณ์เป็น **ليمفه**

لونغ / Long 861/1/5 การสะกดที่สมบูรณ์เป็น **لونغ**

12. คำในต้นฉบับสะกดถูกต้อง แต่ผู้อ่านเฝ้าระวังเสียงไม่ถูกต้องทำให้ความหมายไม่สอดคล้องกับบริบทในวรรคในฉาอิรบนั้น เช่น **دبوعفچه** คำอ่านที่ถูกต้องเป็น *di Buyung Pecah* แปลว่า ที่ / (ยัง)บูยงปือจะฮ (บูยงปือจะฮ) เมื่ออ่านว่า debu yang pecah ก็จะได้ความว่า ผงธุลีที่ฟุ้งกระจาย ซึ่งไม่สอดคล้องกับบริบทในวรรคในฉาอิรบนี้

13. การสะกดคำผิด

بندهاراي / Bendahari 10/3/2 การสะกดที่ถูกต้องเป็น **بندهارى**

ممنتوء / meminta<k> 110/1/3,4 การสะกดที่ถูกต้องเป็น **ممنتا**

ลักษณะการสะกดคำที่ปรากฏใน นสม ดังได้ประมวลไว้ทั้งหมดนี้ ทำให้เป็น
อุปสรรคในการอ่านตัวบททั้งสิ้น และทำให้การปริวรรตจากอักษรยาวีเป็นอักษรโรมัน และการ
ตีความ นสม1 นสม2 และ นสม3 แตกต่างกันได้ในบางบริบท

บทที่ 7

พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน 'ฉาอิรสุลตันเมอลานา'

เนื่องจากฉาอิรสุลตันเมอลานา (ฉสม) เป็นกวีนิพนธ์ที่มีเนื้อหายาว 1,102 บท ดังนั้นเพื่อความสะดวกในการดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหาและการอ้างอิง ในที่นี้ ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหา ฉสม ออกเป็นสามส่วนตามลักษณะโครงสร้างของการเขียนวรรณกรรมลายูจาริต ได้แก่ (1) เปิดเรื่อง ประกอบด้วยฉาอิรบทที่ 1 – 36 รวม 36 บท (2) เนื้อเรื่องหลัก ประกอบด้วยฉาอิรบทที่ 37-1077 รวม 1041 บท เป็นการลำดับเรื่องตามเหตุการณ์ย่อยในเหตุการณ์ใหญ่ที่ปรากฏจริงตามช่วงเวลา ซึ่งได้เล่าถึงเหตุการณ์สำคัญ 4 เหตุการณ์ ได้แก่ 1) ตั้งแต่ฉาอิรบทที่ 37-107 รวม 71 บทเป็นเรื่องการปราบกบฏปาตานี พ.ศ.2351 2) ตั้งแต่ฉาอิรบทที่ 108-883 รวม 776 บทเป็นเรื่องสงครามที่สาละลัง พ.ศ.2352 3) ตั้งแต่ฉาอิรบทที่ 884-1059 รวม 176 บทเป็นเรื่อง สภาพหลังสงครามที่เกาะสาละลัง และ 4) ตั้งแต่ฉาอิรบทที่ 1060-1077 รวม 18 บทเป็นเรื่องสภาพหลังสงครามที่เกอดะฮ์ และ (3) ปิดเรื่อง...บทสรรเสริญ ประกอบด้วยฉาอิรตั้งแต่บทที่ 1078 – 1102 รวม 25 บท

ฉสม เป็นวรรณกรรมลายูจาริตแนวประวัติศาสตร์ประเภทบอกเล่า ที่ปราชญ์นิรนามแห่งเมืองเกอดะฮ์ ได้รจนาจารึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์บาดแผลของคนเกอดะฮ์ในรัชสมัยสุลตันอะฮมัด ตามุดดินฮาติมชะฮ์ ที่2 ในยุคที่ถูกตราว่าเป็นรัฐบรรณาการของสยาม การรับรู้ (perception) ของสยามที่มีต่อเกอดะฮ์ดังกล่าวทำให้สุลต่านเกอดะฮ์ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของสยาม ขนาดต้องฝืนพระทัยส่งกองทัพบุกเกอดะฮ์ไปปราบกบฏดาตูบังกาลันที่ปาตานี พ.ศ.2351 และส่งกองทัพเรือไปรบกับพม่าที่เมืองสาละลัง (เกาะภูเก็ต) เพื่อกอบกู้สาละลังกลับคืนมาจากพม่าเป็นของสยาม พ.ศ.2352-2353 ตามคำบัญชาของสยาม

ปัญหามีอยู่ว่า ปฏิบัติการของเกอดะฮ์ในการรบที่ปาตานีครั้งนั้น (พ.ศ.2351) ไม่เป็นไปตามความประสงค์ของสยามที่ไม่สามารถพิงเกอดะฮ์ได้ เพราะผู้นำกองทัพเกอดะฮ์สองคนพี่น้องไม่ค่อยลงรอยกัน และไม่เต็มใจที่จะสนองพระบรมราชโองการของสุลต่านฯ ที่ต้องไปทำศึกกับปาตานีตามคำบัญชาของสยาม กระนั้นก็ตาม ปรากฏว่าสงครามครั้งนี้ดาตูบังกาลันไม่สามารถเอาชนะฝ่ายสงขลาได้ ข้าราชการเกอดะฮ์ถูกสยามกล่าวหาว่ามีส่วนรู้เห็นกับดาตูบังกาลันร่วมคิดไม่เชื่อต่อสยาม ดังนั้น เมื่อพม่ายกทัพมาโจมตีเมืองสาละลังของสยามในปี พ.ศ.2352 เกอดะฮ์จึงไม่สามารถปฏิเสธสยามที่จะไม่เข้าไปร่วมกับสยามสู้ศึกพม่าที่สาละลังครั้งนี้ เพราะเป็นสงครามที่สยามประสงค์ใช้เป็นตัวชี้วัดประเมินให้เห็นอย่างชัดเจนว่าทางเกอดะฮ์ยังมีความจงรักภักดีต่อสยามอีกหรือไม่

Ibrahim Syukri ¹ ได้เขียนถึงสงครามระหว่างสยามกับปาตานีใน พ.ศ.2351 แต่ไม่ได้พาดพิงถึงกองทัพเกอดะฮ์ที่ถูกสยามเกณฑ์ให้ไปปราบกบฏปาตานีดังกล่าวมากนัก ดาโต๊ะบังกาลัน

¹ Ibrahim Syukri, แหล่งเดิม, หน้า 100-101.

ดาตูลาย ดาตูปูณุด และบรรดาบริวารผู้ใกล้ชิดกับดาโต๊ะปังกาลันได้ไปรวมกำลังคนที่ปาตานี เพื่อเตรียมพร้อมรับมือการโจมตีของกองทัพสยามลิฮอร์และสิงโฆรา สงครามครั้งนี้ใช้เวลาเป็นเดือน ๆ ฝ่ายดาโต๊ะปังกาลันทุกคนได้สู้รบกับฝ่ายสยามอย่างเต็มกำลังด้วยเจตนาเดียวกัน เพื่อปลดปล่อยให้ปาตานีเป็นอิสระจากการครอบครองของสยาม-ไทย สงครามครั้งนี้ฝ่ายปาตานีรอดตัว ฝ่ายสยามถอนกำลังกลับไปสิงโฆราและแม่ทัพดาตัมก็กลับไปยังลิฮอร์

หลายเดือนต่อมา พระยาขลาโหมได้นำกองทัพสยามจากกรุงเทพไปถึงปาตานีพร้อมด้วยเรือรบหลายลำ และมีกำลังพลจากสิงโฆราและลิฮอร์เดินทัพโดยทางบกอีกจำนวนมาก สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นพร้อมกันทั้งในทะเลและบนบก คือที่เมืองเกิระสะ (กรือเซะ) และในบริเวณพูลาซูนี ศิกละลอกนี้ปาตานีพ่าย ดาโต๊ะปังกาลันสิ้นชีพ และดาตูลื่น ๆ ต่างต้องหนีเอาตัวรอด

ฉสม บทที่ 71 ทั้ง 4 วรรคเขียนถึงความปราชัยของปาตานีต่อสยามในการรบครั้งนี้ แต่ไม่ได้เขียนรายละเอียดว่าดาตูปังกาลันแพ้และต้องประสบชะตากรรมอย่างไร โดนยิงตาย แล้วถูกตัดศีรษะ หรือว่าถูกจับตัวแล้วโดนสยามตัดศีรษะ เพียงแต่บอกว่า

*Seorang Patani terkerat kepala, / มี‘ปาตานี’คนหนึ่งโดนตัดศีรษะ
dihantar kepada Wazir yang ‘ala, / ถูกนำส่งไปถึง‘วาเซียร์’สูงสุด
lalu dihantar langsung ke Kuala, / และแล้วถูกส่งตรงไปยังปากอ่าว
mereka berhenti menanti pula./ คนเหล่านั้นต้องหยุดรออีกระยะหนึ่ง*

ผู้อ่าน ฉสม บทนี้บางคนตีความว่า ทหารจากเกอดะฮ์เป็นผู้ตัดศีรษะคนปาตานีไปให้แม่ทัพใหญ่ของเกอดะฮ์ ต่อจากนั้นจึงส่งศีรษะนั้นตรงต่อไปยังกัวลาเกอดะฮ์ ไม่ได้ระบุว่าเป็นศีรษะของดาตูปังกาลัน

พงศาวดารเมืองปัตตานี² ได้บันทึกเรื่องปราบกบฏปัตตานีในปี พ.ศ.2351 ว่า “ขณะนั้น ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อจุลศักราช 1147 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จยกกองทัพออกไปปราบปรามศึกพม่าถึงหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ครั้นกองทัพออกไปถึงเมืองสงขลา มีข่าวเข้ามาว่าเมืองปัตตานีก่อการกำเริบขึ้นมาก โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระยาขลาโหม พระยาเสน่ห์หาญ (ทองอิน) พระยาพัทลุง (ทองขาว) หลวงสุวรรณคีรี (บุญฮ้อย) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) เป็นแม่ทัพหน้ายกออกไปตีเมืองปัตตานี ได้สู้รบกันกับระตูปะก่าลันที่ตำบลบ้านยี่ริง ระตูปะก่าลันสู้รบทนกองทัพมิได้ ก็อพยพแตกหนีขึ้นไปทางเมืองรามันห์ พระยาขลาโหมแม่ทัพเห็นว่า ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) เป็นผู้รู้จักทาง ก็แต่งกองรวมคนพัทลุงสงขลา ให้ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) เป็นหัวหน้าตีตามระตูปะก่าลัน ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) ตามระตูปะก่าลันไปทันที่ปลายน้ำเมืองรามันห์ ริมแดนเมืองแประได้สู้รบกันในตำบลนั้น ระตูปะก่าลันถูกกระสุนปืนตาย ในระหว่างนั้น กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จยกทัพเรือไปตั้งอยู่ที่ปากอ่าวเมืองปัตตานี ครั้นพระยาขลาโหม

² พงศาวดารเมืองปัตตานี, ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2* (ภาคที่ 3, 4, และ 5) สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, พระนคร, 2507.

กองทัพหน้าตีระตูปะกำลันแตก และได้ศิระระตูปะกำลันมาแล้ว พระยากลาโหม พระยาเสนาหา
 ภูธร (ทองอิน) พระยาพัทลุง (ทองขาว) หลวงสุวรรณคีรี (บุนฮ้อย) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ปลัดจนะ
 (ขวัญชัย) พร้อมกันลงไปเฝ้าในเรือพระที่นั่งหน้าเมืองปัตตานีทูลแจ้งราชการ รับสั่งให้นำปืนใหญ่ 2
 กระบอกที่เก็บได้ลงมาเรือจะเอาเข้ามากรุงเทพฯ...”³ เหตุการณ์เดียวกันนี้ในพงศาวดารสงขลาบันทึก
 ว่า “...กองทัพเจ้าพระยาพลเทพกับพระยาวิเศษโกษา หลวงนายฤทธิ์ยกไปถึงเมืองกลาง ได้ยกเข้าตี
 พวกพม่าเข้าศึกแตกหนีกลับไป เจ้าพระยาพลเทพจัดราชการเมืองกลางอยู่ปี 1 เสร็จราชการแล้วยก
 กองทัพมาเมืองสงขลาทางเมืองตรัง ครั้นนั้นคำตูปักหลันเจ้าเมืองยี่ริงคิดกบฏ เจ้าพระยาพลเทพจัดให้
 กองทัพเมืองพัทลุง เมืองสงขลาสมทบกับกองทัพหลวง ให้หลวงนายฤทธิ์เป็นแม่ทัพยกออกไปตี
 เมืองยี่ริง หลวงนายฤทธิ์ยกกองทัพออกไปตีทัพคำตูปักหลัน เมืองยี่ริงถึงตะลุมบอน จับตัวคำตูปักได้ จึง
 ได้แยกเมืองตานีออกเป็น 7 เมืองตามพระบรมราชานุญาต ด้วยเหตุเมืองตานีเมืองเดียวมีกำลังมาก
 เมืองสงขลา มีกำลังน้อย แล้วตั้งให้นายพ่ายทหารเอกเมืองสงขลาเป็นผู้ว่าราชการเมืองยี่ริง จัด
 ราชการแยกเมืองตานีอยู่ 6 เดือน เสร็จราชการแล้ว ยกกองทัพพาตัวคำตูปักกลับมาเมืองสงขลา
 เจ้าพระยาพลเทพ พระยาวิเศษโกษา หลวงนายฤทธิ์ ก็ยกกองทัพกลับเข้าไปกรุงเทพฯ”⁴

ผู้วิจัยเทียบกับเอกสารไทยแล้ว มั่นใจว่าความที่ถูกต้องนั้นเป็นว่า วาเซีรสูงสุดนั้นหมายถึงแม่
 ทัพใหญ่ของสยามที่ยกมาจากกรุงเทพเพื่อปราบคนปาตานีโดยตรง คำว่า / (ke) Kuala
 แปลว่า ปากอ่าว ‘กัวลา’ หรือปากน้ำ หรือท่าน้ำนั้น บริบทนี้หมายถึงท่าน้ำที่กรือเซะ เพราะการ
 สงครามทางทะเลนั้นเกิดขึ้นที่ท่าน้ำกรือเซะ เข้าใจว่าเป็นกัวลาบือเกาะฮ และคำว่า ‘คนเหล่านั้น’
 หมายถึงคนของกองทัพฝ่ายสยาม⁵

กล่าวโดยสรุป คนปาตานีที่ถูกตัดศิระนั้นจะเป็นคนธรรมดาไม่ได้นอกจากดาตูปังกาลัน
 เพราะเป็นศิระของคนสำคัญ พระยากลาโหม พระยาเสนาหาภูธร (ทองอิน) พระยาพัทลุง (ทองขาว)
 หลวงสุวรรณคีรี (บุนฮ้อย) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ปลัดจนะ (ขวัญชัย) จึงต้องพร้อมกันลงไปเฝ้า
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่เสด็จยกทัพเรือไปตั้งอยู่ที่ปากอ่าวเมืองปัตตานี

อิบรอฮิมยังได้ให้ข้อมูลว่า ในช่วงที่นายพ่ายเป็นเจ้าเมืองปัตตานีนั้นได้ใช้อำนาจกดขี่คน
 มลายูปาตานีอย่างรุนแรงและโหดเหี้ยมเสมอ ทำให้คนมลายูเกลียดชังและโกรธแค้นคนสยามมาก จึง
 เป็นสาเหตุทำให้บ้านเมืองไม่สงบ สภาพความไม่มั่นคงตรงนี้ทำให้พระมหากษัตริย์สยามทรงมีพระ
 ราชบัญชาให้พระยาอภัยสงครามลงมาที่สิงโฆราและดำเนินนโยบายแบ่งแยกและปกครอง นั่นคือให้
 แบ่งปาตานีออกเป็นเจ็ดหัวเมืองย่อย ได้แก่ ปัตตานี ยะหริ่ง (Jering), หนองจิก (Nongchik), ยะลา
 (Jala), สาย (Sai), ราห์มัน (Reman), และ ระแงะ (Legih)

³ แหล่งเดิม, หน้า 4-5.

⁴ แหล่งเดิม, หน้า 46-47.

⁵ ทบทวนรายละเอียดเพิ่มเติม ในบทที่ 2 (ทบทวนวรรณกรรม) หน้า 49-50 เชิงอรรถที่ 67-68.

ภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียนฉาวีร์สุลตันเมอลานา

ฉสม เป็นงานประเภทวรรณคดีแนวประวัติศาสตร์ ที่เป็นพื้นที่ให้โอกาสบรรดานักเขียน (writers) ใช้เป็นเครื่องมือทำหน้าที่ในการสะท้อนความคิด และสะท้อนภาพในมิติต่าง ๆ รวมทั้งบอกเล่าเรื่องราวในประวัติศาสตร์ให้สังคมได้รู้ โลกวรรณคดีมลายูขนบนิยมหรือวรรณคดีจาริต ได้ให้ความสำคัญมากกับต้นฉบับตัวเขียนภาษามลายู (Malay manuscript) ว่าเป็นแหล่งสะสมความรู้ที่เป็นผลงานทางอักษรศาสตร์มลายู ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของปัญญาชน (intellectual phenomenon) ที่สร้างสรรค์มาจากการสะสมกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในสังคมและวัฒนธรรม อันประกอบด้วยค่านิยมด้านความรู้ จริยธรรม และความงดงามของชนชาติต่าง ๆ ที่มีอารยธรรมพร้อมกันนั้นผลงานทางอักษรศาสตร์มลายูประเภทยังได้บูรณาการวิถีชีวิตของชนชาติดังกล่าวที่ฉายให้เห็นถึงระดับความสูง-ต่ำของภาพลักษณ์แห่งคุณค่าทางวัฒนธรรมและอารยธรรมมลายูด้านใดด้านหนึ่งด้วย⁶ ความเป็นวรรณคดีมลายูแบบจาริตแนวประวัติศาสตร์ หรือประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูที่ประกอบเป็น ฉสม นี้ได้ทำหน้าที่เป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐสุลต่านมลายู (เกอดะฮ์ และปาตานี) ยุคจาริต ที่รัฐทั้งสองอยู่ภายใต้อำนาจของสยามในฐานะเมืองบริวารการ ด้วยสถานภาพของ ฉสม ตามบริบทดังกล่าว ผู้วิจัยมั่นใจว่าการมีอยู่ของต้นฉบับตัวเขียนมลายูเรื่องฉาวีร์สุลตันเมอลานานี้ ไม่ว่าผู้เขียนเป็นใคร มีเจตนาอย่างไร ฉสม ก็ยังคงเป็นมรดกทางวรรณกรรมของคนเกอดะฮ์ ส่วนว่าใครมีมุมมองต่อฉาวีร์เรื่องนี้อย่างไร คงขึ้นอยู่กับฐานคิดของแต่ละบุคคล เพราะวรรณคดีแต่ละเรื่องมีความหมายเหมือนกับที่ ‘ผู้อ่าน’ ได้ให้ความหมาย ผู้อ่านอาจเกิดความคิดที่คล้อยตามหรือต่อต้านไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่สะท้อนจากวรรณคดีที่เขาอ่านนั้นก็อาจเป็นไปได้ เรื่องนี้ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ปกติ เพราะว่าเนื้อหา (ตัวบท) ของวรรณคดีแต่ละเรื่องประกอบด้วยถ้อยคำภาษาที่ให้ความหมายได้มากกว่าหนึ่งความหมาย (polysemy) สอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎี “Reception”(Reception Theory) ของ Franco Moretti⁷ แนวคิดดังกล่าวเป็นเหตุผลสำคัญว่าทำไมผู้วิจัยต้องปริวรรตและแปล ฉสม ขึ้นใหม่สำหรับใช้เป็นตัวบทหลักในการดำเนินการวิเคราะห์ ฉสม นี้ต่อไป

ภาพสะท้อนที่หลากหลายใน ฉสม ต่อไปนี้เป็นมุมมองหนึ่งของผู้วิจัยที่ได้มาจากการศึกษาตัวบท ฉสม ตามฐานคิดดังกล่าว ซึ่งอาจไม่ใช่เป็นผลยุติของการศึกษา ฉสม นี้

1. ภาพสะท้อนพลังภูมิปัญญาความเป็นปราชญ์ของผู้แต่ง

กวีนิพนธ์ (ผู้แต่ง) ได้บรรจุเรื่องราว ฉสม ด้วยบทกลอนฉาวีร์ได้อย่างสมบูรณ์แบบ และบรรจุสาระได้ดีตามเจตนารมณ์เพื่อนำทูลเกล้าฯ ถวายรายงานแด่สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมชะฮ์ ที่ 2 เกอดะฮ์เกี่ยวกับการสงครามที่เกอดะฮ์ต้องเข้าร่วมปฏิบัติการตามคำบัญชาของสยามสองครั้ง ได้แก่ สงครามปราบกบฏดาตูบังกาลันที่ปาตานี พ.ศ.2351 และสงครามกอบกู้เมืองสาละงูจากพม่าให้

⁶ Baha Zain, *Memertabatkan Persuratan Melayu*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2006, pp. 2-3.

⁷ อ้างถึงใน Mana Sikana, *Pendekatan Kesusasteraan Modern*, Penerbit Karyawan, Selangor Darul Ehsan, 1990, p. 37.

กลับคืนมาเป็นของสยามในปี พ.ศ.2352 และสอดแทรกความคิดคำนึงของกวีที่มีต่อปรากฏการณ์
ฉสม มีลักษณะที่สมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นผลงานอันทรงคุณค่าที่ได้รับงานด้วยพลังปัญญาของ
ปราชญ์มลายูเกอดะฮ์ ต้นฉบับลายมือเขียน ฉสม ถูกคลี่ให้เห็นภาพสะท้อนทั้งเชิงบวกและเชิงลบที่
อยู่เบื้องหลังคำ(บทนาอिर)ที่ผู้วิจัยได้คัดสรรหลากหลายภาพ ดังนี้

1.1 ภาพสะท้อนที่มาของ ฉสม : กวีได้อ้างว่าเนื้อหาฉสมนี้เป็นข้อมูลที่ได้มาจาก
ประสบการณ์ตรงของเขาจากการที่ได้ติดตามการเข้าร่วมรบของ ‘วาเซียร์’ (แม่ทัพใหญ่เกอดะฮ์) ใน
ครั้งนั้นอย่างใกล้ชิด ทำให้เขาได้สัมผัสบรรยากาศและเห็นผู้คนและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยาม
สงครามนั้นด้วยสายตาตนเอง เขาได้บันทึกเหตุการณ์เหล่านั้นโดยตรงทั้งที่เขาเห็นและได้ยิน ดัง
รายละเอียดปรากฏในฉาอิรบทที่ 1078-1087 ตามลำดับดังนี้

Sebab diperbuat syair ikatan,
supaya kerja nyata kelihatan,
tetapi cara pandang dan hutan,
tiada manis sajak sebutan.

เหตุที่เรียงร้อยผูกคำเป็นฉาอิร
เพื่อจะได้มีผลงานเป็นที่ประจักษ์
แต่เป็นวิถีของท้องทุ่งและพงไพร
สำนวนกลอนไม่ไพเราะหวานซึ่ง

Sekadar maklum duli makota,
perintah hamba sahaya semata,
masing kerja baik dan leta,
barang perintah di situlah nyata.

เพียงเพื่อกราบทูลรู้สึมาโกฏาทรทราบ
ถึงปฏิบัติการของบรรดาข้าพระองค์
ทั้งที่เป็นงานดีและที่น่าตำหนิ
สิ่งที่ทำไว้ได้เห็นชัดเจนตรงนั้น

Sebab pun kisah dinyatakan ini,
supaya suka yang berani,
barang yang culas kerja di sini,
kemudian kalau takutnya fani.

สาเหตุที่ได้สาธยายเรื่องนี้
เพื่อวีรชนจักได้ปลื้มปิติยินดี
สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องในการนี้
ต่อไปนี้จะได้กล่าวกันอีกนาน

Jika dibaca di tengah *maalak*,
segala pahlawan bertambahlah
galak,
segala yang takut mau ditolak,
kemudian lagi beranilah pula<k>.

หากได้อ่านท่ามกลางคนหมู่มา
เหล่านักรบต้องฮึกเหิมมากขึ้น

พวกที่ขลาดกลัวและต้องการบอกปิดคั้น
อาจกลับกล้าขึ้นได้ในคราวหลัง

Segala cetera perkataan beta,
tiada sekali berbuat dusta,
daripada baik atawa leta,
seperti mana penglihatan mata.

เรื่องต่างๆที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึง
ไม่ได้สร้างความเท็จเลย
ทั้งที่เป็นเรื่องดีหรือเรื่องเลว
ก็เป็นไปดังประจักษ์กับตา

Didengar, dilihat, kelakuan pun serta, barang yang ada dilihat nyata, semuanya dengan sebenar dikata, Siam, Melayu disebut semata.	สิ่งที่ได้ยินได้เห็นรวมทั้งนี้สยใจคอ สิ่งที่มีให้เห็นชัดเจนนั้น ทั้งหมดเป็นความจริงตามที่บอก สยามมลายูถูกกล่าวถึงทั้งนั้น
Tengah enam bulan meninggal negeri, pergi ke Salang menyiksa diri, adapun tiada diperoleh[an] diri, hingga inilah disurat mari.	ห้าเดือนครึ่งที่ลาจากปิตุภูมิ ไปทรมานสังขารกันที่สาละง์ ที่ได้กับตัวเองไม่มีอะไรสักอย่าง มีแต่หนังสือที่บันทึกมา
Selama menanggung kerja di Salang, sehari-hari tiada berselang, ke ghurab Wazir beta berulang, men(d)engar kira pegawai hulubalang.	ตลอดเวลาที่รับภารกิจที่สาละง์ ในแต่ละวันไม่ได้ว่างเว้น ข้าต้องไปมาที่สุหรับของวาเซียร์ ไปฟังข้อหาหรือของเจ้าหน้าที่และนายกอง
Daripada mula meninggal negeri, beta bersama pergi dan mari, tiada bercerai barang sehari, jadilah diketahui sekalian peri.	ตั้งแต่เริ่มลาจากทั้งเมืองไป ข้าได้ร่วมทางไปมาด้วยกัน ไม่ได้แคล้วคลาดแม้เพียงหนึ่งวัน จึงได้รู้รอบทุกเรื่องดังกล่าวนี
Di belakang Wazir beta mengikut, hingga malam baharulah bangkut, pulang ke perahu ikatan diragut, akan peng(h)ibur hati yang takut.	ข้าคอยติดตามข้างหลังวาเซียร์ จนถึงค่ำจึงได้หยุด กลับไปเรือแล้วบรรจงผูกคำ เพื่อปลอบขวัญหัวใจที่ชลาดกลัว

ดูเหมือนว่า กวีได้สวมบทบาททำหน้าที่เป็นนักข่าวอาวุโสคนหนึ่งที่เกิดขึ้นมาโดยมีภาระกิจมากมาย กวีมีความเป็นอิสระในการรายงานเหตุการณ์ที่พบเห็นอย่างตรงไปตรงมา โดยมีการแทรกอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อภาพต่าง ๆ ที่ปรากฏต่อหน้าอย่างผู้ชมคนหนึ่งที่ไม่ต้องระแวงตัวเองจะได้รับอันตรายอย่างไร หากมองซ้ำอีกด้านหนึ่งเห็นได้ว่าผู้แต่ง ฉสม เขียน ฉสม น้อย่างมีนัยที่รายงานความดีความชอบของตนเองโดยทางอ้อมได้อย่างฉลาดแหลมและแนบเนียนซึ่งเป็นผลดีสำหรับผู้แต่ง

1.2 ภาพสะท้อนความสามารถด้านการประพันธ์ของผู้แต่ง: กวี ฉสม ใช้วรรณศิลป์อย่างประณีตตามจารีตการประพันธ์กลอนฉาอิร กล่าวคือมีการเล่นสัมผัสพยางค์และสัมผัสสระท้ายวรรคเป็น **aaaa** ตลอดเรื่อง กวีมีความพิถีพิถันและมีภูมิรู้ทางภาษาเป็นอย่างดี ใช้ถ้อยคำภาษาที่ทำให้เกิดจินตภาพอย่างเหมาะสมกับกาลเทศะสอดคล้องกับบริบทของเนื้อเรื่องและฐานะของบุคคล มีการสะท้อนการใช้ภาษาถิ่นเกอดะฮ์และภาษาต่างชาติได้แก่ ภาษาไทย อาหรับ ชวา เป็นต้น ใช้ภาษาเชิงสัญลักษณ์สะท้อนความคิดและภาพของเหตุการณ์ผ่านถ้อยคำภาษาทั้งที่สื่อความหมายตรงและความหมายแฝงเป็นสำนวนโวหารในหลากหลายลักษณะภายในกรอบหรือจารีตการประพันธ์ประเภทกลอนฉาอิรที่กำหนดไว้อย่างแน่นอน กวีใช้การเปรียบเทียบกับโวหารอุปลักษณ์และอุปมา บรรยายความได้อย่างมีสีสัน ตัวอย่างเช่น ฉาอิรบทที่ 262, 263, 264 ตามลำดับ

Dari *Rombeng* be<r>layar setala,
ke Selat Panjang perahu di hala,
sampai waktu toleh tenggala,
sekalian sampai tiada gendala.

จากรรมเบ้งออกเรือตรงไปทางเดียว
มุ่งตรงไปยังช่องแคบปันฉัง
ถึงยามสายเวลาเลิกไถนา
ทุกคนได้ไปถึงที่หมายโดยไม่มีอุปสรรค

Berlabuh sebentar di dalam selat,
tampaklah layar seperti kulat,
angkatan Mardulung balik berkilat,
datangnya dari Pulau Kalat.

ทอดสมอในช่องแคบได้ครู่หนึ่ง
ก็แลเห็นใบเรือราวกับดอกเห็ด
กองทัพมรดุลุงยกกลับมาเร็วดังฟ้าแลบ
เขาเดินทางมาจากเกาะกาลัต

Telah perahu berhampiri,
ketu<h>anya itu dipanggil mari,
diperiksa mengapa berbalik mari,
kelakuan seperti orang yang lari.

เมื่อเรือเข้าไปใกล้กันแล้ว
ก็เรียกหัวหน้านั้นไปหา
สอบถามว่าทำไมถึงได้กลับมา
ทำทางเหมือนกับคนเผ่นหนีมา

อัจฉริยภาพด้านวรรณศิลป์ของกวีเกิดจากการใช้ภาษาที่เรียบง่ายธรรมดา แต่ก่อให้เกิดจินตภาพในห้วงความคิดและความรู้สึกในใจให้แก่ผู้ฟังและผู้อ่าน ตัวอย่างเช่น ฉาอิรบทที่ 1 วรรคที่ 3 และ 4 บทที่ 33 และ 34 วรรคที่ 1 และ 2 กวีบอกเล่าถึงความรุ่งเรืองของบ้านเมืองเกอดะฮ์และสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านชาวเมืองโดยใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถจินตนาการเห็นภาพของชาวบ้านที่กำลังเต้นรำกันอย่างสนุกสนาน สัมผัสถึงความไพเราะของเสียงดนตรีที่เกิดจากการใช้ภาษาที่มีเสียงสัมผัสสระและสัมผัสพยางค์ทั้งในวรรคระหว่างวรรคและท้ายวรรคได้อย่างชัดเจน ภาษาดังกล่าวนอกจากช่วยเสริมสร้างบรรยากาศของความสนุกสนานแล้วยังสัมผัสได้ถึงความสุขของผู้คน ดังนี้

negerinya ramai terlalu indah,
isi negeri semuanya mudah.

บ้านเมืองรุ่งเรืองสวยงามเหลือคณา
ปวงประชามั่งมีศรีสุขถ้วนหน้ากัน

Sangat sentosa di dalam negeri,
bersuka-sukaan sehari-hari,
ramai dengan tepuk dan tari,
beramai-ramaian ke sana ke mari.

ในเมืองนี้มีความสงบสันติสุข
วันหนึ่งวันหนึ่งได้สนุกสนานหรรษา
สนุกกับการประมืร่ายรำมาท่า
รื่นเริงเฮฮาทางโน้นทางนี้

Isi negeri suka termasa,
makanan makmur melimpah desa,

เหล่าพสกนิกรสุขสำราญทุกเวลา
อุดมด้วยอาหารท่วมทันถิ่นที่ครอง

สภาพบ้านเมืองอันอุดมสมบูรณ์ของเกอดะฮ์ดังกล่าวเป็นภาพลักษณ์ทางภูมิศาสตร์ที่บอกถึงความร่ำรวยทางเศรษฐกิจที่โดดเด่นและดึงดูดใจชาวเมืองเกอดะฮ์และพ่อค้าชนต่างชาติให้แวะเข้ามาเยือนและค้าขายกับเกอดะฮ์ จึงไม่ต้องสงสัยว่าทำไมสยามถึงได้เลือกใช้เกอดะฮ์เป็นแหล่งอาหารของสยาม ภาพความโดดเด่นนี้สอดคล้องกับมุมมองของ Braddell ที่เขียนว่า “...The big agricultural plain of Kedah must always have had great attractions for settlers and must have been a great source of food supplies.”⁸

1.3 ภาพสะท้อนความเป็นกวีที่เคร่งครัดในการนับถือศาสนา: กวีเป็นมุสลิมที่ยึดมั่นและศรัทธาต่อพยานภาพของเอกอัลลอฮ์มหาสูงส่งอย่างมั่นคง แม้ตอนจะเปลี่ยนฉากจากภาพบรรยากาศดี ๆ ของเมืองเกอดะฮ์ (เปิดเรื่อง) ไปสู่เหตุการณ์ปราบกบฏดาตูปังกาลันปาตานี พ.ศ. 2351 นั้น ในฐานะที่กวี ฉสม เป็นมุสลิม ก็ไม่ได้ลืมที่จะยืนยันความเป็นบ่าวของอัลลอฮ์ และยอมรับสภาพทุกอย่างที่อัลลอฮ์ ทรงกำหนด ดังความปรากฏในฉาอิรบที่ 36 วรรคที่ 3 และ 4 ว่า

kudrat Allah pula berlari,
ke atas hambanya menjadi(kan) peri.

ด้วยพยานภาพแห่งอัลลอฮ์ ได้ปรับวิถี
ให้เป็นเรื่องราวของบ่าวพระองค์

แม้แต่ในฉาอิรบที่ปิดท้ายเรื่อง พบว่ากวีได้กล่าวคำขอภัยต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง(กับเนื้อหา) หากกวีได้กล่าวล่วงเกินหรือเขียนผิดพลาดไป นอกจากนี้ กวีมีความอ่อนน้อมถ่อมตน สำนึกในความเมตตาปราณีของอัลลอฮ์ และกล่าวสรรเสริญท่านนบีมุหัมมัดศอลา รวมทั้งวิงวอนขอให้อัลลอฮ์ทรงประทานพรให้แก่สมาชิกในครอบครัวของท่านนบีมุหัมมัดฯ และสหายของท่านทุกคน และขอเอกอัลลอฮ์ ทรงคุ้มครองและประทานอภัยแก่มุสลิมทั้งหลาย การปฏิบัติตนเช่นนี้เป็นคุณสมบัติพึง

⁸ Roland Braddell, An Introduction to the Study of Ancient Times in the Malay Peninsula and the Straits of Malacca, in *The Study of Ancient Times in the Malay Peninsula and the Straits of Malacca*, Art Printing Works, Kuala Lumpur, 1989, p.203.

ประสงค์ตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่มิได้ละเลย และถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ดังความปรากฏในบทอาอิรที่ 1088 ; 1091; 1095 – 1102 ดังนี้

Beta pinta maafkan pula,
kepada *tuan* penghulu segala,
perbanyakkan ampun ke atas kepala,
barang yang ada khilaf dan cela.

ข้าฯ ขออภัยด้วย
ต่อบรรดาท่านผู้นำ
โปรดอภัยแก่ข้าให้มาก
หากว่ามีสิ่งใดผิดพลาดและบกพร่อง

Lagi penuh bebal dan cela,
terlebih daripada makhluk segala,
jahil dan dosa berapa pula,
harap diampun hak Ta'ali[a].

ทั้งยังเง่าและบกพร่อง
เกินกว่ามนุษย์บรรดามี
ที่เขลาและบาปอีกมากมาย
หวังว่าอัลลอฮฺทรงอภัย

Wa salla'Liah 'ala khairi khalqihi,

Muhammadin wa 'ala alihi,
wa ashabihi wa azwajih, i,
'alaih,im ajma'in wa ummatihi.

และอัลลอฮฺทรงคุ้มครองสรรพสิ่งของ
พระองค์อย่างดีที่สุด
นบีผู้หมัดศอลา และครอบครัวของท่าน
และบรรดาสหาย
ตลอดจนบรรดาภรรยาของท่าน

Wa'al-Mu'minat wa'al-Mu'minin,
wa'al-Muslimat wa'al-Muslimin,
bi Rahmatika ya-arhama ar-Rahimin,
wa'l-hamduli'Llahi Rabbi al 'Alamin.

และบรรดาผู้ศรัทธาทั้งสตรีและบุรุษ
และมุสลิมทั้งสตรีและบุรุษ
ด้วยพระกรุณาแห่งอัลลอฮฺผู้ทรงเมตตา
และขอสรรเสริญต่ออัลลอฮฺเจ้าแห่งโลกนี้
และโลกหน้า

Al-hamduli'Llahi syukurkan rahmat,
yang dikurniakan Nabi Muhammad,
'arif dan bijak terlalu amat,
pandai memelihara segala umat.

บรรดาคำสรรเสริญของเรามีแต่อัลลอฮฺ
ผู้ทรงประทานพรให้นบีผู้หมัดฯ
ให้รอบรู้และสามารถมากเหลือเกิน
และรู้จักคุ้มครองปกป้องพสกนิกร

lalah Nabi Khatami al-Anbiya,'
dikurnia Allah Tuhan yang kaya,
taufiq hidayah *limpah* bahagia,
jadilah ismunya terlalu mulia.

ท่านคืออนบีสุดท้ายแห่งนบี
ที่อัลลอฮฺทรงอานุภาพทรงประทานมา
ความช่วยเหลือและความผาสุกมากล้น
ทำให้พระนามของท่านประเสริฐเหลือ

Barang tempat ismunya berdiri,
sampailah atar bau<k> kasturi,
terbukalah hijab j[c]emerlanglah seri,
tak dapat tiada tentu diberi.

ที่ใดใดที่พระนามท่านปรากฏ
กลิ่นน้ำมันอาตรและกัสตุรีฟุ้งไปถึง
ม่านบังตาเปิดกว้างทอรัศมีเจิดจ้า
จะอย่างไรก็เชื่อแน่ว่าต้องให้

Perkataan ini ber'ibarat,
kala di dunia kala di akhirat,
atur ismunya terlalu berat,
pada jalan bahagia sudah tersurat.

คำนี้มีความหมายที่มึนย
ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า
เรียบเรียงพระนามของท่านนั้นยากนักหนา
เพราะถูกจารึกให้ไปสู่หนทางอันแสนสุข

Inilah 'ain yang melajak,
atur ismu tampaklah bijak,
kisah yang sukar menjadi sajak,
cubalah fikir berajak-ajak.

นี่คือสาระอันสำคัญ
การเรียบเรียงนามดูเก่งกาจมาก
จะผูกเรื่องที่ยากจะผูกให้เป็นกลอน
ขอเชิญชวนมาลองคิดดูด้วยกัน

Patutlah kita sekalian umat,
membaca salawat pohonkan rahmat,
di atas fikir yang mencari hemat,
mematutkan syair sehingga tamat.

ผองเราทั้งหลายสมควรอย่างยิ่ง
อ่านคำขอพรวิงวอนขอพระกรุณา
ที่ได้พินิจพิจารณาอย่างรอบคอบ
ได้ผูกฉาอริให้ถูกต้องจนจบบริบูรณ์

2. ภาพสะท้อนวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมมลายูร่วมสมัยกับกวี

ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ชุมชนมลายูที่ตั้งถิ่นฐานบนคาบสมุทรมลายูเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่านับถือศาสนาอิสลาม ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีมลายูและความเชื่อดั้งเดิมอย่างเข้มข้นและยึดมั่นในหลักคำสอนและความเชื่อของศาสนาอิสลามอย่างเหนียวแน่นทั้งหมดนี้ได้หลอมรวมกันจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของคนมลายู ฉสม ได้สะท้อนภาพวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนมลายูร่วมสมัยกับกวีดังนี้

2.1 ภาพสะท้อนความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ : ความจงรักภักดีเป็นคุณลักษณะสำคัญในระบบการปกครองแบบศักดินาสวามิภักดิ์ของสังคมมลายู ที่ประชาชนทุกคนต้องจงรักภักดีต่อกษัตริย์หรือสุลต่าน ต่อบ้านเมือง และศาสนา ผู้วิจัยพบว่ากองทัพนมลายูเกิดอะฮีดมันต์ต่อค่านิยมนี้เทียบเท่าชีวิต โดยเฉพาะบรรดาแม่ทัพนายกองทั้งหลาย พวกเขาได้ออกรบยอมเสี่ยงชีวิตเพื่อแสดงความจงรักภักดีและปฏิบัติตามคำบัญชาของสุลต่าน ฉสม ได้เน้นย้ำโน้ตชนเรื่องความจงรักภักดีนี้ผ่านเจตนารมณ์และปฏิบัติการทางทหารของนักรบและแม่ทัพมลายู ตัวอย่างเช่น ลักษณะมานัอมรับพระราชบัญชาจากองค์สุลต่านให้นำทัพไปช่วยสยามปราบพม่าโดยดี โดยกราบบังคมทูลสุลต่านด้วยความนอบน้อมด้วยถ้อยคำอันสุภาพ ดังความในฉาอริบทที่ 148-150 ว่า

Berdatang sembah Laksamana,
 “Patik nan hamba sedia yang hina,
 jabatan sendiri sudah terkena,
 hendak di simpang pergi ke mana.

Titah terjunjung ke atas jemala,
 tiada patik memberi gendala,
 entah pun baik atawa cela,
 ikut perintah 'Azza wa Jalla.

Habis kuasa patik kerjakan,
 jika mati patik redzakan,
men<y>[j]jung titah duli telapakan,
 berbuat bakti dengan kebajikan.”

ลักษณาณาจึงกราบบังคมทูลพระกรุณา
 “ข้าพระพุทธเจ้าเป็นบ่าวดั้งเดิมที่ต่ำต้อย
 ในเมื่อตำแหน่งของตนต้องเกี่ยวแล้ว
 จะบ้ายเปี่ยงหันไปทางไหนได้

ขอน้อมเกล้าฯรับพระบรมราชโองการ
 ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ให้มีอุปสรรคใดใด
 ไม่ว่าดีหรือเลวร้าย
 ก็ปฏิบัติตามกำหนดแห่งอัลลอฮ์มหาสูงสุด

ข้าพระพุทธเจ้าจะถวายงานจนสุดกำลัง
 แม้ต้องสิ้นชีวิ ข้าฯก็ยินยอม
 ขอน้อมรับพระบัญชาใต้ฝ่าธุลีพระบาทด้วย
 เกล็ดด้วยกระหม่อม
 ขอน้อมถวายความภักดีด้วยกุศลกรรม”

แม้แต่คำบัญชาการของแม่ทัพให้ทหารทุกคนถือเป็นคำสั่งการแทนสุลต่านที่ทหารทุกคนต้องปฏิบัติตาม ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดี ก่อนที่ทหารเกอดะฮ์จะเคลื่อนทัพออกไปจากเกอดะฮ์ สุลต่านอะหมัดตามดูติดินฯ ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ทหารเหล่านั้น ดังความปรากฏในฉาวีรบทที่ 186-187 ว่า

Hendaklah muafakat sekalian sira,
 segenap kerja dan bicara,
 Laksamana itu ganti me[a]nira,
 sekalian jangan berbuat angkara.

Suruh tegahnya diturutkan,
 hubaya jangan dilalukan,
 ialah wakil kami dijadikan,
 barang yang bantah disuruh
 hukuman.”

ทุกคนต้องสมัคสมานสามัคคีกัน
 ในทุกกิจการและการคิดอ่าน
 ลักษณานันต์ตัวแทนแห่งข้าฯ
 ทุกคนจงอย่าได้ก่อการอันมิบังควร

ต้องปฏิบัติตามคำสั่งและคำแนะนำของเขา
 อย่าได้ละเมิดนโยบาย
 เขาเป็นตัวแทนที่เราตั้งให้เป็น
 หากใครขัดขึ้นให้ลงอาญาได้”

2.2 ภาพสะท้อนประเพณีขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคลก่อนออกไปทำสงคราม : การขอพรต่ออัลลอฮ์ฯ เป็นประเพณีปฏิบัติของมลายูมุสลิมในหลาย ๆ โอกาส เช่น ก่อนการเคลื่อนทัพในวันศุกร์ กองทัพเกอดะฮ์เลือกเคลื่อนทัพในวันศุกร์ซึ่งเป็นวันที่มุสลิมเชื่อว่าเป็นวันที่ประเสริฐที่สุดใน

โอกาสนั้นสุลต่านได้พระราชทานพระบรมราโชวาท และขอพรให้เอกอัลลอฮฺ ทรงจัดปัดเป่าสิ่ง
อัปมงคลให้หมดไปจากตัวนักรบทุกคน และขอทรงช่วยคุ้มครองชีวิตทหารทุกคนที่จะออกรบให้ได้รับ
ชัยชนะและมีชีวิตรอดปลอดภัยกลับมา ต่อจากนั้น สุลต่านทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้ดำเนินการจัด
พระราชพิธีขอพรวิงวอนให้ปลอดภัย (doa selamat) อ่านพระคัมภีร์อัลกุรอาน อ่านบท
สรรเสริญปัมหมัดา และทรงพระราชทานอาหารเลี้ยงทหารทุกคนเป็นการทำบุญเพื่อความเป็นสิริ
มงคลให้กับกองทัพเกดะฮ์ และพระราชทานเสื้อผ้าให้ทหารที่จะออกรบด้วย กวีสะท้อนภาพ
วัฒนธรรมการดำรงชีวิตของคนมลายูและประเพณีก่อนการเคลื่อนทัพไว้ในฉาอิรบทที่ 185, 188-
189 และ 194 ตามลำดับดังนี้

Keluar titah makota indera,
“Berlayarlah sekalian hai saudara,
kepada Allah kupohonkan pelihara,
pergi mari dengan sejahtera.

มกุฎอินทราทรงมีพระกระแสรับสั่ง
“จงแล่นเรือออกไปเถิดพี่น้องเอ๋ย
ข้าฯขอวิงวอนเอกอัลลอฮฺคุ้มครองรักษา
ให้เดินทางไปมาด้วยสุขสวัสดิ์

Telah sudah dititahkan segala,
diangkat kenduri berbuat pahala,
Quran dan maulud dibacakan pula,
memohonkan *syafaat* menolakkan
bala.

พระราชทานพระบรมราโชวาทเสร็จสรรพ
ทรงประกอบดุริยบำเพ็ญกุศล
ต่อด้วยการอ่านกุรอานและคำสรรเสริญนบี
วิงวอนขอความเมตตาและปัดเป่าภัย

Sudah maulud dengan mengaji,
doa selamat dibaca Tok Haji,
anbia, aulia serta dipuji,
memohonkan kerja jangan terkeji.

เสร็จจากเมาลุดและอ่านพระคัมภีร์
โตะหาญีจึงต่อด้วยคำขอพร
ยกย่องสรรเสริญบรรดานบีและวาลี
วิงวอนขออย่าให้ภารกิจถูกดูแคลน

Setelah mustaib[d] sekalian alat,
tiadalah suatu cala dan ghalat,
Yaum‘al-Jum‘at Ba‘d al-Salat,
berdayunglah ghurab seperti kilat.

ครั้นได้จัดอุปกรณ์เสร็จสรรพ
ไม่มีสิ่งชำรุดและเสียหาย
เมื่อวันศุกร์หลังเวลาละหมาดบ่าย
จึงพายเรือชูธรรีบออกไปเร็วดุจสายฟ้าแลบ

2.3 ภาพสะท้อนความศรัทธาและเคร่งครัดในศาสนาอิสลามของคนมลายู: สังคมมลายู
เป็นที่รู้จักกันว่ามีความเคร่งครัดในศาสนาอิสลาม โดยมีผู้รู้ทางศาสนาหรืออุลาม่า (ulama) ที่มี
อิทธิพลต่อสังคมมลายูทั้งในระดับหมู่บ้านไปจนถึงราชสำนักในฐานะครูผู้สอนและที่ปรึกษาทาง
ศาสนาให้กับชุมชนและราชสำนัก ในยามเกิดสงคราม อุลามายังต้องเป็นทหารให้กับกองทัพในฐานะ
ที่เป็นราษฎรคนหนึ่งที่มีหน้าที่ต้องปกป้องประเทศ แม้บางครั้งก็ต้องฝืนใจทำ เช่น ตนกูอิตริสที่
หลังจากได้ข่าวว่าพม่ายึดเมืองสาละง์ได้สำเร็จ ท่านไม่ยอมอยู่ต่อตามคำสั่งของสยาม เพราะท่านไม่

ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างสยามกับพม่าซึ่งเป็นชนต่างชาติและต่างศาสนา ท่านมีความเชื่อว่าจะเป็นบาปติดตัวถ้าไปช่วยคนต่างศาสนาหรือนอกรีด (kafir) ฆ่าฟันกัน ดังความปรากฏในฉาอิรบที่ 573-577 และ 591 ตามลำดับดังนี้

Tunku Idris raja pendeta,
niat beramal semata-mata,
Awak dan Siam bersengketa,
kehendaknya segan hendak menolong
serta.

ตนกูอิद्रิสเจ้านายผู้ทรงปราชญ์
เจตนาจะประกอบศาสนกิจเท่านั้น
อังวะและสยามบาดหมางใจกัน
ท่านประสงค์ที่จะไม่ไปช่วยเหลือด้วย

Hingga nasihat sehari-hari,
mengajak Wazir balik ke negeri,
menyertai keduanya tiada diberi,
tiada faedah yang dipegari.

วันวันได้แต่ให้คำชี้แนะ
เชิญชวนาเซิร์ให้กลับยังบ้านเมือง
ไม่ให้ไปร่วมกับเจ้านายทั้งสองนั้น
ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อันใด

Katanya, “Ugama mereka sebangsa,

menyertai dia kita berdosa,
baiklah kita balik ke desa,
menanggung sengsara tiadalah kuasa.”

ท่านกล่าวว่า “เขาเหล่านั้นศาสนา
เดียวกัน
ร่วมมือกับเขาเรามีแต่บาป
กลับไปยังถิ่นเราจะดีกว่า
ไม่มีกำลังที่จะร่วมรองรับความลำบาก
ด้วย”

Wazir tiada menurut bicara,
kalau negeri mendapat cedera,
sungguhlah ugama tiada setara,
sebab negeri hendak dipelihara.

วาเซิร์ไม่ได้คล้อยตามคำที่ว่า
เกรงว่าบ้านเมืองต้องได้รับความเสียหาย
ที่ว่าศาสนาต่างกัณก็จริงอยู่
แต่ทำไปเพราะต้องการรักษาเมืองไว้

Tunku Idris jumlah ulama,
ia berkeras kepada ugama,
baik jahatnya pun dilihat sama,
tetapi tiada juga diterima.

ตนกูอิดริสนับท่านเป็นศาสนปราชญ์
ท่านยืนหยัดด้วยหลักศาสนา
ผลดีหรือเลี่ยนั้นท่านเห็นทั้งนั้น
แต่ท่านก็ยังยอมรับไม่ได้

Jika tak sampai ketika itu,
nyatalah hilang dar<a>jat dan *mat[lu]*,
Tunku Idris hakikatnya tentu,
kafir tiada disukanya bantu.

ถึงตอนนั้นถ้ายังไม่ถึง
เป็นต้องเสียเกียรติและศักดิ์ศรีแน่
ตนกูอิดริสนั้นมีความชัดเจนมาก
ไม่พอใจที่จะหนุนคน ‘กาฬิร’

โดยทั่วไปคนมลายูมุสลิมเชื่อว่าการต่อสู้เพื่อปกป้องประเทศและศาสนาอิสลามถือเป็นหน้าที่ของมุสลิม เป็นการต่อสู้ที่เรียกว่า “ญิฮาด” (Jihad)⁹ และถ้าเสียชีวิตในการต่อสู้ด้วยเหตุผลดังกล่าวถือเป็นการพลีชีพเพื่อชาติและศาสนาที่จะได้รับผลบุญในวันปรโลก การเสียชีวิตในลักษณะดังกล่าวมุสลิมเรียกว่า “ฉาฮีด” (Syahid) จึงไม่แปลกที่ตนกูอิติรสปฎิเสธที่จะช่วยสยามรบกับพม่าต่อไป เพราะท่านมีความคิดว่าสงครามครั้งนี้ไม่ใช่เรื่อง “ญิฮาด” ตามหลักการของอิสลาม เพราะเป็นการรบเพื่อผลประโยชน์ของชนต่างศาสนิก

ในประเด็นเดียวกันนี้ ยังมีทหารมลายูอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้คำนึงว่าการต่อสู้ในครั้งนี้ จะจัดเป็นสงคราม “ญิฮาด” หรือไม่เป็น แต่เชื่อว่าหากพวกเขาถอยหนีจากการต่อสู้ แล้วถูกข้าศึกฆ่าตาย ถือว่าเป็นการตายเปล่า พวกเขาจึงเลือกที่จะตายเพราะต่อสู้กับศัตรู เพราะเชื่อว่าจะได้ผลบุญตามหลักการของอิสลาม กวีได้ถ่ายทอดความคิดนี้ในฉาอิรบทที่ 790-791 ดังนี้

Jika berundur itu tentulah,
pinang pun tiada sempat dibelah,
dihambatnya j[c]angkat perahu
pun relah,
baik bertawakal kepada Allah.

หากถอยเรือไปนั้นแน่นอนว่า
ลูกหมากก็ไม่มีทันได้ผ่า
เขาต้องต้อนเรือไปที่ตีนและเรือก็แตก
สู้อยอมพลีชีวิตต่ออัลลอฮฺจะดีกว่า

Kepada Allah berserahkan diri,
tiada ke mana hendak dilari,
Wazir tampil ke hadapan sendiri,
dengan timbalan berbembari.

ขอมอบชีวิตต่ออัลลอฮฺ
ไม่มีที่ไหนที่จะหนีไปได้แล้ว
วาเซียร์รุกไปข้างหน้าเอง
โดยมีผู้ช่วยร่วมมือเคียงข้างด้วย

นอกจากความคิดและทัศนคติของตนกูอิติรสปฎิเสธที่จะสะท้อนภาพความเคร่งครัดและยึดมั่นในศาสนาอิสลามของกองทัพเกอดะฮ์ในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นความตายของมนุษย์ ชะตากรรมจะดีหรือเลวร้ายของแต่ละคน ล้วนเป็นอำนาจของอัลลอฮฺทั้งสิ้น ดังนั้น เมื่อตกอยู่ในภาวะวิกฤติอันตราย พวกเขาอมรับและยอมจำนนต่อสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้น และฝากชีวิตและความหวังไว้กับอัลลอฮฺ กวีได้สะท้อนความคิดความเชื่อและความศรัทธาของทหารเหล่านี้ ว่าเมื่อพวกเขารอดชีวิตจากอาวุธของศัตรู หรือรอดพ้นจากภัยธรรมชาติ พวกเขาสำนึกและขอบคุณต่ออัลลอฮฺผู้ทรงเมตตาปราณี และพวกเขายังเชื่ออีกว่าบุญบารมีที่อัลลอฮฺประทานแก่ผู้ทรงศีลทั้งหลายได้ช่วยคุ้มครองชีวิตของพวกเขาให้รอดพ้นจากพายุกลางทะเล ดังที่ฉาอิรบทที่ 429-433 บันทึกไว้ว่า

Undur tiada berapa antara,
turunlah ribut tiada terkira,

ถอยร่นไปได้ไม่ทันไร
เกิดพายุร้ายอย่างไม่คาดคิด

⁹ *Kamus Dewan*, (พจนานุกรมเดวัน) 2007, *op. cit.*, p. 631 อธิบายว่า ญิฮาด หมายถึงความพยายามอย่างเต็มที่เพื่อบรรลุเป้าหมายซึ่งความดีที่อัลลอฮฺประสงค์ การต่อต้าน (การต่อสู้) ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มุ่งหวังทำลายชาติและอื่น ๆ (เช่น กิเลสตัณหา เผด็จการ ฯลฯ)

angin timur ombak gelora,
nyaris sedikit menanggung mara.

ลมตะวันออกและคลื่นปั่นป่วน
อีกนิดเดียวเกือบประสบความหายนะ

Hendak dihempas naik ke batu,
ke atas Tanjung Jambu itu,
kawan berpecah tiada bertentu,
keadaan seperti anak piatu.

เกือบถูกซัดขึ้นไปบนหิน
ก็ขึ้นไปบนต้นฉมูณั้น
ถูกพลัดพรากจากเพื่อนไม่รู้ทิศทาง
ต้องอยู่ในสภาพเหมือนกับลูกกำพร้า

Tiada berketahuan ke sana ke mari,
malam gelap tiada pegari,
cemas besar tiada terperi,
masing-masing memeliharakan diri.

ไม่รู้ว่าจะทางไปทางมาอยู่ทางไหน
เป็นคืนเดือนมืดไม่มีสิ่งใดให้เห็น
วิกฤตใหญ่หลวงเหลือที่จะเล่า
ทุกคนต้องดูแลรักษาตัวเอง

Sampai waktu tengah malam,
angin kurang hilanglah kelam,
ombak pun tiada berapa dalam,
perahu pun tiada sangat menyelam.

ถึงเวลาเที่ยงคืน
ลมอ่อนแรงลงจึงค่อยหายมืด
คลื่นก็ใหญ่ไม่มาก
เรือก็ไม่ต้องได้คลื่นมาก

Allah Ta-'ala melimpahkan rahmat ,
berkat aulia dan keramat,
ombak dan angin sudahlah tamat,
ke Pulau Anya[or] digagah cemat.

อัลลอฮฺมหาสูงส่งทรงประทานความปรานี
อย่างล้นพ้น
ด้วยบุญบารมีแห่งผู้ทรงศีลและทรงธรรม
คลื่นและลมได้สงบลงสิ้น
จึงได้มีแรงเร่งไปที่เกาะอันญูร

นอกจากนี้ ยังมีอีกหลายเหตุการณ์ในสมรภูมิรบที่ทำให้ทหารมลายูรอดพ้นจากความหายนะ ซึ่งพวกเขาเชื่อว่าเป็นเพราะพระเมตตาของอัลลอฮฺ ที่ทรงคุ้มครองพวกเขา เช่น พวกเขาเชื่อว่าอัลลอฮฺ ทรงปิดใจไม่ให้กองทัพพม่าคิดโจมตีกองทัพมลายู ทำให้ทหารมลายูหนุ่ม ๆ ที่ไม่มีประสบการณ์ในการต่อสู้ได้พ้นภัยจากการโจมตีของพม่า อัลลอฮฺทรงบันดาลให้ทหารถูกคิดระงับภัยจากกองทัพพม่าที่อาจจะโอบหลังเข้ามาโจมตีกองทัพมลายู จึงทำให้วาช์รคิดป้องกันภัยได้ทันที่หรือแม้กระทั่งยามเกิดอุบัติเหตุไฟไหม้บนเรือ อัลลอฮฺยังทรงคุ้มครองให้ทหารหลายคนรอดชีวิต กวี ฉสม ได้ถ่ายทอดภาพเหล่านี้ไว้ในฉาอิรบที่ 672-674, 712-713, ตามลำดับว่า

Burma nan orang biasa dan juara,
perintah perang sangat perwira,
sematanya Allah tolong pelihara,
jadi tak boleh Burma angkara.

พม่าเขาคู่คนเคยและชำนาญการ
งานทำสงครามหาญกล้านักหนา
ด้วยอัลลอฮฺทรงช่วยคุ้มครองรักษา
พม่าจึงไม่อาจเข้าย่ำยีได้

Orang Kedah yang ada semata, belumah pernah meng(h)adap senjata, lagi muda sekaliannya rata, hingga mendengar khabar dan warta.	คนเกอดะฮ์ที่มีอยู่ทั้งหมด ยังมีเคยต้องเผชิญหน้ากับอาวุธ เขาเหล่านั้นยังหนุ่มแน่นทั้งนั้น ได้แต่ฟังคำบอกเล่าและข่าวสาร
Daripada Allah hendak pelihara, orang di kiri timbal bicara, Burma yang hendak memintas mara, dikerumunnya bedil berundur sigera.	ด้วยอัลลอฮฺทรงประสงค์จะคุ้มครองรักษา คนทางด้านซ้ายถูกคิดขึ้นได้ พม่าที่จะอ้อมเข้าไปโอบทำอันตราย โดนปืนกระหน่ำใส่ต้องรีบหนีไป
Di perahu Temenggung yang hangus itu, di perahu Nakhoda Aji yang satu, yang sudah matinya tentu, kedua bermara sebab begitu.	ที่เรือเตอเม็งกุงซึ่งไหม้ไหม้ และอีกลำหนึ่งเป็นเรือนาโกตาอาณี นั้นแน่นอนว่าเสียชีวิตแล้ว ทั้งสองได้รับเคราะห์ด้วยเหตุนั้น
Ditolong Allah Tuhan yang kaya, serta safat anbia aulia, lain daripada dua orang dia, tiadalah siapa yang berbahaya.	ด้วยอำนาจแห่งอัลลอฮฺทรงช่วยเหลือ และความกรุณาของบรรดานบี นอกจากเขาสองคนแล้ว ก็ไม่มีใครได้รับอันตรายอีกเลย

แม้ยามวิกฤติกองทัพมลายูเสียรูปขบวนทัพ พวกเขายังคงเข้าสู่กับพม่า เพราะไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้นพวกเขาฝากชะตากรรมไว้ในความคุ้มครองของอัลลอฮฺ ดังความในฉาอิรบทที่ 741 ว่า

Berhimpun masuk semua pula, menurut tampil Wazir yang 'ala, tetapi ikatan sudahlah cela, semoga penolong 'Azza wa Jalla.	คนทั้งหมดจึงได้รวมตัวเข้าไปอีก ตามวาเซียร์สูงสุดออกไป แต่รูปทัพเสียรูปเสียแบบแล้ว หวังแต่อำนาจแห่งอัลลอฮฺช่วย

2.4 ภาพสะท้อนอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของอัลลอฮฺ : พม่าสร้างค่ายได้แข็งแรงและตั้งอยู่เรียงรายตลอดชายฝั่งทะเล มีอาวุธปืนใหญ่ติดตั้งพร้อม และมีทหารจำนวนมาก กองทัพมลายูประเมินสถานการณ์แล้วว่าพวกตนเสียเปรียบถ้าจะโจมตีพม่า แต่ก็มีสิ่งที่เหลือเชื่อและไม่คาดคิดว่ากองกำลังมลายูจะสามารถเอาชนะศัตรูได้ เช่น เหตุการณ์โจมตีค่ายพม่าที่อาเย-เอิร์กลูบี (Air Kelubi) ได้สำเร็จ พวกเขาเชื่อว่าความสำเร็จนี้เกิดขึ้นได้เพราะความเมตตาช่วยเหลือของอัลลอฮฺ ด้วยมุสลิมถูกสอนให้เชื่อว่ามนุษย์นั้นมีความอ่อนแอ มนุษย์จะประกอบภารใด ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีได้นั้น

เป็นเพราะความช่วยเหลือของอัลลอฮฺ คำสอนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อไม่ให้มุสลิมทนทนเย่อหยิ่งในความสามารถของตนเอง ดังความปรากฏในฉาอิรบที่ 774-775 ดังนี้

Ada sejurus digagahnya tahan,
dilihat angkatan berkerah-kerahan,
tampil masuk bertindih-tindihan,
Burma pun undur perlahan-lahan.

มีช่วงหนึ่งที่เขาพยายามแข็งใจต้านไว้
แต่ครั้งได้เห็นกองทัพยกไปเป็นขบวน
เขยิบเข้าไปใกล้ไปเรื่อยเรื่อย
พม่าก็ค่อยค่อยถอยไป

Dengan tolong Ilahi Rabbi,
berkat syafaat khatam al-nabi,
pecahlah kubu Air Kelubi,
tiadalah dapat lagi disumbi.

ด้วยความกรุณาของอัลลอฮฺ
รวมทั้งความเป็นสิริมงคลของบรรดานบี
ค่ายอายเอ็รเกอลูบีกก็แตก
จนไม่อาจซ่อมแซมได้อีกเลย

ด้วยอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของอัลลอฮฺ ทำให้ทหารมลายูแคล้วคลาดจากหายนะและความตาย เช่น พม่ายิงปืนไม่ตรงเป้าหมาย กระสุนตกลงไปในทะเลมากกว่าจะโดนเรือรบของฝ่ายมลายู กองทัพพม่ามีกำลังทยอยลงทำให้สู้กับกองกำลังมลายูไม่ไหว จนพ่ายแพ้ไปในที่สุด ความโชคดียุทธการนี้ทหารมลายูเชื่อว่าเป็นเพราะอำนาจของอัลลอฮฺที่ทรงคุ้มครองช่วยเหลือพวกเขา กวีถ่ายทอดความเชื่อมั่นนี้ในฉาอิรบที่ 794, 798-800 และ 820 ตามลำดับ ดังนี้

Dari kubu membedil pula,
ke ghurab Wazir sangat dihala,
tetapi penolong 'Azza wa Jalla,
peluru tak dapat memberi bala.

มีการยิงปืนจากข้างในค่ายออกมาอีก
มุ่งเป้าไปที่เรือรบของวาเซ็รทั้งนั้น
แต่ด้วยความช่วยเหลือจากอัลลอฮฺผู้ทรง
อานุภาพ
กระสุนจึงไม่สามารถทำอันตรายได้

Dengan kudrat Khaliqu 'l-'Alam,
serta syafa'at 'alaihi-salam,
meninggikan daulat syah alam,
serta memelihara segala Islam.

ด้วยอานุภาพแห่งอัลลอฮฺผู้สร้างโลก
ตลอดจนคำพรแห่งเราะสุล
ทรงบันดาลให้พระกฤดาธิการสุลต่านสูงขึ้น
และได้คุ้มครองรักษามุสลิมทุกคน

Seperti dilihat rupa ketokohan,
di sinilah umur yang kesudahan,
daripada ia dilemahkan Tuhan,
dimasuk langgar tiada bertahan.

ความสามารถเฉพาะตัวของเขาเท่าที่เห็น
ตรงนี้แหละที่อายุของเขาจะมีจุดจบ
อัลลอฮฺทรงบันดาลให้เขาอ่อนแรงลง
เมื่อโดนเข้าดีจึงต้านไม่ไหว

Berkat daulat paduka sultan,	ด้วยพระกฤดาธิการอันเป็นสิริมงคลแห่งองค์ สุลต่าน
lebat pun sangat peluru angkatan,	กระสุนปืนของกองเรือ(สยาม)ชุมมาก
naik ke sagur setengah ke daratan,	ตกในสาโฆ์รบางส่วนและบนฝั่งบางส่วน
sagur pun habis paling buritan.	สาโฆ์รก็กลับหัวหันท้ายกันหมด
Dikurnia Tuhan Khaliqul-Barri,	ด้วยพระเมตตาแห่งอัลลอฮฺเจ้าแห่งสาคร
daulat baginda sangat berdiri,	พระกฤดาธิการสุลต่านยังมั่นคงอยู่
Burma patah berundur lari,	พม่าแพ้วพายจึงถอยร่นหนีไป
jika tiada apakah peri.	หากมิเช่นนั้นเรื่องจะเป็นอย่างไรเล่า

2.5 ภาพสะท้อนบุญญาบารมีของกษัตริย์: ในอดีตสังคมมลายูเชื่อว่ากษัตริย์หรือสุลต่านนั้นมีบุญญาบารมีและอำนาจพิเศษที่เรียกว่า “เดาลัต” (daulat) ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่ปรับเปลี่ยนจากคติความเชื่อเดิมของฮินดูเรื่อง “เทวราชา” หรือสมมุติเทพ ความเชื่อเรื่อง “เดาลัต” หรือพระกฤดาธิการแพร่กระจายในสังคมและวัฒนธรรมมลายูเป็นการรักษาอำนาจและสถานภาพของกษัตริย์หรือสุลต่านให้มั่นคง โดยปลูกฝังให้ประชาชนมีความเชื่อว่าใครก็ตามที่ลบหลู่กษัตริย์หรือสุลต่าน คนผู้นั้นจะได้รับเคราะห์ ด้วยความคิดเช่นนี้ กวีจึงกล่าวสรรเสริญ ว่าเรือรบของเกอดะฮ์แคล้วคลาดจากกระสุนปืนของพม่า และวาเซียร์ขับไล่พม่าสำเร็จทั้งหมดเป็นเพราะบุญญาบารมีของสุลต่านที่ได้รับประทานพรจากอัลลอฮฺ กวีกล่าวไว้ในบทกวีบทที่ 714, 1066 และ 1068 ตามลำดับดังนี้

Tinggi daulat Sultan Maulana, sebuah perahu pun tiada yang kena, ditembak Burma terlalu bahana, pelurunya terbang entah ke mana.	ด้วยพระกฤดาธิการสูงส่งแห่งสุลต่านเมอลานา ไม่มีเรือสักลำที่โดนทำลายให้เสียหาย ทั้งที่โดนพม่ากระหน่ำยิงอย่างรุนแรง แต่ไม่รู้ว่กระสุนปลิวไปทางไหน
Daulat baginda tajalli, semoga bersungguh Wazir menghuli, angkatan Burma patah sekali, Negeri Salang dapat kembali.	ด้วยพระกฤดาธิการของพระองค์โดยแท้ วาเซียร์ขบดียี่ข้าศึกได้เต็มที กองทัพพม่าแตก และได้เมืองสาลังกลับคืนมา
Dikurnia Allah Tuhan rabbani, meninggikan daulat duli sultani, jika tiada sebab begini, hampir lah Siam mangkar ke sini.	ด้วยอาณูภาพของอัลลอฮฺทรงดลบันดาล ให้กฤดาธิการใต้ฝ่าละอองฯยิ่งสูงขึ้น หากไม่ใช่เพราะมีเหตุการณ์ดังนี้ สยามอาจบุกเข้ามาโจมตีถึงที่นี่

2.6 ภาพสะท้อนเกียรติยศและศักดิ์ศรี : สังคมมลายูให้ความสำคัญกับคำว่า “เกียรติยศ” และ “ศักดิ์ศรี” สองคำนี้มีความสัมพันธ์กับสถานภาพและฐานะทางสังคมของบุคคล ที่เรียกว่า “หน้าตาทางสังคม” เป็นเรื่องของมารยาท การให้ความเคารพต่อตนเองและต่อผู้อื่น สังคมมลายูจึงมักตักเตือนให้แต่ละคนประพฤติปฏิบัติหรือกระทำการใด ๆ ก็ตามจะต้องนึกถึง “เกียรติยศ” “ศักดิ์ศรี” และหน้าตาของตนเองอยู่เสมอ เพื่อผู้อื่นจะได้ให้เกียรติ ให้ความเคารพนับถือและยำเกรง ไม่ถูกดูหมิ่น กวีจึงได้กล่าวตำหนิตนกูบิสนูที่ส่งเรือรบล่าเก่า ๆ มาร่วมรบไม่สมฐานะและศักดิ์ศรีของเจ้าเมืองสตูลและแม่ทัพที่ส่งมา กวีกล่าวตำหนิในฉาอิรบพที่ 245-249 ว่า

Tunku Bisnu raja yang mulia,
bangunnya itu kurang percaya,
pada pekerjaan di manakan jaya,
diberikan senjata jadi sia-sia.

ตนกูบิสนูเจ้าเมืองผู้ทรงเกียรติ
ลักษณะของท่านนั้นไม่ค่อยน่าไว้วางใจ
งานไหนหรือจะประสบผลสำเร็จได้
หากอาวุธที่ให้ไปใช้การไม่ได้

Senjata dan perahu disayanginya,
yang baik tiada diberinya,
teman dan nama tiada dipeliharanya,
jadi disebutkan pada akhirnya.

ท่านหวงแหนอาวุธและเรือ
อันที่ดีดีท่านไม่มอบให้
ท่านไม่รักษาเพื่อนและชื่อเสียงไว้
ให้เป็นทีกล่าวขวัญถึงที่สุด

Sebab pun demikian dihemat kata,
karena banyak dilihat harta,
beberapa perahu dan senjata,
meriam dan lelanya ada semata.

สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็อาจคิดได้ว่า
เป็นเพราะท่านเห็นแก่สมบัติมาก
ทั้งเรือและอาวุธมีมากมาย
บาเรียมและปืนเลลาที่มีอยู่ทั้งนั้น

Oleh Wazir surat dimaklumkan,
pada Tunku Bisnu dipohonkan,
senjata yang besar pintak hantarkan,
kedua Orang Kaya hendak diberikan.

วาเซีร์จึงมีหนังสือแจ้งไปถึง
วิงวอนร้องขอตนกูบิสนู
ขอให้ส่งอาวุธหนักไปให้
จะได้มอบให้กับโอรังกายาทั้งสอง

Supaya nama jadi terbela,
kawan pun jangan berhati cela,
kemudianlah baharu dihantarkan lela,
dengan si[e]gera tiada gendala.

เพื่อกู้ชื่อเสียงกลับคืนมา
เพื่อนก็จะได้ไม่ต้องเสียใจ
หลังจากนั้นจึงได้ส่งปืนมเลลาไป
ให้ทันทีโดยไม่มีอะไรข้องขัด

ในยามรบพหรรณมลายูต้องรักษาชื่อเสียงเกียรติศักดิ์ของนักรบ ชื่อเสียงของบ้านเมือง และเผ่าพันธุ์อย่าให้เสื่อม ทหารต้องแสดงความเข้มแข็งและกล้าหาญเสมอ วาเซีร์จึงสั่งการให้ทหารรุกคืบเข้าโจมตีพม่า ถึงแม้จะต้องตายก็ตาม ดังความในบทกวีบทที่ 416 และ 589 ว่า

Dikerah Wazir segala panglima,
disuruh tampil saf bersama,
sampaikan langgar pada kubu Burma,
supaya jangan keletaan nama.

วาเซีร์จึงเกณฑ์บรรดาแม่ทัพ
สั่งให้รูกออกไปในแนวเดียวกัน
ให้รูกเข้าไปถึงค่ายของพม่า
เพื่อชื่อเสียงจะได้ไม่เสื่อมเสีย

Temenggung pun tiada berbanyak kira,
balik mendapat Wazir sigara,
Allah Ta'ala hendak memelihara,
tiada mendapat nama yang cedera.

เตอเมิงซุงก็ไม่ได้คิดมากความ
รีบกลับไปพบวาเซีร์โดยพลัน
อัลลอฮฺผู้สูงส่งทรงปกป้องคุ้มครองกัน
ชื่อเสียงจึงไม่ได้รับความเสียหาย

เมื่อครั้งเตอเมิงซุงหนีกลับไปสตูลเพราะไม่อยากจะช่วยสยามรบกับพม่านั้น ขาวนี้มีไปถึง
สุลต่านอะหมัดตามดูตดิโนฯทำให้พระองค์ส่งเจ้าหน้าที่ไปยังสตูล สั่งให้เตอเมิงซุงรีบกลับไปพร้อมกับ
กองทัพ มิเช่นนั้นจะมีความผิด ตนกูปิสนูจึงส่งคนไปแจ้งให้เตอเมิงซุงทราบ เมื่อเตอเมิงซุงทราบจึง
รีบรุดกลับไปร่วมกับวาเซีร์ ทำให้กองทัพมลายู โลงอกเพราะชื่อเสียงของท่านไม่ทันเสียหายและได้
อายุว่าละเลยหน้าที่ กวีบรรยายในบทกวีบทที่ 589-591 ว่า

Temenggung pun tiada berbanyak kira,
balik mendapat Wazir si[e]gera,
Allah Ta'ala hendak memelihara,
tiada mendapat nama yang cedera.

เตอเมิงซุงก็ไม่ได้คิดมากความ
รีบกลับไปพบวาเซีร์โดยพลัน
อัลลอฮฺผู้สูงส่งทรงปกป้องคุ้มครองกัน
ชื่อเสียงจึงไม่ได้รับความเสียหาย

Berbalik sampai tiga hari,
orang pun sudah berkemas diri,
sekadar menanti saat dan hari,
Burma hendak dilanggari.

กลับไปถึงที่ได้สามวัน
คนก็เตรียมตัวเสร็จแล้วทั้งนั้น
เหลือแต่รอเวลาและวัน
จะรูกเข้าไปโจมตีพม่า

Jika tak sampai ketika itu,
nyatalah hilang dar<a>jat dan mat[l]u,
Tunku Idris hakikatnya tentu,
kafir tiada disukanya bantu.

ถึงตอนนั้นหากยังไม่ถึง
เป็นต้องเสียเกียรติและศักดิ์ศรีแน่
ตนกูอิตรีนั่นมีความชัดเจนแท้
ไม่พอใจที่จะหนุนคน ‘กาฟิร’

นอกจากนี้ เมื่อกองทัพเมืองลิฆอร์ทำพลาด ที่ทำให้เรือรบของตนเองไฟไหม้นั้น กองทัพเรือ
เกอดะฮ์รู้สึกเจ็บใจและพลอยอับอายไปด้วยเมื่อโดนทหารพม่าโหมใส่ ความอายจึงเป็นเรื่องของ

เกียรติยศและศักดิ์ศรีที่คนมลายูต้องระมัดระวังอย่าให้เกิดขึ้น กวีถ่ายทอดความรู้สึกนี้ในฉาอิรบที่ 423 ว่า

Berundurlah perahu habis bertaru,	เรือต้องถอยร่นไปพาให้โกลาหลกันหมด
disorak Burma bunyi menderu,	โดนพม่าให้ใส่เสียงดังกึกก้อง
sakitnya hati bagai digaru,	เจ็บใจมากเหมือนโดนเกาครูด
perbuatan Siam memberi malu.	การกระทำของสยามทำให้ต้องอับอาย

2.7 ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม : สังคมมลายูมีความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะในการทำศึกซึ่งเป็นอันตรายถึงชีวิต ก่อนการออกรบทุกครั้งจะต้องมีการดูฤกษ์ยามเพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ทหารว่าพวกเขาจะมีชัย และรอดชีวิตจากอาวุธสงคราม เห็นได้ว่ากองทัพเกอดะฮ์เคลื่อนทัพออกจากกัวลาเกอดะฮ์ (Kuala Kedah) ตามฤกษ์ยามที่กำหนดไว้ ดังความปรากฏในฉาอิรบที่ 182 ว่า

Sudah bersiap masing pegangan,	ครั้นเตรียมการเสร็จทุกตำแหน่ง
segenap perahu sebilang tangan,	เรือทุกลำมีจำนวนเท่ามือนับ
hari pun baik tiada larangan,	เป็นวันดีปลอดจากสิ่งต้องห้าม
berhimpun meng(h)adap sultan junjungan.	จึงได้รวมตัวเข้าเฝ้าสุลต่านที่เขตทุน

ไม่เพียงเท่านั้น ทุกครั้งที่กองทัพมลายูและสยามจะโจมตีค่ายพม่า จะต้องหาฤกษ์ยามมงคลเสียก่อน เช่น การเลือกวันเข้าโจมตีค่ายพม่าที่ตมณณมบู และวันที่ดีในความเชื่อของมลายูมุสลิม คือวันศุกร์ กวีได้สะท้อนความเชื่อนี้ในฉาอิรบที่ 293-294 และ 307 ดังนี้

Kira dan janji putus belaka,	ครั้นตกลงความได้โดยทุกประการ
segala juara melihat ketika,	บรรดาผู้ชำนาญการก็ดูฤกษ์ยาม
Melayu dan Siam berbagai aneka,	มลายูและสยามนั้นมีหลากหลาย
tiadalah konon suatu celaka.	ก็ไม่มีอะไรเสียหายแม้แต่สิ่งเดียว

Ketika Naga menyeberang kala,	ถึงยามมังกรเข้าแทรกพิจิก
mendatang tiada konon bercela,	กล่าวว่าอาเพศไม่เข้ามาเยือน
berbongkarlah sauh perahu segala,	เรือทั้งหลายก็ถอนสมอ
ke Selat Leher mula dihala.	แล้วเริ่มพายหน้ามุ่งสู่สลัดแลเฮิร์

Telah habis sudah muafakat,	เมื่อได้ร่วมหารือเสร็จสรรพแล้ว
pada malam Sabtu saat yang berkat,	ถึงคืนวันศุกร์อันเป็นมงคลฤกษ์
dari Selat Leher angkatan berangkat,	กองทัพจึงยกทัพออกไปจากสลัดแลเฮิร์

ke Tanjung Jambu dimasuki da[e]kat.

เข้าไปให้ใกล้ต้นฉุณัมบุ

2.8 ภาพสะท้อนความคิดคติที่มลายูมีต่อสยามและพม่า : จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ การเมือง เกอดะฮ์เป็นเมืองประเทศราชของสยาม ทำให้เกอดะฮ์ตกอยู่ในสถานภาพที่ด้อยกว่าสยาม ถึงแม้ว่าเกอดะฮ์จะสู้สยามในทางการทหารไม่ได้ แต่เมืองเกอดะฮ์และคนเกอดะฮ์ยังคงมีศักดิ์ศรี นักรบเกอดะฮ์สู้เต็มที่เพื่อเกียรติยศและศักดิ์ศรีของสุลต่าน กองทัพเกอดะฮ์มีเรือรบที่มีประสิทธิภาพ และมีความมั่งคั่งสมศักดิ์ศรีของสุลต่านและแม่ทัพทุกคน ในขณะที่เรือสยามนั้นซ่อมซ่อม กวีได้ สะท้อนความคิดคตินี้ในฉาอิรบที่ 633 ดังนี้

Sikap perahunya tiada terkira,
kurung seperti rumah kaca,
tiang seperti jermang para,
layarnya tikar bercemara.

ลักษณะตัวเรือนนั้นไม่ต้องคิดกัน
ตั้งแคงเหมือนกับห้างให้ลึงอยู่
เสาเรือเหมือนกับไม้ทอ
ใบเรือนั้นหรือก็เป็นเสื่อขาดขาด

กวีชมกองทัพสยามเช่นนี้เป็นการแสดงอคติทางเผ่าพันธุ์และไม่ยอมรับสถานภาพว่าเกอดะฮ์ เป็นเบี้ยล่างสยาม และกองทัพเกอดะฮ์เรียกสยามว่า ฉาฮิลลิยะฮ์ (jahilliah) ในความหมายว่า “สยามเงี้ยว” เป็นการพูดด้วยอารมณ์โกรธเพราะหิวที่ต้องอดอาหารมานาน และแย่งชิงอาหารและ ทรัพย์สินไม่ทันทหารสยาม กวีสะท้อนความคิดคตินี้ในฉาอิรบที่ 1036 ดังนี้

Suatu pun tiada apa diboleh,
segenap kampung rata dika[e]lih,
habis dipapas Siam jahilliah,
suatu pun tiada lagi dipilih.

ไม่มีอะไรสักสิ่งเลยที่ได้มา
เที่ยวเสาะหาดูไปทั่วทุกหมู่บ้าน
โดนสยามเงี้ยวกวาดเอาไปเกลี้ยง
ไม่มีสักอย่างที่เหลือให้เลือก

ส่วนกองกำลังพม่า กวีจัดพวกเขาอยู่ในกลุ่ม “พวกชั่ว” (puak jahat) กวีพูดเพราะความ โกรธที่กองทัพมลายูขับไล่พม่าออกจากสาละวันแล้ว แต่พวกเขายังไม่ได้รับอนุญาตจากสยามให้กลับ บ้าน และยังคงเผชิญกับความอดอยากเพราะขาดเสบียงอาหารและลอยลำอยู่กลางทะเล พม่าถูก เรียกว่า “พวกชั่ว” เพราะเป็นศัตรู เป็นต้นเหตุทำให้พวกเขามีได้กลับบ้าน กวีประพันธ์ไว้ในฉาอิรบที่ 993 ดังนี้

Karena tentu bagai dipahat,
disuruh sudah pergi melihat,
tiadalah sudah Burma puak jahat,
baik kembali beristirahat.

เพราะมันขัดเจนราวกับไม้แกะสลัก
ที่ได้ไปดูมาแล้วตามคำสั่ง
ไม่มีพวกผู้ร้ายพม่าอยู่อีกแล้ว
กลับไปพักผ่อนจะดีกว่า”

2.9 ภาพสะท้อนวัฒนธรรมการเมืองและการบริหารงานราชการแผ่นดินภายใต้ระบบกษัตริย์ในรัฐเกอดะฮ์ : ฉสม ได้สะท้อนภาพพระบรมราชโองการว่าสุลต่านทรงเป็นประมุขสูงสุดของแผ่นดิน ทรงเป็นผู้คัดเลือกและแต่งตั้งบุคคลให้เข้ารับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ เพื่อเป็นผู้ช่วยของพระองค์ในการร่วมกันบริหารแผ่นดิน ซึ่งกระทำกันภายใต้ระบบอุปถัมภ์และระบบเครือญาติหรือวงศ์ตระกูลที่เรียงลำดับจากวงในสุดเป็นหลัก สังเกตได้ว่าบุคคลต่าง ๆ ที่ได้รับการคัดเลือกเข้าสู่ตำแหน่งการบริหารงานราชการแผ่นดินในระดับสูงมักจะเป็นเชื้อพระวงศ์ เจ้านาย และขุนนางชั้นสูงผู้มีความใกล้ชิด เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยและมีความจงรักภักดีต่อองค์สุลต่าน ทั้งนี้ เพื่อเป็นหลักประกันในระดับหนึ่งว่าขุนนางดังกล่าวจะไม่ก่อกบฏและแย่งชิงบัลลังก์จากสุลต่าน¹⁰ การคัดเลือกขุนนางให้ดำรงตำแหน่งชั้นสูง ๆ ที่มีความสำคัญทางการเมือง เช่น ตำแหน่งเป็นดาฮารา ซึ่งเทียบเท่ากับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปัจจุบัน หรือตำแหน่งลักษมาณาซึ่งเทียบเท่ากับผู้บัญชาการทหารสูงสุด จึงต้องพิจารณาจากคุณสมบัติของความจงรักภักดีเป็นหลักควบคู่กับความรู้ความสามารถ อหยาศัยใจคอและชาติตระกูล ฉสม ได้สะท้อนให้เห็นว่าตำแหน่งขุนนางต่าง ๆ ในราชสำนักมลายูเกอดะฮ์มักเป็นการสืบทอดอำนาจในสายตระกูลใดตระกูลหนึ่งที่มีอิทธิพลทางการเมือง แม้กระทั่งสุลต่านอะหมัดดาอุดดินฯ ก็มีอาจมองข้ามขุนนางที่มีอำนาจในราชสำนักเกอดะฮ์ได้ พระองค์จึงเลือกบุตรของ ดาโต๊ะมาฮารามาเป็นพระมเหสีเพื่อประโยชน์ทางการเมือง ทรงหวังจะได้รับความสนับสนุนทางการเมืองและความจงรักภักดีจากเหล่าขุนนางฝ่ายดาโต๊ะมาฮารามา ซึ่งศึกษาได้จากฉาอ์ริบที่ 10-11 ส่วนวัฒนธรรมการคัดเลือกบุคคลเข้าสู่ตำแหน่งขุนนางนั้นล้วนสืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่เป็นขุนนางมาหลายชั่วคน ศึกษาได้ในฉาอ์ริบที่ 13 -27 ดังนี้

Kapitnya itu Datuk Maharaja,
sahaja keturunan orang bekerja,
Jabatan Bendahari ia bekerja,
lagi dikasih sultan remaja.

ดาโต๊ะมาฮารามาเป็นผู้ช่วยของท่าน
ก็เป็นหน่อเนื้อเชื้อไขเจ้าพนักงาน
ดำรงตำแหน่งงานการคลัง
ทั้งเป็นคนทีพระยุพราชโปรดปราน

Karunia baginda nyata pek[g]ari,
sebab hendak memelihara negeri,
anaknya diambil jadikan isteri,
barang kehendak sekalian diberi.

พระมหากษัตริย์คุณเป็นที่ประจักษ์
ด้วยมีพระประสงค์จะป้องปัดนักรี
ทรงรับธิดาท่านเป็นมเหสี
ปรารถนามีสิ่งใดทุกอย่างต้องได้

¹⁰ อ่านรายละเอียดใน Ismail Hamid, *Masyarakat dan Kebudayaan Melayu*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1991, p.126. และ The Beginnings of the Johore Empire, in John Bastin and Robin W. Winks, *Malaysia Selected Historical Readings*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1966, pp. 88-89.

Tiada lama memerintahkan ganti,
hukum Allah Bendahara pun mati,
apakah fikir Seri Narapati,
mengalihkan nama lagi dinanti.

Adik kepada menteri p[er]bendahara,
itu pun memegang jabatan negeri,
budi pekerti agung ugahari,
bergelar Paduka Maha Menteri.

Ia pun sangat dikasih baginda,
terlebih sedikit daripada kekanda,
tetapi sedikit menjelisnya tiada,
dengan abangnya hendak berganda.

Laksamana pegawai yang muda,
hamba khas pada baginda,
anak saudara kepada bonda,
lakunya itu diharap pun ada.

Kepada bandar jadi panglima,
segala kerja dititahkan sama,
tambahan di laut jabatan selama,
tiada lagi putus menjelma.

Temenggung Seri Indera Wangsa,
bagas anum sikap perkasa,
dikasih oleh sultan berbangsa,
benih bekerja beberapa masa.

Budinya baik digemar baginda,
akal bicara kadar memada,
patut dengan umurnya muda,
sikapnya baik bangsa pun ada.

ปฏิบัติราชการเมืองแทนกันได้ไม่นาน
ถึงเกณฑ์แห่งอัลลอฮ์เป็นดาฮาราก็อาสัญ
ศรีนรบดีทรงวินิจฉัยเป็นประการใดนั้น
คือเรื่องการตั้งคนใหม่ให้รอไปก่อน

น้องชายเสนาบดีผู้มากความสามารถ
นั้นก็ถือตำแหน่งในราชการเมือง
กิริยามารยาทท่านนั้นงามยิ่งนัก
มีบรรดาศักดิ์เป็นปาดูกามาฮาเมินเตอร์

ท่านเป็นคนหนึ่งที่สุ่ลด่านทรงโปรดมาก
มีลักษณะเหนือกว่าพี่ชายสักนิด
แต่ก็มีลัษณ์คมใน
มักชอบชิงดีเอาชนะพี่ชาย

ท่านลักษณาณาเจ้าหน้าที่หนุ่ม
เป็นราชวงศ์รัชเฉพาะในพระองค์
เป็นหลานชายฝ่ายพระชนนี
ลักษณะท่านผู้นั้นน่าวางใจได้

ท่านเป็นแม่ทัพเมือง
พร้อมกับบังคับบัญชาอเนกกิจ
ยังเป็นกิจทางทะเลที่ปฏิบัติอยู่เนืองนิจ
ก็คอยเวียนดูแลมิได้ขาด

เตอเมิงซุงเสอริอินเดอร่าวังสา
หนุ่มฉกรรจ์องอาจและหาญกล้า
เป็นคนที่สุ่ลด่านผู้สูงศักดิ์ทรงโปรดฯ
เป็นหน่อเนื้อพันกันสืบเนื่องมานาน

มารยาทท่านงามองค์ราชันทรงโปรดฯ
ความคิดอ่านโลดลี้วใช้ได้พอตัว
สมควรแก่วัยที่ยังเยาว์อยู่
อุปนิสัยดีงามมีสกุลรุนชาติ

Paduka Seri Raja bangsawan muda,
hamba khas juga pada baginda,

bicara dan kerjanya tiada mengada,
sekadar meny[j]unjung titah dan sabda.

Baginda pun kasih kepada ia,
serta diharap dengan percaya,
tuturnya benar teguh bersetia,
polos tiada kepada ia.

Maharaja Lela pegawai barida,
jadi harapan pada baginda,
akal bicara ganda berganda,
gurau jenaka pandai bersenda.

Jabatannya itu kerja dalam,
akal bicaranya meliputi alam,
jika siapa hemat yang kelam,
ke dalam perutnya masuk menyelam.

Adapun Seri Paduka Tuan,
ia pegawai di dalam kawan,
pada berkira payahlah lawan,
itulah digemar Yang Di Pertuan.

Menjadi hakim Seri Raja Wangsa,
jabatannya itu kerja memeriksa,
dakwa menda'i padanya termasa,
faqih menentukan benar dan dosa.

Lagi beberapa pegawai menteri,
tu<h>a muda pitah bestari,
berapa hulubalang sem(b)erap negeri,
penghulu panglima jajahan negeri.

ปาตุกาเสอรีรามาราชสกุลหนุ่ม
ก็เป็นองครักษ์เฉพาะในพระองค์
เช่นเดียวกัน

ใช้วาจาและการกระทำมิได้เกินเลย
มีแต่ถวายงานเท่าที่ทรงสั่งและดำรัส

องค์สุลต่านก็ทรงโปรดท่าน
ทรงฝากความหวังและไว้วางพระทัย
เขาเป็นคนถือสัจจะวาจาและรักดีมี
เรื่องที่จะบิดเบือนนั้นเขาไม่มี

มาฮารามาเลลาเจ้าหน้าที่อาวุโส
เป็นคนที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัย
สติปัญญาท่านล้ำลึกไกล
รู้จักเข้าหยอกชวนให้ได้ขำ

ตำแหน่งท่านนั้นทำหน้าที่ฝ่ายใน
สติปัญญานั้นหรือครอบจักรวาล
หากใครคิดการประการใดยังคลุมเครือ
ก็ต้องพยายามเข้าใจถึงแก่นแท้จนได้

สำหรับเสอรีปาตุกาตวน
เป็นทั้งเจ้าหน้าที่และเป็นพระสหาย
เรื่องการเจรจาความหาใครสู้ด้วยยาก
เป็นดั่งนั้นสุลต่านถึงทรงโปรดฯ

เสอรีรามาวังสาเป็นตุลาการ
ท่านนั้นครองตำแหน่งงานไต่สวน
เรื่องร้องเรียนฟ้องร้องเป็นงานของท่าน
เพราะชำนาญการตัดสินว่าถูกและผิด

มีเจ้าหน้าที่เสนาบดีอีกหลายคน
แก่และหนุ่มที่เก่งและมีความรู้ดี
มีนายกongประจำเมืองครบจำนวน
ทั้งหัวหน้าและแม่ทัพมีครบถ้วนที่ครอง

คุณสมบัติดังกล่าวนี้ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภาพต่าง ๆ ที่กวีกล่าวไว้ในบทอาวธิดังกล่าว ได้สะท้อนถึงวิถีการดำรงชีวิตของสังคมมลายูที่มีความจงรักภักดีต่อสุลต่าน ยึดมั่นและปฏิบัติตามขนบนิยมประเพณีมลายู และถือหลักคำสอนของศาสนาอิสลามเป็นหลักปฏิบัติและยึดเหนี่ยวจิตใจ สิ่งดังกล่าวนี้เป็นข้อมูลที่สะท้อนสภาพสังคมและวิถีชีวิตมลายูในสมัยนั้นในการเผชิญหน้ากับสงคราม สังเกตเห็นว่า นอกเหนือจากการจัดเตรียมความพร้อมทางด้านยุทธโธปกรณ์ การเตรียมความพร้อมทางด้านจิตใจของนักรบผ่านประเพณีการขอพรช่วยเสริมสร้างความมั่นใจและบำรุงขวัญให้นักรบว่าพวกเขาจะได้รับความคุ้มครองจากอัลลอฮ์

3. ภาพสะท้อนผู้ปกครองรัฐ ขุนนาง และนักรบฝ่ายรัฐสุลต่าน ในสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลัน ปาตานี และสงครามกอบกู้เมืองสาละ

ฉาอริสูลตันเมอลานา ได้สะท้อนภาพบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการทำสงครามทั้งสองครั้ง คือสงครามปราบกบฏปาตานี และสงครามกับพม่าในศึกกู่สาละอย่างตรงไปตรงมาเท่าที่กวีได้มีโอกาสสัมผัสด้วยตนเองและที่ได้ยินจากคำบอกเล่าของบุคคลรอบข้างดังนี้

3.1 ภาพสะท้อนสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลัน ปาตานี พ.ศ.2351

3.1.1 ภาพสะท้อนความไม่พอใจของกวีต่อดาตูปังกาลัน : ก่อนที่กวีจะเล่าเรื่องศึกสาละ กวีได้เล่าเรื่องสงครามสยามปราบกบฏปาตานีที่เกิดจากดาตูปังกาลันท้าทายอำนาจของสยามที่บ้ายเบียงไม่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการให้กับกรุงเทพฯ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ทรงส่งกองกำลังจากกรุงเทพฯ และกองกำลังจากเมืองสิงโฆราให้จัดการกับปาตานี ต่อเหตุการณ์นี้กวีมองว่าดาตูปังกาลันไม่ค่อยรู้จักประมาณตน ไม่พิจารณาศักยภาพของปาตานีว่าจะสามารถรับมือกับกรุงเทพฯ ได้หรือไม่ กวียังได้แสดงความคิดเห็นในเชิงตำหนิดาตูปังกาลันที่อาจหาญกล้าท้าทายอำนาจของสยาม (ยุคกรุงเทพฯ) ก่อเหตุให้บ้านเมืองและประชาชนต้องลำบาก รวมทั้งเกิดหายนะแก่พลอยต้องเดือดร้อนและลำบากใจกับเขาด้วย ความรู้สึกดังกล่าวปรากฏในฉาอริบทที่ 40 - 43 ดังนี้

Demikian pula sebab karena,
Datu Pangkalan berbuat bencana,
upaya tiada sampai ke mana,
berbuat garang melakukan tahana.

ที่เป็นเช่นนั้นก็ด้วยเหตุว่า
ดาตูปังกาลันก่อเหตุวุ่นวาย
ทั้งที่ความสามารถนั้นมีไม่ถึงไหน
ก็กระทำรุนแรงก่อการนิรคุณ

Kepada Siam berbuat bantahan,
barang kehendaknya semua ditahan,
sudah diketahui diri kelemahan,
hendak melawan berbunuh-bunuhan.

ก่อความกระด้างกระเดื่องแข็งข้อต่อสยาม
ขัดขวางทุกอย่างที่สยามต้องการ
ทั้งที่รู้ตัวว่ายังด้อยกว่าเขาทุกอย่าง
ก็ยังจะต่อสู้ประหัตประหารกันไม่หยุด

Hendak dilawan Siam berperang, hal dirinya sekaliannya kurang, Raja Siam melakukan garang, dengan sebentar disuruhnya serang.	ต้องการทำศึกสู้รบกับสยาม ทั้งที่ตัวเองนั้นด้อยกว่าเขาทุกสิ่ง เจ้าเมืองสยามปฏิบัติการรุนแรงจริง มีบัญชาสั่งให้โจมตีโดยทันที
Kedah Patani sudah tertentu, takluk ke benua Siam itu, tatkala demikian perintah r[d]atu, Kedah pun disuruh memukul ke situ.	เกอดะฮ์ ปาตานี แน่นนอนแล้ว ถูกผนวกขึ้นกับเมืองสยามนั้น ครั้นดาตุได้บัญชาการไปอย่างนั้น เกอดะฮ์จึงโดนสั่งให้ไปโจมตีที่นั่น

เกอดะฮ์พยายามชะลอการเดินทางพอย่าให้ไปถึงปาตานีตามกำหนด เพราะไม่ประสงค์จะไปทำสงครามเช่นฆ่าคนปาตานีที่ไม่ได้สร้างบาปต่อเกอดะฮ์แต่อย่างไร จึงหาทางออกโดยการตั้งค่ายพักแรมที่ป่าดงเตอรืป ดังความในฉาอิรบที่ 51-53 ดังนี้

Di Padang Terap sehari-hari, bermain harbab, kecapi, muri, dihimpun menora disuruh menari, menora pun mati dengannya diri.	วันหนึ่งวันหนึ่งที่ป่าดงเตอรืป มีแต่เล่นขอร่าบกระบี่กระบี่ปี่มูรี และเกณฑ์มโนห์ราให้รำตามวิถี มโนห์ราแสดงเต็มท้อย่างไม่คิดซีวี
Berapa permainan pula diadakan, segenap jajahan disuruh himpulkan, yang tiada harus pula dikerjakan, sama laki-laki konon dinikahkan.	ยังมีการละเล่นอีกหลายอย่าง ที่ให้เกณฑ์มาจากทั่วแขวงถิ่นที่ครอง ได้กระทำในสิ่งที่มีบังคับ เห็นว่ามีผู้ชายกับผู้ชายแต่งงานกัน
Berapa kekerasan pula dilakukan, hukum dan denda diperintahkan seperti titah dialpakan, kesalahan tiada digentarkan.	ยังได้ก่อกรรมรุนแรงอีกหลายอย่าง ทั้งที่มีการลงโทษและลงทัณฑ์ ที่สั่งการไว้กลับละเลยผ่าน ไม่หวาดหวั่นยำเกรงต่อความผิด

3.1.2 ภาพสะท้อนผู้คนและนักรบปาตานีในการสู้รบกับกองทัพสยาม : ก่อนที่กวีจะเล่าเรื่องศึกสาละลัง กวีได้เล่าเรื่องสงครามสยามปราบกบฏปาตานีที่เกิดจากดาตูปังกาลันซึ่งเป็นเจ้าปกครองปาตานีสมาัยนั้น ทำลายอำนาจของสยามโดยบายเบี่ยงไม่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการให้กับกรุงเทพฯ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ทรงส่งกองกำลังจากกรุงเทพฯ และกองกำลังจากเมืองสิงโกราให้จัดการกับปาตานีให้สิ้นฤทธิ์

แม้ว่าสงครามครั้งนี้นำมาซึ่งการล่มสลายของปาตานีจวบจนปัจจุบัน แต่ ๓สม ได้จารึกไว้ในประวัติศาสตร์ความกล้าหาญของชาวมลายูปาตานีที่ต้องการเป็นอิสระจากสยาม ถึงแม้ว่า

ในสายตาของกวีและชาวเกอดะฮ์บางกลุ่มจะมองว่าการต่อต้านสยามนั้นเป็นการกระทำที่แลดูโง่เขลา ก็ตาม แต่พวกเขายอมรับว่านักรบและชาวเมืองปาตานีมีความกล้าหาญ แม้กระทั่งแม่ทัพและทหาร เกอดะฮ์ที่ได้ยินวีรกรรมของทหารนักรบมลายูปาตานีถึงกับขยาดกลัวและชื่นชมในขณะเดียวกัน ดัง ปรากฏในฉาอิรบที่ 63-67 ดังนี้

Titah juga tiada diberati,
hingga surat datang berganti,
maklumkan khabar beribu kati,
menyatakan Patani terlalu sakti.

แม้เป็นพระราชดำรัสก็ยังไม่ใส่ใจ
มีแต่พระราชสาส์นไปถึงแล้วถึงอีก
แจ้งข่าวไปถึงเป็นพันพันซึ่ง
ว่า ปาตานี ทรงอำนาจเหลือเกิน

Pada Patani sangat diberatkan,
keadaan diri tiada diingatkan,
kebinasaan negeri tiada disedarkan,
khabar yang dusta didengarkan.

ต่อปาตานีนั่นเอาใจใส่มาก
กับสภาพของตนเองหาได้ระวังไม่
ความพินาศของบ้านเมืองไม่รู้สีกว่าอะไร
ได้แต่รับฟังข่าวสารที่เป็นเท็จ

Kuasa Patani sangat dijulung,
Siam nan konon sangatlah malang,
dibunuh Patani tiada terbilang,
itulah Wazir berhati walang.

พละนาถของปาตานีเป็นที่ยกย่องมาก
นัยว่าสยามนั้นเคราะห์ร้ายเหลือ
โดนปาตานีฆ่าตายนับจำนวนไม่ถ้วน
เป็นดั่งนั้นวาเซีร์จึงท้อแท้ใจ

Di Canak pun konon kubu disekat,
angkatan tiada dapat berangkat,
tiada jalan hendak menda[e]kat,
Patani sekalian sudah muafakat

ที่จะนะปรากฏว่ามีค่ายตั้งสกัดอยู่
กองทัพไม่อาจยกทัพผ่านไปได้
ไม่มีหนทางใดที่จะเข้าประชิดได้
ปาตานีทั้งหลายได้ร่วมมือกันแล้ว

Demikianlah khabar sehari-hari,
yang sampai kepada kedua menteri,
jadilah hati bertambah ngeri,
hingga bergaduh sama sendiri.

ข่าวในแต่ละวันเป็นอย่างนั้น
ที่มีไปถึงท่านเสนาบดีทั้งสอง
ยิ่งทำให้ใจรู้สึกสยดสยอง
ถึงกับต้องทะเลาะกันเอง

เนื่องจากปาตานีถูกผนวกดินแดนเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ทำให้ชาวเมืองปาตานีต้องถูกเกณฑ์มาร่วมรบด้วย แต่บทบาทของพวกเขาในศึกสาละลังครั้งนี้ไม่เด่นมาก กวีถึงได้กล่าวเพียงว่าพวกเขาได้ร่วมขบวนอยู่ในกลุ่มกองทัพของเมืองสิงโฆรา และไม่แสดงวีรกรรมใด ๆ ที่โดดเด่น ซึ่งเป็นเรื่อง ที่ผู้อ่านพอจะเข้าใจได้ เพราะปาตานีกับสยามเป็นไม้เบื่อไม้เมากันมาตลอดประวัติศาสตร์

เอกสารไทย¹¹ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่า “...เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค : ผู้วิชัย) จัดราชการเมืองกลางอยู่ปี 1 เสร็จราชการแล้วยกกองทัพมาเมืองสงขลา ทางเมืองตรัง ครั้งนั้นดำตูปักหลันเจ้าเมืองยี่ริงคิดกบฏ เจ้าพระยาพลเทพจัดให้กองทัพเมืองพัทลุง เมืองสงขลา สมทบกับกองทัพหลวง ให้หลวงนายฤทธิ์เป็นแม่ทัพยกออกไปตีเมืองยี่ริง หลวงนายฤทธิ์ยกกองทัพออกไปตีดำตูปักหลันเมืองยี่ริงถึงตะลุมบอน จับตัวดำตูปักได้จึงได้แยกเมืองตานีออกเป็น 7 เมืองตามพระบรมราชานุญาต เหตุด้วยเมืองตานีเมืองเดียวมีกำลังมาก เมืองสงขลา มีกำลังน้อย แล้วตั้งให้นายพ่ายทหารเอกเมืองสงขลาเป็นผู้ว่าราชการเมืองยี่ริง จัดราชการเมืองตานีอยู่ 6 เดือน เสร็จราชการแล้ว ยกกองทัพพาตัวดำตูปักกลับเข้าเมืองสงขลา เจ้าพระยาพลเทพ พระยาวิเศษโกษา หลวงนายฤทธิ์ยกกองทัพกลับเข้าไปกรุงเทพฯ

เอกสารไทย¹² ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่า “...ศักราช 1171 ปีมะเส็งเอกศก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสวรรคต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้เถลิงถวัลยราชสมบัติในจุลศักราช 1171 พม่ายกกองทัพเรือ 200 ลำ มาตีเอาเมืองกลางได้อีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอมราชยกกองทัพหลวงออกมาขึ้นเดินบกทางเมืองชุมพร และโปรดเกล้าฯ ให้หลวงนายฤทธิ์เชิญท้องตราออกมาถึงเจ้าพระยาสงขลา ให้เจ้าพระยาสงขลายกทัพไปถ่วงเมืองไทรบุรีไว้ และให้เกณฑ์ไพร่เมืองไทร (บุรี) ยกไปสมทบทัพเจ้าพระยาอมราชด้วย และให้หลวงนายฤทธิ์คุมไพร่เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ยกไปสมทบทัพเจ้าพระยาอมราชที่เมืองตรัง เจ้าพระยาสงขลาเกณฑ์ไพร่พลเมืองให้หลวงนายฤทธิ์พันคนยกไปเมืองตรังทางเมืองพัทลุง และเกณฑ์ไพร่เมืองพัทลุงไป 500 คนด้วย แล้วเจ้าพระยาสงขลาคุมไพร่ 400 คนยกไปตั้งอยู่ที่เมืองไทรบุรี แล้วเกณฑ์ไพร่เมืองไทร 1000 คน เรือ 30 ลำ แต่งให้พระยาปลัดเมืองไทรเป็นนายทัพ รีบไปสมทบกับเจ้าพระยาอมราชที่เมืองตรัง เจ้าพระยาอมราชรวมกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองไทร (บุรี) ได้พร้อมแล้วยกกองทัพไปตีเมืองกลาง พม่าเข้าศึกแตกหนีไป เจ้าพระยาอมราชตีได้เมืองกลางคืนแล้วเกณฑ์ไพร่เมืองนคร เมืองสงขลา เมืองพัทลุงให้อยู่รักษาเมืองกลาง จัดราชการอยู่ 3 ปี ราชการเรียบร้อยแล้วจึงได้ยกกองทัพกลับกรุงเทพฯ เมืองสงขลาไม่มีทัพศึกเป็นปกติอยู่ 3 ปี เจ้าพระยาอินทศิรี ศรีสมุทรสงครามรามภักดี อภัยพิริยบรมกรมพาทู ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา (บุญหุ้ย) ป่วยโรคชราถึงแก่อสัญกรรม

3.1.3 ภาพสะท้อนสงครามสยามปราบกบฏปาตานี : กวีมีความเห็นพ้องกันกับสุลต่านอะหมัดตาดมุดินฯ ในการยกทัพไปโจมตีปาตานีตามคำบัญชาการของสยามเพื่อรักษาความปลอดภัยของเกอดะฮ์ ดังนั้น กวีจึงโทษว่าเป็นความผิดของแม่ทัพเกอดะฮ์ที่ไม่ยอมเคลื่อนทัพไปโจมตี

¹¹ พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เรียบเรียง, พงศาวดารเมืองสงขลา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงแซ่ เท่งราภิบาล (แซ่ ณ สงขลา) วัดเทพศิรินทราวาส พระนคร 22 ธันวาคม 2505. ภาคที่ 1 พงศาวดารเมืองสงขลา พระยาวิเชียรคีรี (ชม) เมื่อยังเป็นพระยาสุนทรราชรักษ์ เรียบเรียง หน้า 16 เป็นจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 16/1 พงศาวดารเมืองสงขลา ได้เรียบเรียงขึ้นไว้ ณ ปีชวด สัมฤทธิศก ศักราช 1250 (ต.ค. 107).

¹² เล่มเดิม, หน้า 17.

ปาตานีโดยเร็ว ทำให้ขุนนางเกอดะฮ์ถูกเจ้าเมืองสิงโฆราจับขังใส่กรง และสุดท้ายโดนอะฮ์มัดตามดูตดิโนฯ ถูกสยามกล่าวโทษว่าคบคิดกันกับดาตูฯ ดังความในฉาอิรบทกวีบทที่ 84 ว่า

Suatu pun tiada diterimanya kira,	แม้แต่เรื่องเดียวท่านก็ไม่รับพิจารณา
dihalui balik segala tentera,	ทหารทั้งหลายโดนตะเพิดไล่ให้กลับ
karena kesalahan sangat ketara,	เพราะความผิดนั้นชัดเจนยิ่งนัก
perbuatan Wazir memberi dura.	ปฏิบัติการของวาเซียร์นำความยุ่งยากมาให้

เป็นที่สังเกตได้ว่า กวีไม่ได้แสดงความอหังการของกองทัพเดินเท้าของเกอดะฮ์ในการศึกสยามปราบปาตานี ส่วนหนึ่งเพราะกองทัพเกอดะฮ์ไม่เต็มใจร่วมรบ ไม่เต็มใจโจมตีปาตานีเพราะเป็นเมืองมลายู พี่น้องร่วมศาสนาด้วยกัน สุลต่านเกอดะฮ์จึงมีบัญชาให้ลักษมาณาเจรจาสงบก่อนยอมรบ โทษจากเจ้าเมืองสิงโฆราในความผิดของกองทัพเกอดะฮ์ที่ยกทัพไปถึงปาตานีล่าช้า

นอกจากนั้น กวี ๓ สม ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอและความไม่มีระเบียบวินัยของกองทัพเกอดะฮ์ เช่นทหารเกอดะฮ์รู้สึกหวาดกลัวต่อความเข้มแข็งของทหารปาตานี ทหารเกอดะฮ์ได้ก่ออาชญากรรม และกระทำการผิดประเวณีในหมู่ทหารเกอดะฮ์ในขณะที่ตั้งค่ายกันอยู่ที่ป่าดงเตอรืบ

ดูเหมือนว่า กวีและกองทัพเกอดะฮ์ยอมเสียศักดิ์ศรีมากกว่าจะยอมทำสงครามกับพี่น้องมลายูปาตานี และกวีไม่ได้แสดงความรู้สึกเห็นอกเห็นใจต่อความย่อยยับของปาตานีที่เกิดจากการกระทำของกองทัพสยาม ซึ่งอาจเป็นเพราะกวีสามารถคาดเดาเหตุการณ์ล่วงหน้าไว้แล้วว่า จะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ เพราะกองกำลังสยามมีแสนยานุภาพเหนือกว่ากองกำลังปาตานี กวีจึงวิจารณ์ด้วยมุมมองของตน ว่าปาตานีไม่ฉลาดที่แข็งข้อกับสยาม “ยอมหักไม่ยอมงอ” พิจารณาได้จากภาษาที่กวีใช้แสดงการตำหนิ เช่นคำว่า “bencana” หมายถึง “อันตราย” หรือ “หายนะ”, “berbuat garang” หมายถึง แข็งข้อ, กระด้างกระเดื่อง, และ “tahana” ในภาษามลายูถิ่นเกอดะฮ์ หมายถึง menderhaka หรือ “เนรคุณ” ในฉาอิรบทกวีบทที่ 40 กวีได้เล่าว่า

Demikian pula sebab karena,	ที่เป็นเช่นนั้นก็ด้วยเหตุว่า
Datu Pangkalan berbuat bencana,	ดาตูปังกาลันก่อเหตุวุ่นวาย
upayanya tiada sampai ke mana,	ทั้งที่ความสามารถนั้นไม่มีถึงไหน
berbuat garang melakukan tahana.	ก็กระทำรุนแรงก่อการนิรคุณ

กวีจึงไม่เห็นด้วยที่กองทัพเกอดะฮ์แม้แต่เกรงกลัวกองกำลังปาตานีมากกว่าความปลอดภัยของเกอดะฮ์ถ้าไม่ทำตามความต้องการของสยาม ดั่งน้ำเสียงแตกดันของกวีในบทที่ 64 ว่า

Pada Patani sangat diberatkan,	ต่อ ปาตานี นั้นเอาใจใส่มาก
keadaan diri tiada diingatkan,	กับสภาพของตนเองหาได้ระวังไม่
kebinasaan negeri tiada disedarkan,	ความพินาศของบ้านเมืองไม่รู้สึกรู้ว่าอะไร
khobar yang dusta didengarkan.	ได้แต่รับฟังข่าวสารที่เป็นเท็จ

คำถามทำไมกวีจึงบันทึกเหตุการณ์ศึกสยามปราบกบฏปัตตานีใน Syair Sultan Maulana เอาไว้ด้วย ทั้ง ๆ ที่ภาพลักษณ์ของกองทัพเกอดะฮ์นั้นไม่ใคร่งดงามน่าภาคภูมิใจเท่าใดนัก

คำตอบสั้น ๆ ก็คงเป็นเพราะกวี(ผู้ประพันธ์)ต้องการสรรเสริญ และสนับสนุนว่าการตัดสินใจของสุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ ครั้งนั้นถูกขอบรรณแล้ว ที่เลือกรักษาความปลอดภัยและความสงบสุขของบ้านเมืองและประชาชนชาวเกอดะฮ์ (ในขณะเดียวกันก็เป็นที่รู้กันดีว่าเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง อำนาจและสถานภาพของพระองค์) แทนความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องร่วมเผ่าพันธุ์และศาสนาเดียวกัน พระองค์จึงยอมส่งกองทัพเกอดะฮ์ให้ไปโจมตีปัตตานี

3.2 ภาพสะท้อนสงครามกบฏสาละงู พ.ศ.2352 : กล่าวได้ว่าเป็นสงครามที่สยามใช้เป็นบททดสอบความจงรักภักดีของขุนนางสยามและขุนนางรัฐบรรณาการ (เกอดะฮ์ และปัตตานี) ที่มีต่อเจ้ากรุงสยามที่กรุงเทพฯ โดยเฉพาะสุลต่านฯ และขุนนางจากเมืองเกอดะฮ์นั้น เป็นที่จับตามองและเฝ้าระวังจากสยามเป็นหลัก ฝ่ายเกอดะฮ์ก็รู้ตัวและระวังตัวเป็นอย่างดี สุลต่านฯ จึงต้องส่งกองกำลังทัพเรือไปช่วยสาละงูตามคำสั่งของสยามโดยไม่มีข้อแม้ กวีได้สะท้อนภาพลักษณ์ของสุลต่านฯ บรรดาขุนนาง และเหล่านักรบเกอดะฮ์ได้อย่างน่าประทับใจดังนี้

3.2.1 ภาพสะท้อนสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมชะฮ์ ที่2 : กวีได้เทิดทูนสรรเสริญเกียรติศักดิ์ของสุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ เกอดะฮ์ในตอนเปิดเรื่อง ว่าพระองค์ทรงพระปรีชาญาณสามารถ มีภาวะความเป็นผู้นำ มีความยุติธรรม และใจบุญ ทรงรักประชาชนและประชาชนรักพระองค์ ซึ่งเป็นไปตามจารีตการประพันธ์บทกวีนิพนธ์ฉาอิด ดังความปรากฏในฉาอิดบทที่ 3 ดังนี้

Akal baginda sangat sempurna,
adil dan murah terlalu bahana,
masyhur limpah anta permana,
dikasih oleh mulia dan hina.

พระสติปัญญาสมบูรณ์ล้ำ
ยุติธรรมและใจบุญมากเหลือล้น
ชื่อเสียงลือเลื่องกว้างไกลโพ้น
เป็นที่รักของชนสูงวงศ์และผู้อ่อนด้อย

สุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ เป็นเจ้าปกครองเมืองที่ให้การคุ้มครองต่อราษฎรและพ่อค้าชนต่างชาติเป็นอย่างดี และเท่าเทียมเสมอกันหมด ทรงปกครองด้วยความยุติธรรม และยังทรงห้ามราษฎรของพระองค์ไม่ให้รังแกและปฏิบัติไม่ดีต่อพ่อค้าอีกด้วย ดังความปรากฏในฉาอิดบทที่ 29-30 และ 35 ตามลำดับดังนี้

Berapa pula dagang dan senteri,
masuk berniaga ke dalam negeri,
sekalian bangsa berhimpun mari,
berjual beli sehari-hari.

อีกทั้งพ่อค้าและปราชญ์จำนวนหนึ่ง
ที่เข้าไปค้าขายในเขตธานี
ชนชาติต่างต่างที่รวมกันมาที่นี่
ได้ค้าได้ขายไปทุกวัน

Sekalian dipelihara sultan p[estari,
disamakan dengan anak negeri,
ditek[guh segala isi negeri,
buat kekerasan tiada diberi.

สุลต่านเรื่องนามทรงดูแลเขาทุกคน
เท่าเทียมกับประชาชนในชาติ
ทรงห้ามบรรดาปราชาราษฎร์พสกนิกร
ทรงไม่อนุญาตกระทำการรุนแรงใดใด

Pengawasan baginda tiada bermasa,
melimpahkan adil senantiasa,
tiada pandang kepada bangsa,
disamakan belaka daif dan kuasa.

พระองค์ทรงดูแลถิ่นที่ครองไม่จำกัดเวลา
ทรงให้ความเป็นธรรมสม่ำเสมอ
ไม่ทรงเห็นแก่ชาติตระกูลของเธอ
จะขัดสนหรือรวยอำนาจเท่าเทียมกัน

ในฐานะที่สุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำสูงสุดของรัฐเกอดะฮ์ขณะนั้น กวีได้สะท้อนภาพของพระองค์ ว่าทรงเห็นแก่ประโยชน์สุขของบ้านเมืองและราษฎรเป็นสำคัญ พระองค์ทรงเลือกทางออกแก้ไขปัญหของบ้านเมืองด้วยสันติวิธี โดยทรงยอมอ่อนข้อให้แก่สยามเพื่อการดำรงอยู่ของบ้านเมืองเกอดะฮ์และความปลอดภัยของประชาชนเป็นที่ตั้ง ทรงกล้าตัดสินใจส่งกองทัพเกอดะฮ์เข้าร่วมกับกองทัพสยามลงปฏิบัติการในการศึกสองครั้งที่สำคัญนั้น ได้แก่ในคราวปราบกบฏดาตูบังกาลันเมืองปาตานีในปี พ.ศ.2351 และรบกับพม่าในปี พ.ศ.2352-2353 ในน่านน้ำอันดามันเพื่อกอบกู้เมืองสาละงูให้กลับมาเป็นของสยามได้ดังเดิม

สังเกตได้ว่าในฐานะที่เกอดะฮ์เป็นรัฐบรรณาการของสยาม องค์สุลต่านฯ จำต้องเฝ้าพระทัยส่งกองทัพเมืองเกอดะฮ์ไปปราบศัตรูของสยามตามพระราชบัญชาของเจ้ากรุงสยาม ทั้ง ๆ ที่คูกรณีนั้นหาใช่เป็นศัตรูของเกอดะฮ์ไม่ เกอดะฮ์จำเป็นต้องเฝ้าปฏิบัติตามคำสั่ง เพราะเกรงว่าหากไม่ปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว ก็อาจจะนำภัยมาสู่บ้านเมืองและราษฎรของพระองค์ ดังความในบทฉาอ์ที่ 44 และ 45 ความว่า

Angkatan sekalian berhimpun di Singgora,
angkatan Kedah pun disuruh si[e]gera,
naik memukul Patani angkara,
jika lambat Kedah pun cedera.

กองทัพทั้งหลายชุมนุมกันที่สิงโกรา
กองทัพเกอดะฮ์ก็โดนสั่งให้รีบไป
ยกทัพไปตีปาตานีอหังการ
หากชักช้าเกอดะฮ์ก็ต้องเสียหาย

Hemat baginda yang maha mulia,
tatkala demikian kehendak dia,
hendak dibantah kurang upaya,
diberilah angkatan menolak bahaya.

ด้วยพระราชนิพนธ์อันประเสริฐล้ำ
เมื่อสยามประสงค์ให้เป็นเช่นนั้น
ไม่มีกำลังพอที่จะคัดค้าน
จึงส่งกองทัพไปเพื่อปิดเป่าภัย

ดังนั้น เมื่อแม่ทัพของพระองค์ว่างเวลาไม่ยอมเคลื่อนทัพออกไปจากปาดังเตอรับ (Padang Terap) ไปสมทบกับกองทัพเมืองสิงโฆราเพื่อโจมตีปัตตานีนั่น พระองค์ต้องเสด็จไปยังปาดังเตอรับด้วยพระองค์เอง และทรงปลดแม่ทัพ (ดาโต๊ะมาฮารามา) และผู้ร่วมทำหน้าที่ช่วยแม่ทัพ (ปาดูกามาฮาเมินเตอริ) ที่ไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญชา แล้วทรงแต่งตั้งให้เตอเมิงซุนนำทัพไปแทน ทั้งนี้ เพื่อจะได้รักษาเกอดะฮ์ให้ปลอดภัยจากเงื้อมมือสยาม และไม่ตกเป็นเหยื่อให้สยามได้โอกาสนำไปอ้างเป็นเหตุผลในการโจมตีเกอดะฮ์ในภายภาคหน้าได้

สุลตันอะหมัดตามุดดินฯ ทรงเป็นนักปกครองที่ดี เปี่ยมล้นด้วยความเมตตากรุณาต่อขุนนาง พระองค์ไม่ทรงริบทรัพย์สินส่วนตัวของดาโต๊ะมาฮารามาและปาดูกามาฮาเมินเตอริเมื่อผู้นำทั้งสองนั้นไม่ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ ดังปรากฏในฉาอิรบตีที่ 38 ดังนี้

Dimurka oleh duli makota,	‘อูลีมโกฏา’ทรงกริ้วจัด
sebab enggan meng(h)adap senjata,	ที่หลีกเลี่ยงการสู้รบทำสงคราม
cap dan rakyat diambil semata,	ตราและปราชชนทรงเรียกคืนครบ
tetapi tiada dirampas harta.	แต่ไม่ทรงยึดทรัพย์สินไป

ในอีกมุมหนึ่ง การที่พระองค์ไม่ทรงริบทรัพย์สินส่วนตัวของแม่ทัพทั้งสองนั้น คงเป็นเพราะพระองค์ทรงคำนึงถึงสายสัมพันธ์ที่มีต่อกันในฐานะเครือญาติ¹³

ต่อมา ในเหตุการณ์ศึกเมืองสาละง์ พ.ศ. 2352 สุลตันอะหมัดตามุดดินฯ ทรงตัดสินพระทัยส่งกองทัพเรือเกอดะฮ์ออกไปร่วมกับกองทัพสยามรบกับพม่าเพื่อกอบกู้เมืองสาละง์กลับคืนมาเป็นของสยามนั้น พระองค์ทรงให้ความร่วมมือกับสยามในครั้งนี้เป็นอย่างดี เพราะต้องการแก้ไขความผิดพลาดที่กองทัพเกอดะฮ์เคลื่อนทัพไปปราบกบฏปัตตานีไม่ทันเวลาตามที่สยามกำหนด และต้องการแสดงให้สยามเห็นว่าเกอดะฮ์ยังคงจงรักภักดีและยอมรับอำนาจของสยามอยู่เช่นเดิม ยิ่งกว่านั้น พระองค์ไม่กล้าปฏิเสธคำขอของสยามให้ไปช่วยรบ เพราะทรงตระหนักดีว่ากองทัพสยามมีกำลังอำนาจทางทหารเข้มแข็งและเหนือกว่าเกอดะฮ์มาก และสยามคงไม่ปล่อยให้ผู้นำเมืองประเทศราชมาลาญแสดงความกระด้างกระเดื่องหรือไม่จงรักภักดีต่อสยามอีกต่อไป การคาดคะเนของพระองค์นั้นถูกต้องเพราะเจ้าเมืองสิงโฆราได้เดินทางพร้อมทหารจำนวนหนึ่งมายังเกอดะฮ์ เพื่อข่มขู่และบีบบังคับให้เกอดะฮ์ส่งกองกำลังไปช่วยสาละง์ ทำให้องค์สุลตันฯ ทรงตระหนักถึงภัยที่จะเกิดขึ้นกับเกอดะฮ์หากขัดคำสั่งสยาม พระองค์จึงรีบสั่งการให้จัดกองกำลังไปช่วยสาละง์เพื่อความปลอดภัยของเกอดะฮ์ ดังความในฉาอิรบตีที่ 142 ว่า

Lalu bertitah duli hadzrat,	ดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชดำรัสสั่ง
tiadalah lagi banyak mesyuarat,	โดยไม่ต้องมีการประชุมปรึกษามาก
jika lambat bertambah berat,	หากช้าแต่ช้าจะรุนแรงยิ่งขึ้น
hendak didiamkan tentu mudarat.	จะเฉยไว้ต้องเสียหายเป็นแน่นอน

¹³ ดาโต๊ะมาฮารามาเป็นชนกของพระชายาสุลตันอะหมัดตามุดดินฯ

สุดันอะฮมัดตามุดดินฯ ทรงเป็นสุลต่านที่ไม่ทอดทิ้งขุนนางของพระองค์ และทรงมีความคิดรอบคอบในการแก้ไขปัญหา ซึ่งเห็นได้ว่า เมื่อเตอเมิงซุงและขุนนางคนอื่น ๆ ถูกเจ้าเมืองสิงโฆราจับตัวใส่กรงขังในความผิดที่ไม่รับเร่งมาช่วยสยามปราบปาดานีตามคำบัญชา นั้น พระองค์ทรงมอบหมายหน้าที่ให้ลักษณาเดินทางมาปาดานี เพื่อเจรจายอมรับโทษในความผิดของกองทัพ เกอดะฮ์กับเจ้าเมืองสิงโฆรา พระองค์ทรงยอมลดพระเกียรติยศเพื่อขุนนางและทหารของพระองค์

กวีเล่าว่าสุดันอะฮมัดตามุดดินฯ นั้นทรงประทานความใกล้ชิดให้กับขุนนางและทหารของพระองค์ เห็นได้จากการใช้คำว่า “saudara” (พี่น้อง, ญาติ) และทรงแสดงความรักความห่วงใยต่อกันรบที่จะออกศึกไปสาละลัง ดังฉาอิรบที่ 185 ว่า

Keluar titah makota indera,	มกุฎอินทราทรงมีพระกระแสรับสั่ง
“Berlayarlah sekalian hai saudara,	“จงแล่นเรือออกไปเถิดพี่น้องเอ๋ย
kepada Allah kupohonkan pelihara,	ข้าขอวิงวอนเอกอัลลอฮฺคุ้มครองรักษา
pergi mari dengan sejahtera.	ให้เดินทางไปมาด้วยสุขสวัสดิ์

พระองค์ทรงมีน้ำพระทัยกว้าง เมื่อเรือรบของทหารที่ใช้นามว่า วันฉะฟัร (Wan Jaffar) เกิดรั่ว พระองค์พระราชทานเรือลำใหม่ที่ดี ๆ ทันที ดังที่กล่าวไว้ในฉาอิรบที่ 196-197 ว่า

Hanyalah sebuah dirundung malang,	ลำเดียวเท่านั้นที่ประสบเคราะห์
lancang Wan Jaafar dijojol tergalang,	เสาค้ำเรือลั่นจ้งของวันฉะฟัรเกิดติดขัด
cemas besar bukan kepalang,	ก็โกลาหลวุ่นวายไม่ใช่เบา
lalu dibawa berbalik pulang.	และแล้วจึงต้องนำเรือกลับไป

Perahu yang lain dipohonkan pula,	จึงได้ขอพระราชทานเรือลำอื่นแทน
dikurnia baginda tiada gendala,	พระองค์ทรงพระราชทานมิได้ขัดข้อง
perahu yang tiada cacat dan cela,	ต้องเป็นเรือที่ไม่บกพร่องและชำรุด
disuruh turun sekarang itulah.	ทรงมีรับสั่งให้นำเรือลงไปบัดนั้น

3.2.2 ภาพสะท้อนลักษณา : ลักษณาเป็นขุนนางและนักรบเกอดะฮ์ เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในสงครามประวัติศาสตร์ทั้งสองครั้งดังกล่าว ในความเป็นจริงนั้นผู้ที่ทำหน้าที่ปกป้องสถานภาพของเกอดะฮ์ที่เกี่ยวข้องกับวิกฤตของสงครามในครั้งนั้นมีขุนนาง แม่ทัพ และนักรบหลายนายที่กวีได้บรรยายภาพใน ฉสม ว่าล้วนเป็นผู้ที่มีความรักชาติ มีความจงรักภักดีต่อบ้านเมืองและองค์สุลต่าน แต่ใน ฉสม กวีให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่ลักษณา หรือ ‘วาเซียร์’ ผู้ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพเรือเกอดะฮ์ในสงครามศึกสาละลัง พ.ศ. 2352 และยังเป็นพระญาติสนิทที่สุลต่านฯ ทรงดูแลชุบเลี้ยงมาตั้งแต่เด็ก ท่านลักษณาจึงมีความจงรักภักดีและกตัญญูต่อสุลต่านฯ เป็นพิเศษ ดังที่ปรากฏในฉาอิรบที่ 145 ว่า

Patik sahaja hamba dididikkan,	ข้าพระพุทธเจ้าเป็นเพียงบ่าวที่ทรงเมตตาเลี้ยง
dari kecil dipermanjakan,	ได้รับพระมหากรุณาธิคุณมาแต่เยาว์วัย
mana titah duli tela<m>pakam,	ใดใดได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีรับสั่ง
di atas jemala patik junjungkan.	ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมรับด้วยเกล้า

ลักษมาณาเป็นนักรบเกอดะฮ์ที่เก่งกล้าสามารถ มีความรักชาติบ้านเมือง มีไหวพริบ และสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาเป็นเลิศ มีความรับผิดชอบในหน้าที่ และยอมสละชีวิตและความสุขส่วนตัวเพื่อบ้านเมืองตลอดเวลา เห็นได้ว่าเมื่อท่านได้รับพระบัญชาให้ไปเจรจากับเจ้าเมืองสิงโฆราที่ปาตานีเพื่อช่วยเหลือขุนนางและทหารเกอดะฮ์ที่ถูกจับตัวเป็นเชลยนั้น ท่านยอมไปโดยดีทั้ง ๆ ที่เสด็จป่าของท่านกำลังป่วยหนัก และท่านไม่ได้อยู่ดูใจในวาระสุดท้าย ลักษมาณาสามารถเจรจาช่วยเหลือเชลยเกอดะฮ์ได้สำเร็จ

ที่สำคัญคือสงครามที่สาละลังครั้งนี้ ลักษมาณาได้ปฏิบัติการทางทหารในตำแหน่งแม่ทัพเรือมลายูเกอดะฮ์ ที่สามารถกอบกู้ชื่อเสียงของสุลต่านให้พ้นจากข้อกล่าวหาของสยาม ว่าสุลต่านเอาใจออกห่างสยามและฝักใฝ่เข้ากับฝ่ายพม่า ในศึกครั้งนี้ ท่านลักษมาณาได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความสามารถของท่านในฐานะผู้นำและนักรบผู้กล้าหาญ ท่านเป็นผู้นำทัพเรือมลายูที่ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งกองหน้า และเสียงชีวิตเข้าโจมตีกองทัพพม่าที่ล้อมเมืองสาละลังได้สำเร็จอย่างน่าสรรเสริญ ในขณะที่ทหารคนอื่น ๆ ต่างก็รีรออย่างกล้า ๆ กลัว ๆ

ลักษมาณามีความรับผิดชอบในหน้าที่สูงและรอบคอบ หลังจากเห็นว่าเมืองสาละลังแตกพ่ายให้กับพม่าเรียบร้อยแล้ว ก็ยังไม่ยอมนำทัพเรือเกอดะฮ์กลับบ้านทันทีตามคำแนะนำของทหารคนอื่น ๆ ที่เห็นว่าไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องในความขัดแย้งระหว่างสยามและพม่า เพราะทั้งสองนั้นนับถือพุทธศาสนา ดังความเห็นของตงกูอิริส ที่ปรากฏในฉาอิรบทที่ 573 - 575 ตามลำดับ ดังนี้:

Tunku Idris raja pendeta,	ตงกูอิริสเจ้านายนักปราชญ์
niat beramal semata-mata,	เจตนาประกอบศาสนกิจเท่านั้น
Awak dan Siam bersengketa,	อังวะและสยามบาดหมางใจกัน
kehendaknya segan hendak menolong	ท่านประสงค์จะไม่ไปช่วยเหลือ
serta.	

Hingga nasihat sehari-hari,	วันวันได้แต่ให้คำชี้แนะ
mengajak Wazir balik ke negeri,	และเชิญชวนวาเซียร์ให้กลับบ้าน
menyertai keduanya tiada diberi,	ไม่ให้ไปร่วมกับเจ้านายสองคนนั้น
tiada faedah yang dipegari.	ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อันใด

Katanya, “Ugama mereka sebangsa,	ท่านกล่าวว่า “เขาเหล่านั้นศาสนาเดียวกัน
menyertai dia kita berdosa,	ไปร่วมมือกับเขาเรามีแต่บาป

baiklah kita balik ke desa, menanggung sengsara tiadalah kuasa.”	กลับไปยังถิ่นเราจะดีกว่า ไม่มีกำลังที่จะร่วมรองรับความลำบาก ด้วย”

แต่ลักษณาคำนึงถึงบ้านเมืองมาก่อน เพราะเกรงว่าหากกองทัพเรือเกอดะฮ์กลับไปหมด โดยไม่ได้รับคำสั่งจากสยาม อาจจะเป็นผลร้ายต่อเกอดะฮ์ได้ สยามอาจจะกล่าวโทษเกอดะฮ์อีกครั้ง ว่าไม่จงรักภักดีต่อสยามเนกเช่นคราวปราบกบฏดาตูบังกาลันที่ปัตตานีในปี พ.ศ. 2351 ดังฉาอิรบที่ 576 ว่า

Wazir tiada menurut bicara, kalau negeri mendapat cedera, sungguhlah ugama tiada setara, sebab negeri hendak dipelihara.	วาเซียร์ไม่ได้คล้อยตามคำดังกล่าว ด้วยเกรงว่าบ้านเมืองต้องเสียหาย แม้ว่าศาสนาต่างกันนั้นก็จริง แต่ทำไปเพราะต้องรักษาเมือง

การตัดสินใจของลักษณาค้างครั้งนั้น นำผลดีมาให้กับเกอดะฮ์ เพราะเหตุที่ลักษณาค้างและกองทัพเรือเกอดะฮ์อดทนอยู่ช่วยศึกสาละจนตลอดรอดฝั่งได้นั้น เกอดะฮ์จึงได้รับอนุญาตจากสยามให้กลับบ้านได้ และการศึกษาครั้งนี้ทำให้สุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ พ้นคำกล่าวหาว่าฝักใฝ่ข้างพม่า ดังฉาอิรบที่ 1064, 1065 และ 1071 ว่า

Sebab kerja di negeri Salang, kebaktian Wazir tinggi terjulang, jika di sana tiada terbilang, Kedah pun hampir dirundung malang.	เป็นเพราะว่างานที่เมืองสาละง์ เป็นความภักดีอันสูงส่งของวาเซียร์ หากไม่นับเรื่องทางโน้นเป็นอย่างดี เกอดะฮ์ก็เกือบต้องรับเคราะห์กรรม

Karena Siam menaruh pingitan, ditugas akan paduka sultan, dikatanya hendak berbuat kejahatan, dengan Burma suatu perbuatan.	เพราะสยามผูกใจระแวงแค้น จึงใส่ความปาฎกาสุลต่าน โดนกล่าวหาว่าก่อการอันชั่วร้าย จะกระทำการเรื่องร่วมกับพม่า

Perintah Wazir semua kelihatan, tiada dilihat suatu kejahatan, dengan sebenar segala perbuatan , hilanglah segala fitnah asutan.	ปฏิบัติการของวาเซียร์ทั้งหมดทุกคนเห็น ก็ไม่เห็นว่ามีความชั่วอันใด ทุกอย่างทำไปด้วยความจริงจัง การกล่าวหาและยุยงจึงหมดไป

การทำสงครามกับพม่าที่สาละง์ครั้งนี้ไม่อาจประสบความสำเร็จได้ ถ้ากองทัพขาดทหารหาญ กวีได้เขียนถึงบริบทนี้และได้สะท้อนให้เห็นว่าในกองทัพนั้น ย่อมมีทั้งนักรบที่กล้าหาญ

ขลาดกลัว รักตัวกลัวตาย และเอาเปรียบคนอื่น กองทัพเกอดะฮ์นั้นประกอบด้วยกองกำลังผสมของทหารมลายูจากเกาะลังกาวิ เปริลิส เตอรูเตา สตูล ตาลิบบิง และชาวเล กวีได้ให้ความสำคัญและชื่นชมผู้นำทัพนักรบมลายูที่มาจากถิ่นดังกล่าวมาก เพราะพวกเขาสู้รบเคียงบ่าเคียงไหล่ กล้าเสี่ยงเป็นเสี่ยงตายกับท่านวาเซียร์ผู้นำกองทัพเรือเกอดะฮ์มาตลอด บุคคลดังกล่าวได้แก่ เสอรีเปอเกิร์มาฌายา (Seri Pekerma Jaya) แม่ทัพเกาะลังกาวิ ฌะอราฮัน สุลัยมาน (Jeragan Sulaiman) แม่ทัพเกาะเตอรูเตา เสอรีเลลาปะฮาลวัน (Seri Lela Pahlawan) แม่ทัพสตูล ราฌาปาแงรัน (Raja Pangéran) หรือหลวงฤทธิสงคราม (A Long Ritthi Songkhram) แม่ทัพตาลิบบิง และแอลัก (Elak) ผู้นำชาวเล

กวีชื่นชมแม่ทัพเมืองเกอดะฮ์และตาลิบบิงเป็นพิเศษ เพราะทั้งสองคนมีความกล้าหาญและมุ่งมั่นการปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่ กองทัพของพวกเขาล้วนมีความพร้อมทั้งกำลังคน และกำลังอาวุธในการทำสงครามสูงมาก ทหารมีจิตใจเข้มแข็ง มีความสามัคคีและมีระเบียบวินัย ส่วนผู้นำชาวเลที่ชื่อแอลักนั้น นับว่าเป็นกำลังเอกในการทำหน้าที่หาข่าวจากกองทัพพม่ามาให้ฝ่ายทหารมลายูและสยามได้ใช้ประโยชน์ในการวางแผนรับมือกับพม่า ดังฉาอิลบทที่ 284-287 ว่า

Panglima Elak disuruhkan,
orang Talibung empunya pasukan,
orang Laut mendayungkan,
payar Burma tiada diindahkan.

แม่ทัพแอลักถูกสั่งการให้ไป
กับกองกำลังพลคนตาลิบบิง
ให้ชาวเลแจวเรือไป
ไม่แยแสกับกองลาดตระเวนของพม่า

Ia dibilang seorang juara,
kerja menyulu sukarlah tara,
tiada berapa digentarkan mara,
kerjanya tiada berura-ura.

นับได้ว่าเขาเป็นคนเก่งคนหนึ่ง
งานสอดแนมยากที่จะเทียบด้วย
ไม่ค่อยสะทกสะท้านกับภัยอันตราย
เรื่องงานของเขานั้นไม่มีรอรื

Tatkala sampai ia ke Salang,
tiga malam sulu berulang,
kubu dan sagur semua dibilang,
perintahnya khusus tiadalah walang.

เมื่อเขาไปถึงสาลัง
เขาได้ลาดตระเวนไปมาถึงสามคืน
ค่ายและสาโฆร์เขานับจำนวนได้หมด
งานที่สั่งให้เขาทำเป็นต้องไม่ผิดพลาด

Sekalian sudah dilihat nyata,
sagur dan kubu dibilang rata,
si[e]gera ia balik (ber)cerita,
barang yang ada penglihatan mata.

เมื่อเห็นทุกอย่างชัดเจนแล้ว
ก็นับจำนวนสาโฆร์และค่ายได้หมด
จึงรีบกลับมารายงานให้ทราบทันที
ทุกสิ่งตามที่มีให้เห็นอยู่กับตา

กวีมีความภาคภูมิใจในตัวนักรบมลายูที่ร่วมอยู่ในกองทัพผสมที่นำทัพโดยเกอดะฮ์มาก จะเสียความรู้สึกไปบ้างก็เพราะกองกำลังทหารที่มาจากสตูลเท่านั้นที่ทำให้เสื่อมศักดิ์ศรีกองทัพ

มลายู ด้วยเหตุที่เจ้าเมืองสตูล คือตนกูบิสนู (Tunku Bisnu) ส่งเรือรบที่โกโรโกโสไม่สมกับตำแหน่ง และสมศักดิ์ศรีของเจ้าเมืองสตูลและของแม่ทัพเมืองสตูล ทั้ง ๆ ที่สตูลมีเรือรบลำดี ๆ และอาวุธปืนอยู่ไม่น้อย ตนกูบิสนูนอกจากไม่รู้จักรักษาเกียรติยศของตนเองแล้วยังไม่คำนึงถึงชีวิตของทหารที่ต้องเสี่ยงชีวิตในการรบ การไม่ให้อาวุธและเรือรบดี ๆ เท่ากับเป็นการมองข้ามและไม่ให้ความสำคัญกับความปลอดภัยในชีวิตของทหารของพระองค์ กวีจึงตำหนิตนกูบิสนูอย่างตรงไปตรงมาด้วยน้ำเสียงกระแนะกระแหนโดยไม่เกรงว่าจะถูกลงอาญาหรือไม่ ดังฉาอิรบที่ 245-247 ว่า

Tunku Bisnu raja yang mulia,
bangunnya itu kurang percaya,
pada pekerjaan di manakan jaya,
diberikan senjata jadi sia-sia.

ตนกูบิสนูเจ้าเมืองผู้ทรงเกียรติ
ลักษณะของท่านนั้นไม่ค่อยน่าไว้วางใจ
งานไหนหรือจะประสบผลสำเร็จได้
หากอาวุธที่ให้ไปใช้การไม่ได้

Senjata dan perahu disayanginya,
yang baik tiada diberinya,
teman dan nama tiada dipeliharanya,
jadi disebutkan pada akhirnya.

ท่านหวงแหนอาวุธและเรือ
อันที่ดีที่ท่านไม่มอบให้
ท่านไม่รักษาเพื่อนและชื่อเสียงไว้
ให้เป็นที่ถูกกล่าวขวัญถึงที่สุด

Sebab pun demikian dihemat kata,
karena banyak dilihat harta,
beberapa perahu dan senjata,
meriam dan lelanya ada semata.

สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็อาจคิดได้ว่า
เป็นเพราะท่านเห็นแก่สมบัติมาก
ทั้งเรือและอาวุธมีมากมาย
บาเรียมและปืนใหญ่เลลามีทั้งนั้น

สุดท้ายตนกูบิสนูต้องส่งเรือและอาวุธไปใหม่ แต่กระนั้นกองทัพสตูลยังคงสร้างความอับอายเมื่อมีการโจมตีค่ายพม่าที่ตันฉงฉิมบู (ปัจจุบันเป็นท่ายามู) เพราะไพร่พลและทหารสตูลจำนวนไม่น้อยได้หลบหนีสงครามเสียกลางคัน ปลอ่ยให้แม่ทัพของตนสู้รบร่วมกับกองทัพมลายูคนอื่นตามลำพังดังฉาอิรบที่ 880-883 ว่า

Suku Setul tujuh haluan,
hanyalah Seri Lela Pahlawan,
tatkala hampir akan berlawan,
yang lain pulang meninggal kawan.

คนสตูลจำนวนเจ็ดลำเรือ
มีแต่เซอร์เลลาปะฮาลวันเท่านั้น
เมื่อใกล้ถึงเวลาที่จะต้องรบกัน
คนอื่นนั้นพากันทิ้งเพื่อนกลับไป

Sampailah ia orang kerahan,
selamanya jadi suruh-suruhan,
digemburnya balik di dalam perlahan,
tiada sempat hendak ditahan.

แม้แต่คนที่ถูกเกณฑ์ให้ไป
เพื่อรับใช้งานตลอดระยะเวลานั้น
ก็ค่อยค่อยเล็ดลอดหลบหนีไป
ไม่ทันได้สกัดเอาตัวไว้

Kecuali Seri Lela Pahlawan,
hatinya baik teguh setiawan,
kerjanya baik lagi melawan,
tiadalah tewas daripada kawan.

เว้นแต่เสือลีลาปะฮลาวัน
ที่มีจิตใจงามมั่นคงและซื่อสัตย์
ปฏิบัติหน้าที่ดีและสู้งาน
งานของเขาจึงไม่ด้อยไปกว่าเพื่อน

Yang lain laku di dalam qalifah,
masing kelakuan berbagai olah,
setengah berserah kepada Allah,
banyak bersifat udang galah.

ส่วนคนอื่นที่อยู่ในกลุ่มผู้นำ
แต่ละคนมีนิสัยนานาลักษณะ
บางคนจ้านทนต่ออัลลอฮ์
อีกหลายคนทำตัวเป็นกุ้งก้าม

กวีมีความภาคภูมิใจในตัวนักรบมลายูเกอดะฮ์ กวีชื่นชมที่พวกเขามีระเบียบวินัยและความกล้าหาญ พร้อมปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งของวาเซียร์ ถึงแม้ว่าพวกเขาส่วนมากจะเป็นทหารหนุ่มฉกรรจ์มีความพร้อมในการรบ แต่พวกเขายังขาดประสบการณ์ในการรบ จึงเสียเปรียบทหารพม่าที่กรำศึกมามากกว่า นักรบมลายูจากเมืองอื่น ๆ ต่างปฏิบัติหน้าที่รับใช้สยามในยามสงครามตามที่ถูกเกณฑ์มา มีทั้งที่สู้รบด้วยความเต็มใจและไม่เต็มใจ มีทั้งที่สู้จนตัวตายและมีที่หลบหนีเอาตัวรอด และเหนืออื่นใดคือ กวีมีความสุขและภาคภูมิใจ ว่านักรบกองทัพนักรบมลายูเกอดะฮ์อย่างเต็มที่เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของชายชาตินักรบมลายูเกอดะฮ์ และเป็นกองกำลังสำคัญในการยึดเมืองสาละลังกลับคืนมาจากพม่าให้สยามได้สำเร็จ

4. ภาพสะท้อนผู้ปกครองรัฐ ขุนนาง และนักรบฝ่ายสยามในสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลัน ปาตานี และสงครามกอบกู้เมืองสาละลัง

4.1 ภาพสะท้อนเจ้าปกครองรัฐ ขุนนาง และนักรบฝ่ายสยาม :

กวีไม่ลืมว่ากองทัพสยามมีความสำคัญไม่ด้อยไปกว่ากองทัพพร้อมมลายูเพราะสยามเป็นผู้บัญชาการรบ ทำให้สามารถขับไล่พม่าออกจากเมืองสาละลังแผ่นดินสยามได้สำเร็จ กวีจึงสะท้อนภาพเจ้าผู้ปกครองรัฐ ขุนนาง และนักรบฝ่ายสยามทั้งที่เป็นภาพเชิงลบและบวก ดังต่อไปนี้

4.1.1 ภาพสะท้อนเจ้าปกครองแผ่นดินสยามที่มีต่อรัฐบรรณาการ : กวีได้สะท้อนทัศนคติที่มีต่อสยามผ่าน ฉสม ว่าคนสยามเป็นเจ้าปกครองประเทศราชที่มีกวดัดตา และใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงหัวเมืองมลายูที่อยู่ในอาณัติของตนอย่างไม่ไยหน้า กวีใช้คำว่า “menta”¹⁴ ซึ่งแปลว่า อวดดี แข็งกร้าว กระด้างกระเดื่อง โอหัง สำหรับสะท้อนความรู้สึกชิงชังผสมอคติของสยามที่มีต่อมลายู (เกอดะฮ์และปาตานี) ซึ่งเป็นการอ้างเหตุผลอันชอบธรรมที่สยามจะกำจัดปาตานีและเกอดะฮ์ให้ราบคาบ ดังรายละเอียด ในฉาอิรบที่ 85 วรรคที่ 3 ที่เขียนว่า

Dituduh Siam duli makota,
dengan Datu hendak berserta,

สยามกล่าวหาว่า ‘เจ้ามาโกฏา’
ต้องการร่วมมือกับ ‘ดาตู’

¹⁴ ฉาอิรบที่ 85 วรรคที่ 3 คำที่ 5

Siam pun hendak berbuat *menta*,
katanya Kedah hendak *diseranta*.

สยามก็จะแข่งกร้าวไล่อย่างไม่ปราณี
บอกว่าจะต้องทำให้เกอดะฮ์ได้รู้สึก

ฉาอิรบตังกล่าวได้สะท้อน ว่าทั้งกษัตริย์และขุนนางผู้ปกครองของสยาม ไม่เคยมีความไว้วางใจต่อผู้ปกครองรัฐมลายู (ทั้งปาตานีและเกอดะฮ์) ภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ระหว่างคนสยามและคนมลายูจึงออกมาในลักษณะการแบ่งฝ่ายระหว่างผู้ปกครอง (the coloniser) และผู้ถูกปกครอง (the colonised) โดยที่สยามเป็นเจ้านาย และมีอำนาจเหนือสุดต่า่น ขุนนาง และประชาชนมลายูที่อยู่ใต้อาณัติการปกครองของสยาม ดังนั้น หากผู้ถูกปกครองไม่สามารถสนองความประสงค์ ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ก็จะต้องได้รับโทษที่ต้องเดิมพันด้วยแผ่นดินเกิดและประชาชน ทำให้ฝ่ายมลายูมองเห็นภาพสะท้อนเชิงลบได้อีกในระดับหนึ่งว่าเจ้ากรุงสยามเป็นผู้รุกรานและกดขี่รัฐมลายู กษัตริย์และกลุ่มขุนนางของสยามมีความโหดเหี้ยมและเจ้าเล่ห์ และไม่เพียงแค่ว่าเปล่า หากได้กระทำจริง ความจริงในประเด็นนี้ถูกสะท้อนให้รับรู้ได้ผ่านสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลันในปี พ.ศ.2351 ที่มีพระบรมราชโองการจากกรุงเทพฯ ให้เกอดะฮ์ร่วมมือกับกองทัพสยามยกทัพไปปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานี ในฉาอิรบที่ 42 บรรทัดที่ 3 และ 4 ที่เขียนว่า Raja Siam melakukan garang, / เจ้าเมืองสยามปฏิบัติการรุนแรงจริง / dengan sebentar disuruhnya serang. / มีบัญชาสั่งให้โจมตี (ปาตานี) โดยทันที / ทั้ง ๆ ที่สยาม (กรุงเทพฯ) รู้แล้วว่า เกอดะฮ์และปาตานีเป็นหัวเมืองมลายูเช่นเดียวกัน และไม่ต้องการไปทำลายล้างพี่น้องร่วมเผ่าพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรมเดียวกัน หากกรุงเทพฯ ขณะนั้นได้ยืมมือเกอดะฮ์กำจัดปาตานี ทำให้กองทัพเกอดะฮ์ไม่พอใจแต่ไม่มีทางออกอื่นให้เลือก จึงได้แต่ถ่วงเวลาโดยการตั้งค่ายอยู่ที่ปาดังเตอร์บ เกอดะฮ์ไม่ยอมเคลื่อนทัพไปปาตานี ไม่ยอมให้มือเปื้อนเลือดให้ขึ้นชื่อว่าเกอดะฮ์มีส่วนร่วมทำลายพี่น้องมลายูมุสลิมปาตานี ดังฉาอิรบที่ 48 และ 49 บันทึกว่า

Habis berhimpun segala tentera,
di Padang Terap berapakah dura,
Maharaja tiada berangkat si[e]gera,
berlambatan duduk mencari kira.

ทหารทั้งหลายได้ไปรวมกันทุกคน
ณ ปาดังเตอร์บนานหลายเพลแล้ว
มาหาราณาก็ไม่รีบยกทัพไปสักที
ได้แต่รอรีคิดหาหนทาง

Akal Wazir bukan sebarang,
sukar dica<ha>ri zaman sekarang,
tetapi tawakal sedikit kurang,
kehendaknya jangan sempat berperang.

สติปัญญาหาเชื่ไรไม่ธรรมดา
ยากที่จะหาทำได้ในสมัยนี้
แต่ที่จะยอมจำนนนั้นไม่ค่อยมี
เขาประสงค์อย่าให้ทันได้รับกัน

กองทัพฝ่ายเกอดะฮ์ได้ปรากฏตัวเมื่อกองทัพสิงโหราปราบปาตานีสำเร็จและสงครามสงบลงแล้ว เจ้าเมืองสิงโหราได้ใช้อำนาจในฐานะตัวแทนจากกรุงเทพฯ ลงโทษขุนนางและทหารฝ่ายเกอดะฮ์ด้วยการจับตัวใส่กรงขังในฐานะเชลย แม้กระทั่งสุลต่านเกอดะฮ์ก็ยอมส่งตัว

ลักขณาให้มาเจรจายอมรับโทษที่ขุนนางทหารของพระองค์ละเลยหน้าที่ ดังความในฉาอิรบพที่ 81-84 เขียนว่า

Setelah ke Patani sampai angkatan,
tetapi sudah berlambatan,
Raja Singgora sangat karatan,
nyaris hendak diberinya rotan.

เมื่อกองทัพไปถึงปัตตานี
ทุกอย่างก็สายไปเสียแล้ว
เจ้าเมืองสิงโหราเดือดดาลมาก
เกือบจะโดนท้าวลงหวายเขี่ยนเอา

Katanya, “Orang sudah berperang,
mengapa baharu mari sekarang,
sekian lama duduk mengerang,
di Padang Terap berbuat garang.”

บอกว่า “คนเขาทำสงครามเสร็จสิ้นแล้ว
ทำไมจึงเพิ่งมาถึงเวลานี้
แม้แต่คร่ำครวญอยู่เป็นนาน
ก่อนความรุนแรงที่ปาดังเตอร์ป”

Marahnya tiada terkira-kira,
Temenggung pun tiada timbul bicara,
digoknya tahok dengan sengsara,
seolah duduk di dalam penjara.

ท้าวโกรธมากเกินที่จะกล่าวได้
เตอเมิงซุงก็ไม่ได้เอ่ยคำอันใด
จึงถูกจับตัวไปทิ้งไว้ในคุกให้น่าเวทนา
เหมือนกับอยู่ในห้องขังไม่มีผิด

Suatu pun tiada diterimanya kira,
dihalau balik segala tentera,
ka[e]re[a]na kesalahan sangat ketara,
perbuatan Wazir memberi dura.

แม้แต่เรื่องเดียวท้าวก็ไม่รับพิจารณา
ทหารทั้งหลายก็โดนเตะเปิดไล่ให้กลับ
เพราะความผิดนั้นชัดเจนยิ่งนัก
การกระทำของวาเซีร์นำความยุ่งยากมาให้

กรณีทำนองนี้ไม่ต่างไปจากเหตุการณ์ศึกสาละลัง สยามระแวงว่าเกอดะฮจะทรยศต่อสยามและหันไปร่วมมือกับพม่า ดังนั้น ก่อนเคลื่อนทัพไปช่วยสาละลัง เจ้าเมืองสิงโหราจึงได้เดินทางมาเกอดะฮพร้อมด้วยทหารจำนวนหนึ่งเป็นการข่มขู่เกอดะฮ และสั่งให้เกอดะฮส่งกำลังทหารเรือไปร่วมรบกับกองทัพสยามเพื่อขับไล่พม่า พร้อมกันนั้นยังได้บังคับเกอดะฮให้เตรียมเสบียงอาหารแก่กองทัพสยามอีกด้วย เงื่อนไข่นี้ได้สร้างความกดดันแก่ฝ่ายเกอดะฮอย่างมาก กวีเล่าว่ารุนแรงมากเกือบจะมีการปะทะกำลังกันทั้งสองฝ่าย แต่สุดท้าย ทรวงควบคุมอารมณ์ได้ดีมาก ทรวงอดทนอดกลั้นจึงสามารถข้ามพ้นวิกฤตนั้นได้ด้วยดี กวีได้สะท้อนพระราชวินิจฉัยของสุลต่านอะฮหมัดตามุดดินฯ ที่มีต่อพฤติกรรมการแสดงอำนาจบาตรใหญ่เกินงามของเจ้าเมืองสิงโหรา ซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจของสยามจากกรุงเทพฯ ต่อเกอดะฮ ในฉาอิรบพที่ 127-131 ดังนี้

Di Kedah pun turun Raja Singgora,
kemudian daripada angkatan mara,

เจ้าเมืองสิงโหราได้ลงไปยังเกอดะฮ
หลังจากที่กองทัพยกพลออกไป

men<y>[j]unjung titah membawa tentera, sertanya turun beribu tentera.	รับพระบรมราชโองการนำกำลังทหาร ลงไปพร้อมทหารร่วมพันนาย
Katanya hendak tolong pelihara, kalau-kalau Burma datang angkara, serta beras disuruhnya sara, hantar ke Terang dengan bersi[e]gera.	บอกว่าจะช่วยคุ้มครองรักษา เผื่อว่าพม่ายกเข้ามารุกราน ใช้ให้เตรียมข้าวสารไว้เป็นเสบียง รีบส่งไปให้ถึงตรังโดยเร็ว
Akan jadi makanan orang, yang dari benua keluar berperang, dikerasi bukan sebarang, dikehendaki tiada boleh berkurang.	จะได้เป็นอาหารของผู้คน ที่มาจากเมืองหลวงเพื่อออกรบ เขากระทำรุนแรงผิดปกติ สิ่งที่เขาอยากได้จะต้องไม่ขาดตก
Perintahnya tiada seperti sedia, dilihat kelakuan perbuatan dia, bangunnya tiada dipercaya, dengan Burma kalau sedaya.	การปกครองของเขาไม่เหมือนเดิม ดูจากนิสัยและการกระทำของเขา ท่าทางของเขาไม่ไว้วางใจ ว่าอาจรวมกำลังกับพม่า
Perintahnya itu lebih terlalu, sampai hendak dipukul palu, akan segala nai penghulu, kerasnya ganda daripada dahulu.	การปกครองของเขานั้นเกินเลย ถึงกับต้องทุบต้องเข็นตีด้วย สำหรับนายบ้านทั้งหลาย ก็แข็งกร้าวมากกว่าเก่าเป็นหลายเท่า

กษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองแผ่นดินต้องดูแลทุกข์สุขของราษฎรให้ทั่วถึงกัน กวีในฐานะตัวแทนเสียงคนมลายูในสมัยนั้นได้สรรเสริญกษัตริย์สยามที่ใส่พระทัยต่อเหตุการณ์ศึกสาละลังเป็นอย่างมาก พระองค์มีพระบรมราชโองการฯ ให้ส่งกองกำลังทัพบกและทัพเรือจากกรุงเทพฯ และจากหัวเมืองหลักทางปักษ์ใต้ทั้งหลายที่เป็นเมืองประเทศราชของสยาม เช่น เลอไผ่ ตาลิบ ตรัง จะนะ มรดูลุง สิงโฆรา ปาตานี เบิร์ค เปร์ลิส เกอดะฮ์ และสตูล ลงมาช่วยปกป้องสาละลังทันที อย่าให้ทัพพม้ายึดเมืองได้ แม้เมื่อสิ้นสุดสงคราม ที่สาละลังถูกทำลายสิ้น เจ้ากรุงสยามก็ยังให้ขุนนางดูแลจัดระเบียบบ้านเมืองและจัดสรรที่อยู่ให้ชาวสาละลังให้เป็นทีเรียบร้อยก่อนจะยกทัพกลับกรุงเทพฯ

4.1.2 ภาพสะท้อนขุนนางและนักรบสยาม : ฉสม ได้สะท้อนภาพของขุนนางและนักรบชาวสยาม ทั้งที่มาจากกรุงเทพฯ และจากหัวเมืองทางใต้ พวกเขามีทั้งที่กล้าหาญชาญชัย ไล่ล่าตาดาวเอาตัวรอด ซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ ขุนนางและนักรบสยามคนสำคัญ ๆ ที่

กวียกย่องสรรเสริญไว้ใน นสุม ได้แก่ พระยายมราช และพระยาทำยน้า นอกนั้นก็มิจำแนกนารถ (บัว) พระยาทศโยธา พระยาพิชัยอินทรา พระยาพิชัยสงคราม หลวงวิชิตณรงค์ หลวงสุระกำแหง และเจ้าเมืองสงขลา เป็นต้น

พระยายมราช เป็นแม่ทัพสยามที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ไม่เกรงกลัวพม่า เมื่อมีข่าวว่าสาละลังถูกพม่าตีแตก ท่านรู้สึกผิดต่อพระมหากษัตริย์ที่ทรงไว้วางพระทัยต่อท่าน จึงไม่ยอมอยู่นิ่งดูตาย ได้สั่งไพร่พลให้อยู่ที่ตรังให้ต่อเรือเพื่อลำเลียงกำลังพลไปช่วยตีเมืองสาละลังกลับคืนจากพม่า และกำชับไม่ให้กองทหารสยามและมลายูผลิผลามต่อสู้กับพม่า ท่านเป็นแม่ทัพที่รอบคอบและเป็นทีเกรงขามในหมู่ทหารสยามและมลายู ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุดในศึกสาละลัง ฉาอิรบที่ 596 และ 615-618 กล่าวไว้ดังนี้

Telah Jommarat mendengar warta,
melengung tiada dapat berkata,
pekerjaan sudah menjadi leta,
karena dirinya diharap sang nata.

ครั้น(พระยา)ยมราชได้ฟังข่าว
ก็พาให้ขุนนางเหลือที่จะกล่าว
งานในหน้าที่ได้รับความเสียหาย
ขณะที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้พระทัยท่าน

Selama ia duduk di Terang,
ke Selat Leher disuruhnya orang,
membawa surat tiadalah jarang,
disuruh berhadir akan berperang.

ในระหว่างที่ท่านพักอยู่ที่ตรัง
ท่านใช้ให้คนไปที่ช่องแคบแลเอีร์
ให้ถือหนังสือไปไม่ได้ว่างวัน
ใช้ให้ยกทัพไปสู่ศึกทำสงคราม

Sementara ia datang ke mari,
disuruhnya duduk memelihara diri,
kalau Burma melanggar mari,
jangan suatu mara dan peri.

ในระหว่างที่เขา กำลังยกกันมา
ได้สั่งให้ดูแลรักษาตัวไว้
หากพม่าบุกเข้ามาโจมตี
จงอย่าได้ออกไปและว่ากล่าวอะไร

Sagur Burma yang mengawal negeri,
disuruh Jommarat cuba langgari,
atawa pukul ke tengah negeri,
mana kuasa tanggungan diri.

สาโฆร์พม่าที่ตระเวนดูแลเมือง
ยมราชสั่งให้ลองรุกเข้าไปโจมตี
หรือไม่ก็เข้าไปตีตรงใจกลางเมืองนั้น
ตามแต่อำนาจที่รับผิดชอบไป

Jika tiada terhampiri,
jangan pergi mencabur diri,
hingga orang Salang yang lari,
itulah ditolong lepaskan beri.

หากไม่สามารถเข้าไปใกล้ได้
ก็จงอย่าได้หลวมตัวให้
เว้นแต่คนสาละลังที่หนีไป
เขาเหล่านั้นที่ต้องช่วยปล่อยตัวไป

พระยายมราชเป็นนักปกครองและเป็นนายทหารสยามที่มีน้ำใจดีต่อกองทัพเรือมลายู จะเห็นว่า เมื่อกองทัพเรือมลายูเดินทางไปพบท่านที่ตรังเพื่อไปบอกกล่าวกลับบ้านและขอเสบียงอาหารติดตัวกลับบ้าน ท่านไม่ปฏิเสธและแบ่งปันเสบียงให้อย่างเพียงพอ กวีรู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจจึงไม่ลืมกล่าวไว้ในบทที่ 1004 ว่า

Hari siang berhimpun ke darat,	ครั้นสว่างก็ขึ้นไปรวมตัวกันบนบก
pergi meng(h)adap Ph(r)aya Jommarat,	เข้าไปคารวะพระยายมราช
tiadalah suatu jadi mudarat,	ไม่มีสิ่งใดก่อให้เกิดความเสียหายได้
sebab tak sampai ke perenggan barat.	เพราะไปไม่ถึงเขตแดนทางด้านตะวันตก

พระยาท้ายน้ำ เป็นขุนนางนักรบสยามคนสำคัญรองลงมาจากพระยายมราช ท่านผู้นี้เป็นนักรบโดยสายเลือด มีความจงรักภักดีต่อเจ้ากรุงสยามและบ้านเมือง มีความรับผิดชอบสูงและยอมตายในหน้าที่ ท่านเป็นนักรบสยามที่กองทัพสยามและมลายูมีความมั่นใจและยอมรับในความสามารถในการนำทัพโจมตีพม่า แต่โชคร้ายท่านมาสิ้นชีวิตเสียก่อนและนำความเสียใจมายังกองทัพสยามและมลายูที่ต้องสูญเสียนักรบดีมีฝีมือในขณะที่กำลังทำศึก กวีจารึกนามท่านไว้เป็นเกียรติยศในฉาอิรบที่ 125, 253, 362-366 ว่า

Diletak Jommarat seorang tambatan,	ยมราชได้ตั้งผู้ที่ไว้ใจได้คนหนึ่ง
di hadapan dijadi ibu angkatan,	ให้เป็นแม่ทัพอยู่ในกองหน้า
Ph(r)aya Tai Nam nama sebutan,	มีนามเรียกว่าพระยาท้ายน้ำ
kerja berperang sahaja jabatan.	ตำแหน่งของท่านเป็นงานทำศึกเท่านั้น

Ph(r)aya Tai Nam pahlawan yang garang,	พระยาท้ายน้ำนักรบผู้หาญกล้า
berjalan turun sampai ke Terang,	ได้ยาตราทัพลงไปถึงตรัง
niatnya hendak ke Salang berperang,	เขาตั้งใจจะไปทำศึกสงครามที่สาละ
tiada berperahu hendak menyeberang.	แต่ไม่มีเรือจะใช้ข้ามฝั่ง

Ph(r)aya Tai Nam di dalam sakit,	พระยาท้ายน้ำขณะกำลังประชวร
penyakitnya berat seperti bukit,	อาการนั้นหนักยิ่งภูผา
dari Talibung tak boleh bangkit,	ท่านลุกไม่ได้ตั้งแต่จากตาสลบมา
bergerak pun hingga ditolong angkat.	จะไหวตัวก็ต้องช่วยกันยก

Di dalam sakit digagahnya mari,	ขณะที่ป่วยก็ยังแข็งใจมา
sebab hendak memelihara diri,	เพราะประสงค์จะปกป้องตัวเอง
kepada raja sangat dingeri,	ท่านกลัวเจ้านายมาก
kalau cela jabatan sendiri.	เกรงว่าตำแหน่งของตนจะเสื่อมเสีย

Ke Selat Leher sampai semuanya,
ketuha sekalian dihimpunkannya,
di dalam pasukan keempatnya,
melanggar selat kerja dinyatanya.

ถึงสลัดแลเฮียร์ทุกคนแล้ว
บรรดาหัวหน้าก็รวมตัวกัน
จากกองกำลังของกองทัพทั้งสิ้น
รับแผนแรงงานเข้าโจมตีช่องแคบ

Di dalam sakit ia berkata,
“Bekerjalah pula sekalian kita,
sungguhpun demikian kesakitan beta,
bawalah juga pergi berserta.

ขณะที่กำลังป่วยท่านกล่าวว่า
“พวกเราทั้งหลายจงทำงานต่อไป
แม้ว่าอาการป่วยของข้าฯเป็นดังนี้
ขอได้พาตัวข้าฯไปร่วมด้วย

Biarlah dihadap tempatku mati,
melanggar tiada boleh dinanti.”
raja nan bangun kekerasan hati,
lalu be<r>layar tiada berhenti.

ปล่อยให้ข้าได้เผชิญกับที่ตาย
การเข้าไปโจมตีนั้นเรารอไม่ได้แล้ว ”
เจ้านายได้แสดงท่าทีอย่างเด็ดเดี่ยว
จึงแล่นเรือต่อไปโดยไม่หยุดแวะ

พระยาท้ายน้ำเป็นขุนนางและนักรบสยามที่ได้รับความจงรักภักดีจากลูกน้องมาก พวกเขากำหนดปิดข่าวการตายของท่านไม่ให้กองทัพเรือมลายูรู้ ด้วยเกรงว่าทหารทั้งหลายจะเสียขวัญ กำลังใจและกองทัพมลายูอาจจะถอยทัพไม่รบต่อก็อาจเป็นได้ ทั้งนี้เห็นได้ชัดจากฉาอิรบที่ 383-384 ว่ากองทัพมลายูไม่ยอมรบและปฏิบัติตามคำสั่งของขุนนางของพระยาท้ายน้ำ

Maksudnya hendak menjadi ganti,
Ph(r)aya Tai Nam yang sudah mati,
sekalian berbuat tiada herti,
suruhnya tiada diberati.

หมายความว่าเขาต้องการเป็นตัวแทน
พระยาท้ายน้ำซึ่งถึงอนิจกรรมลง
ทุกคนแสวงทำเป็นไม่รู้
ไม่สนใจต่อคำสั่งของเขาเลย

Disuruhnya kerah segala panglima,
tampil masuk melanggar Burma,
kehendaknya tiada siapa terima,
dengan Ph(r)aya Tai Nam hendak
bersama.

เขาสั่งให้เกณฑ์แม่ทัพทั้งหลาย
รุกหน้าเข้าไปโจมตีพม่า
ไม่มีใครขานรับความต้องการของเขา
แต่ต้องการร่วมรบกับพระยาท้ายน้ำ

นักรบสยามคนอื่น ๆ ที่กวีเลือกที่จะกล่าวถึง ส่วนใหญ่เป็นขุนนางที่ดำรงตำแหน่งผู้นำในกองทัพ และเป็นผู้มีความสามารถในการต่อสู้โดยใช้อาวุธดาบ พวกเขามีความกล้าหาญ เฉียบขาด และหิยมโหดในการใช้ดาบต่อสู้ ข่าพิน ไล่แทงศัตรู โดยเฉพาะหลวงคำแหง ดังที่กวีพรรณนาไว้ในฉาอิรบที่ 899 ว่า

A[L]uang Kamhaeng terlalu garang,	หลวงคำแหงโหดเหลือเกิน
dua bilah dap dipegang seorang,	ดาบสองเล่มถือไว้คนเดียว
meng(h)ambat Burma bersama orang,	ร่วมกับผู้คนไถ่ล่าจับพม่า
barang berjumpa habis diparang.	เจอกันที่ได้ก็พินตายเกลี้ยง

เช่นเดียวกันกับภาพลักษณ์ของพระยาพิชัยอินทราที่มีความกระฉับกระเฉงดุ้น
เยี่ยงชายชาติทหาร ฉาอิรบที่ 963 บรรยายว่า

Raja ini lakunya garang,	เจ้าเมืองคนนี้ดูท่าทางท้าว
berjalan seraya mengarah orang,	ท้าวเดินพลางกำกับคนพลาง
terkembang payung merah berderang,	กางร่มแดงสว่างเจิดจ้า
disuruh beratur di tepi karang.	แล้วสั่งให้วางแถวเรียงกันที่ริมโขดหิน

กวีประทับใจในความสามัคคีของชาวสยามที่สู้รบทำลายค่ายพม่าได้สำเร็จ สมดังที่
เจ้ากรุงสยามไว้วางพระทัย ฉาอิรบที่ 902-903 บรรยายว่า

Pegawai Siam rakyat dan raja,	เจ้าหน้าที่สยามราษฎรและเจ้านาย
sekalian mereka muafakat bekerja,	เขาเหล่านั้นร่วมมือกันทำงาน
tiadalah sia-sia harapan raja,	ไม่เสียเปล่าที่เจ้าทรงคาดหวัง
banyaklah kubu dibakar sahaja.	ค่ายจำนวนมากโดนเขาเผาอด

Di mana kubu yang Burma lari,	ที่ใดเป็นค่ายที่พม่าหนีไปอยู่
di sanalah diserbu dihampiri,	ที่โน่นจะโดนเขารุมและรุกเข้าประชิด
segala harta hendak dicari,	ทรัพย์สินทุกอย่างต้องโดนค้น
yang lain merampas tiada diberi.	ไม่ยินยอมให้ผู้อื่นยึดไปเลย

ถือได้ว่าเป็นสังขรณ์ที่สงครามเป็นสิ่งอันตราย ในสมรภูมีย่อมมีนักรบที่กล้าหาญ
เข้มแข็ง และนักรบที่อ่อนแอขาดกลัว ถึงแม้กองทัพสยามจะมีชื่อเสียงในด้านแสนยานุภาพทาง
การทหาร แต่ทหารในกองทัพสยามยังมีคนขี้ลาดอยู่ไม่น้อยเช่นเดียวกับกองทัพมลายูเกอดะฮ์

กวีพบว่า กองทัพมรดุลุง (พัทลุง) และลิซอร์ (ลิซอร์ / นครศรีธรรมราช) นั้น ขี้ลาด
ตาขาว โดยตัดสินจากเหตุการณ์ที่กองทัพทั้งสองนี้เดินทางมาถึงใกล้เมืองสาละ และได้แต่งตั้งค่ายพัก
แอบเก็บตัวชุมนุมอยู่เงียบ ๆ อยู่บนปูเลาปันฉัง (Pulau Panjang) หรือเกาะยาว ฉาอิรบที่ 232 เล่า
ว่า:

Akan angkatan dua buah negeri,	สำหรับกองทัพของเมืองทั้งสอง
Ligor, Mardulung dahulu mari,	ลิซอร์และมรดุลุงได้มาก่อนแล้ว

di Pulau Panjang berdiam diri,
hendak ke Salang rupanya ngeri.

แต่เก็บตัวเงียบอยู่ที่เกาะปันฉัง
เห็นว่ากลัวที่จะไปยังสาละง์

เมื่อเกาะสาละง์ถูกพม่ายึด กองทัพทั้งสองนี้ก็แผ่นหนีกระเจิงกันไป กองทัพมรดุลุงเผชิญหน้ามาเจอกับกองทัพเกอดะฮ์ ตาลิบง และสิงโฆรา ในบริเวณเสอลัตตันฉง (Selat Tanjung) จนถูกขุนนางสยามซักถามว่าทำไมจึงหนีทัพ พวกเขาให้เหตุผลว่าขาดแคลนอาหาร และกองกำลังพมามีมากกว่า ทำให้ไม่อาจสู้พม่าได้ ดังนั้น กองทัพมรดุลุงและลิซอร์ต่างพากันหนีเอาตัวรอด เหตุผลของพวกเขาทำให้ข้าหลวงกริ้วมากเพราะแสดงให้เห็นว่าพวกเขาซื่อสัตย์ และเมื่อถูกข้าหลวงไล่กลับแทนที่พวกเขาจะรู้สึกผิด กลับยิ่งมีดีใจจนออกนอกหน้า กวีเล่าด้วยน้ำเสียงชวนหม่นไส้ไว้ถึง 10 บท ตั้งแต่บทที่ 263-275 ว่า:

Berlabuh sebentar di dalam selat,
tampaklah layar seperti kulit,
angkatan Mardulung balik berkilat,
datangnya dari Pulau Kalat.

ทอดสมอในช่องแคบได้ครู่หนึ่ง
ก็แลเห็นใบเรือราวกับดอกเห็ด
กองทัพมรดุลุงยกกลับมาเร็วดังฟ้าแลบ
เขาเดินทางมาจากเกาะกาลัต

Telah perahu berhampiri,
ketu<h>anya itu dipanggil mari,
diperiksa mengapa berbalik mari,
kelakuan seperti orang yang lari.

เมื่อเรือเข้าไปใกล้กันแล้ว
ก็เรียกหัวหน้านั้นไปหา
สอบถามว่าทำไมถึงได้กลับมา
ทำทางเหมือนกับคนแผ่นหนีมา

Muka dipandang nyata kelihatan,
seperti rupa orang ketakutan,
di negeri Salang apa perbuatan,
mengapa dibawa balik angkatan.

มองดูหน้าเขาแล้วเห็นได้ชัด;jk
มีลักษณะเหมือนคนที่กำลังผวา
ที่เมืองสาละง์เขาทำอะไรนักหนา
ทำไมจึงได้นำกองทัพกลับมา

Jawabnya, “Sebab keputusan makan,
tiada sudah tersabarkan,
lagi pun Burma sedikit bukan,
melawan tiada terkuasakan.”

เขาตอบว่า “เพราะขาดแคลนอาหาร
ไม่สามารถทนอยู่ต่อไป
อีกทั้งพม่านั้นมีไม่น้อย
ไม่มีกำลังพอที่จะสู้กัน”

Marahnya Khaluang bukan kepalang,
sebab angkatan dibawa pulang,
meninggal musuh di negeri Salang,
makinya tiada dapat dibilang.

ข้าหลวงกริ้วโกรธาไม่ใช่เล่น
กับสาเหตุที่นำกองทัพกลับ
ปล่อยศัตรูให้อยู่ที่เมืองสาละง์
อย่าได้เอาเรื่องอาหารมาอ้างกัน

Orang Mardulung berkata pula,
 “Bukannya beta sahaja yang cela,
 Ligor pun habis berbalik segala,
 ke Selat Korek sekaliannya hala.”

Dikata Khaluang, “Betapakah peri,
 sekian lama kamu nan mari,
 di mana tu duduk berdiam diri,
 Burma tiada dilanggari”

Orang Mardulung menyatakan peri,
 “Beta nan sudah lama ke mari,
 menanti angkatan segala negeri,
 yang lain sebuah tiada pegari.

Melanggar tiada dapat dikuasa,
 musuh tu besar lagi perkasa,
 di Pulau Panjang mencahari paksa
 makan tak boleh seperti puasa.”

Khaluang makin berta(m)bah geram,
 hendak diikat palu dan keram
 dipinta Wazir seraya diseram,
 bersama dengan Luang Ritthi
 Songkram.

Lepaslah mereka daripada bermara,
 dilepas pulang mencari kira,
 mengambil bekal janganlah dura,
 disuruh berbalik dengan bersi[e]gera.

Jika lambat hendak dipalu,
 balik si[e]gera menudung malu,
 mereka mengangkat tangan ke ulu,
 turun ke sampan berdahulu-dahulu.

คนมฺรดูลุงจึงพูดต่อไปว่า
 “หาใช่มีแต่บ่าวเท่านั้นที่บกพร่อง
 ลิขอร์กี้พากันกลับไปหมดแล้ว
 พวกเขามุ่งไปทางช่องแคบกอระะ”

ข้าหลวงจึงกล่าวว่า “เรื่องเป็นอย่างไร
 ที่เธอมาที่นี่นานแล้ว
 มัวแต่หลบอยู่ที่ตรงไหนกัน
 ถึงแม้ได้รุกเข้าโจมตีพม่า”

คนมฺรดูลุงจึงชี้แจงเรื่องไปว่า
 “บาวนั้นได้มานานแล้ว
 ได้แต่รอกองทัพของเมืองอื่นอื่น
 ซึ่งไม่โผล่มาให้เห็นแม้สักลำ

ไม่สามารถใช้กำลังเข้าโจมตีได้
 ศัตรูนี้ยิ่งใหญ่และแข็งแกร่ง
 ที่เกาะปันฉังไปหาอาหาร
 กินไม่ได้เหมือนกับถือศีลอด”

ข้าหลวงยิ่งเคืองมากขึ้น
 อยากเอามามัดทุบตีและจับขัง
 วาเชีรขอร้องด้วยความสั่นกลัว
 พร้อมกับหลวงฤทธิสงคราม

พวกเขารอดพ้นจากการต้องโทษ
 ถูกปล่อยให้กลับไปคิดหาทาง
 ไปเอาเสบียงมาและอย่าได้ไปนาน
 ถูกใช้ให้ตีกลับมาโดยเร็วไว

หากมัวชักช้าจะต้องโดนทุบ
 หากกลับมาเร็วจะได้กลับความอาย
 พวกเขายกมือขึ้นเหนือหัว
 แล้วแย่งกันลงเรือสำปั้นไป

Sekaliannya itu terlalulah suka ,	เขาเหล่านั้นดีใจเหลือเกิน
berupa manis warna muka,	รูปร่างหน้าตาสีหน้าสดใส
sampai naik ke perahu belaka,	เมื่อทุกคนได้ลงเรือแล้ว
dengan si[e]gera layar dibuka.	ก็รีบกางใบเรือออกโดยทันที

เมื่อเริ่มมีการต่อสู้เกิดขึ้นระหว่างกองทัพพม่าที่ตั้งค่ายอยู่บนต้นฉงฉัมบู (Tanjung Jambu) หรือแหลมย้อม กับกองกำลังพันธมิตรมลายูและสยาม กวีได้เล่าว่ากองกำลังจากเมืองลิโซร์ นั้นขี่โก่ง ขอบเอาเปรียบกองกำลังอื่น ๆ พวกเขาไม่ยอมเคลื่อนกองกำลังออกไปอยู่ข้างหน้า คอยแต่แอบหลบอยู่ข้างหลังหวังเอาตัวรอด กวีแสดงทัศนคตินี้ในฉาอิรบที่ 320-322 ว่า

Angkatan Ligor terlalu cura,	กองทัพลิซอร์เล่นตลกมากไป
tiada suka ke hadapan mara,	ไม่ชอบรุกออกไปอยู่ในส่วนหน้า
di belakang kawan ia gembira,	เขามีความสุขที่ได้อยู่หลังเพื่อน
perahu kawan tiada dikira.	เรือของเพื่อนนั้นเขาไม่สนใจ

Laku mereka terlalu takut,	ท่าทางพวกเขาขลาดกลัวเหลือเกิน
tampilnya itu sebagai bangkut,	การรุกออกไปของเขาเหมือนคนไม่โต
kawan beratur tiada diikuti,	ไม่ยอมเรียงแถวเคียงข้างเพื่อน
ia di belakang duduk tersangkut.	ได้แต่ห้อยท้ายข้างหลังเพื่อน

Dikerah Kaluang suruhkan mara,	ข้าหลวงได้เกณฑ์ให้เขารุกไปข้างหน้า
disuruh beratur biar setara,	และใช้ให้จัดแถวเป็นแนวเดียวกัน
itu pun tiada juga termara,	กระนั้นก็ไม่มีความคืบหน้า
Kaluang pun tiada terbicara.	ข้าหลวงก็ไม่รู้จะว่าอย่างไร

ความเห็นแก่ตัวของกองกำลังลิซอร์นั้นไม่ใช่มีเพียงในสนามรบเท่านั้น เมื่อกองทัพพันธมิตรมลายูและสยามโจมตีค่ายพม่าได้สำเร็จและพม่าหนีแตกพ่ายไป ปรากฏว่า กองกำลังลิซอร์ เป็นกลุ่มต้น ๆ ที่รีบฉวยโอกาสขึ้นฝั่งแย่งชิงทรัพย์สินต่าง ๆ นา ๆ ที่พม่าทิ้งไว้เท่าที่จะหยิบฉวยได้เอา อย่างหน้าไม่อาย กวีสะท้อนภาพดังกล่าวในฉาอิรบที่ 329 ว่า

Orang Ligor dahulu kelihatan,	ที่เห็นก่อนใครนั้นป็นคนลิซอร์
Burma sudah pecah ikatan,	ทันทีที่กองทัพพม่าแตกขบวน
ialah sigera sampai ke daratan,	พวกเขานั้นแหละรีบไปถึงฝั่ง
naik merampas bera[e]but-ra[e]butan.	ขึ้นไปกวาดต้อนยื้อแย่งปล้นสดมภ์

นอกจากนี้ได้สะท้อนภาพทั้งด้านลบและด้านบวกของทหารมลายูและทหารสยามแล้ว บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ศึกสาละลังที่กวีไม่ลืมที่จะบอกเล่าด้วยความชื่นชม คือชาวเมืองสาละลัง

4.1.3 ภาพสะท้อนชาวเมืองสาละลังในฐานะนักรบผู้เข้มแข็ง : ประวัติศาสตร์สาละลังชนะศึกในปี พ.ศ. 2328 เป็นเหตุการณ์ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์แห่งความทรงจำของชาวสยาม สาละลังและคนมลายูเกอดะฮ์ที่มีชีวิตอยู่ในสมัยนั้น ผู้แต่ง ฉสม ได้กล่าวถึงชาวสาละลังด้วยน้ำเสียงที่ดียกย่องชาวเมืองสาละลังว่ามีความเข้มแข็งและมีหัวใจเป็นนักรบ สามารถปกป้องเมืองสาละลังจากฝีมือของพม่าได้สำเร็จ จนถึงศึกสาละลังในครั้งนี้ (พ.ศ. 2352) ผู้แต่งยังคงชื่นชมและเห็นว่าชาวสาละลังยังคงกล้าหาญและมีหัวใจของนักรบเช่นเดิม พวกเขาอิงปืนใหญ่จากภายในกำแพงเมืองตอบโต้กับพม่า ทำให้พม่าตีเมืองสาละลังได้ไม่ง่าย แต่เพราะชาวสาละลังขาดแคลนอาวุธยุทธโศปกรณ์ กระสุนดินปืน เสบียงอาหาร ความช่วยเหลือจากกองทัพสยามมาถึงล่าช้า และถูกพม่าล้อมเมืองอยู่เป็นเวลานาน ทำให้ชาวสาละลังไม่อาจต้านทานกำลังป้องกันเมืองไว้ได้ เมืองสาละลังจึงถูกพม่าตีแตกย่อยยับ กวีบันทึกไว้ในฉาอิรบที่ 296-298 ว่า

Orang Salang sangat kerasnya,
ditahannya dengan habis kuasanya,
dari dalam kota dilawannya,
dibedilnya tiada putus bunyinya.

คนสาละลังเข้มแข็งยิ่งนัก
พยายามต้านจนสุดกำลัง
สู้กันมาตั้งแต่ด้านในกำแพงเมือง
ยิงใส่กันเสียงดังไม่ขาดสาย

Di Ekor Naga kedengaran nyata,
bunyi meriam bergempita,
ditembaknya dari dalam kota,
Burma tiada dapat melata.

ที่แอกีรนาฆาได้ยินถนัดชัด
เสียงบาเรียมดังสนั่นกึกก้อง
ยิงออกมาจากกำแพงเมือง
พม่าจึงไม่สามารถคืบคลานเข้าไป

Hingga dihipitnya dengan kubu,
dikepungnya kota bagai kelambu,
jika bantu bilangan ribu,
tiadalah dapat hendak diserbu.

พวกเขารุกเข้าไปโดยการตั้งค่าย
เข้าล้อมกำแพงเมืองเหมือนกับกางมุ้ง
หากมีกำลังหนุนเป็นจำนวนพัน
ก็ไม่อาจที่จะเข้าห้ำหั่นได้

ที่สำคัญคือชาวสาละลังตกหลุมพรางยุทธวิธีการรบของพม่า พม่าแอบใส่วัตถุที่เป็นดินระเบิดเข้าไปกับไม้ที่พวกเขาทิ้งลงไปในกำแพงเมืองสาละลัง ดังนั้น เมื่อได้โอกาสพม่าก็จุดไฟเผา ทำให้สาละลังต้องวอดวาย ดังที่กล่าวไว้ในฉาอิรบที่ 452-457 ว่า

Disandar Burma kayu rata,
dari kubunya tajur ke kota,

พม่าเอาไม้พาดไว้ให้ทั่ว
ตั้งแต่ค่ายของเขายาวตลอดจรดกำแพง

jalan kayu api melata,
dilepas berguling turun semata.

เป็นเส้นทางให้ไม้พินผ่านไปถึง
เมื่อปล่อยไม้พินไปก็กลิ้งลงไปได้หมด

Kayu api yang digulingnya,
orang Salang menyambut semuanya,
di dalam kota juga dibubuhnya,
dibuang ke lain tiada tempatnya.

ไม้พินที่พวกเขาเกลี้ยลงไปในนั้น
คนสาลังต้องรับมันทั้งหมด
ก็ต้องเอาไปใส่ในกำแพงนั้น
เพราะไม่มีที่อื่นให้ทิ้งได้

Dilihatnya Siam punggung ke dalam,
diangkutnya tambah siang dan
malam,
kayu yang besar pula disulam,
ubat bedil sama dipalam.

ได้เห็นสยามเรือไม้ขนเข้าไปด้านใน
เขาก็ขนไปเพิ่มทั้งวันทั้งคืน

Orang Salang tiada upaya,
hendak membuang kayu yang raya,
habis *ikhtiar* tiada berdaya,
hingga bertunggu bagai sedia.

คนสาลังไม่มีแรงอีกแล้ว
ที่จะเอาไม้จำนวนมากนั้นออกไป
หมดแรงที่จะร่นหาทางแก้ไข
ได้แต่ตั้งตาคอยรอดูเหมือนเดิม

Sudah ditimbun kayu segala,
sekira tinggi apus kepala,
Siam pun tiada lagi terhala,
dicucuhnya api naik menyala.

ครั้นได้เอาไม้ไปกองหมดแล้ว
ประมาณได้ว่าสูงท่วมศีรษะ
สยามก็ไม่ว่าจะไปทางไหน
พวกเขาก็จุดไฟเผาลุกโชน

Naik api ke atas kota,
di dalamnya tiada mendi[e]rita,
lari tak sempat mengambil harta,
disorak Burma bergempita.

ไฟลุกลามขึ้นไปบนกำแพงเมือง
คนในนั้นต้องทนทุกข์ทรมานสาหัส
หนีกันไปไม่ทันที่จะได้อาทรัพย์
พม่าส่งเสียงโห่ไล่ดังกึกก้อง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่มีฉากรับบทที่กวีดำเนินชาวสาลังว่าซื้อตลาดจนทำให้บ้านเมือง
ต้องแตกสาแหรกขาด ชาวสาลังสู้จนเต็มกำลังสามารถแล้ว แต่ก็ไม่อาจต้านทานกำลังพม่าที่มี
มากกว่า และเตรียมพร้อมมาอย่างดี กวีมีความเห็นอกเห็นใจชาวสาลังมากจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่
กองทัพมลายูยอมอยู่ช่วยลำเลียงพาชาวสาลังที่หนีรอดออกมาได้ขึ้นไปไว้บนแผ่นดินใหญ่หลัง
เหตุการณ์สาลังกรุงแตก

5. ภาพสะท้อนชนต่างชาติในเมืองสาละ

กวีได้สะท้อนภาพของชนต่างชาติ เช่น พ่อค้าชาวอินเดีย และพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาอยู่อาศัย และทำการค้าอยู่บนเกาะสาละ ว่าเป็นพวกค่อนข้างมั่งมี พวกที่รอดชีวิตมาได้ต่างก็เสียขวัญและกลัว เสียทรัพย์สิน ภาพลักษณ์ของพวกเขาตามที่กวีบรรยายนั้นไม่ค่อยจะน่าสงสารเท่าที่ควร อีกทั้งยังชวนหัวร่อเสียด้วยซ้ำ ดังความปรากฏในฉาอิรบที่ 1023-1025 ดังนี้

Segala Keling tuha dan muda, banyak juga yang lepas ada, masuk ke hutan lari sepada, duduk berhimpun menumbuk dada.	บรรดาคนกลิ้งทั้งแก่และหนุ่ม หลายคนเหมือนกันที่รอดตัว หนีเข้าไปในป่ากันหมด ได้แต่นั่งรวมรวมทุบอกกัน

Yang diharap harta ditanam, daripada emas rial dan panam, pekakas tembaga yang bersenam, itu pun sudah habis jahanam.	ที่ฝากความหวังกับทรัพย์สินที่ฝังไว้ เป็นทองคำเงินเหรียญและเงินเฟื้อง สิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นทองแดงแท้ นั้นก็เสียหายยับเยินจนหมดแล้ว

Cina pun banyak hendak berlepas, takutkan Siam pula merampas, ada yang hilang sampai ke napas, tiada sempat membakar kapas.	จีนก็หลายคนต้องการหนีไป กลัวโดนสยามปล้นทรัพย์สิน มีบางคนถึงกับสิ้นลมหายใจ เพียงช่วงระยะเผาสำลีไม่ทันมอด

6. ภาพสะท้อนผู้ปกครองรัฐ ขุนนางและนักรบฝ่ายพม่า:

กองกำลังทหารพม่าเป็นฝ่ายตรงข้ามคู่เอกของสงครามในฐานะผู้รุกรานและก่อสงคราม กวีมีทั้งความชื่นชมและสาปแช่งทหารพม่าควบคู่กัน กวีชื่นชมในความกล้าหาญของพม่าที่กล้าเสี่ยงชีวิตยกกองทัพเรือมาทำศึกในช่วงฤดูมรสุม ตามที่ปรากฏในฉาอิรบที่ 111 ดังนี้

Jika lambat nyata binasa, Burma yang datang bersalahan masa, di dalam ribut didatangi desa, lakunya sangat gagah perkasa.	หากช้าซักช้าแน่นอนว่าพินาศแน่ พม่ายกทัพมาชนิตผิดฤดูกาล เข้ามาในถิ่นท่ามกลางพายุจัด ด้วยลักษณะที่อาจหาญกล้าแข็งมาก

ทหารพม่ามีความชำนาญในการสู้รบภาคพื้นดินเป็นพิเศษ เมื่ออยู่ในสนามรบ พวกเขาสู้เต็มที่และไม่ถอยไปง่าย ๆ บทกวีบทที่ 314 และ 672 ได้สะท้อนภาพจิตวิญญาณการสู้รบของพม่าว่า

Segala ghurab tampil bertalu, bersama-sama sakai penghulu,	สูรรับทั้งหลายรุกเข้าไปตลอด พร้อมด้วยลูกเรือและหัวหน้า

Burma menembak keras terlalu,
hendak undur mereka malu.

พม่ายิงปืนใส่รุนแรงเหลือเกิน
พวกเขาคงถอยหนีไปก็อาย

Burma nan orang biasa dan juara,
perintah perang sangat perwira,
sematanya Allah tolong pelihara,
jadi tak boleh Burma angkara.

พม่าเขาคันเคยและชำนาญการ
งานทำสงครามหาญกล้าหนักหนา
ด้วยอัลลอฮ์ทรงช่วยคุ้มครองรักษา
พม่าจึงไม่อาจเข้าย่ำยีได้

แม้เมื่อตกเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ถูกสยามไล่ฆ่าฟันแทง ทหารพม่าบางคนก็น้ำใจไม่ยอมทิ้ง
เพื่อนร่วมชะตากรรม พยายามช่วยเหลือพากันหลบหนีซ่อนตัวในป่า แล้วค่อยออกมาเมื่อสบโอกาส
และเห็นว่าปลอดภัย กวีถ่ายทอดในฉาอิรบที่ 900 ดังนี้

Kebanyakan *tanggal* mayat mereka,
kena meriam dengan rentaka,
banyak pula mengidap luka,
dibawa<k> lari nanti ketika.

ส่วนใหญ่ที่ทิ้งชีวิตไปเป็นศพ
เพราะโดนบาเรียมและเร็นตาคา
แต่ยังมีอีกมากที่ได้รับบาดเจ็บ
ที่พาหนีไปได้แต่ก็ร่อถึงคราว

ด้วยความลำบากเสี่ยงชีวิตมาในสงครามที่พม่าก่อเหตุ ทำให้กองทหารมลายูโกรธเกลียดและ
แค้นใจพม่า สังเกตได้ว่า กวีใช้ศัพท์คำว่า “celaka” (จัญไร, เสงซวย, อัปรีย์) และ “Burma puak
jahat” (ไอ้พม่าพวกชั่ว) คำพม่าด้วยน้ำเสียงเจ็บใจไว้ในบทที่ 344 และ 993 เมื่อกองทัพพม่า
ย้อนกลับมาเข้าค่ายของพวกเขาเพื่อรอสู้รบกับสยามกันต่อไปว่า

Berkira tiada berapa ketika,
berbalik pula Burma celaka,
datangnya seperti binatang luka,
masuk kubunya bagai dijangka.

ปรึกษาความกันได้ไม่นาน
พม่าอัปรีย์ก็ย้อนกลับมาอีก
กรูเข้ามาอย่างกับสัตว์ที่บาดเจ็บ
เข้าไปในค่ายของเขาดังคาดไว้

Karena tentu bagai dipahat,
disuruh sudah pergi melihat,
tiadalah sudah Burma puak jahat,
baik kembali beristirahat.

เพราะมันชัดเจนราวกับไม้แกะสลัก
ที่ได้ไปดูมาแล้วตามคำสั่ง
ไม่มีพวกผู้ร้ายพม่าอยู่อีกแล้ว
กลับไปพักผ่อนจะดีกว่า”

กวีได้สะท้อนความรู้สึกดูถูกผู้นำของพม่าเมื่อพม่าแพ้พ่ายสงคราม โดยเฉพาะแม่ทัพพม่า
ทั้งหลายที่หนีเอาตัวรอดและเอาเปรียบลูกน้อง เช่น เมื่อสยามสามารถทำลายค่ายพม่าได้สำเร็จ แม่
ทัพพม่าหลบหนีเอาตัวรอด ในยามคับขันแม่ทัพพม่ายังเห็นแก่ตัวเอาเปรียบทหารของตนโดยยังคงนั่ง

เสลียงให้ลูกน้องหามวิ่งพาหนี มองดูแล้วเป็นภาพที่น่าสมเพชและชวนหัวในความไม่มีศักดิ์ศรีของแม่ทัพพม่า กวีบรรยายไว้ในฉาอริบทที่ 812-813 ว่า

Panglima Burma raja angkatan,
di dalam kubu bersifat jantan,
tatkala sagur paling buritan,
be(r)liau lari menyusur hutan.

แม่ทัพพม่าเจ้าแห่งกองทัพ
ขณะอยู่ในค่ายเป็นชายชาติชาตรี
ถึงคราที่สาโง้อรหันต์ย้ายออก
ท่านหนีอ้อมเลียบชายป่าไป

Larinya itu dengan berusung,
ke hujung tanjung dibawa<k> langsung,
peluru pun banyak datang memusung,
sampannya naik mari menyongsong.

หนีไปนั้นก็โดยการแบกหาม
พาตรงไปยังท้ายแหลม
กระสุนปืนปลิวว่อนรอบตัว
แล้วมีเรือสำปั้นแล่นมารับช่วง

7. ภาพสะท้อนกองทัพพม่า

ศึกสาละลังเกิดจากพม่าเป็นฝ่ายเริ่มสงคราม ยกทัพมารุกรานเมืองสาละลังของสยามก่อน กองทัพพม่าย่อมมีความพร้อมในการรบมากกว่าชาวเมืองสาละลังและกองทัพสยาม กวีได้สะท้อนภาพความพร้อมของกองทัพพม่าไว้ในบทที่ 108-109 ว่า

Selang tiada berapa dura,
Burma pula datang gem(b)era,
membawa angkatan berlaksa tentera,
beratus perahu kapal dan bahtera.

ถัดจากนั้นไม่นานเท่าไร
พม่าเกิดผูกใจแค้นขึ้นอีกหน
นำกองกำลังทหารเป็นหมื่นหมื่นคน
ทั้งเรือกำปั่นและเรือใหญ่ร่วมร้อยลำ

Mari memukul negeri Salang,
palunya keras bukan kepalang,
beribu pahlawan dan hulubalang,
panglima dan lasykar tiada terbilang.

ยกทัพเข้าโจมตีเมืองสาละลัง
ตีกระหน่ำด้วยกำลังไม่ใช่เบา
ทั้งนักรบและนายกองเป็นพันนาย
ทั้งแม่ทัพและทหารจำนวนนับไม่ถ้วน

ดูเหมือนว่ากวีชื่นชมในแสนยานุภาพของกองทัพเรือพม่ามากกว่าของสยาม พม่าจัดขบวนเรือรบและสร้างค่ายทหารได้น่ากลัวจนทหารมลายูและสยามกลัวที่จะบุกโจมตี ทหารฝิพายของพม่าก็มีความแข็งแกร่งกระฉับกระเฉงว่องไว กวีบรรยายภาพดังกล่าวในฉาอริบทที่ 661-662, 720, 732 และ 778-779 ตามลำดับดังนี้

Ikatan Burma bertangan baju ,
berdayung masuk terlalu laju,

พม่าจัดรูปทัพเป็นแขนเสื้อ
พายเรือเข้าไปเร็วเหลือเกิน

perahu Siam dihalanya tuju,
sebab Siam berbuat teraju.

มันเบนตรงเข้าหาเรือสยาม
เพราะสยามจัดรูปทัพเป็นรูปตราชู

Melayu tak sempat mengikat perang,
Siam mari melakukan garang,
datang mula memecahkan perang,
jabatannya bukan lagi sekarang.

มลายูไม่ทันได้จัดรูปทัพ
สยามมาแสดงการกระทำที่ห้าวหาญ
แรกมาถึงก็ทำให้แตกทัพ
ซึ่งหน้าที่ของเขายังไม่ใช่ตอนนี้

Empat ketumbuk diatur lama,
kiri kanan masing panglima,
oleh memandang aturan Burma,
banyaklah pula yang seram roma.

จัดกำลังเป็นสี่กองดั่งเก่า
ซ้ายขวามีแม่ทัพต่างคนกัน
ได้เห็นการตั้งทัพของพม่า
มีหลายคนที่ยูสีกชนลุกชู

Di Tanjung Pini dan Tanjung Alu,
kedua bertentang sama ulu,
diperbuatnya kubu kukuh terlalu,
hendak melintas berhati silu.

ที่ตันฉะปิ่นและตันฉะอาลู
ทั้งสองแห่งนี้หันหน้าเข้าหากัน
มีการสร้างค่ายแข็งแรงเหลือเกิน
จะฝ่าฟันข้ามไปรู้สึกเสียหัวใจ

Kubu di pantai kanan dan kiri,
besarnya seperti kota negeri,
kota rentang pula didiri,
dari Sungai Tiung ke Pantai Bangkeri.

ค่ายที่ตั้งบนชายฝั่งด้านซ้ายและขวา
มีขนาดใหญ่ยังกับกำแพงเมือง
และยังได้สร้างกำแพงยาวยื่นขวางไว้
จากคลองติ่งจนถึงหาดบางศรี

Berapa pula suda dan duri,
melihat dia terlalulah ngeri,
jika angkatan dari darat mari,
hendak masuk betapakah peri.

มีหลาวไม้ไผ่และหนามอีกจำนวนมาก
เห็นมันแล้วน่ากลัวเหลือเกิน
ถ้ากองทัพยกมาโดยทางบก
ไม่รู้ว่าจะเข้าไปได้อย่างไร

8. ภาพสะท้อนความรู้สึกของกวีที่มีต่อกองทัพสยามเมื่อสงครามสิ้นสุด

กวีได้แสดงความรู้สึกน้อยอกน้อยใจแทนทหารมลายู ว่าพวกเขาได้สู้รบอย่างหนัก เสี่ยงเป็นเสี่ยงตายร่วมรบกับกองทัพสยามขับไล่พม่าแต่กลับไม่ได้รับสิ่งตอบแทนใด ๆ เพราะพวกเขาต้องคอยระวังชีวิตทหารด้วยกันอยู่ในน่านน้ำไม่ได้ขึ้นบกมาร่วมปล้นชิงทรัพย์เหมือนทหารสยามทั่วไป พวกเขาต้องคอยระวังเพราะกลัวพม่าจะย้อนกลับมาโจมตี ดังปรากฏในฉาอริบทที่ 905-907 ดังนี้

Orang yang ke hadapan masuk berperang,
tiadalah boleh suatu barang,

คนที่อยู่กองหน้าเข้าไปสู้รบ
ไม่ได้ของไปสักสิ่ง

takutnya Burma balik menyerang,
hingga melihat perintah orang.

กลัวว่าพม่าจะย้อนกลับเข้ามา
ได้แต่มองดูคนอื่นเขาปฏิบัติ

Setengah ada juga membolehkan,
di dalam berlawan sambil beralih,
kebanyakan tiada apa diboleh,
kawan merampas diri mengelih.

บางคนก็ได้ของไปบ้าง
เขاربพลาวยักย้ายของไปพลา
ส่วนมากก็ไม่ได้อะไรไป
ได้แต่มองดูเพื่อนเขาปล้นไป

Hendak merampas bersama kawan,
kalau Burma balik melawan,
dinanti juga mem(b)antu haluan,
karena duduk berhadapan lawan.

อยากจะปล้นกับเขาเหมือนกัน
แต่เกรงว่าพม่าจะย้อนกลับมาสู้
จึงต้องคอยช่วยเหลือกองเรือ
เพราะกำลังอยู่ตรงหน้าคู่ต่อสู้

9. ภาพสะท้อนลักษณะเรือรบของรัฐสุลต่าน(มลายู)

ทำไมกวีจึงบรรยายลักษณะเรือรบของมลายูเอาไว้มากมาย กวีได้บรรยายและชื่นชมในความแข็งแรงทนทานและความสวยงามของเรือรบประจำการของแม่ทัพเอกแต่ละลำ เพราะกวีมีความภาคภูมิใจและต้องการประกาศให้โลกได้รับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ของชนชาติมลายูในด้านศิลปะและเทคโนโลยีการต่อเรือ และมีนัยที่สะท้อนอารมณ์ดูแคลนของกวีที่มองว่าเรือรบของสยามนั้นซอมซ่อ ถึงแม้จะมีการอธิบายว่าเป็นการต่อเรือที่สยามเลียนแบบการต่อเรือของมลายูก็จริงอยู่แต่ทำไม่ได้ดีนัก กวีได้บรรยายภาพนี้ในบทอาวธที่ 633-638 ว่า

Sikap perahunya tiada terkira,
kurung seperti rumah kera,
tiang seperti jermang para,
layarnya tikar bercemara.

ลักษณะตัวเรือนั้นไม่ต้องคิด
ต้งแ่งเหมือนกับห้างให้ลึงอยู่
เสาเรือเหมือนกับไม้ทอ
ใบเรือนั้นหรือก็เป็นผืนเสื่อขาดขาด

Banyak yang sagur kumbar di atas,
diperbuatnya kurung bagai pelintas,
jika lawan datang melintas,
bangunnya hendak berlepas pantas.

ส่วนมากเป็นเรือเสาไ้รกราบหลุมพอ
สร้างเป็นแ่งเหมือนไม้กระดานไว้ข้าม
หากว่าศัตรูแผ้วผ่านมา
ดูเหมือนว่าจะได้หนีไปได้คล่อง

Itu pun apil dibubuh serta,
meniru perahu Melayu semata,
buatannya tiada seperti kita,
tiadalah habis hendak dicerita.

นั่นก็ยังได้ติดเกราะกำบังด้วย
เลียนแบบเรือของมลายูทั้งนั้น
แต่ทำไม่ได้ดีเท่าของเรา
หากจะเล่าไปก็ไม่จบ

Setengah papan juga dibuatnya,
dihujung jungur diletakkannya,
seperti benteng rupa bangunnya,
kapala pun tiada ada repangnya.

เรือบางลำมีการตีไม้กระดานด้วย
ตั้งติดไว้ตรงส่วนหัวที่ยื่นออก
ดูรูปร่างเหมือนกับสันกำแพง
ส่วนหัวก็ไม่ปาดให้เรียบ

Kebanyakan itu kayu dan rotan,
ditimbun di haluan bersaratan,
diletak seperti timbun kerebatan,
kehendaknya jangan musuh kelihatan.

เรือเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นไม้และหวาย
ตั้งกองเป็นเนินอยู่ตรงหัวเรือ
ตั้งเป็นกองเหมือนกองรั้วหนาม
เพราะไม่ต้องการให้ศัตรูได้เห็นตัว

Buatannya itu tiada kelulu,
melawan dia tiadalah malu,
daripada rakan sama penghulu,
melihat lakunya menumpang silu.

การต่อเรือของเขานั้นไม่ค่อยน่าดูนัก
ไม่อายหรอกที่จะสู้เขา
เนื่องจากเป็นเพื่อนร่วมผู้นำ
ดูท่าที่เขาแล้วพาลพาให้อับอาย

10. ภาพสะท้อนสงคราม : ปาตานีล่มสลาย สาละเมืองร้าง

สมณ ได้สะท้อนภาพของสงครามที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของสยามและรัฐสุลต่านเกอดะฮ์ และปาตานีในสองเหตุการณ์ คือหนึ่งสงครามสยามปราบกบฏดาตูปังกาลันปาตานี พ.ศ. 2351 และสองสงครามพม่ายึดเมืองสาละ พ.ศ. 2352 ทั้งสองเหตุการณ์นี้ได้สร้างความเสียหายทั้งทรัพย์สินและชีวิตของผู้คนไปมากมาย ประเด็นที่แตกต่างกัน คือเหตุการณ์สงครามสยามปราบกบฏปาตานีนั้น กวีได้ถ่ายทอดเหตุการณ์สู้รบที่เกิดขึ้นบนบก ส่วนเหตุการณ์พม่ายึดเมืองสาละเป็นการถ่ายทอดเหตุการณ์สู้รบระหว่างกองทัพสยาม (รวมทั้งแนวร่วม) กับพม่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในน่านน้ำทะเลอันดามัน สงครามทั้งสองครั้งได้สะท้อนให้เห็นถึงภาพความโหดร้ายของสงครามที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เพื่อการขยายดินแดน รักษาอำนาจ และผลประโยชน์ของตนเอง กวีได้บันทึกตามความเป็นจริงตามที่กวีได้เห็นด้วยสายตาและความรู้สึกของตนเอง และที่ได้ยินจากคำบอกเล่าจากบุคคลอื่นในช่วงที่เกิดสงคราม ดังนี้

10.1 ภาพสะท้อนเกี่ยวกับกองทัพเรือ

10.1.1 ภาพสะท้อนของกองทัพเรือ เกอดะฮ์ และตาลีบง: ในสงครามสยามปราบกบฏเมืองปาตานี สมณ ได้สะท้อนภาพความไม่เต็มใจของกองทัพบกเกอดะฮ์ในการช่วยสยามโจมตีเมืองปาตานี แม่ทัพเกอดะฮ์พยายามถ่วงเวลาอยู่ที่ปาดังเตอรืบ ไม่ยอมเคลื่อนทัพไปสมทบกับกองทัพสิงโพรที่จจะนะตามคำบัญชาของสุลต่านอะฮหมัดตามุดดินฯ โดยอ้างว่ากองทัพเมืองปาตานีนั้นเข้มแข็งและแข็งแกร่งมาก การแข็งขันของแม่ทัพเกอดะฮ์ เดือดร้อนถึงสุลต่านอะฮหมัดตามุดดินฯ ที่ต้องเสด็จมาถึงปาดังเตอรืบเพื่อปลดแม่ทัพและแต่งตั้งแม่ทัพคนใหม่ให้ไปปฏิบัติหน้าที่แทน ถึงกระนั้นกองทัพเกอดะฮ์ก็เลือกเวลาเดินทางเข้าเมืองปาตานีเมื่อสงครามสิ้นสุดแล้ว กองทัพบกเกอดะฮ์แทบไม่มีบทบาทในการช่วยสยามปราบกบฏปาตานีครั้งนี้เลย เป็นเหตุให้สุลต่านเกอดะฮ์ถูก

สยามคาตโทษ ทำให้กองทัพเกอดะฮ์ต้องแก้ตัวในศึกสาละง์เพื่อป้องกันไม่ให้สยามส่งกองกำลังมาโจมตีเกอดะฮ์ ดังนั้น ภาพลักษณ์ของกองทัพเกอดะฮ์ในศึกสาละง์จึงแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับภาพลักษณ์ของกองทัพเกอดะฮ์ในคราวศึกปราบกบฏปาตานี กล่าวคือ เป็นภาพลักษณ์ของกองทัพเรือที่มีความเข้มแข็งและเกรียงไกรเหนือกว่ากองทัพสยาม กวีบอกเล่าด้วยความภาคภูมิใจ เริ่มตั้งแต่รูปร่างลักษณะความงดงามของเรือรบและความพร้อมของอาวุธยุทธโศปกรณ์ประจำการเรือรบของแม่ทัพเรือทุกลำตามลำดับชั้นไว้ในบทกวี เช่น บทที่ 154, 157 และ 158-162 ตามลำดับดังนี้

Telah sampai perahu rata, lengkap dengan alat senjata, labuh bersusun di hadapan kota, sekalian kelengkapan hadir semata.	ครั้นเรือทั้งหมดได้มาถึงที่ ครบครันด้วยอาวุธยุทธโศปกรณ์ ทอดสมอเรียงกันตรงหน้ากำแพง สัมภาระต่างต่างมีมาถึงไม่ขาด

Sekalian perahu yang dilengkapnnya, berjenis-jenis laku susuknya, ikut gemar yang melayannya, tiadalah lagi cacat celanya.	บรรดาเรือที่เตรียมไว้พร้อมนั้น มีรูปร่างหลากหลายชนิด เป็นไปตามผู้ให้บริการพึงพอใจ และต้องไม่ชำรุดและเสียหาย

Ghurab Orang Kaya Laksamana, dipandang sikap bagai wilmana, seperti unggas direncana, kelengkapannya cukup dengan sempurna.	เรือชูรับของโอรังกายาลักษมาณา ดูลักษณะเหมือนกับนกวิลมานา เหมือนสกุณาที่บรรจงสร้างมา มีส่วนประกอบครบเครื่องสมบูรณ์

Buatannya kukuh seperti besi, dipasang lotang tiada bergangsi, berpagar <i>tanggalung</i> berkisi-kisi, Seri Jawa nama diraksi.	เขาสร้างเรือแข็งแรงราวกับทำด้วยเหล็ก ถึงยิงโลตังใส่ก็ไม่ทำให้คว่ำได้ มีราวท่ายเรือเป็นล่องล่องเรียงกันเป็นแนว มีนามขานตามราศีว่า ‘ศรีชวา’

Lotangnya dipandang menaruh sopan, namanya Macan Lepas Tangkapan, tetunggul merual gemerlapan, dayung seperti jari lipan.	ปืนโลตังนั้นแลดูน่าเกรงขาม มีนามว่า ‘เสือดาวหลุดจากกรงขัง’ ธงทิวธงนำริ้วสว่างเจิดจ้าทั่ว ไม้พายมีมากราวกับดินตะขบ

Andalan Temenggung Seri Indera
Wangsa,
dipandang sikap bagai raksasa,
ghurab bernama Unggas Angkasa,
padanlah tempat orang perkasa.

เรือของเตอเมิงซุงเสอรีอินเดอร์อวังสา
ดูลักษณะเหมือนกับยักษ์
เรือมีนามว่า ‘วิหคเหินเวหา’
สมควรแก่ตำแหน่งของผู้กล้าหาญ

Jabatan Temenggung panglima perang,
lotang bernama *Harimau Garang*
tetunggulnya merah cahaya berderang,
memberi gentar dipandang orang.

ตำแหน่งเตอเมิงซุงเป็นแม่ทัพทำศึก
มีโลตังนามว่า ‘พยัคฆ์ร้าย’
ธงของท่านสีแดงสว่างจ้า
ใครได้เห็นเป็นต้องสันทันกลัว

สังเกตได้ว่าชื่อเรือรบและชื่อปืนใหญ่ประจำเรือของแม่ทัพเกอดะฮ์แต่ละลำสื่อความหมายโดยนัยที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้นำและความเป็นนักรบที่องอาจของกองทัพเกอดะฮ์เมื่ออยู่ในสงคราม ดังเช่น ชื่อเรือรบของท่านลักษมาณา มีชื่อว่า “เสอริมาวา” (Seri Jawa/ศรีชาว) มีปืนประจำเรือชื่อ “มาจันเลอปัสตังกาปัน” (macan Lepas Tangkapan/เสือดาวอิสระ) เรือรบของเตอเมิงซุงเสอรีอินเดอร์อวังสา ชื่อ “อุงซัสองกาสา” มีปืนประจำเรือชื่อ “ฮาริเมาฆารัง”(พยัคฆ์ร้าย) เป็นต้น สภาพของเรือ ชื่อเรือและชื่อปืนประจำเรือของแม่ทัพเกอดะฮ์ที่กวีได้บรรยายอย่างละเอียดละออทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดจินตนาการนึกถึงความสง่างามของเรือ และให้ความรู้สึกอีกหึงเมื่อได้ยินชื่อเรือและชื่อของอาวุธปืน เป็นการปลุกความรู้สึกของทหารทุกคนให้พร้อมที่จะสู้โดยไม่ต้องหวาดหวั่นต่อศัตรู

ด้วยเหตุที่เมืองสาลังตั้งอยู่บนเกาะที่ล้อมรอบด้วยทะเล เรือจึงเป็นยานพาหนะหลักในการบรรทุกลำเลียงกองกำลังทหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ และเสบียงอาหารในการทำสงคราม กวีจึงเห็นความพร้อมและความสมบูรณ์ของเรือเป็นเรื่องใหญ่

ภาพความงามของธรรมชาติบางมุมแลดูขัดแย้งกับความไม่เป็นระเบียบของมนุษย์ที่ห้าพันทำลายล้างกันอย่างไม่ปราณี เพียงเพื่อให้ได้เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติที่ติดอยู่กับที่เช่นแผ่นดิน ที่ถูกมองว่ามีคุณค่าสูงกว่าชีวิตและเลือดเนื้อของมนุษย์เดินดิน โดยลืมนึกว่าอำนาจของมนุษย์มีจำกัด มนุษย์ไม่สามารถพอที่จะเอาชนะพลังของพายุ ฝน ไฟ และน้ำ ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญของการทำสงครามทั้งทางน้ำและทางบก กองทัพต้องอยู่ใต้อำนาจของฤดูกาล คลื่นลมและฝนฟ้าในซีกทะเลอันดามันเกิดต่างเวลากับซีกทะเลอ่าวไทย ปรากฏการณ์ธรรมชาติดังกล่าวเป็นอุปสรรคในการเคลื่อนทัพของสยามทั้งทางบกและทะเล ไม่ใช่แค่เรื่องขาดแคลนเรือที่จะบรรทุกกำลังคนไปยังถางเท่านั้น

10.1.2 ภาพสะท้อนกองทัพเรือสยามจากกรุงเทพฯ : กองทัพสยามมีชื่อเสียงและเป็นที่น่าเกรงขามของกองทัพมลายูมานาน แต่เมื่อกวีได้เห็นเรือรบของสยามที่มาช่วยสาลังครั้งนี้ ทำให้กวีรู้สึกสมเพชและอับอายแทน กวีได้บรรยายให้เห็นภาพของเรือรบสยามด้วยน้ำเสียงดูถูกและเหยียดหยัน ว่าเป็นเรือรบที่ไร้ศิลปะความงดงาม ไม่เหมาะที่จะเป็นเรือรบ เพราะอยู่ในสภาพซ่อมซ่อมปรักจากอาวุธ มองดูแล้วน่าอับอาย จะมีดีอยู่บ้างก็ตรงที่เมื่อตกอยู่ในสถานการณ์คับขัน ว่าเรือของ

สยามจะสามารถหลบหนีได้ไวและคล่องตัวกว่าเรือรบมลายู กวีได้บรรยายภาพดังกล่าวในฉาอิรบพที่ 631-638 ตามลำดับดังนี้

Perahu Melayu, Talibung, Kedah,
lima puluh dibilang sudah,
lainnya Siam haram zadah,
perahu tiada memberi faedah.

เรือมลายู ตาลิบง เกอดะฮ
นับแล้วได้ห้าสิบลำ
ไม่เหมือนเรือของสยามนอกกรีต
เพราะเรือไม่ให้ประโยชน์อันใด

Tiada ia bersenjata,
di dalam banyak ditatap rata,
hingga lima belas meriam yang nyata,
lainnya itu senapang semata.

มันไม่มีอาวุธติดอยู่
ดูจากเรือในจำนวนมากทั้งหมดนั้น
ที่เห็นมีแต่ปืนใหญ่สิบห้ากระบอก
อื่นอื่นนั้นเป็นปืนแก๊ปทั้งสิ้น

Sikap perahunya tiada terkira,
kurung seperti rumah kera,
tiang seperti jermang para,
layarnya tikar bercemara.

ลักษณะตัวเรือนนั้นไม่ต้องคิด
ตั้งเก่งเหมือนกับห้างให้ลึงอยู่
เสาเรือเหมือนกับไม้ทอ
ใบเรือนั้นหรือก็เป็นผืนเสื่อขาดขาด

Banyak yang sagur kumbar di atas,
diperbuatnya kurung bagai pelintas,
jika lawan datang melintas,
bangunnya hendak berlepas pantas.

ส่วนมากเป็นเรือเสาไธ้รกราบหลุมพอ
สร้างเป็นเก่งเหมือนไม้กระดานไ้วข้าม
หากว่าศัตรูแผ้วผ่านมา
ดูเหมือนว่าจะได้หนีไปได้คล่อง

Itu pun apil dibubuh serta,
meniru perahu Melayu semata,
buatannya tiada seperti kita,
tiadalah habis hendak dicerita.

นั้นก็ยังได้ติดเกราะกำบังด้วย
เลียนแบบเรือของมลายูทั้งนั้น
แต่ทำได้ไม่ดีเท่าของเรา
หากจะเล่าไปก็ไม่จบ

Setengah papan juga dibuatnya,
dihujung jungur diletakkannya,
seperti benteng *rupa* bangunnya,
kapala pun tiada ada repangnya.

เรือบางลำมีการตีไม้กระดานด้วย
ตั้งติดไว้ตรงส่วนหัวที่ยื่นออก
รูปร่างเหมือนกับสันกำแพง
ส่วนหัวก็ไม่ปาดให้เรียบ

Kebanyakan itu kayu dan rotan,
ditimbun di haluan bersaratan,

เรือเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นไม้และหวาย
ตั้งกองเป็นเนินอยู่ตรงหัวเรือ

diletak seperti *timbun* kerebatan,
kehendaknya jangan musuh kelihatan.

ตั้งเป็นกองเหมือนกองรื้อหนาม
เพราะไม่ต้องการให้ศัตรูได้เห็นตัว

Buatannya itu tiada kelulu,
melawan dia tiadalah malu,
daripada rakan sama penghulu,
melihat lakunya menumpang silu.

การต่อเรือของเขานั้นไม่น่าดูนัก
ไม่อายหรือกที่จจะสู้เขา
เนื่องจากเป็นเพื่อนร่วมผู้นำ
ดูท่าที่เขาแล้วพาลพาให้อับอาย

นอกจากสภาพของเรือ ก็มองว่าทหารสยามชี้ขลาดและชอบเอาเปรียบทหารมลายูซึ่งถูกวางตำแหน่งให้เป็นทัพหน้าเสี่ยงตาย ในขณะที่กองทัพสยามเป็นกองทัพหลังซึ่งปลอดภัยกว่า กระนั้น ทหารสยามก็ยังไม่ไว้วางใจเอาตัวรอดทุกเมื่อและสู้รบก็ไม่เต็มกำลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเหตุการณ์โจมตีค่ายใหญ่ของพม่าที่ตมมุงปี่นและตมมุงอาลู กองทัพสยามนั้นหวาดกลัว รูปทัพแตกกระเจิงจนเสียกระบวนทัพ กวี ธรรม เล่าด้วยน้ำเสียงเหนียวลำอ่อนใจไว้ในฉาอริบทที่ 723-729 และ 766 ว่า

Setelah masuk ke dalam selat,
angkatan berdayung laju berkilat,
Siam sudah berbuat helat,
bertindih di belakang tinggal berbelat.

เมื่อเข้าไปในช่องแคบ
กองทัพจำพายเร็วดุจสายฟ้าแลบ
สยามใช้กลโกงเหมือนก่อนเคย
ออกันอยู่ข้างหลังเหมือนติดอวน

Karena lawan berhadapan tepat,
air pun deras membawak rapat,
sudah tentu ketumbuk dan tempat,
mereka kata turut tak sempat.

เพราะศัตรูอยู่ตรงหน้า
น้ำก็เชี่ยวกราดพัดพาเข้าไปใกล้
รู้ตำแหน่งกองเรือและแห่งที่แน่ชัดแล้ว
แต่พวกเขายังบอกว่าตามไปไม่ทัน

Ketumbuk hadapan suku Melayu,
berdayung masuk berhati sayu,
melihat kawan banyak mendayu,
dengan Burma hendak berpayu.

ฝ่ายกองหน้าเป็นชาวมลายู
พายเรือเข้าไปด้วยใจหวั่น
เห็นเพื่อนส่วนมากอยู่ไกลสุดกู่
กับพม่านั้นเขาคิดจะต่อรอง

Melihat sagur sudah bertatam,
bedil pun bunyi bergementam,
banyaklah mengata diselap pitam,
duduk pun seperti perangai ketam.

ครั้นเห็นสาโฆร์ตั้งลำเป็นแนวแล้ว
เสียงปืนก็ดังขึ้นตมตามตมตาม
พูดกันว่ามิหลายคนหน้ามีดหมดสติ
อยู่ไปเหมือนนิสยปู

Dilihat Siam berbuat cura,
tiadalah apa hendak dikira,
dikerah Wazir tampil bersigera,
kepada Allah pinta di pelihara.

เห็นสยามทำงานไม่จริงจัง
ก็ไม่รู้จะคิดการประการใด
วาเซียร์จึงเกณฑ์ให้รับรุกเข้าไป
พร้อมกับบึงวอนอัลลอฮฺโปรดคุ้มครอง

Siam sudah tampil berhenti,
tiada berdayung bersungguh hati,
Burma pun sudah baris menanti,
beratur di selat seperti titi.

สยามออกรบแล้วแต่ก็รามือ
พายเรือไปอย่างไม่เต็มใจนัก
พม่าได้ตั้งทัพเป็นแนวรอรับมือ
เข้าแถวที่ช่องแคบเหมือนเป็นทางข้าม

Wazir pun cemas sudah bicara,
melihat Siam berbuat cura,
dikerah angkatan sekalian mara,
masuk jangan berura-ura.

วาเซียร์คิดแล้วก็เกิดความอึดอัด
ที่เห็นสยามทำงานกันเล่นเล่น
จึงเกณฑ์กองทัพทั้งหลายให้มุ่งหน้าไป
ให้รับรุกเข้าไปไม่ต้องรีรอ

Siam pun sudah tinggal ke belakang,
aturannya habis lintang pukang,
dari mula tinggal tersengkang,
seperti buaya yang makan pukang.

สยามตกขบวนไปอยู่ข้างหลังแล้ว
รูปทัพนั้นแตกกระเกะกระกะกันไปหมด
ตั้งแต่แรกแล้วที่ทิ้งช่วงกว้างมาก
ทำยังกับจระเข้ที่จับขาเหยื่อ

ถึงแม้ว่าในช่วงที่เกิดการต่อสู้ทางทะเล กวีได้สะท้อนภาพกองทัพสยามที่ซี้ซั้วและอ่อนแอ แต่เมื่อกองทัพมลายูและสยามยกพลขึ้นบกได้สำเร็จ กวีได้กล่าวถึงภาพที่ดีของกองทัพสยามที่มีผู้นำทัพที่กล้าหาญ เช่น ภาพพระยาพิชัยอินทราและพระยาทศโยธา ที่นำกองทัพบุกทำลายค่ายพม่าที่โคกกลอยได้สำเร็จ และเมื่อกองทัพเรือพม่ายกทัพย้อนกลับมาใหม่ พระยาพิชัยที่ขึ้นไปบนบกรีบเร่งกลับมาที่กองทัพเรือทันทีที่ได้ยินเสียงปืนที่วาเซียร์ส่งสัญญาณให้ อันแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ความรับผิดชอบ และความไม่กลัวตายของท่าน ดังที่กวีวาดภาพไว้ในบทที่ 962-963 ว่า

Terkejutlah Ph(r)aya Pichai Intera,
men(d)engar banyak bedil bersuara,
berlari datang membawa tentera,
berjalan langsung ke tepi segara.

พญา[พระยา]พิชัยอินทราตกใจมาก
เมื่อได้ยินเสียงปืนดังจำนวนมาก
ก็รีบนำทหารวิ่งกันมา
และมุ่งตรงไปที่ริมทะเล

Raja ini lakunya garang,
berjalan seraya mengarah orang,
terkembang payung merah berderang,
disuruh beratur di tepi karang.

เจ้าเมืองคนนี้ดูท่าทางท่านดุ
ท่านเดินพลางกำกับคนพลาง
กางร่มแดงสว่างเจิดจ้า
แล้วสั่งให้วางแถวเรียงกันที่ริมโขดหิน

11. ภาพสะท้อนความโหดร้ายของสงคราม

สงครามเป็นการทำลายล้าง สร้างความหายนะทั้งชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนอย่างไร้ความปราณี สงครามเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ต้องการให้เกิดขึ้นเพราะเป็นสิ่งที่คุกคามความสงบสุขของมนุษย์ แต่หลาย ๆ ครั้งมนุษย์ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงไม่ให้นันเกิดขึ้นได้ กวีได้สะท้อนภาพความโหดร้ายของสงครามที่เกิดขึ้นทั้งทางบกและทางทะเล ที่เหล่านักรบและประชาชนทั้งที่เป็นฝ่ายรุกรานและถูกรุกรานต้องเผชิญร่วมกัน กวีถ่ายทอดด้วยน้ำเสียงที่สะท้อนความรู้สึกหลากหลายอารมณ์ ที่ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถสัมผัส เกิดจินตนาการและคล้อยตามกวี

ในสงครามสยามปราบกบฏปัตตานี กวีสะท้อนภาพของกองทัพบกเกอดะฮ์ที่ไม่เต็มใจช่วยกองทัพสยามโจมตีปัตตานี และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับขุนนางผู้ใหญ่และนักรบชาวเกอดะฮ์ตลอดจนความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างสยามกับเกอดะฮ์ ส่วนภาพความเลวร้ายของสงครามในครั้งนี้ กวีสะท้อนภาพทั่ว ๆ ไปที่ย่อมเกิดขึ้นในสงคราม เช่น ภาพของนักรบปัตตานีถูกฟันคอขาด และภาพการหลบหนีของชาวบ้านปัตตานีผู้พ่ายแพ้สงคราม กวีไม่ได้เล่าเหตุการณ์ความยากลำบากในการเดินทางและการเสี่ยงชีวิตของทหารเกอดะฮ์มากมายแต่อย่างใด แตกต่างจากศึกสาละลังที่กวีเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกองทัพของทุกฝ่ายที่ร่วมสงคราม โดยเฉพาะกองทัพมลายูเกอดะฮ์ และผลความเสียหายที่เกิดจากสงคราม เนื่องจากทะเลเป็นสมรภูมิหลักของศึกสาละลังที่ปรากฏใน ฉสม เรื่องนี้ กวีจึงได้สะท้อนภาพความโหดร้ายของสงครามกลางทะเลเป็นสำคัญ ดังนี้

11.1 ภาพสะท้อนความทรมาณในการอยู่ในทะเล : เริ่มต้นการผจญภัย กวีเล่าว่า นักรบกองทัพมลายูเกอดะฮ์ต้องเสี่ยงชีวิตตั้งแต่เริ่มต้นเดินทางพายเรือออกจากปากน้ำเกอดะฮ์เพื่อมุ่งหน้าไปยังเกาะสาละลัง พวกเขาต้องเผชิญภัยธรรมชาติอยู่กลางทะเลอันดามันซึ่งเป็นสมรภูมิรบที่หาที่หลบภัยได้ยาก จุดแรก คือที่เกอดัม (Ketam) และตันจุงจิ้นจิ้น (Tanjung Cincin) ที่นั่นพวกเขาต้องพบอุปสรรคเรื่องลมเหนือที่ทำให้สมอเรือบางลำเสียหาย และเรือถูกคลื่นทะเลซัดเกือบโดนโขดหิน จึงต้องพักค้างคืนที่นั่นสามคืนรอนจนกว่าพายุและคลื่นลมทะเลจะสงบ กวีบรรยายไว้ในบทที่ 214-215 ว่า

Belayar bersusun melampara,
sampai ke Ketam tiada termara,
ditahan oleh angin utara,
di Tanjung Cincin ombak gelora.

แล่นเรือเรียงซ้อนกระจายกันไป
ไปถึงเกอดัมไม่สามารถเดินต่อไปได้
โดนลมเหนือต้านเข้าใส่
ที่แหลมจิ้นจิ้นคลื่นลมแปรปรวน

Tiga malam bertahar di situ,
sauh pun putus bukan suatu,
nyaris dihempas naik ke batu,
semoga berhenti utara itu.

ฟืนฟ่ายอยู่ตรงนั้นได้สามราตรี
สมอเรือก็ขาดมากกว่าหนึ่งอัน
เรือเกือบโดนซัดขึ้นไปบนโขดหิน
ด้วยหวังว่าลมเหนือมันจะสงบลง

สถานที่เสี่ยงภัยธรรมชาติลำดับต่อมา คือปูเลามูเทีย (Pulau Mutia) เมื่อเดินทางมาถึงที่นี่ ทหารพายเรือต่อไปไม่ไหว และอันตรายเกินไปที่จะพายเรือฝ่าไปท่ามกลางพายุกลางทะเล และเมื่อ

เดินทางต่อมาถึง อุณงเมรุ (Ujung Merpu) กองทัพต้องแวะหลบภัยพายุลมเหนือที่หนึ่งคืนก่อนที่จะเดินทางไปถึงแอگیرนาฆา (Ekor Naga)

เมื่ออยู่ในทะเลสมรภูมิรบ : กองทัพเรือมลายูเผชิญกับพายุมรสุมตะวันออกซึ่งเป็นภัยธรรมชาติครั้งรุนแรงที่เกิดขึ้นที่บริเวณตันจุงจัมบู (Tanjung Jambu) ทำให้เรือถูกคลื่นลมทะเลพัดกระแทกกับโขดหิน เรือบางลำแตกเสียหายและถูกน้ำทะเลพัดหายไป กวีบรรยายสภาพความบ้ำคลั่งของธรรมชาติ และความรู้สึกหวาดกลัวของทหารที่ลอยลำอยู่กลางทะเล และความดีใจของพวกเขาที่พบว่าเพื่อนหลายคนยังมีชีวิตรอดอยู่ ภาพสะท้อนเหล่านี้ปรากฏในฉาอิลบที่ 429-432 ตามลำดับดังนี้

Undur tiada berapa antara,
turunlah ribut tiada terkira,
angin timur ombak gelora,
nyaris sedikit menanggung mara.

ถอยร่นไปได้ไม่ทันไร
เกิดพายุร้ายอย่างไม่คาดคิด
ลมตะวันออกและคลื่นปั่นป่วน
อีกนิดเดียวเกือบประสบความหายนะ

Hendak dihempas naik ke batu,
ke atas Tanjung Jambu itu,
kawan berpecah tiada tertentu,
keadaan seperti anak piatu.

เกือบถูกซัดขึ้นไปบนหิน
ก็ขึ้นไปบนตันจุงจัมบูนั้น
ถูกพัดพรากจากเพื่อนไม่รู้ทิศทาง
เหมือนตกอยู่ในสภาพลูกกำพร้า

Tiada berketahuan ke sana ke mari,
malam gelap tiada pegari,
cemas besar tiada terperi,
masing-masing memelihara diri.

ไม่รู้ว่าทางไปทางมาอยู่ทางไหน
เป็นคืนเดือนมืดไม่มีสิ่งใดให้เห็น
วิกฤตใหญ่หลวงเหลือที่จะเล่า
ทุกคนต้องดูแลรักษาตัวเอง

Sampai waktu tengah malam,
angin kurang hilanglah kelam,
ombak pun tiada berapa dalam,
perahu pun tiada sangat menyelam.

ถึงเวลาเที่ยงคืน
ลมอ่อนแรงลงจึงค่อยหายมืด
คลื่นก็ใหญ่ไม่มาก
เรือก็ไม่ต้องไต่คลื่นมาก

Allah Ta-'ala melimpahkan rahmat ,
berkat aulia dan keramat,
ombak dan angin sudahlah tamat,
ke Pulau Anya[o]r digagah cemat.

อัลลอฮมหาสูงส่งทรงประทานความ
ปราณีมากล้น
ด้วยบุญบารมีแห่งผู้ทรงศีลและทรงธรรม
คลื่นและลมได้สงบลงสิ้น
จึงได้มีแรงเร่งไปที่เกาะอันญือร

Setelah siang sudahlah hari,

เมื่อวันเวลาสว่างแล้ว

segala sa-eng sama mencahari,
pecah belah membawa diri,
banyak lagi tiada pegari.

ทุกคนจึงได้หาเพื่อนซึ่งกันและกัน
ที่ถูกพลัดพรากเพื่อเอาตัวรอด
และที่ยังไม่พบตัวก็อีกหลายคน

ครั้นสิ้นสุดสงคราม ระหว่างเดินทางกลับเกิดตะฮ กองทัพเรือมลายูปายเรือมาถึงด้านหลังของเกาะตาลิบง (ลิบง) พวกเขาต้องเผชิญกับมรสุมลมตะวันตกที่รุนแรงและน่ากลัวมากอีกครั้งหนึ่ง สมอเรือและเชือกตรึงใบเรือทั้งหมดขาด และเรือก็เสียหายมากไม่เว้นแม้กระทั่งเรือรบของวาเซิร์ที่สมอขาดหมดและหางเสือชำรุดหนัก ทุกคนเกือบเอาชีวิตไม่รอด กวี ๓ สม เล่าในฉาอิรบที่ 1045-1050 ตามลำดับว่า

Di belakang Talibung dipukul re[i]but,
barat tepat ombak berkabut,
putuslah habis sauh dan bubut,
di sini nyaris nyawa tercabut.

ด้านหลังตาลิบงโดนพายุลมกระหน่ำ
ลมตะวันตกคลื่นมีดม้วน
สมอและเชือกตรึงใบเรือขาดหมด
ชีวิตเกือบจะถูกปลิดตรงนี้

Nyaris bernahas pula di situ,
perahu hendak naik ke batu,
sauh pun tiada barang suatu,
hendak berlayar langkah pun mutu.

เกือบจะโชคร้ายอีกแล้วที่นั่น
เรือจะเกยขึ้นบนโขดหิน
สมอก็ไม่มีเหลือแม้สักชิ้น
จะเล่นต่อไปดูท่าจะอันตราย

Saeng habis berpecah belah,
menurut nasib perintah Allah,
ikut ikhtiar masing-masinglah,
sehari semalam merasai lalah.

เพื่อนฝูงแตกกระเจิงกันไปหมด
ไปตามชะตาที่อัลลอฮ์ทรงกำหนดไว้
ไปตามยถากรรมของแต่ละคน
ต้องเหนื่อยหอบกันหนึ่งวันหนึ่งคืน

Ghurab Wazir hampirkan kala,
seperti tiada dapat dibela,
sauh pun sudah putus segala,
hendak berlayar kemudi pun cela.

ซูร์บของวาเซิร์เกือบร้าว
เหมือนกับไม่ได้ดูแลรักษา
สมอก็ขาดหมดแล้วทั้งนั้น
จะกางใบเรือเล่นต่อไปหางเสือก็ชำรุด

Semogalah sauh besi suatu,
dilabuh tahar semalaman itu,
sudah hampir terhempas ke batu,
seorang tak dapat bantu memantu,

ดีที่มีสมอเหล็กอันหนึ่ง
ซึ่งทอดทิ้งไว้ตลอดทั้งคืนนั้น
เกือบฟาดกับก้อนหินเสียแล้ว
สักคนก็ไม่อาจจะช่วยเหลือกันได้

Lintar pula melotar cakera,

ฟ้าแลบและยังขว้างกงจักรให้อีก

di tiang topang kena bergahira,
tetapi Allah Ta'ala memelihara,
perahu dan orang tiada bermara.

โดนเข้าเต็มทีตรงไม้ค้ำถ่อ
แต่อัลลอฮมหาสูงส่งทรงคุ้มครองรักษา
เรือและคนจึงไม่ได้รับอันตราย

11.2 ภาพสะท้อนการเสี่ยงภัยจากศัสตราวุธ : สงครามทำให้ทหารต้องเอาชีวิตเสี่ยงกับกระสุนปืนและคมดาบของคู่ต่อสู้ทั้งจากทางบกและทางทะเล ภาพเหตุการณ์ที่น่ากลัวมากที่สุดภาพหนึ่งที่กวีบรรยาย คือภาพการประจัญบานของกองทัพเรือมลายูที่เป็นทัพหน้าพายเรือฝ่าเข้าไปหักค่ายฐานทัพเรือพม่าที่อายเอิร์เกอลูปี ซึ่งเป็นภาพที่น่ากลัว โชคดีที่ทำสำเร็จ กวี ๓ สม เลาถึงเหตุการณ์นี้ในบทที่ 758 -763 ตามลำดับดังนี้

Tiga kubu diperbuatkannya,
di atas tanjung didirikanya,
Air Kelubi nama tempatnya,
di sanalah pula bertahar sagurnya.

พวกเขาสรางค่ายขึ้นมาสامค่าย
สามค่ายนั้นสร้างขึ้นบนแหลม
ที่นั่นมีชื่อว่าอายเอิร์เกอลูปี
และเป็นที่เขาใช้เทียบเรือสาโฆร์

Diaturnya sagur berlapis-lapis,
di hadapan kubunya seperti empis,
angkatan yang datang bagai ditapis,
banyak yang tinggal masuknya nipis.

เขาจัดเรียงเรือสาโฆร์เป็นชั้นชั้น
เหมือนกับตั้งกับดักไว้ตรงหน้าค่าย
เหมือนจะกรองกองทัพที่เข้าไป
เหลือเฝ้าอยู่ข้างนอกมากที่เข้าไปมี
ประปราย

Banyaklah tampil yang gendala,
sebab memandang kubunya pula,
dikerah suruh tampil segala,
setengah menggaru-garu kepala.

ที่ออกไปรบนั้นเกิดขัดข้องหลายคน
เพราะได้ไปเห็นค่ายของเขา
จึงต้องเกณฑ์ให้ออกไปรบทุกคน
บางคนจึงได้แต่เกาศีรษะกัน

Banyaklah sudah kurang tawakal,
seolah-olah hilanglah akal,
kecuali bangsawan tiada menyangkal,
di mana diletak di sanalah kekal.

หลายคนแล้วที่ขาดความเชื่อมั่น
แลดูคล้ายคนจะเสียสติ
เว้นไว้แต่ขุนนางเท่านั้นที่ไม่ได้เกียจขัด
เขาจัดให้อยู่ตรงไหนก็ตั้งมั่นอยู่ที่นั่น

Meng(h)adap lawan bukannya mudah,
ke belakang Wazir banyak yang pindah,
dikerah tiada berfaedah,
ikatan perang binasalah sudah.

การเข้าหาศัตรูนั้นไม่ว่าจะง่าย
มีหลายคนย้ายไปอยู่ข้างหลังวาเซียร์
ไม่มีประโยชน์ที่เกณฑ์ให้มา
ทำให้รบทัพต้องเสียกระบวนหมด

Tiadalah hasil sudah disuruh,
kecuali banyak tinggal ke baruh,
Burma membedil seperti guruh ,
berbalik Wazir menjadi paruh.

ที่ใช้ไปก็ไม่ได้เกิดผล
หลายคนทิ้งไปอยู่ที่พรุ
พม่ายิงกราดเข้าไปราวกับฟ้าร้อง
กลับเป็นว่าวาเซียร์ต้องรับหน้า

12. ภาพสะท้อนความเดือดร้อนของราษฎรและความวิบัติของบ้านเมือง

นอกจากภาพการผจญภัยเสี่ยงชีวิตกลางทะเลของกองทัพเรือมลายูเกอดะฮ์ กวีได้สะท้อนภาพความเดือดร้อนและความเสียหายต่าง ๆ ที่เกิดจากสงคราม เช่น ราษฎรถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารเป็นแรงงานเตรียมเสบียงอาหารและยุทธโศปกรณ์ให้กองทัพ ผู้คนบาดเจ็บ ถูกฆ่าตาย และถูกจับเป็นเชลยสงคราม เกิดการปล้นสะดม แย่งชิงทรัพย์สิน เกิดภาวะขาดแคลนอาหาร บ้านเมืองถูกทำลาย และการทิ้งบ้านทิ้งเมืองไปอยู่ในที่ที่ปลอดภัยและมีอาหารประทังชีวิต กวีเล่าให้เห็นภัยของสงครามดังกล่าวที่เกิดจากการกระทำของกองกำลังทหารทั้งฝ่ายมลายู สยาม และพม่าในสถานการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

เมื่อสงครามเกิดขึ้น กองทัพสยามจากกรุงเทพฯ เดินทางเท้าลงมาทางใต้ ได้สร้างความเดือดร้อนให้ราษฎรที่เมืองไชยาและเมืองลิซอร์อยู่ไม่น้อย กวีไม่ได้เล่าอย่างตรงไปตรงมาว่ากองทัพสยามกระทำการร้ายหรือรังแกราษฎรและบ้านเมืองดังกล่าวยุ่อย่างไรบ้าง แต่สันนิษฐานว่าต้องเป็นการเกณฑ์ราษฎรไปเป็นทหารออกรบ กวีเขียนในบทที่ 120 และ 123 ว่า

Rakyatnya banyak anta permana,
negeri Chaiya habislah j[c]erna ,
perbuatan angkatan terlalu tahana,
belum juga sampai ke mana.

ประชาชนของเขามีมากเหลือคณา
เมืองไชยาเสียหายยับเยินหมด
การกระทำของกองทัพโหดร้ายเหลือเกิน
ก็ยังไปได้ไม่ถึงไหนอยู่นั่นเอง

Ke negeri Ligor sampai angkatan,
Jommarat pun pindah naik ke daratan,
Legor dan Chaiya serasa kesakitan,
kedua pasukan empunya perbuatan.

กองทัพยกไปถึงเมืองลิซอร์
ยมราชก็เคลื่อนทัพยกพลขึ้นบก
ลิซอร์และไชยาร่วมรับรู้ถึงความเจ็บปวด
กับการกระทำของกองกำลังทั้งสอง

เมื่อพระยายมราชเดินทางมาถึงตรังและพบว่าไม่มีเรือที่จะใช้ลำเลียงทหารข้ามไปเกาะสาละลัง ท่านจึงสั่งเกณฑ์ราษฎรเมืองตรังให้ต่อเรือเพื่อใช้ลำเลียงกองกำลังทหารข้ามทะเลไปช่วยเมืองสาละลัง ชาวบ้านต้องเร่งมือทำงานกันอย่างหนักทั้งกลางวันและกลางคืนไม่ได้หยุด หากใครอยู่หนึ่งเฉยไม่ยอมลงมือทำงานต้องโดนเฆี่ยนตีถึงตาย บทกวีบทที่ 611-613 เล่าว่า

Setelah sudah Ph(r)aya Jommarat,
Bawa<k> balik angkatan darat,

ครั้นเสร็จแล้วพญา[พระ]ยายมราช
นำกองทัพบกกลับไป

sampai ke Terang kayu dikerat,
rakyat be<r>kerja sangat gelorat.
Buat perahu disuruhkannya,
masing ketumbuk dengan rakyatnya,
dengan si[e]gera dikehendaknya ,
serta senjata dan makanannya.

ถึงที่ตรึงก็จัดแจงตัดไม้
ราษฎรทำงานอย่างรู้กรรณมาก
เขาสั่งการให้ทำการต่อเรือ
แต่ละกองพลกับราษฎรของเขา
ต้องการให้ได้มาโดยเร็ว
พร้อมทั้งอาวุธและอาหาร

Disuruh bekerja tiada berhenti,
siang malam tiada dinanti,
letih seorang lain berganti,
jika berdiam dipukulnya mati.

โดนใช้งานตลอดไม่มีว่ให้หยุด
ไม่มีการรอกว่ากลางวันหรือกลางคืน
คนหนึ่งเหนื่อยให้อีกคนหนึ่งแทน
หากอยู่เฉยโดนเขาตีตาย

ต่อจากนั้น สี่สิบวันหลังจากเมืองสาละแก้ว กองทัพเรือมลายูลอยลำอยู่กลางทะเล รอรับ
คำสั่งจากสยาม และทำหน้าที่ช่วยลำเลียงชาวเมืองสาละแก้วที่หนีรอดออกมาได้พาส่งขึ้นฝั่งบน
แผ่นดินใหญ่ กองทัพประสบปัญหาขาดเสบียงอาหาร กวีได้บรรยายความรู้สึกของทหารที่ทรมาณ
เพราะความหิวโหยแทบทนไม่ได้ไว้ในบทที่ 510-512 ว่า

Sudah banyak yang tiada makan,
perahu pelabur hendak didapatkan,
Allah Ta-ala hendak memelihara,kan,
di Pulau Panjang diperjumpakan.

มีหลายคนแล้วที่ไม่ได้กิน
จะต้องรหาเรือเสบียงให้จงได้
ด้วยอัลลอฮมหาสูงส่งทรงคุ้มครองรักษา
จึงได้ไปพบกันที่เกาะปันฉัง

Lalu muafakat tiga pasukan,
lapar tiada tersabarkan,
berperang pun tiada terkerjakan,
Ligor pun sudah meninggalkan.

และแล้วกองกำลังทั้งสามจึงได้ร่วมมือกัน
ว่าจะทนความหิวโหยนั้นไม่ไหวแล้ว
จะออกไปทำสงครามก็ไม่ได้ทำ
ลิฮอร์ก็ทิ้งท้ายกันไปหมดแล้ว

Muafakat ketiga jadi seperi,
lalu be<r>layar berbalik mari,
perahu makanan hendak dicahari,
barang di mana ada pegari.

ครั้นทั้งสามหาเรือได้มติเป็นเอกฉันท์
จึงแล่นเรือกลับมากันใหม่
จะค้นหาเรือเสบียงอาหารให้จงได้
ไม่ว่าจะเห็นมันอยู่ที่ไหนก็ตาม

นอกจากอาหารข้าวสาร พวกเขายังพบปัญหาขาดแคลนน้ำดื่ม ทำให้ต้องออกไปหาน้ำดื่มที่
ปูเลาปันฉัง (Pulau Panjang) กวีบันทึกไว้ในฉาอิรบที่ 562 และ 567 ว่า

Berapa lama dinantikan,

คอยกันอยู่นานเท่านั้น

khabar pun tiada didengarkan,
air pun tiada hendak dimakan,
habis kering segenap carukan.

ก็ไม่มีข่าวคราวมาให้ได้ยิน
น้ำก็ไม่มีที่จะได้ดื่มกิน
ทุกหยัวยหนองลำธารแห้งไปหมด

Bersabdalah raja kedua orang,
“Lapar air jangan dibarang,
bersiaplah sira malam sekarang,
ke Pulau Panjang kita seberang.”

เจ้านายทั้งสองคนจึงได้ตอบ
“กระหายน้ำอย่าทำเป็นของเล่น
เธอเตรียมตัวให้พร้อมไปค้าคินนี้เลย
เราจะข้ามฟากไปยังเกาะปันฉัง”

ส่วนชาวสาละง์ที่ถูกพม่าล้อมเมืองไว้เป็นเวลานานจนเมืองแตกก็พากันอดอยาก ต้องกินหัวสี
เหรงประทังชีวิต กวีบันทึกไว้ในบทที่ 1020-1021 ว่า

Selama habis padi di padang,
pintu rezeki sudah teradang,
beras pun tiada barang sebarang,
hingga dimakan umbut serudang.

นับตั้งแต่ข้าวในนาหมดไป
ประตูแห่งปัจจัยถูกสั่งปิดตาย
ข้าวสารสักกระดิ่งก็ไม่มี
ได้แต่กินหัวสีเหรง

Segala mereka yang makan umbut,
sungguhpun lari tulangnya lembut,
banyak yang nanti di dalam kembut,
halnya tiada lagi tersebut.

บรรดาคนที่รับประทานหัวสีเหรง
ถึงจะหนีไปได้แต่กระดูกไม่แข็งแรง
หลายคนที่ไม่ตายในหนองน้ำ
จึงไม่มีเรื่องให้ได้กล่าวถึงอีกต่อไป

นอกจากปัญหาการขาดแคลนอาหาร สงครามยังได้คร่าชีวิตและทำลายทรัพย์สินของผู้คน
และบ้านเมือง ตัวอย่างภาพสะท้อนที่ชัดเจนที่สุดที่กวีบรรยายไว้ คือภาพเหตุการณ์เมื่อสาละง์ถูกพม่า
ยึดครองได้สำเร็จ พม่าได้ชิงทรัพย์ เผาทำลายทรัพย์สิน ฆ่าและกวาดต้อนชาวสาละง์เป็นเชลย
ครอบครัพลัดพราก กวีบันทึกไว้ในบทที่ 459-462 ว่า

Matinya tiada lagi terkira,
berapa pula luka dan cedera,
setengah ditangkap bubuh penjara,
sedikit yang lepas ke belantara.

ล้มตายไปจนนับจำนวนไม่ถ้วน
ที่บาดเจ็บและสาหัสก็อีกมากมาย
บ้างก็ถูกจับเอาไปขังไว้ในคุก
ที่รอดบ้างนิดหน่อยก็เข้าป่าไป

Ibu bapak anak dan isteri,
berpecah tiada ketahuan peri,
kebanyakan tiada setempat lari,
masing-masing membawa diri.

พ่อแม่ลูกและภรรยา
ต้องพลัดพรากจากกันไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร
ส่วนมากไม่ได้หนีไปในที่เดียวกัน
ต่างคนต่างก็หนีกระเจิงเอาตัวรอด

Berebut hendak berdahuluan,
 berapa mati dicincang kawan,
 budak kecil dan perempuan,
 bertindih di pintu bagi cendawan.

แย่งกันจะให้ได้ไปก่อน
 ที่โดนเพื่อนสับตายไปแล้วไม่รู้กี่คน
 มีเด็กเล็กและผู้หญิง
 โดนทับกันที่ประตูเหมือนกับดอกเห็ด

เมืองสาละวินถูกพม่าเผาตลอดคืนจนเรียบไม่มีเหลือ จากปูเลอันญอร์ (Pulau Annyur) สามารถมองเห็นเปลวเพลิงลุกไหม้และควันไฟลอยคลุ้งอยู่กลางอากาศได้ชัดเจน ดังนั้น เมื่อกองทัพเรือของมลายูและสยามร่วมกับกองทัพบกจากกรุงเทพฯ ยึดเมืองสาละวินจากพม่าได้สำเร็จ จึงไม่มีอะไรเหลืออยู่ ดังที่กวีบรรยายในบทที่ 1006-1012 ว่า

Tetapi akan negeri Salang,
 habis menjadi padang lalang,
 perbuatan Burma bukan kepalang,
 pulang menjadi hutan tualang.

แต่สำหรับเมืองสาละวิน
 ได้กลับกลายเป็นทุ่งหญ้าคา
 การกระทำของพม่าไม่ธรรมดา
 ได้กลับกลายเป็นป่าทึบที่รกแล้ว

Segala daerah dilihat rata,
 habis menjadi padang semata,
 kampung dan rumah kubu dan kota,
 suatu pun tiada kelihatan nyata.

ทั่วทุกถิ่นที่ได้เห็น
 กลายเป็นท้องทุ่งทั้งนั้น
 ทั้งหมู่บ้านและเรือนค่ายและกำแพง
 ไม่มีสิ่งอย่างให้เห็นกันชัดชัด

Dibakar tunu dipinasakan,
 gajah dan kuda ditangkap makan,
 tiadalah lagi yang ditinggalkan,
 mafhumlah tiada tersuratkan.

ได้จุดไฟเผาทำลายให้พินาศ
 ช้างและม้าถูกจับเอาไปกิน
 ไม่มีอะไรเหลือไว้อีกเลย
 เป็นที่รู้จักแล้วจึงไม่ได้เขียนไว้

Anyor pinang ditebang Burma,
 segenap kampung seperti (h)uma,
 segala tanaman binasalah sama,
 tiadalah lagi tersebut nama.

มะพร้าวและหมากโดนพม่าตัดโค่น
 ทุกหมู่บ้านเป็นดังไร่ร้าง
 พืชพันธุ์ทุกอย่างต้องพินาศไป
 ไม่มีเหลือให้ได้เอ่ยชื่ออีกเลย

Pohon cabai semua dibongkar,
 dihimpun timbun semua dibakar,
 tambahan sirih sampai ke akar,
 ke dalam bumi ia selongkar.

ต้นพริกทั้งหมดถูกเขารื้อถอน
 เอาไปกองรวมกันแล้วเผาไฟเกลี้ยง
 ยิ่งที่เป็นพลูก็ถูกถอนรากถอนโคน
 และยังคุ้ยขุดลึกถึงในดิน

Dilihat tiada lagi bersela,
hingga wat rumah berhala,
itupun setengah bukan segala,
kebanyakan tiada juga berkala.

ได้เห็นแล้วว่าไม่มีอะไรอีกที่รอด
คงมีแต่ที่เป็นวัดและโบสถ์
นั่นก็เป็นบางส่วนหาใช่ทั้งหมดไม่
ส่วนใหญ่แล้วอยู่ในสภาพเก่ามาก

Ayam itik semuanya tumpas,
seekor pun tiada lagi yang lepas,
sempurna sungguh Burma merampas,
ditinggalkan negeri umpama ampas.

ไก่เปิดโดนเขาฟันหมด
สักหนึ่งตัวก็ไม่มีที่ได้รอด
พม่ากวาดได้เต็มทีจริงจัง
ทิ้งเมืองไว้ยังกับเป็นกากขยาก

ในทำนองเดียวกัน เมื่อกองทัพมลายูและสยามสามารถตีค่ายพม่าที่ตมฺณงมฺมบูได้สำเร็จในครั้งแรก ก็ทำการชิงทรัพย์ เผาทำลายทรัพย์สิน ฆ่าและกวาดต้อนชาวพม่าเป็นเชลยเช่นกัน ส่วนทรัพย์สินที่แย่งชิงกันมาได้ไม่ใช่ของมีราคา เป็นเพียงพวกอุปกรณ์ทำการเกษตร อารูมิด ภาชนะโอ่ง ไหใช้ในครัวเรือน เสื้อผ้าเก่า ๆ เท่านั้น กวีเล่าด้วยน้ำเสียงสมเพชพวกทหารที่ขโมยสิ่งของดังกล่าว และเสียดสีกองทัพสยามจากกรุงเทพฯ ที่รบอารูมิดใหญ่ สิ่งของมีค่าเอาไว้แต่เพียงผู้เดียว กวีบันทึกไว้ในบทที่ 332 และ 886- 904 ความว่า:

Habislah sekalian dirampas lasykar,
sampai kepada karung dan tikar,
dijarah sampai ke dalam belukar,
kubu dan sagur semua dibakar.

ทหารปล้นไปหมดทุกสิ่งอย่าง
แม้แต่กระสอบและเสื่อไม่มีเหลือ
กว้านหากันทั่วกระทั้งในป่าในไร่
ค่ายและเรือสาโหลร์ก็โดนเขาเผาหมด

Melayu, Siam muafakat sama,
naik merampas harta Burma,
kecuali yang hendak memelihara nama,
tiadalah boleh sebesar hama.

มลายูและสยามได้ร่วมมือกัน
ขึ้นไปปล้นทรัพย์สินของพม่า
เว้นแต่บางคนที่ยังต้องการรักษาชื่อ
ก็ไม่ได้อะไรไปแม้เท่าตัวไร

Merampas itu mera[e]but-ra[e]butan,
Siam nan kasar bukannya buatan,
disambarnya tiada sempat kelihatan,
bersamalah khalasi dengan kapitan.

ที่ไปปล้นนั้นก็ยึดแย่งกัน
สยามนั้นกร้าวไม่ใช่ทำเล่น
เขาหยิบฉวยของไปไม่ทันได้เห็น
ทั้งกะลาสีและกัปตันทำด้วยกัน

Melayu pun pandai juga merampas,
datang Siam pula mengupas,
ke sebelah belakang ia berlepas,
rampasan kawan diangkitnya tumpas.

มลายูก็ปล้นของเก่งเหมือนกัน
สยามมาถึงก็ลอกคราบซ้ำอีกหน
เขาพากันหนีไปทางด้านหลัง
สิ่งที่เพื่อนยึดมาได้ก็โดนเขายกไปเกลี้ยง

Sungguh bera[e]but yang demikian,
ramai merampas orang sekalian,
tiadalah boleh harta pakaian,
kebanyakan k[ɟ]uri dengan te(m)payan.

Sematanya jenis harta yang rumbu,
kain, baju lusuh kelabu,
tikar, bantal, perca, kelambu,
pinggan, mangkuk, buyung dan sumbu.

Golok, parang, beliung dan cangkul,
perkakas besi, sepit, penukul,
berapa pula bujam dan bakul,
serta boleh ke perahu dipikul.

Ada yang boleh dap dan pedang,
tetapi jarang sangat dipandang,
hingga yang banyak nyiru dan badang,
setengah raga berisi udang.

Orang Talibung rampas terlalu,
bangunnya tiada berupa silu,
sampai kepada la[e]sung dan ulu,
ditegur kawan baharulah malu.

Segenap tempat dijarah cahari,
berjumpa dengan te(m)payan dan
k[ɟ]uri,
harta yang kemas tiada pegari,
habis dibawa<k> Burma yang lari.

Harta rambu yang bukan tembikar,
dimuat perahu terlalu sukar,
datang menyesal lalu dibongkar,
dibawa<k> ke darat semua dibakar.

ถึงแย่งมาได้ยั้งนั้นก็จริง
หลายคนที่ปล้นของพวกเขา
ทรัพย์สินเครื่องประดับก็ไม่ได้มา
ของที่ได้ส่วนใหญ่เป็นไหกับโอ่ง

มันเป็นของใช้จีปาละทั้งนั้น
เป็นผ้าและเสื้อสีมอม
เสื้อหมอนเศษผ้าและมุ้ง
จานชามหมอน้ำและไส้ตะเกียง

มีดโคละมีดพร้ามีดถากไม้และจอบ
เครื่องมือที่เป็นเหล็กคีมและค้อน
เป็นกระบุงและกระจาดอีกมาก
ได้มาแล้วก็แบกลงเรือไปทันที

บางคนได้ดาบและมีดไ้ดั่ง
แต่มีให้เห็นประปรายเท่านั้น
ที่มีมากเป็นกระดังฝัดและกระดังมอญ
ตะกร้าบางลูกบรรจุกุ้งไว้

คนตาลีบงก็ปล้นมากเหลือเกิน
ดูลักษณะเหมือนไม่เขินอาย
เอาไปกระทั่งครกและสาก
ครั้นโดนเพื่อนทักจึงได้ช่วยอาย

ค้นหากันทั่วทุกแห่งที่
พบแต่โอ่งกับไห

ทรัพย์สินเครื่องประดับไม่มีให้เห็น
พม่าเอาติดตัวพาหนีไปหมดแล้ว

สิ่งของจีปาละที่ไม่ใช่เครื่องดินเผา
บรรจุทุกในเรือลำบากเหลือเกิน
นี่ขึ้นได้ว่าไม่เหมาะจะจิ้งจิ้งออก
เอาขึ้นฝั่งแล้วเผาทั้งหมด

Jenis harta kopak dan peti,
Siamlah banyak mendapati,
sepasang meriam dilihati,
tinggal di kubu atas pedati.

Setelah sudah merampas harta,
ada Burma dilihat nyata,
sakit terhantar tiada berkata,
dikerat Siam habis semata.

Burma nan banyak juga matinya,
dibunuh masa karam sampannya,
lain pula ditangkap hidupnya,
kepada Siam diserahkan semuanya.

A[L]uang Kamhaeng terlalu garang,
dua bilah dap dipegang seorang,
meng(h)ambat Burma bersama orang,
barang berjumpa habis diparang.

Kebanyakan tanggal mayat mereka,
kena meriam dengan rentaka,
banyak pula mengidap luka,
dibawa<k> lari nanti ketika.

Barang yang sudah (h)apus suratan,
terhantar mayat di daratan,
setengah jatuh ke dalam lautan,
barang yang hidup lari ke hutan.

Pegawai Siam rakyat dan raja,
sekalian mereka muafakat bekerja,
tiadalah sia-sia harapan raja,
banyaklah kubu dibakar sahaja.

ทรัพย์สินประเภทกำปั่นและหีบ
สยามนั่นเองที่เอาไปได้มาก
ได้เห็นปืนบาเรียมหนึ่งคู่ด้วย
ทิ้งไว้บนรถเทียมตั้งอยู่ในค่าย

เมื่อปล้นทรัพย์สินเสร็จสิ้นลงแล้ว
จึงได้เห็นชัดว่าพม่ายังมีอยู่
นอนยาวและพูดไม่ได้
ก็โดนสยามฟันทิ้งหมด

พม่านั้นตายไปมากมายเหมือนกัน
โดนเช่นฆ่าตอนที่สำปั้นอับปาง
ต่างจากคนที่ถูกจับเป็น
ที่ทุกคนถูกมอบตัวแก่สยาม

หลวงคำแหงโหดเหลือเกิน
ดาบสองเล่มถือไว้คนเดียว
ร่วมกับผู้คนไล่ล่าจับพม่า
เจอกันที่ใดก็ฟันตายเกลี้ยง

ส่วนใหญ่ที่ทิ้งชีวิตไปเป็นศพ
เพราะโดนปืนบาเรียมและเร็นตากา
แต่ยังมีอีกมากที่ได้รับบาดเจ็บ
ที่พาหนีไปได้แต่ก็ร่อถึงคราว

ใครก็ตามที่ถูกจับแล้ว
ศพนอนยาวอยู่บนฝั่ง
บางส่วนก็ตกหล่นลงไปในทะเล
ส่วนที่ยังมีชีวิตก็หนีเข้าป่าไป

เจ้าหน้าที่สยามราษฎรและเจ้านาย
เขาเหล่านั้นร่วมมือกันทำงาน
ไม่เสียเปล่าที่เจ้าทรงคาดหวัง
ค่ายจำนวนมากโดนเขาเผาออก

Di mana kubu yang Burma lari,
di sanalah diserbu dihampiri,
segala harta hendak dicahari,
yang lain merampas tiada diberi.

ที่ใดเป็นค่ายที่พม่าหนีไปอยู่
ที่นั่นจะโดนเขารุมและรุกเข้าประชิด
ทรัพย์สินทุกอย่างต้องโดนค้น
ไม่ยินยอมให้ผู้อื่นยึดไปเลย

Ada seorang suku Melayu,
ia bernama Sulung Bayu,
ditangkapnya Burma sakit mendayu,
disembelih tak masuk tali dan kayu.

มีชนชาวมลายูคนหนึ่ง
เขามีนามว่าสุลงบายู
เขาจับตัวพม่าที่กำลังบาดเจ็บสาหัส
เขาเชือดคอชนิดไม่ต้องใช้เชือกและไม้

นอกจากจะชิงทรัพย์ของศัตรูแล้ว ทหารบางคนหันมาแย่งชิงทรัพย์ในหมู่พวกเดียวกัน ถึงขั้นทำร้ายร่างกายจนได้รับบาดเจ็บก่อนจะได้สติและเลิกรากัน ดังที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ที่เรือพม่าพลัดหลงเข้ามาในช่องแคบที่เป็นค่ายของกองทัพพันธมิตรมลายูและสยามเพราะเข้าใจผิดคิดว่าเป็นกองทัพพม่า เหล่าทหารสยามและมลายูต่างเข้ารุมชิงทรัพย์สินของเรือพม่า ทหารเตือนถึงคนหนึ่งถูกฟันที่สะโพกจนเลือดไหลโซก ทหารทั้งหลายจึงหยุดแย่งชิงกันแล้วหันไปจับตัวพม่ากันต่อไป กวีบันทึกในบทที่ 915-919 ว่า

Setelah masuk ke dalam selat,
Siam, Melayu menerkam bulat,
sagur sebuah dikerumun lalat,
Burma terjun ke laut bersilat.

เมื่อเข้าไปในช่องแคบ
สยามมลายูพุ่งเข้าตะครุบ
สาโหล่ลำเดียวโดนรุมยักกับแมลงวันตอม
พม่ากระโดดลงทะเลป้องกันตัว

Siam hendak merampas harta,
dilarangnya habis orang semata,
tiada siapa men(d)engar kata,
berebut tak sempat sekecip mata.

สยามประสงค์จะปล้นทรัพย์สิน
จึงสั่งห้ามผู้คนทั้งหมด
แต่ไม่มีผู้ใดเชื่อฟังคำเขา
แย่งกันไม่ถึงพริบตา

Boleh merampas terlalu suka
mara bahaya tiada disangka
orang Talibung datang celaka
ditetak kawan dipungkurnya luka.

ได้ปล้นทรัพย์สินมาก็ดีใจมาก
ไม่ได้คาดคิดว่าภัยอันตรายจะมาถึง
คนตาลีbungต้องประสบเคราะห์ร้าย
โดนเพื่อนพ้องที่กันจนเป็นแผล

Serta luka berbuat marah,
tetapi tiada ketahuan arah,
pungkurnya sahaja boleh berdarah ,
sampai ke kaki semuanya merah.

ครั้นได้แผลก็ทำให้โกรธกัน
แต่ไม่รู้ว่โดนมาจากไหน
ตะโพกเท่านั้นที่ได้แผลไป
แดงฉานหมดตลอดถึงเท้า

Sudah luka baharulah senang,
ramai merampas ada sejenang,
sudah selesai baharu terkenang,
lalu menangkap Burma berenang.

ได้แผลแล้วจึงได้สงบลง
ปล้นกันโกลาหลในพริบตาเดียว
เสร็จเรียบร้อยแล้วจึงนึกขึ้นได้
จึงไปจับตัวพม่าที่กำลังว่ายน้ำ

เนื่องจากสาละลังเป็นพื้นที่เป้าหมายของสงคราม พม่าได้ทำลายเมืองสาละลังจนกลายเป็นเมืองร้างจนไม่มีอะไรเหลือ กระทั่งสัตว์ช้างและม้าถูกฆ่าเป็นอาหาร พืชผักถูกทำลายแทบจะไม่เหลือพันธุ์ วัตถุและโบสถ์ก็ถูกทำลายได้รับความเสียหาย ราษฎรเสียชีวิตกันถ้วนหน้า และเป็นโรค พม่าทำลายสาละลังครั้งนี้เพื่อแก้แค้นที่เคยแพ้สาละลังมาครั้งอดีต กวีบรรยายความย่อยยับของสาละลังหลังสงครามครั้งนี้ในบทกวีบทที่ 1006-1012, 1017 และ 1022 ว่า

Tetapi akan negeri Salang,
habis menjadi padang lalang,
perbuatan Burma bukan kepalang,
pulang menjadi hutan tualang.

แต่สำหรับเมืองสาละลัง
ได้กลับกลายเป็นทุ่งหญ้าคา
การกระทำของพม่าไม่ธรรมดา
ได้กลับกลายเป็นป่าทึบที่รกแล้ว

Segala daerah dilihat rata,
habis menjadi padang semata,
kampung dan rumah kubu dan kota,
suatu pun tiada kelihatan nyata.

ทั่วทุกถิ่นที่ได้เห็น
กลับกลายเป็นสนามทั้งนั้น
หมู่บ้านและบ้านเรือนค่ายและกำแพง
ไม่มีสักอย่างให้เห็นกันชัดชัด

Dibakar tunu dipinasakan,
gajah dan kuda ditangkap makan,
tiadalah lagi yang ditinggalkan,
mafhumlah tiada tersuratkan.

ได้จุดไฟเผาทำลายให้พินาศ
ช้างและม้าถูกจับเอาไปกิน
ไม่มีอะไรเหลือไว้อีกเลย
เป็นที่รู้จักกันแล้วจึงไม่ได้เขียนไว้

Anyor pinang ditebang Burma,
segenap kampung seperti (h)uma,
segala tanaman binasalah sama,
tiadalah lagi tersebut nama.

มะพร้าวและหมากโดนพม่าตัดโค่น
ทุกหมู่บ้านเป็นดังไร่ร้าง
พืชพันธุ์ทุกอย่างต้องพินาศไป
ไม่มีเหลือให้อะไรชื่ออีกเลย

Pohon cabai semua dibongkar,
dihimpun timbun semua dibakar,
tambahan sirih sampai ke akar,
ke dalam bumi ia selongkar.

ต้นพริกทั้งหมดถูกเขารื้อถอน
เอาไปกองรวมกันแล้วเผาไฟเกลี้ยง
ยิ่งที่เป็นพริกก็ถูกถอนรากถอนโคน
และยังคุ้ยขุดลึกถึงในดิน

Dilihat tiada lagi bersela,
hingga wat rumah berhala,
itupun setengah bukan segala,
kebanyakan tiada juga berkala.

ได้เห็นแล้วว่าไม่มีอะไรอีกที่รอด
คงมีแต่ที่เป็นวัดและโบสถ์
นั่นก็เป็นบางส่วนหาใช่ทั้งหมดไม่
ส่วนใหญ่แล้วอยู่ในสภาพเก่ามาก

Ayam itik semuanya tumpas,
seekor pun tiada lagi yang lepas,
sempurna sungguh Burma merampas,
ditinggalkan negeri umpama ampas.

ไก่เป็ดโดนเขาฟันหมด
สักหนึ่งตัวก็ไม่มีที่ได้รอด
พม่ากวาดได้เต็มทีจริงจริง
ทิ้งเมืองไว้ยังกับเป็นกากขยาก

Tetapi banyak cahar dan rengat,
dengan kurus yang amat sangat,
di dalam hutan duduk beringat,
hidup pun sudah hilang semangat.

แต่ก็เป็นอหิวาต์และพิการกันมาก
อีกทั้งยังผอมโซเหลือเกิน
อยู่กันอย่างระมัดระวังกันในป่า
ถึงมีชีวิตอยู่แต่เสียขวัญหมดแล้ว

Khabarnya dari dahulu kala,
Salang nan belum pernah bercala,
sekaranglah baharu merasai bala,
habis jahanam tiada bergala.

ที่ได้ข่าวมาว่าแต่ก่อนกาลนั้น
สาละวินยังไม่เคยได้รับความเสียหาย
ตอนนี้แหละจึงได้ลิ้มรสภัยร้าย
ที่เสียหายยับเยินจนเชื่อมไม่ติด

สรุป คือต้นฉบับตัวเขียน ฉสม เป็นตัวบทวรรณคดีมลายูแบบ ประเภทประวัติศาสตร์นิพนธ์ ที่ผู้แต่งนิรนามนำเสนอเนื้อหาในรูปแบบของบทร้อยกรอง ‘ฉาอิร’ ประเภทเรื่องเล่า เนื้อเรื่องของ ฉสม ถูกเรียงร้อยด้วยถ้อยคำภาษามลายูที่เรียบง่ายแต่ประณีตงดงามอย่างมีชั้นเชิงในทางวรรณศิลป์ ภายใต้กรอบจารีตการประพันธ์บทร้อยกรองฉาอิร ที่แสดงถึงภูมิความรู้ความสามารถทางอักษรศาสตร์ของผู้แต่งเป็นอย่างดี ผู้แต่ง ฉสม มีความพิถีพิถันในการใช้ภาษา สามารถเลือกใช้คำที่ก่อให้เกิดจินตภาพในด้านรูป รส และเสียง โดยเฉพาะการบรรยายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยามสงคราม ได้อย่างเหมาะสมกับกาลเทศะตามเนื้อเรื่องและฐานะสถานภาพทางสังคมของบุคคลที่กล่าวถึงได้อย่างน่าชื่นชม

นอกจากนั้น ในฐานะ ฉสม เป็นตัวบทวรรณคดีประวัติศาสตร์ พบว่า ฉสม ได้สะท้อนภาพต่าง ๆ ทั้งขนาดใหญ่และขนาดย่อยทับซ้อนอย่างเป็นระเบียบตามลำดับของเหตุการณ์ที่ปรากฏ ทำให้ผู้อ่านสามารถติดตามเรื่องได้ง่าย ภาพสะท้อนโดยรวมขนาดใหญ่ นั้น ดังนี้

(1) การทำหน้าที่ของ ฉสม ในฐานะเป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐสุลต่านมลายูยุคจารีตสองรัฐ คือเกอดะฮ์และปาตานีที่อยู่ภายใต้อำนาจของสยาม ในฐานะเมืองบริวาร

ผู้แต่ง ฉสม ได้ถ่ายทอดเรื่องราวของเหตุการณ์สงครามที่สำคัญสองครั้ง ซึ่งเกิดขึ้นต่างพื้นที่ และต่างวาระในสมัยเดียวกันกับผู้แต่งได้แก่ สงครามสยามปราบกบฏปตานี พ.ศ.2351 และ สงครามกบฏเมืองสาละวิน พ.ศ. 2352 สงครามปราบกบฏดาตูปังกาลันนั้น เกอตะฮพยายามจะสื่อให้ผู้อ่านรับรู้ ว่ากองทัพเกอตะฮได้พยายามที่สุดแล้วที่จะไม่มีส่วนในสงครามนั้น สยามต่างหากที่กระทำการรุนแรงจนปตานีต้องแพ้อาย ชำรายเกอตะฮถูกกล่าวหาว่ามีส่วนรู้เห็นกับดาตูปังกาลัน รางวัลที่เกอตะฮได้รับ คือดาโต๊ะเตอเมิงซุงและนายทหารเกอตะฮจำนวนหนึ่งถูกเจ้าเมืองสิงโฆราก็ตัวและชิงไว้ที่ปตานี เรื่องนี้กลายเป็นเงื่อนไขเปิดทางให้สยามได้ใช้เกอตะฮเป็นเครื่องมือให้เข้าไปมีส่วนร่วมช่วยสยามปราบศัตรูคือพม่าที่มาตีเมืองสาละวินในปี พ.ศ.2352

ต่อเหตุการณ์ดังกล่าว ฉสม ได้สะท้อนภาพเหตุการณ์ดังกล่าวตามที่ได้เห็นและถ่ายทอดอารมณ์ส่วนตัวที่เกิดจากภาพที่เห็นนั้นตรงไปตรงมา สามารถสะท้อนให้ผู้อ่านได้รู้ และเห็นสังขรณ์ว่า รัฐที่อยู่ภายใต้อำนาจของผู้ที่เหนือกว่าไม่มีทางเลือกมากนักในความพยายามที่จะรักษากันเมืองของตนเอง บางครั้งต้องเลือกเข้าข้างศัตรูแล้วทั้งญาติมิตรของตนเองเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง เพื่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของบ้านเมืองและราษฎร และเพื่อความคงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์หรือสุลต่าน อันเป็นสถาบันการเมืองที่สำคัญของแผ่นดิน เรื่องความแตกต่างทางศาสนานั้นไม่ใช่ทางเลือกสายเอกในการทำศึกสงคราม ทุกคนทุกฝ่ายต้องสู้รบกันเพื่อรักษาแผ่นดินเกิดของตนเอง และเพื่อรักษาเกียรติยศและศักดิ์ศรีของความเป็นคนที่รักและต้องการอิสรภาพ ไม่ยอมตกเป็นทาสของชนชาติใดชาติหนึ่งอย่างง่ายดายโดยปราศจากการต่อสู้ เพื่อชาติจำเป็นต้องสู้รบทั้ง ๆ ที่รู้ว่าผลของการสงครามนั้นนำมาซึ่งความหายนะทั้งในชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนและบ้านเมืองก็ตาม แต่ผู้แต่ง ฉสม ได้แทรกมิติทางศาสนาได้ชัดเจนสะท้อนให้เห็นความเป็นรัฐมลายูอิสลามของเกอตะฮและจิตสำนึกของความเป็นมลายูของชาวเกอตะฮที่แตกต่างจากรัฐสยามเมืองพุทธอย่างชัดเจน

(2) ฉสม ได้สะท้อนให้เห็นว่ากวีเป็นนักวรรณคดีที่มีจิตวิญญาณของความเป็นนักประวัติศาสตร์อยู่ในตัว ฉสม มิได้เป็นเพียงมรดกทางวรรณคดี แต่ยังเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์มลายูสมัยจารีตจากกวีผู้ที่มีประสบการณ์ตรงที่ร่วมรับรู้และเป็นพยานในเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ ทั้งที่ได้เห็นด้วยตาตนเองและได้ยินจากผู้อื่นเล่าให้ฟัง ฉสม เป็นบันทึกอารมณ์และความรู้สึกร่วมของทหารหาญทั้งหลายที่อยู่ในสมรภูมิรบกลางทะเลอันดามัน ทำให้คนปัจจุบันทั้งที่เป็นชาวไทยและมลายูได้รู้สภาพสังคม วัฒนธรรม และอารมณ์ความรู้สึกของคนมลายูในอดีต ได้รู้และเข้าใจทัศนคติของคนมลายูโดยเฉพาะชาวเกอตะฮที่มีต่อสยามที่เป็นเจ้าเมืองประเทศราช ที่มีความแตกต่างกันทางด้านชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและศาสนา ฉสม ได้สะท้อนให้เห็นความขมขื่นของสุลต่านและชาวเมืองเกอตะฮที่ต้องตกเป็นเบี้ยล่างของเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเท่านั้นยังไม่พอพวกเขายังต้องตกเป็นเบี้ยล่างให้แก่เจ้าเมืองสิงโฆรา (สงขลา) ที่คอยข่มขู่และล้าทับอำนาจของสยามที่มีเหนือ

เกอตะขอให้ต้องกลัวอีกชั้นหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ถึงขั้นที่เกอตะต้องพิสูจน์ความจงรักภักดีของตนที่มีต่อเจ้ากรุงสยามด้วยการออกไปทำสงครามกับปาตานีและกับพม่าเพื่อผลประโยชน์ของสยามโดยแท้

บทที่ 8

คนมาเลเซียและคนไทยกับทัศนะส่วนบุคคลที่มีต่อฉาอิรสุลตันเมาลานา

คนมาเลเซียปัจจุบันมีและไม่มีความรู้เรื่องฉาอิรสุลตันเมาลานา

1. ในทัศนะของนักวิชาการประวัติศาสตร์มาเลเซีย และนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรัฐเกอดะฮ์ ปะลิส เมืองกูบังปาสุ เห็นว่า ‘ฉาอิรสุลตันเมาลานา’ เป็นวรรณคดีร้อยกรองอิงประวัติศาสตร์ ประเภทประวัติศาสตร์นิพนธ์ ที่นำเสนอเนื้อหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์การร่วมรบของกองทัพมลายู เกอดะฮ์กับกองทัพสยามในการขับไล่กองทัพพม่าที่มายึดเมืองกลางในต้นรัชกาลที่ 2 ได้ถูกต้องมาก เพราะวรรณกรรมดังกล่าวนี้มีการระบุวันเดือนปีของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และบุคคลสำคัญ ๆ ที่ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ครั้งนั้นมีอยู่จริงตรงกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกอดะฮ์และสยาม ทำให้วรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์เรื่องนี้มีความน่าเชื่อถือ ที่คนสมัยนี้สามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูล ประการที่หนึ่ง: สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองระหว่างสยามและรัฐสุลต่านเกอดะฮ์ในยุคการปกครองแบบเมืองประเทศราช โดยเฉพาะการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตอนศึกกลาง พ.ศ. 2352 ประการที่สอง: ได้มีการนำฉาอิรสุลตันเมาลานาไปใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนวรรณคดีมลายู แบบจารีตประเภทร้อยกรอง ‘ฉาอิร’ ในฐานะที่เป็นวรรณกรรมสงคราม ในภาควิชาอักษรศาสตร์ มลายู ภาควิชาประวัติศาสตร์ ในสถาบันอุดมศึกษาในประเทศมาเลเซีย

ในปี พ.ศ.2558 Wan Shamsudin Mohd Yusof ได้เขียนบทความเรื่อง *Sekilas Bicara Tentang Syair Sultan Maulana* [สนทนาเรื่องฉาอิรสุลตันเมาลานาม้วนเดียวจบ] นำเสนอในงานเปิดตัวม้วนผ้าภาพประวัติศาสตร์นิพนธ์สองสหัสวรรษกับประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ดารุลอามาน: ฉาอิรสุลตันเมาลานา ซึ่งจัดโดย Institut Pemikiran Tun Mahathir Mohamad [สถาบันแนวคิดตุนมาฮาธีร์โมห์หมัด], Universiti Utara Malaysia, Sintok และ Perbadanan Perpustakaan Awam Kedah ในวันที่ 15 กันยายน 2558 ณ ห้องประชุม อาคารหอสมุดกลางเกอดะฮ์ อะลอร์สตาร์ รัฐเคดาห์ มาเลเซีย ดังภาพประกอบ

ภาพที่ 15: พิธีเปิดงานเปิดตัวม้วนผ้าภาพประวัติศาสตร์นิพนธ์สองสหัสวรรษกับประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ดารุลอามาน: ฉาอิรสุลตันเมาลานา
ที่มา: เอื้อเฟื้อภาพโดย Institut Pemikiran Tun Mahathir Mohamad, Universiti Utara Malaysia, Sintok

ภาพที่ 16: ฯพณฯ Dato' Seri Haji Mukhriz Tun Mahathir มุขมนตรีเกอดะฮ์ ดารุลอามาน ลงลายมือชื่อบน 'scroll' ฉาฮ์รุลตุนเมาลানা ในวันพิธีเปิด
ที่มา: Institut Pemikiran Tun Mahathir Mohamad, Universiti Utara Malaysia,

ภาพที่ 17: Dr. Ahmad Zaharuddin Sani Ahmad Sabri ผู้อำนวยการ Institut Pemikiran Tun Mahathir Mohamad, Universiti Utara Malaysia กำลังอธิบายเรื่อง การทำ'scroll' ฉาฮ์รุลตุนเมาลানা แก่ผู้วิจัย
ที่มา : นางนินุสรา มินทรศักดิ์

2. ในประเทศมาเลเซียมีข้อมูลเอกสารหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรน้อยมาก เท่าที่ได้คุยกับผู้สนใจในเรื่องประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ จับความได้ว่า ในประเทศมาเลเซียไม่มีข้อมูลเอกสารหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทร นักประวัติศาสตร์รัฐเกอดะฮ์แทบจะไม่มีรู้จักวีรสตรีแห่งเมืองถลางสองท่านนี้ คนเกอดะฮ์ส่วนใหญ่รับรู้แค่ว่าสตรีถลางสองท่านนั้นมีบรรพบุรุษสืบเชื้อสายมลายูเกอดะฮ์ มารดาของท่านมีความสัมพันธ์กับราชสำนักเกอดะฮ์ ซึ่งก็ไม่น่าจะใช่เป็นสตรีคนเดียวกันกับสตรีในสกุลวงศ์ Sultan Muhammad Jiwa Zainal Adilin Mu'azam Shah II (สุลต่านเกอดะฮ์ ลำดับที่ 19 ครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.2253 - 2321)¹ หรือไม่ คือท้าวเทพกระษัตรี มีชื่อว่า อามีนะฮ์ (Aminah) และท้าวศรีสุนทร มีชื่อว่า ซัลมะฮ์ (Salmah) คนเกอดะฮ์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับท่านผู้หญิงทั้งสองคนนี้มาก อาจเป็นเพราะไม่มีหลักฐานใด ๆ ปรากฏให้คนเกอดะฮ์ประทับใจว่าวีรสตรีถลางทั้งสองคนนั้นยังคงมีสายใยความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการเมืองกับราชสำนักเกอดะฮ์

ภาพที่ 18: สุสานที่คนถลางบางคนเข้าใจว่าเป็นสุสานของหะมะเสียฮ์ มารดาท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทร ที่ อ.ถลาง จ.ภูเก็ต

ที่มา: นายกริฑาพล ยกเจริญ

¹ ซึ่งเป็นเสด็จปู่ หรือ "nenda" ของสุลต่านอะฮ์มัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่2 แห่งเกอดะฮ์

ในปี พ.ศ.2558 Wan Shamsudin Mohd Yusof² ได้เขียนว่า เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 เกิดวิกฤตทางการเมืองอย่างรุนแรงในเมืองเกอดะฮ์ เป็นฉนวนศึกสายเลือดในรัชสมัยของ Sultan Muhammad Jiwa Zainal Adilin Mu'azam Shah II ที่นำพาให้บูฆิส (Bugis) เข้ามาแทรกแซงกิจการทางการเมืองที่เกอดะฮ์ (พ.ศ.2267, 2269, และ 2313) ทำให้เกอดะฮ์เปิดมาสร้างประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์กับอังกฤษ และสามารถปราบอิทธิพลของบูฆิสในเกอดะฮ์ได้สำเร็จผ่านปฐมสัญญา พ.ศ.2315 เกอดะฮ์กับอังกฤษมีความสัมพันธ์ที่อบอุ่นมาก ปรากฏการณ์การสร้างภูมิทัศน์ทางการเมืองเพื่อความอยู่รอดของเกอดะฮ์หรือไพร่ที่คิดจะพึ่งอังกฤษให้คุ้มครอง เพื่อให้ปลอดภัยจากอำนาจของสยามและพม่าครั้งนี้เกิดขึ้นตรงกับสมัยของราชกัปตันฟรานซิส ไลต์ (Francis Light) ที่ริเริ่มเปิดบริษัทอังกฤษที่สาละ (กลาง) ในปี พ.ศ.2316 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำธุรกิจด้านการค้าขาย และในช่วงเดียวกันนี้พบว่า มีหลักฐานการติดต่อระหว่างราชสำนักเกอดะฮ์กับราชกัปตันไลต์ที่เป็นเอกสารภาษามลายูอักษรยาวีจำนวนห้าฉบับ ส่งไปจากเกอดะฮ์ถึงราชกัปตันไลต์ที่สาละ ในจำนวนนั้นเป็นเอกสารจากสุลต่านเกอดะฮ์ (Sultan Muhammad Jiwa Zainal Adilin Mu'azam Shah II)³ สองฉบับ และที่เหลือนั้นเป็นเอกสารจากขุนนางชั้นผู้ใหญ่เกอดะฮ์ ซึ่งคนหนึ่งเป็นเศรษฐินีที่ใช้นามว่า Siti Sabariah Cahaya Alam⁴ สตรีท่านนี้ใช้สรรพนามแทนชื่อตัวเองว่า “Adinda” [น้องหญิง] และใช้สรรพนามแทนชื่อราชกัปตันไลต์ว่า “Kekanda” [ท่านพี่]⁵ ในช่วงนั้นกัปตันไลต์ได้รับเกียรติเป็นที่รู้จักกันในนาม ‘Kapitan Light Dewa Raja’ [กัปตันไลท์เทวราชา] หรือราชกัปตันไลต์

3. ปัจจุบันนี้ คนมลายูในรัฐเกอดะฮ์มีการรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่กลางไม่มาก ยกเว้นนักประวัติศาสตร์มลายูเกอดะฮ์เท่านั้นที่ยังคงเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองกลางเพื่อเป็นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของเมืองเกอดะฮ์ที่ยังไม่มีบันทึกไว้ในเอกสารประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ ซึ่งเท่าที่ได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ดั่งบ้านเรือนอยู่ในละแวกที่เกิดเหตุในเกอดะฮ์ได้รู้ว่า พวกเขารับรู้หรือได้ยินเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวจากผู้เฒ่า แต่รู้ไม่มาก ไม่สามารถเล่าต่อได้ เรื่องที่รับรู้มากปรากฏว่าเป็นเรื่องสงครามที่เกอดะฮ์เสียรู้กลยุทธ์ของกองทัพสยามซึ่งบุกเข้าโจมตีเกอดะฮ์ในปี พ.ศ.2364 นัยว่าเจ้าเมืองเลอโฆร์ (น้อย) ได้รับแรงกระตุ้นจากพลังโทสะของ Tunku Yaakob ที่

² Wan Shamsudin Mohd Yusof, *Kedah dalam Warisan Sejarah dan Budaya Nusantara*, Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah, Kedah, 2557, pp. 234-235.

³ ตำนาน Mahsuri (มะฮสุรี) ถือกำเนิดในยุคนี้ และเป็นตำนานที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนลังกาวิ กับคนเกาะสาละ

⁴ ชื่อนี้ออกเสียงใกล้เคียงกับชื่อ “ซาเรีย” ซึ่งเป็นธิดาของแม่เซียมาหรือหะมะเลี้ยฮะ ซาเรียเป็นภรรยาคนที่สองของจอมร้างเมืองกลาง อ้างจาก ชีววัฒน์ นิเจนตร (บรรณาธิการ), *รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์ครั้งที่ 2 “ประวัติศาสตร์ท้าวเทพกระษัตรี – ท้าวศรีสุนทร”*, 2543, หน้า 215-216. ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตใหม่ว่า “ซาเรีย” กับ “Siti Sabariah Cahaya Alam” น่าใช่คนเดียวกัน

⁵ สามัญชนใช้คำ “Adik” แปลว่าน้อง และใช้คำ “Abang” แปลว่า พี่ชาย เพราะคำ “Adinda” และ “Kekanda” เป็นคำราชาศัพท์ และเป็นคำเชิงวรรณศิลป์ เวลาตอบพระราชสาส์นสุลต่านเกอดะฮ์ราชกัปตันไลต์เคยเขียนเป็นภาษามลายูอักษรยาวีใช้สรรพนามแทนตัวเองว่า “Hamba yang hina dari segala yang hina...” ความว่า บ่าวผู้ต่ำต้อยกว่าใคร ๆ บรรดา... อ้างถึง E.U. Kratz, ‘Surat-surat Light, 1786 – 1794 ใน Wan Shamsudin Mohd Yusof, 2557, *op. cit.*, เชิงอรรถ 5, p.235.

จะเอาชนะพระเชษฐา คือสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมยะฮ์ ที่2 เหตุการณ์ประวัติศาสตร์บาดแผล⁶ ของเกอดะฮ์ครั้งนี้ถูกบันทึกในหนังสือของ Wan Yahya bin Wan Mohd. Taib ว่า⁷ เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2364 (15 Safar 1237H) เหตุการณ์อันขมขื่นที่ไม่เคยคาดคิดมาก่อนนี้บังเกิดขึ้น ขณะที่งานพิธีสมรสอันทรงเกียรติของบุตรและบุตรีของสองขุนนางเกอดะฮ์ นั่นคือ Dato' Bendahara Paduka Seri Maharaja และ Dato' Paduka Seri Raja Laksamana⁸ กำลังดำเนินไปด้วยดีในวัง Kota Kuala Kedah ขณะนั้น Sultan Ahmad Tajuddin Halim Shah II ประทับที่พระราชวังปูเลาตีฆา (Istana Pulau Tiga) ไม่ได้เสด็จมาในงานสมรสนั้น มีแต่ Tunku Abdullah และ Tunku Zamzam เป็นผู้แทนพระองค์ ในช่วงเวลาที่ประเพณีสมรสดังกล่าวดำเนินถึงขั้นสุดยอด ทันใดนั้นมีคนของกองทัพเรือเลอโฆร์⁹ เข้าไปในงานนั้นโดยให้คนที่นั่นเข้าใจว่าพวกเขาได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ ให้แวะมาเอาข้าวสาร ซึ่งก่อนหน้านี้ให้ทางเกอดะฮ์เตรียมการไว้เพื่อไปช่วยสยามทำศึกกับพม่า

ทันทีที่กองเรือของเลอโฆร์ ซึ่งประกอบด้วยเรือรบจำนวนหนึ่งร้อยลำและทหารเจ็ดพันนายมาถึงที่นั่น ก็บุกเข้าโจมตีและเข่นฆ่าผู้คนในวัง (Kota Kuala) ที่ไม่ทันหนีออกไปจากที่นั่นจำนวนมาก ขุนนางอาวุโสที่สิ้นชีวิตในที่นั่นได้แก่ Dato' Bendahara, Dato' Laksamana, Dato' Temenggung, และ Dato' Syahbandar ผู้คนเป็นจำนวนมากหนีไปยังเกาะปีนังและกัวลาเปอร์ริ ในสภาพที่น่าเวทนา กองกำลังของสยามเหล่านั้นได้ปล้นทรัพย์สินอันมีค่ามากมาย และกวาดต้อนผู้คนเป็นเชลยศึกกลับไปยังเลอโฆร์เป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่นั้นทหารเลอโฆร์ก็ได้ใช้วิธีการเข้ายึดครองและปกครองเกอดะฮ์นานกว่า 20 ปี (พ.ศ.2364 – 2384) เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นสาเหตุที่ทำให้สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมยะฮ์ ที่2 ทรงลี้ภัยไปพึ่งอังกฤษที่เกาะปีนัง แต่อยู่ที่นั่นได้ไม่นาน ก็ต้องย้ายถิ่นพำนักต่อไปที่มะละกา ด้วยเงื่อนไขที่อังกฤษทำไว้กับสยามตามสัญญาเบอร์นี พ.ศ.2369 ที่ไม่อนุญาตให้สุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมยะฮ์ ที่2 แห่งเกอดะฮ์ไปอาศัยลี้ภัยที่ปีนัง และอีกหลายเมืองได้แก่ เสอเบอริงเปอร์ริ เบิร์ก เสอลางอร์ และที่อื่นใดซึ่งเป็นถิ่นในความดูแลคุ้มครองของพม่า เป็นต้น อังกฤษต้องให้การคุ้มครองรักษาความปลอดภัยแก่สยามอย่างเข้มแข็ง โดยได้จัดเรือรบลาดตระเวนตลอดชายฝั่งของปีนังและเกอดะฮ์ เพื่อทำหน้าที่สกัดและป้องกันคนเกอดะฮ์ไม่ให้ไปรบกับสยาม

⁶ สำนวนมลายูใช้คำว่า “titik hitam dalam sejarah” [จุดดำในประวัติศาสตร์] อ้างจาก Wan Shamsudin Mohd Yusof, 2557, *op. cit.*, p.179.

⁷ Wan Yahya bin Wan Mohd. Taib, *Salasilah atau Tareh Kerajaan Negeri Kedah*, 1326 H(1911M), The British Malaya Press, Pulau Pinang, pp.8-9. ผู้วิจัยพิจารณาแล้วเห็นสมควรเขียนตรงนี้ด้วยว่า หนังสือ *Salasilah atau Tareh Kerajaan Negeri Kedah* ดังกล่าวเป็นหนังสือต้องห้าม โดยคำบัญชาของ Tunku Ibrahim แนะนำติดตามรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องนี้ใน Mohd. Isa Othman, *Al-Tarikh Salasilah Negeri Kedah dalam Konteks Penulisan Sejarah Kedah*, (My Kedah.com) [http://www.mykedah2.com/10heritage/106_2_p2.htm]

⁸ ขุนนางทั้งสองนี้เป็นผู้นำกองทัพเกอดะฮ์ไปร่วมกับกองทัพสยามรบพม่าที่สาละวินปี พ.ศ.2352-2353

⁹ นครศรีธรรมราช

ภาพที่ 19: บ่อน้ำในค่ายทหารสยาม(เลอโฆร)ที่อาลอร์ฆานู เกอดะฮ
 ภาพที่ 20: กระสุนปืนใหญ่ของทหารสยามยิงเข้าไปในอาลอร์ฆานู ที่ชาวบ้านเก็บได้
 ภาพที่ 21 และ 22: ถนนในหมู่บ้านอะลอร์ฆานูที่ปรับปรุงมาจากกำแพงเนินดินที่ก่อขึ้นใน
 สมัยสงครามสยามกับเกอดะฮเมื่อปี พ.ศ.2364
 ที่มา: นางนินุสรา มินทรศักดิ์

เกี่ยวกับเหตุการณ์เดียวกันนี้ หนังสือชื่อ *Sejarah Kedah Dua Millenia*¹⁰ เขียนว่าสยามเข้าโจมตีเกอดะฮครั้งนี้เกิดจากเจ้าเมืองเลอโฆร (น้อย) ได้รับแรงยุและส่งเสริมจาก Tunku Yaakob (ตนกูยะโกบ) ซึ่งเป็นพระอนุชาของสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่2 ที่ทรยศต่อสุลต่านฯ ซึ่งตรงกับความรู้สึกของเจ้าเมืองเลอโฆรที่ฝันหวังจะได้ครอบครองเกอดะฮมานานแล้ว ดังนั้น จึงแต่งตั้งลูกชายคนโตคือ Phya Buri Saknuton¹¹ เป็นแม่ทัพเรือ และตั้งผู้น้องคือ Phya Sina Nunchit¹² เป็นแม่ทัพบก โดยใช้กลลวงตามแผนของ Tunku Yaakob กล่าวคือให้ถือหนังสือจากเจ้าเมืองลิฮอร์เข้าเฝ้าสุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ เพื่อแฉเขาเสปียงอาหารก่อนที่จะไปรบกับพม่า เมื่อกองทัพเรือสยามไปขึ้นบกที่โกตาแก้วลาเกอดะฮ ทางฝ่ายเกอดะฮ นำโดย Dato' Seri Paduka Maharaja Sura

¹⁰ Ahmad Zaharuddin Sani Ahmad Sabri, *Sejarah Kedah Dua Millenia*, UUM Press Kreatif, Sintok, 2016, pp.128 – 133.

¹¹ Phya Buri Saknuton

¹² Phya Sina Nunchit (พระยาเสนานุชิต)

และ Dato' Seri Paduka Maharaja Laksamana ได้ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ด้วยเข้าใจว่าทหารเหล่านั้นไปแวะเอาข้าวสารตามที่มีหนังสือแจ้งมาก่อนหน้านั้น การต่อสู้จึงเกิดขึ้นอย่างรุนแรงและโหดเหี้ยม หนังสือนี้ไม่ได้กล่าวถึงพิธีสมรส

ศาสตราจารย์ ดาโต๊ะ ดร.อะหมัดมูรัต บิน โมห์หมัดนุรเมอร์จัน¹³ ได้รวบรวมเรื่องเล่าเกี่ยวกับการศึกเจ้านครโงมตีเกอดะฮ์ครั้งนี้ในบทความภาษามลายูเรื่อง *Wacana Melayu dan Paparan Orang Asing : Rujukan kepada Imej Siam dalam Sejarah Kedah* (สนทนาพาทีคนมลายูกับภาพคนต่างชาติ : อ้างถึงภาพลักษณ์ของสยามในประวัติศาสตร์เกอดะฮ์) ดังนี้

เรื่องที่ 1: *Wajah Siam dalam Trajedi di Kota Kuala Kedah* [โฉมหน้าของสยามในโศกนาฏกรรมที่โกตาควาลาเกอดะฮ์] กล่าวคือ “วันอาทิตย์ที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2364/ ค.ศ. 1821¹⁴ ณ เวลาที่ดวงอาทิตย์ตรึงอยู่ตรงหัว เป็นประวัติศาสตร์แห่งรัฐสุลต่านเกอดะฮ์ดารุลอามานต้องประสบกับภาวะกาลสงครามเจียบ (กระชับ) หรือ “*Masa Musuh Bisik*”¹⁵ อันสุดแสนขมขื่น ซึ่งเป็นวันเดือนปีที่ไม่เพียงแต่คนกัวลาเกอดะฮ์เท่านั้นต้องจดจำ

เรื่องที่ 2 : *Tunku Kudin : Pahlawan Kedah yang Syahid Melawan Thai* [ตุนกูคูติน : นักรบเกอดะฮ์ที่ ‘ฉะฮีด’ (สิ้นชีพ) ในการสู้รบกับไทย] สงครามครั้งนี้เรียกว่า “*Perang Musuh Bisik*” (ศึกสงครามเจียบ) ผลจากสงครามครั้งนี้ Phya Buri Saknuton เป็นผู้ว่าราชการและ Phya Sina Nunchit เป็นรองผู้ว่าราชการปกครองเกอดะฮ์ สงครามสยามกับเกอดะฮ์ครั้งนี้มีผู้หญิงออกรบด้วย

4. นอกจากนักประวัติศาสตร์ และนักประพันธ์ นักวรรณคดีมลายูที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับศึกกลางจาก ‘ฉะฮีด’ สุลต่านเมอลานา ยังมีนักวิชาการสาขาวิศวกรรมศาสตร์¹⁶ ได้ให้ความสำคัญและสนใจศึกษาฉะฮีด สุลต่านเมอลานา ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีความน่าเชื่อถือมากเพราะสอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ล่าสุดมีนักเขียนวรรณกรรมร่วมสมัยของมาเลเซียชื่อ เอเมเลีย หาเซ็ม (Amelia Hashim) ได้ศึกษาฉะฮีด สุลต่านเมอลานา เพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ในยุคหนึ่ง เธอเขียนนวนิยายเรื่องล่าสุดของเธอชื่อ *Kalbu Qalha* [หัวใจเกอดะฮ์] ผลิตและเผยแพร่โดย Dewan Bahasa dan Pustaka [DBP] เรื่องนี้เป็นนวนิยายแนวประวัติศาสตร์เรื่องเล่า โดยมีตัวเธอเป็นผู้เล่าเรื่อง (ผู้ดำเนินเรื่อง) *Kalbu Qalha* เป็นแหล่งบรรจุเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์ของเกอดะฮ์หลายเรื่อง ไม่มีเรื่องการศึกษา 2352 แต่มีเรื่องสงคราม

¹³ Ahmad Murad Bin Mohd Noor Merican, *Wacana Melayu dan Paparan Orang Asing : Rujukan kepada Imej Siam Dalam Sejarah Kedah*, Kertas kerja Seminar Antarabangsa Kedah-Siam “Hubungan Kedah Siam dalam Warna-warna Sejarah”. Anjuran Kerajaan Negeri Kedah Darul Aman & Lembaga Muzium Negeri Kedah Darul Aman dengan kerjasama Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah, di Hotel Grand Alora, Alor Setar, Kedah pada 5-6 Oktober, 2015.

¹⁴ *Ibid*, p.4. [อ้างจาก tenteraberkuda.blogspot.com]

¹⁵ *Ibid*, p.7.

¹⁶ ผู้อำนวยการ Institut Pemikiran Tun Mahathir Mohamad, Universiti Utara Malaysia, Sintok, Kedah Darul Aman เจ้าของผลงาน ‘scroll’ ฉะฮีด สุลต่านเมอลานา

สยามโจมตีเกอดะฮ์ หรือ สงครามเจียบ ในปี ค.ศ.1821 ที่สะท้อนภาพความโหดเหี้ยมของกองกำลังสยามที่กระทำต่อผู้คนเกอดะฮ์ โดยเฉพาะภาพการทำร้ายขุนนางระดับสูงของเกอดะฮ์ที่นำกองทัพเรือช่วยสยามกอบกู้เมืองสาละงูจากพม่าให้ได้กลับคืนมาเป็นของสยามในปี พ.ศ. 2352-2353 ขุนนางเหล่านั้นสิ้นชีพและสุสานอะฮ์มัดตามุดดินฮาติมยะฮ์ ที่ 2 ต้องลี้ภัยไปประทับที่เกาะปีนังและมะละกา เอเมเลียไม่ได้สนใจเหตุการณ์สงครามที่เมืองกลาง เรื่องนี้สะท้อนให้เข้าใจได้ว่าศึกกลางนั้นไม่ได้สร้างความเสียหายต่อบ้านเมืองและผู้คนเกอดะฮ์มาก ไม่เหมือนกับสงครามเจียบที่ปล้นและทำลายทุกสิ่งอย่างจากเกอดะฮ์นานเป็นเวลาสิบปี

ภาพที่ 23: Amelia Hashim ผู้ประพันธ์นวนิยายเรื่อง Kalbu Qalha
 ภาพที่ 24: ภาพปกนวนิยายแนวประวัติศาสตร์เรื่อง Kalbu Qalha
 ภาพที่ 25: Amelia Hashim ร่วมวงสนทนาเกี่ยวกับการประพันธ์นวนิยายเรื่อง Kalbu Qalha
 ภาพโดย: นางนินุสรา มินทรศักดิ์

5. ในปัจจุบัน คนเกอดะฮ์ เปริลิส และกูบังปาสู ที่อาศัยในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางไม่มีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องศึกกลาง ทั้งนี้ เป็นเพราะศึกกลางเกิดขึ้นนอกแผ่นดินเกอดะฮ์ และเกอดะฮ์ไม่มีอำนาจเหนือดินแดนดังกล่าว ดังนั้น เมื่อเสร็จสิ้นจากการทำสงคราม คนเกอดะฮ์ไม่ได้มีอะไรเพิ่มมากไปกว่าเดิม ข้าย้ายในปี พ.ศ. 2364 สยามนำโดยกองทัพจากลิซอร์ด้วยความร่วมมือจากตนกูยะโกบ วางแผนลวงไปโจมตีเกอดะฮ์แบบจู่โจมอย่างไม่คาดคิด เป็นสงครามที่สร้างบาดแผลลึกแก่ประชาชนเกอดะฮ์ที่สุลต่านอะฮ์มัดตามุดดิน ฯ ต้องพลัดบ้าน ไปพึ่งอังกฤษที่เกาะปีนัง และต้องย้ายไปพำนักที่มะละกาด้วยเงื่อนไขของสยามตามสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 เป็นสงครามที่ตอกย้ำภาพลักษณ์ของคนสยามในสายตาคนเกอดะฮ์ดังสำนวนว่า “สยามปีศาจ” (คนสยามพุงเขียว) ซึ่งหมายถึงคนสยามนั้นอำมหิตและเหี้ยมโหด สงครามเจียบนี้กลบเรื่องสงครามศึกกลางในปี พ.ศ. 2352-3 จนแทบไม่เหลือรายละเอียดให้คนเกอดะฮ์ได้รับรู้และเล่าต่อ โชคดีที่มีประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องฉาวสุลต่านเมาลานา ทำให้คนเกอดะฮ์ได้มีแหล่งเรียนรู้เรื่องอดีตของเกอดะฮ์ในยุคหนึ่ง

ภาพที่ 26: Dato' Dr. Wan Shamsudin Mohd Yusof (ประธานสมาคมนักประวัติศาสตร์มาเลเซีย สาขาเกอดะฮ์ดารุลอามาน) ได้กรุณาเล่าเรื่องราวอิสรสุลตันเมอลานา และประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ในรัชสมัยสุลตันอะฮมัดตามุดดินฮาติมละฮ์ที่2 แก่ผู้วิจัย
ภาพโดย: นางนินุสรา มินทราศักดิ์

ภาพที่ 27: สภาพชุมวัง Kota Kuala Kedah ในอดีต
ที่มา : พิพิธภัณฑ์กัวลาเกอดะฮ์

ภาพที่ 28: สภาพวัง Kota Kuala Kedah ปัจจุบัน ที่ถูกปรับใช้เป็นพิพิธภัณฑ์
ภาพโดย: นางสาวนุรีย์น สาแล๊ะ

ภาพที่ 29: ประภาคารที่ Kuala Kedah ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.5) ทรงพระราชทานงบประมาณการก่อสร้าง
ภาพโดย: นางสาวนุรีย์น สาแล๊ะ

6. ในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ เช่น หมู่บ้าน หรือตำบลต่าง ๆ ในฝั่งมาเลเซียที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางปรางค์ว่าไม่มีตำนานเล่าขานเกี่ยวกับศึกกลางแม่น้ำลำนวนเดียว ทั้ง ๆ ที่ ครั้งหนึ่งในรัชสมัยของสุลตันมูฮัมหมัดฉะฮ์ (พ.ศ.2253-2261) นั้น เกาะสาลังอยู่ในปริมณฑลอำนาจของเกอดะฮ์มาก่อน จึงสรุปได้ว่า ไม่มีความทรงจำทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับศึกกลางในหมู่ชนชาวมลายูเมืองเกอดะฮ์แม้แต่บัดนี้ ทั้งนี้ เพราะในยุคสมัยสุลตันอะฮมัดตามุดดินฮาติมละฮ์ ที่2 นั้นสยามมีอำนาจเหนือเกาะสาลังแล้ว

7. ไม่มีการนำนิทานตำนานศึกกลางเพ็ญมาเพื่อการท่องเที่ยวเมืองกลางและภูเก็ต เพราะตำนานศึกกลางสมัยคุณหญิงจันและคุณหญิงมุกไม่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองเกอดะฮ์ และคนเกอดะฮ์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์สงครามกลางชนะศึก (พม่า) และไม่สนใจเรื่องของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทร แต่นักวิชาการสายประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และวัฒนธรรมเกอดะฮ์กำลังสนใจว่าสตรีที่มีนามว่า สิตีซาบารียะฮ จาฮายาอาลัม (Siti Sabariah Cahaya Alam) ที่มีหนังสือราชการโต้ตอบติดต่อบริการค้าที่ภูเก็ตกับฟรานซิสไลท์ โดยใช้สรรพนามแทนเธอว่า “Adinda” (น้องสาว) และแทนไลท์ว่า “Kekanda” (พี่ชาย) นั้นเป็นใคร

8. ชาวเมืองมาเลเซียปัจจุบัน โดยเฉพาะทายาทชาวเกอดะฮ์ เปรีลิส กุบังปาสุ ที่อาศัยในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางในปี พ.ศ. 2352 ไม่มีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องกองทัพลายูจากรัฐเกอดะฮ์ และชาวเลที่อาศัยอยู่ในแถบชายฝั่งทะเลอันดามันเข้าร่วมกับกองทัพสยามในสงครามกบฏเมืองสาละวัน (กลาง) กลับคืนมาจากการยึดครองของพม่าให้เป็นของสยามดังกล่าว

คนไทยปัจจุบันมีและไม่มีความรู้เรื่องฉาวีรสุลตันเมอลานา

1. เนื่องจากยังไม่มีนักวิชาการประวัติศาสตร์ไทย และนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยได้ศึกษา ‘ฉาวีรสุลตันเมอลานา’ จึงยังคงสรุปไม่ได้ว่าคนกลุ่มนี้มีทัศนคติอย่างไรต่อเนื้อหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้

สำหรับผู้ที่ได้ศึกษา ฉสม แล้ว (ผ่านการสัมมนา) ก็บอกว่าข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในฉาวีรเรื่องนี้มีความสอดคล้องตรงกันกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของฝ่ายไทย จึงมีความเห็นว่าข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในฉาวีรเรื่องนี้มีความถูกต้องและน่าเชื่อถือที่จะใช้เป็นข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองระหว่างสยามและรัฐสุลต่านมลายูเกอดะฮ์ในยุคสมัยการปกครองแบบรัฐบรรณาการ และเป็นข้อมูลการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองกลางและเมืองอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณฝั่งทะเลตะวันตกหรืออันดามันโดยรวม

ภาพที่ 30: รูปปั้นท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรในมิติความเชื่อของสังคมไทยบางส่วน
ภาพโดย: นางสาวนุริยัน สาและ

2. ในพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำศึกกลางมีข้อมูลเอกสารหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรมากกว่าข้อมูลศึกกลางปี พ.ศ. 2352 นักประวัติศาสตร์ที่นั่นรู้จักวีรสตรีทั้งสองคนในฐานะเป็นวีรสตรีเมืองกลางผู้ขับไล่พม่าออกจากกลางสำเร็จ และรับรู้ว่ามีวีรสตรีทั้งสองท่านเป็นแขกตามสายมารดาที่ชื่อหมาเสียฮอ ชาวเมืองกลางในปัจจุบันเรียกวีรสตรีกลางสองท่านนี้ว่า ย่าจันและย่ามุก ผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพยกย่อง และนับถือท่านประดุจเทพผู้สามารถประทานพรและโชคลาภตามที่ขอหรือบนไว้

ผลจากการลงสนามสัมภาษณ์นักวิชาการ นักประวัติศาสตร์ และชาวกลาง ผู้วิจัยสังเกตว่า ผู้ให้สัมภาษณ์มักรู้เฉพาะเหตุการณ์ช่วงเมืองกลางชนะศึกพม่าเท่านั้น ซึ่งเป็นชัยชนะที่แสดงถึงความเข้มแข็งและความสามัคคีของชาวเมืองสาละวิน ในการทำสงครามเพื่อปกป้องผืนแผ่นดินของตน และรักษาเอกราชของสาละวิน ตลอดจนความรักอิสรภาพจนไม่ยอมตกเป็นทาสของพม่า จึงเป็นชัยชนะแห่งความภาคภูมิใจสูงสุดของชาวสาละวิน และพวกเขาเลือกที่จะไม่ถ่ายทอดความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ความพ่ายแพ้ของชาวเมืองสาละวินให้คนปัจจุบันได้รู้ เพราะเป็นประวัติศาสตร์ของความอัปยศอดสู ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นแนวคิดที่ต่างไปจากคนเกอตะฮอ ที่พยายามจำประวัติศาสตร์บาดแผลที่เกิดจากสงครามเจียบ เพื่อจะได้หวนหาแผ่นดินเกิด

3. ปัจจุบัน ชาวเมืองในพื้นที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำศึกกลางบางกลุ่มมีการรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ศึกกลางไม่มากนัก ส่วนใหญ่รับรู้เฉพาะเหตุการณ์ที่คุณหญิงจันและคุณหญิงมุกสามารถรบเอาชนะพม่า จนได้รับการยกย่องเป็นวีรสตรีแห่งเมืองกลาง พวกเขามีความเชื่อและศรัทธาในท่านทั้งสองว่าเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ควรค่าแก่การสักการะ ท่านสามารถบันดาลพรในสิ่งที่พวกเขาขอหรือบนไว้ ความเชื่อนี้พวกเขารับรู้จากการบอกเล่าสืบต่อกันมาจากคนรุ่นก่อน ๆ

ประวัติศาสตร์กลางชนะศึกได้รับการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบันเพราะเป็นประวัติศาสตร์แห่งความภาคภูมิใจในความเกรียงไกรและความรักแผ่นดินและอิสรภาพของบรรพบุรุษชาวเมืองกลาง ลูกหลานจะได้จดจำและเอาเป็นแบบอย่างในความรักชาติความเสียสละเลือดเนื้อและชีวิตของพวกเขาเพื่อลูกหลานจะได้มีแผ่นดินอยู่อย่างเป็นอิสระ ไม่ต้องถูกพม่ากดขี่และเอาเปรียบ

4. นอกจากนักประวัติศาสตร์กระแสหลัก ปัจจุบันพบว่า มีนักวิชาการในพื้นที่ฝั่งทะเลตะวันตกของไทยและจากกรุงเทพฯ ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับศึกกลางหลายคน บางคนก็รู้จักชื่อ ‘ฉาวีรสุลตันเมอลานา’ วรรณคดีร้อยกรองมลายูอิงประวัติศาสตร์เรื่องนี้มาบ้างแล้วจากเวทีการสัมมนาประวัติศาสตร์ครั้งที่ 2 “ประวัติท้าวเทพกระษัตรี – ท้าวศรีสุนทร” เมื่อวันที่ 13-17 มีนาคม พ.ศ.2536 ณ โรงแรมภูเก็ตเมอร์ลิน จังหวัดภูเก็ต ครั้งนั้นมีการนำเสนอเอกสารประกอบการสัมมนาโดยผู้ทรงคุณวุฒิระดับอาวุโสหลายท่าน โดยเฉพาะเอกสารที่ ศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้นำเสนอนั้นเป็นเรื่องศึกกลางปี พ.ศ.2352 ที่ถอดความมาจากฉาวีรสุลตันเมอลานาเป็นหลัก¹⁷

¹⁷ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ไทย – มลายูร่วมรบพม่าที่เมืองกลาง, ใน ชีววัฒน์ นิเจนตร (บรรณาธิการ), เล่มเดิม, หน้า 296-301.

โดยมีผู้เข้าร่วมสัมมนาและเกี่ยวข้องด้วยสองร้อยกว่าคน หลังจากนั้นผู้วิจัยรับรู้ว่ามีนักวิชาการในหลายหน่วยงานได้นำข้อมูลจากเอกสารดังกล่าวไปศึกษาเพิ่มเติม และสรุปความเห็นว่ “วิเคราะห์ตามยุทธนาการที่เกิดขึ้นในครั้งนี้จะเห็นว่า เมืองกลางที่ถูกพม่าทำลายลงใน พ.ศ.2352 นั้น ตั้งอยู่ที่ปากตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะ คือส่วนที่เป็นเมืองกลาง บางโรง มิได้ตั้งอยู่ทางปากตะวันตกดังเช่นที่เคยเข้าใจกันมาแต่เดิม”¹⁸ ล่าสุดได้มีการนำข้อมูลนี้มาศึกษาเพื่อจะใช้ประโยชน์สำหรับเป็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่นในพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับศึกกลางเพื่อการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์

5. ในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ เช่น หมู่บ้าน หรือตำบลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางมีตำนานเกี่ยวกับศึกกลางเกิดขึ้นบ้าง เช่นเรื่องเล่าเกี่ยวกับที่มาของชื่อ ตำบลปากคลอง ว่ามาจากเหตุการณ์พม่าจับเอาเด็ก สตรี และคนแก่มาเผาทั้งเป็น จนเป็นสาเหตุทำให้พื้นที่ดังกล่าวถูกนำมาใช้เพื่อการสาธารณประโยชน์เท่านั้น ไม่สามารถถือครองเป็นที่ดินส่วนบุคคล ชาวบ้านชาวเมืองเชื่อว่าจะทำมาหากินไม่เจริญและชีวิตจะมีแต่ความเดือดร้อน ไม่ประสบความสำเร็จ

ฉสม บันทึกว่า แหลมยาญ (Tanjung Jambu) เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่กองทัพพม่าสร้างค่ายอย่างมั่นคงแข็งแรงตลอดชายหาด ซึ่งกองทัพเรือสยามและเกอตะฮบุกเข้าโจมตี ที่นี้ไม่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับศึกครั้งนี้แม้แต่เรื่องเดียว ชาวบ้านที่มีอายุมากที่สุดของที่นี่บอกได้แต่เพียงว่าย้อนกลับไปโนวัยเด็กเมื่อประมาณ เจ็ดสิบปีที่แล้ว ทำยาญนั้นมีหาดทรายสีขาวสวยงาม มีแต่ป่า บ้านเรือนมีเพียงไม่กี่หลัง ชาวบ้านที่นี่ไม่มีความรู้เรื่องศึกกลางปี พ.ศ.2352 แต่อย่างใด

ภาพที่ 31: เทศบาลตำบลปากคลอง อ.กลาง

จ.ภูเก็ต

ภาพโดย: นางสาวนุริยัน สาละ

ภาพที่ 32: บรรยากาศที่ท่ายาญ อ.กลาง

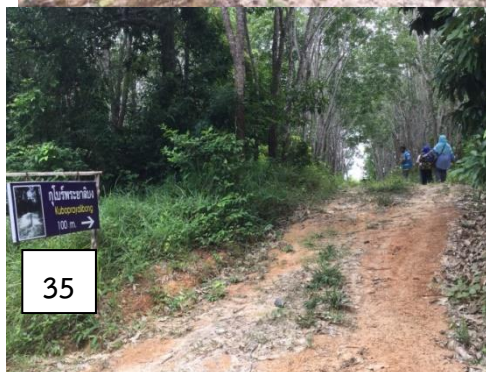
จ.ภูเก็ต ปัจจุบัน

ภาพโดย: นางสาวนุริยัน สาละ

เช่นเดียวกับชาวบ้านในเกาะลิบง ส่วนใหญ่ไม่มีความรู้เรื่องศึกกลาง ยกเว้นทายาทนักรบในพื้นที่ที่รู้เรื่องสงครามกลางอยู่บ้าง แต่ไม่มีรายละเอียดที่จะเล่าต่อได้ คนลิบงรู้ว่ามิบรรพบุรุษเป็นเจ้าเกาะที่เก่งชื่อ โต๊ะปังกะหวา (Tok Panggawa) และมีสุสานอยู่ในป่ายางให้คนรุ่นหลังได้เห็น รู้ว่า

¹⁸ หน้า 77-78

เกาะลิบงเป็นที่รองรับคนตรังจากบนบก และเป็นที่จอดเรือของกองทัพลายูที่มาจากเมืองต่าง ๆ ในอันดามันยุคหนึ่ง ได้แก่ เกอดะฮ์ อาเจฮ์ บาตูบารา เป็นต้น บนเกาะลิบงมีบ่อน้ำจืดอยู่ในทะเลที่ชาวบ้านที่นั่นได้ดื่มได้ใช้ในฤดูแล้ง

ภาพที่ 33 และ 34 : กูโบร์ (สุสาน)
โต๊ะบงกะหวา บนเกาะลิบง อ.กันตัง จ.ตรัง

ภาพที่ 35 : ทางเดินเข้าไปยังกูโบร์ (สุสาน)
โต๊ะบงกะหวา บนเกาะลิบง อ.กันตัง จ.ตรัง

ภาพโดย: นางสาวนุริยัน สาแล๊ะ

ภาพที่ 36: บ่อน้ำจืด ในทะเลที่เกาะลิบง
อ.กันตัง จ.ตรัง

คนที่เกาะยาว (เกาะยาวน้อยและเกาะยาวใหญ่) อำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา ไม่มีข้อมูลหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับศึกกลางที่กล่าวถึง แต่รู้ว่าเกาะยาวเคยเป็นแหล่งพักพิงของกองทัพลามาสลับกับสยาม เพราะเป็นทำเลที่อุดมสมบูรณ์และสามารถหลบลมพายุได้ดี ปัจจุบันเกาะยาวน้อยเป็นที่ตั้งของโรงแรมหรูสมราคาสำหรับรองรับนักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างชาติด้วยบรรยากาศอันสวยงามพร้อมด้วยอาหารทะเลที่สด ๆ และการให้บริการพาหนะสำหรับท่องเที่ยวชมภูมิทัศน์ทั้งบนบกและน่านน้ำทะเลอันดามัน

คนตรังก็เตรียมการพัฒนาบริเวณวังถ้ำพระยาพิชัยสงครามให้เป็นศูนย์การท่องเที่ยวที่แปลกตา เพราะตรังมีถ้ำลอดให้พายเรือเข้าไปชมความสวยงามภายในถ้ำ และล่องแก่งชมธรรมชาติริมฝั่งคลองอันสวยงาม สถานที่แห่งนี้ชื่อถ้ำวังพระยาพิชัยสงคราม ที่สามารถเป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยวสนใจอยากรู้ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระยาพิชัยสงคราม

37

38

39

40

ภาพที่ 36: ถ้ำวังพระยาพิชัยสงคราม จ.ตรัง
ภาพที่ 37, 38 และ 39 : อุทยานน้ำแห่ง
อาหารอันอุดมสมบูรณ์ ทั้งในและรอบบริเวณ
เกาะยาว จังหวัดพังงาปัจจุบัน
ภาพโดย: นางสาวนริยน์ สาแล๊ะ

41

ภาพที่ 41: หุ่นขี้ผึ้งเดิมเรียกกันว่า
" นาลอง " ตำบลเทพกระษัตรี อำเภอ
ถลาง จังหวัดภูเก็ต มีขนาดพื้นที่
ประมาณ 96 ไร่ เดิมเป็นพื้นที่นาของเจ้า
เมืองถลางบ้านเคียน
ภาพโดย: นางสาวนริยน์ สาแล๊ะ

6. หากมองอันดามันในด้านการท่องเที่ยวในปัจจุบัน กระทรวงวัฒนธรรม การท่องเที่ยว และการกีฬา กำลังดำเนินการจัดสร้างอุทยานทางประวัติศาสตร์เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์กลางชนะศึก และใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ให้กับเมืองภูเก็ต

7. จากการมีปฏิสัมพันธ์กับคนในแวดวงอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวฝั่งทะเลอันดามัน ก็ได้รับรู้มาบ้างว่าได้มีการคิดนำเรื่องเล่าศึกกลางมาใช้ประโยชน์เพื่อธุรกิจการท่องเที่ยวบนน้ำอันดามันบ้างแล้ว แต่ยังไม่ได้สัมผัสเป็นรูปธรรม

8. ปัจจุบัน ชาวเมืองกลางและภูเก็ตที่อาศัยในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางไม่มีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องกองทัพมลายูจากรัฐเกอดะฮ์ของมาเลเซีย และลูกหลานชาวเลที่อาศัยอยู่ในแถบชายฝั่งทะเลอันดามันมาร่วมรบบอกกับเมืองกลางให้กลับคืนมาจากการยึดครองของพม่าแต่อย่างใด แต่ที่เมืองตรังมีการรับรู้เรื่องศึกกลางที่พระยาพิชัยสงครามมีบทบาท และมีแนวคิดที่จะพัฒนาพื้นที่ถ้ำวังพระยาพิชัยสงครามเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว

สรุป ว่าสงครามเป็นสิ่งที่น่าจดจำและไม่น่าจดจำ ในกรณีศึกกลางปี พ.ศ. 2352 ทั้งชาวมลายูเกอดะฮ์และชาวไทยเมืองกลางเลือกที่จะไม่จำในสงครามครั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ต่างกัน กล่าวคือ ชาวมลายูเกอดะฮ์ไม่จดจำสงครามที่เมืองกลางนี้มากเพราะไม่ใช่ชัยชนะเพื่อปกป้องแผ่นดินของตนเองแต่เป็นการปกป้องแผ่นดินของสาลังเพื่อผลประโยชน์ของสยาม สิ้นสงครามแล้วลิฮอร์เป็นฝ่ายรับประโยชน์เป็นฝ่ายดูแลสาลัง ไม่ใช่เกอดะฮ์อีก จึงมีคำเปรยจากคนเกอดะฮ์ว่า เสร็จศึกกลางลิฮอร์ได้ดื่มนมหวานมัน แต่เกอดะฮ์ได้ดื่มน้ำกรด เกอดะฮ์จำเป็นต้องไปร่วมทำศึกเพื่อรักษาชื่อเสียงพระเกียรติยศของสุลต่านเกอดะฮ์ให้หลุดพ้นจากคำกล่าวหาของสยามว่าคบคิดกับพม่าเอาใจออกห่างจากสยามเจ้าประเทศราช ดังนั้นชาวเกอดะฮ์ไม่ทันได้จำสงครามปี พ.ศ. 2364 เมื่อสยามยกทัพโจมตีเกอดะฮ์แบบสายฟ้าแลบโดยไม่ทันตั้งตัว และเป็นสงครามที่ทำให้เกอดะฮ์ย่อยยับและเจ็บปวดที่สุดในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างเกอดะฮ์กับสยามที่ทำให้สุลต่านของเกอดะฮ์ปราศจากแผ่นดินที่จะอาศัยด้วยน้ำมือของสยาม ชาวเกอดะฮ์ไม่ถือว่าเป็นสงครามแห่งความอัปยศ แต่เป็นสงครามของความเจ็บปวด ที่ไม่คาดคิด ว่าสยามจะกระทำไ้รุนแรงขนาดนั้นกับเกอดะฮ์ เพราะเกอดะฮ์มีความสัมพันธ์กับสยามมายาวนานมาก่อน ส่วนคนสาลังมักรับรู้และจำเฉพาะสงครามกลางชนะศึกปี พ.ศ. 2328 ที่นำทัพโดยท่านผู้หญิงจันและท่านผู้หญิงมุก เพราะว่าเป็นสงครามที่ชาวสาลังป้องกันตนเองจนสามารถรบชนะพม่าผู้รุกรานสำเร็จทั้ง ๆ ที่มีกองกำลังน้อย ชาวกลางปัจจุบันไม่จดจำสงครามแพพม่าปี พ.ศ. 2352 เพราะว่ามันอกเหนือจากเป็นสงครามแห่งความพ่ายแพ้ ก็คงเป็นเพราะหลังสงครามครั้งนั้น สาลังกลายเป็นเมืองร้างอยู่เป็นระยะเวลายาวนาน และไม่มีซากความเสียหายที่พม่าทำลายหลงเหลือทิ้งไว้เป็นอนุสรณ์ให้จดจำก็คงเป็นไปได้

บทที่ 9

บทส่งท้าย

(บทสรุป และเสนอแนะ)

การสรุปผลการวิจัย และเสนอแนะในบทนี้ ได้อาศัยรายละเอียดที่เก็บเกี่ยวและคัดกรองมาจากคำอธิบายในบทที่ 1-8 ที่ผ่านมา ซึ่งประกอบด้วย **บทที่หนึ่ง** กล่าวถึงเหตุผลและที่มาของงานวิจัยนี้ โดยมีวัตถุประสงค์ 4 ข้อ ได้แก่ (1) เพื่อศึกษาตัวบท ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ (2) เพื่อศึกษาภาพลักษณ์ที่สะท้อนผ่านตัวบท ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ (3) เพื่อเปรียบเทียบมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศีกกลางจากตัวบท ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้อง และ (4) เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องภาพลักษณ์ในอดีตและมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศีกกลางที่ได้มาจากการศึกษาตัวบท ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้องสู่สังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบันโดยรวม ทั้งนี้ เพื่อตอบโจทย์ 4 ข้อ ได้แก่ (1) ตัวบท ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ นี้บอกผู้อ่านให้รู้เรื่องอะไร (2) ผู้เขียนได้สะท้อนภาพลักษณ์ผ่านตัวบท ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ ด้านใดบ้างและอย่างไร (3) เอกสารทางประวัติศาสตร์มลายูและไทยได้สะท้อนมุมมองที่มีต่อศีกกลางอย่างไร และ (4) วรรณคดีเรื่อง ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ นี้ให้ประโยชน์อะไรต่อการพัฒนาการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและสังคมไทยในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบันโดยรวม

บทที่สอง เป็นเรื่องภูมิรู้เกี่ยวกับวรรณคดีมลายูแบบจารีตแนวประวัติศาสตร์นิพนธ์ ประเภทร้อยกรอง ‘ฉาอริ’ ที่กวีเขียนว่า “เป็นเรื่องของสุลตันเกอดะฮ์” อันเป็นที่มาของชื่อต้นฉบับตัวเขียนนี้ว่า ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ (ฉสม) ผู้วิจัยได้แนะนำข้อมูลจากเอกสารประเภทงานวิจัย ปริญญาโท หนังสือบทความทางวิชาการหลากชื่อเรื่อง ซึ่งเป็นผลงานของนักวิชาการอาวุโส และบัณฑิตในสาขาภาษาและวรรณคดีมลายูจารีต และนักประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องนี้

บทที่สาม เป็นวิธีดำเนินการวิจัยที่ได้มาซึ่งคำตอบของโจทย์วิจัย 4 ข้อ ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในบทที่หนึ่ง **บทที่สี่** เป็นการแนะนำผู้อ่านให้รู้จักต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอริสุตตันเมาลานา’ ที่ครอบคลุมความรู้เกี่ยวกับต้นฉบับตัวเขียนดังกล่าว ได้แก่ ที่มาของชื่อเรื่อง กำเนิดของเรื่อง ลักษณะทางกายภาพของต้นฉบับ ฉสม ความจำเป็นที่ผู้วิจัยต้องมีการปริวรรต ฉสม ใหม่เป็น ฉสม3 เรื่องย่อ รูปแบบ ภาษา การสะกดคำ สไตร์การใช้ภาษา การลำดับเหตุการณ์ของ ฉสม เป็นต้น **บทที่ห้า** เป็นตัวบทฉาอริสุตตันเมาลานาฉบับปริวรรตเป็นอักษรโรมัน และฉบับแปล-ถอดความเป็นภาษาไทย **บทที่หก** การศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่าง ฉสม3 กับ ฉสม1 และ ฉสม2 เพื่อค้นหาลักษณะของความเหมือนและความแตกต่างในการอ่านและตีความ ฉสม เป็น ฉสม1 ฉสม2 และ ฉสม3 **บทที่เจ็ด** พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียนฉาอริสุตตันเมาลานา เป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารหลักโดยเฉพาะ **บทที่แปด** เปรียบเทียบมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศีกกลาง พ.ศ. 2352 ที่ได้มาจากการศึกษาภาคสนามในพื้นที่และบุคคลในรัฐเคดาห์และปะลิสประเทศมาเลเซียและจังหวัดทางฝั่งทะเลตะวันตก(อันดามัน)ของประเทศไทยปัจจุบัน และ**บทที่เก้า** เป็นบทส่งท้ายที่ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยโดยรวมและมุมมองการเห็นถึงคุณค่าของ ฉสม ที่มีความเป็นไปได้หากได้นำความรู้จาก ฉสม ไปเผยแพร่ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบัน

สืบเนื่องจากโจทย์วิจัยและวัตถุประสงค์ที่กำหนด ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยเรื่องนี้ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ที่ใช้ตัวบท (text) ฉาอริสุตตันเมาลานา ฉบับ

สำเนาจากฟิล์มจิ๋ว (microfilm) เลขรหัส 567.3 และฉบับเลขรหัส 402 ของหอสมุดกลางมหาวิทยาลัย มาลายา และแผ่นฟิล์มจิ๋ว (microfiche) เลขรหัส MSS2200 หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย เป็นแหล่งเก็บ ข้อมูลหลัก และเอกสารอื่น ๆ ทางวิชาการที่เกี่ยวข้องเป็นเอกสารรอง การศึกษาเอกสารดังกล่าวได้ ดำเนินการควบคู่กับการเก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชนที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศมาเลเซียและประเทศไทย โดยวิธีการสังเกต การสัมภาษณ์บุคคลเชิงลึกที่มีการนัดหมายล่วงหน้า และการพูดคุยกับผู้รู้อย่างไม่เป็นทางการ ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นักวรรณคดีมาลายูแบบจารีต นักคติชนวิทยา ผู้นำนอกระบบในพื้นที่เก็บข้อมูล นักวิชาการ/นักวิจัยในพิพิธภัณฑ์ และหอจดหมายเหตุในพื้นที่ ปฏิบัติงาน โดยมีแนวคำถามในการเก็บข้อมูลดังที่เตรียมไว้แล้วล่วงหน้า ผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินงานนี้ที่การ ปิรวรรตตันฉบับ ฉสม จากอักษรยาวีเป็นอักษรโรมัน ตามด้วยการแปล ฉสม ฉบับปิรวรรตอักษรโรมันนั้น เป็นภาษาไทย ต่อจากนั้นจึงวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาจากตัวบทหลักนั้น โดยได้ใช้วิธีวิทยานิรุกติ ศาสตร์มาลายูเป็นหลัก วิธีวิทยาเชิงประวัติศาสตร์ ผสมผสานกับความรู้ทางด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา วัฒนธรรม ทฤษฎีวรรณคดีพื้นฐานตามแนวคิด “Reception Theory” เป็นต้น

บทสรุป

ผู้วิจัยตระหนักเสมอ ว่าผู้วิจัยไม่ใช่เป็นคนแรกที่ศึกษาตัวบทฉาอิสรุตตันเมอลานานี้ ผลที่ได้มา จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการวิจัยเรื่องนี้ มีหลักฐานว่า มูหัมมัดยูโซฟ หาเหม็น (MYH) ได้ ปิรวรรตตันฉบับตัวเขียน ฉสม นี้แล้วสำหรับใช้ประโยชน์เป็นเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ และได้ เผยแพร่ตั้งแต่ปี ค.ศ.1980 ถัดจากนั้นในปี ค.ศ.1985 ซี. สกินเนอร์ ได้ปิรวรรตตันฉบับตัวเขียน ฉสม นี้ และได้แปลเป็นภาษาอังกฤษวรรคต่อวรรคสำหรับใช้ประโยชน์ในการวิจัย คำถามมีอยู่ว่า “ถ้าเช่นนั้น ทำไมผู้วิจัยปิรวรรต ฉสม และศึกษา ฉสม นี้ซ้ำ”

งานวิจัยเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียน ‘ฉาอิสรุตตันเมอลานา’ นี้มี ลักษณะที่แตกต่างจากผลงานของ MYH และ C. Skinner สามส่วน ได้แก่ (1) ผู้วิจัยได้สร้างตัวบท ฉสม3 เป็นการเฉพาะ โดยการปิรวรรต ฉสม อักษรยาวีเป็นอักษรโรมันที่ได้รับการพัฒนามาจาก ฉสม1 และ ฉสม2 ด้วยการศึกษาคึงเปรียบเทียบ ดังรายละเอียดปรากฏในบทที่ 5 และ 6 (2) ผู้วิจัยได้แปล และเรียบเรียงตัวบทฉบับปิรวรรต (ฉสม3) เป็นภาษาไทยลักษณะวรรคต่อวรรคตลอดทั้งเรื่องอย่างเป็น ธรรมต่อผู้แต่ง ฉสม (เจ้าของผลงาน) โดยเน้นการให้ความสำคัญกับความหมายของบทฉาอิสรุตมากกว่า รูปแบบของร้อยกรองฉาอิสรุตที่ติดยึดกับสัมผัสเสียงสระท้ายวรรค aaaa และ (3) ผู้วิจัยได้ให้น้ำหนัก ความสำคัญกับผู้แต่ง ฉสม นี้โดยการนำภาพสะท้อนจาก ฉสม ที่ผ่านขั้นตอนของการวิเคราะห์และ สังเคราะห์ด้วยกรอบวิธีวิทยาเชิงนิรุกติศาสตร์มาลายู ไปเชื่อมโยงกับข้อมูลประเภทเอกสารอื่น ๆ รวมทั้ง ข้อมูลมุขปาฐะที่ได้ประมวลมาจากกิจกรรมภาคสนาม ที่เป็นภาษามลายูและภาษาไทย ซึ่งผู้เกี่ยวข้อง (ไม่อนุญาตให้เปิดเผยชื่อจริง) ฝึกเล่าให้ผู้วิจัยฟังในวงสนทนาแบบไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยรายงาน ผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนา-วิเคราะห์ตีความ (descriptive-analysis-interpretative) ดัง ปรากฏ

การศึกษาและเผยแพร่ข้อมูลเอกสารแนวประวัติศาสตร์นั้นเป็นกิจกรรมที่ท้าทาย ผู้ปฏิบัติ อาจจะต้องรองรับคำถามมากมายจากผู้สนใจที่สะสมความรู้และข้อมูลในกระแสหลักของแต่ละคนด้วย มุมมองที่มาจากสำนักต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยถ้าหากว่าเป็นสาระที่อยู่ในกรอบงานนี้ สำหรับ งานนี้ผู้วิจัยกำหนดกรอบการศึกษาที่มุ่งศึกษาตัวบทฉาอิสรุตตันเมอลานาเป็นหลัก และไม่ปฏิเสธข้อมูลที่ เหมือนกันหรือต่างกันว่าปรากฏในแหล่งข้อมูลอื่น

เกี่ยวกับ ธรรม ที่เป็นเอกสารหลักในการวิจัยนี้ เป็นต้นฉบับตัวเขียน (manuscript) ภาษามลายู อักษรยาวี ชื่อ *MS No.19* ฉบับสำเนาจากฟิล์มจิ๋ว (microfilm) เลขรหัส 567.3 และฉบับเลขรหัส 402 ของหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมาลายา และแผ่นฟิล์มจิ๋ว (microfiche) เลขรหัส MSS2200 หอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย *MS No.19* นี้มีฉบับเดียวเท่านั้น ซึ่งปรากฏใน Add 12394 ในหอสมุดบริติช ณ กรุงลอนดอน ในกองเอกสารประเภทต้นฉบับตัวเขียนมลายูของ K.G.Niemann ซึ่งได้บันทึกว่าเป็นเอกสารที่ได้รับช่วงมาจากกองเอกสารของ J. Crawford อีกทอดหนึ่ง *MS No.19* นี้เป็นแหล่งที่มาของ ธรรม ฉบับปริวรรตเป็นอักษรโรมันโดย Muhammad Yusoff Hashim (ธรรม1) และ C. Skinner (ธรรม2)

1. ตัวบท ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ บอกผู้อ่านให้รู้เรื่องอะไร

ผลจากการศึกษาตัวบท ธรรม ตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ ทำให้ผู้วิจัยได้คำตอบใจหายวิจัยและบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ ในที่นี้ผู้วิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจ 6 ประการเพื่อเผยแพร่ ได้แก่ **ประการที่หนึ่ง** ต้นฉบับตัวเขียน ธรรม มีร่องรอยที่แสดงถึงความไม่สมบูรณ์ของต้นฉบับหลายกรณี ที่สนับสนุนให้ผู้วิจัยมั่นใจว่า *MS No.19* นั้นเป็นฉบับคัดลอก ส่วนต้นฉบับจริงที่มีก่อนนั้นมีอยู่ที่ไหน ปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานให้เห็น ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของ MYH **ประการที่สอง** ธรรม ถือกำเนิดขึ้นไม่เพียงเพื่อเป็นหลักฐานรายงานผลการทำสงครามที่นับรบเกดอะฮ์ต้องฝันเป็นแนวร่วมของสยามไปรบกับพม่า เพื่อครอบงำสาละวัน(กลาง)มาเป็นของสยามเท่านั้น หากเพื่อกลบหน้ให้สยามหมดระแวงสงสัยว่าเกดอะฮ์ขาดความภักดีต่อสยาม และยังสามารถใช้เป็นหลักฐานถ่ายทอดให้คนมลายูรุ่นหลังได้รู้ว่าเกดอะฮ์ไม่ได้ไปรบกับคนปาตานี แต่ที่ปาตานีพ่ายนั้นเป็นเพราะฝีมือของสยาม พิจารณาจากบริบทของเจตนาแฝงดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยมั่นใจว่า ธรรม ฉบับก่อน *MS No.19* ได้ถือกำเนิดมาพร้อมกับสงครามปี พ.ศ.2352 เป็นอย่างช้า และคงใช้เวลาในการพัฒนาต้นฉบับหลังจากนั้นระยะหนึ่งกว่าจะได้ *MS No.19* และหากพิจารณาจากวิธีการเขียนน่าเป็นไปได้มากกว่า *MS No.19* เป็นวรรณคดีที่ถือกำเนิดในช่วง 25 ปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 **ประการที่สาม** ธรรม เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายู ที่นำเสนอด้วยเทคนิคการใช้ภาษามลายูที่เรียงร้อยอย่างประณีตในกรอบของจารีตการนิพนธ์กลอนฉาอิร ที่ผู้ประพันธ์นิรนามกำหนดไว้อย่างแยบยล สมควรแก่กาลเทศะตามบริบทของเนื้อเรื่องและฐานะของบุคคล ธรรม เป็นเรื่องเล่าที่บรรจุเหตุการณ์อันหลากหลายที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ผ่านการแสดงออกด้วยถ้อยคำภาษาทั้งที่เป็นความหมายตรงและความหมายแฝงเป็นสำนวนโวหารหลากหลายลักษณะที่สะท้อนว่าผู้แต่ง ธรรม มีความพิถีพิถันและมีภูมิรู้ทางภาษาเป็นอย่างดี มีการเล่นสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระอย่างไพเราะ กวีใช้การเปรียบเทียบกับโวหารอุปลักษณ์และอุปมา บรรยายปรากฏการณ์ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพอย่างชัดเจน **ประการที่สี่** ผู้วิจัยพบว่า ธรรม ยังมีอีกหลายส่วนที่น่าสนใจชวนให้ศึกษา โดยเฉพาะการวิเคราะห์และให้น้ำหนักกับ ธรรม ในมิติของจิตวิญญาณหรือมนุษย์ธรรมที่แฝงฝังอยู่เบื้องหลังของตัวอักษร และ **ประการที่ห้า** ธรรม มีเนื้อหายาว 1102 บทเขียนอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบ โดยไม่มีการแบ่งเนื้อเรื่องเป็นตอน ๆ ไม่มีเครื่องหมายวรรคตอนใด ๆ ปรากฏ ไม่มีตัวเลขกำกับหน้าหนังสือแต่มี ‘คำเด่น’ (Kata Penarik) เป็นสัญลักษณ์แทนตัวเลขลำดับหน้าหนังสือ ธรรม ไม่มีตัวเลขกำกับลำดับบทฉาอิร ตัวเลขบอกลำดับบทของฉาอิรที่ถูกอ้างอิงในงานวิจัยนี้เป็นการกำหนดโดยผู้วิจัย โดยเริ่มที่การแบ่งเนื้อหา ธรรม ทั้งหมดเป็นสามส่วน : ส่วนที่หนึ่ง (เปิดเรื่อง) ประกอบด้วยฉาอิรบทที่ 1 – 36 ส่วนที่สอง (เนื้อเรื่องหลัก) ประกอบด้วยฉาอิรบทที่ 37 – 1059 บทเป็นการลำดับเหตุการณ์ย่อยในเหตุการณ์ใหญ่ที่ปรากฏจริงตามช่วงเวลาเขียนไว้ใน ธรรม นั่นคือเป็นเหตุการณ์สงครามสยามปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานี พ.ศ.2351 และสงครามกอบกู้เมืองสาละวันกับพม่า พ.ศ.

2352 และส่วนที่สาม (ปิดเรื่อง) ประกอบด้วยฉาอิรบทที่ 1060 - 1102 ฉสม เป็นวรรณกรรมเล่าเหตุการณ์ประวัติศาสตร์บาดแผลของคนเกอดะฮ์ในรัชสมัยของสุลต่านอะหมัดตามุดดินฮาติมฉะฮ์ ที่ 2 ที่รัฐสุลต่านเกอดะฮ์ถูกทำให้รับรู้ว่าเป็นรัฐบรรณาการของสยาม การรับรู้ (perception) ของสยามที่มีต่อเกอดะฮ์ดังกล่าวทำให้สุลต่านเกอดะฮ์ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของสยาม ถึงขนาดต้องฝืนพระทัยส่งกองทัพบุกเกอดะฮ์ไปปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานี พ.ศ.2351 และส่งกองทัพเรือไปรบกับพม่าที่เมืองสาละ (กลาง) เพื่อกอบกู้สาละกลับคืนมาจากพม่าเป็นของสยาม พ.ศ.2352-2353 ตามพระราชบัญชาของพระมหากษัตริย์สยาม โดยผ่านทางเจ้าเมืองสิงโฆรา (สงขลา) ปัญหาเกิดขึ้นเพราะว่าปฏิบัติการของเกอดะฮ์ในการรบที่ปาตานีครั้งนั้น (พ.ศ.2351) ไม่เป็นไปตามความประสงค์ของสยามที่เกอดะฮ์ไม่ได้ยกทัพไปปราบดาตูปังกาลันได้ทันเวลา เกอดะฮ์จึงถูกสยามกล่าวหาว่ามีส่วนรู้เห็นกับดาตูปังกาลันที่คิดไม่ซื่อต่อสยาม ดังนั้น เมื่อพม่ายกทัพมาโจมตีเมืองสาละของสยามในปี พ.ศ.2352 สยามจึงถือโอกาสวัดระดับความภักดีของเกอดะฮ์ที่มีต่อสยามว่ายังเหมือนเดิมหรือไม่ ฉสม ได้บันทึกเรื่องราวดังกล่าวให้คนเกอดะฮ์รุ่นหลังได้เรียนรู้อดีตของผู้คนและแผ่นดินเกิดของตนเอง โดยเฉพาะเกอดะฮ์ในมิติความสัมพันธ์กับสยามในยุคที่ตกอยู่ในฐานะเป็นรัฐบรรณาการของสยาม ปัจจุบันคนเกอดะฮ์บางกลุ่มได้รู้จัก ฉสม บ้างแล้ว และเริ่มเป็นที่สนใจของผู้บริหารระดับสูงที่มีแนวคิดจะใช้ ฉสม เป็นจุดขายในกิจการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของเกอดะฮ์ สำหรับในประเทศไทยได้มีการเผยแพร่วรรณกรรมฉสม โดยนักวิชาการระดับผู้ทรงคุณวุฒิแนวหน้าของภาคใต้ผ่านเวทีการประชุมสัมมนาที่ภูเก็ต และมีนักเขียนฝั่งอันดามันได้นำไปเผยแพร่ต่อในวงเสวนาและเขียนเป็นลายลักษณ์เป็นหนังสือตามแต่โอกาส

2. ตัวบท ‘ฉาอิรสุลตันเมาลานา’ สะท้อนภาพด้านใดบ้างและอย่างไร

ฉสม ได้สะท้อนภาพอันหลากหลายจริง ผู้วิจัยได้ประมวล วิเคราะห์ สังเคราะห์ได้ 12 ภาพใหญ่ที่ประกอบด้วยภาพย่อยทับซ้อนและแฝงฝังอยู่ในภาพใหญ่เหล่านั้น ดังนี้

(1) ภาพสะท้อนพลังภูมิปัญญาความเป็นปราชญ์ของผู้แต่ง : ผู้แต่ง ฉสม (ต่อไปนี้จะใช้รหัส กวี) เป็นกวีนิพนธ์ที่มีความสามารถสูงในการสวมบทบาททำหน้าที่เป็นนักข่าวอาวุโสคนหนึ่งที่เคยรายละเอียดได้ดีมาก และได้บรรจุจารึก ฉสม โดยสอดแทรกความคิดคำนึงของกวีที่มีต่อปรากฏการณ์ด้วยบทกลอนฉาอิรได้อย่างแนบเนียนและสมบูรณ์แบบ ทำให้ ฉสม เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่สมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมลายอันทรงคุณค่าเรื่องหนึ่ง ภาพใหญ่นี้ประกอบด้วยภาพย่อยซึ่งสะท้อนที่มาของ ฉสม ว่าเนื้อหา ฉสม นี้เป็นประสบการณ์ตรงของกวี ที่ได้มาจากการติดตามแม่ทัพใหญ่เกอดะฮ์ (วาเซียร์) อย่างใกล้ชิดไปพร้อมกับสยามสู้รบกับพม่าในปี พ.ศ.2352 กวีได้เห็นผู้คนและเหตุการณ์สงครามครั้งนั้นด้วยสายตาตนเอง กวีมีความเป็นอิสระในการรายงานเหตุการณ์เหล่านั้นอย่างตรงไปตรงมาได้ โดยมีการแทรกอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อภาพต่าง ๆ ที่ปรากฏต่อหน้าอย่างผู้ชมคนหนึ่งที่ไม่ต้องระแวงตัวว่าจะได้รับอันตรายแต่อย่างใด อีกด้านหนึ่งอาจมองได้ว่า ฉสม ได้ทำหน้าที่ประจักษ์เอกสารรายงานภาระงานของกวี(ผู้แต่ง ฉสม)โดยทางอ้อมที่กระทำได้อย่างชาญฉลาดแหลมลึกและแนบเนียน ซึ่งเป็นความสามารถพิเศษของกวีที่มีพรสวรรค์ด้านการประพันธ์ กวีใช้การเปรียบเทียบกับโวหารอุปลักษณ์และอุปมา บรรยายความได้อย่างมีสีสัน บรรยายภาพสะท้อนความเจริญรุ่งเรืองของรัฐเกอดะฮ์ อันอุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติที่จับต้องได้ ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ที่เด่นและดึงดูดสายตาเจ้าถิ่นและอาคันตุกะของเกอดะฮ์ ลักษณะอันโดดเด่นของเกอดะฮ์ดังกล่าวคงมากพอที่จะคลายสงสัย ว่าทำไมสยามจึงเลือกใช้เกอดะฮ์ให้เป็นแหล่งส่งเสบียงอาหารแก่สยามในยามมีสงคราม นอกจากนั้นกวีได้แสดงตนว่าเคร่งครัดในการนับถือศาสนาอิสลามที่ยึดมั่นและศรัทธาต่อพยานภาพของเอกอัลลอฮ์มหาสูงส่ง

อย่างมั่นคง แม้ตอนจะเปลี่ยนฉากจากจารีตการเปิดเรื่องไปสู่เหตุการณ์ปราบกบฏดาตูปังกาลันจนปิดท้ายเรื่อง กวีก็ไม่มีสิ่งที่จะยืนยันความเป็นปาวของอัลลอฮฺฯ และยอมรับสภาพทุกอย่างที่อัลลอฮฺฯ ทรงกำหนด

(2) ภาพสะท้อนวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมมลายูร่วมสมัยกับกวี กล่าวคือ ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ชุมชนมลายูที่ตั้งถิ่นฐานบนคาบสมุทรมลายูโดยส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีมลายูและความเชื่อดั้งเดิมอย่างเข้มข้นและยึดมั่นในหลักคำสอนและความเชื่อของศาสนาอิสลามอย่างเหนียวแน่น ทั้งหมดนี้ได้หลอมรวมกันจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของชนมลายู ฉสม ได้สะท้อนถึงวิถีชีวิตของสังคมมลายูที่ร่วมสมัยกับกวีอย่างน่าสนใจ อาทิ 1) ความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญในระบบการปกครองแบบศักดินาสวามิภักดิ์ของสังคมมลายู ที่ประชาชนทุกคนต้องจงรักภักดีต่อกษัตริย์ ต่อบ้านเมือง และศาสนา ผู้วิจัยพบว่ากองทัพมลายูเกอตะฮียึดมั่นต่อค่านิยมนี้เทียบเท่าชีวิต โดยเฉพาะบรรดาแม่ทัพนายกองที่ยอมเสี่ยงชีวิตออกไปรบเพื่อแสดงความจงรักภักดีและปฏิบัติตามคำบัญชาของกษัตริย์ ฉสม ได้เน้นย้ำโน้มน้าวเรื่องความจงรักภักดีนี้ผ่านเจตนารมณ์และปฏิบัติการทางทหารของนักรบและแม่ทัพมลายูคนสำคัญ โดยเฉพาะลักษณา หรือ วาเซียร์ (Wazir) ที่มีบุคลิกภาพสุภาพอ่อนน้อม มีความกตัญญูรู้คุณ และมีความภักดีต่อสุลต่านอะฮ์มัดตามุดดินฯ 2) ประเพณีการขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บรรดานักรบก่อนออกไปทำสงครามเป็นพิธีการที่สำคัญมาก การขอพรต่ออัลลอฮฺฯ เป็นวิถีปฏิบัติที่มุสลิมปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ กองทัพเกอตะฮียเลือกเคลื่อนทัพในวันศุกร์หลังเวลาละหมาด ซึ่งเป็นวันเวลาที่มุสลิมเชื่อว่าเป็นฤกษ์ที่ประเสริฐที่สุด 3) ความศรัทธาและเคร่งครัดในศาสนาอิสลามของนักการศาสนาและนักรบมุสลิม เช่น ตนกูดิรีย ในฐานะเป็น ‘อูลามา’ หรือผู้รู้ทางศาสนา ท่านเป็นบุคคลที่นับถือของสังคมมลายูทั้งในระดับหมู่บ้านไปจนถึงราชสำนักในฐานะครูผู้สอนและที่ปรึกษาทางศาสนาให้กับชุมชนและราชสำนัก ในยามเกิดสงคราม อูลามาจะต้องเป็นทหารให้กับกองทัพในฐานะที่เป็นราษฎรคนหนึ่งที่มีหน้าที่ต้องปกป้องประเทศ แม้บางครั้งก็ต้องฝืนใจทำ เช่น ตนกูดิรียที่หลังจากได้ข่าวว่าพม่ายึดเมืองสาละลังได้สำเร็จ ท่านไม่ยอมอยู่ต่อตามคำสั่งของสยาม เพราะท่านไม่ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างสยามกับพม่าซึ่งเป็นชนต่างชาติและต่างศาสนากับท่าน ท่านมีความเชื่อ ว่าจะเป็นการบาปติดตัวถ้าไปช่วยคนต่างศาสนาหรือนอกรีด (kafir) ฆ่าฟันกัน โดยทั่วไปคนมลายูมุสลิมเชื่อว่าการต่อสู้เพื่อปกป้องประเทศและศาสนาอิสลามถือเป็นหน้าที่ของมุสลิม และถ้าเสียชีวิตในการต่อสู้ด้วยเหตุผลดังกล่าวถือเป็นการพลีชีพเพื่อชาติและศาสนาที่จะได้รับผลบุญในวันปรโลก การเสียชีวิตในลักษณะดังกล่าวเรียกสั้น ๆ ว่า “ญิฮาด” (Jihad) จึงไม่แปลกที่ตนกูดิรียปฏิเสธที่จะช่วยสยามรบกับพม่าต่อไป เพราะท่านมีความคิดว่าสงครามครั้งนี้ไม่ใช่เรื่อง “ญิฮาด” ตามหลักการของอิสลาม หากว่าเป็นการรบเพื่อผลประโยชน์ของชนต่างศาสนา ในสถานการณ์เดียวกันนี้ ยังมีทหารมุสลิมจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้คำนึงว่าการต่อสู้ในครั้งนี้จัดเป็นสงคราม “ญิฮาด” หรือไม่ แต่เชื่อว่าหากพวกเขาถอยหนีจากการต่อสู้ แล้วถูกข้าศึกฆ่าตาย ถือว่าเป็นการตายเปล่า พวกเขาจึงเลือกที่จะต่อสู้กับศัตรู 4) ชะตากรรมชีวิต : ในส่วนของกองทัพ เกอตะฮียมีความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นความตายของมนุษย์ว่า ชะตากรรมจะดีหรือเลวร้ายของแต่ละคน ล้วนเป็นอำนาจของอัลลอฮฺฯทั้งสิ้น ดังนั้น เมื่อตกอยู่ในภาวะวิกฤติเสี่ยงอันตรายจะก็ครั้งพวกเขาไม่ท้อแท้ หากแต่ยอมรับและยอมจำนนต่อสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้นด้วยการฝากชีวิตกับอัลลอฮ์มหาสูงส่งเสมอ หากเมื่อใดที่สามารถฟันฝ่าอุปสรรคได้ก็ขอบคุณอัลลอฮฺฯ เพราะพวกเขาเชื่อว่าเป็นความสำเร็จที่เกิดขึ้นเพราะความเมตตาช่วยเหลือของอัลลอฮฺฯ ความเชื่อตามคำสอนนี้ทำให้มุสลิมไม่ท้อถอยหยิ่งในความสามารถของตนเอง 5) การให้ความสำคัญกับกฏาธิการของกษัตริย์ที่เรียกว่า “เดาลัต” (daulat)

แนวคิดของสังคมลายุแบบดั้งเดิมเชื่อว่ากษัตริย์มีเดาลัด และมักติดปากอ้างถึงเดาลัดของกษัตริย์ที่ได้รับประทานพรจากอัลลอฮ์ ถึงกับมีการปลุกฝังความเชื่อว่าหากใครก็ตามที่ลบหลู่กษัตริย์ คนผู้นั้นจะเคราะห์ร้าย 6) เรื่องของ “เกียรติยศ” และ “ศักดิ์ศรี” เป็นอีกสองคำที่มีความสัมพันธ์กับสถานภาพและฐานะทางสังคมของบุคคล ที่เรียกว่า “หน้าตาทางสังคม” ซึ่งเป็นเรื่องของมารยาท การให้ความเคารพต่อตนเองและต่อผู้อื่น สังคมลายุให้ความสำคัญและระวังไม่ให้เสื่อมเสีย กวีได้กล่าวตำหนิตนกูบิสนูที่ส่งเรือรบลำเก่า ๆ มาร่วมรบว่าไม่สมกับเกียรติยศและศักดิ์ศรีของความเป็นเจ้าเมืองและแม่ทัพสตูลที่ถูกส่งไปร่วมรบ เพราะในยามรบทหารมลายูต้องรักษาชื่อเสียงเกียรติศักดิ์ของนักรบ ชื่อเสียงของบ้านเมือง และเผ่าพันธุ์อย่าให้เสื่อม ทหารต้องแสดงความเข้มแข็งและกล้าหาญเสมอ จะต้องไม่หนีเข้าศึกเพื่อเอาตัวรอด และต้องไม่ให้ศัตรูหยามหน้าได้ 7) สังคมลายุมีความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะในการทำศึกซึ่งเป็นอันตรายถึงชีวิต ก่อนการออกรบทุกครั้งจะต้องมีการดูฤกษ์ยามเพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ทหาร ว่าพวกเขาจะมีชัยและรอดชีวิตจากอาวุธสงคราม เห็นได้ว่ากองทัพเกอดะฮ์เคลื่อนทัพออกจากกัวลาเกอดะฮ์ (Kuala Kedah) ตามฤกษ์ยามที่กำหนดไว้ และทุกครั้งที่กองทัพมลายูจะร่วมมือกับสยามโจมตีค่ายพม่า ก็มีการหาฤกษ์ยามมงคลเสมอ 8) ความคิดคติที่มลายูมีต่อสยามและพม่าเป็นอีกหนึ่งภาพที่กวีสะท้อนให้รับรู้ผ่านภาพเรือรบของสยามและพม่า ว่าด้อยกว่าเรือของกองทัพเกอดะฮ์ และใช้คำว่า “ฉาฮิลียะฮ์” (jahilliah) บอกลักษณะเชิงลบของคนสยามในความหมายว่า “สยามจืดจาง” เพื่อได้ระบายอารมณ์โกรธเพราะหิวที่ต้องอดอาหารมานาน และแย่งชิงอาหารและทรัพย์สินไม่ทันทหารสยาม กวีเรียกพวกพม่าแบบเหมารวมว่า “พวกชั่ว” เพราะเป็นต้นปัญหาที่ทำให้คนเกอดะฮ์ไม่ได้รับอนุญาตให้กลับเกอดะฮ์ และ 9) ฉสม ได้สะท้อนภาพวัฒนธรรมการบริหารบุคคลด้วยระบบกษัตริย์ในรัฐเกอดะฮ์ ที่ให้ความสำคัญกับระบบอุปถัมภ์เครือญาติตามที่เรียงลำดับจากวงในสุดเป็นหลัก ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน

(3) ภาพสะท้อนผู้ปกครองรัฐ ชุนนาง และนักรบฝ่ายรัฐสุลต่าน ในสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลัน

ภาพสะท้อนสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลัน ปาตานี พ.ศ.2351

กวีรจนา ฉสม เพื่อสรรเสริญและสนับสนุนว่าการตัดสินใจของสุลต่านอะฮหมัดตามุดดินา นั้นถูกต้องที่เลือกรักษาความปลอดภัยและความสงบสุขของบ้านเมืองและประชาชนชาวเกอดะฮ์ ในขณะเดียวกันก็เป็นที่รู้กันดี ว่าเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง อำนาจ และสถานภาพของพระองค์ แทนความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องร่วมเผ่าพันธุ์และศาสนาเดียวกัน พระองค์จึงยอมส่งกองทัพเกอดะฮ์ให้ไปโจมตีปาตานี ในภาพใหญ่นี้มีภาพซ้อนให้เห็น อาทิ 1) ภาพความไม่พอใจของกวีต่อดาตูปังกาลันที่ทำลายอำนาจของสยามโดยบายเปียงไม่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการให้กับกรุงเทพฯ ดังนั้น สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ทรงส่งกองกำลังจากกรุงเทพฯ และกองกำลังจากเมืองสิงโฆราให้จัดการกับปาตานี ก่อเหตุให้บ้านเมืองและประชาชนต้องลำบาก รวมทั้งเกอดะฮ์เองก็พลอยต้องเดือดร้อนและลำบากใจกับเขาด้วย 2) เกอดะฮ์พยายามชะลอการเดินทางทัพอย่าให้ไปถึงปาตานีตามกำหนด เพราะไม่ประสงค์จะไปทำสงครามเช่นฆ่าคนปาตานีที่ไม่ได้สร้างบาปต่อเกอดะฮ์แต่อย่างใด จึงหาทางออกโดยการตั้งค่ายพักแรมที่ป่าดงเตอรี่ป 3) ภาพผู้คนและนักรบปาตานีขณะกำลังสู้รบกับกองทัพสยาม แม้ว่าสงครามครั้งนี้นำมาซึ่งการล่มสลายของปาตานีจวบจนปัจจุบัน แต่ ฉสม ได้จารึกไว้ในประวัติศาสตร์ความกล้าหาญของชาวมลายูปาตานีที่ต้องการเป็นอิสระจากสยาม ถึงแม้ว่าในสายตาของกวีและชาวเกอดะฮ์บางกลุ่มได้มองว่าการต่อต้านสยามนั้นเป็นการกระทำที่เลวโฉงเชลาก็ตาม แต่

พวกเขายอมรับว่านักรบและชาวเมืองปาตานีมีความกล้าหาญ แม้กระทั่งแม่ทัพและทหารเกอดะฮ์ที่ได้ยินวีรกรรมของทหารนักรบมลายูปาตานีถึงกับขาดกลัวและชื่นชมในขณะเดียวกัน 4) ภาพสงครามสยามปราบกบฏปาตานี ที่กวีมีความเห็นพ้องกันกับสุลต่านอะฮมัดตามุดดินฯ ในการยกทัพไปโจมตีปาตานีตามคำบัญชาการของสยาม เพื่อรักษาความปลอดภัยของเกอดะฮ์ กวีจึงโทษว่าเป็นความผิดของแม่ทัพเกอดะฮ์ที่ไม่ยอมเคลื่อนทัพไปโจมตีปาตานีโดยเร็ว ทำให้ขุนนางเกอดะฮ์ถูกเจ้าเมืองสิงโฆราจับขังใส่กรง และสุลต่านอะฮมัดตามุดดินฯ ถูกสยามกล่าวโทษว่าคบคิดกันกับดาตูปังกาลัน

สังเกตได้ว่า กวีไม่ได้แสดงความอหังการของกองทัพเดินเท้าของเกอดะฮ์ในการศึกสยามปราบปาตานี ส่วนหนึ่งเพราะกองทัพเกอดะฮ์ไม่เต็มใจร่วมรบ ไม่เต็มใจโจมตีปาตานีเพราะเป็นเมืองมลายู พี่น้องร่วมศาสนาด้วยกัน สุลต่านเกอดะฮ์จึงมีบัญชาให้ลักษมาณาเจรจาสันติภาพก่อนยอมรับโทษจากเจ้าเมืองสิงโฆราในความผิดของกองทัพเกอดะฮ์ที่ยกทัพไปถึงปาตานีล่าช้า

นอกจากนั้น กวีได้สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอและความไม่มีระเบียบวินัยของกองทัพเกอดะฮ์ เช่น ทหารเกอดะฮ์รู้สึกหวาดกลัวต่อความเข้มแข็งของทหารปาตานี และการก่ออาชญากรรมและการผิดประเวณีในหมู่ทหารเกอดะฮ์ในขณะที่ตั้งค่ายกันอยู่ที่ป่าดงเตอรัป

ดูเหมือนว่า กวีและกองทัพเกอดะฮ์ยอมเสียศักดิ์ศรีมากกว่าจะยอมทำสงครามกับพี่น้องมลายูปาตานี และกวีไม่ได้แสดงความรู้สึกเห็นอกเห็นใจต่อความย่อยยับของปาตานีที่เกิดจากการกระทำของกองทัพสยาม ซึ่งอาจเป็นเพราะกวีสามารถคาดเดาเหตุการณ์ล่วงหน้าไว้แล้วว่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ เพราะกองกำลังสยามมีแสนยานุภาพเหนือกว่ากองกำลังปาตานีมาก กวีจึงวิจารณ์ด้วยมุมมองของตนว่าปาตานีไม่ฉลาดที่แข็งข้อกับสยาม “ยอมหักไม่ยอมงอ” พิจารณาได้จากภาษาที่กวีใช้แสดงการตำหนิ เช่นคำว่า “bencana” หมายถึง “อันตราย” หรือ “หายนะ”, “berbuat garang” หมายถึง แข็งข้อ, กระด้างกระเดื่อง, และ “tahanana” ในภาษามลายูถิ่นเกอดะฮ์ หมายถึง menderhaka หรือ “เนรคุณ”

กวีจึงไม่เห็นด้วยที่กองทัพเกอดะฮ์แม้แต่เกรงกลัวกองกำลังปาตานีมากกว่าความปลอดภัยของเกอดะฮ์ถ้าไม่ทำตามความต้องการของสยาม

กวีได้บันทึกเหตุการณ์ศึกสยามปราบกบฏปาตานีไว้ใน ฉสม ด้วย คงเป็นเพราะกวีต้องการสรรเสริญ และสนับสนุนว่าการตัดสินใจของสุลต่านอะฮมัดตามุดดินฯ นั้นถูกต้องที่เลือกรักษาความปลอดภัยและความสงบสุขของบ้านเมืองและประชาชนชาวเกอดะฮ์ (ในขณะเดียวกันก็เป็นที่รู้กันดีว่าเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง อำนาจและสถานภาพของพระองค์) แทนความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องร่วมเผ่าพันธุ์และศาสนาเดียวกัน พระองค์จึงยอมส่งกองทัพเกอดะฮ์ให้ไปโจมตีปาตานี

ภาพสงครามกบฏผู้สาลัง พ.ศ.2352 มีภาพซ่อนให้เห็นว่าเป็นสงครามที่สยามใช้เป็นบททดสอบความจงรักภักดีของขุนนางสยามและขุนนางรัฐบาลราชการ (เกอดะฮ์ และปาตานี) ที่มีต่อเจ้ากรุงสยามที่กรุงเทพฯ โดยเฉพาะสุลต่านฯ และขุนนางจากเมืองเกอดะฮ์นั้น เป็นที่จับตามองและเฝ้ารวังจากสยามเป็นหลัก ฝ่ายเกอดะฮ์ก็รู้ตัวและระวังตัวเป็นอย่างดี สุลต่านฯ จึงต้องส่งกองกำลังทัพเรือไปช่วยสาลังตามคำสั่งของสยามโดยไม่มีข้อแม้ กวีได้สะท้อนภาพลักษณ์ของสุลต่านฯ บรรดาขุนนาง และเหล่านักรบเกอดะฮ์ได้อย่างน่าประทับใจ

ภาพสุลต่านอะฮมัดตามุดดินฮาลิมะฮ์ ที่ 2 : กวีได้เทิดทูนสรรเสริญเกียรติศักดิ์ของสุลต่านอะฮมัดตามุดดินฯ เกอดะฮ์ ซึ่งเป็นไปตามจารีตการประพันธ์บทกวีนิพนธ์ฉาอิร ว่าพระองค์ทรงพระปรีชา

ชาวยุทธสามารถ มีภาวะความเป็นผู้นำ มีความยุติธรรม และใจบุญ ทรงรักประชาชนและประชาชนรักพระองค์

สุลตันอะหมัดตามุดดินฯ เป็นเจ้าปกครองเมืองที่ให้การคุ้มครองต่อราษฎรและพ่อค้าชนต่างชาติเป็นอย่างดี และเท่าเทียมเสมอกันหมด ทรงปกครองด้วยความยุติธรรม และยังทรงห้ามราษฎรของพระองค์ไม่ให้รังแกและปฏิบัติไม่ดีต่อพ่อค้าอีกด้วย

ในฐานะที่สุลตันอะหมัดตามุดดินฯ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำสูงสุดของรัฐเกอดะฮ์ขณะนั้น กวีได้สะท้อนภาพของพระองค์ ว่าทรงเห็นแก่ประโยชน์สุขของบ้านเมืองและราษฎรเป็นสำคัญ พระองค์ทรงเลือกทางออกแก้ไขปัญหามืองด้วยสันติวิธี โดยทรงยอมอ่อนข้อให้แก่สยามเพื่อการดำรงอยู่ของบ้านเมืองเกอดะฮ์และความปลอดภัยของประชาชนเป็นที่ตั้ง ทรงกล้าตัดสินใจสั่งพระทัยส่งกองทัพเกอดะฮ์เข้าร่วมกับกองทัพสยามลงปฏิบัติการในการศึกสองครั้งที่สำคัญนั้น ได้แก่ในคราวปราบกบฏดาตูปังกาลันเมืองปัตตานีในปี พ.ศ.2351 และรบกับพม่าในปี พ.ศ.2352-2353 ในน่านน้ำอันดามันเพื่อกอบกู้เมืองสาละวินให้กลับมาเป็นของสยามได้ดังเดิม

สังเกตได้ว่าในฐานะที่เกอดะฮ์เป็นรัฐบรรณาการของสยาม องค์สุลตันฯ จำต้องเฝ้าพระทัยส่งกองทัพเมืองเกอดะฮ์ไปปราบศัตรูของสยามตามพระราชบัญชาของเจ้ากรุงสยาม ทั้ง ๆ ที่คู่อรินั้นหาใช่เป็นศัตรูของเกอดะฮ์ไม่ เกอดะฮ์จำเป็นต้องเฝ้าปฏิบัติตามคำสั่ง เพราะเกรงว่าหากไม่ปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว ก็อาจจะนำภัยมาสู่บ้านเมืองและราษฎรของพระองค์

ดังนั้น เมื่อแม่ทัพของพระองค์ถ่วงเวลาไม่ยอมเคลื่อนทัพออกไปจากป่าดงเตอรูป (Padang Terap) ไปสมทบกับกองทัพเมืองสิงโฆราเพื่อโจมตีปัตตานีนั้น พระองค์ต้องเสด็จไปยังป่าดงเตอรูปด้วยพระองค์เอง และทรงปลดแม่ทัพ (ดาโต๊ะมาฮารามา) และผู้ร่วมทำหน้าที่ช่วยแม่ทัพ (ปาตุกามาฮาเมินเตอรี) ที่ไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญชา แล้วทรงแต่งตั้งให้เตอเมิงซุนนำทัพไปแทน ทั้งนี้ เพื่อจะได้รักษาเกอดะฮ์ให้ปลอดภัยจากเงื้อมมือสยาม และไม่ตกเป็นเหยื่อให้สยามได้โอกาสนำไปอ้างเป็นเหตุผลในการโจมตีเกอดะฮ์ในภายภาคหน้าได้

สุลตันอะหมัดตามุดดินฯ ทรงเป็นนักปกครองที่ดี เปี่ยมล้นด้วยความเมตตากรุณาต่อขุนนาง พระองค์ไม่ทรงริบทรัพย์สินส่วนตัวของดาโต๊ะมาฮารามาและปาตุกามาฮาเมินเตอรีเมื่อผู้นำทั้งสองนั้นไม่ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ

ในอีกมุมหนึ่ง การที่พระองค์ไม่ทรงริบทรัพย์สินส่วนตัวของแม่ทัพทั้งสองนั้น คงเป็นเพราะพระองค์ทรงคำนึงถึงสายสัมพันธ์ที่มีต่อกันในฐานะเครือญาติ

ต่อมา ในเหตุการณ์ศึกเมืองสาละวิน พ.ศ. 2352 สุลตันอะหมัดตามุดดินฯ ทรงตัดสินพระทัยส่งกองทัพเรือเกอดะฮ์ออกไปร่วมกับกองทัพสยามรบกับพม่าเพื่อกอบกู้เมืองสาละวินกลับคืนมาเป็นของสยามนั้น พระองค์ทรงให้ความร่วมมือกับสยามในครั้งนี้เป็นอย่างดี เพราะต้องการแก้ไขความผิดพลาดที่กองทัพเกอดะฮ์เคลื่อนทัพไปปราบกบฏปัตตานีไม่ทันเวลาตามที่สยามกำหนด และต้องการแสดงให้เห็นว่าเกอดะฮ์ยังคงจงรักภักดีและยอมรับอำนาจของสยามอยู่เช่นเดิม ยิ่งกว่านั้น พระองค์ไม่กล้าปฏิเสธคำขอของสยามให้ไปช่วยรบ เพราะทรงตระหนักดีว่ากองทัพสยามมีกำลังอำนาจทางทหารเข้มแข็งและเหนือกว่าเกอดะฮ์มาก และสยามคงไม่ปล่อยให้ผู้นำเมืองประเทศราชมาลาญแสดงความกระด้างกระเดื่องหรือไม่จงรักภักดีต่อสยามอีกต่อไป การคาดคะเนของพระองค์นั้นถูกต้องเพราะเจ้าเมืองสิงโฆราได้เดินทางพร้อมทหารจำนวนหนึ่งมายังเกอดะฮ์ เพื่อข่มขู่และบีบบังคับให้เกอดะฮ์ส่งกองกำลังไปช่วยสาละวิน ทำให้องค์สุลตันฯ ทรงตระหนักถึงภัยที่จะเกิดขึ้นกับเกอดะฮ์หากขัดคำสั่งสยาม พระองค์จึงรีบสั่งการให้จัดกองกำลังไปช่วยสาละวินเพื่อความปลอดภัยของเกอดะฮ์

สุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฯ ทรงเป็นสุลตันที่ไม่ทอดทิ้งขุนนางของพระองค์ และทรงมีความคิดรอบคอบในการแก้ไขปัญหา ซึ่งเห็นได้ว่า เมื่อเตอเมิงซุงและขุนนางคนอื่น ๆ ถูกเจ้าเมืองสิงโฆราจับตัวใส่กรงขังในความผิดที่ไม่รับแรงมาช่วยสยามปราบปาตานีตามคำบัญชา นั้น พระองค์ทรงมอบหมายหน้าที่ให้ลักษมาณาเดินทางมาปาตานี เพื่อเจรจายอมรับโทษในความผิดพลาดของกองทัพเกิดะฮักกับเจ้าเมืองสิงโฆรา พระองค์ทรงยอมลดพระเกียรติยศเพื่อขุนนางและทหารของพระองค์

กวีเล่าว่าสุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฯ นั้นทรงประทานความใกล้ชิดให้กับขุนนางและทหารของพระองค์ เห็นได้จากการใช้คำว่า “saudara” (พี่น้อง, ญาติ) และทรงแสดงความรักความห่วงใยต่อนักรบที่จะออกไปสาละลัง พระองค์ทรงมีน้ำพระทัยกว้าง เมื่อเรือรบของทหารที่ใช้นามว่า วันฉะฟัร (Wan Jaffar) เกิดรั่ว พระองค์พระราชทานเรือลำใหม่ที่ดี ๆ ทันที

ภาพลักษมาณา ลักษมาณาเป็นขุนนางและนักรบเกิดะฮัก เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในสงครามประวัติศาสตร์ทั้งสองครั้งดังกล่าว ในความเป็นจริงนั้น ผู้ที่ได้ทำหน้าที่ปกป้องสถานภาพของเกิดะฮักที่เกี่ยวข้องกับวิกฤตของสงครามในครั้งนั้นมีขุนนาง แม่ทัพ และนักรบหลายคนที่ยกวีได้บรรยายภาพใน ฉสม ว่าล้วนเป็นผู้ที่มีความรักชาติ มีความจงรักภักดีต่อบ้านเมืองและองค์สุลตัน แต่ใน ฉสม กวีให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่ลักษมาณา หรือ ‘วาเซียร์’ ผู้ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพเรือเกิดะฮักในสงครามศึกสาละลัง พ.ศ. 2352 และยังเป็นพระญาติสนิทที่สุลตันฯ ทรงดูแลชุบเลี้ยงมาตั้งแต่เด็ก ท่านลักษมาณาจึงมีความจงรักภักดีและกตัญญูต่อสุลตันฯ เป็นพิเศษ

ลักษมาณาเป็นนักรบเกิดะฮักที่เก่งกล้าสามารถ มีความรักชาติบ้านเมือง มีไหวพริบและสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาเป็นเลิศ มีความรับผิดชอบในหน้าที่ และยอมสละชีวิตและความสุขส่วนตัวเพื่อบ้านเมืองตลอดเวลา เห็นได้ว่าเมื่อท่านได้รับพระบัญชาให้ไปเจรจากับเจ้าเมืองสิงโฆราที่ปาตานี เพื่อช่วยเหลือขุนนางและทหารเกิดะฮักที่ถูกจับตัวเป็นเชลยนั้น ท่านยอมไปโดยดีทั้ง ๆ ที่เสด็จป่าของ ท่านกำลังป่วยหนัก และท่านไม่ได้ได้อยู่ใจในวาระสุดท้าย ลักษมาณาสามารถเจรจาช่วยเหลือเชลยเกิดะฮักได้สำเร็จ และที่สำคัญคือ สงครามที่สาละลังครั้งนี้ ลักษมาณาได้ปฏิบัติการทางทหารในตำแหน่งแม่ทัพเรือมลายูเกิดะฮักที่สามารถกอบกู้ชื่อเสียงของสุลตันให้พ้นจากข้อกล่าวหาของสยาม ว่าสุลตันเอาใจออกห่างสยามและฝักใฝ่เข้ากับฝ่ายพม่า ในศึกครั้งนี้ ท่านลักษมาณาได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความสามารถของท่านในฐานะผู้นำและนักรบผู้กล้าหาญ ท่านเป็นผู้นำทัพเรือมลายูที่ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งกองหน้า และเสี่ยงชีวิตเข้าโจมตีกองทัพพม่าที่ล้อมเมืองสาละลังได้สำเร็จอย่างน่าสรรเสริญ ในขณะที่ทหารคนอื่น ๆ รืออย่างกล้า ๆ กลัว ๆ

ลักษมาณามีความรับผิดชอบในหน้าที่สูงและรอบคอบ หลังจากเห็นว่าเมืองสาละลังแตกพ่ายให้กับพม่าเรียบร้อยแล้ว ก็ยังไม่ยอมนำทัพเรือเกิดะฮักกลับบ้านทันทีตามคำแนะนำของทหารคนอื่น ๆ ที่เห็นว่าไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องในความขัดแย้งระหว่างสยามและพม่า เพราะทั้งสองนั้นนับถือพุทธศาสนา แต่ลักษมาณาคำนึงถึงบ้านเมืองมาก่อน เพราะเกรงว่าหากกองทัพเรือเกิดะฮักกลับไปหมด โดยไม่ได้รับคำสั่งจากสยาม อาจจะเป็นผลร้ายต่อเกิดะฮักได้ สยามอาจจะกล่าวโทษเกิดะฮักอีกครั้ง ว่าไม่จงรักภักดีต่อสยามเฉกเช่นคราวปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานีในปี พ.ศ.2351

การตัดสินใจของลักษมาณาครั้งนั้น นำผลดีมาให้กับเกิดะฮัก เพราะเหตุที่ลักษมาณาและกองทัพเรือเกิดะฮักอดทนอยู่ช่วยศึกสาละลังจนตลอดรอดฝั่งได้นั้น เกิดะฮักจึงได้รับอนุญาตจากสยามให้กลับบ้านได้ และการศึกครั้งนี้ทำให้สุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฮาติมฉะฮ ที่2 พ้นคำกล่าวหาว่าฝักใฝ่ข้างพม่า

การทำสงครามกับพม่าที่สาละวันครั้งนี้ไม่อาจประสบความสำเร็จได้ ถ้ากองทัพขาดทหารหาญ กวีได้เขียนถึงบริบทนี้และได้สะท้อนให้เห็นว่าในกองทัพนั้น ย่อมมีทั้งนักรบที่กล้าหาญ ขลาดกลัว รักตัวกลัวตาย และเอาเปรียบคนอื่น กองทัพเกอดะฮ์นั้นประกอบด้วยกองกำลังผสมของทหารมลายูจากเกาะลังกาวิ เมืองเปริลิส เตอรูเตา สตุล ตาลิบง และชาวเล กวีได้ให้ความสำคัญและชื่นชมผู้นำทัพนักรบมลายูที่มาจากถิ่นดังกล่าวมาก เพราะพวกเขาสู้รบเคียงบ่าเคียงไหล่ กล้าเสี่ยงเป็นเสี่ยงตายกับท่านวาเซียร์ผู้นำกองทัพเรือเกอดะฮ์มาตลอด บุคคลดังกล่าวได้แก่ เสอรีเปอเกิร์มาฉา (Seri Pekerma Jaya) แม่ทัพเกาะลังกาวิ เณอรานัน สุลัยมาน (Jeragan Sulaiman) แม่ทัพเกาะเตอรูเตา เสอรีเลลา ปะฮาลาวัน (Seri Lela Pahlawan) แม่ทัพสตุล ราณาปาแงรัน (Raja Pangéran) หรือหลวงฤทธิสงคราม (ALong Ritthi Songkhram) แม่ทัพตาลิบง และแอลัก (Elak) ผู้นำชาวเล

กวีชื่นชมแม่ทัพเมืองเกอดะฮ์และตาลิบงเป็นพิเศษ เพราะทั้งสองคนมีความกล้าหาญและมุ่งมั่น การปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่ กองทัพของพวกเขาล้วนมีความพร้อมทั้งกำลังคน และกำลังอาวุธในการทำสงครามสูงมาก ทหารมีจิตใจเข้มแข็ง มีความสามัคคีและมีระเบียบวินัย ส่วนผู้นำชาวเลที่ชื่อแอลักนั้น นับว่าเป็นกำลังเอกในการทำหน้าที่หาข่าวจากกองทัพพม่ามาให้ฝ่ายทหารมลายูและสยามได้ใช้ประโยชน์ในการวางแผนรับมือกับพม่า

กวีมีความภาคภูมิใจในตัวนักรบมลายูที่ร่วมอยู่ในกองทัพผสมที่นำทัพโดยเกอดะฮ์มาก จะเสียความรู้สึกไปบ้างก็เพราะกองกำลังทหารที่มาจากสตุลเท่านั้น ที่ทำให้เสื่อมศักดิ์ศรีกองทัพมลายู ด้วยเหตุที่เจ้าเมืองสตุล คือตนกูบิสนู (Tunku Bisnu) ส่งเรือรบที่โกโรโกโสไม่สมกับตำแหน่งและศักดิ์ศรีของเจ้าเมืองสตุลและของแม่ทัพเมืองสตุล ทั้ง ๆ ที่สตุลมีเรือรบลำดี ๆ และอาวุธปืนอยู่ไม่น้อย กวีจึงตำหนิตนกูบิสนูอย่างตรงไปตรงมาด้วยน้ำเสียงกระแนะกระแหนโดยไม่เกรงว่าจะถูกลงอาญา ว่าพระองค์ไม่รู้จักรักษาเกียรติยศของพระองค์ และไม่คำนึงถึงชีวิตของทหารที่ต้องเสี่ยงชีวิตในการรบ การไม่ให้อาวุธและเรือรบดี ๆ เท่ากับเป็นการมองข้ามและไม่ให้ความสำคัญกับความปลอดภัยในชีวิตของทหารของพระองค์

ท้ายที่สุดตนกูบิสนูจึงส่งเรือและอาวุธมาใหม่ แต่กระนั้นกองทัพสตุลยังคงสร้างความอับอายเมื่อมีการโจมตีค่ายพม่าที่ตันฉงฉัมบู (ปัจจุบันเป็นท่ายามู) เพราะไพร่พลและทหารสตุลจำนวนไม่น้อยได้หลบหนีสงครามเสียกลางคัน ปลอ่ยให้แม่ทัพของตนสู้รบร่วมกับกองทัพมลายูคนอื่นตามลำพัง

กวีมีความภาคภูมิใจในตัวนักรบมลายูเกอดะฮ์ กวีชื่นชมที่พวกเขามีระเบียบวินัยและความกล้าหาญ พร้อมปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งของวาเซียร์ ถึงแม้ว่าพวกเขาส่วนมากจะเป็นทหารหนุ่มฉกรรจ์มีความพร้อมในการรบ แต่พวกเขายังขาดประสบการณ์ในการรบ จึงเสียเปรียบทหารพม่าที่ร่ำศึกมามากกว่า นักรบมลายูจากเมืองอื่น ๆ ต่างปฏิบัติหน้าที่รับใช้สยามในยามสงครามตามที่ถูกเกณฑ์มา มีทั้งที่สู้รบด้วยความเต็มใจและไม่เต็มใจ มีทั้งที่สู้จนตัวตายและมีที่หลบหนีเอาตัวรอด เหนืออื่นใด กวีมีความสุขและภาคภูมิใจ ว่านักรบกองทัพมลายูเกอดะฮ์สู้อย่างเต็มที่ เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของชายชาตินักรบมลายูเกอดะฮ์ และเป็นกองกำลังสำคัญในการยึดเมืองสาละวันคืนจากพม่าให้สยามได้สำเร็จ

(4) ภาพสะท้อนผู้ปกครองรัฐ ขุนนาง และนักรบฝ่ายสยาม ในสงครามปราบกบฏดาตู ปิงกอลัน ปาตานี และสงครามกอบกู้เมืองสาละวัน

ภาพสะท้อนเจ้าปกครองรัฐ ขุนนาง และนักรบฝ่ายสยาม : กวีไม่ลืมว่ากองทัพสยามมีความสำคัญไม่ด้อยไปกว่ากองทัพมลายูเพราะสยามเป็นผู้บัญชาการรบ ทำให้สามารถขับไล่พม่าออกจากเมืองสาละวันแผ่นดินสยามได้สำเร็จ กวีจึงสะท้อนภาพเจ้าผู้ปกครองรัฐ ขุนนาง และนักรบฝ่ายสยามทั้งที่เป็นภาพเชิงลบและบวก

ภาพเจ้าปกครองแผ่นดินสยามที่มีต่อรัฐบรรณาการ : กวีได้สะท้อนทัศนคติที่มีต่อสยามผ่านฉสม ว่าคนสยามเป็นเจ้าปกครองประเทศราชที่มักอวดศักดิ์ และใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงหัวเมืองมลายูที่อยู่ในอาณัติของตนอย่างไม่ไยหน้า กวีใช้คำว่า “menta” ซึ่งแปลว่า อวดดี แข็งกร้าว กระด้าง กระตื่อง โอหัง สำหรับสะท้อนความรู้สึกรังเกียจชิงชังผลมอติของสยามที่มีต่อมลายู (เกอดะฮ์และปาตานี) ซึ่งเป็นการอ้างเหตุผลอันชอบธรรมที่สยามจะกำจัดปาตานีและเกอดะฮ์ให้ราบคาบ

ฉสม ได้สะท้อนด้วยว่าทั้งกษัตริย์และขุนนางผู้ปกครองของสยาม ไม่เคยมีความไว้นือเชื่อใจต่อผู้ปกครองรัฐมลายู (ทั้งปาตานีและเกอดะฮ์) ภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ระหว่างคนสยามและคนมลายูจึงออกมาในลักษณะการแบ่งฝ่ายระหว่างผู้ปกครอง (the coloniser) และผู้ถูกปกครอง (the colonised) โดยที่สยามเป็นเจ้านาย และมีอำนาจเหนือสุดต่า ขุนนาง และประชาชนมลายูที่อยู่ใต้อาณัติการปกครองของสยาม ดังนั้น หากผู้ถูกปกครองไม่สามารถสนองความประสงค์ ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ก็จะต้องได้รับโทษที่ต้องเดิมพันด้วยแผ่นดินเกิดและประชาชน ทำให้ฝ่ายมลายูมองเห็นภาพสะท้อนเชิงลบได้อีกในระดับหนึ่ง ว่าเจ้ากรุงสยามเป็นผู้รุกรานและกดขี่รัฐมลายู กษัตริย์และกลุ่มขุนนางของสยามมีความโหดเหี้ยมและเจ้าเล่ห์ และไม่เพียงแค่ว่าเปล่า หากได้กระทำจริง ความจริงในประเด็นนี้ถูกสะท้อนให้รับรู้ได้ผ่านสงครามปราบกบฏดาตูปีงกาลันในปี พ.ศ.2351 ที่มีพระบรมราชโองการจากกรุงเทพฯ ให้เกอดะฮ์ร่วมมือกับกองทัพสยามยกทัพไปปราบกบฏดาตูปีงกาลันที่ปาตานี ในฉาอิรบที่ 42 วรรคที่ 3 และ 4 ที่เขียนว่า Raja Siam melakukan garang, / เจ้าเมืองสยามปฏิบัติการรุนแรงจริง / dengan sebentar disuruhnya serang. / มีบัญชาสั่งให้โจมตี (ปาตานี) โดยทันที / ทั้ง ๆ ที่สยาม (กรุงเทพฯ) รู้แล้วว่า เกอดะฮ์และปาตานีเป็นหัวเมืองมลายูเช่นเดียวกัน และไม่ต้องการไปทำลายล้างพี่น้องร่วมเผ่าพันธุ์ ศาสนา และวัฒนธรรมเดียวกัน หากกรุงเทพฯ ขณะนั้นได้ยืมมือเกอดะฮ์กำจัดปาตานี ทำให้กองทัพเกอดะฮ์ไม่พอใจแต่ไม่มีทางออกอื่นให้เลือก จึงได้แต่ถ่วงเวลาโดยการตั้งค่ายอยู่ที่ปาตังเตอรืบ เกอดะฮ์ไม่ยอมเคลื่อนทัพไปปาตานี ไม่ยอมให้มือเปื้อนเลือดให้ขึ้นชื่อว่าเกอดะฮ์มีส่วนร่วมทำลายพี่น้องมลายูมุสลิมปาตานี

เมื่อกองทัพสิงโฆราสามารถปราบปาตานีได้สำเร็จ ในขณะที่กองทัพฝ่ายเกอดะฮ์เพิ่งปรากฏตัวเมื่อสงครามสงบแล้ว เจ้าเมืองสิงโฆราได้ใช้อำนาจในฐานะตัวแทนจากกรุงเทพฯ ลงโทษขุนนางและทหารฝ่ายเกอดะฮ์ด้วยการจับตัวใส่กรงขังในฐานะเชลย แม้กระทั่งสุลต่านเกอดะฮ์ก็ยอมส่งตัวลักษณะมาณาให้มาเจรจายอมรับโทษที่ขุนนางทหารของพระองค์ละเลยหน้าที่

กรณีทำนองนี้ไม่ต่างไปจากเหตุการณ์ศึกสาละลัง ที่สยามระแวงว่าเกอดะฮ์จะทรยศต่อสยามและหันไปร่วมมือกับพม่า ดังนั้น ก่อนเคลื่อนทัพไปช่วยสาละลัง เจ้าเมืองสิงโฆราจึงได้เดินทางมาเกอดะฮ์พร้อมด้วยทหารจำนวนหนึ่งเป็นการข่มขู่เกอดะฮ์ และสั่งให้เกอดะฮ์ส่งกำลังทหารเรือไปร่วมรบกับกองทัพสยามเพื่อขับไล่พม่า พร้อมกันนั้นยังได้บังคับเกอดะฮ์ให้เตรียมเสบียงอาหารแก่กองทัพสยามอีกด้วย เงื่อนไขนี้ได้สร้างความกดดันแก่ฝ่ายเกอดะฮ์อย่างมาก กวีเล่าว่ารุนแรงมากเกือบจะมีการปะทะกำลังกันทั้งสองฝ่าย แต่สุลต่านฯ ทรงควบคุมอารมณ์ได้ดีมาก ทรงอดทนอดกลั้นจึงสามารถข้ามพ้นวิกฤตนั้นได้ด้วยดี กวีได้สะท้อนพระราชวินิจฉัยของสุลต่านอะฮมัดตามุดดินฯ ที่มีต่อพฤติกรรมการแสดงอำนาจบาใหญ่เกินงามของเจ้าเมืองสิงโฆรา ซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจของสยามจากกรุงเทพฯ ต่อเกอดะฮ์

กษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองแผ่นดินต้องดูแลทุกข์สุขของราษฎรให้ทั่วถึงกัน กวีในฐานะเป็นตัวแทนเสียงคนมลายูในสมัยนั้น ได้สรรเสริญกษัตริย์สยามที่ใส่พระทัยต่อเหตุการณ์ศึกสาละลังเป็นอย่างมาก พระองค์มีพระบรมราชโองการฯ ให้ส่งกองกำลังทัพบกและทัพเรือจากกรุงเทพฯ และจากหัวเมือง

หลักทางปักษีได้ทั้งหลายที่เป็นเมืองประเทศราชของสยาม เช่น ลิซอร์ ตาลิบง ตรัง มัรดูลุง สิงโฆรา ปาตานี จะนะ เปรี๊ค เปรีลิส เกอดะฮ์ และสตูล ลงมาช่วยปกป้องสาละลังกันที่ อย่าให้ทัพพม่ายึดเมืองได้

ภาพขุนนางและนักรบสยาม : ฉสม ได้สะท้อนภาพของขุนนางและนักรบชาวสยาม ทั้งที่มาจากกรุงเทพ และจากหัวเมืองทางใต้ พวกเขามีทั้งที่กล้าหาญชาญชัยชี้ขาดตาขาวเอาตัวรอด ซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ ขุนนางและนักรบสยามคนสำคัญ ๆ ที่กวียกย่องสรรเสริญไว้ใน ฉสม ได้แก่ พระยายมราช และพระยาท้ายน้ำ นอกนั้นก็ยังมีเจ้าแสนยากร(บัว) พระยาทศโยธา พระยาพิชัยอินทรา พระยาพิชัยสงคราม หลวงวิชิตณรงค์ หลวงสุระกำแหง และเจ้าเมืองสงขลา เป็นต้น ซึ่งปรากฏความในฉาอิดดังนี้

พระยายมราช เป็นแม่ทัพสยามที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง มีความรับผิดชอบหน้าที่ ไม่เกรงกลัวพม่า เมื่อมีข่าวว่าสาละลังถูกพม่าตีแตก ท่านรู้สึกผิดต่อพระมหากษัตริย์ที่ทรงไว้วางพระทัยต่อท่าน จึงไม่ยอมอยู่นิ่งดูตาย ได้สั่งไพร่พลให้อยู่ที่ตรึง ให้ต่อเรือเพื่อล่าเลี้ยงกำลังพลไปช่วยตีเมืองสาละลังกลับคืนมาจากพม่า และกำชับไม่ให้กองทหารสยามและมลายูผลิผลามต่อสู้กับพม่า ท่านเป็นแม่ทัพที่รอบคอบและเป็นทีเกรงขามในหมู่ทหารสยามและมลายูในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุดในศึกสาละลัง

พระยายมราชเป็นนักปกครองและเป็นนายทหารสยามที่มีน้ำใจดีต่อกองทัพเรือมลายู จะเห็นว่าเมื่อกองทัพเรือมลายูเดินทางไปพบท่านที่ตรึงเพื่อไปบอกกล่าวกลับบ้านและขอเสบียงอาหารติดตัวกลับบ้าน ท่านไม่ปฏิเสธและแบ่งปันเสบียงให้อย่างเพียงพอ กวีรู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจ

พระยาท้ายน้ำ เป็นขุนนางนักรบคนสำคัญรองลงมาจากพระยายมราช ท่านผู้นี้เป็นนักรบโดยสายเลือด มีความจงรักภักดีต่อเจ้ากรุงสยามและบ้านเมือง มีความรับผิดชอบสูงและยอมตายในหน้าที่ ท่านเป็นนักรบสยามที่กองทัพสยามและมลายูมีความมั่นใจและยอมรับในความสามารถในการนำทัพโจมตีพม่า แต่โชคร้ายท่านมาสิ้นชีวิตเสียก่อนและนำความเสียใจมายังกองทัพสยามและมลายูที่ต้องสูญเสียนักรบดีมีฝีมือในขณะที่กำลังทำศึก กวีจารึกนามท่านไว้เป็นเกียรติยศ

พระยาท้ายน้ำเป็นขุนนางและนักรบสยามที่ได้รับความจงรักภักดีจากลูกน้องมาก พวกเขาพากันปิดข่าวการตายของพระยาท้ายน้ำไม่ให้กองทัพเรือมลายูรู้ ด้วยเกรงว่าทหารทั้งหลายจะเสียขวัญกำลังใจ และกองทัพมลายูอาจจะถอยทัพไม่รบต่อก็อาจเป็นได้ กองทัพมลายูไม่ยอมรับและปฏิบัติตามคำสั่งของขุนนางของพระยาท้ายน้ำ

นักรบสยามคนอื่น ๆ ที่กวีเลือกที่จะกล่าวถึง ส่วนใหญ่เป็นขุนนางที่ดำรงตำแหน่งผู้นำในกองทัพ และเป็นผู้มีความสามารถในการต่อสู้โดยใช้อาวุธดาบ พวกเขามีความกล้าหาญ เฉียบขาด และเยี่ยมโหดในการใช้ดาบต่อสู้ ฆ่าฟัน ไล่แทงศัตรู โดยเฉพาะหลวงคำแหง เช่นเดียวกันกับภาพลักษณ์ของพระยาพิชัยอินทราที่มีความกระฉับกระเฉงดุเดือดยิ่งชายชาติทหาร

กวีประทับใจในความสามัคคีของชาวสยามที่สู้รบทำลายค่ายพม่าได้สำเร็จ สมดังที่เจ้ากรุงสยามไว้วางพระทัย นับว่าเป็นสังสรรค์ที่สงครามเป็นสิ่งอันตราย ในสมรภูมিরบยอมมีนักรบที่กล้าหาญเข้มแข็งและนักรบที่อ่อนแอขยาดกลัว ถึงแม้กองทัพสยามจะมีชื่อเสียงในด้านแสนยานุภาพทางการทหาร แต่ทหารในกองทัพสยามยังมีคนชี้ขาดตาขาวไม่น้อยเช่นเดียวกับกองทัพมลายูเกอดะฮ์

กวีพบว่า กองทัพมัรดูลุง (พัทลุง) และลิซอร์ (นครศรีธรรมราช) นั้น ชี้ขาดตาขาว โดยตัดสินจากเหตุการณ์ที่กองทัพทั้งสองนี้เดินทางมาถึงใกล้เมืองสาละลัง และได้แต่งตั้งค่ายพักแรมเก็บตัวชุมนุมอยู่เงียบ ๆ อยู่บนปูเลาปันฉัง (Pulau Panjang) หรือเกาะยาว

เมื่อเกาะสาละลังถูกพม่ายึด กองทัพทั้งสองนี้ก็เผ่นหนีแตกกระจายกันไป กองทัพมรดูลงเผอิญหนีมาเจอกับกองทัพเกอดะฮ์ ตาลิบง และสิงโฆรา ในบริเวณเสอลัตตันฌุง (Selat Tanjung) จนถูกขุนนางสยามชักถามว่าทำไมจึงหนีทัพ พวกเขาให้เหตุผลว่าขาดแคลนอาหาร และกองกำลังพมามีมากกว่า ทำให้ไม่อาจสู้พม่าได้ ดังนั้น กองทัพมรดูลงและลิฮอร์ต่างพากันหนีเอาตัวรอด เหตุผลของพวกเขาทำให้ข้าหลวงกริวมักเพราะแสดงให้เห็นว่าพวกเขาซี้ซลาด และเมื่อถูกข้าหลวงไล่กลับ แทนที่พวกเขาจะรู้สึกผิด กลับยิ่งย่องดีใจจนออกนอกหน้า

เมื่อเริ่มมีการต่อสู้เกิดขึ้นระหว่างกองทัพพม่าที่ตั้งค่ายอยู่บนต้นฌุงฌัมบู (Tanjung Jambu) หรือแหลมยัมบู กับกองกำลังพันธมิตรมลายูและสยาม กวีได้เล่าว่ากองกำลังจากเมืองลิฮอร์นั้นซี้โงชอบเอาเปรียบกองกำลังอื่น ๆ พวกเขาไม่ยอมเคลื่อนกองกำลังออกไปอยู่ข้างหน้า คอยแต่แอบหลบอยู่ข้างหลังหวังเอาตัวรอด

ความเห็นแก่ตัวของกองกำลังลิฮอร์นั้นไม่ใช่มีเพียงในสนามรบเท่านั้น เมื่อกองทัพพันธมิตรมลายูและสยามโจมตีค่ายพม่าได้สำเร็จ และพม่าหนีแตกพ่ายไป ปรากฏว่ากองกำลังลิฮอร์เป็นกลุ่มต้น ๆ ที่รีบฉวยโอกาสขึ้นฝั่งแย่งชิงทรัพย์สินต่าง ๆ นา ๆ ที่พม่าทิ้งไว้เท่าที่จะหยิบฉวยได้เอาอย่างหน้าไม่อาย

นอกจากกวีได้สะท้อนภาพของทหารมลายูและทหารสยามทั้งด้านลบและด้านบวกแล้ว บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ศึกสาละลังที่กวีไม่ลืมที่จะบอกเล่าด้วยความชื่นชม คือชาวเมืองสาละลัง

ภาพชาวเมืองสาละลังในฐานะนักรบผู้เข้มแข็ง : ประวัติศาสตร์สาละลังชนะศึกในปี พ.ศ. 2328 เป็นเหตุการณ์ที่ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ที่จดจำกันในหมู่ชาวสยามเมืองสาละลังและคนมลายูเกอดะฮ์ที่มีชีวิตอยู่ในสมัยนั้น กวี ฉสม ได้บันทึกด้วยน้ำเสียงยกย่องชาวเมืองสาละลังที่มีความเข้มแข็งและมีหัวใจเป็นนักรบ สามารถปกป้องเมืองสาละลังจากฝีมือของพม่าได้สำเร็จ จนถึงศึกสาละลังในครั้งนี้ (พ.ศ. 2352) กวียังคงชื่นชมและเห็นว่าชาวสาละลังยังคงกล้าหาญและมีหัวใจของนักรบเช่นเดิม พวกเขายิงปืนใหญ่จากภายในกำแพงเมืองตอบโต้กับพม่า ทำให้พม่าตีเมืองสาละลังได้ไม่ถนัด แต่สุดท้ายเมืองสาละลังถูกพม่าตีแตกย่อยยับเพราะถูกพม่าล้อมเมืองอยู่เป็นเวลานาน ทำให้ชาวสาละลังขาดแคลนอาวุธยุทโธปกรณ์ กระสุนดินปืน เสี่ยงอาหาร ความช่วยเหลือจากกองทัพสยามมาถึงล่าช้า ทำให้ชาวสาละลังไม่อาจต้านทานกำลังป้องกันเมืองไว้ได้ และที่สำคัญคือชาวสาละลังตกหลุมพรางยุทธวิธีการรบของพม่า พม่าแอบใส่วัตถุที่เป็นดินระเบิดเข้าไปกับไม้ที่พวกเขาทิ้งลงไปภายในกำแพงเมืองสาละลัง เมื่อได้โอกาสพม่าก็จุดไฟเผา ทำให้สาละลังวอดวาย

เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า ไม่มีฉาอริสลับบทที่กวีตำหนิชาวสาละลังว่าซี้ซลาดจนทำให้บ้านเมืองต้องแตกสาแหรกขาด ชาวสาละลังสู้จนเต็มกำลังสามารถแล้ว แต่ก็ไม่สามารถต้านทานกำลังพม่าที่มีมากกว่า และเตรียมพร้อมมาอย่างดี กวีมีความเห็นอกเห็นใจชาวสาละลังมากจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่กองทัพมลายูยอมอยู่ช่วยล่าเสียงพาชาวสาละลังที่หนีรอดออกมาได้ขึ้นไปไ้บนแผ่นดินใหญ่หลังเหตุการณ์สาละลังกรุงแตก

(5) ภาพสะท้อนชนต่างชาติในเมืองสาละลัง

กวีได้สะท้อนภาพของชนต่างชาติ เช่น พ่อค้าชาวอินเดีย และพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาอยู่อาศัยและทำการค้าอยู่บนเกาะสาละลัง ว่าเป็นพวกค่อนข้างมั่งมี พวกที่รอดชีวิตมาได้ต่างก็เสียขวัญและกลัวเสียทรัพย์สิน ภาพลักษณ์ของพวกเขาตามที่กวีบรรยายนั้นไม่ค่อยจะน่าสงสารเท่าที่ควร อีกทั้งยังชวนหัวร่อเสียด้วยซ้ำ

(6) ภาพสะท้อนผู้ปกครองรัฐ ขุนนางและนักรบฝ่ายพม่า

กองกำลังทหารพม่าเป็นฝ่ายตรงกันข้ามคู่เอกของสงครามในฐานะผู้รุกรานและก่อสงคราม กวีมีทั้งความชื่นชมและสาปแช่งทหารพม่าควบคู่กัน กวีชื่นชมในความกล้าหาญของพม่าที่กล้าเสี่ยงชีวิตยกกองทัพเรือมาทำศึกในช่วงฤดูมรสุม

ทหารพม่ามีความชำนาญในการสู้รบภาคพื้นดินเป็นพิเศษ เมื่ออยู่ในสนามรบ พวกเขาสู้เต็มที่และไม่ถอยไปง่าย ๆ แม้เมื่อตกเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ถูกสยามไล่ฆ่าฟันแทง ทหารพม่าบางคนก็มีน้ำใจไม่ยอมทิ้งเพื่อนร่วมชะตากรรม พยายามช่วยเหลือพากันหลบหนีซ่อนตัวในป่า แล้วค่อยออกมาเมื่อสบโอกาสและเห็นว่าปลอดภัย

ด้วยความลำบากเสี่ยงชีวิตมาในสงครามที่พม่าก่อเหตุ ทำให้กองทหารมลายูโกรธเกลียดและแค้นใจพม่า สังเกตได้ว่า กวีใช้ศัพท์คำว่า “celaka” (จัญไร, เสงซวย, อัปปริย) และ “Burma puak jahat” (ไอพม่าพวกชั่ว) ด่าพม่าด้วยน้ำเสียงเจ็บใจ เมื่อกองทัพพม่าย้อนกลับมาเข้าค่ายของพวกเขาเพื่อรอสู้รบกับสยามกันต่อไป

กวีได้สะท้อนความรู้สึกดูถูกพม่าเมื่อพม่าแพ้ย่าย โดยเฉพาะแม่ทัพพม่าทั้งหลายที่หนีเอาตัวรอดและเอาเปรียบลูกน้อง เช่น เมื่อสยามสามารถทำลายค่ายพม่าได้สำเร็จ แม่ทัพพม่าหลบหนีเอาตัวรอดในยามคับขันแม่ทัพพม่ายังเห็นแก่ตัวเอาเปรียบทหารของตนโดยยังคงนั่งเสลี่ยงให้ลูกน้องหามวิ่งพาหนีมองดูแล้วเป็นภาพที่น่าสมเพชและชวนหัวในความไม่มีศักดิ์ศรีของแม่ทัพพม่า

(7) ภาพสะท้อนของกองทัพพม่า

ศึกสาละลังเกิดจากพม่าเป็นฝ่ายเริ่มสงคราม ยกทัพมารุกรานเมืองสาละลังของสยามก่อน กองทัพพม่าย่อมมีความพร้อมในการรบมากกว่าชาวเมืองสาละลังและกองทัพสยาม

ดูเหมือนว่ากวีชื่นชมในแสนยานุภาพของกองทัพเรือพม่ามากกว่าของสยาม พม่าจัดขบวนเรือรบและสร้างค่ายทหารได้น่ากลัวจนทหารมลายูและสยามกลัวที่จะบุกโจมตี ทหารฝอยพม่าก็มีความแข็งแกร่งกระฉับกระเฉงว่องไว

(8) ภาพสะท้อนความรู้สึกของกวีที่มีต่อกองทัพสยามเมื่อสงครามสิ้นสุด

กวีได้แสดงความรู้สึกน้อยอกน้อยใจแทนทหารมลายู ว่าพวกเขาได้สู้รบอย่างหนัก เสี่ยงเป็นเสี่ยงตายร่วมรบกับกองทัพสยามขับไล่พม่าแต่กลับไม่ได้รับสิ่งตอบแทนใด ๆ เพราะพวกเขาต้องคอยระวังชีวิตทหารด้วยกันอยู่ในน่านน้ำไม่ได้ขึ้นบกมาร่วมปล้นชิงทรัพย์เหมือนทหารสยามทั่วไป พวกเขาต้องคอยระวังเพราะกลัวพม่าย้อนกลับมาโจมตี

(9) ภาพสะท้อนลักษณะเรือรบของรัฐสุลต่าน(มลายู)

กวีได้บรรยายลักษณะเรือรบของมลายูด้วยความชื่นชมในความแข็งแรงทนทานและความสวยงามของเรือรบประจำการของแม่ทัพเกดะฮ์แต่ละลำ เพราะกวีมีความภาคภูมิใจและต้องการประกาศให้โลกได้รับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ของชนชาติมลายูในด้านศิลปะและเทคโนโลยีการต่อเรือ และมีนัยที่สะท้อนอารมณ์ดูแคลนของกวีที่มอง ว่าเรือรบของสยามนั้นขอมซ่อ ถึงแม้มีการอธิบายว่าเป็นการต่อเรือที่สยามเลียนแบบการต่อเรือของมลายูก็จริงอยู่แต่ทำได้ไม่ดีนัก

(10) ภาพสะท้อนสงคราม : ปาตานีล่มสลาย สาละลังเมืองร้าง

ฉสม ได้สะท้อนภาพของสงครามที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของสยามและรัฐสุลต่านเกดะฮ์และปาตานีในสองเหตุการณ์ คือหนึ่งสงครามสยามปราบกบฏดาตูปังกาลันปาตานี พ.ศ. 2351 และสองสงครามพม่ายึดเมืองสาละลัง พ.ศ. 2352 ทั้งสองเหตุการณ์นี้ได้สร้างความเสียหายทั้งทรัพย์สินและชีวิตของผู้คนไปมากมาย ประเด็นที่แตกต่างกัน คือเหตุการณ์สงครามสยามปราบกบฏปาตานีนั้น กวีได้

ถ่ายทอดเหตุการณ์สู้รบที่เกิดขึ้นบนบก ส่วนเหตุการณ์พม่ายึดเมืองสาละลังเป็นการถ่ายทอดเหตุการณ์สู้รบระหว่างกองทัพสยาม (รวมทั้งแนวร่วม) กับพม่า ส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในน่านน้ำทะเลอันดามัน สงครามทั้งสองครั้งได้สะท้อนให้เห็นถึงภาพความโหดร้ายของสงครามที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เพื่อการขยายดินแดน รักษาอำนาจ และผลประโยชน์ของตนเอง กวีได้บันทึกตามความเป็นจริงตามที่กวีได้เห็นด้วยสายตาและความรู้สึกของตนเอง และที่ได้ยินจากคำบอกเล่าจากบุคคลอื่นในช่วงที่เกิดสงคราม

1) ภาพสะท้อนเกี่ยวกับกองทัพเรือเกอดะฮ์ และตาลีบง

ในสงครามสยามปราบกบฏเมืองปัตตานี ฉสม ได้สะท้อนภาพความไม่เต็มใจของกองทัพบกเกอดะฮ์ในการช่วยเหลือสยามโจมตีเมืองปัตตานี แม่ทัพเกอดะฮ์พยายามถ่วงเวลาอยู่ที่ปาดังเตอร์ป ไม่ยอมเคลื่อนทัพไปสมทบกับกองทัพเมืองสิงโฆราที่จะนะตามคำบัญชาของสุลตันอะฮมัดตามุดดินฯ โดยอ้างว่ากองทัพเมืองปัตตานีนั้นเข้มแข็งและแข็งแกร่งมาก การแข็งขันของแม่ทัพเกอดะฮ์เดือดร้อนถึงสุลตันอะฮมัดตามุดดินฯ ที่ต้องเสด็จมาถึงปาดังเตอร์ปเพื่อปลดแม่ทัพและแต่งตั้งแม่ทัพคนใหม่ให้ไปปฏิบัติหน้าที่แทน ถึงกระนั้นกองทัพเกอดะฮ์ก็เลือกเวลาเดินทางเข้าเมืองปัตตานีเมื่อสงครามสิ้นสุดแล้ว กองทัพบกเกอดะฮ์แทบจะไม่มีบทบาทในการช่วยสยามปราบกบฏปัตตานีครั้งนี้เลย เป็นเหตุให้สุลตันเกอดะฮ์ถูกสยามคาดหวัง ทำให้กองทัพเกอดะฮ์ต้องแก้ตัวในศึกสาละลังเพื่อป้องกันไม่ให้อาณาจักรส่งกองกำลังมาโจมตีเกอดะฮ์ ดังนั้น ภาพลักษณ์ของกองทัพเกอดะฮ์ในศึกสาละลังแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับภาพลักษณ์ของกองทัพเกอดะฮ์ในคราวศึกปราบกบฏปัตตานี กล่าวคือ เป็นภาพลักษณ์ของกองทัพเรือที่มีความเข้มแข็งและเกรียงไกรเหนือกว่ากองทัพสยาม กวี ฉสม บอกเล่าด้วยความภาคภูมิใจเริ่มตั้งแต่รูปร่างลักษณะความงดงามของเรือรบ และความพร้อมของอาวุธยุทธโธปกรณ์ประจำการเรือรบของแม่ทัพเรือทุกลำตามลำดับชั้นไว้ในบทกวี

Andalan Temenggung Seri Indera Wangsa,
dipandang sikap bagai raksasa,
ghurab bernama Unggas Angkasa,
padanlah tempat orang perkasa.

เรือของเตอเมิงซุงเสอรีอินเดอร์อวังสา
ดูลักษณะเหมือนกับยักษ์
เรือมีนามว่า ‘วิหคเหินเวหา’
สมควรแก่ตำแหน่งของผู้กล้าหาญ

Jabatan Temenggung panglima perang,
lotang bernama *Harimau Garang*
tetunggulnya merah cahaya berderang,
memberi gentar dipandang orang.

ตำแหน่งเตอเมิงซุงเป็นแม่ทัพทำศึก
มีโล่ตั้งนามว่า ‘พยัคฆ์ร้าย’
ธงของท่านสีแดงสว่างจ้า
ใครได้เห็นเป็นต้องสะท้อนสั่นกลัว

สังเกตได้ว่าชื่อเรือรบและชื่อปืนใหญ่ประจำเรือของแม่ทัพเกอดะฮ์แต่ละลำสื่อความหมายโดยนัยที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้นำและความเป็นนักรบที่องอาจของกองทัพเกอดะฮ์เมื่ออยู่ในสงคราม ดังเช่น เรือรบของท่านลักษมาณา มีชื่อว่า “เสอริมาวา” (Seri Jawa/ศรีจาวา) มีปืนประจำเรือชื่อ “มาจันเลอปัสตังกาปัน” (macan Lepas Tangkapan / เสือดาวอิสระ) เรือรบของเตอเมิงซุงเสอรีอินเดอร์อวังสา ชื่อ “อูงฆัสสอังกาสา” มีปืนประจำเรือชื่อ “ฮารีเมาซารัง”(พยัคฆ์ร้าย) เป็นต้น สภาพของเรือ ชื่อเรือ และชื่อปืนประจำเรือของแม่ทัพเกอดะฮ์ที่กวีได้บรรยายอย่างละเอียดละออทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดจินตนาการนึกถึงความสง่างามของเรือ และให้ความรู้สึกอีกเหมื่อนเมื่อได้ยินชื่อเรือและชื่อของอาวุธปืน เป็นการปลุกความรู้สึกของทหารทุกคนให้พร้อมที่จะสู้โดยไม่ต้องหวาดหวั่นต่อศัตรู

ด้วยเหตุที่เมืองสาละลังตั้งอยู่บนเกาะที่ล้อมรอบด้วยทะเล เรือจึงเป็นยานพาหนะหลักในการบรรทุกลำเลียงกองกำลังทหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ และเสบียงอาหารในการทำสงคราม กวีจึงเห็นความพร้อมและความสมบูรณ์ของเรือเป็นเรื่องใหญ่ ภาพความงามของธรรมชาติบางมุมแลดูขัดแย้งกับความไม่เป็นระเบียบของมนุษย์ที่ห้าหน้าทำลายล้างกันอย่างไม่ปราณี เพียงเพื่อให้ได้เป็นเจ้าของทรัพย์สินธรรมชาติที่ติดอยู่กับที่เช่นแผ่นดิน ที่ถูกมองว่ามีคุณค่าสูงกว่าชีวิตและเลือดเนื้อของมนุษย์เดินดิน โดยลืมนึกว่าอำนาจของมนุษย์มีจำกัด มนุษย์ไม่สามารถพอที่จะเอาชนะพลังของพายุ ฝน ไฟ และน้ำ ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญของการทำสงครามทั้งทางน้ำและทางบก กองทัพต้องอยู่ใต้อำนาจของฤดูกาล คลื่นลมและฝนในซีกทะเลอันดามันเกิดต่างเวลากับซีกทะเลอ่าวไทย ปรากฏการณ์ธรรมชาติดังกล่าวเป็นอุปสรรคในการเคลื่อนทัพของสยามทั้งทางบกและทะเล ไม่ใช่แค่เรื่องขาดแคลนเรือที่จะบรรทุกกำลังคนไปยังกลางเท่านั้น

2) ภาพกองทัพเรือสยามจากกรุงเทพฯ : กองทัพสยามมีชื่อเสียงและเป็นที่น่าเกรงขามของกองทัพมลายูมานาน แต่เมื่อกวีได้เห็นเรือรบของสยามที่มาจากสาละลังครั้งนี้ ทำให้กวีรู้สึกสมเพชและอับอายแทน กวีได้บรรยายให้เห็นภาพของเรือรบสยามด้วยน้ำเสียงดูถูกและเหยียดหยัน ว่าเป็นเรือรบที่ไร้ศิลปะความงดงาม ไม่เหมาะที่จะเป็นเรือรบ เพราะอยู่ในสภาพซ่อมซ่อมปราศจากอาวุธ มองดูแล้วน่าอับอาย จะมีดีอยู่บ้างก็ตรงที่เมื่อตกอยู่ในสถานการณ์คับขัน ว่า เรือของสยามจะสามารถหลบหนีได้ไวและคล่องตัวกว่าเรือรบมลายู

นอกจากสภาพของเรือ กวีมองว่าทหารสยามซี้ซั๊ดและชอบเอาเปรียบทหารมลายูซึ่งถูกวางตำแหน่งให้เป็นทัพหน้าเสี่ยงตาย ในขณะที่กองทัพสยามเป็นกองทัพล้างซึ่งปลอดภัยกว่า กระนั้น ทหารสยามก็ยังไม่วายคิดเอาตัวรอดทุกเมื่อและสู้รบก็ไม่เต็มกำลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเหตุการณ์โจมตีค่ายใหญ่ของพม่าที่ตมณังปิ่นและตมณังอาลู กองทัพสยามนั้นหวาดกลัวแตกกระเจิงจนเสียกระบวนทัพ กวีเล่าด้วยน้ำเสียงเหนียวล้าอ่อนใจ

ถึงแม้ว่าในช่วงที่เกิดการต่อสู้ทางทะเล กวีได้สะท้อนภาพกองทัพสยามที่ซี้ซั๊ดและอ่อนแอ แต่เมื่อกองทัพมลายูและสยามยกพลขึ้นบกได้สำเร็จ กวีได้กล่าวถึงภาพที่ดีของกองทัพสยามที่มีผู้นำทัพที่กล้าหาญ เช่น พระยาพิชัยอินทราและพระยาทศโยธาที่นำกองทัพบุกทำลายค่ายพม่าที่โคกกลอยได้สำเร็จ และเมื่อกองทัพเรือพม่ายกทัพย้อนกลับมาใหม่ พระยาพิชัยที่ขึ้นไปบนบกรีบเร่งกลับมาที่กองทัพเรือทันทีที่ได้ยินเสียงปืนที่ว้าวเซียงส่งสัญญาณให้ อันแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ความรับผิดชอบ และความไม่กลัวตายของท่าน

(11) ภาพสะท้อนความโหดร้ายของสงคราม

สงครามเป็นการทำลายล้าง สร้างความหายนะทั้งชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนอย่างไร้ความปราณี สงครามเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ต้องการให้เกิดขึ้นเพราะเป็นสิ่งที่คุกคามความสงบสุขของมนุษย์ แต่หลาย ๆ ครั้งมนุษย์ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงไม่ใหมันเกิดขึ้นได้ กวีได้สะท้อนภาพความโหดร้ายของสงครามที่เกิดขึ้นทั้งทางบกและทางทะเล ที่เหล่านักรบและประชาชนทั้งที่เป็นฝ่ายรุกรานและถูกรุกรานต้องเผชิญร่วมกัน กวีถ่ายทอดด้วยน้ำเสียงที่สะท้อนความรู้สึกหลากหลายอารมณ์ ที่ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถสัมผัสเกิดจินตนาการและคล้อยตามกวี

ในสงครามสยามปราบกบฏปัตตานี กวีสะท้อนภาพของกองทัพบกเกอดะฮ์ที่ไม่เต็มใจช่วยกองทัพสยามโจมตีปัตตานี และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับขุนนางผู้ใหญ่และนักรบชาวเกอดะฮ์ตลอดจนความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างสยามกับเกอดะฮ์ ส่วนภาพความเลวร้ายของสงครามในครั้งนี้ กวีสะท้อนภาพทั่ว ๆ ไปที่ย่อมเกิดขึ้นในสงคราม เช่น ภาพของนักรบปัตตานีถูกฟันคอขาด และภาพการ

หลบหนีของชาวบ้านปาดานีผู้พ่ายแพ้สงคราม กวีไม่ได้เล่าเหตุการณ์ความยากลำบากในการเดินทางและการเสี่ยงชีวิตของทหารเกอดะฮ์มากมายแต่อย่างใด แตกต่างจากศึกสาลังที่กวีเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกองทัพของทุกฝ่ายที่ร่วมสงคราม โดยเฉพาะกองทัพมลายูเกอดะฮ์ และผลความเสียหายที่เกิดจากสงคราม ดังนี้

1) ภาพความทรมาณในการอยู่ในทะเล เริ่มต้นการผจญภัย กวีเล่าว่า นักรบกองทัพมลายูเกอดะฮ์ต้องเสี่ยงชีวิตตั้งแต่เริ่มต้นเดินทางพายเรือออกจากปากน้ำเกอดะฮ์เพื่อมุ่งหน้าไปยังเกาะสาลัง พวกเขาต้องเผชิญภัยธรรมชาติอยู่กลางทะเลอันดามันซึ่งเป็นสมรภูมิรบที่หาที่หลบภัยได้ยาก จุดแรก คือที่เกอดัม (Ketam) และตันจุงจินจิน (Tanjung Cincin) พวกเขาพบอุปสรรคเรื่องลมเหนือที่ทำให้สมอเรือบางลำเสียหาย และเรือถูกคลื่นทะเลซัดเกือบโดนโขดหิน จึงต้องพักค้างคืนที่นี้สามคืนรอจนกว่าพายุและคลื่นลมทะเลจะสงบ

สถานที่เสี่ยงภัยธรรมชาติลำดับต่อมา คือปูเลามูเทีย (Pulau Mutia) เมื่อเดินทางมาถึงที่นี่ทหารพายเรือต่อไปไม่ไหว และอันตรายเกินไปที่จะพายเรือฝ่าไปท่ามกลางพายุกลางทะเล และเมื่อเดินทางต่อมาถึง อุฌงเมรุ (Ujung Merpu) กองทัพต้องแวะหลบภัยพายุลมเหนือที่นี้หนึ่งคืนก่อนที่จะเดินทางไปถึงแอโกรีนาฆา (Ekor Naga)

2) ภาพสะท้อนในสมรภูมิรบ ภัยธรรมชาติครั้งรุนแรงเกิดขึ้นที่บริเวณตันจุงจัมบู (Tanjung Jambu) กองทัพเรือมลายูเผชิญกับพายุมรสุมตะวันออก ทำให้เรือถูกคลื่นลมทะเลพัดกระแทกกับโขดหิน เรือบางลำแตกเสียหายและถูกน้ำทะเลพัดหายไป กวีบรรยายสภาพความบ้ำคลั่งของธรรมชาติและความหวาดกลัวของทหารที่ลอยลำอยู่กลางทะเล และความดีใจของพวกเขาที่พบว่าเพื่อนหลายคนยังมีชีวิตรอดอยู่

ครั้งสิ้นสุดสงคราม ระหว่างเดินทางกลับเกอดะฮ์ กองทัพเรือมลายูพายเรือมาถึงด้านหลังของเกาะตาลิบง (Talibung) พวกเขาต้องเผชิญกับมรสุมตะวันตกที่รุนแรงและน่ากลัวมากอีกครั้งหนึ่ง สมอและเชือกตรึงใบเรือทั้งหมดขาด และเรือก็เสียหายมากไม่เว้นแม้กระทั่งเรือรบของวาเซียร์ ทุกคนเกือบเอาชีวิตไม่รอด

นอกจากภัยธรรมชาติ ทหารต้องเอาชีวิตรองกับกระสุนปืนและคมดาบของคู่ต่อสู้ทั้งจากทางบกและทางทะเล ภาพเหตุการณ์ที่น่ากลัวมากที่สุดภาพหนึ่งที่กวีบรรยาย คือภาพการประจัญบานของกองทัพเรือมลายูที่เป็นทัพหน้าพายเรือฝ่าเข้าไปหักค่ายฐานทัพเรือพม่าที่อายเอิร์เกอลูบี (air Kelubi) ได้สำเร็จ

(12) ภาพสะท้อนความเดือดร้อนของราษฎรและความวิบัติของบ้านเมือง

นอกจากภาพการผจญภัยเสี่ยงชีวิตกลางทะเลของกองทัพเรือมลายูเกอดะฮ์ กวีได้สะท้อนภาพความเดือดร้อนและความเสียหายต่าง ๆ ที่เกิดจากสงคราม เช่น ราษฎรถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร เป็นแรงงานเตรียมเสบียงอาหารและยุทโธปกรณ์ให้กองทัพ ผู้คนบาดเจ็บ ถูกฆ่าตาย และถูกจับเป็นเชลย สงคราม เกิดการปล้นสะดม แย่งชิงทรัพย์สิน เกิดภาวะขาดแคลนอาหาร บ้านเมืองถูกทำลาย และเกิดการทิ้งบ้านทิ้งเมืองไปอยู่ในที่ที่ปลอดภัยและมีอาหารประทังชีวิต

เมื่อสงครามเกิดขึ้น กองทัพสยามจากกรุงเทพฯ เดินทางเข้ามาทางใต้ ได้สร้างความเดือดร้อนให้ราษฎรเมืองไชยา และเมืองลิซอร์อยู่น้อย กวีไม่ได้เล่าอย่างตรงไปตรงมาว่ากองทัพสยามกระทำการย่ำยีหรือรังแกราษฎรและบ้านเมืองดังกล่าวไว้อย่างไรบ้าง แต่สันนิษฐานว่าต้องเป็นการเกณฑ์ราษฎรไปเป็นทหารออกรบ

เมื่อพระยายมราชเดินทางมาถึงตรังและพบว่าไม่มีเรือที่จะใช้ลำเลียงทหารข้ามไปเกาะสาละวัน จึงสั่งเกณฑ์ราษฎรเมืองตรังให้ต่อเรือเพื่อใช้ลำเลียงกองกำลังทหารข้ามทะเลไปช่วยเมืองสาละวัน ชาวบ้านต้องเร่งมือทำงานกันอย่างหนักทั้งกลางวันและกลางคืนไม่ได้หยุด หากใครอยู่นิ่งเฉยไม่ยอมลงมือทำงานต้องถูกเขียนดีถึงตาย

ต่อจากนั้น สี่สิบวันหลังจากเมืองสาละวันแตก กองทัพเรือมลายูลอยลำอยู่กลางทะเล รอรับคำสั่งจากสยาม และทำหน้าที่ช่วยลำเลียงชาวเมืองสาละวันที่หนีรอดออกมาได้พาส่งขึ้นฝั่งบนแผ่นดินใหญ่ กองทัพประสบปัญหาขาดเสบียงอาหารต้องทนอยู่ในสภาพที่หิวโหยและทรมาณมาก ส่วนชาวสาละวันที่ถูกพม่าล้อมเมืองไว้เป็นเวลานานจนเมืองแตกก็พากันอดอยาก ต้องกินหัวสีเหลืองประทังชีวิต

นอกจากปัญหาการขาดแคลนอาหาร สงครามยังได้คร่าชีวิตและทำลายทรัพย์สินของผู้คนและบ้านเมือง ตัวอย่างภาพสะท้อนที่ชัดเจนที่สุดที่กวีบรรยายไว้ คือภาพเหตุการณ์เมื่อสาละวันถูกพม่ายึดครองได้สำเร็จ พม่าได้ชิงทรัพย์ เผาทำลายทรัพย์สิน ฆ่าและกวาดต้อนชาวสาละวันเป็นเชลย ครอบครองพลพราก เมืองสาละวันถูกพม่าเผาเรียบทั้งคืนไม่มีเหลือ จากปูเลอันญอร์ (เกาะพราว) สามารถมองเห็นเปลวเพลิงลุกไหม้และควันไฟลอยคลุ้งอยู่กลางอากาศได้ชัดเจน ดังนั้น เมื่อกองทัพเรือของมลายูและสยามร่วมกับกองทัพบกจากกรุงเทพฯ ยึดเมืองสาละวันคืนจากพม่าได้สำเร็จจึงไม่มีอะไรเหลือให้ต้องดูแล

ในทำนองเดียวกัน เมื่อกองทัพมลายูและสยามสามารถตีค่ายพม่าที่ต้นฉมัญมบู (แหลมยามู) ได้สำเร็จในครั้งแรก ก็ทำการชิงทรัพย์ เผาทำลายทรัพย์สิน ฆ่าและกวาดต้อนชาวพม่าเป็นเชลยเช่นกัน ส่วนทรัพย์สินที่แย่งชิงกันมาได้ไม่ใช่ของมีราคา เป็นเพียงพวกอุปกรณ์ทำการเกษตร อาวุธมีด ภาชนะโอ่งไหที่ใช้ในครัวเรือน เสื้อผ้าเก่า ๆ เท่านั้น กวีเล่าด้วยน้ำเสียงสมเพชพวกทหารที่ขโมยสิ่งของดังกล่าว และเสียดสีกองทัพสยามจากกรุงเทพฯ ที่รับอาวุธปืนใหญ่ สิ่งของมีค่าเอาไว้แต่เพียงผู้เดียว

นอกจากจะชิงทรัพย์ของศัตรูแล้ว ทหารบางคนหันมาแย่งชิงทรัพย์ในหมู่พวกเดียวกัน ถึงขั้นทำร้ายร่างกายจนได้รับบาดเจ็บก่อนจะได้สติและเลิกรากัน ดังที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ที่เรือพม่าพลัดหลงเข้ามาในช่องแคบที่เป็นค่ายของกองทัพพันธมิตรมลายูและสยาม เพราะเข้าใจผิดคิดว่าเป็นกองทัพพม่าเหล่าทหารสยามและมลายูต่างเข้ารุมชิงทรัพย์สินของเรือพม่า ทหารเตอลิงคนหนึ่งถูกฟันที่สะโพกจนเลือดไหลโซก ทหารทั้งหลายจึงหยุดแย่งชิงกันแล้วหันไปจับตัวพม่ากันต่อไป

เนื่องจากสาละวันเป็นพื้นที่เป้าหมายของสงคราม พม่าได้ทำลายเมืองสาละวันจนกลายเป็นเมืองร้างจนไม่มีอะไรเหลือ กระทั่งสัตว์ข้างและม้าถูกฆ่าเป็นอาหาร พืชผักถูกทำลายแทบจะไม่เหลือพันธุ์ ไร่และโบสถ์ก็ถูกทำลายได้รับความเสียหาย ราษฎรเสียชีวิตกันถ้วนหน้า และเป็นโรค พม่าทำลายสาละวันครั้งนี้เพื่อแก้แค้นที่พม่าเคยแพ้สาละวันมาครั้งอดีต

3. มุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศึกละแวกจากตัวบท ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้องได้สะท้อนมุมมองที่มีต่อศึกละแวกอย่างไร

ย้ำอีกครั้งว่า งานวิจัยที่มุ่งศึกษาตัวบท ฉสม นี้ ยังไม่ปรากฏในคลังวรรณกรรมไทย ส่วนหนังสือและเอกสารบทความทางวิชาการที่สำคัญ ๆ ของไทยที่มีอยู่ โดยเฉพาะหนังสือพงศาวดารฉบับต่าง ๆ เป็นแหล่งข้อมูลที่ช่วยยืนยันเหตุการณ์สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์การเมืองและการสงครามที่เกี่ยวกับศึกละแวกที่ปรากฏใน ฉสม ที่สามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลเชิงเปรียบเทียบประกอบการพิจารณาคุณสมบัติของ ฉสม ในฐานะที่เป็นหนังสือวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ และหนังสือประวัติศาสตร์นิพนธ์ของรัฐเกอดะฮ์ที่สำคัญเล่มหนึ่งที่ควรค่าแก่การศึกษา

ผู้วิจัยสังเกตว่า นักวิชาการ นักประวัติศาสตร์ และชาวลาว เลือกจำเฉพาะเหตุการณ์ช่วงเมืองกลางขณะศึกพม่าเท่านั้น ซึ่งเป็นชัยชนะที่แสดงถึงความเข้มแข็งและความสามัคคีของชาวเมืองสาละวิน ในการทำสงครามเพื่อปกป้องผืนแผ่นดินของตน และรักษาเอกราชของสาละวิน ตลอดจนความรักอิสรภาพจนไม่ยอมตกเป็นทาสของพม่า จึงเป็นชัยชนะแห่งความภาคภูมิใจสูงสุดของชาวสาละวิน และพวกเขาเลือกที่จะไม่ถ่ายทอดความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ความพ่ายแพ้ของชาวเมืองสาละวินให้คนปัจจุบันได้รู้ เพราะเป็นประวัติศาสตร์ของความอับอายอดสู

ประวัติศาสตร์กลางขณะศึกได้รับการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบันเพราะเป็นประวัติศาสตร์แห่งความภาคภูมิใจในความเกรียงไกรและความรักแผ่นดินและอิสรภาพของบรรพบุรุษชาวเมืองกลาง ลูกหลานจะได้จดจำและเอาเป็นแบบอย่างในความรักชาติความเสียสละเลือดเนื้อและชีวิตของพวกเขาเพื่อลูกหลานจะได้มีแผ่นดินอยู่อย่างเป็นอิสระ ไม่ต้องถูกพม่ากดขี่และเอาเปรียบ

สำหรับชาวเมืองเกดะฮ์ เปริลิส และกูบังปาตู ที่อาศัยในพื้นที่สำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศึกกลางเมืองไม่มีการรับรู้หรือได้ยินเรื่องศึกกลางเมือง ทั้งนี้ เป็นเพราะศึกกลางเมืองเกิดขึ้นนอกแผ่นดินเกดะฮ์ และเกดะฮ์ไม่มีอำนาจเหนือดินแดนดังกล่าว เสร็จสิ้นจากการทำสงครามครั้งนั้น คนเกดะฮ์ไม่ได้มีอะไรเพิ่มมากไปกว่าเดิม ชำรายในปี พ.ศ.2364 มีเหตุการณ์สงครามที่สยามเข้าโจมตีเกดะฮ์แบบจู่โจมอย่างไม่เคยคาดคิด คนเกดะฮ์เรียกสงครามนี้ว่า “Musuh Bisik” คือสงครามเงียบ สงครามนี้กลับเรื่องสงครามศึกกลางเมืองในปี พ.ศ.2352-2353 จนแทบไม่เหลือรายละเอียดให้คนเกดะฮ์รุ่นหลังได้เรียนรู้และเล่าต่อ เพราะเป็นสงครามที่สร้างบาดแผลลึกแก่คนเกดะฮ์ที่เป็นสาเหตุทำให้สุลต่านอะฮ์มัดตามุดดิน ๑ ต้องพลัดบ้าน ไปพึ่งอังกฤษที่เกาะปีนัง และต้องย้ายไปพำนักที่มะละกาด้วยเงื่อนไขของสยามตามสัญญาเบอร์นี พ.ศ.2369 เป็นสงครามที่ตอกย้ำภาพลักษณ์ของคนสยามในสายตาคนเกดะฮ์ดังสำนวนว่า “สยามเปอรตฮีเฌา” (Siam perut hijau /คนสยามพุงเขียว) ซึ่งหมายถึงคนสยามนั้นอามัถและเหี้ยมโหด

4. องค์ความรู้เรื่องภาพลักษณ์ในอดีตและมุมมองด้านมลายูและไทยในเรื่องศึกกลางเมืองที่ได้มาจากการศึกษาตัวบท ‘ฉาฮ์รุลสุลตันเมอลานา’ และเอกสารประวัติศาสตร์ของมลายูและไทยที่เกี่ยวข้องสู่สังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบันโดยรวมนั้น ได้ให้ประโยชน์อะไรต่อการพัฒนาทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและสังคมไทยในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรมไทยปัจจุบัน

ผู้วิจัยเห็นสมควรว่า ฉสม ไม่ใช่เป็นแค่บทกวีที่กวีได้นิพนธ์ให้สังคมได้อ่านเพื่อความเพลิดเพลินเท่านั้น หากแต่ ฉสม เป็นคลังความรู้หลากหลายศาสตร์ ได้แก่ ด้านภาษา วรรณกรรม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา รัฐประศาสนศาสตร์ การเมืองระหว่างประเทศ เป็นต้น ที่ยังรอโอกาสให้ผู้สนใจนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

การมีอยู่ของต้นฉบับตัวเขียนมลายูเรื่องฉาฮ์รุลสุลตันเมอลานา หรือ ฉสม นี้ ไม่ว่าผู้เขียนเป็นใคร มีเจตนาอย่างไร หรือว่าใครมีมุมมองต่อฉาฮ์รุลสุลตันเมอลานา อย่างไร เหล่านี้เป็นคำถามที่จะได้คำตอบหลากหลายอย่างแน่นอน เพราะ ฉสม เป็นงานประเภทวรรณกรรม /วรรณคดีมลายูจารีตแนวประวัติศาสตร์ ที่เป็นพื้นที่ที่บรรดานักเขียน (writers) ใช้เป็นเครื่องมือทำหน้าที่ในการสะท้อนความคิด และสะท้อนภาพในมิติต่าง ๆ รวมทั้งบอกเล่าเรื่องราวในประวัติศาสตร์ให้สังคมได้รู้ โลกวรรณคดีมลายูชนบทนิยมหรือวรรณคดีจารีตได้ให้ความสำคัญมากกับต้นฉบับตัวเขียนภาษามลายู ว่าเป็นแหล่งสะสมความรู้ที่เป็น

ผลงานทางอักษรศาสตร์มลายู ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของปัญญาชน ที่สร้างสรรค์มาจากการสะสมกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในสังคมและวัฒนธรรม อันประกอบด้วยค่านิยมด้านความรู้ จริยธรรม และความงดงามของชนชาติต่าง ๆ ที่มีอารยธรรม พร้อมกันนั้นผลงานทางอักษรศาสตร์มลายูประเภทนี้ยังได้บูรณาการวิถีชีวิตของชนชาติดังกล่าวที่กระจายให้เห็นถึงระดับความสูง-ต่ำของภาพลักษณ์แห่งคุณค่าทางวัฒนธรรมและอารยธรรมมลายูด้านใดด้านหนึ่งด้วย ซึ่งใช่ตามที่ Baha Zain ได้กล่าวแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2549

อย่างไรก็ตาม ผลจากการศึกษาตัวบท ฉสม ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นคุณค่าของประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูอย่าง ฉสม ว่าได้ให้คุณค่าต่อสังคมไทย โดยเฉพาะต่อวงการการศึกษาของไทยปัจจุบันหลายประการ อาทิ (1) ฉสม ได้ยืนยันให้เห็นชัดเจนว่าเป็นแหล่งข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยและมาเลเซียประเภทหนึ่ง (2) ฉสม เป็นคุณูปการแก่กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยและมาเลเซีย ทำให้คลังประวัติศาสตร์ไทยและมาเลเซียมีจำนวนเพิ่มขึ้นและหลากหลายมากขึ้น (3) ฉสม มีสถานะเป็นเสมือนทูตวรรณกรรมที่ทำหน้าที่ผูกความสัมพันธ์ระหว่างโลกความเป็นไทย (Thai world) กับโลกมลายู (Malay world) ให้แน่นแฟ้นเพื่อนำสู่แนวทางของความคิดเชิงบวก (4) ฉสม ได้ให้ความหมายที่มีคุณค่ามากกว่าความเป็นแหล่งความรู้ กล่าวคือ ฉสม เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นเครื่องหมายหนึ่งของการขยายพื้นที่ความรู้เรื่อง “มลายู” สู่ “สยาม-ไทย” ที่เอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมอาเซียน และยังมีสถานะที่ตีมากในโลกวรรณคดีมลายูแบบจารีตปัจจุบัน

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นควรขยายผลให้มีการศึกษาตัวบท ฉสม นี้ในมิติอื่น ๆ อีกต่อไป โดยเฉพาะการศึกษาเรื่องราวในมิติสังคม มานุษยวิทยาวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (สยาม/ไทยกับกลุ่มประเทศมลายูในภูมิภาคอาเซียน) แต่หากว่าประสงค์จะให้คนไทยที่ยังไม่สามารถใช้ภาษามลายูได้ดีพอให้ได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านร่วมโลกอาเซียนเดียวกันบ้าง ก็คงต้องมีการแปลวรรณกรรมมลายูเป็นภาษาไทย โดยเฉพาะวรรณกรรมมลายูที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความเป็นไทย กิจกรรมงานแปลนั้น ผู้แปลจะต้องอาศัยความพยายามในการเอาชนะใจตนเองอย่างสูงมาก เพื่อจะได้อดทนอยู่กับความซ้ำซากและซับซ้อนของเรื่องราวที่พาดพิงถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ และผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์เหล่านั้นจำนวนมากในอดีต

การนำเสนอผลงานวิจัยนี้ นับว่าเป็นความพยายามช่องทางหนึ่งของการเผยแพร่ข้อมูลที่ผ่านการประมวล-วิเคราะห์-สังเคราะห์ตามหลักวิชาการสู่ผู้สนใจวรรณกรรมมลายูแบบจารีต วัฒนธรรมมลายู และประวัติศาสตร์ชาติของตน ทั้งนี้ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของวรรณกรรมมลายูยุคจารีตประเภทประวัติศาสตร์นิพนธ์ในมิติของลักษณะความเป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์นามธรรมที่สามารถสร้างผลที่ดีและไม่ดีได้ ขึ้นอยู่กับศักยภาพของพลังทางปัญญาและเจตนาของผู้ใช้ เพราะว่าการตีค่าตัวอักษรไม่ได้มีไว้สำหรับการแทนเสียงในภาษาเท่านั้น หากเป็นการกำหนดความหมายเบื้องหลังของตัวอักษรด้วย ในมิตินี้ ฉสม ได้ทำหน้าที่โดยทางอ้อมเป็น “ตัวชี้วัด/petunjuk” หรืออุปกรณ์สำหรับแนะนำประเทศชาติของกวีอย่างน่าสนใจ รัฐควรจัดให้มีการศึกษาวรรณกรรมมลายูแบบจารีตประเภทประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูพร้อม ๆ กับการศึกษาดาราศาสตร์ร่วมสมัยที่สะท้อนถึงภาพลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างเกอดะฮ์กับสยาม/ไทยที่ถูกต้องอย่างกว้างขวาง เพื่อจะได้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันต่อไป

ภาคผนวก

บทความ

‘ฉาฮิรสุตันเมอลานาเล่าว่า’
ปาตานีล่มสลาย สาลังเมืองร้าง

ฉาอิรสุลตันเมอลานาเล่าว่า “ปาตานีล่มสลาย สาละลังเมืองร้าง”¹

สิบปีแรกของต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 แม้เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ แต่เป็นจุดเล็ก ๆ ที่ทรงพลานุภาพสามารถชี้ชะตาความอยู่รอดของรัฐสุลต่านเล็ก ๆ อย่างเกอดะฮ์² (ไทรบุรี) และปาตานี³ ให้ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐที่ใหญ่กว่าเช่นสยาม และในนามความเป็นรัฐบรรณาการของสยามในยุคนั้น รัฐทั้งสองนี้ถูกวางเงื่อนไขให้ส่งดอกไม้เงินและดอกไม้ทองทุก ๆ สามปีแก่สยาม⁴ และต้องส่งเสบียงอาหารรวมทั้งกำลังคนพร้อมด้วยอาวุธยุทโธปกรณ์ หรืออาจต้องส่งเงินไปสนับสนุนกองทัพของเจ้าประเทศราช(สยาม)เท่าจำนวนที่สยามกำหนดให้เพียงพอับความต้องการของสยามในทุกครั้งที่มีการสงคราม โดยสยามไม่สนใจว่าผู้คนในบ้านเมืองเหล่านั้นกำลังตกอยู่ในสภาพยากไร้อย่างไร เงื่อนไขดังกล่าวเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้เกอดะฮ์และปาตานีไม่เคยนิ่งที่จะวางมือไม่คิดกอบกู้เมืองให้เป็นอิสระจากเจ้าสยาม รัฐบรรณาการเหล่านั้นได้รับความเดือดร้อนมาก จนในบางโอกาสที่ถูกสยามกดขี่หนัก ๆ ก็พยายามดิ้นรนหาหนทางที่จะเปลี่ยนแปลงผู้คุ้มครองใหม่ แม้ต้องเสี่ยงกับการต้องเสียเลือดเนื้อและชีวิตก็ยอม เรื่องที่คนปาตานีและเกอดะฮ์ต้องทำสงครามกับสยามนั้นเป็นเรื่องปกติ แต่ที่ไม่ค่อย

¹ บทความเรื่อง ฉาอิรสุลตันเมอลานาเล่าว่า “ปาตานีล่มสลาย สาละลังเมืองร้าง” นี้เป็นส่วนหนึ่งของความรู้ที่ได้มาจากการวิจัยเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียนเรื่อง ‘ฉาอิรสุลตันเมอลานา’ ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้สนับสนุนงบประมาณให้ ศาสตราจารย์ ดร.รัตติยา สาและ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นุริยัน สาและสามารถดำเนินการวิจัยจนสำเร็จลุล่วงด้วยดี ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ณ ที่นี้ด้วย

² เกอดะฮ์ (Kedah) หรือ ‘เคดาห์’ หรือไทรบุรี (Jerai Buri) มีชื่อเดิมว่า Qalha (กอลฮา) ศาสนาอิสลามเข้าไปในราชสำนัก Qalha อย่างเป็นทางการในสมัย Maharaja Debar Raja II โดยความพยายามของ Syekh Abdullah ในอิหมฺระฮ์ศักราช 531 (ค.ศ.1136) นับตั้งแต่นั้นมา Maharaja Debar Raja II ได้เปลี่ยนพระนามเป็น Sultan Muzaffar Syah และชื่อเมือง Qalha (กอลฮา) ถูกเปลี่ยนเป็น Kedah Darul Aman (ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมได้ใน Mohamad Isa Othman. *Al-Tarikh Salasilah Negeri Kedah dalam Konteks Penulisan Sejarah Kedah*, pp.40-41, dalam *Cetera*, Jil. 12, Bil.1 Januari 1995.)

³ ปาตานี (Patani) หรือ ฟาฏอนี (Fathoni) หมายถึงรัฐมลายู-อิสลามปาตานีในอดีตก่อนที่จะถูกแบ่งแยกออกเป็นเจ็ดหัวเมือง คือหลังจากที่สยามปราบกบฏดาตูปังกาลันได้สำเร็จในปี พ.ศ.2351 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ร.2)

⁴ ในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยลงนามสัมภาษณ์นักประวัติศาสตร์เกอดะฮ์ ผู้สัมภาษณ์(ผู้วิจัย)กลับเป็นผู้ถูกสัมภาษณ์ด้วยคำถามว่า ปัจจุบันดอกไม้เงินดอกไม้ทองที่ส่งไปจากรัฐบรรณาการเหล่านั้นเก็บรักษาไว้ที่ไหน อย่างไร เพราะประติษฐานโดยช่างที่เก่งมาก (ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเรื่องที่มาของธรรมเนียมการส่งดอกไม้เงินและดอกไม้ทองจากเกอดะฮ์ถึงสยามได้ใน Amelia Hashim, *Kalbu Qalha*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2017, pp.51-61.

ปกติกันนั้นเพราะมีปรากฏการณ์ที่สยามทำสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานี⁵ ในปี พ.ศ. 2351 และสงครามสยามกอบกู้เมืองสาละ (ถลาง) กลับคืนมาจากพม่าในปี พ.ศ. 2352 ที่เกอดะฮ์ต้องน้อมรับคำสั่งการจากกรุงเทพโดยผ่านเจ้าเมืองสิงโฆรา (สงขลา) อย่างเสียไม่ได้เพื่อไปรบกับคนปาตานีที่ปาตานีและรบกับคนพม่าที่สาละ ทั้ง ๆ ที่ปาตานีและพม่าไม่ใช่ศัตรูของเกอดะฮ์ เหตุการณ์สงครามทั้งสองครั้งที่เกิดขึ้นในต่างพื้นที่และต่างกาละ ที่เกอดะฮ์ถูกใช้เป็นเครื่องมือให้ไปปราบศัตรูของสยามนั้น ได้สร้างความหนักใจแก่คนเกอดะฮ์อย่างยิ่ง โดยเฉพาะการต้องไปทำสงครามกับคนปาตานี นั่นก็ได้สร้างบาดแผลใจลึก ๆ ให้คนเกอดะฮ์ในสมัยนั้นรู้สึกละอายใจมาก ดีที่โชคเข้าข้างคนเกอดะฮ์ที่บรรพบุรุษของเขาได้สร้างพยานหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างฉะริฟุดดีนเมอลานา (ฉสม) ให้เป็นรูปธรรมอย่างที่ปรากฏ ทำให้ ฉสม ได้เป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องราวของสงครามปราบกบฏปาตานีและสงครามกอบกู้เมืองสาละให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ ฉสม ได้เป็นช่องทางถาวรลักษณะหนึ่งให้คนเกอดะฮ์ได้มีโอกาสถ่ายทอดบอกเหตุผลถึงความจำเป็นที่กองทัพเกอดะฮ์นั้นต้องไปเกี่ยวข้องกับสงครามทั้งสองครั้งนั้น โดยเฉพาะการได้บอกความจริงให้คนปาตานีได้รู้ว่า “คนเกอดะฮ์ไม่ใช่เป็นผู้ทำลายปาตานี คนสยามสงขลาต่างหากที่กระทำ” คำว่า ‘คนสยาม’ ที่เกี่ยวข้องกับปาตานีในเหตุการณ์นั้น ได้แก่ สิงโฆรา/สงขลา, ลิซอร์/นครศรีธรรมราช และทัพหลวงจากกรุงเทพ เป็นต้น

แท้จริงแล้ว แหล่งความรู้ที่เป็นหนังสือประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสงครามสยามกับพม่า มีให้ศึกษามากมาย แต่แหล่งความรู้แนวประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มีลักษณะของความเป็นวรรณกรรมที่น่าเชื่อถือ นั้นคงมีให้ไม่มากนัก บทความนี้มุ่งหมายเพื่อแนะนำผู้สนใจได้รู้จักกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์อีกประเภทหนึ่ง คือประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องฉะริฟุดดีนเมอลานา หรือ ฉสม ดังนี้

ฉะริฟุดดีนเมอลานาเป็นอย่างไร

ฉะริฟ (syair) เป็นคำมลายูที่ได้มาจากคำอาหรับว่า شعير แปลว่า กวีนิพนธ์หรือผู้ประพันธ์

งานกวีนิพนธ์ ซึ่งเทียบได้กับคำมลายูว่า ‘penyair’ (a poet) คำ ‘ฉะริฟ’ ในภาษามลายูมาตรฐานปัจจุบันหมายถึง กวีนิพนธ์ (poem) คนมลายูปาตานีออกเสียงคำ syair เป็น ‘สะแอ’ หรือ ‘แสะแอ’

⁵ ชื่อนี้อ่านตามคำสะกดอักษรยาวีที่ปรากฏในต้นฉบับของตัวบทหลักคือ داتوفنگالن ซึ่ง ฉสม ฉบับตัวเทียบ 2 ฉบับนั้นอ่านกันว่า ดาโต๊ะ (datuk) คือ Datuk Pangkalan. เดิมชื่อปอสู เป็นบุตรพระยาตานีศรีถ้วน (ตันตระกุลวงศ์ระตู) เป็นน้องชายของหลวงบาฮา (ระตูบูยุด) (วิธานปริยัติกิจ, พระครู. 2511. *เรื่องบ้านของเรา เมืองยะหริ่ง*. พิมพ์ขึ้นไว้เป็นที่ระลึกในงานพระราชทาน : ผู้วิจัย]เพลิงศพท่านพระครูสุวรรณโณบุญญ์ อดีตเจ้าคณะอำเภอยะหริ่ง วันที่ 9 เดือนมิถุนายน 2511, หน้า 6-17.) แนะนำให้ศึกษาเหตุการณ์กบฏปาตานี (พ.ศ. 2351) เพิ่มเติมใน Ibrahim Shukri, *Kerajaan Melayu Patani*, (versi tulisan Jawi), Kelantan : Majlis Agama Islam, hlm. 98-99.

ซึ่งเป็นเสียงที่ใกล้เคียงกับเสียงอาหรับ ‘syi’ir’ (ฉิอิร) ประเด็นนี้ Syed Naguib al-Attas⁶ ได้อธิบายว่า การออกเสียงคำ ‘syair’ นั้นสอดคล้องกับธรรมชาติของการออกเสียงตามระบบหน่วยเสียงของภาษามลายูมาตรฐานหรือ ‘ภาษามลายูบากู’ มากกว่าที่จะออกเสียงเป็น ‘syiir’

จากคำอาหรับ ‘ฉิอิร’ ได้กลายเสียงเป็น ‘ฉาอิร’ หรือ ‘สะแอ’ หรือ ‘แสะแอ’ ในภาษามลายู คำนี้มีคำอธิบายจากปรมาจารย์สาขาภาษามลายูที่ชื่อ ซะบา (Za’ba)⁷ ดังนี้

... เป็นความเรียงที่มีการเรียบเรียงถ้อยคำและร้อยช้อนเป็นวรรค ๆ โดยการให้น้ำหนักกับลักษณะของการสัมผัสเสียงที่เหมือนกันในตำแหน่งท้ายของแต่ละวรรค ฉาอิรมักประกอบด้วยเนื้อหาสาระของความคิดที่สวยงามและสูงส่ง ที่ถูกเปล่งออกไปเป็นถ้อยคำภาษาอันไพเราะและมีการตกแต่งอย่างสวยงาม ทำให้ลึมหรือปลุกใจให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้นและมีความสุข

ฉาอิรหนึ่งเรื่องประกอบด้วยบทกลอนฉาอิรกี่บทก็ได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความมากน้อยของเนื้อหาในเรื่องนั้น แต่บังคับว่าในแต่ละบทกลอนฉาอิรประกอบด้วย 4 วรรค ในแต่ละวรรคประกอบด้วยคำพื้นฐาน (base-word) ที่มีหรือไม่มีหน่วยคำวิภัติปัจจัยจำนวน 4 คำ ซึ่งอาจประกอบด้วย 10 -12 พยางค์ โดยที่พยางค์ท้ายของคำท้ายในแต่ละวรรคของทั้ง 4 วรรคนั้น ลงสัมผัสสระเหมือนกันหมด คือ a-a-a-a และในแต่ละวรรคนั้นมีจังหวะการหยุดเสียงระหว่างคำ (pause) เพียงหนึ่งแห่งเท่านั้น เนื้อหาของฉาอิรในแต่ละวรรคและแต่ละบทนั้นต้องมีลักษณะเชื่อมโยงอย่างเป็นเอกภาพ (unity) คือต้องกล่าวถึงเรื่องเดียวกันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่องบริบูรณ์ ฉาอิร ได้แพร่หลายเข้าสู่โลกมลายูตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16⁸ และเป็นที่นิยมและชื่นชอบมากของสังคมมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 19⁹ นับว่า ฮัมซะฮ์ ฟันสุรี (Hamzah Fansuri) เป็นผู้นำ

⁶ Syed Naguib al-Attas, *The Origin of the Malay Syair*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1968, p. 53.

⁷ Za’ba, 1965, *Ilmu Mengarang Melayu*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, p.228 ที่อ้างถึงใน Zubir Idris, 2005, *Estetika dalam Syair Sejarah*, dalam. Rogayah A. Hamid, dan Wahyunah Haji Abd. Gani, *Pandangan Semesta Melayu : Syair*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 2005, p.134.

⁸ Syed Naguib al-Attas, *op. cit.*, 1968, p.1.

⁹ Siti Hawa Haji Salleh, *Karya-karya Historiografi Melayu Tradisional dalam Bentuk Puisi : Sorotan Khas kepada Syair Awang Semaun*, dlm. Siti Hawa Haji Salleh, *Kumpulan Esei Sebutir Pasir*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1992, p.166.

ฉาอ์รไปเผยแพรในวงการวรรณกรรมมาญุเป็นคณแรก¹⁰ และเป็นที่นิยมของกวีมลายูในการนำเสนอเรื่องเล่า (narrative) และไม่ใช่เรื่องเล่า (non-narrative)

ในปี ค.ศ.1992 Siti Hawa Haji Salleh¹¹ ได้ถ่ายทอดคำอธิบายของ Hooykaas ที่เผยแพรในปี ค.ศ.1965 เรื่องการแบ่งกลุ่มของฉาอ์ริงประวัติศาสตร์ว่า ส่วนใหญ่เป็นงานที่ยังคงลักษณะเดิม ๆ ที่นำเสนอเรื่องราวของเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสัมพันธ์กับราชสำนัก หรือไม่ก็เป็นบุคคลสำคัญคนใดคนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักในฐานะที่เป็นสกุลวงศ์โดยตรง หรือเป็นผู้บริหาร ฉาอ์ริงประวัติศาสตร์ยังได้แสดงให้เห็นถึงระดับความสามารถในความเป็นศิลปินของกวีผู้สร้างผลงานนั้น ๆ ได้ แม้ว่าฉาอ์ริงในกลุ่มนี้ได้เล่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะก็ตาม แต่เป็นงานที่มีลักษณะของความเป็นงานวรรณกรรมมากกว่าหนังสือประวัติศาสตร์¹² ลักษณะดังกล่าวนี้ สามารถศึกษาได้จากฉาอ์ริงเรื่องต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เช่น Syair Perang Muntinghe, Syair Perang Banjarmasin, Syair Perang Siak, Syair Mokomoto, Syair Perang Mengkasar, Syair Sultan Maulana เป็นต้น เฉพาะประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง Syair Sultan Maulana นั้นเป็นฉาอ์ริงหนึ่งในจำนวนเก้าเรื่องที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเกอดะฮ์โดยตรง¹³

ฉาอ์ริงสุลตันเมาลานา มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าที่เป็นผลงานของผู้แต่งนิรนาม คำว่า ‘สุลตัน’ ในที่นี้เป็นคำเดียวกันกับคำว่า ‘สุลต่าน’¹⁴ เหตุผลที่เขียนว่า ‘สุลตัน’ เพราะผู้เขียนประสงค์จะคงเสียงคำภาษามลายูคำนี้ให้ใกล้เคียงกับคำเดิมมากที่สุด¹⁵ และคำว่า ‘เมาลานา’ เป็นคำสรรเสริญ เชิดชูเกียรติ การใช้คำ ‘เมาลานา’ นำหน้านามบุคคลใดก็ตาม มีความหมายว่าบุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีคุณสมบัติส่วนตนที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ คำว่า ‘สุลตันเมาลานา’ ที่เป็นชื่อฉาอ์ริงนี้ หมายถึงฉาอ์ริงสุล

¹⁰ Harun Mat Piah, *Puisi Melayu Tradisional : Satu Pembicaraan Genre dan Fungsi*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 1989, pp. 209-210.

¹¹ Hooykaas (1965: 111) อ้างถึงใน Siti Hawa Haji Salleh, *op. cit.*, 1992, p.167.

¹² Kosim 1979: 14 อ้างถึงใน Siti Hawa Haji Salleh, *op. cit.*, 1992, p.169.

¹³ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ 9 เรื่องดังกล่าว ได้แก่ 1. Hikayat Merong Mahawangsa 2. Sejarah Negeri Kedah 3. Silsilah As-Salatin 4. Peringatan Raja-Raja Kedah 5. Peraturan Raja-Raja Negeri Kedah 6. Hikayat Negeri Kedah 7. Al-Tarikh Salasilah Negeri Kedah 8. Salasilah atau Tawarikh Kerajaan Kedah และ 9. Syair Sultan Maulana อ้างจาก Muhammad Yusoff Hashim, *Persejarah Melayu Nusantara*, Teks Publishing, Kuala Lumpur, 1986, p.321.

¹⁴ ผู้เขียนใช้คำ ‘สุลตัน’ ในกรณีที่เป็นคำนำหน้าพระนาม และใช้คำ ‘สุลต่าน’ ในกรณีเป็นคำยืม

¹⁵ หน่วยเสียงสระเดี่ยวที่ปรากฏในพยางค์ปิดในภาษามลายูเป็นเสียงสั้น ดังนั้น ...tan ต้องออกเสียงว่า ‘ตัน’ ไม่ใช่ ‘ตาน’ ส่วนหน่วยเสียงวรรณยุกต์ไม่มีบทบาทในภาษามลายู

ต้นอะฮ์มัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่ 2¹⁶ แห่งรัฐเกอดะฮ์ที่สะท้อนถึงความจงรักภักดีของประชาชนเกอดะฮ์ที่มีต่อพระมหากษัตริย์ของเขา

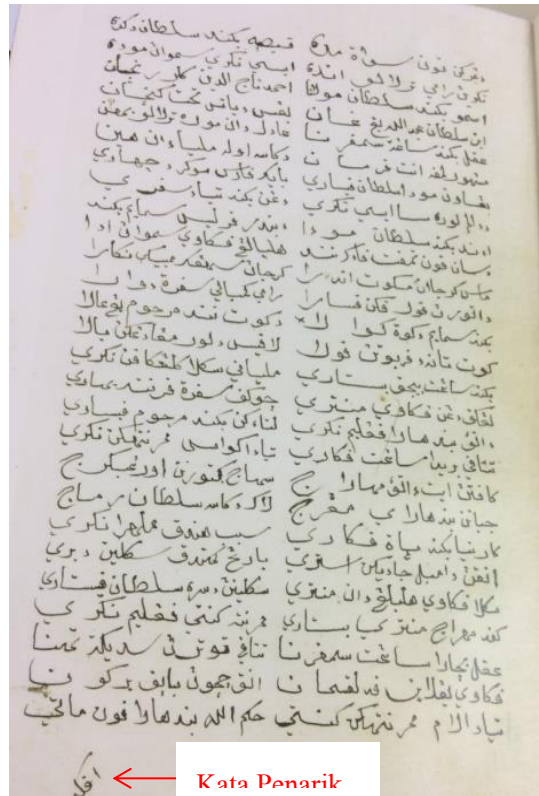
ต้นฉบับลายมือเขียน (manuscript) ตัวบท (text) ฉสม ประกอบด้วยบทกลอนฉาอิรภาษามลายูอักษรยาวีที่ใช้สำนวนภาษามลายูแบบเก่าเขียนอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่องรวม 1,102 บท (4,408 บรรทัด) โดยไม่มีการแบ่งเนื้อเรื่องเป็นตอน ๆ ไม่มีเครื่องหมายวรรคตอนใด ๆ ปรากฏ ไม่มีตัวเลขกำกับหน้าหนังสือแต่มี ‘Kata Penarik’ (คำส่ง) เป็นสัญลักษณ์แทนตัวเลขลำดับหน้าหนังสือ ไม่มีตัวเลขกำกับลำดับบทฉาอิร ตัวเลขบอกลำดับบทของฉาอิรที่ถูกอ้างอิงในงานนี้ ผู้เขียนได้กำหนดขึ้นมาใหม่ เพื่อสะดวกในการอ้างอิง

ฉสม มีสำนวนเดียวเท่านั้น คือ ฉสม ชื่อ MS No.19 ที่สำเนาสำหรับ John Crawford ในปี ค.ศ.1825 ขณะดำรงตำแหน่งเรซีเด็น ณ สิงคโปร์ MS No.19 นี้ปรากฏในรายการเอกสารประเภทต้นฉบับตัวเขียนมลายูในบันทึกของ K.G. Niemann รหัส Add 12394 ซึ่งทางพิพิธภัณฑ์บริติชได้ให้ข้อมูลว่า ตัวบท ฉสม MS No.19 ทั้งหมดถูกบันทึกลงบนกระดาษจีน ขนาด 31.5 x 19 เซนติเมตร จำนวน 82 หน้า บรรจุบทฉาอิร 1,102 บท ๆ ละ 4 บรรทัด เรียงเป็นบรรทัดละ 2 บรรทัด หน้าสุดท้ายมีบทฉาอิร 44 บรรทัด 22 บรรทัด โดยไม่มีเครื่องหมายวรรคตอนใด ๆ หน้าแรกและหน้าสุดท้ายของเอกสารเป็นกระดาษยุโรปที่มีตราน้ำ (water-marks) โดยที่หน้าแรกมีอักษร Whatm, 1812 และหน้าสุดท้ายเป็นรูปภาพคล้ายรูปหัวใจพร้อมข้าว มีขอบคู่คล้ายเป็นกรอบล้อมตัวอักษรภายใน หน้าสุดท้ายของกระดาษจีนมีข้อความว่า “Purchased of J. Crawford. Esq, Feby, 1842”¹⁷

¹⁶ พระนามเดิมคือ เต็งกูปาแวงรัน (Tengku Pangeran) เสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ.2347-2388 ทรงพระนามว่า Sultan Ahmad Tajuddin Halim Syah II แนะนำให้ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน Wan Shamsudin Mohd Yusof, *Kedah dalam Warisan Sejarah dan Budaya Nusantara*, Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah, Kedah Darul Aman, 2014, pp.91-92. (Ibrahim Syukri, *op. cit.*, หน้า 103 เขียนพระนามว่า Sultan Ahmad Tajuddin Abdul Halim Syah) ในห้วง พ.ศ.2364-2384 กล่าวคือประมาณ 20 ปี กองทัพเรือและกองทัพบกสยามโดยเจ้าพระยาบวรเดชธรรมราช ใช้กลลวงแอบเข้าโจมตีเกอดะฮ์จนต้องแพ้พ่าย (สงครามครั้งนี้คนเกอดะฮ์เรียกว่าสงครามเงียบ[กระซิบ] / Musuh Bisik) นักรบแนวหน้าของเกอดะฮ์หลายคนที่เคยร่วมมือกับสยามรบกับพม่าในปี พ.ศ.2352 ที่กลางถูกสยามสังหาร กระทั่งสุลต่านอะฮ์มัดตามุดดินฯ เอง ยังต้องลี้ภัยไปอยู่ที่ป็นังและด้วยเงื่อนไขของสนธิสัญญาเบอร์นี สุลต่านอะฮ์มัดตามุดดินฯ ต้องลี้ภัยต่อไปยังมะละกา ในช่วงที่เสวยราชย์พระองค์ได้รับพระสมัญญานามว่า ‘สุลต่านเมาลานา’ (Sultan Maulana) ครั้นเสด็จสวรรคตแล้วพระองค์ได้รับสมัญญานามว่า ‘Marhum Melaka’ (คำ ‘มาร์ฮุม’ (Marhum) เป็นคำนำหน้านามของผู้ตายที่นับถือศาสนาอิสลาม) พระองค์เป็นเจ้าประเทศราชของสยามองค์แรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา

¹⁷ Muhammad Yusoff Hashim, *op.cit.*, pp.428-430.

พิพิธภัณฑฯ แห่งนี้ได้ซื้อ MS No.19 มาจาก J. Crawford เมื่อปี ค.ศ.1842 ปัจจุบัน MS No.19 นี้ ถูกจัดเก็บไว้ในห้องสมุด พิพิธภัณฑฯบริติช ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมาลายา กัวลาลัมเปอร์ ได้บันทึก MS No.19 ลงฟิล์มจิ๋ว จำนวน 2 ฉบับ ได้แก่ ไมโครฟิล์ม เลขที่ 402 และ 567.3 และหอสมุดแห่งชาติมาเลเซียได้สำเนาเป็นแผ่นฟิล์ม (microfiche) เลขที่ MSS2200 โดยให้ชื่อบันทึกว่า Syair Sultan Ahmad Tajudin

Rollins R. Bonney เป็นนักวิชาการสาขาประวัติศาสตร์คนแรกที่ได้ใช้ MS No.19 เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับการทำวิทยานิพนธ์ชื่อ Kedah, 1771-1821, The Search for Security and Independence ที่นำเสนอต่อภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมาลายาในปี ค.ศ.1967¹⁸

มุหัมมัดยูโซฟ หาเหม็น ได้ใช้ MS No.19 ฉบับสำเนาไมโครฟิล์มของมหาวิทยาลัยมาลายา ดังกล่าวไปปริวรรตเป็นอักษรโรมัน สำหรับใช้ประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional [ฉาอ์รสุลตันมาลানা : พินิจพิเคราะห์ผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์มลายูแบบจารีต] นำเสนอ

¹⁸ R. Bonney, *East-Asian Historical Monographs*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1971.

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมาลายาในปี ค.ศ.1976¹⁹

ในปี ค.ศ.1985 ศาสตราจารย์ ซี สกินเนอร์ (C. Skinner) ได้ใช้ MS No.19 เป็นเอกสารหลักในการทำวิจัย โดยได้ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน และแปลเป็นภาษาอังกฤษวรรคต่อวรรค และบทต่อบท ทั้งหมดตั้งแต่อาหรับที่ 1 – 1,102 อย่างต่อเนื่อง ผลงานนี้ได้รับการจัดพิมพ์โดย the Koninklijk Instituut Voor Taal-, Land-en Volkenkunde ในชื่อ *The Battle for Junk Ceylon : the Syair Sultan Maulana*

ในปี ค.ศ.1002 วันชัยรี วันอิบราฮิม (Wan Khairy Wan Ibrahim)²⁰ ได้ใช้ตัวบท ฉสม เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับศึกษาปรากฏการณ์แนวคิดชาติพันธุ์นิยมมลายู (The Malay Ethnocentrism) ในการทำวิทยานิพนธ์เรื่อง Manifestasi Etnosentrisme Melayu dalam Syair Perang : Satu Kajian Terhadap Syair Sultan Maulana dan Syair Perang Mengkasar [แนวคิดชาติพันธุ์นิยมมลายูที่ปรากฏในอาอ์สสงคราม : กรณีศึกษาอาอ์สสุลตันเมอลานาและอาอ์สสงครามเมิงกาสร] ที่ได้เสนอในปี ค.ศ.2002

เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2014 แอนนาเบล เทเฮส แชลลอป (Annabel Teh Gallop) ได้ลงข้อความเรื่อง A Malay ballad from Kedah : the naval battle for Phuket และให้ชื่อ MS No.19 เป็นภาษาอังกฤษว่า ‘The Ballad of our Venerable Sultan’ ซึ่งมีเพียงฉบับเดียวปรากฏใน Add 12394 ใน the British Library²¹

ล่าสุดใน ค.ศ.2016 สถาบันแนวคิด ตัน ดร.มาฮาธีร์ มูห์มัด (Institut Pemikiran Tun Dr. Mahathir Mohamad) มหาวิทยาลัยอุตารามาเลเซีย ได้คัดลอกตัวบท ฉสม ฉบับปริวรรตโดย MYH ลงในผ้าด้ายดิบ (scroll) ขนาดยาว 30 เมตร

ในปี พ.ศ.2560 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ให้ความสำคัญและสนับสนุนงบประมาณให้ รัตติยา สาและ²² และ นูรียัน สาและ²³ ได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง พินิจภาพสะท้อนที่หลากหลายในต้นฉบับตัวเขียนเรื่อง ‘อาอ์สสุลตันเมอลานา’ นี้

¹⁹ ในปี ค.ศ.1980 มหาวิทยาลัยมาลายา ได้อนุญาตให้สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมาลายา (Penerbit Universiti Malaya) จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้เพื่อเผยแพร่ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก YBM. Datuk Seri Syed Kecik Bin Syed Mohamed

²⁰ Wan Khairy Wan Ibrahim, Manifestasi Etnosentrisme Melayu dalam Syair Perang : Satu Kajian Terhadap Syair Sultan Maulana dan Syair Perang Mengkasar. Tesis Sarjana Sastera (Mod Campuran), Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang, 2002.

²¹ <http://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/02/malay-ballad-from-kedah-the-naval-battle-for-phuket.html> สืบค้นเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561

²² ศาสตราจารย์สาขาภาษาและวัฒนธรรมมลายู ข้าราชการบำนาญ อดีตอาจารย์ประจำหลักสูตรภาษามลายู สาขาวิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา

ฉสม นี้ได้ถือกำเนิดมาพร้อมกับเหตุการณ์สงครามที่เกอดะฮ์และสยามเป็นแนวร่วมรบกับพม่าในปี พ.ศ.2352 เป็นอย่างเร็ว และคงใช้เวลาในการพัฒนาต้นฉบับหลังจากนั้นอีกระยะหนึ่ง ซึ่งหากได้พิจารณาจากวิธีการเขียนน่าเป็นไปได้มากกว่า ฉสม นี้เป็นวรรณกรรมที่ถือกำเนิดในช่วง 25 ปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมีลักษณะทางกายภาพหลายประการที่สนับสนุนให้เชื่อได้ว่า ฉสม นี้เป็นผลผลิตที่ได้มาโดยกระบวนการคัดลอก (scribe) ขึ้นใหม่ ที่ไม่ใช่เป็นงานแปล และไม่ใช่เป็นชิ้นงานเดิมที่กวีเจ้าของผลงานนั้นเขียน ต้นฉบับจริง(ลายมือเขียนของกวีนิพนธ์)ที่มีก่อนหน้านั้นมีอยู่ที่ไหน ยังไม่มีหลักฐานปรากฏ กระนั้นก็ตาม แม้ ฉสม ไม่เผยนามผู้แต่งอย่างชัดเจน แต่ ฉสม ได้ส่งสัญญาณให้ผู้อ่านรับรู้เป็นนัย ๆ ผ่านกลอนหลายบทสำหรับใช้ประกอบการพิจารณาว่า ฉสม ถือกำเนิดตั้งแต่เมื่อไร ใครเป็นกวีที่เขียน ฉสม กวีแต่งเพื่อใคร ฉากิรบทดังกล่าวมีดังนี้

(1) ฉสม เขียนว่า : เหตุที่เรียงร้อยผูกคำเป็นฉากิร / เพื่อจะได้มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ (ฉสม บทที่ 1078 วรรคที่ 1 และ 2) ; เพียงเพื่อกราบทูลธุลีมาโกฏาทรทราบ / ปฏิบัติการของบรรดาข้าราชการทั้งปวง (ฉสม บทที่ 1079 วรรคที่ 1 และ 2) ; สาเหตุที่ได้สาธยายเรื่องนี้ / เพื่อวีรชนจักได้ปลื้มปิติยินดี / หากผู้ใดที่เกียกเกียงานตรึงนี้ / เผื่อว่าต่อไปจะได้หายกลัว (ฉสม บทที่ 1080)

(2) ฉสม เขียนว่า : ห้าเดือนครั้งที่ลาจากปิตุภูมิ / ไปทรมานสังขารกันที่สาละ / ที่ได้กับตัวเองไม่มีอะไรสักอย่าง / มีแต่ฉากิรนี้เท่านั้นที่มีมา (ฉสม บทที่ 1084) ; ตลอดเวลาที่รับภารกิจที่สาละ / ในแต่ละวันไม่ได้ว่างเว้น / ข้าต้องไปมาที่สุธรรบของวาเชีร์ / ไปฟังข้อหาหรือของเจ้าหน้าที่และนายกอง (ฉสม บทที่ 1085) ; ตั้งแต่เริ่มลาจากทั้งเมืองไป / ข้าได้ร่วมทางไปมาด้วยกัน / ไม่ได้แคล้วคลาดแม้เพียงหนึ่งวัน / จึงได้รู้ทันทุกเรื่องดังกล่าวนี (ฉสม บทที่ 1086) ; ข้าคอยติดตามข้างหลังวาเชีร์ / จนคาลงแล้วจึงได้หยุด / กลับไปที่เรือแล้วบรรจงผูกคำ / เพื่อสร้างขวัญกำลังใจที่ขาดกลัว (ฉสม บทที่ 1087)

พิจารณาจากกลอนบทดังกล่าวนี้ สามารถจับใจความได้ว่า (1) ผู้แต่ง ฉสม นี้จะเป็นใครอื่นไม่ได้ ถ้าไม่ใช่เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ติดตามท่าน ‘ลักษณา’²⁴ หรือ ‘วาเชีร์’ ที่สุลต่านอะหมัดตามุดดินฯ ทรงบัญชาให้นำกองทัพเรือเกอดะฮ์ไปร่วมกับสยามรบกับพม่าที่สาละ (กลาง) ในปี พ.ศ.2352 (2) ฉสม ถือกำเนิดในระหว่างสงครามคือตั้งแต่สงครามปราบกบฏดาตูบังกาลันที่ปาตานีในปี พ.ศ.2351²⁵ จนสิ้นสงครามกู้เมืองสาละในปี พ.ศ.2352-2353 (3) ฉสม มีลักษณะโดดเด่นตรงที่สามารถสร้างความ

²³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นุรีย์น สาและ หลักสูตรภาษามลายู สาขาวิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาสงขลา

²⁴ เสรีจากสงครามกบฏกลาง (2353) ลักษณาท่านนี้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น ‘เป็นตาฮารา’ (อัครมหาเสนาบดี)

²⁵ กองทัพเกอดะฮ์ไม่ทันได้รับกับปาตานี เพราะไปถึงช้า จึงมีรายละเอียดเกี่ยวกับการลงนามรบไม่มาก

น่าเชื่อถือแก่ผู้อ่าน โดยที่กวี ฌสม ได้ยืนยันในนามเอกอัลลอฮ์มหาสูงส่ง ว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือเลว ไม่ว่าจะเป็นใคร เป็นมลายูหรือสยามที่ได้กล่าวถึงใน ฌสม นั้นเป็นเรื่องจริง ที่กวีได้ร่วมรับรู้และเห็นมากับตาตัวเองโดยตลอด ดังความใน ฌสม เขียนว่า : เรื่องต่างต่างที่ข้าพเจ้าได้กล่าวถึง / ไม่ได้สร้างความเท็จเลย / ทั้งที่เป็นเรื่องดีหรือเรื่องเลว / ก็เป็นไปดังประจักษ์กับตา (ฌสม บทที่ 1082) ; สิ่งที่ได้ยินได้เห็นรวมทั้งนิสัยใจคอ / สิ่งที่มีให้เห็นชัดเจนนั้น / ทั้งหมดเป็นความจริงตามที่บอก / สยามมลายูถูกกล่าวถึงทั้งนั้น (ฌสม บทที่ 1083)

ประเด็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีการกล่าวถึงใน ฌสม นี้ มุหัมมัด ยูโซฟ ฮาเซ็ม²⁶ ได้ยืนยันว่า ...แม้ว่า ฌสม มีข้อเท็จจริง (fact) บางประการที่ต่างไปจากแหล่งข้อมูลอื่นบ้าง แต่หลักฐานส่วนใหญ่เป็นความจริง เช่นมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในภาวะต่าง ๆ จริง ชื่อสถานที่ ชื่อบุคคล ก็มีตัวตนจริง และวันเดือนปีที่เกิดเหตุก็จริง เป็นต้น²⁷

ฉาอิรสุลตันเมาลานาเล่าอะไรบ้าง

ตัวบท ฌสม ประกอบด้วยกลอนฉาอิรขนาดยาว 1,102 บทที่สามารถแบ่งออกเป็นสามส่วนตามเหตุการณ์สำคัญที่กวีได้เล่าไว้ ดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง : ฉาอิรบทที่ 1-36 รวม 36 บท ฌสม เปิดเรื่องด้วยการเชิญชวนให้ติดตามฟังลำน่าสวดดีสุดันอะฮ์มัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่ 2 แห่งเกอดะฮ์ คือสุลต่านที่ประชาชนถวายพระสมัญญานามเป็น “สุลตันเมาลานา” ในรัชสมัยของพระองค์ได้มีการแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ของเกอดะฮ์ครบทุกตำแหน่ง และมีนักรบคู่บ้านคู่เมืองที่ค้าบัลลังก์เกอดะฮ์ที่โดดเด่นมากคือ ‘ลักษมาณา’

ส่วนที่สอง สามารถแบ่งออกเป็น 4 ส่วนย่อย ได้แก่ (1) ฉาอิรบทที่ 37-107 รวม 71 บท ฌสม กล่าวถึงสุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฯ ทรงตัดสินพระทัยส่งกองทัพบกเกอดะฮ์ไปสมทบกับกองทัพสิงโหรในการปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานีในปี พ.ศ.2351 (2) ฉาอิรบทที่ 108-883 รวม 776 บท ฌสม กล่าวถึงสุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฯ ทรงส่งกองทัพเรือพร้อมด้วยอาวุธยุทโธปกรณ์ไปช่วยกองทัพสยามรบกับพม่าในปี พ.ศ.2352 เพื่อกอบกู้เมืองสาละวินให้กลับคืนมาเป็นของสยามจนสำเร็จ (3) ฉาอิรบทที่ 884-1059 รวม 176 บท ฌสม กล่าวถึงสภาพทั่วไปของเกาะสาละวินหลังสงครามว่ามีปฏิบัติการที่ดีและไม่ดีหลายประการ และ (4) ฉาอิรบทที่ 1060-1077 รวม 18 บท ฌสม กล่าวถึงสภาพบรรยากาศการต้อนรับและรับขวัญนักรบเกอดะฮ์ที่กลับมาจากการทำสงครามที่สาละวิน

ส่วนที่สาม : ฉาอิรบทที่ 1078-1102 รวม 25 บท ฌสม จบลงด้วยการออกตัวของกวีว่าบทกลอน ฌสม นี้ไม่ไพเราะหวานซึ้ง แต่ผู้ขึ้นมาเพื่อนำกราบบังคมทูลถวายรายงานสุลตันอะฮ์มัดตามุดดินฮาติมอะฮ์ ที่ 2 เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ประสบพบเห็นในระหว่างทำสงคราม และได้ถือโอกาส

²⁶ Professor Emeritus Datuk Wira Dr.Muhammad Yusoff Hashim นักประวัติศาสตร์อาวุโสของมาเลเซีย

²⁷ Muhammad Yusoff Hashim, *op.cit.*, p.436.

ขอภัยทุกคนที่ถูกพาดพิงใน ฉสม พร้อมกับเชิญชวนผู้สนใจให้ช่วยกันปรับปรุงฉนวนนี้ให้เหมาะสมต่อไป

สรุปว่า เรื่องใหญ่ที่ ฉสม เล่าถึงเป็นเรื่องของสงครามที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของสยาม ที่ เกอดะฮ (ไทรบุรี) ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องด้วยสองครั้ง ได้แก่ (1) สงครามสยามปราบกบฏดาตูปังกาลัน ที่ ปาตานี พ.ศ. 2351 และ (2) สงครามกู้เมืองสาละลังกลับคืนมาจากพม่าในบริเวณทะเลฝั่งอันดามัน พ.ศ. 2352 เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นดังนี้

เกอดะฮ – สิงโฆรา ปราบกบฏดาตูปังกาลันปาตานี (พ.ศ.2351)

ในปี พ.ศ.2351 เกิดกบฏครั้งใหญ่ที่ปาตานีนำโดยดาตูปังกาลัน เกอดะฮซึ่งอยู่ในฐานะเป็นเมืองประเทศราชของสยามขณะนั้น ได้รับคำสั่งจากกรุงเทพโดยผ่านเจ้าเมืองสิงโฆราให้จัดส่งกองกำลังทหารเข้าสมทบกับกองทัพจากเมืองสิงโฆรายกทัพลงไปปราบกบฏปาตานี สุลตันเกอดะฮทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่หลายท่านนำกำลังทหารจำนวนหนึ่งเดินทางไปปฏิบัติกิจโดยทันที การเดินทางของกองทัพเกอดะฮครั้งนั้นมีปัญหา เพราะทำให้เกิดความขัดแย้งกันเองภายในกองทัพ ทำให้กองทัพมีการแฉะพักแรมที่ป่าดงเตอรืบ และมีอาการต่อต้านไม่ยอมไปทำสงครามกับคนปาตานี เหตุการณ์นี้ทำให้เจ้าเมืองสิงโฆราเคืองมาก สุลตันเกอดะฮทรงมีพระราชสาส์นย้ำเตือนดาโต๊ะมาฮารามา และ ปาดูกามาฮาเมินเตอรื ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่ป่าดงเตอรืบ ให้รีบนำกำลังพลไปปาตานีโดยเร็ว พฤติกรรมของผู้นำเกอดะฮทั้งสองคนนี้เป็นที่ไม่พอพระทัยองค์สุลตันเกอดะฮอย่างยิ่ง พระองค์ทรงกริ้วมาก จึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังป่าดงเตอรืบด้วยพระองค์เอง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เตอเมิงซุงคุมกำลังพลจำนวนห้าพันคนไปปาตานี โดยมีเสอรืปาดูกาตวนร่วมไปทำหน้าที่เคียงบ่าเคียงไหล่ กระนั้นก็ไม่ทันการณ์ เพราะว่าฝ่ายกบฏปาตานีถูกกองทัพสยาม(สิงโฆรา)ลงไปปราบจนสำเร็จแล้ว เจ้าเมืองสิงโฆราเคืองมากจึงกักเตอเมิงซุงกับกำลังทหารของเกอดะฮนั้นไว้ สุลตันอะฮมัดตามุดดินฯจึงมีพระบัญชาโปรดเกล้าฯ ให้ดาโต๊ะลักษมาณา ซึ่งมีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องของพระองค์ นำกองกำลังนับพันชีวิตนั้นเดินทางเข้าพบเจ้าเมืองสิงโฆราที่ปาตานี เพื่อขอขมาในความผิดพลาดที่เกิดขึ้นแล้วนั้น เจ้าเมืองสิงโฆรายินยอมประนีประนอม และยอมปล่อยตัวทหารทั้งหมดให้กลับเกอดะฮโดยดี

ฉสม ส่วนนี้ได้สะท้อนภาพความโหดเหี้ยมของสงครามสยามปราบกบฏปาตานีครั้งนี้อย่างน่าหวาดเสียว เพราะมีเรื่องการตัดหัวคนปาตานีไปให้แม่ทัพใหญ่ที่ปากอ่าว คือเขียนว่า : มี‘ปาตานี’คนหนึ่งโดนตัดศีรษะ / ถูกนำส่งไปถึง‘วาเซร์’สูงสุด / และแล้วถูกส่งตรงไปที่กัวลา / คนเหล่านั้นก็หยุดรออีกครา (ฉสม บทที่ 71)

ในกลอนบทนี้ ฉสม ไม่ได้เล่าว่า ‘คนปาตานี’ คนนั้นเป็นใคร จอมทัพนั้นเป็นใคร ปากอ่าวไหน และใครที่ต้องรอ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจอย่างคลุมเครือว่าเกอดะฮเป็นฝ่ายกระทำ ข้อสงสัยใน

ประเด็นนี้หมดไปเมื่อมีการบันทึกเหตุการณ์นี้ในเอกสารของไทย เช่น (1) *พงศาวดารเมืองปัตตานี*²⁸ ได้บันทึกว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นกับระตูปะก่าลัน (ดาตูปังก่าลัน) ที่ปัตตานีจริง ศิระชนันถูกส่งไปยังจอมทัพสยาม ซึ่งคือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเสด็จยกทัพเรือไปตั้งอยู่ที่ปากอ่าวเมืองปัตตานี เรื่องนี้พิจารณาได้จากความบางตอน ดังนี้

“... ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อจุลศักราช 1147 ...มีข่าวเข้ามาว่า

เมืองปัตตานีก่อนการกำเริบขึ้นมาก โปรตเกล้าฯ ให้จัดพระยากลาโหม พระยาแสนหาญธร (ทองอิน) พระยาพัทลุง (ทองขาว) หลวงสุวรรณคีรี (บุ๋นฮ้อย) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) เป็นแม่ทัพหน้ายกออกไปตีเมืองปัตตานี ได้สู้รบกันกับระตูปะก่าลันที่ตำบลบ้านยริง ระตูปะก่าลันสู้รบทนกองทัพบมิได้ ก็อพยพแตกหนีขึ้นไปทางเมืองรามันห์ พระยากลาโหมแม่ทัพเห็นว่า ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) เป็นผู้รู้จักทาง ก็แต่งกองรวมคนพัทลุง สงขลา ให้ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) เป็นหัวหน้าติดตามระตูปะก่าลัน ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) ตามระตูปะก่าลันไปทันที่ปลายน้ำเมืองรามันห์ ริมแดนเมืองแปะได้สู้รบกันในตำบลนั้น ระตูปะก่าลันถูกกระสุนปืนตาย ในระหว่างนั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จยกทัพเรือไปตั้งอยู่ที่ปากอ่าวเมืองปัตตานี ครั้นพระยากลาโหมกองทัพหน้าตีระตูปะก่าลันแตก และได้ศิระระตูปะก่าลันมาแล้ว พระยากลาโหม พระยาแสนหาญธร (ทองอิน) พระยาพัทลุง (ทองขาว) หลวงสุวรรณคีรี (บุ๋นฮ้อย) ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ปลัดจะนะ (ขวัญชัย) พร้อมกันลงไปเฝ้าในเรือพระที่นั่งหน้าเมืองปัตตานีทูลแจ้งราชการ...”²⁹

ต่อเหตุการณ์เดียวกันนี้ในพงศาวดารสงขลาบันทึกว่า

“...ดาตูปักหลันเจ้าเมืองยริงคิดกบฏ เจ้าพระยาพลเทพจัดให้กองทัพเมืองพัทลุง เมืองสงขลา สมทบกับกองทัพหลวง ให้หลวงนายฤทธิ์เป็นแม่ทัพยกออกไปตีเมืองยริง หลวงนายฤทธิ์ยกกองทัพออกไปตีทัพดาตูปักหลัน เมืองยริงถึงตะลุมบอน จับตัวดาตูปักได้ จึงได้แยกเมืองตานีออกเป็น 7 เมืองตามพระบรมราชานุญาต ...ตั้งให้นายพ่ายทหารเอกเมืองสงขลาเป็นผู้ว่าราชการเมืองยริง ...เสร็จราชการแล้ว ยกกองทัพพาตัวดาตูปักกลับมาเมืองสงขลา...”³⁰

²⁸ *พงศาวดารเมืองปัตตานี*, ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2* (ภาคที่ 3, 4, และ 5) สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, พระนคร, 2507.

²⁹ *แหล่งเดิม*, หน้า 4-5.

³⁰ *แหล่งเดิม*, หน้า 46-47.

อิบราฮิม ชุกรี (Ibrahim Syukri)³¹ ได้เขียนเหตุการณ์สงครามสยามปราบกบฏดาตูปังกาลัน ในปี พ.ศ.2351 ว่าดาโต๊ะปังกาลัน ดาตุสาย ดาตุบูมุด และบรรดาบริวารผู้ใกล้ชิดกับดาโต๊ะปังกาลัน ได้ไปรวมกำลังคนที่ปาตานี เพื่อเตรียมพร้อมรับมือการโจมตีของกองทัพสยามลิฆอร์และสิงโฆรา สงครามครั้งนี้ใช้เวลาเป็นเดือน ๆ ฝ่ายดาโต๊ะปังกาลันทุกคนได้สู้รบกับฝ่ายสยามอย่างเต็มกำลังด้วยเจตนาเดียวกัน คือเพื่อปลดปล่อยปาตานีให้เป็นอิสระจากการครอบครองของสยาม สงครามครั้งนี้ฝ่ายปาตานีรอดตัว ฝ่ายสยามต้องถอนกำลังกลับไปสิงโฆราและแม่ทัพดาตัมังก็กลับไปยังลิฆอร์

หลายเดือนต่อมา พระยาขลาโหมได้นำกองทัพสยามจากกรุงเทพไปถึงปาตานีพร้อมด้วยเรือรบหลายลำ และมีกำลังพลจากสิงโฆราและลิฆอร์เดินทัพโดยทางบกอีกจำนวนมาก สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นพร้อมกันทั้งในทะเลและบนบก คือที่เมืองเกิระเซ (กรือเซะ) และในบริเวณพรุลาซูนี ดาโต๊ะปังกาลันสิ้นชีพ และดาตูอื่น ๆ ต่างต้องหนีเอาตัวรอด ศีกระลอกนี้ปาตานีแพ้ฝ่าย

สรุปว่า การปราบกบฏดาตูปังกาลันปาตานีในปี พ.ศ.2351 นั้นสำเร็จลงด้วยฝีมือของกองทัพฝ่ายสยามที่ประกอบด้วยสิงโฆรา (สงขลา) มังดูลุง (พัทลุง) ลิฆอร์ (นครศรีธรรมราช) และกรุงเทพ กองทัพเกดะฮเจตนาเลี้ยงที่จะไม่ไปทำสงครามกับปาตานี กองทัพบกเกดะฮแทบไม่มีบทบาทในการช่วยสยามปราบกบฏปาตานีครั้งนี้เลย

เกดะฮ – สยาม รบพม่ากู้สล้างที่สล้าง (พ.ศ.2352)

ทั้งช่วงเวลาหลังจากสยามปราบกบฏปาตานีไปไม่นาน พวกพม่าได้ยกกำลังเข้าโจมตีและทำลายเมืองสล้างและเมืองเล็ก ๆ อีกหลายเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ครั้งนี้ทางกรุงเทพโดยผ่านเจ้าเมืองสิงโฆราได้มีคำสั่งบังคับเกดะฮให้ส่งกำลังทหารและยุทโธปกรณ์ที่จำเป็นอีกกระลอกหนึ่ง เพื่อช่วยเหลือกองทัพสยามที่ส่งลงมาจากกรุงเทพ เพื่อสู้รบกับกองทัพพม่า ศีกครั้งนี้สยามมีการเกณฑ์กำลังทหารจากเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ที่ขึ้นกับสยามในสมัยนั้นเข้าร่วมรบกับพม่าด้วย ซึ่งเมืองฝั่งทะเลตะวันตกของสยามภาคใต้ในช่วงเวลานั้นอยู่ในภาวะวิกฤตมากและต้องระวังภัยจากศัตรูตลอดเวลา เมืองประเทศราชรวมทั้งเกดะฮและคนปาตานี³² บางส่วนอยู่ในภาวะจำยอมที่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของสยาม แต่ด้วยพันธะทางการเมืองบางเงื่อนไข เมืองเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงได้ จำต้องผนึกกำลังอย่างเข้มแข็งเพื่อรับมือเหตุการณ์ครั้งนี้โดยพร้อมเพรียงกัน

ฉสม เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกองทัพของทุกฝ่ายที่ร่วมทำสงครามกอบกู้สล้าง โดยเฉพาะกองทัพมลายูเกดะฮ และผลความเสียหายที่เกิดจากสงคราม เช่น (1) ภาพความทรมานในการอยู่ใน

³¹ Ibrahim Shukri, t.t., op. cit., Pp.99-103.

³² ปาตานีขณะนั้นถูกแบ่งออกเป็นเจ็ดเมือง เมืองปัตตานีมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นคนไทยพุทธ

ทะเล (2) ภาพในสมรภูมิรบที่ต้องสู้กับภัยธรรมชาติครั้งรุนแรง ซึ่งเกิดขึ้นที่บริเวณต้นฉมัญมบู (แหลมยามู) และที่ด้านหลังของเกาะตาลิง (เกาะลิบง) และภาพการประจัญบานของกองทัพเรือมลายูที่เป็นทัพหน้าพายเรือฝ่าเข้าไปหักค่ายฐานทัพเรือพม่าที่อายเอิร์เกอูปี (Air Kelubi) ซึ่งน่ากลัวมากที่สุด

เนื่องจากสาละลังเป็นพื้นที่เป้าหมายของสงคราม พม่าได้ทำลายเมืองสาละลังให้กลายเป็นเมืองร้างจนไม่มีอะไรเหลือ กระทั่งสัตว์ช้างและม้าถูกฆ่าเป็นอาหาร พืชผักถูกทำลายแทบจะไม่เหลือพันธุ์ ไร่และโบสถ์ก็ถูกทำลายได้รับความเสียหาย ราษฎรเสียชีวิตกันถ้วนหน้า และเป็นโรค พม่าทำลายสาละลังครั้งนี้เพื่อแก้แค้นที่พม่าเคยแพ้สาละลังมาครั้งอดีต นอกจากเมืองสาละลังแล้วยังมีเมืองรายทางอีกหลายเมืองต้องพลอยได้รับความเสียหายอีกไม่น้อย

ฉสม ได้ฉายภาพความเสียหายของเมืองสาละลังผ่านฉาอิมบที่ 1006-1012 ดังนี้ : แต่สำหรับเมืองสาละลัง / ได้กลับกลายเป็นทุ่งหญ้าคา / การกระทำของพม่าไม่ธรรมดา / ได้กลับกลายเป็นป่าที่บิ่นากลัว (ฉสม บทที่ 1006) ; ทั่วทุกถิ่นที่ได้เห็น / กลับกลายเป็นสนามทั้งนั้น / หมูบ้านและเรือนที่อยู่ค่ายและกำแพงเมือง / ไม่มีสักอย่างให้เห็นกันชัดชัด (ฉสม บทที่ 1007) ; ได้จุดไฟเผาทำลายให้พินาศ / ช้างและม้าถูกจับเอาไปกิน / ไม่มีอะไรเหลือไว้อีกเลย / เป็นที่รู้จักกันแล้วจึงไม่ได้เขียนไว้ (ฉสม บทที่ 1008) ; มะพร้าวและหมากโดนพม่าตัดโค่น / ทุกหมู่บ้านเป็นตึ๊งไรร้าง / พืชพันธุ์ทุกอย่างต้องพินาศไป / ไม่มีเหลือให้เอ๋ยชื่ออีกเลย (ฉสม บทที่ 1009) ; ต้นพริกทั้งหมดถูกเขารื้อถอน / เอาไปกองรวมกันแล้วเผาไฟเกลี้ยง / ยิ่งที่เป็นพลูก็ถูกถอนรากถอนโคน / และยักขุดลึกถึงในดิน (ฉสม บทที่ 1010) ; ได้เห็นแล้วว่าไม่มีอะไรอีกที่รอด / คงมีแต่ที่เป็นวัดและโบสถ์ / นั่นก็เป็นบางส่วนหาใช่ทั้งหมดไม่ / ส่วนใหญ่แล้วอยู่ในสภาพเก่ามาก (ฉสม บทที่ 1011) ; ไม้เปิดโดนเขาฟันหมด / สักหนึ่งตัวก็ไม่มีที่ได้รอด / พม่ากวาดได้เต็มทีจริงจริง / ทิ้งเมืองไว้ยังกับเป็นกากขยาก (ฉสม บทที่ 1012)

สงครามระหว่างสยามกับพม่า (ศึกถลาง) ในปี พ.ศ.2352 เป็นศึกครั้งสุดท้าย ซึ่งปรากฏเป็นตัวอักษรในเอกสารของไทยไม่มาก³³ เป็นสงครามแห่งการต่อรองหรือคาตโทษไว้สูง โดยข้างพม่าถูกคาตโทษว่า หากปราชัยจะถูกตัดหัวทุกคน³⁴ ข้างกองทัพมลายูเกอดะฮ์ก็ต้องทำสงคราม เพื่อแก้สถานะของตัวเองกับสยาม ยืนยันความภักดีที่มีต่อสยาม³⁵ เกอดะฮ์ถูกสยามคาตโทษฐานไม่สนอง

³³ ประวัติศาสตร์ไทยมักได้กล่าวถึงการศึกษาที่ถลางใน พ.ศ.2328 นั้นเป็นประวัติศาสตร์ชนะศึกที่เป็นวีรกรรมของวีรสตรีสองคน นั่นคือท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทร ซึ่งเป็นสองพี่น้องที่ถือกำเนิดจากสตรีเชื้อสายเจ้าเกอดะฮ์กับบุรุษสยามแนวหน้าถลาง

³⁴ ประสิทธิ์ ชินการณ, คำบรรยายเรื่องเครือญาติท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร ใน ชีววัฒน์ นิเจนตร (บก.) *ท้าวเทพสตรีท้าวศรีสุนทร รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์ถลางครั้งที่ 2*, องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต, ภูเก็ต, 2543, หน้า 43.

³⁵ ฉสม บทที่ 1065 – 1071.

ความประสงค์ของสยามที่ให้ไปปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานี ทำให้กองทัพเกดะฮ์ต้องแก้ตัวในศึกสาละลังเพื่อป้องกันไม่ให้สยามส่งกองกำลังมาโจมตีเกดะฮ์ แต่ภาพลักษณ์ของกองทัพเกดะฮ์ในศึกสาละลังแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับภาพลักษณ์ของกองทัพเกดะฮ์ในคราวศึกปราบกบฏปาตานี กล่าวคือเป็นภาพลักษณ์ของกองทัพเรือที่มีความเข้มแข็งและเกรียงไกรเหนือกว่ากองทัพสยาม ฉสม ได้สะท้อนภาพรูปร่างลักษณะความงดงามของเรือรบและความพร้อมของอาวุธยุทธโปกรณ์ประจำการเรือรบของแม่ทัพเรือทุกลำตามลำดับชั้นไว้ ดังนี้ : ครั้นเรือทั้งหมดได้มาถึงที่ / ครบถ้วนด้วยอาวุธยุทธโปกรณ์ / ทอดสมอเรียงกันตรงหน้ากำแพง / สัมภาระต่างต่างมีมาถึงไม่ขาด (ฉสม บทที่ 154) ; บรรดาเรือที่เตรียมไว้พร้อมนั้น / มีรูปร่างหลากหลายชนิด / เป็นไปตามผู้ให้บริการพึงพอใจ / และต้องไม่ชำรุดและเสียหาย (ฉสม บทที่ 157) ; เรือชูธรับของขุนนางลักษมาณา / แลลักษณะเหมือนกับนกวิลมาณา / เหมือนสกุณาที่บรรจงสร้างมา / มีอุปกรณ์ประกอบครบเครื่องบริบูรณ์ (ฉสม บทที่ 158) ; เขาสร้างเรือแข็งแรงราวกับทำด้วยเหล็ก / ถึงยิงโลตังเข้าใส่ก็ไม่ทำให้คว่ำได้ / มีราวท้ายเรือเป็นล่องล่องเรียงกันเป็นแนว / มีนามขานตามราศีว่า ‘ศรีขวา’ (ฉสม บทที่ 159) ; ปืนโลตังนั้นแลดูน่าเกรงขาม / มีนามว่า ‘เสือดาวเผ่น’ / ธงทิวธงนำริ้วสว่างเจิดจ้าทั่ว / มีไม้พายมากมายราวกับตีนตะขาบ (ฉสม บทที่ 160) ; เรือของเตอเมิงซุงเสอรอินเดอรารังสา / ดูลักษณะเหมือนกับยักษ์ / เรือมีนามว่า ‘วิหคเหินเวหา’ / คู่ควรค่ากับตำแหน่งผู้กล้าหาญ (ฉสม บทที่ 161) ; ตำแหน่งเตอเมิงซุงนำทัพออกศึก / ถือโลตังนามว่า ‘พยัคฆ์ร้าย’ / ธงทิวท่นสีแดงสว่างจ้า / ใครได้เห็นเป็นต้องสะท้านสั่นกลัว (ฉสม บทที่ 162)

สังเกตได้ ว่าชื่อเรือรบและชื่อปืนใหญ่ประจำเรือของแม่ทัพเกดะฮ์แต่ละลำสื่อความหมายโดยนัยที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้นำและความเป็นนักรบที่องอาจของกองทัพเกดะฮ์เมื่ออยู่ในสงคราม เช่น เรือรบของลักษมาณา มีชื่อว่า “เสอรินาวา”(ศรีขวา) มีปืนประจำเรือชื่อ “มาจันเลอปีสตั้งกาปัน” (เสือดาวเผ่น) เรือรบของเตอเมิงซุงเสอรอินเดอรารังสา ชื่อ “อุงซัสองกาสา”(วิหคเหินเวหา) มีปืนประจำเรือชื่อ “ฮารีเมฆารัง”(พยัคฆ์ร้าย) เป็นต้น สภาพของเรือ ชื่อเรือและชื่อปืนประจำเรือของแม่ทัพเกดะฮ์ที่ ฉสม เล่า นั้น ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดจินตนาการถึงความสง่างามของเรือ และให้ความรู้สึกอีกหิมและเมื่อได้ยินชื่อเรือและชื่อของอาวุธปืน เป็นการปลุกความรู้สึกของทหารทุกคนให้พร้อมที่จะสู้รบโดยไม่ต้องหวาดหวั่นต่อศัตรู

ภาพความงามของธรรมชาติบางมุมแลดูขัดแย้งกับความไม่เป็นระเบียบของมนุษย์ที่ห้าพันทำลายล้างกันอย่างไม่ปราณี เพียงเพื่อให้ได้เป็นเจ้าของทรัพย์สินธรรมชาติที่ติดอยู่กับที่เช่นแผ่นดิน ที่ถูกมองว่ามีคุณค่าสูงกว่าชีวิตและเลือดเนื้อของมนุษย์เดินดิน โดยลืมนึกว่าอำนาจของมนุษย์มีจำกัด มนุษย์ไม่สามารถพอที่จะเอาชนะพลังของพายุ ฝน ไฟ และน้ำ ซึ่งเป็นอำนาจทางธรรมชาติที่เป็นอุปสรรคสำคัญของการทำสงครามทั้งทางน้ำและทางบก กองทัพต้องอยู่ใต้อำนาจของฤดูกาล คลื่นลมและฝนฟ้าในซีกทะเลอันดามันเกิดต่างเวลากับซีกทะเลอ่าวไทย ปรากฏการณ์ธรรมชาติดังกล่าว

เป็นอุปสรรคในการเคลื่อนทัพของสยามทั้งทางบกและทะเล ไม่ใช่แค่เรื่องขาดแคลนเรือที่จะบรรทุกกำลังคนไปยังกลางเท่านั้น

กองทัพสยามจากกรุงเทพ ปกติมีชื่อเสียงและเป็นที่น่าเกรงขามของกองทัพมลายูมานาน แต่การสงครามครั้งนี้ไม่มีภาพของกองเรือกรุงเทพอย่างที่เคยรับรู้มา เพราะอยู่ในสภาพซ่อมซ่อมปราศจากอาวุธ เห็นแล้วน่าอับอาย แต่มีข้อดีอยู่บ้างก็ตรงที่เมื่อตกอยู่ในสถานการณ์คับขัน เรือของสยามจะสามารถหลบหนีได้ไวและคล่องตัวกว่าเรือรบมลายู ดังปรากฏใน ฉสม บทที่ 631-638 ตามลำดับดังนี้

เรือมลายู ตาลิบัง เกอดะฮ / นับแล้วได้ห้าสิบลำ / นอกจากนั้นเป็นเรือของสยามนอกรีต / เรือไม่ได้ให้ประโยชน์ใดใด (ฉสม บทที่ 631) ; ตัวเรือไม่มีอาวุธติดไว้ / ดูจากจำนวนเรือที่มีมากนั้น / เท่าที่เห็นมีบาเรียมสิบห้ากระบอกเท่านั้น / อื่นอื่นนั้นเป็นปืนยาวทั้งสิ้น (ฉสม บทที่ 632) ; ลักษณะตัวเรือนั้นไม่ต้องคิด / ตั้งเก่งเหมือนกับห้างให้ลึงอยู่ / เสาเรือเหมือนกับไม้ทอ / ใบเรือนั้นหรือก็เป็นผืนเสื่อขาด (ฉสม บทที่ 633) ; ส่วนมากเป็นเรือสาโฆร์กราบหลุมพอ / สร้างเป็นเก่งเหมือนไม้กระดานไว้ข้าม / หากว่ามีศัตรูแผ้วผ่านมา / จะสามารถหนีไปได้คล่อง (ฉสม บทที่ 634) ; นั้นก็ยังได้ติดเกราะกำบังด้วย / เลียนแบบเรือของมลายูทั้งนั้น / แต่ทำได้ไม่ดีเท่าของเรา / หากจะเล่าต่อไปอีกเรื่องก็ไม่จบ (ฉสม บทที่ 635) ; เรือบางลำมีการตีไม้กระดานด้วย / ตั้งติดไว้ตรงส่วนหัวที่ยื่นออก / รูปร่างเหมือนกับสันกำแพง / ส่วนหัวก็ไม่ปาดให้เรียบ (ฉสม บทที่ 636) ; เรือเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นไม้และหวาย / ตั้งกองเป็นเนินอยู่ตรงหัวเรือ / ตั้งเป็นกองเหมือนกองรั้วหนาม / เพราะไม่ต้องการให้ศัตรูได้เห็นตัว (ฉสม บทที่ 637) ; การต่อเรือของเขานั้นไม่ค่อยน่าดูนัก / ไม่อายหรอกที่จะสู้เขา / เนื่องจากเป็นสหായร่วมผู้นำ / ดูสภาพเรือเขาแล้วพลอยให้อับอาย (ฉสม บทที่ 638)

ด้วยเหตุที่เมืองสาลังตั้งอยู่บนเกาะที่ล้อมรอบด้วยทะเล เรือจึงเป็นยานพาหนะหลักในการบรรทุกลำเลียงกองกำลังทหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ และเสบียงอาหารในการทำสงคราม กวีจึงเห็นความพร้อมและความสมบูรณ์ของเรือเป็นเรื่องใหญ่

นอกจากสภาพของเรือ ฉสม ยังเขียนว่าทหารสยามขี่ช้างลาดและชอบเอาเปรียบทหารมลายูซึ่งถูกวางตำแหน่งให้เป็นทัพหน้าเสี่ยงตาย ในขณะที่กองทัพสยามเป็นกองทัพล้างซึ่งปลอดภัยกว่า กระนั้น ทหารสยามก็ยังไม่วายคิดเอาตัวรอดทุกเมื่อและสู้รบก็ไม่เต็มกำลัง พฤติกรรมดังกล่าวเห็นได้ชัดมากในเหตุการณ์คราวโจมตีค่ายใหญ่ของพม่าที่ต้นฉมูนปีนีและต้นฉมูนอาลู กองทัพสยามนั้นหวาดกลัว รูปทัพแตกกระเจิงจนเสียกระบวนทัพ ภาพนี้สามารถรับรู้ได้จากฉาอริบทที่ 723-729 และ 766 ดังนี้

เมื่อเข้าไปในช่องแคบ / กองทัพจำพายเร็วดุจสายฟ้าแลบ / สยามใช้กลโกงเหมือนก่อนเคย / ออกันอยู่ข้างหลังเหมือนติดอวน (ฉสม บทที่ 723) ; เพราะศัตรูอยู่ตรงหน้า / น้ำก็เชี่ยวกราดพัดพาเข้าไปใกล้ / รู้ตำแหน่งแห่งที่ของกองเรือแน่ชัดแล้ว / แต่พวกเขายังมีหน้าบอกว่าตามไปไม่ทัน (ฉสม บทที่ 724) ; ฝ่ายกองหน้าเป็นขามมลายู / พายเรือเข้าไปด้วยใจหดหู่ / เห็นเพื่อนส่วนมากอยู่ไกลสุดกู่ / กับ

พม่านั้นเขาคิดจะต่อรอง (ฉสม บทที่ 725) ; ครั้นเห็นเรือสาโธร์ตั้งลำเป็นแนวแล้ว / เสี่ยงปิ่นก็ดังขึ้น
 ตูมตามตูมตาม / พุดกันว่ามิหลายคนหน้ามืดหมดสติ / อยู่ไปเหมือนนิสยปู (ฉสม บทที่ 726) ; เห็น
 สยามทำงานไม่จริงจัง / ก็ไม่รู้จะคิดการประการใด / วาเซ็รจึงเกณฑ์ให้รับรุกเข้าไป / พร้อมกับวิงวอน
 อัลลอฮฺโปรดคุ้มครอง (ฉสม บทที่ 727) ; สยามออกรบแล้วแต่ก็รำมือ / พายเรือไปอย่างไม่เต็มใจนัก
 / พม่าได้ตั้งทัพเป็นแนวรอรับมือ / เข้าแถวที่ช่องแคบเหมือนเป็นทางข้าม (ฉสม บทที่ 728) ; วาเซ็ร
 คิดแล้วก็เกิดความอึดอัด / ที่เห็นสยามทำงานกันเล่นเล่น / จึงเกณฑ์กองทัพทั้งหลายให้มุ่งหน้าไป /
 ให้รับรุกเข้าไปไม่ต้องรีรอ (ฉสม บทที่ 729) ; สยามตกขบวนไปอยู่ข้างหลังแล้ว / รูปทัพนั้นแตก
 ระเกะระกะกันไปหมด / ตั้งแต่แรกแล้วทั้งช่วงกว้างมาก / เหมือนกับจระเข้ขาเบาเหยื่อ (ฉสม บทที่
 766)

ถึงแม้ว่าในช่วงที่เกิดการต่อสู้ทางทะเล ฉสม ได้สะท้อนภาพกองทัพสยามที่ซี้ซั้วและ
 อ่อนแอ แต่เมื่อกองทัพมลายูและสยามยกพลขึ้นบกได้สำเร็จ ฉสม ก็ฉายภาพที่ดีของกองทัพสยามที่มี
 ผู้นำทัพที่กล้าหาญ เช่น ภาพพระยาพิชัยอินทราและพระยาทศโยธา ที่นำกองทัพบุกทำลายค่ายพม่าที่
 โคกกลอยได้สำเร็จ และเมื่อกองทัพเรือพม่ายกทัพย้อนกลับมาใหม่ พระยาพิชัยที่ขึ้นไปบนบกรีบเร่ง
 กลับมาที่กองทัพเรือทันทีที่ได้ยินเสียงปืนที่วาเซ็รส่งสัญญาณให้ อันแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ความ
 รับผิดชอบ และความไม่กลัวตายของพระยาพิชัยอินทรา ดังที่ ฉสม เขียนว่า : พญา[พระยา]พิชัยอิน
 ทราตกใจมาก / เมื่อได้ยินเสียงปี่ดังจำนวนมาก / ก็รีบนำทหารวิ่งกันมา / และมุ่งตรงไปที่ริมทะเล
 (ฉสม บทที่ 962) ; เจ้าเมืองคนนี้ดูท่าทางท่านดู / ท่านเดินพลางกำกับคนพลาง / ทางร่มแดงสว่างเจิด
 จ้า / แล้วสั่งให้วางแถวเรียงกันที่ริมโขดหิน (ฉสม บทที่ 963)

สรุป

จะเป็นด้วยเหตุผลประการใดก็ตาม ฉาอิรสุลตันเมอลานาเล่าแล้ว ว่าเกอดะฮ์เคยต้องช่วย
 สยามไปรบกับศัตรูของสยามถึงสองครั้ง นั่นคือเกอดะฮ์ต้องส่งกองทัพไปปราบกบฏดาตูปังกาลันที่
 ปาตานีในปี พ.ศ.2351 และเกอดะฮ์ต้องส่งกองทัพเรือไปช่วยสยามรบกับพม่าเพื่อกอบกู้เมืองสาละ
 (กลาง)ให้กลับคืนมาเป็นของสยามในปี พ.ศ.2352-2353 สงครามทั้งสองครั้งนี้ได้สร้างความเสียหาย
 ทั้งทรัพย์สินและชีวิตของผู้คนไปมากมาย สะท้อนให้เห็นถึงภาพความเลวร้ายของสงครามที่เกิดจาก
 การกระทำของมนุษย์ เพื่อการขยายดินแดน รักษาอำนาจ และผลประโยชน์ของตนเอง

การสงครามปราบกบฏดาตูปังกาลันที่ปาตานีสิ้นสุดลงด้วยฝีมือของกองกำลังร่วมสยามที่มาจาก
 กรุงเทพฯ สิงโฆรา(สงขลา) ลิซอร์(นครศรีธรรมราช) และมรดูลุง(พัทลุง) เกอดะฮ์(ไทรบุรี)แทบไม่มี
 บทบาทในการทำสงครามกับปาตานี เพราะไม่เต็มใจที่จะไปรบกับปาตานี จึงพยายามชะลอการ
 เดินทางให้ไปถึงปาตานีเมื่อสงครามสิ้นสุดแล้ว ดาตูปังกาลันสิ้นชีพ ปาตานีสิ้นชื่อ และดินแดนปาตานี
 ถูกแบ่งแยกเป็น เมืองปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง ะแงะ ราห์มัน สายบุรี และหนองจิก คือเจ็ดหัวเมือง

ส่วนการทำสงครามกับพม่าครั้งนี้ เกอตะฮอเป็นแนวร่วมฝ่ายสยาม สาละของสงครามครั้งนี้แฝงด้วยนัยทางการเมือง และการทูตในมิติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่แต่ละฝ่ายซึ่งหมายถึงคู่กรณีและแนวร่วมเดียวกันนั้นไม่ได้ละเลยที่จะรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ของผู้คนและบ้านเมืองของตน การทำสงครามระหว่างพม่ากับแนวร่วมสยามที่เป็นเมืองประเทศราชเข้าสมทบด้วยนี้ใช้เวลานานเกือบหกเดือนโดยประมาณ เกอตะฮอได้มีบทบาทสำคัญมากในการทำยุทธวิธีในครั้งนี้ นักรบเกอตะฮอที่โดดเด่นที่สุดในสงครามครั้งนี้คือวาเซียร์หรือลักขณาเกอตะฮอ และนักรบฝ่ายสยามที่เด่นได้แก่พระยายมราช กองทัพฝ่ายพม่าฝ่ายแพ้ แต่กว่าสยามจะเอาชนะพม่าได้นั้น สาละโดนพม่าเผาทำลายทั้งคน สัตว์ และทรัพย์สินจนกลายเป็นเมืองร้าง

สยามได้สาละกลับคืนมาจากพม่าเป็นของสยามสมใจปรารถนาจริง แต่ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากฝีมือของพม่านั้นมากมาย กรณีนี้สยามต้องใช้แรงงานคนพื้นฟูและบูรณะบ้านเมืองสาละอย่างหนัก ลิขสิทธิ์ที่ดินที่เสร็จจากสงครามครั้งนี้แล้วได้รับมอบหมายให้ดูแลสาละ เกอตะฮอเฉพาะสุดต้นอะฮมัดตามุดดินฮาติมอะฮอ ที่ 2 เท่านั้นที่สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ร.2) ได้พระราชทานอิสริยยศเป็นเจ้าพระยาไทรบุรีปะแงหรันฯ ส่วนนักรบเกอตะฮออื่น ๆ ก็ได้รับพระราชทานรางวัลและบรรดาศักดิ์จากสุลต่านเกอตะฮอตามสถานภาพ

เอกสารอ้างอิง

- ชีรวัดน์ นิจนตร (บรรณาธิการ). 2543. *ท้าวเทพกระษัตรีท้าวศรีสุนทร*. ภูเก็ต: องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. 2503. *พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : องค์การค้า
- ครุสภา.
- ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. 2555. *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4*. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา.
- ปัญญา ศรีนาถ. 2546. กลาง ภูเก็ต และบ้านเมืองฝั่งทะเลตะวันตก. *ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ประสิทธิ์ ชินการณ. คำบรรยายเรื่องเครือญาติท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร. ใน ชีรวัดน์ นิจนตร (บรรณาธิการ). 2543. *ท้าวเทพกระษัตรีท้าวศรีสุนทร*. ภูเก็ต: องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต.
- วิธานปริยัติกิจ, พระครู. 2511. เรื่องบ้านของเรา เมืองยะหริ่ง. พิมพ์ขึ้นไว้เป็นที่ระลึกในงานพระราช[ทาน : ผู้วิจัย]เพลิงศพท่านพระครูสุวรรณไพบูลย์ อดีตเจ้าคณะอำเภอยะหริ่ง วันที่ 9 เดือนมิถุนายน 2511, 66 หน้า.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

- Ahmad Zaharuddin Sani Ahmad Sabri. 2016. *Sejarah Kedah Dua Mellenia*. Sintok: UUM Press Kreatif.
- Amelia Hashim. 2017. *Kalbu Qalha*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Bonney, R.. 1972. *Kedah 1777-1821, Search for Security and Independence*. Kuala Lumpur: University Press.
- Harun Mat Piah. 1989. *Puisi Melayu Tradisional : Satu Pembicaraan Genre dan Fungsi*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Hooykaas, C.. 1956. *Perintis Sastra*. Djakarta.
- Ibrahim Shukri. t.t. *Sejarah Kerajaan Melayu Petani* (teks jawi). Kelantan: Mutbaah Majlis Ugama Islam Kelantan.
- Mohammad Isa Othman. 1995. Al-Tarikh Salasilah Negeri Kedah dalam Konteks Penulisan Sejarah Kedah. Dlm. Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah Darul Aman. *Cetera*. Jil.12(1) Januari, Pp.27-51.
- Muhammad Yusoff Hashim. 1980. *Syair Sultan Maulana : Suatu Penelitian Kritis Tentang Hasil Pensejarahan Melayu Tradisional*. Kuala Lumpur : Penerbit Universiti Malaya.
- Muhammad Yusoff Hashim. 1988. *Persejarahan Melayu Nusantara*. Singapura : Teks Publishing Sdn. Bhd.
- Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah Darul Aman. *Cetera*. Jil.12(1) Januari, 1995.
- Rattiya Saleh. 1994. Syair Sultan Maulana : Perspektif daripada Usaha Penterjemahan. Dlm. Sahlan Mohd. Saman (pnyt.). *Pengarang, Teks dan Khalayak*, pp. 306-325. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Rogayah A. Hamid, Wahyunah Haji Abd. Gani. 2005. *Pandangan Semesta Melayu : Syair*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka. Pp.133-152.
- Siti Hawa Haji Salleh. 1992. Karya-karya Historiografi Melayu Tradisional dalam Bentuk Puisi: Sorotan Khas kepada Syair Awang Semaun. Dlm. Siti Hawa Haji Salleh. 1992. *Kumpulan Esei Sebutir Pasir*, Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka. pp.166-186.
- Siti Hawa Haji Salleh. 1997. *Kesusasteraan Melayu Abad Kesembilan Belas*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Syed Naguib al-Attas. 1968. *The Origin of the Malay Syair*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Teh Gallop, Annabel. <http://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/02/malay-ballad-from-kedah-the-naval-battle-for-phuket.html> สืบค้นเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561.
- Wan Khairy Wan Ibrahim. 2002. Manifestasi Etnosentrisme Melayu dalam Syair Perang: Satu Kajian Terhadap Syair Sultan Maulana dan Syair Perang Mengkasar. Tesis Sarjana Sastera (Mod Campuran). Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia, Pulau Pinang.
- Wan Shamsudin Mohd Yusof. 2014. *Kedah dalam Warisan Sejarah dan Budaya Nusantara*. Kedah : Persatuan Sejarah Malaysia Cawangan Kedah.
- Za'ba (นามแฝง). 1965. *Ilmu Mengarang Melayu* . Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Zubir Idris. 2005. Estetika dalam Syair Sejarah. Dlm. Rogayah A. Hamid, Wahyunah Haji Abd. Gani. *Pandangan Semesta Melayu : Syair*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka. Pp.133-152.

เอกสารต้นฉบับตัวเขียน

- Syair Sultan Maulana. (ม.ป.ป.). เอกสารสำเนา หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมาลายา. เลขที่ 402.
- Syair Sultan Maulana. (ม.ป.ป.). เอกสารสำเนา หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมาลายา. เลขที่ 567.3.
- Syair Sultan Maulana. (ม.ป.ป.). เอกสารสำเนา ฉบับหอสมุดแห่งชาติมาเลเซีย. เลขที่ MSS2200.